ज्ञानेश्वरी/अध्याय पहिला

< ज्ञानेश्वरी

ॐ नमोजी आद्या । वेद प्रतिपाद्या ।
जय जय स्वसंवेद्या । आत्मरुपा ॥१॥

देवा तूंचि गणेशु | सकलमति प्रकाशु |
म्हणे निवृत्ति दासु | अवधारिजो जी ||२||

हें शब्दब्रह्म अशेष | तेचि मूर्ति सुवेष |
तेथ वर्णवपु निर्दोष | मिरवत असे ||३||

स्मृति तेचि अवयव | देखा अंगिकभाव |
तेथ लावण्याची ठेव | अर्थशोभा ||४||

अष्टादश पुराणे | तीचि मणिभूषणे |
पदपद्धती खेवणे | प्रमेयरत्नांची ||५||

पदबंध नागर | तेचि रंगाथिले अंबर |
जेथ साहित्यवाणे | सपूर उजाळाचे ||६||

देखा काव्यनाटका | जे निर्धारिता सकौतुका |
त्याचि रुणझुणती क्षुद्रघंटिका | अर्थध्वनी || ७||

नाना प्रमेयांचि परी | निपुणपणे पाहता कुसरी |
दिसती उचित पदे माझारी | रत्नें भली || ८||

तेथ व्यासादिकांच्या मति | तेचि मेखळा मिरवती |
चोखाळपणे झळकती | पल्लवसडका || ९||

देखा षड्दर्शने म्हणिपती | तेचि भुजांची आकृती ||
म्हणऊनि विसंवादे धरिती | आयुधे हाती || १०||

तरी तर्क तोचि परशु | नीतिभेदु अंकुशु |
वेदांतु तो महारसु | मोदकाचा || ११ ||

एके हाति दंतु | जो स्वभावता खंडितु |
तो बौद्धमत संकेतु | वार्तिकांचा || १२ ||

मग सहजे सत्कारवादु | तो पद्मकरु वरदु |
धर्मप्रतिष्ठा तो सिद्धु | अभयहस्तु || १३ ||

देखा विवेकमंतु सुविमळु | तोचि शुंडादंडु सरळु |
जेथ परमानंदु केवळु | महासुखाचा || १४ ||

तरी संवादु तोचि दशनु | जो समताशुभ्रवर्णु |
देवो उन्मेषसुक्ष्मेक्षणु | विघ्नराजु || १५ ||

मज अवगमलिया दोनी | मीमांसा श्रवणस्थानी |
बोधमदामृत मुनी | अलि सेविती || १६ ||

प्रमेयप्रवाल सुप्रभ | द्वैताद्वैत तेचि निकुंभ |
सरिसे एकवटत | इभ मस्तकावरी || १७ ||

उपरि दशोपनिषदे | जिये उदारे ज्ञानमकरंदे |
तिये कुसुमे मुगुटी सुगंधे | शोभती भली || १८ ||

अकार चरणयुगुल | उकार उदर विशाल |
मकार महामंडल | मस्तकाकारे || १९ ||

हे तिन्ही एकवटले | तेथ शब्दब्रह्म कवळले |
ते मियां गुरूकृपा नमिले | आदिबीज || २० ||

आतां अभिनव वाग्विलासिनी | जे चातुर्यार्थकला कामिनी |
ते शारदा विश्वमोहिनी | नमिली मियां || २१ ||

मज ह्रदयी सद्गुरू | तेणे तारिलो हा संसारपूरु |
म्हणऊनि विशेष अत्यादरू | विवेकावरी || २२ ||

जैसे डोळ्यां अंजन भेटे | मग दृष्टीसी फांटा फुटे |
मग वास पाहे तेथ प्रकटे | महानिधी || २३ ||

का चिंतामणी जालया हाती | सदा विजयवृत्ति मनोरथी |
तैसा मी पूर्णकाम निवृत्ती | ज्ञानदेवो म्हणे || २४ ||

म्हणोन जाणतेनो गुरू भजिजे | तेणे कृतकार्य होईजे |
जैसे मूळसिंचने सहजे | शाखापल्लव संतोषती || २५ ||

का तीर्थे जिये भुवनी | तिये घडती समुद्रावगहनी |
ना तरी अमृतरसास्वादनीं | रस सकळ || २६ ||

तैसा पुढतपुढती तोची | मियां अभिवंदिला श्रीगुरूचि |
जे अभिलषित मनोरुची | पुरविता तो || २७ ||

आता अवधारा कथा गहन | जे सकळां कौतुका जन्मस्थान |
की अभिनव उद्यान | विवेकतरूचे || २८ ||

ना तरी सर्व सुखांची आदि | जे प्रमेयमहानिधी |
नाना नवरससुधाब्धि | परिपूर्ण हे || २९ ||

की परमधाम प्रकट | सर्व विद्यांचे मूळपीठ |
शास्त्रजाता वसिष्ठ | अशेषांचे || ३० ||

ना तरी सकळ धर्मांचे माहेर । सज्जनांचे जिव्हार ।
लावण्यरत्नभांडार । शारदियेचे ॥ ३१॥

नाना कथारूपे भारती । प्रकटली असे त्रिजगती ।
आविष्करोनी महामती । व्यासाचिये ॥ ३२॥

म्हणोनी हा काव्यां रावो । ग्रंथ गुरुवतीचा ठावो ।
एथुनि रसां आला आवो । रसाळपणाचा ॥ ३३॥

तेवींचि आइका आणिक एक । एथुनि शब्दश्री सच्छास्त्रिक ।
आणि महाबोधि कोवळीक । दुणावली ॥ ३४॥

एथ चातुर्य शहाणे झाले । प्रमेय रुचीस आले ।
आणि सौभाग्य पोखले । सुखाचे एथ ॥ ३५॥

माधुर्यी मधुरता । शृंगारी सुरेखता ।
रूढपण उचितां । दिसे भले ॥ ३६॥

एथ कळाविदपण कळा । पुण्यासी प्रतापु आगळा ।
म्हणऊनि जनमेजयाचे अवलीळा । दोष हरले ॥ ३७॥

आणि पाहता नावेक । रंगी सुरंगतेची आगळीक ।
गुणां सगुणतेचे बिक । बहुवस एथ ॥ ३८॥

भानुचेनि तेजें धवळले । जैसे त्रैलोक्य दिसे उजळले ।
तैसे व्यासमती कवळले । अवघे विश्व ॥ ३९॥

कां सुक्षेत्रीं बीज घातले । ते आपुलेयापरी विस्तारले ।
तैसे भारतीं सुरवाडले । अर्थजात ॥ ४०॥

ना तरी नगरांतरी वसिजे । तरी नागराचि होइजे ।
तैसे व्यासोक्तितेजे । धवळित सकळ ॥ ४१॥

कीं प्रथमवयसाकाळीं । लावण्याची नव्हाळी ।
प्रकटे जैसी आगळी । अंगनाअंगी ॥ ४२॥

ना तरी उद्यानी माधवी घडे । तेथ वनशोभेचि खाणी उघडे ।
आदिलापासोनि अपाडे । जियापरी ॥ ४३॥

नाना घनीभूत सुवर्ण । जैसे न्याहाळितां साधारण ।
मग अलंकाती बरवेपण । निवाडु दावी ॥ ४४॥

तैसे व्यासोक्ती अळंकारिले । आवडे ते बरवेपण पातले ।
ते जाणोनि काय आश्रयिले । इतिहासी ॥ ४५॥

नाना पुरतिये प्रतिष्ठेलागीं । सानीव धरुनी आंगी ।
पुराणे आख्यानरूपे जगीं । भारता आली ॥ ४६॥

म्हणऊनि महाभारतीं जे नाही । ते नोहेचि लोकी तिहीं ।
येणे कारणे म्हणिपे पाहीं । व्यासोच्छिष्ट जगत्रय ॥ ४७॥

ऐसी सुरस जगीं कथा । जे जन्मभूमि परमार्था ।
मुनि सांगे नृपनाथा । जनमेजया ॥ ४८॥

जे अद्वितीय उत्तम । पवित्रैक निरुपम ।
परम मंगलधाम । अवधारिजो ॥ ४९॥

आता भारतीं कमळपरागु । गीताख्यु प्रसंगु ।
जो संवादिला श्रीरंगु । अर्जुनेसी ॥ ५०॥

ना तरी शब्दब्रह्माब्धि। मथिलेया व्यासबुद्धि ।
निवडिले निरवधि । नवनीत हे ।। ५१॥

मग ज्ञानाग्निसंपर्के । कडसिलें विवेके ।
पद आले परिपाकें । आमोदासी ॥ ५२॥

जे अपेक्षिजे विरक्ति । सदा अनुभविजे संतीं ।
सोहंभावे पारंगती । रमिजे जेथ ॥ ५३॥

जे आकर्णिजे भक्ती । जें आदिवंद्य त्रिजगतीं ।
ते भीष्मपर्वी संगती । सांगीजैल ॥ ५४॥

जें भगवद्गीता म्हणीजे । जें ब्रह्मेशांनीं प्रशंसिजे।
जे सनकादिकीं सेविजे । आदरेसीं ॥ ५५॥

जैसे शारदियेचे चंद्रकळे- । माजीं अमृतकण कोंवळे ।
तें वेंचती मवाळें । चकोरतलगें ॥ ५६॥

तियापरी श्रोतां । अनुभवावी हे कथा ।
अति हळुवारपणे चित्ता । आणूनियां ॥ ५७॥

हे शब्देविण संवादिजे । इंद्रियां नेणता भोगिजे ।
बोलाआधि झोंबिजे । प्रमेयासी ॥ ५८॥

जैसे भ्रमर परागु नेती । परी कमळदळे नेणती ।
तैसी परी आहे सेविती । ग्रंथी इये ॥ ५९॥

का आपुला ठावो न सांडिता । आलिंगिजे चंद्रु प्रकटता ।
हा अनुरागु भोगितां । कुमुदिनी जाणे ॥ ६०॥

ऐसेनि गंभीरपणे । स्थिरावलेनि अंत:करणे ।
आथिला तोचि जाणे । मानूं इये ॥ ६१॥

अहो अर्जुनाचिये पांती । जे परिसणया योग्य होती ।
तिहीं कृपा करून संतीं । अवधान द्यावे ॥ ६२॥

हे सलगीं म्यां म्हणितले । चरणां लागोनि विनविलें ।
प्रभू सखोल हृदय आपुलें । म्हणऊनियां ॥ ६३॥

जैसा स्वभावो मायबापांचा । अपत्य बोले जरी बोबडी वाचा ।
तरी अधिकचि तयाचा । संतोष आथी ॥ ६४॥

तैसा तुम्हीं मी अंगीकारिलां । सज्जनीं आपुला म्हणितला ।
तरी सहज उणें उपसाहला । प्रार्थूं कायी ॥ ६५॥

परी अपराधु तो आणिक आहे । जें मी गीतार्थ कवळुं पाहें ।
ते अवधारा विनवूं लाहें । म्हणऊनियां ॥ ६६॥

हे अनावर न विचारितां । वायांचि धिंवसा उपनला चित्ता ।
येऱ्हवीं भानुतेजीं काय खद्योता । शोभा आथी ॥ ६७॥

का टिटिभू चांचूवरी । माप सूये सागरी ।
मी नेणतु त्यापरी । प्रवर्तें येथ ॥ ६८॥

आइका आकाश गिंवसावे । तरी त्याहूनि थोर होआवें ।
म्हणऊनि अपाडु हें आघवें । निर्धारिता ॥ ६९॥

या गीतार्थाची थोरी । स्वयें शंभू विवरी ।
जेथ भवानी प्रश्नु करी । चमत्कारोनी ॥ ७०॥

तेथ हरू म्हणे नेणिजे । देवी जैसें का स्वरूप तुझें ।
तैसें नित्यनूतन देखिजे । गीतातत्व ॥ ७१॥

हा वेदार्थसागरू । जया निद्रिताचा घोरू ।
तो स्वयें सर्वेश्वरू । प्रत्यक्ष अनुवादला ॥ ७२॥

ऐसें जें अगाध । जेथ वेडावती वेद ।
तेथ अल्प मी मतिमंद । काय होय ॥ ७३॥

हें अपार कैसेनि कवळावे । महातेज कवणें धवळावे ।
गगन मुठीं सुवावे । मशके केवीं ॥ ७४॥

परी एथ असे एक आधारु । तेणेचि बोलें मी सधरु ।
जे सानुकूळ श्रीगुरु । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ७५॥

येऱ्हवीं तरी मी मुर्खू । जरी जाहला अविवेकु ।
तरी संतकृपादीपु । सोज्वळु असे ॥ ७६॥

लोहाचे कनक होये । हे सामर्थ्य परिसींच आहे ।
की मृतही जीवित लाहे । अमृतसिद्धी ॥ ७७ ॥

जरी प्रकटे सिद्धसरस्वती । तरी मुकया आथी भारती ।
एथ वस्तुसामर्थ्यशक्ति । नवल कायी ॥ ७८॥

जयातें कामधेनू माये । तयासी अप्राप्य काही आहे ।
म्हणऊनि मी प्रवर्तो लाहे । ग्रंथी इये ॥ ७९॥

तरी न्यून ते पुरतें । अधिक ते सरते ।
करून घ्यावे हें तुमते । विनवीतु असे ॥ ८०॥

आता देईजो अवधान । तुम्हीं बोलविल्या मी बोलेन ।
जैसे चेष्टे सूत्राधीन । दारुयंत्र ॥ ८१॥

तैसा मी अनुग्रहीतु । साधूंचा निरोपितु ।
ते आपुला अलंकारितु । भलतयापरी ॥ ८२॥

तंव श्रीगुरू म्हणती राहीं । हे तुज बोलावे न लगे कांही ।
आता ग्रंथा चित्त देईं । झडकरी वेगा ॥ ८३॥

या बोला निवृत्तिदासु । पावूनि परम उल्हासु ।
म्हणे परियेसा मना अवकाशु । देऊनियां ॥ ८४॥

धृतराष्ट्र उवाच |
धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः |
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत संजय || १||

तरी पुत्रस्नेहे मोहितु । धृतराष्ट्र असे पुसतु ॥
म्हणे संजया सांगे मातु । कुरुक्षेत्रींची ॥ ८५॥

जें धर्मालय म्हणिजे । तेथ पांडव आणि माझे ।
गेले असती व्याजें । झुंजाचेनि ॥ ८६॥

तरी तिहीं येतुला अवसरीं । काय किजत असे येरयेरीं ।
तें झडकरी कथन करी । मजप्रती ॥ ८७॥

संजय उवाच |
दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा |
आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् || २||

तिये वेळी तो संजय बोले । म्हणे पांडवसैन्य उचलले ।
जैसें महाप्रळयीं पसरले । कृतांतमुख ॥ ८८॥

तैसे तें घनदाट । उठावले एकवाट ।
जैसें उसळले कालकूट । धरीं कणव ॥ ८९॥

ना तरी वडवानलु सादुकला । प्रलयवाते पोखला ।
सागर शोषूनि उधवला । अंबरासी ॥ ९०॥

तैसे दळ दुर्धर । नाना व्यूहीं परिकर ।
अवगमले भयासुर । तिये काळीं ॥ ९१॥

तें देखिलेयां दुर्योधनें । अव्हेरिले कवणे माने ।
जैसें न गणिजे पंचाननें । गजवटांते ॥ ९२ ॥

पश्यैतां पाण्डुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् |
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता || ३||

मग द्रोणापासी आला । तयाते म्हणे हा देखिला ।

कैसा दळभारु उचलला । पांडवांचा ॥ ९३॥

गिरिदुर्ग जैसे चालते । तैसे विविध व्यूह संभवते ।
हे रचिले आथि बुद्धिमंते । द्रुपदकुमरें ॥ ९४॥

जो का तुम्हीं शिक्षापिला । विद्या देऊनी कुरुठा केला ।
तेणे हा पाखरिला । देखदेख ॥ ९५॥

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।
युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ ४॥

आणिकही असाधारण । जे शस्त्रास्त्रीं प्रवीण ।
जे क्षात्रधर्मीं निपुण । वीर आहाती ॥ ९६॥

जे बळें प्रौढी पौरुषें । भीमार्जुनांसारिखे ।
ते सांगेन कौतुकें । प्रसंगेचि ॥ ९७॥

एथ युयुधानु सुभटु । आला असे विराटु ।
महारथी श्रेष्ठु । द्रुपद वीरु ॥ ९८ ॥

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजेश्च वीर्यवान ।
पुरुजित् कुंतिभोजश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥ ५॥

युधामन्युश्च विक्रांत उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।
सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथः ॥ ६॥

चेकितान धृष्टकेतु । काशिश्वरु विक्रांतु ।
उत्तमौज नृपनाथु । शैब्य देख ॥ ९९ ॥

हा कुंतिभोजु पाहे । एथ युधामन्यु आला आहे ।
आणि पुरुजितादि राय हे । सकळ देखे ॥ १००॥

हा सुभद्राहृदयनंदनु । जो अपरु नवा अर्जुनु ।
तो अभिमन्यु म्हणे दुर्योधनु । देखे द्रोणा ॥ १०१॥

आणिकही द्रौपदीकुमर । के सकळही महारथी वीर ।
मिती नेणिजे अपार । मीनले आथि ॥ १०२ ॥

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान् निबोध द्विजोत्तम ।
नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान् ब्रवीमि ते ॥ ७॥

भवान् भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिंजयः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च सोमदत्तिस्थैव च ॥ ८॥

आतां आमुचां दळीं नायक । जे रूढ वीर सैनिक ।
ते प्रसंगे आइक । सांगिजती ॥ १०३॥

उद्देशें एक दोनी । जायिजती बोलोनी ।

तुम्हीआदिकरूनि । मुख्य जे जे ॥ १०४॥

हा भीष्मु गंगानंदनु । जो प्रतापतेजस्वी भानू ।
रिपुगजपंचाननु । कर्ण वीरु ॥ १०५ ॥

या एकेकाचेनि मनोव्यापारें । हे विश्व होय संहरे ।
हा कृपाचार्य न पुरे । एकलाचि ॥ १०६॥

एथ विकर्ण वीरु आहे । हा अश्वत्थामा पैल पाहें ।
याचा अडदरु सदा वाहे । कृतांतु मनीं ॥ १०७॥

समितिंजयो सोमदत्ति । ऐसे आणिकही बहुत आहाती ॥
जयाचिया बळा मिती । धाताही नेणे ॥ १०८॥

अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
नानाशस्त्रप्रहरणः सर्वे युद्धविशरदः ॥ ९॥

जे शस्त्रविद्यापारंगत । मंत्रावतार मूर्त ।
हो कां जे अस्त्रजात । एथूनि रूढ ।। १०९॥

हे अप्रतिमल्ल जगीं । पुरता प्रतापु अंगी ।
परी सर्व प्राणें मजचिलागी । आराइले असती ॥ ११०॥

पतिव्रतेचे हृदय जैसे । पतीवांचूनि न स्पर्शे ।
मी सर्वस्व या तैसे । सुभटांसी ॥ १११॥

आमुचिया काजाचेनि पाडें । देखती आपुलें जीवित थोकडें ।
ऐसे निरवधि चोखडे । स्वामिभक्त ॥ ११२॥

झुंजती कुळकणी जाणती । कळे कीर्तीसी जिती ।
हे बहु असो क्षात्रनीती । एथोनियां ॥ ११३॥

ऐसें सर्वापरी पुरते । वीर दळी आमुतें ।
आतां काय गणूं यांतें । अपार हे ॥ ११४॥

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।
पर्याप्तं त्विदमेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥ १०॥

वरी क्षत्रीयांमाजि श्रेष्ठु । जो जगजेठी गा सुभटु ।
तया दळवैपणाचा पाटु । भीष्मासी पैं ॥ ११५॥

आतां याचेनि बळें गवसलें । हें दुर्ग जैसे पन्नासीलें ।
येणे पाडे थेंकुले । लोकत्रय ॥ ११६॥

आधींच समुद्र पाहीं । तेथ दुवाडपणा कवणा नाहीं ॥
मग वडवानळु तैसेयाही । विरजा जैसा ॥ ११७॥

ना तरी प्रलयवह्नि महावातु । या दोघां जैसा सांघातु ।

तैसा हा गंगासुतु । सेनापति ॥ ११८॥

आतां येणेंसि कवण भिडे । हे पांडव सैन्य कीर थोडें ।
ओइचलेनि पाडे । दिसत असे ॥ ११९॥

वरी भीमसेन बेथु । तो जाहला असे सेनानाथु ।
ऐसें बोलोनि हे मातु । सांडिली असे ॥ १२०॥

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।
भीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एव हि ॥ ११॥

मग पुनरपि काय बोले । सकळ सैनिकांते म्हणितलें ।
आता दळभार आपुलाले । सरसे करा ॥ १२१॥

जिया जिया अक्षौहिणी । तिये तिये आरणी ।
वरगण कवणकवणी । महारथिया ॥ १२२॥

तेणे तिया आवरिजे । भीष्मातळीं राहिजे ।
द्रोणाते म्हणिजे । तुम्हीं सकळ ॥ १२३॥

हाचि एकु रक्षावा । मी तैसा हा देखावा ।
येणें दळभारु आघवा । साचु आमुचा॥ १२४॥

तस्य सनयन् हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १२॥

या राजाचिया बोला । सेनापति संतोषला।
मग तेणे केला । सिंहनादु ॥ १२५॥

तो गाजत असे अद्भुतु । दोन्ही सैन्यांआंतु ।
प्रतिध्वनि न समातु । उपजत असे ॥ १२६॥

तयाचि तुलगासवे । वीरवृत्तिचेनि थावें ।
दिव्य शंख भीष्मदेवें । आस्फुरिला ॥ १२७॥

ते दोन्ही नाद मिनले । तेथ त्रैलोक्य बधिरभूत जाहलें ।
जैसें आकाश कां पडिलें । तुटोनियां ॥ १२८॥

घडघडीत अंबर । उचंबळत सागर ।
क्षोभलें चराचर । कांपत असे ॥ १२९॥

तेणें महाघोषगजरें । दुमदुमताती गिरिकंदरें ।
तंव दलामाजि रणतुरें । आस्फारिलीं ॥१३०॥

ततः शंखाश्च भैर्यश्च पणवानकगोमुखः ।
सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥१३॥

उदंड सैंघ वाजतें । भयानकें खाखाते ।

महाप्रळयो जेथें । धाकडांसी ॥ १३१ ॥

भेरी निशाण मांदळ । शंख काहळा भोंगळ ।
आणि भयासुर रणकोल्हाळ । सुभटांचे ॥ १३२॥

आवेशें भुजा त्राहाटिती । विसणैले हांका देती ।
जेथ महामद भद्रजाती । आवरती ना ॥ १३३॥

तेथ भेडांची कवण मातु । कांचया केर फिटतु ।
जेणें दचकला कृतांतु । आंग नेघे ॥ १३४॥

एकां उभयतांचे प्राण गेले । चांगांचे दांत बैसले ।
बिरुदांचे दादुले । हिंवताती ॥ १३५॥

ऐसा अद्भुत तूरबंबाळु । ऐकोनि ब्रह्मा व्याकुळु ।
देव म्हणती प्रळयकाळु । ओढवला आजि ॥ १३६॥

ऐसी स्वर्गीं मातु । देखोनि तो आकांतु ।
तंव पांडवदळा आंतु । वर्तलें कायी ॥ १३७॥

हो कां निजसार विजयाचे । कीं ते भांडार महातेजाचे ।
जेथ गरुडाचिचे जावळिये । कांतले चाऱ्ही ॥ १३८॥

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।
माधवः पांडवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः ॥ १४॥

की पाखांचा मेरु जैसा । रहंवरु मिरवितसे तैसा ।
तेजें कोंदटलिया दिशा जयाचेनि ॥१३९॥

जेथ अश्ववाहकु आपण । वैकुंठीचा राणा जाण ।
तया रथाचे गुण । काय वर्णूं ॥ १४०॥

ध्वजस्तंभावरी वानरु । तो मूर्तिमंत शंकरु ।
सारथी शारङधरु । अर्जुनेसीं ॥ १४१॥

देखा नवल तया प्रभूचें । प्रेम अद्भुत भक्तांचे ।
जे सारथ्य पार्थाचें । करीतु असे ॥ १४२॥

पाईकु पाठीसीं घातला । आपण पुढां राहिला ।
तेणें पांचजन्यु आस्फुरिला । अवलीळाचि ।। १४३॥

पांचजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः ।
पौंड्रं दध्मौ महाशंखं भीमकर्मा वृकोदरः ॥ १५॥

परी तो महाघोषु थोरु । गाजत असे गंहिरु ।
जैसा उदैला लोपि दिनकरु । नक्षत्रांते ॥ १४४॥

तैसें तुरबंबाळु भंवते । कौरवदळी गाजत होते ।

ते हारपोनि नेणों केऊते । गेले तेथ ॥ १४५॥

तैसाचि देखे येरें । निनादें अति गंहिरे ।
देवदत्त धनुर्धरे । आस्फुरिला ॥ १४६॥

ते दोनी शब्द अचाट । मिनले एकवट ।
तेथ ब्रह्मकटाह शतकूट । हों पाहत असे ॥ १४७॥

तंव भीमसेनु विसणैला । जैसा महाकाळु खवळला ।
तेणें पौंड्र आस्फुरिला । महाशंखु ॥ १४८॥

अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्चं सुघोष्मणिपुष्पकौ ॥ १६॥

तो महाप्रलयजलधरु । जैसा घडघडिला गंहिरु ।
तंव अनंतविजयो युधिष्ठिरु । आस्फुरित असे ॥ १४९॥

नकुळें सुघोषु । सहदेवे मणिपुष्पकु ।
जेणें नादें अतंकु । गजबजला असे ॥ १५०॥

काश्यश्च परमेश्वासः शिखंडी च महारथः ।
दृष्टद्युम्नो विराटश्च सातकिश्चापराजितः ॥ १७॥

द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वेशः पृथिवीपते ।
सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान् दध्मुः पृथक् पृथक् ॥ १८॥

तेथ भूपती होते अनेक । द्रुपद द्रौपदेयादिक ।
हा काशीपती देख । महाबाहु ॥ १५१॥

तेथ अर्जुनाचा सुतु । सात्यकि अपराजितु ।
दृष्टद्युम्नु नृपनाथु । शिखंडी हन ॥ १५२॥

विराटादि नृपवर । जे सैनिक मुख्य वीर ।
तिहीं नाना शंख निरंतर । आस्फुरिले ॥ १५३॥

तेणें महाघोषनिर्घातें । शेषकूर्म अवचिते ।
गजबजोनि भूभारातें । सांडूं पाहती ॥ १५४॥

तेथ तिन्हीं लोक डंडळित । मेरु मांदार आंदोळित ।
समुद्रजळ उसळत । कैलासवेरी ॥ १५५॥

स घोषो धार्त्रराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवींश्चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥ १९॥

पृथ्वीतळ उलथों पाहत । आकाश असे आसुडत ।
तेथ सडा होत । नक्षत्रांचा ।। १५६॥

सृष्टि गेली रे गेली ॥ देवां मोकळवादी जाहली ।

ऐशी एक टाळी पिटिली । सत्यलोकीं । १५७ ॥

दिहाचि दिन थोकला । जैसा प्रलयकाळ मांडला ।
तैसा हाहाकारु उठिला । तिन्हीं लोकीं ॥ १५८॥

तंव आदिपुरुषु विस्मितु । म्हणे झणें होय पां अंतु ।
मग लोपला अद्भुतु । संभ्रमु तो ॥ १५९॥

म्हणोनि विश्व सांवरले । एऱ्हवीं युगांत होतें वोडवले ।
जै महाशंख आस्फुरिले । कृष्णादिकीं ॥ १६०॥

तो घोष तरी उपसंहरला । परी पडिसाद होता राहिला ॥
तेणें दळभार विध्वंसिला । कौरवांचा ॥ १६१॥

तो जैसा गजघटाआंतु । सिंह लीला विदारितु ।
तैसा हृदयातें भेदितु । कौरवांचिया ॥ १६२॥

तो गाजत जंव आइकती । तंव उभेचि हिये घालिती ।
एकमेकांते म्हणती । सावध रे सावध ॥ १६३॥

अथ व्यवस्थितान् दृष्टवा धार्तराष्ट्रानं कपिध्वजः ।
प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पांडवः ॥ २०॥

तेथ बळें प्रौढीपुरते । जे महारथी वीर होते ।
तिहीं पुनरपि दळातें । आवरिलें ॥ १६४॥

मग सरिसपणें उठावले । दुणावटोनि उचलले ।
तया दंडी क्षोभलें । लोकत्रय ॥ १६५॥

तेथ बाणवरी धनुर्धर । वर्षताती निरंतर ।
जैसे प्रलयांत जलधर । अनिवार का ॥ १६६॥

तें देखलिया अर्जुनें । संतोष घेऊनि मने ।
मग संभ्रमे दिठी सेने । घालितसे ॥ १६७॥

तंव संग्रामीं सज्ज जाहले । सकळ कौरव देखिले ।
मग लीला धनुष्य उचलिले । पंडुकुमरें ॥ १६८॥

हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।
अर्जुन उवाच - सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥ २१।

ते वेळीं अर्जुन म्हणतसे देवा । आतां झडकरी रथु पेलावा ।
नेऊनि मध्यें घालावा । दोहीं दळां ॥ १६९॥

यावदेतान् निरिक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ।
कैर्मया सह योद्धव्यस्मिन् रणसमुद्यमे ॥ २२॥

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागतः ।

धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकिर्षवः ॥ २३॥

जंव मी नावेक । हे सकळ वीर सैनिक ।
न्याहळीन अशेख । झुंजते जे ॥ १७०॥

एथ आले असती आघवे । परी कवणेंसी म्यां झुंजावे ।
हे रणीं लागे पहावें । म्हणऊनियां ॥ १७१॥

बहुतकरुनि कौरव । हे आतुर दुःस्वभाव ।
वाटिवांवीण हांव । बांधिती झुंजीं ॥ १७२॥

झुंजाची आवडी धरती । परी संग्रामी वीर नव्हती ।
हे सांगेन रायाप्रती । काय संजयो म्हणे । १७३॥

संजय उवाचः एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ २४॥

आइका अर्जुन इतुकें बोलिला । तंव कृष्णें रथु पेलिला ।
दोहीं सैन्यामाजि केला । उभा तेणें ॥ १७४॥

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान् समवेतान् कुरुनिति ॥ २५॥

तत्रापश्यत् स्थितान् पार्थः पितृनथ पितामहान् ।
आचार्यान् मातुलान् भ्रातृन् पुत्रान् पौत्रान् सखींस्थता ॥ २६॥

श्वशुरान् सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।
तान् समीक्ष स कौंतेयः सर्वान् बन्धूनवस्थितान् ॥ २७॥

जेथ भीष्माद्रोणादिक । जवळिकेचि सन्मुख ।
पृथिविपति आणिक । बहुत आहाति ॥ १७५॥

तेथ स्थिर करूनि रथु । अर्जुन असे पाहतु ।
तो दळभार समस्तु । संभ्रमेसी ॥ १७६॥

मग देवा म्हणे देख देख । हे गोत्रगुरु अशेख ।
तंव कृष्णा मनीं नावेक । विस्मो जाहला ॥ १७७॥

तो आपणयां आपण म्हणे । एथ कायि कवण जाणे ।
हें मनीं धरिले येणें । परि कांही आश्चर्य असे ॥ १७८॥

ऐसी पुढील से घेतु । तो सहजें जाणे हृदयस्थु ।
परि उगा असे निवांतु । तिये वेळीं ॥ १७९॥

तंव तेथ पार्थु सकळ । पितृपितामह केवळ ।
गुरू बंधु मातुळ । देखता जाहला ॥ १८०॥

इष्टमित्र आपुले । कुमरजन देखिले ।

हे सकळ असती आले । तयांमाजि ॥ १८१॥

सुहृज्जन सासरे । आणिकही सखे सोईरे ।
कुमर पौत्र धनुर्धरें । देखिले तेथ ॥ १८२॥

जयां उपकार होते केले । कां आपदीं जे राखिले ।
हे असो वडील धाकुले - । आदिकरुनि ॥ १८३॥

ऐसे गोत्रचि दोहीं दळीं । उदित जालें असे कळीं ।
हें अर्जुने तिये वेळीं । अवलोकिलें ॥ १८४॥

कृपया परयाऽऽविष्टो विषीदन्नमब्रवीत ।

तेथ मनीं गजबज जाहली । आणि आपैसी कृपा आली ।
तेणें अपमानें निघाली । वीरवृत्ति ॥ १८५ ॥

जिया उत्तम कुळींचिया होती । आणि गुणलावण्य आथी ।
तिया आणिकींते न साहति । सुतेजपणें ॥ १८६॥

नविये आवडीचेनि भरें । कामुक निजवनिता विसरे ।
मग पाडेंविण अनुसरें । भ्रमला जैसा ॥ १८७॥

कीं तपोबळें ऋद्धी । पातलिया भ्रंशे बुद्धी ।
मग तया विरक्ततासिद्धी । आठवेना॥ १८८॥

तैसें अर्जुना तेथ जाहले । असतें पुरुषत्व गेले ।
जें अंतःकरण दिधले । कारुण्यासी ॥ १८९॥

देखा मंत्रज्ञु बरळु जाये । मग तेथ कां जैसा संचारु होये ।
तैसा तो धनुर्धर महामोहें । आकळिला ॥ १९०॥

म्हणऊनि असता धीरु गेला । हृदया द्रावो आला ।
जैसा चंद्रकळीं सिंपिला । सोमकांतु ॥ १९१॥

तयापरी पार्थु । अतिस्नेहें मोहितु ।
मग सखेद असे बोलतु । अच्युतेसी ॥ १९२॥

दृष्ट्वेनं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थिताम् ।।२८॥

सीदन्ती मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।
वेपथुश्च शरीरे मे रोमाहर्षश्च जायते ॥ २९॥

गांडीवम् स्त्रंसते हस्तात् त्वक् चैव परिदह्यते ।
न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥ ३०॥

तो म्हणे अवधारी देवा । म्यां पाहिला हा मेळावा ।
तंव गोत्रवर्गु आघवा । देखिला एथ ॥ १९३॥

हे संग्रामीं अति उद्यत । जाहाले असती कीर समस्त ।

पण आपणपेयां उचित । केवीं होय ॥ १९४॥

येणें नांवेंचिं नेणों कायी । मज आपणपें सर्वथा नाहीं ।
मन बुद्धी ठायीं । स्थिर नोहे ॥ १९५ ॥

देखें देह कांपत । तोंड असे कोरडें होत ।
विकळता उपजत । गात्रांसी ॥ १९६ ॥

सर्वांगा कांटाळा आला । अति संतापु उपनला ।
तेथ बेंबळे हातु गेला । गांडीवाचा ॥ १९७ ॥

तें न धरताचि निष्टलें । परि नेणेंचि हातोनि पडिले ।
ऐसे हृदय असे व्यापिलें । मोहें येणें ॥ १९८ ॥

जें वज्रापासोनि कठिण । दुर्धर अतिदारुण ।
तयाहून असाधारण । हें स्नेह नवल ॥ १९९ ॥

जेणे संग्रामी हरू जिंतिला । निवातकवचांचा ठावो फेडिला ।
तो अर्जुन मोहें कवळिला । क्षणामाजि ॥ २०० ॥

जैसा भ्रमर भेदी कोडें । भलतैसें काष्ठ कोरडें ।
परि कळिकेमाजीं सापडें । कोवळियें ॥ २०१ ॥

तेथ उत्तीर्ण होईल प्राणें । परीं ते कमळदळु चिरूं नेणे ।
तैसे कठीण कोवळेंपणे । स्नेह देखा ॥ २०२ ॥

हे आदिपुरुषाची माया । ब्रह्मेयाहि नयेचि आया ।
म्हणऊनी भुलविला ऐकें राया । संजयो म्हणे ॥ २०३ ॥

अवधारीं मग तो अर्जुनु ।देखोनि सकळ स्वजनु ।
विसरला अभिमानु । संग्रामींचा ॥ २०४ ॥

कैसी नेणों सदयता । उपनली येथे चित्ता ।
मग म्हणे कृष्णा आता । नसिजे एथ ॥ २०५ ॥

माझें अतिशय मन व्याकुळ । होतसे वाचा बरळ ।
जे वधावे हे सकळ । येणें नांवे ॥ २०६ ॥

निमितानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ।
न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥ ३१ ॥

या कौरवां जरी वधावें । तरी युधिष्ठिरादिक कां न वधावे ।
हे येर येर आघवे । गोत्रज आमुचे ॥ २०७ ॥

म्हणोनि जळो हें झुंज । प्रत्यया न ये मज ।
एणें काय काज । महापापें ॥ २०८ ॥

देवा बहुतं परीं पाहता । एथ वोखटें होईल झुंजतां ।

वर काहीं चुकवितां । लाभु आथी ॥ २०९ ॥

न काङ्क्षे विजयं कृष्ण न च राज्य सुखानि च ।
किं नो राज्येन गोविंद किं भोगैर्जीवितेन वा ॥ ३२ ॥

येषामर्थे काङक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।
ते इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥ ३३ ॥

तया विजयवृत्ती कांही । मज सर्वथा काज नाहीं ।
एथ राज्य तरी कायी । हें पाहुनियां ॥ २१० ॥

यां सकळांते वधावे । मग जे भोग भोगावे ।
ते जळोत आघवे । पार्थु म्हणे ॥ २११ ॥

तेणें सुखेविण होईल । तै भलतेही साहिजेल ।
वरि जीवितही वेंचिजेल । याचिलागीं ॥ २१२ ॥

परीं यासी घातु कीजे । मग आपण राज्य भोगिजे ।
हे स्वप्नींही मन माझे । करूं न शके ॥ २१३ ॥

तरी आम्ही का जन्मावें । कवणालागीं जियावें ।
जें वडिलां यां चिंतावें । विरुद्ध मनें ॥ २१४ ॥

पुत्रातें इप्सी कुळ । तयाचें कायि हेंचि फळ ।
जे निर्दाळिजे केवळ । गोत्र आपुले ॥ २१५ ॥

हें मनींचि केवि धरिजे । आपण वज्राचेयां बोलिजे ।
वरी घडे तरी कीजे । भले एयां ॥ २१६ ॥

आम्हीं जें जें जोडावें । तें समस्तीं इहीं भोगावें ।
हे जीवितही उपकारावें । काजीं यांचां ॥ २१७ ॥

आम्ही दिगंतीचे भूपाळ । विभांडूनि सकळ ।
मग संतोषविजे कुळ । आपुलें जें ॥ २१८ ॥

तेचि हे समस्त । परी कैसें कर्म विपरीत ।
जे जाहले असती उद्यत । झुंजावया ॥ २१९ ॥

अंतौरिया कुमरें । सांडोनियां भांडारें ।
शस्त्राग्रीं जिव्हारें । आरोपुनी ॥ २२० ॥

ऐसियांते कैसेनि मारुं । कवणावरी शस्त्र धरूं ।
निज हृदया करूं । घातु केवीं ॥ २२१ ॥

आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहः ।
मातुलः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा ॥ ३४॥

हे नेणसी तूं कवण । परी पैल भीष्म द्रोण ।

जयांचे उपकार असाधारण । आम्हां बहुत ॥ २२२ ॥

एथ शालक सासरे मातुळ । आणी बंधु कीं हें सकळ ।
पुत्र नातू केवळ । इष्टही असती ॥ २२३ ॥

अवधारीं अति जवळिकेचे । हे सकळही सोयरे आमुचे ।
म्हणोनि दोष आथि वाचे । बोलतांचि ॥ २२४ ॥

एतान्न हन्तुमिछामि घ्नतोऽपि मघुसूदन ।
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं न महीकृते ॥ ३५ ॥

हे वरी भलतें करितु । आंताचि एथें मारितु ।
परि आपण मनें घातु । न चिंतावा ॥ २२५ ॥

त्रैलोक्यींचे अनकळित । जरी राज्य होईल एथ ।
तरी हें अनुचित । नाचरें मी ॥ २२६ ॥

जरी आज एथ ऐसें कीजे । तरी कवणांचा मनीं उरिजे ।
सांग मुख केवीं पाहिजे । तुझे कृष्णा ॥ २२७ ॥

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
पापनेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ ३६ ॥

जरी वधु करूनी गोत्रजांचा । तरी वसौटा होऊन दोषांचा ।
मज जोडलासि तूं हातींचा । दूरी होसी ॥ २२८ ॥

कुळहरणीं पातकें । तिये आंगीं जडती अशेखें ।
तयें वेळी तूं कवण कें । देखावासी ॥ २२९ ॥

जैसा उद्यानामाजीं अनळु । संचरला देखोनि प्रबळु ।
मग क्षणभरी कोकिळु । स्थिर नोहे ॥ २३० ॥

सकर्दम सरोवरु । अवलोकूनि चकोरु ।
न सेवितु अव्हेरु । करूनि निघे ॥ २३१ ॥

तयापरी तूं देवा । मज झकों न येसी मावा ।
जरी पुण्याचा वोलावा । नाशिजेल ॥ २३२ ॥

तस्मान्नार्हा वयं हन्तुम् धार्तराष्ट्रान्स्वबांधवान् ।
स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥ ३७ ॥

म्हणोनि मी हें न करीं । इये संग्रामीं शस्त्र न धरीं ।
हें किडाळ बहुतीं । परीं दिसतसे ॥ २३३ ॥

तुझा अंतराय होईल । मग सांगें आमचें काय उरेल ।
तेणें दुःखे हियें फुटेल । तुजवीण कृष्णा ॥ २३४ ॥

म्हणावूनि कौरव हे वधिजती । मग आम्हीं भोग भोगिजती ।

हे असो मात अघडती । अर्जुन म्हणे ॥ २३५ ॥

यद्यप्यते न पश्यंति लोभोपहृतचेतसः ।
कुलक्षयकृतंदोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥ ३८ ॥

कथं ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।
कुलक्षयकृतम् दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ ३९ ॥

हे अभिमानपदे भुलले । जरी पां संग्रामा आले ।
तऱ्ही आम्हीं हित आपुलें । जाणावें लागे ॥ २३६ ॥

हें ऐसें कैसें करावें । जे आपुले आपण मारावे ।
जाणत जाणतांचि सेवावें । कालकूट ॥ २३७ ॥

हां जी मार्गीं चालतां । पुढां सिंह जाहला अवचितां ।
तो तंव चुकवितां । लाभु आथी ॥ २३८ ॥

असता प्रकाशु सांडावा । मग अंधकूप आश्रावा ।
तरी तेथ कवणु देवा । लाभु सांगे ॥ २३९ ॥

का समोर अग्नि देखोनी । जरी न वचिजे वोसंडोनी ।
तरी क्षणा एका कवळूनि । जांळू सके ॥ २४०॥

तैसे दोष हे मूर्त । अंगी वाजों असती पहात ।
हें जाणतांही केवीं एथ । प्रवर्तावें ॥ २४१ ॥

ऐसें पार्थ तिये अवसरीं । म्हणे देवा अवधारीं ।
या कल्मषाची थोरी । सांगेन तुज ॥ २४२ ॥

कुलक्षये प्रणश्यंति कुलधर्माः सनातनः ।
धर्मे नष्टे कुलं कृत्सनमधर्मोऽभिभवत्युत ॥ ४० ॥

जैसें काष्ठें काष्ठ मथिजे । येथ वन्हि एक उपजे ।
तेणें काष्ठजात जाळिजे । प्रज्वळलेनि ॥ २४३ ॥

तैसा गोत्रींची परस्परें । जरी वधु घडे मत्सरें ।
तरी तेणें महादोषें घोरें । कुळचि नाशे ॥ २४४॥

म्हणवूनि येणें पापें । वंशजधर्मु लोपे ।
मग अधर्मुचि आरोपे । कुळामाजि ॥ २४५ ॥

अधर्माभिभवात् कृष्ण प्रदुष्यंति कुलस्त्रियः ।
स्त्रीसु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसंकरः ॥ ४१ ॥

एथ सारासार विचारावें । कवणे काय आचरावें ।
आणि विधिनिषेध अघवे । पारुषति ॥ २४६ ॥

असता दीपु दवडीजे । मग अंधकारीं राहाटिजे ।

जे उजूंचि का आडळिजे । जयापरी ॥ २४७ ॥

तैसा कुळीं कुळक्षयो होय । तये वेळी तो आद्य धर्मु जाय ।
मग आन कांहीं आहे । पापांवाचुनि ॥ २४८ ॥

जैं यमनियम ठाकती । तेथ इंद्रियें सैरा विचरती ।
म्हणवूनि व्यभिचार घडती । कुळस्त्रियांसी ॥ २४९ ॥

उत्तम अधमीं संचरती । ऐसे वर्णावर्ण मिसळती ।
तेथ समूळ उपडती । जातिधर्म ॥ २५० ॥

जैसी चोहटाचिया बळी । पाविजे सैरा काऊळीं ।
तैसीं महापापें कुळीं प्रवेशती ॥ २५१ ॥

संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।
पतंति पितरि ह्येषां लुप्तपिंडिदकक्रियाः ॥ ४१॥

मग कुळा देखा अशेखा । आंणि कुळघातका ।
येरयेरा नरक । जाणें आथी ॥ २५२ ॥

देखें वंशवृद्धि समस्त । यापरी होय पतित ।
मग मग वोवांडिती स्वर्गस्थ । पूर्वपुरुष ॥ २५३ ॥

जेथ नित्यादि क्रिया ठाके । आणि नैमित्तिक पारुखे ।
तेथ कवणा तिळोदकें । कवण अर्पी ॥ २५४ ॥

तरी पितर काय करिती । कैसेनि स्वर्गीं बसती ।
म्हणोनि तेही येती । कुळापासी ॥ २५५ ॥

जैसा नखाग्रीं व्याळु लागे । तो शिखांत व्यापी वेगें ।
तेवी आब्रह्म कुळ अवघें । आप्लविजे ॥ २५६ ॥

दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ।
उत्साद्यंते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वतः ॥ ४३ ॥

उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥

अहो वत महत् पापं कर्तुं व्यवसिता वयमं ।
यद् राज्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुद्यताः ॥ ४५ ॥

देवा अवधारी आणिक एक । एथ घडे महापातक ।
जै संगदोषें हा लौकिक । भ्रंशु पावे ॥ २५७ ॥

जैसा घरीं आपुला । वानिवसे वन्ही लागला।
तो आणिकांही प्रज्वळिला । जाळुनि घाली ॥ २५८ ॥

तैसिया तया कुळसंगती । जे जे लोक वर्तती ।

तेही बाधु पावती । निमित्तें येणें ॥ २५९ ॥

तैसें नाना दोषें सकळ । अर्जुन म्हणे तें कुळ ।
मग महाघोर केवळ । निरय भोगी ॥ २६० ॥

पडिलिया तिये ठायीं । मग कल्पांतीही उगंडु नाही ।
येसणें पतन कुळक्षयीं । अर्जुन म्हणे ॥ २६१ ॥

देवा हें विविध कानीं ऐकिजे । परि अझुनिवरी त्रासु नुपजे ।
हृदय वज्राचें हें काय कीजे । अवधारी पां ॥ २६२ ॥

अपेक्षिजे राज्यसुख । जयालागीं तें तंव क्षणिक ।
ऐसे जाणतांही दोख । अव्हेरू ना ॥ २६३ ॥

हे वडिल सकळ आपुले । वधावया दिठी सूदले ।
सांग पां काय थेकुलें । घडले आम्हा ॥ २६४ ॥

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रतं शस्त्रपाणयः ।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तनं मे क्षेमतरं भवेत् ॥ ४६ ॥

आतां यावरी जें जियावें । तयापासूनि हें बरवे ।
जे शस्त्र सांडूनि साहावे । बाण त्यांचे ॥ २६५ ॥

तयावरी होय जितुकें । तें मरणही वरी निकें ।
परी येणें कल्मषें । चाड नाहीं ॥ २६६ ॥

ऐसें देखोनि सकळ । अर्जुनें आपुलें कुळ ।
मग म्हणे राज्य तें केवळ । निरयभोगु ॥ २६७ ॥

संजय उवाचः
एवमुक्तवार्जुनः संख्ये रथोपस्य उपाविशत् ।
विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥ ४७ ॥

ऐसें तिये अवसरीं । अर्जुन बोलिला समरीं ।
संजयो म्हणे अवधारी । धृतराष्ट्रातें ॥ २६८ ॥

मग अत्यंत उद्वेगला । न धरत गहिंवरू आला ।
तेथ उडी घातली खालां । रथौनियां ॥ २६९ ॥

जैसा राजकुमरु पदच्युतु । सर्वथा होय उपहृतु ।
कां रवि राहुग्रस्तु । प्रभाहीनु ॥ २७० ॥

ना तरी महासिद्धीसंभ्रमें । जिंतला त्रासु भ्रमे ।
मग आकळुनि कामें । दीनु कीजे ॥ २७१ ॥

तैसा तो धनुर्धरु । अत्यंत दुःखें जर्जरु ।
दिसे जेथ रहंवरु । त्यजिला तेणें ॥ २७२ ॥

मग धनुष्यबाण सांडिले । न धरत अश्रुपात आले ।
ऐसें ऐके राया तेथ वर्तलें । संजयो म्हणे ॥ २७३ ॥

आता यावरी तो वैकुंठ्नाथु । देखोनि सखेद पार्थु ।
कवणेपरी परमार्थु । निरुपील ॥ २७४ ॥

ते सविस्तर पुढारी कथा । अति सकौतुक ऐकतां ।
ज्ञानदेव म्हणे आतां निवृत्तिदासु ॥ २७५ ॥

प्रथम अध्याय समाप्त ||

ज्ञानेश्वरी/अध्याय दुसरा

< ज्ञानेश्वरी

संजय उवाच : तं तथा कृपयाविष्टमश्रूपूर्णाकुलेक्षणम् ।
विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥ १॥

मग संजयो म्हणे रायातें । आइकें तो पार्थु तेथें ।
शोकाकुल रुदनातें । करितुसे ॥ १॥

तें कुळ देखोनि समस्त । स्नेह उपनलें अद्भुत ।
तेणें द्रवले असे चित्त । कवणेपरी ॥ २ ॥

जैसें लवण जळें झळंबलें । ना तरी अभ्र वातें हाले ।
तैसे सधीर परी विरमलें । हृदय तयाचें ॥ ३॥

म्हणोनि कृपा आकळिला । दिसतसे अति कोमाइला ।
जैसा कर्दमीं रुपला । राजहंस ॥ ४ ॥

तयापरी तो पांडुकुमरु । महामोहें अतिजर्जरु ।
देखोनि । शार्गङधरु । काय बोले ॥ ५ ॥

श्रीभगवानुवाच : कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तीकरमर्जुन ॥ २ ॥

म्हणे अर्जुना आदि पाहीं । हें उचित काय इये ठायीं ।
तूं कवण हें कायी । करीत आहासी ॥ ६ ॥

तुज सांगे काय जाहलें । कवण उणें आलें ।
करितां काय ठेलें । खेदु कायिसा ॥ ७ ॥

तूं अनुचिता चित्त नेदिसी । धीरु कंहीच न संडिसी ।
तुझेनि नामे अपयशीं । दिशा लंघिजे ॥ ८ ॥

तू शूरवृत्तीचा ठावो । क्षत्रियांमाजीं रावो ।
तुझिया लाठेपणाचा आवो । तिहीं लोकीं ॥ ९ ॥

तुवा संग्रामीं हरु जिंतिला । निवात्कवचांचा ठावो फेडिला ।
पवाडा तुवां केला । गंधर्वासी ॥ १० ॥

हें पाहता तुझेनि पाडें । दिसे त्रैलोक्यही थोकडें ।
ऐसें पौरुष चोखडें । पार्था तुझे ॥ ११ ॥

तो तूं कीं आजि एथें । सांडुनिया वीरवृत्तीतें ।
अधोमुख रुदनातें । करितु आहासी ॥ १२ ॥

विचारीं तूं अर्जुनु । कीं कारुण्यें कीजसी दीनु ।
सांग पां अंधकारे । भानु ग्रासिला आथी ॥ १३ ॥

ना तरी पवनु मेघासी बिहे । कीं अमृतासी मरण आहे ।
पाहे पा इंधनचि गिळोनि जाये । पावकातें ॥ १४ ॥

की लवणेंचि जळ विरे । संसर्गें काळकूट मरे ।
सांग महाफणी दर्दुरें । गिळिजे कायी ॥ १५ ॥

सिंहासी झोंबे कोल्हा । ऐसा अपाडु आथी कां जाहला ।
परी तो त्वां साच केला । आजि एथ ॥ १६ ॥

म्हणोनि अझुनि अर्जुना । झणें चित्त देसी या हीना ।
वेगीं धीर करूनियां मना । सावधान होईं ॥ १७ ॥

सांडी हे मूर्खपण । उठीं घे धनुष्यबाण ।
संग्रामीं हें कवण । कारुण्य तुझे ॥ १८ ॥

हां गा तू जाणता । तरी न विचारीसी कां आता ।
सांगे झुंजावेळें सदयता । उचित कायी ॥ १९ ॥

हे असतिये कीर्तीसी नाशु । आणि पारत्रिकासी अपभ्रंशु ।
म्हणे जगन्निवासु । अर्जुनातें ॥ २० ॥

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत् त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥ ३ ॥

म्हणोनि शोक न करीं । तूं पुरता धीरु धरीं ।
हे शोच्यता अव्हेरीं । पंडुकुमरा ॥ २१ ॥

तुज नव्हे हें उचित । येणें नासेल जोडले बहुत ।
तूं अझुनिवरी हित । विचारी पां ॥ २२ ॥

येणें संग्रामाचेनि अवसरें । एथ कृपाळुपण नुपकरे ।
हे आतांचि काय सोयरे । जाहले तुज ॥ २३ ॥

तूं आधींचि काय नेणसी । कीं गोत्र नोळखसी ।
वायांचि काय करिसी । अतिशो आतां ॥ २४ ॥

आजिंचे हें काय झुंज । काय जन्मा नवल तुज ।
हें परस्परें तुम्हां व्याज । सदाचि आथि ॥ २५ ॥

तरी आतां काय जाहलें । कायि स्नेह उपनले ।
हें नेणिजे परि कुडे केले । अर्जुना तुवा ॥ २६ ॥

मोह धरिलिया ऐसें होईल । जे असती प्रतिष्ठा जाईल ।
आणि परलोकही अंतरेल । ऐहिकेंसी ॥ २७ ॥

हृदयाचे ढिलेपण । एथ निकयासी नव्हे कारण ।
हें संग्रामीं पतन जाण । क्षत्रीयांसी ॥ २८ ॥

ऐसेनि तो कृपावंतु । नानापरी असे शिकवितु ।
हे ऐकोनि पंडुसुतु । काय बोले ॥ २९ ॥

अर्जुन उवाचः कथं च भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ४॥

देवा हें येतुलेवरी । बोलावे नलगे अवधारीं ।
आधीं तूंचि चित्ती विचारीं । संग्रामु हा ॥ ३० ॥

हें झुंज नव्हे प्रमादु । एथ प्रवर्तलिया दिसतसे बाधु ।
हा उघडा लिंगभेदु । वोढवला आम्हा ॥ ३१ ॥

देखें मातापितरें अर्चिजती । सर्वस्वें तोष पावविजती ।
तियें पाठीं केवीं वधिजती । आपुला हातीं ॥ ३२ ॥

देवा संतवृंदु नमस्कारिजे । कां घडे तरी पूजिजे ।
हें वांचूनि केवीं निंदिजे । स्वयें वाचा ॥ ३३ ॥

तैसे गोत्रगुरु आमुचे । हे पूजनीय आम्हां नियमांचे ।
मज बहुत भीष्मद्रोणांचे । वर्ततसे ॥ ३४ ॥

जयालागीं मनें विरु । आम्ही स्वप्नींही न शको धरूं ।
तया प्रत्यक्ष केवीं । घातु देवा ॥ ३५ ॥

वर जळो हें जियालें । एथ आघवेयांसी हेंचि काय जाहले ।
जे यांचां वधीं अभ्यासिलें । मिरविजे आम्हीं ॥ ३६ ॥

मी पार्थु द्रोणाचा केला । येणें धनुर्वेदु मज दिधला ।
तेणें उपकारें काय आभारैला । वधीं तयातें ॥ ३७ ॥

जेथींचिया कृपा लाभिजे वरु । तेथेंचि मने व्यभिचारु ।
तरी काय मी भस्मासुरु । अर्जुन म्हणे ॥ ३८ ॥

गुरून्हत्वा हि महानुभवान् श्रेयो भोक्तुं भैक्षमपीह लोके ।
हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव भुंजीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान् ॥ ५ ॥

देवा समुद्र गंभीर आइकिजे । वर तोहि आहाच देखिजे ।
परी क्षोभु मनीं नेणिजे । द्रोणाचिये ॥ ३९ ॥

हें अपार जें गगन । वर तयाही होईल मान ।
परि अगाध भलें गहन । हृदय यांचे ॥ ४० ॥

वरी अमृतही विटे । कीं काळवशें वज्र फुटे ।
परि मनोधर्मु न लोटे । विकरविला हा ॥ ४१ ॥

स्नेहालागीं माये । म्हणिपे तें कीरु होये ।
परि कृपा ते मूर्त आहे । द्रोणीं इये ॥ ४२ ॥

हा कारुण्याची आदि । सकळ गुणांचा निधि ।
विद्यासिंधु निरवधि । अर्जुन म्हणे ॥ ४३ ॥

हा येणें मानें महंतु । वरी आम्हांलागी कृपावंतु ।
आतां सांग पां येथ घातु । चिंतूं येईल ॥ ४४ ॥

ऐसे हे रणीं वधावे । मग आपण राज्यसुख भोगावें ।
तें मना न ये आघवें । जीवितेंसीं ॥ ४५ ॥

हें येणें मानें दुर्भर । जे याहीहुनि भोग सधर ।
ते असतु येथवर । भिक्षा मागतां भली ॥ ४६ ॥

ना तरी देशत्यागें जाइजे । का गिरिकंदर सेविजे ।
परी शस्त्र आतां न धरिजे । इयांवरी ॥ ४७ ॥

देवा नवनिशतीं शरीं । वावरोनि यांचां जिव्हारीं ।
भोग गिंवसावे रुधिरीं । बुडाले जे ॥ ४८ ॥

ते काढूनि काय कीजती । लिप्त केवीं सेविजती ।
मज न ये हे उपपत्ति । याचिलागीं ॥ ४९ ॥

ऐसे अर्जुन तिये अवसरीं । म्हणे श्रीकृष्णा अवधारीं ।
परि ते मना न येचि मुरारी । आइकोनियां ॥ ५० ॥

हें जाणोनि पार्थु बिहाला । मग पुनरपि बोलों लागला ।
म्हणे देवो कां चित्त या बोलां । देतीचिना ॥ ५१ ॥

न चैतद् विद्मः करतन् नो गरीयो यद् वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥

येऱ्हवीं माझां चित्तीं जें होते । तें मी विचारूनि बोलिलों एथें ।
परि निकें काय यापरौते । तें तुम्ही जाणा ॥ ५२ ॥

पै विरु जयांसी ऐकिजे । आणि या बोलाचि प्राणु सांडिजे ।
ते एथ संग्रामव्याजें । उभे आहाती ॥ ५३ ॥

आतां ऐसेयांतें वधावे । कीं अव्हेरुनिया निघावें ।
या दोहोंमाजी काइ करावे । तें नेणों आम्ही ॥ ५४ ॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ।
यत् श्रेयः स्यान् निश्चितं ब्रूहि तन् मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ ७॥

आम्हां काय उचित । तें पाहतां न स्फुरे एथ ।
जे मोहें येणें चित्त । व्याकुळ माझे ॥ ५५ ॥

तिमिरावरुद्ध जैसें । दृष्टीचे तेज भ्रंशे ।
मग पांसीच असतां न दिसे । वस्तुजात ॥ ५६ ॥

देवा मज तैसे जाहले । जें मन भ्रांती ग्रासिलें ।
आतां काय हित आपुलें । तेंही नेणे ॥ ५७ ॥

तरी श्रीकृष्णा तुवां जाणावें । निकें तें आम्हां सांगावें ।
जे सखा सर्वस्व आघवें । आम्हांसी तूं ॥ ५८ ॥

तूं गुरु बंधु पिता । तूं आमची इष्ट देवता ।
तूंचि सदा रक्षिता । आपदीं आमुतें ॥ ५९ ॥

जैसा शिष्यांते गुरु । सर्वथा नेणे अव्हेरु ।
कीं सरितांते सागरु । त्यजी केवीं ॥ ६०॥

नातरी अपत्यातें माये । सांडुनि जरी जाये ।
तरी ते कैसेनिं जिये । ऐकें कृष्णा ॥ ६१ ॥

तैसा सर्वांपरी आम्हांसी । देवा तूंचि एक आहासी ।
आणि बोलिलें जरी न मानिसी । मागील माझें ॥ ६२ ॥

तरी उचित काय आम्हां । जे व्यभिचरेना धर्मा ।
तें झडकरी पुरुषोत्तमा । सांगें आतां ॥ ६३ ॥

न हि प्रपश्यामि ममापुनुद्याद् यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् ।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥ ८ ॥

हें सकळ कुळ देखोनि । जो शोकु उपजलासे मनीं ।
तो तुझिया वाक्यावांचुनि । न जाय आणिकें ॥ ६४ ॥

एथ पृथ्वीतळ आपु होईल । हें महेंद्रपदही पाविजेल ।
परि मोह हा न फिटेल । मानसींचा ॥ ६५ ॥

जैसीं बीजें सर्वथा आहाळलीं । तरी सुक्षेत्री जऱ्ही पेरिलीं ।
तरी न विरुढती सिंचलीं । आवडे तैसीं ॥ ६६ ॥

ना तरी आयुष्य पुरलें आहे । तरी औषधें काही नोहे ।
एथ एकचि उपेगा जाये । परमामृत ॥ ६७ ॥

तैसे राज्यभोगसमृद्धि । उज्जीवन नोहे जीवबुद्धि ।
एथ जिव्हाळा कृपानिधि । कारुण्य तुझें ॥ ६८ ॥

ऐसें अर्जुन तेथ बोलिला । जंव क्षण एक भ्रांति सांडिला ।
मग पुनरपि व्यापिला । उर्मी तेणें ॥ ६९ ॥

कीं मज पाहता उर्मी नोहे । हें अनारिसें गमत आहे ।
तो ग्रासिला महामोहें । काळसर्पें ॥ ७० ॥

सवर्म हृदयकल्हारीं । तेथ कारुण्यवेळेचां भरीं ।
लागला म्हणोनि लहरी । भांजेचि ना ॥ ७१ ॥

हें जाणोनि ऐसी प्रौढी । जो दृष्टीसवें विष फेडी ।
तो धावया श्रीहरी गारुडी । पातला कीं ॥ ७२ ॥

तैसिया पंडुकुमरा व्याकुळा । मिरवतसे श्रीकृष्ण जवळा ।
तो कृपावशें अवलीळा । रक्षील आतां ॥ ७३ ॥

म्हणोनि तो पार्थु । मोहफणिग्रस्तु ।
म्यां म्हणितला हा हेतु । जाणोनियां ॥ ७४ ॥

मग देखा तेथ फाल्गुनु । घेतला असे भ्रांती कवळूनु ।
जैसा घनपडळीं भानु । आच्छादिजे ॥ ७५ ॥

तयापरी तो धर्नुधरू । जाहलासे दुःखे जर्जरु ।
जैसा ग्रीष्मकाळीं गिरिवरु । वणवला कां ॥ ७६ ॥

म्हणोनि सहजे सुनिळु । कृपामृते सजळु ।
तो वोळलासे श्रीगोपाळु । महामेघु ॥ ७७ ॥

तेथ सुदर्शनाची द्युति । तेचि विद्युल्लता झळकती ।
गंभीर वाचा ते आयती । गर्जनेची ॥ ७८ ॥

आतां तो उदार कैसा वर्षेल । तेणे अर्जुनाचळु निवेल ।
मग नवी विरुढी फुटेल । उन्मेषाची ॥ ७९ ॥

ते कथा आइका । मनाचिया आराणुका ।
ज्ञानदेवो म्हणे देखा । निवृत्तिदासु ॥ ८० ॥

संजय उवाचः एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतपः ।
न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ ९ ॥

ऐसें संजयो सांगतु । म्हणे राया तो पार्थु ।
पुनरपि शोकाकुलितु । काय बोले ॥ ८१ ॥

आइकें सखेदु बोले श्रीकृष्णातें । आतां नाळवावें तुम्हीं मातें ।
मी सर्वथा न झुंजें येथें । भरंवसेनि ॥ ८२ ॥

ऐसें येकि हेळां बोलिला । मग मौन धरोनि ठेला ।
तेथ श्रीकृष्णा विस्मो पातला । देखोनि तयाते ॥ ८३ ॥

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदंतमिदं वचः ॥ १० ॥

मग आपुला चित्तीं म्हणे । एथ हें काय आदरिलें येणें ।
अर्जुन सर्वथा कांही नेणे । काय कीजे ॥ ८४ ॥

हा उमजे आतां कवणेपरी । कैसेनि धीरु स्वीकारी ।
जैसा ग्रहाते पंचाक्षरी । अनुमानी कां ॥ ८५ ॥

ना तरी असाध्य देखोनि व्याधी । अमृतासम दिव्य औषधी ।
वैद्य सूचि निरवधि । निदानींची ॥ ८६ ॥

तैसा विवरितु असे श्रीअनंतु । तया दोन्हीं सैन्याआंतु ।
जयापरी पार्थु । भ्रांति सांडी ॥ ८७ ॥

तें कारण मनीं धरिलें । मग सरोष बोलों आदरिले ।
जैसें मातेच्या कोपीं थोकलें । स्नेह आथी ॥ ८८ ॥

कीं औषधाचिया कडुवटपणीं । जैसी अमृताची पुरवणी ।
ते आहाच न दिसे परी गुणीं । प्रकट होय ॥ ८९ ॥

तैसे वरिवरि पाहतां उदासें । आंत तरी अतिसुरसें ।
तियें वाक्यें हृषीकेशें । बोलों आदरिलीं ॥ ९० ॥

श्रीभगवानुवाचः अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचंति पंडितः ॥ ११ ॥

मग अर्जुनाते म्हणितलें । आम्ही आजि हें नवल देखिलें ।
जें तुवां येथ आदरिलें । माझारींचि ॥ ९१ ॥

तूं जाणता तरी म्हणविसी । परी नेणीवेतें न संडिसी ।
आणि शिकवूं म्हणों तरी बोलसी । बहुसाल नीति ॥ ९२ ॥

जात्यंधा लागे पिसें । मग तें सैरा धांवे जैसें ।
तुझे शहाणपण तैसें । दिसतसे ॥ ९३ ॥

तूं आपणपें तरी नेणसी । परी या कौरवांते शोचूं पहासी ।
हा बहु विस्मय आम्हांसी । पुढतपुढती ॥ ९४ ॥

तरी सांग पां मज अर्जुना । तुजपासोनि स्थिती या त्रिभुवना ।
हे अनादि विश्वरचना । तें लटकें कायी ॥ ९५ ॥

एथ समर्थु एक आथीं । तयापासूनि भूतें होती ।
तरी हें वायाचि काय बोलती । जगामाजीं ॥ ९६ ॥

हो कां सांप्रत ऐसें जहालें । जे हे जन्ममृत्यू तुवा सृजिले ।
आणि नाशु पाविले । तुझेनि कायी ॥ ९७ ॥

तूं भ्रमलेपणें अहंकृती । यांसी घातु न करिसी चितीं ।
तरी सांगे कायि हे होती । चिरंतन ॥ ९८ ॥

कीं तूं एक वधिता । आणि सकळ लोकु हा मरता ।
ऐसी भ्रांति झणें चित्ता । येवो देसी ॥ ९९ ॥

अनादिसिद्ध हें आघवें । होत जात स्वभावें ।
तरी तुवा का शोचावे । सांग मज ॥ १०० ॥

परी मूर्खपणे नेणसी । न चिंतावें तें चिंतसी ।
आणि तूंचि नीति सांगसी । आम्हाप्रति ॥ १०१ ॥

देखें जे विवेकी जे होती । ते दोहींतेही न शोचती ।
जे होय जाय हे भ्रांती । म्हणऊनियां ॥ १०२ ॥

न त्वेवाहं जातुं नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥ १२ ॥

अर्जुना सांगेन आइक । एथ आम्ही तुम्ही देख ।
आणि हे भूपति अशेख । आदिकरुनी ॥ १०३ ॥

नित्यता ऐसेचि असोनि । ना तरी निश्चित क्षया जाऊनि ।
हे भ्रांति वेगळी करूनी । दोन्हीं नाहीं ॥ १०४ ॥

हे उपजे आणि नाशे । ते मायावशें दिसे ।
येऱ्हवीं तत्वता वस्तु जे असे । ते अविनाशचि ॥ १०५ ॥

जैसें पवनें तोय हालविलें । आणि तरंगाकार जाहलें ।
तरी कवण कें जन्मलें । म्हणों ये तेथ ॥ १०६ ॥

तेंचि वायूचे स्फुरण ठेलें । आणि उदक सहज सपाटलें ।
तरी आता काय निमालें । विचारीं पां ॥ १०७ ॥

देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ १३ ॥

आइकें शरीर तरी एक । परी वयसा भेद अनेक ।
हें प्रत्यक्षचि देख । प्रमाण तूं ॥ १०८ ॥

एथ कौमारत्व दिसे । मग तारुण्यीं तें भ्रंशे ।
परी देहचि न नाशे । एकेकासवें ॥ १०९ ॥

तैसीं चैतन्याचां ठायीं । इयें शरीरांतरे होति जाति पाहीं ।
ऐसें जाणे जया नाहीं । व्यामोहदुःख ॥ ११० ॥

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्ण सुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ १४ ॥

एथ नेणावया हेंचि कारण । जें इंद्रियांआधीनपण ।
तिहीं आकळिजे अंतःकरण । म्हणऊनि भ्रमे ॥ १११ ॥

इंद्रियें विषय सेविती । तेथ हर्ष शोकु उपजती ।
ते अंतर आप्लविती । संगें येणें ॥ ११२ ॥

जयां विषायांचां ठायीं । एकनिष्ठता कहीं नाहीं ।
तेथ दुःख आणि कांहीं । सुखहि दिसे ॥ ११३ ॥

देखें हे शब्दाची व्याप्ति । निंदा आणि स्तुति ।
तेथ द्वेषाद्वेष उपजति । श्रवणद्वारें ॥ ११४ ॥

मृदु आणि कठीण । जे स्पर्शाचे दोन्ही गुण ।
जे वपूचेनि संगे कारण संतोषखेदां ॥ ११५ ॥

भ्यासुर आणि सुरेख । हें रुपाचें स्वरूप देख ।
जें उपजवी सुखदुःख । नेत्राद्वारें ॥ ११६ ॥

सुगंधु आणि दुर्गंधु । हा परिमळाचा भेदु ।
जो घ्राणसंगे विषादु - । तोषु देता ॥ ११७ ॥

तैसाचि द्विविध रसु । उपजवी प्रीतित्रासु ।
म्हणूनि हा अपभ्रंशु । विषयसंगु ॥ ११८ ॥

देखें इंद्रियां आधीन होईजे ।तें शीतोष्णांते पाविजे ।
आणि सुखदुःखी आकळिजे । आपणपें ॥ ११९ ॥

या विषयावांचूनि कांही । आणीक सर्वथा रम्य नाहीं ।
ऐसा स्वभावोचि पाहीं । इंद्रियांचा ॥ १२० ॥

हे विषय तरी कैसे । रोहिणीचें जळ जैसें ।
कां स्वप्नींचा आभासे । भद्रजाति ॥ १२१ ॥

देखें अनित्य तियापरी । म्हणऊनि तूं अव्हेरीं ।
हा सर्वथा संगु न धरीं । धनुर्धरा ॥ १२२ ॥

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १५ ॥

हे विषय जयाते नाकळिती । तयाते सुखदुःखें दोन्ही न पवती ।
आणि गर्भवासुसंगती । नाहीं तया ॥ १२३ ॥

तो नित्यरूपु पार्था । वोळखावा सर्वथा ।
जो या इंद्रियार्था । नागवेचि ॥ १२४ ॥

नासंतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥

आतां अर्जुना आणिक कांही एक । सांगेन मी आइक ।
जें विचारें परलोक । वोळखिती ॥ १२५ ॥

या उपाधिमाजि गुप्त । चैतन्य असे सर्वगत ।
तें तत्वज्ञ संत । स्वीकारिती ॥ १२६ ॥

सलिलीं पय जैसें । एक होऊन मीनलें असे ।
परीं निवडूनि राजहंसें । वेगळें कीजे ॥ १२७ ॥

कीं अग्निमुखें किडाळ । तोडोनियां चोखाळ ।
निवडिती केवळ । बुद्धिमंत ॥ १२८ ॥

ना तरी जाणिवेच्या आयणी । करितां दधिकडसणी ।
मग नवनीत निर्वाणीं । दिसे जैसें ॥ १२९ ॥

कीं भूस बीज एकवट । उपणितां राहे घनवट ।
तेथ उडे तें फलकट । जाणों आले ॥ १३० ॥

तैसें विचारितां निरसलें । तें प्रपंचु सहजें सांडवलें ।
मग तत्वता तत्व उरलें । ज्ञानियांसी ॥ १३१ ॥

म्हणोनि अनित्याचां ठायीं । तयां आस्तिक्यबुद्धि नाहीं ।
निष्कर्ष दोहींही । देखिला असे ॥ १३२ ॥

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमैदं तत् ।
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित् कर्तुमर्हति ॥ १७ ॥

देखें सारासार विचारितां । भ्रांति जे पाहीं असारता ।
तरी सार तें स्वभावता । नित्य जाणें ॥ १३३ ॥

हा लोकत्रयाकारु । तो जयाचा विस्तारु ।
तेथ नाम वर्ण आकारु । चिन्ह नाही ॥ १३४ ॥

जो सर्वदा सर्वगतु । जन्मक्षयातीतु ।
तया केलियाहि घातु । कदाचि नोहे ॥ १३५ ॥

अन्तवंतः इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्याद् युध्यस्व भारत ॥ १८ ॥

आणि शरीरजात हे आघवें । हें नाशवंत स्वभावें ।
म्हणोनि तुवा झुंजावें । पंडुकुमरा ॥ १३६ ॥

य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥ १९ ॥

तूं धरूनि देहाभिमानातें । दिठी सूनि या शरीरातें ।
मी मारिता हे मरते । म्हणत आहासी ॥ १३७ ॥

तरी अर्जुना तूं हें नेणसी । जरी तत्वता विचारिसी ।
तरी वधिता तूं नव्हेसी । हे वध्य नव्हती ॥ १३८ ॥

न जायते म्रियते वा कदाचिन् नायं भूत्वा भविता न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ २० ॥

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजव्ययम् ।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ॥ २१ ॥

जैसें स्वप्नामाजिं देखिजे । तें स्वप्नींचि साच आपजे ।
मग चेऊनियां पाहिजे । तंव कांही नाहीं ॥ १३९ ॥

तैसी हे जाण माया । तूं भ्रमत आहासी वायां ।
शस्त्रें हाणितलिया छाया । जैसी आंगी न रुपे ॥ १४० ॥

कां पूर्ण कुंभ उलंडला । तेथ बिंबाकारु दिसे भ्रंशला ।
परी भानु नाहीं नासला । तयासवें ॥ १४१ ॥

ना तरी मठीं आकाश जैसें । मठाकृती अवतरले असे ।
तो भंगलिया आपैसे । स्वरूपचि ॥ १४२ ॥

तैसें शरीराचां लोपीं । सर्वथा नाशु नाहीं स्वरूपीं ।
म्हणऊनि तूं हें नारोपीं । भ्रांति बापा ॥ १४३॥

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नावानि देही ॥ २२॥

जैसें जीर्ण वस्त्र सांडिजे । मग नूतन वेढिजे ।
तैसे देहांतराते स्वीकारिजे । चैतन्यनाथें ॥ १४४ ॥

नैनं छिंदन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥ २३॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
नित्य सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ २४ ॥

हा अनादि नित्यसिद्धु । निरुपाधि विशुद्धु ।
म्हणऊनि शस्त्रादिकीं छेदु । न घडे यया ॥ १४५ ॥

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २५ ॥

हा प्रळयोदके नाप्लवे । अग्निदाहो न संभवे ।
एथ महाशोषु न प्रभवे । मारुताचा ॥ १४६ ॥

अर्जुना हा नित्यु । अचळु हा शाश्वतु ।
सर्वत्र सदोदितु । परिपूर्णु हा ॥ १४७ ॥

हा तर्काचिये दिठी । गोचर नोहे किरिटी ।
ध्यान याचिये भेटी । उत्कंठा वाहे ॥ १४८ ॥

हा सदा दुर्लभु मना । आपु नोहे साधना।
निःसीमु हा अर्जुना । पुरुषोत्तमु ॥ १४९ ॥

हा गुणत्रयरहितु । व्यक्तीसी अतीतु ।
अनादि अविकृतु । सर्वरूप ॥ १५० ॥

अर्जुना ऐसा जाणावा । हा सकळात्मकु देखावा ।
मग सहजे शोकु आघवा । हरेल तुझा ॥ १५१ ॥

अथ चैनं नित्यजात नित्यं वा मन्यसे मृतं ।
तथापि त्वं महाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि ॥ २६ ॥

अथवा ऐसा नेणसी । तूं अंतवंतचि हें मानिसी ।
तऱ्ही शोचूं न पवसी । पंडुकुमरा ॥ १५२ ॥

जे आदि-स्थिती- अंतु । हा निरंतर असे नित्यु ।
जैसा प्रवाहो अनुस्यूतु । गंगाजळाचा ॥ १५३ ॥

तें आदि नाहीं खंडले । समुद्रीं तरी असे मिनलें ।
आणि जातचि मध्यें उरले । दिसे जैसें ॥ १५४॥

इये तिन्हीं तयापरी । सरसींच सदा अवधारीं ।
भूतांसी कवणीं अवसरीं । ठाकती ना ॥ १५५ ॥

म्हणोनि हे आघवें । एथ तुज न लगे शोचावें ।
जे स्थितीची हे स्वभावें । अनादि ऐसी ॥ १५६ ॥

ना तरी हे अर्जुना । न येचि तुझिया मना ।
जे देखोनि लोकु अधीना । जन्मक्षया ॥ १५७ ॥

तरी येथ कांही । तुज शोकासि कारण नाहीं ।
जे जन्ममृत्यु हे पाहीं । अपरिहर ॥ १५८ ॥

जातस्य हि धृवो मृत्युर्धृवं जन्म मृतस्य च।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २७ ॥

उपजे तें नाशे । नाशलें पुनरपि दिसे ।
हें घटिकायंत्र तैसें । परिभ्रमे गा ॥ १५९ ॥

ना तरी उदो अस्तु आपैसे । अखंडित होत जात जैसें ।
हें जन्ममरण तैसें । अनिवार जगीं ॥ १६० ॥

महाप्रळय अवसरे । हें त्रैलोक्यही संहरे ।
म्हणोनि हा परिहरे । आदि अंतु ॥ १६१ ॥

तूं जरी हे ऐसें मानसी । तरी खेदु कां करिसी ।
काय जाणतचि नेणसी । धनुर्धरा ॥ १६२ ॥

एथ आणिकही एक पार्था । तुज बहुतीं परी पाहतां ।
दुःख करावया सर्वथा । विषो नाहीं ॥ १६३ ॥

अव्यक्तादिनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ २८ ॥

जें समस्तें इयें भूते । जन्मा आदि अमूर्ते ।
मग पातलीं व्यक्तीतें । जन्मलेया ॥ १६४ ॥

तियें क्षयासि जेथ जाती । तेथ निभ्रांत आने नव्हती ।
देखें पूर्व स्थितीच येती । आपुलिये ॥ १६५ ॥

येर मध्यें जें प्रतिभासे । तें निद्रिता स्वप्न जैसें ।
तैसा आकारु हा मायावशें । सत्स्वरूपीं ॥ १६६ ॥

ना तरी पवनें स्पर्शिलें नीर । पढियासे तरंगाकार ।
का परापेक्षा अळकांर- । व्यक्ति कनकीं ॥ १६७ ॥

तैसें सकळ हें मूर्त । जाण पां मायाकारित ।
जैसें आकाशीं बिंबत । अभ्रपटल ॥ १६८ ॥

तैसें आदीचि जें नाही । तयालागीं तूं रुदसि कायी ।
तूं अवीट तें पाहीं । चैतन्य एक ॥ १६९ ॥

जयाचि आर्तीचि भोगित । विषयी त्यजिले संत ।
जयालागीं विरक्त । वनवासिये ॥ १७० ॥

दिठी सूनि जयातें । ब्रह्मचर्यादि व्रतें ।
मुनीश्वर तयातें आचरताती ॥ १७१ ॥

आश्चर्यवत् पश्चति कश्चिदेनमाश्चर्यवद् वदति तथैव चान्यः ।
आश्चर्यवत् चैनमन्यः शृणोति । शृत्वाऽप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ २९ ॥

एक अंतरी निश्चळ । जें निहाळितां केवळ ।
विसरले सकळ । संसारजात ॥ १७२ ॥

एकां गुणानुवादु करितां । उपरती होऊनि चिता ।
निरवधि तल्लीनता । निरंतर ॥ १७३ ॥

एक ऐकतांचि निवाले । ते देहभावीं सांडले ।
एक अनुभवें पातले । तद्रुपता ॥ १७४ ॥

जैसा सरिता ओघ समस्त । समुद्रामाजिं मिळत ।
परी माघौते न समात । परतले नाहीं ॥ १७५ ॥

तैसिया योगीश्वरांचिया मती । मिळणीसवें एकवटती ।
परी जे विचारूनि पुनरावृत्ति । भजतीचिना ॥ १७६ ॥

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।
तस्मात् सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ३० ॥

जें सर्वत्र सर्वही देहीं । जया करितांही घातु नाहीं ।
तें विश्वात्मक तूं पाहीं । चैतन्य एक ॥ १७७ ॥

याचेनिचि स्वभावें । हें होत जात आघवें ।
तरी सांग काय शोचावें । एथ तुवां ॥ १७८ ॥

एऱ्हवीं तरी पार्था । तुज कां नेणों न मनें चित्ता ।
परी किडाळ हें शोचितां । बहुतीं परीं ॥ १७९ ॥

स्वधर्मपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि ।
धर्म्याद्धि युद्धात् श्रेयोऽन्यत् क्षत्रियस्य न विद्यते ॥ ३१ ॥

तूं अझुनि कां न विचारिसी । काय हें चिंतितु आहासी ।
स्वधर्मु तो विसरलासी । तरावें जेणें ॥ १८० ॥

या कौरवां भलतें जाहलें । अथवा तुजचि कांही पातलें ।
कीं युगचि हें बुडालें । जऱ्हीं एथ ॥ १८१ ॥

तरी स्वधर्मु एक आहे । तो सर्वथा त्याज्य नोहे ।
मग तरिजेल काय पाहे । कृपाळुपणें ॥ १८२ ॥

अर्जुना तुझें चित्त । जऱ्ही जाहलें द्रवीभूत ।
तऱ्ही हें अनुचित । संग्रामसमयीं ॥ १८३ ॥

अगा गोक्षीर जरी जाहलें । तरी पथ्यासि नाही म्हणितलें ।
ऐसेनिहि विष होय सुदलें । नवज्वरीं देतां ॥ १८४ ॥

तैसे आनीं आन करितां । नाशु होईल हिता ।
म्हणऊनि तूं आतां । सावध होई ॥ १८५ ॥

वायांचि व्याकुळ कायी । आपुला निजधर्मु पाहीं ।
जो आचरिता बाधु नाहीं । कवणे काळीं ॥ १८६ ॥

जैसें मार्गेंचि चालतां । अपावो न पवे सर्वथा ।
कां दीपाधारें वर्ततां । नाडळिजे ॥ १८७ ॥

म्हणोनि यालागीं पाहीं । तुम्हां क्षत्रियां आणीक कांही ।
संग्रामावांचूनि नाहीं । उचित जाणें ॥ १८९ ॥

निष्कपटा होआवें । उसिणा घाई जुंझावें ।
हें असो काय सांगावे । प्रत्यक्षावरी ॥ १९० ॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृत्तम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभंते युद्धमीदृशम् ॥ ३२ ॥

अर्जुना झुंज देखें आतांचें । हें हो काय दैव तुमचे ।
कीं निधान सकळ धर्माचें । प्रगटले असे ॥ १९१ ॥

हा संग्रामु काय म्हणिपे । कीं स्वर्गुचि येणें रूपें ।
मूर्त कां प्रतापे । उदो केला ॥ १९२ ॥

ना तरी गुणाचेनि पतिकरें । आर्तिचेनि पडिभरें ।
हें कीर्तीचि स्वयंवरे । आली तुज ॥ १९३ ॥

क्षत्रियें बहुत पुण्य कीजे । तें झुंज ऐसें हें लाहिजे ।
जैसें मार्गे जातां आडळिजे । चिंतामणीसी ॥ १९४ ॥

ना तरी जांभया पसरे मुख । तेथ अवचटें पडे पीयूख ।
तैसा संग्रामु हा देख । पातला असे ॥ १९५ ॥

अथ चेत् त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्यसिं ॥ ३३ ॥

आतां हा ऐसा अव्हेरिजे । मग नाथिले शोचूं बैसिजे ।
तरी आपण आहाणा होईजे । आपणपेयां ॥ १९६ ॥

पूर्वजांचे जोडलें । आपणचि होय धाडिलें ।
जरी आजि शस्त्र सांडिले । रणीं इये ॥ १९७ ॥

असती कीर्ति जाईल । जग अभिशापु देईल ।
आणि गिंवसित पावतील । महादोष ॥ १९८ ॥

जैसी भ्रतारेहीन वनिता । उपहृती पावे सर्वथा ।
तैशी दशा जीविता । स्वधर्मेंवीण ॥ १९९ ॥

ना तरी रणीं शव सांडिजे । तें चौमेरीं गिधीं विदारिजे ।
तैसे स्वधर्महीन अभिभविजे । महादोषी ॥ २०० ॥

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यंति तेऽव्याम् ।
संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ ३४ ॥

म्हणोनि स्वधर्म हा सांडसील । तरी पापा वरपडा होसील ।
आणि अपेश तें न वचेल । कल्पांतावरी ॥ २०१ ॥

जाणतेनि तंवचि जियावे । जंव अपकीर्ति आंगा न पवे ।
आणि सांग पां केवी निगावें । एथोनियां ॥ २०२ ॥

तूं निर्मत्सरु सदयता । येथूनि निघसी कीर माघौता ।
परी ते गति समस्तां । न मनेल ययां ॥ २०३ ॥

हें चहूंकडून वेढितील । बाणवरी घेतील ।
तेथ पार्था न सुटिजेल । कृपाळुपणे ॥ २०४ ॥

ऐसेनिही प्राण्संकटे । जरी विपायें पां निघणें घटे ।
तरी तें जियालेंही वोखटें । मरणाहुनी ॥ २०५ ॥

भयाद् रणादुपरं मंस्यते त्वां महारथाः ।
येषां त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ ३५ ॥

तूं आणिकही एक न विचारिसी । एथ संभ्रमे झुंजो आलासी ।
आणि सकणवपणे निघालासी । मागुता जरी ॥ २०६ ॥

तरी तुझें तें अर्जुना । या वैरियां दुर्जनां
कां प्रत्यया येईल मना । सांगे मज ॥ २०६ ॥

अवाच्यवादांश्च बहून् वदिष्यंति तवाहिताः ।
निंदंतस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ३६ ॥

हे म्हणतील गेला रे गेला । अर्जुन आम्हां बिहाला ।
हा सांगें बोलु उरला । निका कायी ॥ २०८ ॥

लोक सायासें करूनि बहुतें । कां वेंचिती आपुली जीवितें ।
परी वाढविती कीर्तीतें । धनुर्धरा ॥ २०९ ॥

ते तुज अनायसें । अनकळित जोडिली असे ।
हें अद्‌वितीय जैसें । गगन आहे ॥ २१० ॥

तैसी कीर्ती निःसीम । तुझां ठायीं निरुपम ।
तुझे गुण उत्तम । तिहीं लोकीं ॥ २११॥

दिगंतीचे भूपति । भाट होऊनि वाखाणिती ।
जे ऐकिलिया दचकती । कृतांतादिक ॥ २१२ ॥

ऐसा महिमा घनवट । गंगा तैसी चोखट ।
जयां देखी जगीं सुभट । वांठ जाहली ॥ २१३ ॥

ते पौरुष तुझें अद्भुत । आइकोनियां हे समस्त ।
जाहले आथि विरक्त । जीवितेंसी ॥ २१४ ॥

जैसा सिंहाचिया हांका । युगांतु होय मदमुखा ।
तैसा कौरवां अशेखां । धाकु तुझा॥ २१५ ॥

जैसे पर्वत वज्रांते । ना तरी सर्प गरुडातें ।
तैसा अर्जुना हे तूंते । मानिती सदा ॥ २१६ ॥

ते अगाधपण जाईल । मग हिणावो अंगा येईल ।
जरी मागुता निघसील । न झुंजतचि ॥ २१७ ॥

आणि हे पळतां पळों नेदिती । धरूनि अवकळा करिती ।
न गणित कुटी बोलती । आइकतां तुज ॥ २१८ ॥

मग ते वेळी हियें फुटावें । आंता लाठेपणे कां न झुंजावे ।
हें जिंतले तरी भोगावें । पृथ्वीतल ॥ २१९ ॥

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्षसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥

ना तरी रणीं एथ । झुंजतां वेंचलें जीवित ।
तरी स्वर्गसुख अनकळित । पावसील ॥ २२० ॥

म्हणोनि ये गोठी । विचारु न करीं किरिटी ।
आतां धनुष्य घेऊनि उठी । झुंजें वेगीं ॥ २२१ ॥

देखें स्वधर्मु हा आचरतां । दोषु नासे असता ।
तुज भ्रांति हे कवण चित्ता । एथ पातकाची ॥ २२२ ॥

सांगे प्लवेंचि काय बुडिजे । कां मार्गी जातां आडळिजे ।
परी विपायें चालो नेणिजे । तरी तेंही घडे ॥ २२३ ॥

अमृतें तरीचि मरीजे । जरी विखेंसी सेवीजे ।
तैसा स्वधर्में दोषु पाविजे । हेतुकपणे ॥ २२४ ॥

म्हणोनि तुज पार्था । हेतु सांडोनि सर्वथा ।
क्षात्रवृत्ती झुंजतां । पाप नाही ॥ २२५ ॥

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥

सुखीं संतोषा न यावे । दुःखी विषादा न भजावें ।
आणि लाभालाभ न धरावे । मनामाजीं ॥ २२६ ॥

एथ विजयपण होईल । कां सर्वथा देह जाईल ।
हें आधींचि कांही पुढील । चिंतावेना ॥ २२७ ॥

आपणयां उचिता । स्वधर्मातेंचि रहाटतां ।
जे पावें तें निवांता । साहोनि जावें ॥ २२८ ॥

ऐसेया मनें होआवें । तरी दोषु न घडे स्वभावें ।
म्हणोनि आतां झुंजावें । निभ्रांत तुवां ॥ २२९ ॥

एषाऽतेभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥ ३९ ॥

हे सांख्यस्थिति मुकुलित । सांगितली तुज एथ ।
आतां बुद्धियोगु निश्चित । अवधारीं पां ॥ २३० ॥

जया बुद्धियुक्ता । आहालिया पार्था ।
कर्मबंधु सर्वथा । बांधू न पावे ॥ २३१ ॥

जैसे वज्रकवच लेईजे । मग शस्त्रांचा वर्षावो साहिजे ।
परी जैतेंसी उरिजे । अचुंबिता ॥ २३२ ॥

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ ४० ॥

तैसें ऐहिक तरी न नशे । आणि मोक्षु तो उरला असे ।
जेथ पूर्वानुक्रम दिसे । चोखाळत ॥ २३३ ॥

कर्माधारे राहाटिजे । परी कर्मफळ न निरीक्षिजे ।
जैसा मंत्रज्ञु न बधिजे । भूतबाधा ॥ २३४ ॥

तियापरी जे सुबुद्धि । आपुलाल्या निरवधि ।
हां असतांचि उपाधि । आंकळू न सके ॥ २३५ ॥

जेथ न संचरे पुण्यपाप । जे सूक्ष्म अति निष्कंप ।
गुणत्रयादि लेप । न लगती जेथ ॥ २३६ ॥

अर्जुना ते पुण्यवशें । जरी अल्पचि हृदयीं बुद्धि प्रकाशे ।
तरी अशेषही नाशे । संसारभय ॥ २३७ ॥

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ।
बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवस्थिताम् ॥ ४१ ॥

जैसी दीपकळिका धाकुटी । परी बहु तेजातें प्रगटी ।
तरी सद्बुद्धि हे थेकुटी । म्हणों नये ॥ २३८ ॥

पार्था बहुतीं परी । हे अपेक्षिजे विचारशूरीं ।
जे दुर्लभ चराचरीं । सद्वासना ॥ २३९ ॥

आणिकासारिखा बहुवसु । जैसा न जोडे परिसु ।
कां अमृताचा लेशु । दैवगुणें ॥ २४० ॥

तैसी दुर्लभ जे सद्बुद्धि । जिये परमात्माचि अवधि ।
जैसा गंगेसी उदधि । निरंतर ॥ २४१ ॥

तैसी ईश्वरावांचूनि कांही । जिये आणिक लाणी नाहीं ।
ते एकचि बुद्धि पाहीं । अर्जुना जगीं ॥ २४२ ॥

येरी ते दुर्मति । जे बहुधा असे विकरती ।
तेथ निरंतर रमती । अविवेकिये ॥ २४३ ॥

म्हणोनि तया पार्था । स्वर्ग संसार नरकावस्था ।
आत्मसुख सर्वथा । दृष्ट नाहीं ॥ २४४ ॥

यामिनां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः ।
वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥ ४२ ॥

वेदाधारें बोलती । केवळ कर्म प्रतिष्ठिती ।
परी कर्मफळीं आसक्ती । धरूनियां ॥ २४५ ॥

म्हणती संसारी जन्मिजे । यज्ञादि कर्म कीजें ।
मग स्वर्गसुख भोगिजे । मनोहर ॥ २४६ ॥

एथ हें वांचूनि कांही । आणिक सर्वथा सुखचि नाही ।
ऐसें अर्जुना बोलती पाहीं । दुर्बुद्धि ते ॥ २४७ ॥

कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
क्रियाविषेशबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ ४३ ॥

देखें कामना अभिभूत । होऊनि कर्मे आचरत ।
ते केवळ भोगीं चित्त । देऊनियां ॥ २४८ ॥

क्रियाविशेषें बहुतें । न लोपितीं विधीतें ।
निपुण होऊनि धर्मातें । अनुष्ठिती ॥ २४९ ॥

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम् ।
व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥ ४४ ॥

परि एकचि कुडें करिती । जे स्वर्गकामु मनीं धरिती ।
यज्ञपुरुषा चुकती । भोक्ता जो ॥ २५० ॥

जैसा कर्पुराचा राशि कीजे । मग अग्नि लाऊनि दीजे ।
कां मिष्टानीं संचरविजे । काळकूट ॥ २५१ ॥

दैवें अमृतकुंभ जोडला । तो पायें हाणोनि उलंडिला ।
तैसा नासिती धर्म निपजला । हेतुकपणें ॥ २५२ ॥

सायासें पुण्य अर्जिजे । मग संसारु का अपेक्षिजे ।
परी नेणती ते काय कीजे । अप्राप्त देखें ॥ २५३ ॥

जैसे रांधवणी रससोय निकी । करुनियां मोले विकी ।
तैसा भोगासाठी अविवेकी । धाडिती धर्मु ॥ २५४ ॥

म्हणोनि हे पार्था । दुर्बुद्धि देख सर्वथा ।
तयां वेदवादरतां । मनीं वसे ॥ २५५ ॥

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
निर्द्वंद्वो नित्यसत्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥ ४५ ॥

तिन्हीं गुणीं आवृत्त । हे वेद जाणे निभ्रांत ।
म्हणोनि उपनिषदादि समस्त । सात्विक ते ॥ २५६ ॥

येर रजतमात्मक । जेथ निरुपिजे कर्मादिक ।
जे केवळ स्वर्गसूचक । धनुर्धरा ॥ २५७ ॥

म्हणोनि तूं जाण । हे सुखदुःखासीच कारण ।
एथ झणे अंतःकरण । रिगों देसी ॥ २५८ ॥

तूं गुणत्रयातें अव्हेरीं । मी माझें हें न करीं ।
एक आत्मसुख अंतरी । विसंब झणीं ॥ २५९ ॥

यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके ।
तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ ४६ ॥

जरी वेदें बहुत बोललें । विविध भेद सूचिले ।
तर्‍ही आपण हित आपुलें । तेंचि घेपे ॥ २६० ॥

जैसा प्रगटलिया गभस्ती । अशेषही मार्ग दिसती ।
तरी तेतुलेही काय चालिजती । सांगे मज ॥ २६१ ॥

का उदकमय सकळ । जर्‍ही जाहलें असे महीतळ ।
तरी आपण घेपे केवळ । आर्तीचजोगें ॥ २६२ ॥

तैसे ज्ञानिये जे होती । ते वेदार्थाते विवरिती ।
मग अपेक्षित तें स्वीकारिती । शाश्वत जें ॥ २६३ ॥

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भुर्मा ते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥ ४७ ॥

म्हणौनि आइकें पार्था । याचिवरी पाहतां ।
तुज उचित होय आतां । स्वकर्म हें ॥ २६४ ॥

आम्हीं समस्तही विचारिलें । तंव ऐसेंचि हें मना आलें ।
जे न संडिजे तुवा आपुलें । विहित कर्म ॥ २६५ ॥

परी कर्मफळीं आस न करावी । आणि कुकर्मी संगति न व्हावी ।
हे सत्क्रियाचि आचरावी । हेतूविण ॥ २६६ ॥

योगस्थ कुरू कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजय ।
सिद्ध्यसिद्ध्यो समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥ ४८ ॥

तूं योगयुक्त होऊनी । फळाचा संग सांडुनी ।
मग अर्जुना चित्त देऊनी । करीं कर्मे ॥ २६७ ॥

परी आदरिले कर्म दैवें । जरी समाप्तीतें पावे ।
तरी विशेषें तेथ तोषावें । हेही नको ॥ २६८ ॥

कां निमित्तें कोणे एकें । तें सिद्धी न वचतां ठाकें ।
तरी तेथिंचेनि अपरितोखें । क्षोभावें ना ॥ २६९ ॥

आचरता सिद्धी गेलें । तरी काजाचि कीर आलें ।
परी ठेलियाही सगुण जहालें । ऐसेंचि मानीं ॥ २७० ॥

देखें जेतुलालें कर्म निपजे । तेतुलें आदिपुरुषीं जरी अर्पिजे ।
तरी परीपूर्ण सहजें । जहालें जाणे ॥ २७१ ॥

देखें संतासंती कर्मी । हें जे सरिसेपण मनोधर्मी ।
तेचि योगस्थिति उत्तमीं । प्रशंसिजे ॥ २७२ ॥

दूरेण ह्यत्वरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय ।
बुद्धौ शरणमन्विछ कृपणाः फलहेतवः ॥ ४९ ॥

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृत्दुष्कृते ।
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलं ॥ ५० ॥

अर्जुना समत्व चित्ताचें । तेचिं सार जाण योगाचें ।
जेथ मना आणि बुद्धीचें । ऐक्य आथी ॥ २७३ ॥

तो बुद्धियोग विवरितां । बहुतें पाडे पार्था ।
दिसे हा अरुता । कर्मभागु ॥ २७४ ॥

परि तैंचि कर्म आचरिजे । तरीच हा योगु पाविजे ।
जें कर्मशेष सहजे । योगस्थिति ॥ २७५ ॥

म्हणोनि बुद्धियोगु सधरु । तेथ अर्जुना होई स्थिरु ।
मनिं करी अव्हेरु । फळहेतूचा ॥ २७६ ॥

जे बुद्धियोगा योजिले । तेचि पारंगत जाहले ।
इहीं उभय संबंधी सांडिले । पापपुण्यीं ॥ २७७ ॥

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥ ५१ ॥

ते कर्मी तरी वर्तती । परी कर्मफळा नातळती ।
आणि यातायाति लोपती । अर्जुना तयां ॥ २७८ ॥

मग निरामयभरित । पावती पद अच्युत ।
ते बुद्धियोगयुक्त । धनुर्धरा ॥ २७९ ॥

यदा ते मोहकलिलं बुद्धुर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गंतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ ५२ ॥

तूं ऐसा तैं होसी । जैं मोहातें या सांडिसी ।
आणि वैराग्य मानसीं । संचरेल ॥ २८० ॥

मग निष्कळंक गहन । उपजेल आत्मज्ञान ।
तेणे निचाडें होईल मन । अपैसें तुझे ॥ २८१ ॥

तेथ आणिक कांही जाणावे । कां मागिलातें स्मरावें ।
हें अर्जुनां आघवें । पारुषेल ॥ २८२ ॥

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥ ५३ ॥

इंद्रियांचिया संगती । जिये पसरु असे मती ।
ते स्थिर होईल मागुती । आत्मस्वरूपीं ॥ २८३ ॥

समाधिसुखीं केवळ । जैं बुद्धि होईल निश्चळ ।
तैं पावसी तूं सकळ । योगस्थिति ॥ २८४ ॥

अर्जुन उवाचः स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत ब्रजेत किम् ॥ ५४ ॥

तेथ अर्जुन म्हणे देवा । हाचि अभिप्रावो आघवा ।
मी पुसेन आतां सांगावा । कृपानिधि ॥ २८५ ॥

मग अच्युत म्हणे सुखें । जें किरीटी तुज निकें ।
तें पूस पां उन्मेखें । मनाचेनि ॥ २८६ ॥

या बोला पार्थें । म्हणितलें सांग पां श्रीकृष्णातें ।
काय म्हणिपे स्थितप्रज्ञातें । वोळखों केवीं ॥ २८७ ॥

आणि स्थिरबुद्धि जो म्हणिजे । तो कैसां चिन्हीं जाणिजे ।
जो समाधिसुख भुंजिजे । अखंडित ॥ २८८ ॥

तो कवणे स्थिती असे । कैसेनि रूपी विलसे ।
देवा सांगावें हें ऐसें । लक्ष्मीपती ॥ २८९ ॥

तव परब्रह्मअवतरणु । जो षड्गुणाधिकरणु ।
तो काय तेथ नारायणु । बोलतु असे ॥ २९० ॥

श्रीभगवानुवाचः प्रजहाति यदा कामान् सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ ५५ ॥

म्हणे अर्जुना परियेसीं । हा अभिलाषु प्रौढ मानसीं ।
तो अंतराय स्वसुखेसीं । करीत असे ॥ २९१ ॥

जो सर्वदा नित्यतृप्तु । अंतःकरणभरितु ।
परि विषयामाजि पतितु । जेणें संगे कीजे ॥ २९२ ॥

तो कामु सर्वथा जाये । जयाचे आत्मतोषीं मन राहें ।
तोचि स्थितप्रज्ञु होये । पुरुष जाणे ॥ २९३ ॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनीरुच्यते ॥ ५६ ॥

नाना दुःखी प्राप्तीं । जयासी उद्वेगु नाहीं चित्तीं ।
आणि सुखाचिया आर्ती । अडपैजेना ॥ २९४ ॥

अर्जुना तयाचां ठायीं । कामक्रोधु सहजें नाहीं ।
आणि भयातें नेणें कहीं । परिपूर्ण तो ॥ २९५ ॥

ऐसा जो निरवधि । तो जाण पां स्थिरबुद्धि ।
जो निरसूनि उपाधि । भेदरहितु ॥ २९६ ॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिननंदंति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५७ ॥

जो सर्वत्रा सदा सरिसा । परिपूर्ण चंद्रु कां जैसा ।
अधमोत्तम प्रकाशा - । माजीं न म्हणे ॥ २९७ ॥

ऐसी अनवच्छिन्न समता । भूतामत्रीं सदयता ।
आणि पालटु नाहीं चित्ता । कवणे वेळे ॥ २९८ ॥

गोमटें कांही पावे । तेणे संतोषें तेणें नाभिभवे ।
जो ओखटेनि नागवे । विषादासी ॥ २९९ ॥

ऐसा हरिखशोकरहितु । जो आत्मबोधभरितु ।
तो पां जाण प्रज्ञायुक्तु । धनुर्धरा ॥ ३०० ॥

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥

कां कूर्म जियापरी । उवाइला अवेव पसरी ।
ना इच्छावशें आवरी । आपुले आपण ॥ ३०१ ॥

तैसीं इंद्रिये आपैतीं होतीं । जयाचें म्हणितलें करिती ।
तयाची प्रज्ञा जाण स्थिती । पातलीं असे ॥ ३०२ ॥

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्ज्यं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ ५९ ॥

आतां अर्जुना आणिकही एक । सांगेन ऐकें कवतिक ।
या विषयांते साधक । त्यजिती नियमें ॥ ३०३ ॥

श्रोत्रादि इंद्रिये आवरती । परि रसने नियमु न करिती ।
ते सहस्रधा कवळिजती । विषयीं इहीं ॥ ३०४ ॥

जैसी वरिवरि पालवी खुडिजे । आणि मुळीं उदक घालिजे ।
तरी कैसेनि नाशु निपजे । तया वृक्षा ॥ ३०५ ॥

तो उदकाचेनि बळें अधिकें । जैसा आडवोनि आंगे फांके ।
तैसा मानसी विषो पोखे । रसनाद्वारें ॥ ३०६ ॥

येरां इंद्रिया विषय तुटे । तैसा नियमूं न ये रस हटें ।
जे जीवन हें न घटे । येणेंविण ॥ ३०७ ॥

मग अर्जुना स्वभावे । ऐसियाही नियमातें पावे ।
जैं परब्रह्म अनुभवें । होऊनि जाईजे ॥ ३०८ ॥

तैं शरीरभाव नासती । इंद्रिये विषय विसरती ।
सोहंभावप्रतीति । प्रकट होय ॥ ३०९ ॥

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।
इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥ ६० ॥

येऱ्हवीं तरी अर्जुना । हें आया नये साधना ।
जे रहाटताती जतना । निरंतर ॥ ३१० ॥

जयातें अभ्यासाची घरटी । यमनियमांची ताटी ।
जे मनाते सदा मुठी । धरूनि आहाती ॥ ३११ ॥

तेही किजती कासाविसी । या इंद्रियांची प्रौढी ऐसी ।
जैसी मंत्रज्ञातें विवसी । भुलवी कां ॥ ३१२ ॥

देखे विषय हे तैसे । पावती ऋद्धिसिद्धीचेनि मिषें ।
मग आकळती स्पर्शें । इंद्रियांचेनि ॥ ३१३ ॥

तिये संधी मन जाये । मग अभ्यासां ठोठावलें ठाये ।
ऐसें बळकटपण आहे । इंद्रियांचे ॥ ३१४ ॥

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ।
वशे हि यस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६१ ॥

म्हणोनि आइकें पार्था । यांते निर्दळी जो सर्वथा ।
सर्व विषयीं आस्था । सांडूनिया ॥ ३१५ ॥

तोचि तूं जाण । योगनिष्ठेसी कारण ।
जयाचे विषयसुखे । अंतःकरण झकवेना ॥ ३१६ ॥

जो आत्मबोधयुक्तु । होऊनि असे सततु ।
जो मातें हृदयाआंतु । विसंबेना ॥ ३१७ ॥

एऱ्हवीं बाह्य विषय तरी नाहीं । परी मानसीं होईल जरी कांही ।
तरी साद्यंतुचि हा पाहीं । संसारु असे ॥ ३१८ ॥

जैसा कां विषाचा लेशु । घेतलिया होय बहुवसु ।
मग निभ्रांत करी नाशु । जीवितासी ॥ ३१९ ॥

तैसी या विषयांची शंका । मनीं वसती देखा ।
घातु करी अशेखा । विवेकजाता ॥ ३२० ॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात्संजायते कामः कामात्क्रोधोभिजायते ॥ ६२ ॥

क्रोधाद् भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ६३ ॥

जरी हृदयीं विषय स्मरती । तरी निसंगाही आपजे संगती ।
संगी प्रगटे मूर्ति । अभिलाषाची ॥ ३२१ ॥

जेथ कामु उपजला । तेथ क्रोधु आधींचि आला ।
क्रोधीं असे ठेविला । संमोह जाणे ॥ ३२२ ॥

संमोहा जालिया व्यक्ति । तरी नाशु पावे स्मृति ।
चंडवातें ज्योति । आहत जैसी ॥ ३२३ ॥

कां अस्तमानीं निशी । जैसी सूर्यतेजातें ग्रासी ।
तैसी दशा स्मृतिभ्रंशीं । प्राणियांसी ॥ ३२४ ॥

नग अज्ञानांध केवळ । तेणे आप्लविजे सकळ ।
तेथ बुद्धि होय व्याकुळ । हृदयामाजीं ॥ ३२५ ॥

जैसें जात्यंधा पळणी पावे । मग ते काकुळती सैरा धांवे ।
तैसे बुद्धीसि होती भवें । धनुर्धरा ॥ ३२६ ॥

ऐसा स्मृतिभ्रंशु घडे । मग सर्वथा बुद्धि अवघडे ।
तेथ समूळ हें उपडे । ज्ञानजात ॥ ३२७ ॥

चैतन्याचां भ्रंशी । शरीरा दशा जैशी ।
पुरुषा बुद्धिनाशीं । होय देखें ॥ ३२८ ॥

म्हणोनि आइकें अर्जुना । जैसा विस्फुल्लिंग लागे इंधना ।
मग प्रौढ जालिया त्रिभुवना । पुरों शके ॥ ३२९ ॥

तैसें विषयांचे ध्यान । जरी विपायें वाहे मन ।
तरी येसणे हें पतन । गिंवसीत पावे ॥ ३३० ॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥ ६४ ॥

म्हणोनि विषय हे आघवे । सर्वथा मनौनि सांडावे ।
मग रागद्वेष स्वभावें । नाशतील ॥ ३३१ ॥

पार्था आणिकही एक । जरी नाशिले रागद्वेष ।
तरी इंद्रियां विषयीं बाधक । रमतां नाही ॥ ३३२ ॥

जैसा सूर्य आकाशगतु । रश्मिकरीं जगातें स्पर्शतु ।
तरी संगदोषें काय लिंपतु । तेथिंचेनि ॥ ३३३ ॥

तैसा इंद्रियार्थी उदासीन । आत्मरसेंचि निर्भिन्न ।
जो कामक्रोधविहीन । होऊनि असे ॥ ३३४ ॥

तरी विषयांतुही कांही । आपणपेवाचुनि नाहीं ।
मग विषय कवण कायी । बाधीतील कवणा ॥ ३३५ ॥

जरी उदकें उदकीं बुडीजे । कां अग्नि आगी पोळिजे ।
तरीं विषयसंगे आप्लविजे । परिपूर्ण तो ॥ ३३६ ॥

ऐसा आपणचि केवळ । होऊनि असे निखळ ।
तयाचि प्रज्ञा अचळ । निभ्रांत मानीं ॥ ३३७ ॥

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥ ६५ ॥

देखें अखंडित प्रसन्नता । आथी जेथ चित्ता ।
तेथे रिगणें नाहीं समस्तां । संसारदुःखां ॥ ३३८ ॥

जैसा अमृताचा निर्झरु । प्रसवे जयाचा जठरु ।
तया क्षुधेतृष्णेचा अडदरु । कहींचि नाहीं ॥ ३३९ ॥

तैसें हृदय प्रसन्न होये । तरी दुःख कैचें कें आहे ।
तेथ बुद्धि आपैसी राहे । परमात्मरूपीं ॥ ३४० ॥

जैसा निर्वातीचा दीपु । सर्वथा नेणे कंपु ।
तैसा स्थिरबुद्धि स्वस्वरूपु । योगयुक्तु ॥ ३४१ ॥

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।
न चाभावयतः शांतिरशांतस्य कुतः सुखम् ॥ ६६ ॥

ये युक्तीचि कडसणी । नाहीं जयाचां अंतःकरणीं ।
तो आकळिलां जाण गुणीं । विषयादिकीं ॥ ३४२ ॥

तया स्थिरबुद्धि पार्था । कहीं नाहीं सर्वथा ।
आणि स्थैर्याची आस्था । तेही नुपजे ॥ ३४३ ॥

निश्चळत्वाची भावना । जरी नव्हेचि देखें मना ।
तरी शांति केवी अर्जुना । आपु होय ॥ ३४४ ॥

आणि जेथ शांतिचा जिव्हाळा नाहीं । तेथ सुख विसरोनि न रिगे कहीं ।
जैसा पापियाचां ठायीं । मोक्षु न वसे ॥ ३४५ ॥

देखें अग्निमाजी धापती । तियें बीजें जरी विरुढती ।
तरी अशांत सुखप्राप्ती । घडों शके ॥ ३४६ ॥

म्हणोनि अयुक्तपण मनाचे । तेंचि सर्वस्व दुःखाचें ।
या कारणें इंद्रियांचें । दमन निकें ॥ ३४७ ॥

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि ॥ ६७ ॥

ये इंद्रियें जें जें म्हणती । तें तेंचि जे पुरुष करिती ।
ते तरलेचि न तरिती । विषयसिंधु ॥ ३४८ ॥

जैसी नाव थडिये ठाकितां । जरी वरपडी होय दुर्वाता ।
तरी चुकलाही मागौता । अपावो पावे ॥ ३४९ ॥

तैसी प्राप्तेंही पुरुषें । इंद्रियें लाळिलीं जरी कौतुकें ।
तरी आक्रमिला देख दुःखे । सांसारिकें ॥ ३५० ॥

तस्माद् यस्य महाबाहो निगृहितानि सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६८ ॥

म्हणोनि आपुलीं आपणपेया । जरी ये इंद्रिये येती आया ।
तरी अधिक कांही धनंजया । सार्थक असे ॥ ३५१ ॥

देखे कूर्म जियापरी । उवाइला अवयव पसरी ।
ना तरी इच्छावशें आवरी । आपणपेंचि ॥ ३५२ ॥

तैसीं इंद्रिये आपैती होती । जयाचें म्हणितलें करिती ।
तयाची प्रज्ञा जाण स्थिती । पातली असे ॥ ३५३ ॥

आता आणिक एक गहन । पूर्णाचें चिन्ह ।
अर्जुना तुज सांगेन । परिस पां ॥ ३५४ ॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानां सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ ६९ ॥

देखे भूतजात निदेलें । तेथेंचि जया पाहलें ।
आणि जीव जेथ चेइले । तेथ निद्रित तो ॥ ३५५ ॥

तैसा तो निरुपाधि । अर्जुना तो स्थिरबुद्धि ।
तोचि जाणे निरवधि । मुनीश्वर ॥ ३५६ ॥

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥ ७० ॥

पार्था आणिकही परी । तो जाणो येईल अवधारीं ।
जैसी अक्षोभता सागरीं । अखंडित ॥ ३५७ ॥

जरी सरिताओघ समस्त । परिपूर्ण होऊनि मिळत ।
तरी अधिक नोहे ईषत् । मर्यादा न संडी ॥३५८ ॥

ना तरी ग्रीष्मकाळीं सरिता । शोषूनि जाति समस्ता ।
परी न्यून नव्हे पार्था । समुद्रु जैसा ॥ ३५९ ॥

तैसा प्राप्तीं ऋद्धिसिद्धी । तयासि क्षोभु नाहीं बुद्धी ।
आणि न पवतां न बाधी । अधृति तयातें ॥ ३६० ॥

सांगे सूर्याचां घरी । प्रकाशु काय वातीवेरी ।
की न लविजे तरी अंधारीं । कोंडेल तो ॥ ३६१ ॥

देखें ऋद्धिसिद्धि तयापरी । आली गेली से न करी ।
तो विगुंतला असे अंतरीं । महासुखीं ॥ ३६२ ॥

जो आपुलेनि नागरपणें । इंद्रभुवनातें पाबळें म्हणे ।
तो केवि रंजे पालविणें । भिल्लांचेनि ॥ ३६३ ॥

जो अमृतासि ठी ठेवी । तो जैसा कांजी न सेवी ।
तैसा स्वसुखानुभवी । न भोगी ऋद्धि ॥ ३६४ ॥

पार्था नवल हें पाहीं । जेथ स्वर्गसुख लेखनीय नाही ।
तेथ ऋद्धिसिद्धि कायी । प्राकृता होती ॥ ३६५ ॥

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निस्पृहः ।
निर्ममो निरहंकरः स शान्तिमधिगच्छति ॥ ७१ ॥

ऐसा आत्मबोधें तोषला । जो परमानंदें पोखला ।
तोचि स्थिरप्रज्ञु भला । वोळख तूं ॥ ३६६ ॥

तो अहंकाराते दंडुनी । सकळ काम सांडोनि ।
विचरे विश्व होऊनि । विश्वाचिमाजीं ॥ ३६७ ॥

एष ब्राह्मो स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ ७२ ॥

हे ब्रह्मस्थिती निःसीम । जे अनुभवितां निष्काम ।
पातलें परब्रह्म । अनायासें ॥ ३६८ ॥

जे चिद्रूपीं मिळतां । देहांतीची व्याकुळता ।
आड ठाकों न शके चित्ता । प्राज्ञा जया ॥ ३६९ ॥

तेचि हे स्थिति । स्वमुखें श्रीपति ।
सांगत अर्जुनाप्रति । संजयो म्हणे ॥ ३७० ॥

ऐसे कृष्णवाक्य ऐकिलें । तेथ अर्जुने मनीं म्हणितलें ।
आतां आमुचियाचि काजा आलें । उपपत्ति इया ॥ ३७१ ॥

जे कर्मजात आघवें । एथ निराकारिलें देवें ।
तरी पारुषलें म्यां झुंजावें । म्हणूनियां ॥ ३७२ ॥

ऐसा श्रीअच्युताचिया बोला । चित्तीं धनुर्धरु उवायिला ।
आतां प्रश्नु करील भला । आशंकोनियां ॥ ३७३ ॥

तो प्रसंगु असे नागरु । जो सकळ धर्मासि आगरु ।
कीं विवेकामृतसागरु । प्रांतहीनु ॥ ३७४ ॥

जो आपणपे सर्वज्ञनाथु । निरुपिता होईल श्रीअनंतु ।
ते ज्ञानदेवो सांगेल मातु । निवृत्तीदासु ॥ ३७५ ॥

दुसरा अध्याय समाप्त ||

ज्ञानेश्वरी/अध्याय तिसरा

< ज्ञानेश्वरी

अर्जुन उवाच: ज्यायसी चेत् कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तत् किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ १ ॥

मग आइका अर्जुनें म्हणितलें । देवा तुम्हीं जें वाक्य बोलिले ।
तें निकें म्यां परिसलें । कमळापती ॥ १ ॥

तेथ कर्म आणि कर्ता । उरेचिना पाहतां ।
ऐसें मत तुझें अनंता । निश्चित जरी ॥ २ ॥

तरी मातें केवी हरी । म्हणसी पार्था संग्रामु करीं ।
इये लाजसीना महाघोरीं । कर्मीं सुता ॥ ३ ॥

हां गा कर्म तूंचि अशेष । निराकारासी निःशेष ।
तरी मजकरवीं हें हिंसक । कां करविसी तूं ॥ ४ ॥

तरीं हेंचि विचारीं हृषीकेशा । तूं मानु देसी कर्मलेशा ।
आणि येसणी हे हिंसा । करवित अहासी ॥ ५ ॥

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।
तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ २ ॥

देवा तुवांचि ऐसें बोलावें । तरी आम्हीं नेणतीं काय करावें ।
आता संपले म्हणे पां आघवें । विवेकाचे ॥ ६ ॥

हां गा उपदेशु जरी ऐसा । तरी अपभ्रंशु तो कैसा ।
आतां पुरला आम्हां धिंवसा । आत्मबोधाचा ॥ ७ ॥

वैद्यु पथ्य वारूनि जाये । मग जरी आपणचि विष सुये ।
तरी रोगिया कैसेनि जिये । सांगे मज ॥ ८ ॥

जैसे आंधळे सुईजे आव्हांटा । कां माजवण दीजे मर्कटा ।
तैसा उपदेशु हा गोमटा । वोढवला आम्हां ॥ ९ ॥

मी आधींचि कांही नेणें । वरी कवळिलों मोहें येणें ।
कृष्णा विवेकु या कारणें । पुसिला तुज ॥ १० ॥

तंव तुझी एकेकी नवाई । एथ उपदेशामाजीं गांवाई ।
तरी अनुसरलिया काई । ऐसें कीजे ॥ ११ ॥

आम्हीं तनुमनुजीवें । तुझिया बोला वोटंगावें ।
आणि तुवांचि ऐसें करावें । तरी सरलें म्हणे ॥ १२ ॥

आतां ऐसियापरी बोधिसी । तरी निकें आम्हां करिसी ।
एथ ज्ञानाची आस कायसी । अर्जुन म्हणे ॥ १३ ॥

तरी ये जाणिवेचे कीर सरलें । परी आणिक एक असें जाहलें ।
जें थितें हें डहुळलें । मानस माझें ॥ १४ ॥

तेवींचि कृष्णा हें तुझें । चरित्र कांहीं नेणिजे ।
जरी चित्त पाहसी माझें । येणे मिषें ॥ १५ ॥

ना तरी झकवितु आहासी मातें । की तत्वचि कथिलें ध्वनितें ।
हे अवगमतां निरुतें । जाणवेना ॥ १६ ॥

म्हणोनि आइकें देवा । हा भावार्थु आतां न बोलावा ।
मज विवेकु सांगावा । मऱ्हाटा जी ॥ १७ ॥

मी अत्यंत जड असें । परी ऐसाही निकें परियसें ।
कृष्णा बोलावें तुवां तैसें । एकनिष्ठ ॥ १८ ॥

देखें रोगातें जिणावें । औषध तरी द्यावें ।
परी तें अतिरुच्य व्हावें । मधुर जैसें ॥ १९ ॥

तैसें सकळार्थभरित । तत्व सांगावे उचित ।
परी बोधे माझें चित्त । जयापरी ॥ २० ॥

देवा तुज ऐसा निजगुरु । आणि आर्तीधणी कां न करूं ।
एथ भीड कवणाची धरूं । तूं माय आमुची ॥ २१॥

हां गा कामधेनूचें दुभतें । देवें जाहलें जरी आपैतें ।
तरी कामनेची कां तेथें । वानी कीजे ॥ २२ ॥

जरी चिंतामणि हातां चढे । तरी वांछेचे कवण सांकडे ।
कां आपुलेनि सुरवाडें । इच्छावें ना ॥ २३ ॥

देखें अमृतसिंधूतें ठाकावें । मग तहाना जरी फुटावें ।
मग सायासु कां करावे । मागील ते ॥ २४ ॥

तैसा जन्मांतरी बहुतीं । उपासिता लक्ष्मीपती ।
तूं दैवें आजि हातीं । जाहलासी जरी ॥ २५ ॥

तरी आपुलेया सवेसा । कां न मगावासी परेशा ।
देवा सुकाळु हा मानसा । पाहला असे ॥ २६ ॥

देखें सकळार्तीचें जियालें । आजि पुण्य यशासि आलें ।
हे मनोरथ जहाले । विजयी माझे ॥ २७ ॥

जी जी परममंगळधामा । देवदेवोत्तमा ।
तूं स्वाधीन आजि आम्हां । म्हणऊनियां ॥ २८ ॥

जैसां मातेचां ठायीं । अपत्या अनवसरु नाहीं ।
स्तन्यालागूनि पाहीं । जियापरी ॥ २९ ॥

तैसें देवा तूंते । पुसिजतसें आवडे तें ।
आपुलेनि आर्तें । कृपानिधि ॥ ३० ॥

तरी पारत्रिकीं हित । आणि आचरितां तरी उचित ।
ते सांगें एक निश्चित । पार्थु म्हणे ॥ ३१ ॥

श्रीभगवानुवाच: लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयाऽनघ ।
ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनां ॥ ३ ॥

या बोला अच्युतु । म्हणतसे विस्मितु ।
अर्जुना हा ध्वनितु । अभिप्रावो ॥ ३२ ॥

जे बुद्धियोगु सांगतां । सांख्यमतसंस्था ।
प्रकटिली स्वभावता । प्रसंगे आम्हीं ॥ ३३ ॥

तो उद्देशु तूं नेणसी । म्हणोनि क्षोभलासि वायांचि ।
तरी आता जाण म्यांचि । उक्त दोन्ही ॥ ३४ ॥

अवधारीं वीरश्रेष्ठा । यें लोकीं या दोन्ही निष्ठा ।
मजचिपासूनि प्रगटा । अनादिसिद्धा ॥ ३५ ॥

एकु ज्ञानयोगु म्हणिजे । जो सांख्यीं अनुष्ठीजे ।
जेथ ओळखीसवें पाविजे । तद्रूपता ॥ ३६ ॥

एक कर्मयोगु जाण । जेथ साधकजन निपुण ।
होवूनिया निर्वाण । पावती वेळे ॥ ३७ ॥

हे मार्गु तरी दोनी । परि एकवटती निदानीं ।
जैसे सिद्धसाध्यभोजनीं । तृप्ति एकी ॥ ३८ ॥

कां पूर्वापर सरिता । भिन्ना दिसती पाहतां ।
मग सिंधूमिळणीं ऐक्यता । पावती शेखीं ॥ ३९ ॥

तैसीं दोनी ये मतें । सूचिती एका कारणातें ।
परी उपास्ति ते योग्यते - । आधीन असे ॥ ४० ॥

देखें उत्प्लवनासरिसा । पक्षी फळासि झोंबे जैसा ।
सांगें नरु केवीं तैसा । पावे वेगां ॥ ४१ ॥

तो हळूहळू ढाळेंढाळें । केतुकेनि एके वेळे ।
मार्गाचेनि बळें । निश्चित ठाकी ॥ ४२ ॥

तैसें देख पां विहंगममतें । अधिष्ठूनि ज्ञानातें ।
सांख्य सद्य मोक्षातें । आकळिती ॥ ४३ ॥

येर योगिये कर्माधारें । विहितेंचि निजाचारें ।
पूर्णता अवसरें । पावतें होती ॥ ४४ ॥

न कर्मणामनारभान् नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।
न च संन्यसनादेव सिद्धिं समाधिगच्छति ॥ ४ ॥

वांचोनि कर्मारंभ उचित । न करितांचि सिद्धवत ।
कर्महीना निश्चित । होईजेना ॥ ४५ ॥

कां प्राप्तकर्म सांडिजे । येतुलेनि नैष्कर्म्या होईजे ।
हें अर्जुना वायां बोलिजे । मूर्खपणें ॥ ४६ ॥

सांगें पैलतीरा जावें । ऐसें व्यसन कां जेथ पावे ।
तेथ नावेतें त्यजावें । घडे केवीं ॥ ४७ ॥

ना तरी तृप्ति इच्छिजे । तरी कैसेनि पाकु न कीजे ।
कीं सिद्धुही न सेविजे । केवीं सांगें ॥ ४८ ॥

जंव निरार्तता नाहीं । तंव व्यापारु असे पाहीं ।
मग संतुष्टीचां ठायीं । कुंठे सहजें ॥ ४९ ॥

म्हणोनि आइकें पार्था । जया नैष्कर्म्यपदीं आस्था ।
तया उचित कर्म सर्वथा । त्याज्य नोहे ॥ ५० ॥

आणि आपुलालिया चाडे । आपादिले हे मांडे ।
कीं त्यजिलें हें कर्म सांडे । ऐसें आहे ॥ ५१ ॥

हें वायाचि सैरा बोलिजे । उकलु तरी देखों पाहिजे ।
परी त्यजितां कर्म न त्यजे । निभ्रांत मानी ॥ ५२ ॥

न हि कश्चित् क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥

जंव प्रकृतीचें अधिष्ठान । तंव सांडी मांडी हें अज्ञान ।
जि चेष्टा गुणाधीन । आपैसी असे ॥ ५३ ॥

देखें विहित कर्म जेतुलें । तें सळें जरी वोसंडिलें ।
तरी स्वभाव काय निमाले । इंद्रियांचे ॥ ५४ ॥

सांगे श्रवणीं ऐकावें ठेलें । की नेत्रीचे तेज गेलें ।
हें नासारंध्र बुझालें । परिमळु नेघे ॥ ५५ ॥

ना तरी प्राणापानगति । की निर्विकल्प जाहली मति ।
की क्षुधातृषादि आर्ति । खुंटलिया ॥ ५६ ॥

हे स्वप्नावबोधु ठेले । कीं चरण चालो विसरले ।
हे असो काय निमाले । जन्ममृत्यू ॥ ५७ ॥

हें न ठकेचि जरी कांही । तरी सांडिले तें कायी ।
म्हणोनि कर्मत्यागु नाही । प्रकृतिमंतां ॥ ५८ ॥

कर्म पराधीनपणे । निपजतसे प्रकृतिगुणें ।
येरीं धरीं मोकलीं अंतःकरणें । वाहिजे वायां ॥ ५९ ॥

देखें रथीं आरूढिजे । मग निश्चळा बैसिजे ।
मग चळा होऊनि हिंडिजे । परतंत्रा ॥ ६० ॥

कां उचलिलें वायुवशें । चळें शुष्क पत्र जैसें ।
निचेष्ट आकाशे । परिभ्रमे ॥ ६१ ॥

तैसें प्रकृतिआधारें । कर्मेंद्रियविकारें ।
मिष्कर्म्युही व्यापारे । निरंतर ॥ ६२ ॥

म्हणऊनि संगु जंव प्रकृतिचा । तंव त्यागु न घडे कर्माचा ।
ऐसियाहि करूं म्हणती तयांचा । आग्रहोचि उरें ॥ ६३ ॥

कर्मेंद्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इंद्रियार्थान् विमूढात्मा मिथ्याचारः स उचयते ॥ ६ ॥

जे उचित कर्म सांडिती । मग नैष्कर्म्य होऊं पाहती ।
परी कर्मेंद्रियप्रवृत्ती । निरोधूनि ॥ ६४ ॥

तयां कर्मत्यागु न घडे । जें कर्तव्य मनीं सापडे ।
वरी नटती तें फुडे । दरिद्र जाण ॥ ६५ ॥

ऐसे ते पार्था । विषयासक्त सर्वथा ।
वोळखावे तत्वता । येथ भ्रांति नाहीं ॥ ६६ ॥

आतां देई अवधान । प्रसंगे तुज सांगेन ।
या नैराश्याचे चिन्ह । धनुर्धरा ॥ ६७ ॥

यस्तित्वंद्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः न विशिष्यते ॥ ७ ॥

जो अंतरी दृढु । परमात्मरूपीं गूढु ।
बाह्य तरी रूढु । लौकिक जैसा ॥ ६८ ॥

तो इंद्रियां आज्ञा न करी । विषयांचे भय न धरी ।
प्राप्त कर्म न अव्हेरी । उचित जें जें ॥ ६९ ॥

तो कर्मेंद्रियें कर्मी । राहाटतां तरी न नियमी ।
परी तेथिचेनि उर्मी । झांकोळेना ॥ ७० ॥

तो कामनामात्रें न घेपे । मोहमळें न लिंपे ।
जैसे जळीं जळें न शिंपें । पद्मपत्र ॥ ७१ ॥

तैसा संसर्गामाजि असे । सकळांसारिखा दिसे ।
जैसें तोयसंगे आभासे । भानुबिंब ॥ ७२ ॥

तैसा सामन्यत्वें पाहिजे । तरी साधारणुचि देखिजे ।
येरवीं निर्धारितां नेणिजे । सोय जयाची ॥ ७३ ॥

ऐसां चिन्हीं चिन्हितु । देखसी तोचि तरी मुक्तु ।
आशापाशरहितु । वोळख पां ॥ ७४ ॥

अर्जुना तोचि योगी । विशेषिजे जो जगीं ।
म्हणोनि ऐसा होय यालागीं । म्हणिपे तूंते ॥ ७५ ॥

तूं मानसा नियमु करीं । निश्चळु होय अंतरी ।
मग कर्मेंद्रियें हीं व्यापारीं । वर्ततु सुखें ॥ ७६ ॥

नियतं कुरु कर्म त्वं ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्रापि च ते न प्रसिध्येदकर्मणः ॥ ८ ॥

म्हणशी नैष्कर्म्य होआवें । तरी एथ तें न संभवे ।
आणि निषिद्ध केवीं राहाटावें । विचारी पां ॥ ७७ ॥

म्हणोनि जें जें उचित । आणि अवसरेंकरून प्राप्त ।
तें कर्म हेतुरहित । आचर तूं ॥ ७८ ॥

पार्था आणिकही एक । नेणसी तूं हे कवतिक ।
जें ऐसें कर्म मोचक । आपैसें असे ॥ ७९ ॥

देखें अनुक्रमाधारें । स्वधर्मु जो आचरे ।
तो मोक्षु तेणें व्यापारें । निश्चित पावे ॥ ८० ॥

यज्ञार्थात् कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः ।
तदर्थं कर्म कौंतेय मुक्तसङगः समाचरः ॥ ९ ॥

स्वधर्मु जो बापा । तोचि नित्ययज्ञु जाण पां ।
म्हणोनि वर्ततां तेथ पापा । संचारु नाहीं ॥ ८१ ॥

हा निजधर्मु जैं सांडे । कुकर्मी रति घडे ।
तैंचि बंधु पडे । संसारिकु ॥ ८२ ॥

म्हणोनि स्वधर्मानुष्ठान । ते अखंड यज्ञयाजन ।
जो करी तया बंधन । कहींच नाहीं ॥ ८३ ॥

हा लोकु कर्मे बांधिला । जो परतंत्रा भुतला ।
तो नित्ययज्ञाते चुकला । म्हणोनियां ॥ ८४ ॥

आतां येचिविशीं पार्था । तुज सांगेन एकी मी कथा ।
जैं सृष्ट्यादि संस्था । ब्रह्मेनि केली ॥ ८५ ॥

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ १० ॥

तें नित्ययागसहितें । सृजिलीं भूतें समस्तें ।
परी नेणतीचि तिये यज्ञातें । सूक्ष्म म्हणऊनी ॥ ८६ ॥

तें वेळीं प्रजीं विनविला ब्रह्मा । देवा आश्रयो काय एथ आम्हां ।
तंव म्हणे तो कमळजन्मा । भूतांप्रति ॥ ८७ ॥

तुम्हां वर्णविशेषवशें । आम्हीं हा स्वधर्मुचि विहिला असे ।
यातें उपासा मग आपैसे । काम पुरती ॥ ८८ ॥

तुम्हीं व्रतें नियमु न करावे । शरीरातें न पीडावें ।
दुरी केंही न वचावे । तीर्थासी गा ॥ ८९ ॥

योगादिक साधनें । साकांक्ष आराधनें ।
मंत्रयंत्रविधानें । झणीं करा ॥ ९० ॥

देवतांतरा न भजावें । हें सर्वथा कांहीं न करावे ।
तुम्हीं स्वधर्मयज्ञीं यजावें । अनायासें ॥ ९१ ॥

अहेतुकें चित्तें । अनुष्ठां पां ययातें ।
पतिव्रता पतीतें । जियापरी ॥ ९२ ॥

तैसा स्वधर्मरूप मखु । हाचि सेव्य तुम्हां एकु ।
ऐसें सत्यलोकनायकु । म्हणता जहाला ॥ ९३ ॥

देखा स्वधर्मातें भजाल । तरी कामधेनु हा होईल ।
मग प्रजाहो न संडील । तुमतें सदा ॥ ९४ ॥

देवान् भावयतानेन ते देवाः भावयंतु वः ।
परस्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यच ॥ ११ ॥

जें येणेचिकरूनि समस्तां । परितोषु होईल देवतां ।
मग ते तुम्हां ईप्सीता । अर्थांते देती ॥ ९५ ॥

या स्वधर्मपूजा पूजितां । देवतागणां समस्तां ।
योगक्षेमु निश्चिता । करिती तुमचा ॥ ९६ ॥

तुम्हीं देवतांते भजाल । देव तुम्हां तुष्टितील ।
ऐसी परस्परें घडेल । प्रीति तेथ ॥ ९७ ॥

तेथ तुम्हीं जें करूं म्हणाल । ते आपैसे सिद्धी जाईल ।
वांछितही पुरेल । मानसींचे ॥ ९८॥

वाचासिद्धी पावाल । आज्ञापक होआल ।
म्हणिये तुमतें मागतील । महाऋद्धि ॥ ९९ ॥

जैसें ऋतुपतींचे द्वार । वनश्री निरंतर ।
वोळगे फळभार । लावण्येंसी ॥ १००॥

इष्टान् भोगान् हि वो देवा दास्यंते यज्ञभाविताः ।
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुङक्ते स्तेन एव सः ॥ १२ ॥

तैसें सर्व सुखेंसहित । दैवचि मूर्तिमंत ।
येईल देखा काढत । तुम्हापांठी ॥ १०१ ॥

ऐसे समस्त भोगभरित । होआल तुम्ही अनार्त ।
जरी स्वधर्मैकनिरत । वर्ताल बापा ॥ १०२ ॥

कां जालिया सकल संपदा । जो अनुसरेल इंद्रियमदा ।
लुब्ध होऊनियां स्वादां । विषयांचिया ॥ १०३ ॥

तिहीं यज्ञभाविकीं सुरीं । जे हे संपत्ति दिधली पुरी ।
तयां स्वमार्गीं सर्वेश्वरीं । न भजेल तो ॥ १०४ ॥

अग्निमुखीं हवन । न करील देवतापूजन ।
प्राप्त वेळे भोजन । ब्राह्मणांचे ॥ १०५ ॥

विमुखु होईल गुरुभक्ती । आदरु न करील अतिथी ।
संतोषु नेदील ज्ञाती । आपुलिये ॥ १०६ ॥

ऐसा स्वधर्मक्रियारहितु । आथिलेपणे प्रमत्तु ।
केवळ भोगासक्तु । होईल जो ॥ १०७ ॥

तया मग अपावो थोरु आहे । जेणें तें हातीचे सकळ जाये ।
देखा प्राप्तही न लाहे । भोग भोगूं ॥ १०८ ॥

जैसें गतायुषीं शरीरीं । चैतन्य वासु न करी ।
कां निदैवाचां घरीं । न राहे लक्ष्मी ॥ १०९ ॥

तैसा स्वधर्मु जरी लोपला । तरी सर्व सुखांचा थारा मोडला।
जैसा दीपासवे हरपला । प्रकाशु जाय ॥ ११० ॥

तैसी निजवृत्ति जेथ सांडे । तेथ स्वतंत्रते वस्ती न घडे ।
आइका प्रजाहो हे फुडें । विरंचि म्हणे ॥ १११ ॥

म्हणऊनि स्वधर्मु जो सांडील । तयातें काळु दंडील ।
चोरु म्हणूनि हरील । सर्वस्व तयांचे ॥ ११२ ॥

मग सकळ दोष भंवते । गिंवसोनि घेती तयातें ।
रात्रिसमयीं स्मशानातें । भूतें जैशी ॥ ११३ ॥

तैशी त्रिभुवनींची दुःखे । आणि नानाविध पातकें ।
दैन्यजात तितुकें । तेथेंचि वसे ॥ ११४ ॥

ऐसें होय तया उन्मत्ता । मग न सुटे बापां रुदतां ।
परी कल्पांतीहीं सर्वथा । प्राणिगण हो ॥ ११५ ॥

म्हणोनि निजवृत्ति हे न संडावी । इंद्रिये बरळों नेदावीं ।
ऐसें प्रजांते शिकवी । चतुराननु ॥ ११६ ॥

जैसें जळचरां जळ सांडे । आणि तत्क्षणीं मरण मांडे ।
हा स्वधर्मु तेणें पाडें । विसंबों नये ॥ ११७ ॥

म्हणोनि तुम्ही समस्तीं । आपुलालिया कर्मीं उचितीं ।
निरत व्हावें पुढतपुढती । म्हणिपत असे ॥ ११८ ॥

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।
भुङजते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मकारणात् ॥ १३ ॥

देखा विहित क्रियविधी । निर्हेतुका बुद्धी ।
जो असतिये समृद्धी । विनियोगु करी ॥ ११९ ॥

गुरु गोत्र अग्नि पूजी । अवसरीं भजे द्विजीं ।
निमितादिकीं यजी । पितरोद्देश ॥ १२० ॥

या यज्ञक्रिया उचिता । यज्ञेशीं हवन करितां ।
हुतशेष स्वभावतः । उरे जें जें ॥ १२१ ॥

तें सुखे आपुलां घरीं । कुटुंबेसीं भोजन करी ।
कीं भोग्यचि तें निवारी । कल्मषातें ॥ १२२ ॥

तें यज्ञावशिष्ट भोगी । म्हणोनि सांडिजे तो अधीं ।
जयापरी महारोगीं । अमृतसिद्धी ॥ १२३ ॥

कां तत्वनिष्ठु जैसा । नागवे भ्रांतिलेशा ।
तो शेषभोगी तैसा । नाकळे दोषा ॥ १२४ ॥

म्हणोनि स्वधर्में जें अर्जे । तें स्वधर्मेंचि विनियोगिजे ।
मग उरे तें भोगिजे । संतोषेंसीं ॥ १२५ ॥

हें वांचूनि पार्था । राहाटों नये अन्यथा ।
ऐसी आद्य ही कथा । मुरारी सांगे ॥ १२६ ॥

जें देहचि आपणपें मानिति । आणि विषयांते भोग्य म्हणती ।
यापरतें न स्मरती । आणिक कांही ॥ १२७ ॥

हे यज्ञोपकरण सकळ । नेणसांते बरळ ।
अहंबुद्धी केवळ । भोगूं पाहती ॥ १२८ ॥

इंद्रियरुचीसारखे । करविती पाक निके ।
ते पापिये पातकें । सेविती जाण ॥ १२९ ॥

जे संपत्तिजात आघवें । हे हवनद्रव्य मानावें ।
मग स्वधर्मयज्ञें अर्पावें । आदिपुरुषी ॥ १३० ॥

हें सांडोनिया मूर्ख । आपणपेयांलागीं देख ।
निपजविती पाक । नानाविध ॥ १३१ ॥

जिहीं यज्ञु सिद्धी जाये । परेशा तोषु होये ।
तें हें सामान्य अन्न न होये । म्हणोनियां ॥ १३२ ॥

हें न म्हणावें साधारण । अन्न ब्रह्मरूप जाण ।
जे जीवनहेतु कारण । विश्वा यया ॥ १३३ ॥

अन्नाद् भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नस्संभवः ।
यज्ञाद् भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ १४ ॥

अन्नस्तव भूतें । प्ररोह पावति समस्तें ।
मग वरिषु या अन्नाते । सर्वत्र प्रसवे ॥ १३४ ॥

त्या पर्जन्या यज्ञीं जन्म । यज्ञाते प्रगटी कर्म ।
कर्मासि आदि ब्रह्म । वेदरूप ॥ १३५ ॥

कर्म ब्रह्मोद्‌भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवं ।
तस्मात् सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितं ॥ १५ ॥

मग वेदांते परापर । प्रसवतसे अक्षर ।
म्हणऊनि हे चराचर । ब्रह्मबद्ध ॥ १३६ ॥

परी कर्माचिये मूर्ति । यज्ञीं अधिवासु श्रुती ।
ऐकें सुभद्रापती । अखंड गा ॥ १३७ ॥

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
अघायुरिंद्रियारामो मोघं पार्थ स जीवती ॥ १६ ॥

ऐशीं आदि हे परंपरा । संक्षेपे तुज धनुर्धरा ।
सांगितली या अध्वरा । लागौनियां ॥ १३८ ॥

म्हणून समूळ हा उचितु । स्वधर्मरूप क्रतु ।
नानुष्ठी जो मत्तु । लोकीं इये ॥ १३९ ॥

तो पातकांची राशी । जाण भार भूमीसी ॥
जो कुकर्मे इंद्रियांसी । उपेगा गेला ॥ १४० ॥

तें जन्म कर्म सकळ । अर्जुना अति निष्फळ ।
जैसे कां अभ्रपटळ । अकाळींचे ॥ १४१ ॥

कां गळा स्तन अजेचे । तैसें जियालें देखें तयाचें ।
जया अनुष्ठान स्वधर्माचें । घडेचिना ॥ १४२ ॥

म्हणोनि ऐकें पांडवा । हा स्वधर्मु कवणे न संडावा ।
सर्वभावें भजावा । हाचि एकु ॥ १४३ ॥

हां गा शरीर जरी जाहलें । तरी कर्तव्य वोघें आले ।
मग उचित कां आपुले । वोसंडावे ॥ १४४ ॥

परिस पां सव्यसाची । मूर्ती लाहोनि देहाचि ।
खंती करिती कर्माची । ते गावंढे गा ॥ १४५ ॥

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्य न विद्यते ॥ १७ ॥

देखें असतेनि देहकर्में । एथ तोचि एकु न लिंपे कर्में ।
जो अखंडित रमे । आपणपांचि ॥ १४६ ॥

जे तो आत्मबोधें तोषला । तरी कृतकार्यु देखें जाहला ।
म्हणोनि सहजे सांडवला । कर्मसंगु ॥ १४७ ॥

नैव तस्य कृतेनार्थो माकृतेनेह कश्चन ।
न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ १८ ॥

तृप्ती झालिया जैसीं । साधने सरती आपैसीं ।
देखें आत्मतुष्टीं तैसीं । कर्मे नाही ॥ १४८ ॥

तस्मादसक्तः सततं कार्य कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन् कर्म पमाप्नोति पुरूषः ॥ १९ ॥

म्हणऊनि तूं नियतु । सकळ कामरहितु ।
होऊनियां उचितु । स्वधर्में रहाटें ॥ १५० ॥

जे स्वकर्मे निष्कामता । अनुसरले पार्था ।
कैवल्य पर तत्वतां । पातले जगी ॥ १५१ ॥

कर्मणैव हि संसिद्धीमास्थिता जनकादयः ।
लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन् कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥

देखें पां जनकादिक । कर्मजात अशेख ।
न सांडिता मोक्षसुख । पावते जाहले ॥ १५२ ॥

याकारणे पार्था । होआवी कर्मी आस्था ।
हे आणिकाही एका अर्था । उपकारेल ॥ १५३ ॥

जे आचरता आपणपेयां । देखी लागेल लोका यया ।
तरी चुकेल हा अपाया । प्रसंगेचि । १५४ ॥

देखें प्राप्तार्थ जाहले । जे निष्कामता पावले ।
तयाही कर्तव्य असे उरलें । लोकांलागीं ॥ १५५ ॥

मार्गी अंधासरिसा । पुढे देखणाही चाले जैसा ।
अज्ञाना प्रकटावा धर्मु तैसा । आचरोनि ॥ १५६ ॥

हां गा ऐसें जरी न कीजे । तरी अज्ञानां काय वोजे ।
तिहीं कवणेपरी जाणिजे । मार्गाते या ॥ १५७ ॥

यद् यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत् प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ २१ ॥

एथ वडील जें जें करिती । तया नाम धर्मु ठेविती ।
तेंचि येर अनुष्ठिती । सामान्य सकळ ॥ १५८ ॥

हें ऐसें असे स्वभावें । म्हणोनि कर्म न संडावे ।
विशेषें आचरावें । लागे संती ॥ १५९ ॥

न मे पार्थस्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन ।
नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥ २२ ॥

आता आणिकाचिया गोठी । तुज सांगो काय किरीटी ।
देखें मीचि इये राहाटी । वर्तत असे ॥ १६० ॥

काय सांकडे कांही मातें । कीं कवणें एकें आर्तें ।
आचरें मी धर्मातें । म्हणसी जरी ॥ १६१ ॥

तरी पुरतेपणालागी । आणिकु दुसरा नाहीं जगीं ।
ऐसी सामुग्री माझां अंगी । जाणसी तूं ॥ १६२ ॥

मृत गुरूपुत्र आणिला । तो तुवां पवाडा देखिला ।
तोही मी उगला । कर्मी वर्ते ॥ १६३ ॥

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।
मम वर्त्मानुवर्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ २३ ॥

परी स्वधर्मी वर्ते कैसा । साकांक्षु कां होय जैसा ।
तयाचि एका उद्देशा - । लागोनियां ॥ १६४ ॥

जे भूतजात सकळ । असे आम्हांचि आधीन केवळ ।
ते न व्हावें बरळ । म्हणोनियां ॥ १६५ ॥

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
संकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ २४ ॥

आम्ही पूर्णकाम होऊनी । जरी आत्मस्थिती राहुनी ॥
तरी हे प्रजा कैसेनि । निस्तरेल ॥ १६६ ॥

इहीं आमुची वास पाहावी । मग वर्तती परी जाणावी ।
ते लौकिक स्थिती अवघी । नासिली होईल ॥ १६७ ॥

म्हणोनि समर्थु जो एथें । आथिला सर्वज्ञते ।
तेणे सविशेषें कर्मातें । त्यजावे ना ॥ १६८ ॥

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वंति भारत ।
कुर्याद्विवांस्तथाऽसक्तश्चिकीर्षुर्लोकलोग्रहम् ॥ २५ ॥

देखे फळाचिया आशा । आचरे कामुकु जैसा ।
कर्मी बहरु होआवा तैसा । निराशाही ॥ १६९ ॥

जे पुढतपुढती पार्था । हे सकळ लोकसंस्था ।
रक्षणीय सर्वथा । म्हणऊनियां ॥ १७० ॥

मार्गाधारे वर्तावें । विश्व हें मोहरें लावावें ।
अलौकिक नोहावें । लोकांप्रति ॥ १७१ ॥

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम् ।
जोषयेत् सर्वकर्माणि विद्वान् युक्तः समाचरन् ॥ २६ ॥

जें सायासें स्तन्य सेवी । तें पक्वान्नें केवीं जेवी ।
म्हणोनि बाळका जैशीं नेदावीं । धनुर्धरा ॥ १७२ ॥

तैशी कर्मी जया अयोग्यता । तयाप्रति नैष्कर्म्यता ।
न प्रगटावी खेळतां । आदिकरूनी ॥ १७३ ॥

तेथें सत्क्रियाचि लावावी । तेचि एकी प्रशंसावी ।
नैष्कर्मीही दावावी । आचरोनि ॥ १७४ ॥

तया लोकसंग्रहालागीं । वर्ततां कर्मसंगी ।
तो कर्मबंधु आंगी । वाजेलना ॥ १७५ ॥

जैसी बहुरूपियाची रावो राणी । स्त्रीपुरुषभावो नाही मनीं ।
परी लोकसंपादणी । तैशीच करिती ॥ १७६ ॥

प्रकृते क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहंकारविमूढात्मा कर्ताहं इति मन्यते ॥ २७ ॥

देखें पुढिलाचें वोझें । जरी आपुला माथां घेईजे ।
तरी सांगे कां न दाटिजे । धनुर्धरा ॥ १७७ ॥

तैसी शुभाशुभें कर्मे । जिये निफजति प्रकृतिधर्में ।
तियें मूर्ख मतिभ्रमें । मी कर्ता म्हणे ॥ १७८ ॥

ऐसा अहंकाराधिरूढ । एकदेशी मूढ ।
तया हा परमार्थ गूढ । प्रगटावा ना ॥ १७९ ॥

हें असो प्रस्तुत । सांगिजेल तुज हित ।
तें अर्जुना देऊनि चित्त । अवधारी पां ॥ १८० ॥

तत्ववित् तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
गुणाः गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ॥ २८ ॥

जे तत्वज्ञियांचां ठायीं । तो प्रकृतिभावो नाहीं ।
जेथ कर्मजात पाहीं । निपजत असे ॥ १८१ ॥

ते देहाभिमानु सांडुनी । गुणकर्मे वोलांडुनी ।
साक्षिभूत होऊनी । वर्तती देहीं ॥ १८२ ॥

म्हणूनि शरीरी जरी होती । तरी कर्मबंधा नाकळती ।
जैसा कां भूतचेष्टा गभस्ती । घेपवेना ॥ १८३ ॥

प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।
तानकृत्स्नविदो मन्दान् कृत्स्नविन् न विचालयेत् ॥ २९ ॥

एथ कर्मी तोच लिंपे । जो गुणसंभ्रमें घेपे ।
प्रकृतिचेनि आटोपें । वर्ततु असे ॥ १८४ ॥

इंद्रियें गुणाधारें । राहाटती निजव्यापारें ।
तें परकर्म बलात्कारें । आपादी जो ॥ १८५ ॥

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याद्यात्मचेतसा ।
निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगत्ज्वरः ॥ ३० ॥

परी उचिते कर्मे आघवीं । तुवा आचरोनि मज अर्पावीं ।
परी चित्तवृत्ती न्यासावी । आत्मरूपीं ॥ १८६ ॥

हें कर्म मी कर्ता । कां आचरेन या अर्था ।
ऐसा अभिमानु झणें चित्ता । रिगो देसी ॥ १८७ ॥

तुवां शरीरपरा नोहावें । कामनाजात सांडावें ।
मग अवसरोचित भोगावे । भोग सकळ ॥ १८८ ॥

आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इये रथीं ।
देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें ॥ १८९ ॥

जगीं कीर्ती रूढवीं स्वधर्माचा मानु वाढवीं ।
मग भारापासोनि सोडवी । मेदिनी हे ॥ १९० ॥

आतां पार्था निःशंकु होई । या संग्रामा चित्त देईं ।
एथ हें वांचूनि कांही । बोलों नये ॥ १९१ ॥

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवः ।
श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥ ३१ ॥

हें अनुपरोध मत माझें । जिहीं परमादरे स्वीकारिजे ।
श्रद्धापूर्वक अनुष्ठिजे । धनुर्धरा ॥ १९२ ॥

तेही सकळ कर्मी वर्ततु । जाण पां कर्मरहितु ।
म्हणोनि हें निश्चितु । करणीय गा ॥ १९३ ॥

ये त्वेतत्दभ्यसूयंतो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस्तान् विद्धि नष्टानचेतसः ॥ ३२ ॥

नातरी प्रकृतिमंतु होऊनी । इंद्रियां लळा देऊनी ।
जे हें माझे मत अव्हेरुनी । ओसंडिती ॥ १९४ ॥

जे सामान्यत्वें लेखिती । अवज्ञा करूनि देखिती ।
कां हा अर्थवादु म्हणती । वाचाळपणें ॥ १९५ ॥

ते मोहमदिरा भ्रमले । विषयविखें घारले ।
अज्ञानपंकी बुडाले । निभ्रांत मानीं ॥ १९६ ॥

देखें शवाचां हातीं दिधलें । जैसे कां रत्न वायां गेलें ।
नातरी जात्यंधा पाहलें । प्रमाण नोहे ॥ १९७ ॥

कां चंद्राचा उदयो जैसा । उपयोगा नवचे वायसा ।
मूर्खा विवेकु हा तैसा । रुचेल ना ॥ १९८ ॥

तैसे ते पार्था । जे विमुख या परमार्था ।
तयांसी संभाषण सर्वथा । करावे ना ॥ १९९ ॥

म्हणोनि ते न मानिती । आणि निंदाही करूं लागती ।
सांगे पतंग काय साहती । प्रकाशातें ॥ २०० ॥

पतंगा दीपीं आलिंगन । तेथ त्यासी अचूक मरण ।
तेवीं विषयाचरण । आत्मघाता ॥ २०१ ॥

सदृश्यं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ ३३ ॥

म्हणोनि इंद्रिये एकें । जाणतेनि पुरुखें ।
लाळावीं ना कौतुकें । आदिकरूनि ॥ २०२ ॥

हां गा सर्पेंसी खेळों येईल । कीं व्याघ्रसंसर्ग सिद्धी जाईल ।
सांगे हाळाहाळ जिरेल । सेविलिया ॥ २०३ ॥

देखें खेळतां अग्नि लागला । मग तो न सांवरे जैसा उधवला ।
तैसा इंद्रिया लळा दिधला । भला नोहे ॥ २०४ ॥

एऱ्हवीं तरी अर्जुना । या शरीरा पराधीना ।
कां नाना भोगरचना । मेळवावी ॥ २०५ ॥

आपण सायासेंकरूनि बहुतें । सकळहि समृद्धिजातें ।
उदोअस्तु या देहातें । प्रतिपाळावे कां ॥ २०६ ॥

सर्वस्वें शिणोनि एथें । अर्जवावीं संपत्तिजातें ।
तेणें स्वधर्मु सांडुनी देहातें । पोखावें काई ॥ २०७ ॥

मग हें तंव पांचमेळावा । शेखीं अनुसरेल पंचत्वा ।
ते वेळीं केला कें गिंवसावा । शीणु आपुला ॥ २०८ ॥

म्हणूनि केवळ देहभरण । ते जाणें उघडी नागवण ।
यालागी एथ अंतःकरण । देयावें ना ॥ २०९ ॥

इंद्रियस्यैंद्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत् तौ ह्यस्य परिपंथिनौ ॥ ३४ ॥

एऱ्हवीं इंद्रियाचियां अर्था - । सारिखा विषयो पोखितां ।
संतोषु कीर चित्ता । आपजेल ॥ २१० ॥

परी तो संवचोराचा संगु । जैसा नावेक स्वस्थु ।
जंव नगराचा प्रांतु । सांडिजेना ॥ २११ ॥

बापा विषाची मधुरता । झणे आवडी उपजे चित्ता ।
परी तो परिणाम विचारितां । प्राणु हरी ॥ २१२ ॥

देखें इंद्रियीं कामु असे । तो लावी सुखदुराशे ।
जैसा गळीं मीनु आमिषें । भुलविजे गा ॥ २१३ ॥

परी तयामाजि गळु आहे । जो प्राणातें घेऊनि जाये ।
तो जैसा ठाउवा नोहे । झांकलेपणें ॥ २१४ ॥

तैसें अभिलाषें येणें कीजेल । जरी विषयाची आशा कीजेल ।
तरी वरपडा होईजेल । क्रोधानळा ॥ २१५ ॥

जैसा कवळोनियां पारधी । घातेचिये संधी ।
आणि मृगातें बुद्धीं । साधावया ॥ २१६ ॥

एथ तैसीची परी आहे । म्हणूनि संगु हा तुज नोहे ।
पार्था दोन्ही कामक्रोध हे । घातुक जाणें ॥ २१७ ॥

म्हणऊनि हा आश्रयोचि न करावा । मनींही आठवो न धरावा ।
एकु निजवृत्तीचा वोलावा । नासों नेदीं ॥ २१८ ॥

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनम् श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५ ॥

अगा स्वधर्मु हा आपुला । जरि कां कठिणु जाहला ।
तरी हाचि अनुष्ठिला । भला देखें ॥ २१९ ॥

येरू आचारु जो परावा । तो देखतां कीर बरवा ।
परि आचरतेनि आचरावा । आपुलाचि ॥ २२० ॥

सांगे शूद्रघरीं आघवीं । पक्वाने आहाति बरवीं ।
तीं द्विजें केवीं सेवावीं । दुर्बळु जरी जाहला ॥ २२१ ॥

हें अनुचित कैसेनि कीजे । अप्राप्य केवीं इच्छिजे ।
अथवा इच्छिलेंही पाविजे । विचारीं पां ॥ २२२ ॥

तरी लोकांचीं धवळारें । देखोनियां मनोहरें ।
असतीं आपुलीं तणारें । मोडावीं केवीं ॥ २२३ ॥

हें असो वनिता आपुली । कुरुप जरी जाहली ।
तरी भोगितां तेचि भली । जियापरी ॥ २२४ ॥

तेवीं आवडे सांकडु । आचरता जरी दुवाडु ।
तरी स्वधर्मचि सुरवाडु । पारत्रिकीचा ॥ २२५ ॥

हां गा साकर आणि दूध । हें गौल्य कीर प्रसिद्ध ।
परी कृमीदोषीं विरुद्ध । घेपें केवीं ॥ २२६ ॥

ऐसेनिही जरी सेविजेल । तरी ते आळुकीची उरेल ।
जे तें परिणामीं पथ्य नव्हेल । धनुर्धरा ॥ २२७ ॥

म्हणोनि आणिकांसी जे विहीत । आणि आपणपेयां अनुचित ।
तें नाचरावे जरी हित । विचारिजे ॥ २२८ ॥

या स्वधर्मातें अनुष्ठितां । वेचु होईल जीविता ।
तोहि निका वर उभयतां । दिसतसे ॥ २२९ ॥

ऐसें समस्तसुरशिरोमणी । बोलिले जेथ श्रीशार्ङगपाणी ।
तेथ अर्जुन म्हणे विनवणी । असे देवा ॥ २३० ॥

हें जें तुम्हीं सांगितलें । तें सकळ कीर म्यां परिसलें ।
परि पुसेन कांही आपुले । अपेक्षित ॥ २३१ ॥

अर्जुन उवाच: अथ केन प्रयुकोऽयं पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥ ३६ ॥

तरी देवा हें ऐसें कैसें । जे ज्ञानियांचीही स्थितीही भ्रंशे ।
मार्ग सांडुनि अनारिसे । चालत देखों ॥ २३२ ॥

सर्वज्ञुही जे होती । हे उपायही जाणती ।
तेही परधर्में व्यभिचरति । कवणें गुणें ॥ २३३ ॥

बीजा आणि भुसा । अंधु निवाडु नेणे जैसा ।
नावेक देखणाही तैसा । बरळे कां पां ॥ २३४ ॥

जे असता संगु सांडिती । तेचि संसर्गु करिता न धाती ।
वनवासीही सेविती । जनपदातें ॥ २३५ ॥

आपण तरी लपती । सर्वस्वें पाप चुकविती ।
परी बलात्कारे सुइजती । तयाचिमाजी ॥ २३६ ॥

जयांची जीवें घेती विवसी । तेचि जडोनि ठाके जीवेंसीं ।
चुकविती ते गिंवसी । तयातेंचि ॥ २३७ ॥

ऐस बलात्कारु एकु दिसे । तो कवणाचा एथ आग्रहो असे ।
हें बोलावे हृषिकेशें । पार्थु म्हणे ॥ २३८ ॥

श्रीभगवानुवाच: काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३७ ॥

तंव हृदयकमळारामु । जो योगियांचा निष्कामकामु ।
तो म्हणतसे पुरुषोत्तमु । सांगेन आइक ॥ २३९ ॥

तरी हे कम क्रोधु पाहीं । जयांते कृपेची साठवण नाहीं ।
हें कृतांताचां ठायीं । मानिजती ॥ २४० ॥

हे ज्ञाननिधीचे भुजंग । विषयदरांचे वाघ ।
भजनमार्गींचे मांग । मारक जे ॥ २४१ ॥

हे देहदुर्गींचे धोंड । इंद्रियग्रामीचे कोंड ।
यांचे व्यामोहादिक बंड । जगामाजि ॥ २४२ ॥

हे रजोगुण मानसाचे । समूळ आसुरियेचे ।
धायपण ययांचे । अविद्या केले ॥ २४३ ॥

हे रजाचे कीर जाहले । परी तमासी पढियंते भले ।
तेणें निजपद यां दिधले । प्रमादमोह ॥ २४४ ॥

हे मृत्यूचां नगरीं । मानिजति निकियापरी ।
जे जीविताचे वैरी । म्हणऊनियां ॥ २४५ ॥

जयांसि भुकेलियां आमिषा । हें विश्व न पुरेचि घांसा ।
कुळवाडी यांची आशा । चाळित असे ॥ २४६ ॥

कौतुकें कवळितां मुठीं । जिये चौदा भुवनें थेंकुटीं ।
तें भ्रांति तिये धाकुटी । वाल्हीदुल्ही ॥ २४७ ॥

जे लोकत्रयाचें भातुके । खेळताचि खाय कवतिकें ।
तिच्या दासीपणाचेनि बिकें । तृष्णा जिये ॥ २४८ ॥

हें असो मोहे मानिजे । यांते अहंकार घेपे दीजे ।
जेणे जग आपुलेनि भोजें । नाचवित असे ॥ २४९ ॥

जेणें सत्याचा भोकसा काढिला । मग अकृत्य तृणकुटा भरिला ।
तो दंभु रूढविला । जगीं इहीं ॥ २५० ॥

साध्वी शांती नागवली । मग माया मांगी शृंगारिली ।
तियेकरवी विटाळविली । साधुवृंदे ॥ २५१ ॥

इहीं विवेकाची त्राय फेडिली । वैराग्याची खाली काढिली ।
जितया मान मोडिली । उपशमाची ॥ २५२ ॥

इहीं संतोषवन खांडिले । धैर्यदुर्ग पाडिले ।
आनंदरोप सांडिले । उपडूनियां ॥ २५३ ॥

इहीं बोधाची रोपे लुंचिली । सुखाची लिपी पुसली ।
जिव्हारीं आगी सूदली । तापत्रयाची ॥ २५४ ॥

हे आंगा तव घडले । जीवींचि आथी जडले ।
परी नातुडती गिंवसले । ब्रह्मादिकां ॥ २५५ ॥

हें चैतन्याचे शेजारी । वसती ज्ञानाचां एका हारीं ।
म्हणोनि प्रवर्तले महामारी । सांवरती ना ॥ २५६ ॥

हें जळेंवीण बुडविती । आगीविण जाळिती ।
न बोलता कवळिती । प्राणियांते ॥ २५७ ॥

हे शस्त्रेविण साधिती । दोरेविण बांधिती ।
ज्ञानियासी तरी वधिती । पैज घेऊनि ॥ २५८ ॥

चिखलेंवीण रोविती । पाशिकेंवीण गोंविती ।
हे कवणाजोगे न होती । आंतौटेपणें ॥ २५९ ॥

धूमेनाऽव्रियते वन्हिर्यथादर्शो मलेन च ।
येथोल्बेनावृत्तो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ ३८ ॥

जैसी चंदनाची मुळी । गिंवसोनी घेपे व्याळीं ।
ना तरी उल्बाची खोळी । गर्भस्थासी ॥ २६० ॥

कां प्रभावीण भानु । धूमेंवीण हुताशनु ।
जैसा दर्पण मळहीनु । कहींच नसे ॥ २६१ ॥

तैसें इहीविण एकलें । आम्हीं ज्ञान नाही देखिलें ।
जैसें कोंडेनि पां गुंतलें । बीज निपजे ॥ २६२ ॥

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणतलेन च ॥ ३९ ॥

तैसें ज्ञान तरी शुद्ध । परी इहीं असे प्ररुद्ध ।
म्हणोनि तें अगाध । होऊनि ठेलें ॥ २६३ ॥

आधी यांते जिणावें । मग तें ज्ञान पावावें ।
तंव पराभवो न संभवे । रागद्वेषां ॥ २६४ ॥

यांते साधावयालागी । जें बळ जाणिजे अंगी ।
तें इंधन जैसें आगी । सावावो होय ॥ २६५ ॥

इंद्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
एतैरविमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ४० ॥

तैसे उपाय कीजती जे जे । ते यांसीचि होती विरजे ।
म्हणोनि हटियांते जिणिजे । इहींचि जगीं ॥ २६६ ॥

ऐसियांही सांकडां बोला । एक उपायो आहे आहे भला ।
तो करितां जरी आंगवला । तरी सांगेन तुज ॥ २६७ ॥

तस्मात् त्वमिंद्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रहि ह्येनं ज्ञान्विज्ञाननाशनम् ॥ ४१ ॥

यांचा पहिला कुरुठा इंद्रियें । एथूनि प्रवृत्ति कर्मातें वियें ।
आधी निर्दळूनि घालीं तियें । सर्वथैव ॥ २६८ ॥

इंद्रियाणि पराण्याहुरिंद्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धियोर् बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ४२ ॥

मग मनाची धांव पारुषेल । आणि बुद्धीची सोडवण होईल ।
इतुकेनि थारा मोडेल । या पापियांचा ॥ २६९ ॥

एवं बुद्धे परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ४३ ॥

हें अंतरीहूनि जरी फिटले । तरी निभ्रांत जाण निवटले ।
जैसें रश्मीवीण उरले । मृगजळ नाही ॥ २७० ॥

तैसे रागद्वेष जरी निमाले । तरी ब्रह्मीचें स्वराज्य आलें ।
मग तो भोगी सुख आपुलें । आपणचि ॥ २७१ ॥

जे गुरुशिष्यांची गोठी । पदपिंडाची गांठी ।
तेथ स्थिर राहोनि नुठीं । कवणे काळीं ॥ २७२ ॥

ऐसें सकळ सिद्धांचा रावो । देवी लक्ष्मीयेचा नाहो ।
राया ऐक देवदेवो । बोलता जाहला ॥ २७३ ॥

आतां पुनरपि तो अनंतु । आद्य एकी मातु ।
सांगेल तेथ पंडुसुतु । प्रश्नु करील ॥ २७४ ॥

तया बोलाचा हन पाडु । का रसवृत्तीचा निवाडु ।
येणें श्रोतयां होईल सुरवाडु । श्रवणसुखाचा ॥ २७५ ॥

ज्ञानदेवो म्हणे निवृत्तिचा । चांग उठावा करूनि उन्मेषाचा ।
मग संवादु श्रीहरिपार्थाचा । भोग बापा ॥ २७६ ॥

अध्याय तिसरा समाप्त ||

ज्ञानेश्वरी/अध्याय चौथा

< ज्ञानेश्वरी

आजि श्रवणेंद्रिया पिकलें । जे येणें गीतानिधान देखिलें ।
आता स्वप्नचि हें तुकलें । साचासरिसें ॥ १ ॥

आधी विवेकाची गोठी । वरी प्रतिपादी कृष्ण जगजेठी ।
आणि भक्तराजु किरीटी । परिसत असे ॥ २ ॥

जैसा पंचमालापु सुगंधु । कीं परिमळ आणि सुस्वादु ।
तं भला जाहला विनोदु । कथेचा इये ॥ ३ ॥

कैसी आगळिक दैवाची । जे गंगा वोळली अमृताची ।
हो कां जपतपें श्रोतयांची । फळा आली ॥ ४ ॥

आतां इंद्रियजात आघवें । तिहीं श्रवणाचे घर रिघावें ।
मग संवादसुख भोगावें । गीताख्य हें ॥ ५ ॥

हा अतिसो अतिप्रसंगे । सांडूनि कथाचि ते सांगे ।
जे कृष्णार्जुन दोघे । बोलत होते ॥ ६ ॥

ते वेळी संजयों रायातें म्हणे । अर्जुन अधिष्ठिला दैवगुणें ।
जे अतिप्रीती नारायणें । बोलिजतु असे ॥ ७ ॥

जें न संगेचि पितया वसुदेवासी । जें न संगे माते देवकीसी ।
जें न संगेचि बळिभद्रासी । तें गुह्य अर्जुनेंसी बोलत ॥ ८ ॥

देवी लक्ष्मीयेवढी जवळीक । तेही न देखे या प्रेमाचे सुख ।
आणि कृष्णस्नेहाचें पिक । यांतेचि आथी ॥ ९ ॥

सनकादिकांच्या आशा । वाढिनल्या होत्या कीर बहुवसा ।
परी त्याही येणें माने यशा । येतीचिना ॥ १० ॥

या जगदीश्वराचें प्रेम । एथ दिसतसे निरुपम ।
कैसें पार्थें येणें सर्वोत्तम । पुण्य केलें ॥ ११ ॥

हो कां जयाचिया प्रीती । अमूर्त हा आला व्यक्ती ।
मज एकवंकी याची स्थिती । आवडतु असे ॥ १२ ॥

एऱ्हवीं हा योगिया नाडळे । वेदार्थासी नाकळे ।
जेथ ध्यानाचेही डोळे । पावतीना ॥ १३ ॥

तें हा निजस्वरूप । अनादि निष्कंप ।
परी येणे मानें सकृप । जाहला असे ॥ १४ ॥

हा त्रैलोक्यपटाचि घडी । आकाराची पैलथडी ।
कैसा याचिये आवडी । आवरला असे ॥ १५ ॥

श्रीभगनानुवाच: इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
विवस्वान् मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १ ॥

मग देव म्हणे अगा पंडुसुता । हाचि योगु आम्हीं विवस्वता ।
कथिला परी ते वार्ता । बहुवां दिवसांची ॥ १६ ॥

मग तेणें विवस्वतें रवी । हे योगस्थिति आघवी ।
निरूपिली बरवी । मनूप्रती ॥ १७ ॥

मनूनें आपण अनुष्ठिली । मग इक्ष्वाकुवा उपदेशिली ।
ऐसी परंपरा विस्तारिली । आद्य हे गा ॥ १८ ॥

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥ २ ॥

मग आणिकही या योगाते । राजर्षि जाहले जाणते ।
परी तेथोनि आतां सांप्रतें । नेणिजे कोणी ॥ १९ ॥

जे प्राणियां कामी भरू । देहाचिवरी आदरु ।
म्हणोनि पडला विसरु । आत्मबोधाचा ॥ २० ॥

अव्हांटलिया आस्थाबुद्धि । विषयसुखचि परमावधि ।
जीवु तैसा उपाधि । आवडे लोकां ॥ २१ ॥

एऱ्हवीं तरी खवणेयांच्या गांवीं । पाटाऊवें काय करावीं ।
सांगे जात्यंधा रवी । काय आथी ॥ २२ ॥

कां बहिरयांचां आस्थानीं । कवणे गीतातें मानी ।
कीं कोल्हेया चांदणीं । आवडी उपजे ॥ २३ ॥

पैं चंद्रोदया आरौतें । जयांचे डोळे फुटती असते ।
ते काऊळे केवीं चंद्रातें । ओळखती ॥ २४ ॥

तैसे वैराग्याची शिंव न देखती । जे विवेकाची भाषा नेणती ।
ते मूर्ख कैंवीं पावती । मज ईश्वराते ॥ २५ ॥

कैसा नेणों मोहो वाढीनला । तेणें बहुतेक काळु व्यर्थ गेला ।
म्हणोनि योगु हा लोपला । लोकीं इये ॥ २६ ॥

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।
भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ ३ ॥

तोचि हा आजि आतां । तुजप्रती कुंतीसुता ।
सांगितला आम्हीं तत्वता । भ्रांति न करीं ॥ २७ ॥

हें जीवींचे निज गुज । परी केवीं राखों तुज ।
जे पढियेसी तूं मज । म्हणऊनियां ॥ २८ ॥

तूं प्रेमाचा पुतळा । भक्तीचा जिव्हाळा ।
मैत्रियेची चित्कळा । धनुर्धरा ॥ २९ ॥

तूं अनुसंगाचा ठावो । आतां तुज काय वंचूं जावों ।
जरी संग्रामारूढ आहों । जाहलों आम्ही ॥ ३० ॥

तरी नावेक हें सहावें । गाजाबज्यही न धरावें ।
परी तुझें अज्ञानत्व हरावें । लागे आधीं ॥ ३१ ॥

अर्जुन उवाच: अपरं भवतो जन्मं परं जन्म विवस्वतः ।
कथमेतद् विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ ४ ॥

तंव अर्जुन म्हणे हरी । माय आपुलेयाचा स्नेहो करी ।
एथ विस्मो काय अवधारीं । कृपानिधी ॥ ३२ ॥

तूं संसारश्रांतांची साऊली । अनाथ जीवांची माऊली ।
आमुतें कीर प्रसवली । तुझीच कृपा ॥ ३३ ॥

देवा पांगुळ एकादें विईजे । तरी जन्मोनि जोजारू साहिजे ।
हें बोलों काय तुझें । तुजचि पुढां ॥ ३४ ॥

आतां पुसेन जें मी कांही । तेथ निकें चित्त देईं ।
तेवींचि देवें कोपावें ना कांही । बोला एका ॥ ३५ ॥

तरी मागील जे वार्ता । तुवां सांगितली होती अनंता ।
ते नावेक मज चित्ता । मानेचिना ॥ ३६ ॥

जे तो विवस्वतु म्हणजे कायी । ऐसें हें वडिलां ठाऊवें नाहीं ।
तरी तुवांचि केवीं पाहीं । उपदेशिला ॥ ३७ ॥

तो तरी आइकिजे बहुतां काळांचा । आणि तूं तंव कृष्ण सांपेचा ।
म्हणोनि गा इये मातुचा । विसंवादु ॥ ३८ ॥

तेवींचि देवा चरित्र तुझें । आपण कांही काय जाणिजे ।
हें लटिके केवीं म्हणिजे । एकिहेळां ॥ ३९ ॥

परी हेचि मातु आघवी । मी परियेसें तैशी सांगावी ।
जे तुवांचि तया रवीं केवीं । उपदेशु केला ॥ ४० ॥

श्री भगवानुवाच: बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥ ५ ॥

तंव कृष्ण म्हणे पंडुसुता । तो विवस्वतु जैं होता ।
तैं आम्ही नसों ऐसी चित्ता । भ्रांति जरी तुज ॥ ४१ ॥

तरी तूं गा हें नेणसी । पैं जन्में आम्हां तुम्हांसी ।
बहुतें गेलीं परी तियें न स्मरसी । आपली तूं ॥ ४२ ॥

मी जेणें जेणें अवसरें । जें जें होऊनि अवतरें ।
ते समस्तही स्मरें । धनुर्धरा ॥ ४३ ॥

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतामामिश्वरोऽपि सन् ।
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥ ६ ॥

म्हणोनि आघवें । मज मागील आठवें ।
मी अजुही परि संभवे । प्रकृतिसंगे ॥ ४४ ॥

माझें अव्ययत्व तरी न नसे । परी होणें जाणें एक दिसे ।
ते प्रतिबिंबे मायावशें । माझांचि ठायीं ॥ ४५ ॥

माझी स्वतंत्रता तरी न मोडे । परी कर्माधीनु ऐसा आवडे ।
तेंही भ्रांतिबुद्धि तरी घडे । एऱ्हवीं नाहीं ॥ ४६ ॥

कीं एकचि दिसे दुसरें । तें दर्पणाचेनि आधारें ।
एऱ्हवीं काय वस्तुविचारें । दुजें आहे ॥ ४७ ॥

तैसा अमूर्तचि मी किरीटी । परी प्रकृति जैं अधिष्ठीं ।
तैं साकारपणे नटें नटीं । कार्यालागीं ॥ ४८ ॥

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ७ ॥

ते वेळी आपुल्याचेनि कैवारें । मी साकारु होऊनि अवतरें ।
मग अज्ञानाचें आंधारें । गिळूनि घालीं ॥ ४९ ॥

अधर्माचि अवधी तोडीं । दोषांचीं लिहिलीं फाडीं ।
सज्जनांकरवी गुढी । सुखाची उभवीं ॥ ५० ॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ ८ ॥

ते वेळी आपुल्याचेनि कैवारें । मी साकारु होऊनि अवतरें ।
मग अज्ञानाचें आंधारें । गिळूनि घालीं ॥ ५१ ॥

अधर्माचि अवधी तोडीं । दोषांचीं लिहिलीं फाडीं ।
सज्जनांकरवी गुढी । सुखाची उभवीं ॥ ५२ ॥

दैत्यांचीं कुळें नाशीं । साधूंचा मानू गिंवशीं ।
धर्मासी नीतीशी । शेंज भरी ॥ ५३ ॥

मी अविवेकाची काजळी । फेडूनी विवेकदीप उजळीं ।
तैं योगियां पाहे दिवाळी । निरंतर ॥ ५४ ॥

स्वसुखे विश्व कोंदे । धर्मचि जगीं नांदे ।
भक्तां निघती दोंदें । सात्विकाचीं ॥ ५५ ॥

तैं पापाचा अचळु फिटे । पुण्याची पहाट फुटे ।
जैं मूर्ति माझी प्रगटे । पंडुकुमरा ॥ ५६ ॥

ऐसेया काजालागी । अवतरें मी युगीं युगीं ।
परि हेंचि वोळखे जो जगीं । तो विवेकिया ॥ ५७ ॥

जन्म कर्म च ने दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ ९ ॥

माझे अजत्वें जन्मणें । अक्रियताचि कर्म करणें ।
हें अविकार जो जाणे । तो परममुक्त ॥ ५८ ॥

तो चालिला संगे न चळे । देहींचा देहा नाकळे ।
मग पंचत्वीं तंव मिळे । माझांचि रूपीं ॥ ५९ ॥

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।
बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥ १० ॥

एऱ्हवीं परापर न शोचिती । जे कामनाशून्य होती ।
वाटा केवेळीं न वचती । क्रोधाचिया ॥ ६० ॥

जे सदा मियांचि आथिले । माझिया सेवा जियाले ।
कां आत्मबोधे तोषले । वीतराग जे ॥ ६१ ॥

जे तपोतेजाचिया राशी । कां एकायतन ज्ञानासी ।
जे पवित्रता तीर्थांसी । तीर्थरूप ॥ ६२ ॥

ते मद्भावा सहजें आले । मी तेचि ते होऊनि ठेले ।
जे मज तयां उरले । पदर नाहीं ॥ ६३ ॥

सांगे पितळेची गंधिकाळिक । जे फिटली होय निःशेख ।
तैं सुवर्ण काई आणिक । जोडूं जाईजे ॥ ६४ ॥

तैसे यमनियमीं कडसले । ते तपोज्ञानीं चोखळले ।
मी तेचि ते जाहले । एथ संशयो कायसा ॥ ६५ ॥

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ११ ॥

एऱ्हवीं तरी पाहीं । जे जैसे माझां ठाईं ।
भजती तया मीही । तैसाचि भजे ॥ ६६ ॥

देखें मनुष्यजात सकळ । हें स्वभावता भजनसीळ ।
जाहलें असे केवळ । माझां ठायीं ॥ ६७ ॥

परी ज्ञानेंवीण नाशिले । जे बुद्धिभेदासि आले ।
तेणेंचि या कल्पिलें । अनेकत्व ॥ ६८ ॥

म्हणऊनि अभेदीं भेदु देखती । यया अनाम्या नामें ठेविती ॥
देवी देवो म्हणती । अचर्चातें ॥ ६९ ॥

जें सर्वत्र सदा सम । तेथे विभाग अधमोत्तम ।
मतिवशें संभ्रम । विवंचिती ॥ ७० ॥

काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ।
क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ १२ ॥

मग नानाहेतुप्रकारें । यथोचितें उपचारें ।
मानिलीं देवतांतरें । उपासिती ॥ ७१ ॥

तेथ जें जें अपेक्षित । तें तैसेंचि पावति समस्त ।
परी ते कर्मफळ निश्चित । वोळख तूं ॥ ७२ ॥

वाचूंनि देतें घेतें आणिक । निभ्रांत नाही सम्यक ।
एथ कर्मचि फळसूचक । मनुष्यलोकीं ॥ ७३ ॥

जैसें क्षेत्रीं जें पेरिजे । तेंवांचूनि आन न निपजे ।
कां पाहिजे तेंचि देखिजे । दर्पणाधारें ॥ ७४ ॥

ना तरी कडेयातळवटीं । जैसा आपुलाचि बोलु किरीटी ।
पडिसादु होऊनि उठी । निमित्तयोगें ॥ ७५ ॥

तैसा समस्तां यां भजनां । मी साक्षिभूतु पैं अर्जुना ।
एथ प्रतिफळे भावना । आपुलाली ॥ ७६ ॥

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
तस्य कर्तारमपि मां विध्यकर्तारमव्ययम् ॥ १३ ॥

आतां याचिपरी जाण । चाऱ्ही आहेती हे वर्ण ।
सृजिले म्यां गुण - । कर्मभागें ॥ ७७ ॥

जे प्रकृतीचेनि आधारें । गुणाचेनि व्यभिचारें ।
कर्में तदनुसारें । विवंचिली ॥ ७८ ॥

एथ एकचि हे धनुष्यपाणी । परीं जाहले गा चहूं वर्णी ।
ऐसी गुणकर्मी कडसणी । केली सहजें ॥ ७९ ॥

म्हणोनि आईकें पार्था । हे वर्णभेदसंस्था ।
मी कर्ता नव्हे सर्वथा । याचिलागीं ॥ ८० ॥

न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।
इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥ १४ ॥

हें मजचिस्तव जाहलें । परी म्यां नाहीं केलें ।
ऐसे जेणे जाणितलें । तो सुटला गा ॥ ८१ ॥

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।
कुरु कर्मैव तस्मात् त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥ १५ ॥

मागील मुमुक्षु जे होते । तिहीं ऐशियाचि जाणोनि मातें ।
कर्में केलीं समस्तें । धर्नुधरा ॥ ८२ ॥

परी तें बीजें जैसीं दग्धलीं । नुगवतीचि पेरलीं ।
तैशीं कर्मेंचि परि तयां जाहली । मोक्षहेतु ॥ ८३ ॥

एथ आणिकही एक अर्जुना । हे कर्माकर्मविवंचना ।
आपुलिये चाडे सज्ञाना । योग्य नोहे ॥ ८४ ॥

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।
तत् ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ १६ ॥

मर्म म्हणिजे तें कवण । अथवा अकर्मा काय लक्षण ।
ऐसें विचारितां विचक्षण । गुंफोनि ठेले ॥ ८५ ॥

जैसें का कुडें नाणें । खऱ्याचेनि सारखेपणें ।
डोळ्यांचेहि देखणें । संशयी घाली ॥ ८६ ॥

तैसे नैष्कर्म्यतेचेनि भ्रमें । गिंवसिजत आहाति कर्में ।
जे दुजी सृष्टि मनोधर्में । करूं शकती ॥ ८७ ॥

वाचूनि मूर्खाची गोठी कायसी । एथ मोहले गा क्रांतदर्शी ।
म्हणोनि आतां तेचि परियेसीं । सांगेन तुज ॥ ८८ ॥

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥ १७ ॥

तरी कर्म म्हणजे स्वभावें । जेथ विश्वाकारु संभवे ।
ते सम्यक आधीं जाणावें । लागे एथ ॥ ८९ ॥

मग वर्णाश्रमासि उचित । जे विशेष कर्म विहित ।
तेंही वोळखावें निश्चित । उपयोगेंसीं ॥ ९० ॥

पाठीं जें निषिद्ध म्हणिपे । तेंही बुझावें स्वरूपें ।
येतुलेनि येथ कांही न गुंफे । आपैसेंचि ॥ ९१ ॥

एऱ्हवीं जग हें कर्माधीन । ऐसी याची व्याप्ती गहन ।
परि तें असो आइकें चिन्ह । प्राप्ताचें गा ॥ ९२ ॥

कर्मण्य कर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।
स बुद्धिमान् मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ १८ ॥

जो सकळकर्मीं वर्ततां । देखे आपुली नैष्कर्म्यता ।
कर्मसंगे निराशता । फळाचिया ॥ ९३ ॥

आणि कर्तव्यतेलागीं । जया दुसरें नाहीं जगीं ।
ऐसिया नैष्कर्मता तरी चांगी । बोधला असे ॥ ९४ ॥

परि क्रियाकलापु आघवा । आचरतु दिसे बरवा ।
तरी तो इहीं चिन्हीं जाणावा । ज्ञानिया गा ॥ ९५ ॥

जैसा कां जळापाशीं उभा ठाके । तो जरी आपणपें जळामाजिं देखे ।
तरी तो निभ्रांत वोळखे । म्हणे मी वेगळा आहे ॥ ९६ ॥

अथवा नावे हन जो रिगे । तो थडियेचे रुख जातां देखे वेगें ।
तेचि साचोकारें जों पाहों लागे । तंव रुख म्हणे अचळ ॥ ९७ ॥

तैसे सर्व कर्मी असणें । तें फुडें मानूनि वायाणें ।
मग आपणपें जो जाणे । नैष्कर्म्यु ऐसा ॥ ९८ ॥

आणि उदोअस्ताचेनि प्रमाणें । जैसे न चलतां सूर्याचें चालणें ।
तैसें नैष्कर्म्यत्व जाणे । कर्मीचि असतां ॥ ९९ ॥

तो मनुष्यासारिखा तरी आवडे । परी मनुष्यत्व तया न घडे ।
जैसें जळीं जळामाजीं न बुडे । भानुबिंब ॥ १०० ॥

तेणें न पाहतां विश्व देखिलें । न करितां सर्व केले ।
न भोगितां भोगिलें । भोग्यजात ॥ १०१ ॥

एकेचि ठायीं बैसला । परि सर्वत्र तोचि गेला ।
हें असो विश्व जाहला । आंगेंचि तो ॥ १०२ ॥

यस्य सर्वे समारम्भाः कामसंकल्पवर्जिताः ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पंडितं बुधाः ॥ १९ ॥

जया पुरुषाचां ठायीं । कर्माचा तरी खेदु नाहीं ।
परी फळापेक्षा कहीं । संचरेना ॥ १०३ ॥

आणि हें कर्म मी करीन । अथवा आदरिले सिद्धी नेईन ।
येणें संकल्पेंही जयाचें मन । विटाळेना ॥ १०४ ॥

ज्ञानाग्निचेनि मुखें । जेणें जाळिली कर्मं अशेखें ।
तो ब्रह्मचि मनुष्यवेखें । वोळख तूं ॥ १०५ ॥

त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित् करोति सः ॥ २० ॥

जो शरीरीं उदासु । फळभोगीं निरासु ।
नित्यता उल्हासु । होऊनि असे ॥ १०६ ॥

जो संतोषाचां गाभारां । आत्मबोधाचिया वोगरा ।
पुरे न म्हणेचि धनुर्धरा । आरोगितां ॥ १०७ ॥

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिशम् ॥ २१ ॥

यदृच्छा लाभ संतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ।
सम सिद्धावसिद्धौच कृत्वाऽपि न निबध्यते ॥ २२ ॥

कैसा अधिकाधिक आवडी । घेत महासुखाची गोडी ।
सांडोनियां आशा कुरोंडी । अहंभावेसीं ॥ १०८ ॥

म्हणोनि अवसरें जें जें पावे । तेणेचि तो सुखावे ।
जया आपुले आणि परावें । दोन्ही नाहीं ॥ १०९ ॥

तो दिठी जें पाहे । ते आपणचि होऊनि जाये ।
आइकें तें आहे । तोचि जाहाला ॥ ११० ॥

चरणीं हन चाले । मुखें जें जें बोले ।
ऐसें चेष्टाजात तेतुलें । आपणचि जो ॥ १११ ॥

हें असो विश्व पाहीं । जयासि आपणपेवांचूनि नाहीं ।
आता कवण तें कर्म कायी । बाधी तयातें ॥ ११२ ॥

हा मत्सरु जेथ उपजे । तेतुले नुरेचि जया दुजें ।
तो निर्मत्सरु काइ म्हणिजे । बोलवरी ॥ ११३ ॥

म्हणोनि सर्वापरी मुक्तु । तो सकर्मुचि तो कर्मरहितु ।
सगुण परि गुणातीतु । एथ भ्रांति नाहीं ॥ ११४ ॥

गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थित्चेतसः ।
यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥ २३ ॥

तो देहसंगे तरी असे । परी चैतन्यासारिखा दिसे ।
पाहतां परब्रह्माचेनि कसें । चोखाळु भला ॥ ११५ ॥

ऐसाही परी कौतुकें । जरी कर्मे करी यज्ञादिकें ।
तरी तियें लया जाती अशेखें । तयाचांचि ठायीं ॥ ११६ ॥

अकाळींची अभ्रें जैसी । उर्मीविण आकाशीं ।
हारपती आपैशीं । उदयलीं सांती ॥ ११७ ॥

तैशीं विधीविधान विहितें जरी आचरे तो समस्तें ।
तरी तियें ऐक्यभावें ऐक्यातें । पावतीचि गा ॥ ११८ ॥

ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविर् ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मस्माधिना ॥ २४ ॥

जें हें हवन मी होता । कां इये यज्ञीं हा भोक्ता ।
ऐसीया बुद्धीसि नाही भंगता । म्हणऊनियां ॥ ११९ ॥

जे इष्टयज्ञ यजावे । तें हविर्मंत्रादि आघवें ।
तो देखतसे अविनाशभावें । आत्मबुद्धि ॥ १२० ॥

म्हणऊनि ब्रह्म तेंचि कर्म । ऐसें बोधा आले जया सम ।
तया कर्तव्य तें नैष्कर्म्य । धनुर्धरा ॥ १२१ ॥

आतां अविवेककुमारत्वा मुकले । जयां विरक्तीचे पाणिग्रहण जाहलें ।
मग उपासन जिहीं आणिलें । योगाग्नीचें ॥ १२२ ॥

दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।
ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ २५ ॥

जे यजनशील अहर्निशीं । जिहीं अविद्या हविली मनेंसी ।
गुरुवाक्यहुताशीं । हवन केलें ॥ १२३ ॥

तिहीं योगाग्निकीं यजिजे । तो दैवयज्ञु म्हणिजे ।
जेणे आत्मसुख कामिजे । पंडुकुमरा ॥ १२४ ॥

दैवास्तव देहाचे पाळण । ऐसा निश्चयो परिपूर्ण ।
जो चिंतीना देहभरण । तो महायोगी जाण दैवयोगें ॥ १२५ ॥

आतां अवधारीं सांगेन आणिक । जे ब्रह्माग्नी साग्निक ।
तयांते यज्ञेंचि यज्ञु देख । उपासिजे ॥ १२६ ॥

श्रोत्रादीनींद्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।
शब्दादीन् विषयानन्य । इंद्रियाग्निषु जुह्वति ॥ २६ ॥

एथ संयमाग्निहोत्री । जे युक्तित्रयांच्यां मंत्रीं ।
यजन करिती पवित्रीं । इंद्रियद्रव्यीं ॥ १२७ ॥

एकां वैराग्यरवि विवळे । तंव संयती विहार केले ।
तेथ अपावृत्त जाहले । इंद्रियानळ ॥ १२८ ॥

तिहीं विरक्तीची ज्वाळा घेतली । तंव विकारांची इंधने पळिपलीं ।
तेथ आशाधूमें सांडिलीं । पांचही कुंडें ॥ १२९ ॥

मग वाक्यविधीचिया निरवडी । विषयआहुति उदंडी ।
हवन केलें कुंडी । इंद्रियाग्नीचां ॥ १३० ॥

सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥ २७ ॥

एकीं ययापरी पार्था । दोषु क्षाळिले सर्वथा ।
आणिकीं हृदयारणीं मंथा । विवेकु केला ॥ १३१ ॥

तो उपशमें निहटिला । धैर्यें वरी दाटिला ।
गुरुवाक्यें काढिला । बळकटपणें ॥ १३२ ॥

ऐसे समरसें मंथन केलें । तेथ झडकरी काजा आलें ।
जे उज्जीवन जहालें । ज्ञानाग्नीचें ॥ १३३ ॥

पहिला ऋद्धिसिद्धीचा संभ्रमु । तो निवर्तोनि गेला धूमु ।
मग प्रगटला सूक्ष्मु । विस्फुलिंगु ॥ १३४ ॥

मन तयाचे मोकळें । तेचि पेटवण घातलें ।
जें यमदमीं हळुवारलें । आइतें होतें ॥ १३५ ॥

तेणें सादुकपणें ज्वाळा समृद्धा । मग वासनांतराचिया समिधा ।
स्नेहेंसी नानाविधा । जाळिलिया ॥ १३६ ॥

तेथ सोहंमंत्रें दीक्षितीं । इंद्रियकर्मांचिया आहुती ।
तिये ज्ञानानळीं प्रदीप्तीं । दिधलिया ॥ १३७ ॥

पाठीं प्राणक्रिचेनि स्रुवेनिशीं । पूर्णाहुती पडली हुताशीं ।
तेथ अवभृत समरसीं । सहजें जाहलें ॥ १३८ ॥

मग आत्मबोधींचे सुख । जे संयमाग्नीचें हुतशेष ।
तोचि पुरोडाशु देख । घेतला तिहीं ॥ १३९ ॥

एक ऐशिया इहीं यजनीं । मुक्त ते जाहले त्रिभुवनीं ।
या यज्ञक्रिया तरी आनानी । परि प्राप्य तें एक ॥ १४० ॥

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥ २८ ॥

एक द्रव्ययज्ञु म्हणिपती । एक तपसामग्रिया निपजती ।
एक योगयागुही आहाती । जे सांगितले ॥ १४१ ॥

एकीं शब्दीं शब्दु यजिजे । तो वाग्यज्ञु म्हणिजे ।
ज्ञाने ज्ञेय गमिजे । तो ज्ञानयज्ञु ॥ १४२ ॥

हें अर्जुना सकळ कुवाडें । जे अनुष्ठितां अतिसांकडे ।
परी जितेंद्रियासीचि घडे । योग्यतावशें ॥ १४३ ॥

ते प्रवीण तेथ भले । आणि योगसमृद्धी आथिले ।
म्हणोनि आपणपां तिहीं केले । आत्महवन ॥ १४४ ॥

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपाऽनं तथापरे ।
प्राणापानगति रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥ २९ ॥

मग अपाग्नीचां मुखी । प्राणद्रव्यें देखी ।
हवन केलें एकीं । अभ्यासयोगें ॥ १४५ ॥

एकु अपानु प्राणीं अर्पिती । एक दोहींतेंही निरुंधिती ।
ते प्राणायामी म्हणिपती । पंडुकुमरा ॥ १४६ ॥

अपरे नियताहाराः प्राणान् प्राणेषु जुह्वति ।
सर्वेप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ३० ॥

एक वज्रयोगक्रमें । सर्वाहारसंयमें ।

प्राणीं प्राणु संभ्रमें । हवन करिती ॥ १४७ ॥

ऐसे मोक्षकाम सकळ । समस्त हे यजनशीळ ।
जिहीं यज्ञद्वारा मनोमळ । क्षाळण केले ॥ १४८ ॥

जया अविद्याजात जाळितां । जे उरलें निजस्वभावता ।
जेथ अग्नि आणि होता । उरेचिना ॥ १४९ ॥

जेथ यजितयाचा कामु पुरे । यज्ञीचें विधान सरे ।
मागुते जेथूनि वोसरे । क्रियाजात ॥ १५० ॥

विचार जेथ न रिगे । हेतु जेथ न निगे ।
जें द्वैतदोषसंगें । सिंपेचिना ॥ १५१ ॥

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।
नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥ ३१ ॥

ऐसें अनादिसिद्ध चोखट । जें ज्ञान यज्ञावशिष्ट ।
तें सेविती ब्रह्मनिष्ठ । ब्रह्माहंमंत्रे ॥ १५२ ॥

ऐसे शेषामृते धाले । कीं अमर्त्यभावा आले ।
म्हणोनि ब्रह्म ते जहाले । अनायासे ॥ १५३ ॥

येरां विरक्ति माळ न घालीचि । जयां संयमाग्नीची सेवा न घडेचि ।
जें योगयागु न करितीचि । जन्मले सांते ॥ १५४ ॥

जयां ऐहिक धड नाहीं । तयांचें परत्र पुससी काई ।
म्हणोनि सांगों कां वांई । पंडुकुमरा ॥ १५५ ॥

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
कर्मजान् विद्धि तान् सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्षसे ॥ ३२ ॥

ऐसे बहुतीं परीं अनेग । जे सांगितले तुज कां याग ।
ते विस्तारुनि वेदेंचि चांग । म्हणितले आहाती ॥ १५६ ॥

परि तेणें विस्तारें काय करावें । हेंचि कर्मसिद्ध जाणावें ।
येतुलेनि कर्मबंधु स्वभावें । पावेल ना ॥ १५७ ॥

श्रेयान् द्रव्यमयाद् यज्ञान् ज्ञानयज्ञः परंतप ।
सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ३३ ॥

अर्जुना वेदु जयांचे मूळ । जे क्रियाविशेषें स्थूळ ।
जयां नव्हाळियेचे फळ । स्वर्गसुख ॥ १५८ ॥

ते द्रव्यादियागु कीर होती । परी ज्ञानयज्ञाची सरी न पवती ।
जैशी तारातेजसंपत्ती । दिनकरापाशीं ॥ १५९ ॥

देखें परमात्मसुखनिधान । साधावया योगीजन ।

जें न विसंबिती अंजन । उन्मेषनेत्रीं ॥ १६० ॥

जें धांवतया कर्माची लाणी । नैष्कर्म्यबोधाची खाणी ।
जें भुकेलिया धणी । साधनाची ॥ १६१ ॥

जेथ प्रवृत्ति पांगुळ जाहली । तर्काची दिठी गेली ।
जेणें इंद्रिये विसरलीं । इंद्रियसंगु ॥ १६२ ॥

मनाचे मनपण गेलें । जेथ बोलाचे बोलपण ठेलें ।
जयामाजि सांपडलें । ज्ञेय दिसे ॥ १६३ ॥

जेथ वैराग्याचा पांगु फिटे । विवेकाचाही सोसु तुटे ।
जेथ न पाहता सहज भेटे । आपणपें ॥ १६४ ॥

तद् विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्वदर्शिनः ॥ ३४ ॥

तें ज्ञान पैं गा बरवें । जरी मनीं आथि आणावें ।
तरी संतां यां भजावें । सर्वस्वेंशीं ॥ १६५ ॥

जे ज्ञानाचा कुरुठा । तेथ सेवा हा दारवंटा ।
तू स्वाधीन करी सुभटा । वोळगोनी ॥ १६६ ॥

तरी तनुमनुजीवें । चरणासी लागावें ।
आणि अगर्वता करावें । दास्य सकळ ॥ १६७ ॥

मग अपेक्षित जें आपुलें । तेंही सांगती पुसिलें ।
जेणे अंतःकरण बोधलें । संकल्पा न ये ॥ १६८ ॥

यज् ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव ।
येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥ ३५ ॥

जयाचेनि वाक्यउजिवडें । जाहलें चित्त निधडें ।
ब्रह्माचेनि पाडे । निःशंकु होय ॥ १६९ ॥

ते वेळीं आपणपेया सहितें । इये अशेषेंही भूतें ।
माझां स्वरूपीं अखंडितें । देखसी तूं ॥ १७० ॥

ऐसें ज्ञानप्रकाशें पाहेल । तैं मोहांधकारू जाईल ।
जैं गुरुकृपा होईल । पार्था गा ॥ १७१ ॥

अपि चेदसी पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
सर्व ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ ३६ ॥

जरी कल्मषांचा आगरु । तूं भ्रांतीचा सागरु ।
व्यामोहाचा डोंगरु । होऊनि असमी ॥ १७२ ॥

तहीं ज्ञानशक्तीचेनि पाडें । हें आघवेंची गा थोकडें ।

ऐसे सामर्थ्य असे चोखडें । ज्ञानी इये ॥ १७३ ॥

देखें विश्वभ्रमाऐसा । जो अमूर्ताचा कवडसा ।
तो जयाचिया प्रकाशा । पुरेचिना ॥ १७४ ॥

तया कायसें हें मनोमळ । हें बोलतांचि अति किडाळ ।
नाहीं येणें पाडें हे ढिसाळ । दुजें जगीं ॥ १७५ ॥

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन ।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात् कुरुते तथा ॥ ३७ ॥

सांगे भुवनत्रयाची काजळी । जे गगनामाजि उधवली ।
तिये प्रळयींचे वाहुटळी । काय अभ्र पुरे ॥ १७६ ॥

कीं पवनाचेनि कोंपें । पाणियेंचि जो पळिपें ।
तो प्रळयानळु दडपे । तृणें काष्ठे काइ ॥ १७७ ॥

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
तत् स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥ ३८ ॥

म्हणोनि असे हें न घडे । तें विचारितांचि असंगडे ।
पुढती ज्ञानाचेनि पाडें । पवित्र न दिसे ॥ १७८ ॥

एथ ज्ञान हें उत्तम होये । आणिकही एक तैसें के आहे ।
जैसें चैतन्य कां नोहे । दुसरे गा ॥ १७९ ॥

या महातेजाचेनि कसें । जरी चोखाळु प्रतिबिंब दिसे ।
कां गिंवसिलें गिंवसे । आकाश हें ॥ १८० ॥

ना तरी पृथ्वीचेनि पाडें । कांटाळें जरी जोडे ।
तरी उपमा ज्ञानी घडे । पंडुकुमरा ॥ १८१ ॥

म्हणूनी बहुतीं परीं पाहतां । पुढतपुढती निर्धारिता ।
हे ज्ञानाची पवित्रता । ज्ञानींचि आथि ॥ १८२ ॥

जरी अमृताचि चवी निवडिजे । तरी अमृतासारखी म्हणिजे ।
तैसें ज्ञान हें उपमिजे । ज्ञानेसींचि ॥ १८३ ॥

आतां यावरि जे बोलणे । ते वायां वेळु फेडणें ।
तंव सांचचि जी हे पार्थु म्हणे । जें बोलत असां ॥ १८४ ॥

परि तेंचि ज्ञान केवीं जाणावें । ऐसें अर्जुनें जंव पुसावें
तंव तें मनोगत देवें । जाणितलें ॥ १८५ ॥

मग म्हणतसे किरीटी । आतां चित्त देयीं गोठी ।
सांगेन ज्ञानाचिये भेटी । उपाय तुज ॥ १८६ ॥

श्रद्धावान् लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।

ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥ ३९ ॥

तरी आत्मसुखाचिया गोडिया । विटे जो कां सकळ विषयां ।
जयां ठायीं इंद्रियां । मानु नाही ॥ १८७ ॥

जो मनाचि चाड न सांगे । जो प्रकृतीचे केलें नेघे ।
जो श्रद्धेचेनि संभोगें । सुखिया जाहला ॥ १८८ ॥

तयातेंचि गिंवसित । हेंहें ज्ञान पांवे निश्चित ।
जयामाजि अचुंबित । शांति असे ॥ १८९ ॥

तें हृदयीं प्रतिष्ठे । आणि शांतीचा अंकुर फुटे ।
मग विस्तार बहु प्रकटे । आत्मबोधाचा ॥ १९० ॥

मग जेऊति वास पाहिजे । तेऊति शांतीचि देखिजे ।
तेथ अपारा पारु नेणिजे । निर्धारितां ॥ १९१ ॥

ऐसा हा उत्तरोत्तरु । ज्ञानबीजाचा विस्तारु ।
सांगता असे अपारु । परि असो आतां ॥ १९२ ॥

अज्ञाश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ।
मायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥

ऐकें जया प्राणियाचां ठायीं । इया ज्ञानाची आवडी नाहीं ।
तयाचें जियालें म्हणों काई । वरी मरण चांग ॥ १९३ ॥

शून्य जैसें गृह । कां चैतन्येंवीण देह ।
तैसें जीवित तें संमोह । ज्ञानहीना ॥ १९४ ॥

अथवा ज्ञान कीर आपु नोहे । परी ते चाड एकी जरी वाहे ।
तरी तेथ जिव्हाळा कांही आहे । प्राप्तीचा पैं ॥ १९५ ॥

वांचूनि ज्ञानाची गोठी कायसी । परी ते आस्थाही न धरी मानसीं ।
तरी तो संशयरूप हुताशीं । पडिला जाण ॥ १९६ ॥

जे अमृतही परि नावडे । ऐसें सावियाचि आरोचकु जैं पडे ।
तैं मरण आले आलें असे फुडें । जाणों ये कीं ॥ १९७ ॥

तैसा विषयसुखें रंजे । जो ज्ञानेंसींचि माजे ।
तो संशये अंगीकारिजे । एथ भ्रांति नाहीं ॥ १९८ ॥

मग संशयी जरी पडला । तरी निभ्रांत जरी नासला ।
ति ऐहिकपरत्रा मुकला । सुखासी गा ॥ १९९ ॥

जया काळज्वरु आंगी बाणे । तो शीतोष्णें जैशीं नेणे ।
आगी आणि चांदिणें । सरिसेंचि मानी ॥ २०० ॥

तैसे साच आणि लटिकें । विरुद्ध आणि निकें ।

संशयी तो नोळखे । हिताहित ॥ २०१ ॥

हा रात्रिदिवसु पाहीं जैसा । जात्यंधा ठाउवा नाहीं ।
तैसे संशयीं असतां काहीं । मना न ये ॥ २०२ ॥

म्हणऊनि संशयाहुनि थोर । आणिक नाही पाप घोर ।
हा विनाशाची वागुर । प्राणियासी ॥ २०३ ॥

येणें कारणे तुवा त्यजावा । आधी हाचि एकु जिणावा ।
जो ज्ञानाचिया अभावा- । माजी असे ॥ २०४ ॥

जैं अज्ञानाचे गडद पडे । तैं हा बहुवस मनीं वाढे ।
म्हणोनि सर्वथा मागु मोडे । विश्वासाचा ॥ २०५ ॥

हृदयी हाचि न समाये । बुद्धींते गिंवसूनि ठाये ।
तेथ संशयात्मक होये । लोकत्रय ॥ २०६ ॥

योगसंन्यस्तकर्माणि ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ।
आत्मवंतं न कर्माणि निबध्नन्ति धनंजयः ॥ ४१ ॥

ऐसे जरी थोरावे । तरी उपायें एकें आंगवे ।
जरी हाती होय बरवें । ज्ञानखड्ग ॥ २०७ ॥

तरी तेणें ज्ञानशस्त्रें तिखटें । निखळु हा निवटे ।
मग निःशेष खता फिटे । मानसींचा ॥ २०८ ॥

तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ।
छित्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥ ४२ ॥

याकारणे पार्था । उठीं वेगीं वरौता ।
नाशु करोनि हृदयस्था । संशयासी ॥ २०९ ॥

ऐसे सर्वज्ञानाचा बापु । जो कृष्ण ज्ञानदीपु ।
तो म्हणतसे सकृपु । ऐकें राया ॥ २१० ॥

तंव या पूर्वापर बोलाचा । विचारुनि कुमरु पंडूचा ।
कैसा प्रश्नु हन अवसरींचा । करिता होईल ॥ २११ ॥

ते कथेची संगति । भावाची संपत्ति ।
रसाचि उन्नति । म्हणिपेल पुढां ॥ २१२ ॥

जयाचिया बरवेपणीं । कीजे आठां रसांची ओवाळणी ।
सज्जनाचिये आयणी । विसांवा जगी ॥ २१३ ॥

तो शांतुचि अभिनवेल । ते परियेसा मऱ्हाठे बोल ।
जे समुद्राहूनि खोल । अर्थभरित ॥ २१४ ॥

जैसें बिंब तरी बचकें एवढें । परि प्रकाशा त्रैलोक्य थोकडें ।

शब्दाची व्याप्ती तेणें पाडें । अनुभवावी ॥ २१५ ॥

ना तरी कामितयाचिया इच्छा । फळे कल्पवृक्षु जैसा ।
बोल व्यापकु होय तैसा । तरी अवधान द्यावे ॥२१६ ॥

हें असो काय म्हणावें । सर्वज्ञु जाणतीं स्वभावें ।
तरी निकें चित्त द्यावें । हें विनंती माझी ॥ २१७ ॥

जेथ साहित्य आणि शांति । हे रेखा दिसे बोलती ।
जैसी लावण्यगुणकुळवती । आणि पतिव्रता ॥२१८ ॥

आधींचि साखर आवडे । आणि तेचि जरी ओखदीं जोडे ।
तरी सेवावी ना कां कोडें । नावानावा ॥ २१९ ॥

सहजे मलयानिळु मंद सुगंधु । तया अमृताचा होय स्वादु ।
आणि तेथेंचि जोडे नादु । जरी दैवगत्या ॥ २२० ॥

तरी स्पर्शें सर्वांग निववी । स्वादें जिव्हेतें नाचवी ।
तेवीचि कानाकरवीं । म्हणवी बापु माझा ॥ २२१ ॥

तैसे कथेचें इये ऐकणें । एक श्रवणासि होय पारणें ।
मग संसारदुःख मूळवणें । विकृतीविणें ॥ २२२ ॥

जरी मंत्रेचि वैरी मरे । तरी वायांचि कां बांधावीं कटारें ।
रोग जाये दुधें साखरे । तरी निंब कां पियावा ॥ २२३ ॥

तैसा मनाचा मारु न करितां । आणि इंद्रियां दुःख न देतां ।
एथ मोक्षु असे आयता । श्रवणाचिमाजी ॥ २२४ ॥

म्हणोनि आथिलिया आराणुका । गीतार्थु हा निका ।
ज्ञानदेवो म्हणे आइका । निवृत्तीदासु ॥ २२५ ॥

चौथा अध्याय समाप्त

ज्ञानेश्वरी/अध्याय पांचवा

< ज्ञानेश्वरी

अर्जुन उवाचः संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।
यत् श्रेयं एतयोरेकं तत् मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ १ ॥

मग पार्थु श्रीकृष्णातें म्हणे । हां हो हें कैसें तुमचे बोलणें ।
एक होय तरी अंतःकरणे । विचारूं ये ॥ १ ॥

मागां सकळ कर्माचा संन्यासु । तुम्हींचि निरोपिला होता बहुवसु ।
तरी कर्मयोगीं केवीं अतिरसु । पोखीतसां पुढती ॥ २ ॥

ऐसें द्व्यर्थ हें बोलतां । आम्हां नेणतयांचिया चित्ता ।
आपुलिये चाडे अनंता । उमजू नोहे ॥ ३ ॥

एकें एकसारातें बोधिजे । तरी एकनिष्ठचि बोलिजे ।
हें आणिकीं काय सांगिजे । तुम्हांप्रति ॥ ४ ॥

तरी याचिलागीं तुमतें । म्यां राऊळासी विनविले होते ।
जे हा परमार्थु ध्वनितें । न बोलावा ॥ ५ ॥

परी मागील असो देवा । आतां प्रस्तुतीं उकलु देखावा ।
सांगे दोहींमाजि बरवा । मार्गु कवण ॥ ६ ॥

जो परिणामींचा निर्वाळा । अचुंबितु ये फळा ।
आणि अनुष्ठिता प्रांजळा । सावियाचि ॥ ७ ॥

जैसें निद्रेचे सुख न मोडे । आणि मार्गु तरी बहुसाल सांडे ।
तैसें सोकासनां सांगडे । सोहपें होय ॥ ८ ॥

येणें अर्जुनाचेनि बोले । देवो मनीं रिझले ।
मग होईल ऐकें म्हणितले । संतोषोनियां ॥ ९ ॥

देखा कामधेनु ऐसी माये । सदैवा जया होये ।
तो चंद्रुहि परी लाहे खेळावया ॥ १० ॥

पाहें पां शंभूची प्रसन्नता । तया उपमन्यूचिया आर्ता ।
काय क्षीराब्धि दूधभाता । देईजेचिना ॥ ११ ॥

तैसा औदार्याचा कुरुठा । कृष्ण आपु जाहलिया सुभटा ।
कां सर्व सुखांचा वसौटा । तोचि नोहावा ॥ १२ ॥

एथ चमत्कारु कायसा । गोसावी लक्ष्मीकांताऐसा ।
आतां आपुलिया सवेसा । मागावा कीं ॥ १३ ॥

म्हणोनि अर्जुने म्हणितले । तें हांसोनि येरें दिधले ।
तेंचि सांगेन बोलिले । काय कृष्णें ॥ १४ ॥

श्रीभगवानुवाचः संन्यासं कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ।
तयोस्तु कर्मसंन्यासात् कर्मयोगो विशिष्यते ॥ २ ॥

तो म्हणे गा कुंतीसुता । हे संन्यासयोगु विचारितां ।
मोक्षकर तत्वता । दोनीहि होती ॥ १५ ॥

तरी जाणां नेणां सकळां । हा कर्मयोगु कीर प्रांजळा ।
जैसी नाव स्त्रियां बाळां । तोयतरणीं ॥ १६ ॥

तैसें सारासार पाहिजे । तरी सोहपा हाचि देखिजे ।
येणें संन्यासफळ लाहिजे । अनायासें ॥ १७ ॥

आतां याचिलागीं सांगेन । तुज संन्यासियाचे चिन्ह ।
मग सहजें हे अभिन्न । जाणसी तूं ॥ १८ ॥

ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न काङक्षति ।
निर्द्वंद्वो हि महाबाहो सुखं बंधात् प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

तरी गेलियाचि से न करी । न पवतां चाड न धरी ।
जो सुनिश्चळु अंतरीं । मेरु जैसा ॥ १९ ॥

आणि मी माझें ऐसी आठवण । विसरले जयाचे अंतःकरण ।
पार्था तो संन्यासी जाण । निरंतर ॥ २० ॥

जो मनें ऐसा जाहला । संगी तोचि सांडिला ।
म्हणोनि सुखें सुख पावला । अखंडित ॥ २१ ॥

आतां गृहादिक आघवें । तें कांहीं नलगे त्यजावें ।
जें घेतें जाहलें स्वभावें । निःसंगु म्हणऊनि ॥ २२ ॥

देखें अग्नि विझोनि जाये । मग जे रांखोंडी केवळु होये ।
तैं ते कापुसें गिंवसूं ये । जियापरी ॥ २३ ॥

तैसा असतेनि उपाधी । नाकळिजे जो कर्मबंधीं ।
जयाचीचे बुद्धी । संकल्पु नाहीं ॥ २४ ॥

म्हणोनि कल्पना जैं सांडे । तैंचि गा संन्यासु घडे ।
या कारणे दोनी सांगडे । संन्यासयोगु ॥ २५ ॥

सांख्ययोगौ पृथक् बालाः प्रवदन्ति न पंडिताः ।
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥ ४ ॥

एऱ्हवीं तरी पार्था । जे मूर्ख होती सर्वथा ।
ते सांख्यकर्मसंस्था । जाणती केवीं ॥ २६ ॥

सहजें ते अज्ञान । म्हणोनि म्हणती हे भिन्न ।
एऱ्हवी दीपाप्रती काई अनान । प्रकाशु आहाती ॥ २७ ॥

पैं सम्यक् एकें अनुभवें । जिहीं देखिलें तत्व आघवें ।
ते दोन्हीतेंही ऐक्यभावें । मानिती गा ॥ २८ ॥

यत् सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तत योगैरपि गम्यते ।
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ ५ ॥

आणि सांख्यीं जें पाविजे । तेंचि योगीं गमिजे ।
म्हणोनि ऐक्यता दोहींते सहजें । इयापरी ॥ २९ ॥

देखें आकाशा आणि अवकाशा । भेदु नाहीं जैसा ।
तैसे ऐक्य योगसंन्यासा । वोळखे जो ॥ ३० ॥

तयासीचि जगीं पाहलें । आपणपें तेणेंचि देखिलें ।
जया सांख्ययोग जाणवले । भेदेंविण ॥ ३१ ॥

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिच्छति ॥ ६ ॥

जो युक्तिपंथें पार्था । चढे मोक्षपर्वता ।
तो महासुखाचा निमथा । वहिला पावे ॥ ३२ ॥

येरा योगस्थिति जया सांडे । तो वायांचि गा हव्यासीं पडे ।
परि प्राप्ति कहीं न घडे । संन्यासाची ॥ ३३ ॥

योगयुक्तो विशुध्दात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७ ॥

जेणें भ्रांतीपासूनि हिरतलें । गुरुवाक्यें मन धुतलें ।
मग आत्मस्वरुपीं घातलें । हारौनियां ॥ ३४ ॥

जैसें समुद्रीं लवण न पडे । तवं वेगळे अल्प आवडे ।
मग होय सिंधूचि एवढें । मिळे तेव्हां ॥ ३५ ॥

तैसें संकल्पोनि काढिलें । जयाचें मनचि चैतन्य जाहलें ।
तेणें एकदेशियें परि व्यापिलें । लोकत्रय ॥ ३६ ॥

आतां कर्ता कर्म करावें । हें खुंटलें तया स्वभावें ।
आणि करी जऱ्ही आघवें । तऱ्ही अकर्ता तो ॥ ३७ ॥

नैव किंचित् करोमीति युक्तो मन्येत तत्वचित् ।
पश्चन् शृण्वन् स्पृशन् जिघ्रन्नश्नन् गच्छन् स्वपन् श्वसन् ॥ ८ ॥

प्रलपन् विसृजन् गृण्हन्नुन्मिषन् निमिषन्नपि ।
इंद्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥ ९ ॥

जे पार्था तया देहीं । मी ऐसा आठऊ नाहीं ।
तरी कर्तृत्व कैचें काई । उरे सांगे ॥ ३८ ॥

ऐसें तनुत्यागेंवीण । अमूर्तांचे गुण ।
दिसती संपूर्ण । योगयुक्तां ॥ ३९ ॥

एऱ्हवीं आणिकांचिये परी । तोही एक शरीरी ।
अशेषाही व्यापारीं । वर्ततु दिसे ॥ ४० ॥

तोही नेत्रीं पाहे । श्रवणीं ऐकतु आहे ।
परि तेथींचा सर्वथा नोहे । नवल देखें ॥ ४१ ॥

स्पर्शासि तरी जाणे । परिमळु सेवी घ्राणें ।
अवसरोचित बोलणें । तयाहि आथी ॥ ४२ ॥

आहारातें स्वीकारी । त्यजावें तें परिहरि ।
निद्रेचिया अवसरीं । निदिजे सुखें ॥ ४३ ॥

आपुलेनि इच्छावशें । तोही गा चालतु दिसे ।
पैं सकळ कर्म ऐसें । रहाटे कीर ॥ ४४ ॥

हें सांगों काई एकैक । देखें श्वासोच्छ्वासादिक ।
आणि निमिषोन्निमिष । आदिकरुनि ॥ ४५ ॥

पार्था तयाचे ठायीं । हें आघवेंचि आथि पाहीं ।
परि तो कर्ता नव्हे कांही । प्रतीतिबळें ॥ ४६ ॥

जैं भ्रांती सेजे सुतला । तैं स्वप्नसुखें भुतला ।
मग तो ज्ञानोदयी चेइला । म्हणोनियां ॥ ४७ ॥

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संग त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भ्सा ॥ १० ॥

आतां अधिष्ठानसंगती । अशेषाही इंद्रियवृत्ती ।
आपुलालिया अर्थी । वर्तत आहाती ॥ ४८ ॥

दीपाचेनि प्रकाशें । गृहींचे व्यापार जैसे ।
देहीं कर्मजात तैसे । योगयुक्ता ॥ ४९ ॥

तो कर्में करी सकळें । परी कर्मबंधा नाकळे ।
जैसें न सिपें जळीं जळें । पद्मपत्र ॥ ५० ॥

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।
योगिनः कर्म कुर्वन्ति संगं त्यक्त्त्वात्मशुद्धये ॥ ११॥

देखे बुध्दीची भाष नेणिजे । मनाचा अंकुर नुदैजे ।
ऐसा व्यापारु तो बोलिजे । शारीरु गा ॥ ५१ ॥

हेंच मराठे परियेशीं । तरी बाळकाची चेष्टा जैशी ।
योगिये कर्मे करिती तैशीं । केवळा तनू ॥ ५२ ॥

मग पांचभौतिक संचलें । जेव्हां शरीर असे निदेलें ।
तेथ मनचि राहाटें एकलें । स्वप्नीं जेवीं ॥ ५३ ॥

नवल ऐकें धनुर्धरा । कैसा वासनेचा संसारा ।
देहा होऊं नेदी उजगरा । परि सुखदुःखें भोगी ॥ ५४ ॥

इंद्रियांचां गांवीं नेणिजे । ऐसा व्यापारु जो निपजे ।
तो केवळु गा म्हणिजे । मानसाचा ॥ ५५ ॥

योगिये तोही करिती । परि कर्में तेणें न बंधिजती ।
जे सांडिली आहे संगती । अंहभावाची ॥ ५६ ॥

आतां जाहालिया भ्रमहत । जैसें पिशाचाचें चित्त ।
मग इंद्रियांचे चेष्टित । विकळु दिसे ॥ ५७ ॥

स्वरूप तरी देखे । आळविलें आइके ।
शब्दु बोले मुखें । परि ज्ञान नाही ॥५८ ॥

हें असो काजेंविण । जें जें काही कारण ।
तें केवळ कर्म जाण । इंद्रियांचे ॥ ५९ ॥

मग सर्वत्र जें जाणतें । ते बुद्धीचें कर्म निरूतें ।
वोळख अर्जुनातें । म्हणे हरि ॥ ६० ॥

ते बुद्धी धुरे करुनी । कर्म करिती चित्त देऊनी ।
परि ते नैष्कर्म्यापासुनी । मुक्त दिसती ॥ ६१ ॥

जें बुद्धीचिये ठावूनि देही । तयां अंहकाराची सेचि नाहीं ।
म्हणोनि कर्म करितां पाही । चोखाळले ॥ ६२ ॥

अगा करितेनवीण कर्म । तेंचि तें नैष्कर्म्य ।
हें जाणती सुवर्म । गुरुगम्य जें ॥ ६३ ॥

आतां शांतरसाचें भरितें । सांडीत आहे पात्रातें ।
जें बोलणें बोलापरौतें । बोलवलें ॥ ६४ ॥

एथ इंद्रियांचा पांगु । जया फिटला आहे चांगु ।
तयासीचि आथी लागु । परिसावया ॥ ६५ ॥

हा असो अतिप्रसंगु । न संडी पां कथालागु ।
होईल श्लोकसंगति भंगु । म्हणोनियां ॥ ६६ ॥

जें मना आकळितां कुवाडें । घाघुसितां बुद्धी नातुडे ।
तें दैवाचेनि सुरवाडें । सांगवलें तुज ॥ ६७ ॥

जें शब्दातीत स्वभावें । तें बोलींचि जरी फावे ।
तरी आणिकें काय करावें । सांगे कथा ॥ ६८ ॥

हा आर्तिविशेषु श्रोतयांचा । जाणोनि दास निवृतीचा ।
म्हणे संवादु दोघांचा । परिसोनि परिसा ॥ ६९ ॥

मग कृष्ण म्हणे पार्थातें । आतां प्राप्ताचें चिन्ह पुरतें ।
सांगेन तुज निरुतें । चित्त देईं ॥ ७० ॥

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोप्ति नैष्ठीकीम् ।
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निवध्यते ॥ १२ ॥

तरी आत्मयोगें आथिला । जो कर्मफळाशीं विटला ।
तो घर रिघोनि वरिला । शांति जगीं ॥ ७१ ॥

येरु कर्मबधें किरीटी । अभिलाषाचिया गांठीं ।
कळासला खुंटी । फळभोगाचां ॥ ७२ ॥

सर्व कर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन् न कारयन् ॥ १३ ॥

जैसा फळाचिया हांवे । तैसें कर्म करि आघवें ।
मग न कीजेचि येणें भावें । उपेक्षी जो ॥ ७३ ॥

तो जयाकडे वास पाहे । तेउती सुखाची सृष्टी होये ।
तो म्हणे तेथ राहे । महाबोधु ॥ ७४ ॥

नवद्वारें देहीं । तो असतुचि परि नाहीं ।
करितुचि न करी कांही । फलत्यागी ॥ ७५ ॥

न कर्तृत्वत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ १४ ॥

जैसा कां सर्वेश्वरु । पाहिजे तंव निर्व्यापारु ।
परि तोचि रची विस्तारु । त्रिभुवनाचा ॥ ७६ ॥

आणि कर्ता ऐसें म्हणिपे । तरी कवणें कर्मीं न शिंपें ।
जे हातोपावो न लिंपे । उदासवृतीचा ॥ ७७ ॥

योगनिद्रा तरी न मोडे । अकर्तेपणा सळु न पडे ।
परि महाभूतांचे दळवाडें । उभारी भले ॥ ७८ ॥

जगाचा जीवीं आहे । परि कवणाचा कहीं नोहे ।
जगचि हें होय जाये । तो शुद्धीहि नेंणे ॥ ७९ ॥

नादत्ते कस्यचित् पापं न चैव सकृतं विभुः ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञान तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥ १५ ॥

पापपुण्यें अशेषें । पासींचि असतु न देखें ।
आणि साक्षीही होऊं न ठके । येरी गोठी कायसी ॥ ८० ॥

पै मूर्तीचेनि मेळें । तो मूर्तचि होऊनि खेळे ।
परि अमूर्तपण न मैळे । दादुलयाचें ॥ ८१ ॥

तो सृजी पाळी संहारी । ऐसे बोलती जे चराचरीं ।
ते अज्ञान गा अवधारीं । पंडुकुमरा ॥ ८२ ॥

ज्ञानेन न तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
तेषामादित्यवत् ज्ञान प्रकाशयति तत्परम् ॥ १६ ॥

तें अज्ञान जैं समूळ तुटे । तैं भ्रांतीचें मसैरें फिटे ।
मग अकर्तृत्व प्रगटे । ईश्वराचें ॥ ८३ ॥

एथ ईश्वरु एकु अकर्ता । ऐसे मानले जरी चित्ता ।
तरी तोचि मी हें स्वभावता । आदीचि आहे ॥ ८४ ॥

ऐसेनि विवेकें उदो चित्तीं । तयासी भेदु कैंचा त्रिजगतीं ।
देखें आपुलिया प्रतीति । जगचि मुक्त ॥ ८५ ॥

जैशी पूर्वदिशेच्या राउळीं । उदयाचि सूर्ये दिवाळी ।
की येरीही दिशां तियेचि काळी । काळिमा नाही ॥ ८६ ॥

तद् बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
गच्छन्त्यपुनरावृत्ति ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥

बुद्धिनिश्चयें आत्मज्ञान । ब्रह्मरुप भावी आपणा आपण ।
ब्रह्मनिष्ठा राखे पूर्ण । तत्परायण अहर्निशीं ॥ ८७ ॥

ऐसें व्यापक ज्ञान भलें । जयांचिया हृदयाते गिंवसित आलें ।
तयांची समता दृष्टि बोलें । विशेषूं काई ॥ ८८ ॥

एक आपणपेंचि पां जैसें । ते देखतीं विश्व तैसे ।
हें बोलणें कायसें । नवलु एथ ॥ ८९ ॥

परी दैव जैसें कवतिकें । कहींचि दैन्य न देखे ।
कां विवेकु हा नोळखे । भ्रांतीतें जेवीं ॥ ९० ॥

नातरी अंधकाराची वानी । जैसा सूर्यो न देखे स्वप्नीं ।
अमृत नायके कानी । मृत्युकथा ॥ ९१ ॥

हें असो संतापु कैसा । चंद्रु न स्मरे जैसा ।
भूतीं भेदु नेणती तैसा । ज्ञानिये ते ॥ ९२ ॥

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ १८ ॥

मग हा मशकु हा गजु । कीं हा श्वपचु हा द्विपु ।
पैल इतरु हा आत्मजु । हें उरेल कें ॥ ९३ ॥

ना तरी हे धेनु हें श्वान । एक गुरु एक हीन ।
हें असो कैचें स्वप्न । जागतया ॥ ९४ ॥

एथ भेदु तरी कीं देखा । जरि अंहभावा उरला होआवा ।
तो आधींचि नाहीं आघवा । आतां विषमु काई ॥ ९५ ॥

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद् ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥ १९ ॥

म्हणोनि सर्वत्र सदा सम । तें आपणचि अद्वय ब्रह्म ।
हें संपूर्ण जाणें वर्म । समदृष्टीचें ॥ ९६ ॥

जिहीं विषयसंगु न सांडिता । इंद्रियांतें न दंडितां ।
परि भोगिली निसंगता । कामेंविण ॥ ९७ ॥

जिहीं लोकांचेनि आधारें । लौकिकेंचि व्यापारें ।
परि सांडिले निदसुरें । लौकिकु हें ॥ ९८ ॥

जैसा जनामाजी खेचरु । असतुचि जना नोहे गोचरु ।
तैसा शरीरीं परि संसारु । नोळखें तयांतें ॥ ९९ ॥

हें असो पवनाचेनि मेळें । जैसें जळींचि जळ लोळे ।
तें आणिकें म्हणती वेगळें । कल्लोळ हे ॥ १०० ॥

तैसें नाम रुप तयाचें । एऱ्हवीं ब्रह्मचि तो साचें ।
मन साम्या आलें जयाचें । सर्वत्र गा ॥ १०१ ॥

ऐसेनि समदृष्टी जो होये । तया पुरुषा लक्षणही आहे ।
अर्जुना संक्षेपे सांगेन पाहें । अच्युत म्हणे ॥ १०२ ॥

न प्रहृष्येत् प्रियं प्राप्य नोद्विजेत् प्राप्य् चाप्रियम् ।
स्थिरबुध्दिरसंमूढो ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः ॥ २० ॥

तरी मृगजळाचेनि पूरें । जैसें न लोटिजे कां गिरिवरें ।
तैसा शुभाशुभीं न विकरे । पातलां जो ॥ १०३ ॥

तोचि तो निरुता । समदृष्टी तत्वता ।
हरि म्हणे पंडुसुता । तोचि ब्रह्म ॥ १०४ ॥

ब्राह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत् सुखम् ।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षयमश्नुते ॥ २१ ॥

जो आपणपे सांडुनि कहीं । इंद्रियग्रामावरी येणेंचि नाहीं ।
तो विषय न सेवी हें काई । विचित्र येथ ॥ १०५ ॥

सहजें स्वसुखाचेनि अपारें । सुरवाडे अंतरें ।
रचिला म्हणऊनि बाहिरें । पाउल न घली ॥ १०६ ॥

सांगे कुमुददळाचेनि ताटें । जो जेविला चंद्रकिरणें चोखटे ।
तो चकोरु काई वाळुवंटे । चुंबितु आहे ॥ १०७ ॥

तैसें आत्मसुख उपाइलें । जयासि आपणपेचिं फावलें ।
तया विषयो सहजे सांडवले । म्हणो काई ॥ १०८॥

एऱ्हवीं तरी कौतुकें । विचारुनि पाहें पां निकें ।
या विषयांचेनि सुखे । झकविती कवण ॥ १०९ ॥

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥ २२ ॥

जिहीं आपणपें नाहीं देखिलें । तेचि इहीं इंद्रियार्थीं रंजले ।
जैसें रंकु का आळुकैलें । तुषातें सेवी ॥ ११० ॥

नातरी मृगें तृषापीडितें । संभ्रमें विसरोनि जळांते ।
मग तोयबुद्धी बरडीतें । ठाकूनि येती ॥ १११ ॥

तैसें आपणपें नाहीं दिठे । जयातें स्वसुखाचे सदा खरांटे ।
तयासीचि विषय हे गोमटे । आवडती ॥ ११२ ॥

एऱ्हवीं विषयीं काइ सुख आहे । हे बोलणेंचि सारिखें नोहे ।
तरी विद्युत्स्फुरणें कां न पाहे । जगामाजीं ॥ ११३ ॥

सांगें वातवर्षआतपु धरे । ऐसे अभ्रछायाचि जरी सरे ।
तरी त्रिमाळिकें धवळारें । करावीं कां ॥ ११४ ॥

म्हणोनि विषयसुख जें बोलिजे । तें नेणतां गा वायां जल्पिजे ।
जैसें महूर कां म्हणिजे । विषकंदातें ॥ ११५ ॥

नातरी भौमा नाम मंगळु । रोहिणीतें म्हणती जळु ।
तैसा सुखप्रवादु बरळु । विषयिकु हा ॥ ११६ ॥

हे असो आघवी बोली । सांग पा सर्पफणीची साउली ।
ते शीतल होईल केतुली । मूषकासी ॥ ११७ ॥

जैसा आमिषकवळु पांडवा । मीनु न सेवी तंवचि बरवा ।
तैसा विषयसंगु आघवा । निभ्रांत जाणें ॥ ११८ ॥

हे विरक्तांचिये दिठी । जैं न्याहाळिजे किरीटी ।
तैं पांडुरोगाचिये पुष्टि- ।सारिखें दिसे ॥ ११९ ॥

म्हणोनि विषयभोगी जें सुख । तें साद्यंतचि जाण दुःख ।
परि काय कीजे मूर्ख । न सेवितां न सरे ॥ १२० ॥

तैं अंतर नेणती बापुडे । म्हणोनि अगत्य सेवणें घडे ।
सांगे पूयपंकीचे किडे । काय चिळसी घेती ॥ १२१ ॥

तयां दुःखियां दुःखचि जिव्हार । ते विषयकर्दमींचे दर्दुर ।
ते भोगजळींचे जलचर । सांडिती केवी ॥ १२२ ।।

आणि दुःखयोनि जिया आहाती । तिया निरर्थका तरी नव्हती ।
जरी विषयांवरी विरक्ती । धरिती जीव ॥ १२३ ॥

नातरी गर्भवासादि संकट । कां जन्ममरणींचे कष्ट ।
हे विसांवेवीण वाट । वाहावी कवणें ॥ १२४ ॥

जरी विषयीं विषयो सांडिजेल । तरी महादोषी कें वसिजेल ।
आणि संसारु हा शब्दु नव्हेल । लटिका जगीं ॥ १२५ ॥

म्हणोनि अविद्याजात नाथिलें । तें तिहींचि साच दाविलें ।
जिहीं सुखबुद्धी घेतलें । विषयदुःख ॥ १२६ ॥

या कारणें गा सुभटा । हा विचारितां विषय वोखटा ।
तूं झणें कहीं या वाटा । विसरोनि जाशी ॥ १२७ ॥

पै यातें विरक्त पुरुष । त्यजिती कां जैसें विष ।
निराशा तयां दुःख । दाविलें नावडे ॥ १२८ ॥

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः सुखी नरः ॥ २३ ॥

ज्ञानियांच्या हन ठायीं । याची मातुही कीर नाहीं ।
देहीं देहभावो जिहीं । स्ववश केले ॥ १२९ ॥

जयांतें बाह्याची भाष । नेणिजेचि निःशेष ।
अंतरीं सुख । एक आथी ॥ १३० ॥

परि तें वेगळेपणें भोगिजे । जैसे पक्षिये फळ चुंबिजे ।
तैसें नव्हे तेथ विसरिजे । भोगितेपणही ॥ १३१ ॥

भोगीं अवस्था एक उठी । ते अंहकाराचा अचळु लोटी ।
मग सुखेंसि आंठी । गाढेपणें ॥ १३२ ॥

तिये आलिंगनमेळीं । होय आपेंआप कवळी ।
तेथ जळ जैसें जळी । वेगळें न दिसे ॥ १३३ ॥

कां आकाशीं वायु हारपे । तेथ दोन्ही हे भाष लोपे ।
तैसे सुखचि उरे स्वरुपें । सुरतीं तिये ॥ १३४ ॥

ऐसी द्वैताची भाष जाय । मग म्हणों जरी एकचि होय ।
तरी तेथ साक्षी कवणु आहे । जाणतें जे ॥ १३५ ॥

योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः ।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ २४ ॥

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।
छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥ २५ ॥

म्हणोनि असो हें आघवें । एथ न बोलणें काय बोलावें ।
ते खुणाचि पावेल स्वभावें । आत्माराम ॥ १३६ ॥

जे ऐसेनि सुखें मातले । आपणपांचि आपण गुंतले ।
ते मी जाणे निखळ वोतले । साम्यरसाचे ॥ १३७ ॥

ते आनंदाचे अनुकार । सुखाचे अंकुर ।
कीं महाबोधें विहार । केले जैसे ॥ १३८ ॥

ते विवेकाचें गांव । की परब्रह्मीचे स्वभाव ।
नातरी अळंकारले अवयव । ब्रह्मविद्येचे ॥ १३९ ॥

ते सत्त्वाचे सात्त्विक । की चैतन्याचे आंगिक ।
हें बहु असो एकैक । वानिसी काई ॥ १४० ॥

तूं संतस्तवनी रतसी । तरी कथेची से न करिसी ।
कीं निराळी बोल देखसी । सनागर ॥ १४१ ॥

परि तो रसातिशयो मुकुळीं । मग ग्रंथार्थदीपु उजळीं ।
करी साधुहृदयराउळीं । मंगळ उखा ॥ १४२ ॥

ऐसा श्रीगुरुचा उवायिला । निवृत्तिदासासी पातला ।
मग तो म्हणे कृष्ण बोलिला । तैंचि आइका ॥ १४३ ॥

अर्जुना अंनत सुखाच्या डोहीं । एकसरा तळुचि घेतला जिहीं ।
मग स्थिराऊनी तेही । तैंचि जाहले ॥ १४४ ॥

अथवा आत्मप्रकाशें चोखें । जो आपणपेंचि विश्व देखे ।
तो देहेंचि परब्रह्म सुखें । मानूं येईल ॥ १४५ ॥

जें साचोकारें परम । ना तें अक्षर निःसीम ।
जिये गांवींचे निष्काम । अधिकारिये ॥ १४६ ॥

जे महर्षी वाढले । विरक्तां भागा फिटलें ।
जे निःसंशया पिकलें । निरंतर ॥ १४७ ॥

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥ २६ ॥

जिहीं विषयांपासोनि हिरतलें । चित्त आपुलें आपण जिंतिले ।
ते निश्चित जेथ सुतले । चेतीचिना ॥ १४८ ॥

तें परब्रह्म निर्वाण । जें आत्मविदांचें कारण ।
तेचि ते पुरुष जाण । पंडुकुमरा ॥ १४९ ॥

ते ऐसे कैसेनि जाहले । जे देहींचि ब्रह्मत्वा आले ।
हें ही पुससी तरी भलें । संक्षेपे सांगो ॥ १५० ॥

स्पर्शान् कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रवोः ।
प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥ २७ ॥

तरी वैराग्यचेनि आधारें । जिहीं विषय दवडुनि बाहिरें ।
शरीरीं एकंदरें । केलें मन ॥ १५१ ॥

सहजें तिहीं संधी भेटी । जेथ भ्रुपल्लवां पडे गांठी ।
तेथ पाठमोरी दिठी । पारुखोनियां ॥ १५२ ॥

सांडूनि दक्षिण वाम । प्राणापानसम ।
चित्तेंसीं व्योम- । गामिये करिती ॥ १५३ ॥

यतेद्नियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।
विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥ २८ ॥

तेथ जैसीं रथ्योदकें सकळें । घेऊनि गंगा समुद्रीं मिळे ।
मग एकैक वेगळें । निवडु नये ॥ १५४ ॥

तैसी वासनांतराची विवंचना । मग आपैसी पारुखे अर्जुना ।
जे वेळी गगनीं लयो मना । पवनें कीजे ॥ १५५ ॥

जेथ हें संसारचित्र उमटे । तो मनोरुपु पटु फाटे ।
जैसें सरोवर आटे । मग प्रतिमा नाहीं ॥ १५६ ॥

तैसें मनपण मुदल जाये । मग अंहभावादिक कें आहे ।
म्हणोनि शरीरेंचि ब्रह्म होये । अनुभवी तो ॥ १५७ ॥

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।
सुहृद सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥ २९ ॥

आम्ही मागां हन सांगितलें । जे देहींचि ब्रह्मत्व पावले ।
ते येणें मार्गे आले । म्हणऊनिया ॥ १५८ ॥

आणि यमनियमांचे डोंगर । अभ्यासाचे सागर ।
क्रमोनि हे पार । पातले ते ॥ १५९ ॥

तिहीं आपणपें करुनि निर्लेप । प्रंपचाचें घेतलें माप ।
मग साचाचेंचि रुप । होऊनि ठेले ॥ १६० ॥

ऐसा योगयुक्तीचा उद्देशु । जेथ बोलिला हृषीकेशु ।
तेथ अर्जुनु सुदंशु । म्हणोनि चमत्कारला ॥ १६१ ॥

तें देखिलिया कृष्णें जाणितलें । मग हांसोनि पार्थातें म्हणितलें ।
तें काई पां चित्त उवाइलें । इये बोलीं तुझे ॥ १६२ ॥

तंव अर्जुन म्हणे देवो । परचित्तलक्षणांचा रावो ।
भला जाणितला जी भावो । मानसु माझा ॥ १६३ ॥

म्यां जें काहीं विवरुनि पुसावें । ते आधींचि कळले देवें ।
तरी बोलिलें तेंचि सांगावें । विवळ करुनि ॥ १६४ ॥

एऱ्हवीं तरी अवधारा । जो दाविला तुम्हीं अनुसारा ।
तो पव्हण्याहूनि पायउतारा । सोहपा जैसा ॥ १६५ ॥

तैसा सांख्याहूनि प्रांजळा । तरी आम्हांसारिखियां अभोळां ।
एथ आहाति कांही परि काळा । तो साहों ये वर ॥ १६६ ॥

म्हणोनि एक वेळ देवा । तोचि पडताळा घेयावा ।
विस्तरेल तरी सांगावा । साद्यंतुचि ॥ १६७ ॥

तंव कृष्ण म्हणती हो कां । तुज हा मार्ग गमला निका ।
तरी काय जाहलें ऐंकिजो कां । सुखें बोलों ॥ १६८ ॥

अर्जुना तु परिससी । परिसोनि अनुष्ठिसी ।
तरी आम्हांसीचि वानी कायसी । सांगावयाची ॥ १६९ ॥

आधींच चित्त मायेचें । वरी मिष जाहलें पढियंताचे ।
आतां तें अद्भुतपण स्नेहाचें । कवण जाणे ॥ १७० ॥

ते म्हणों कारुण्यरसाची वृष्टि । कीं नवया स्नेहाची सृष्टि ।
हें असे नेणिजे दृष्टी । हरीची वानूं ॥ १७१ ॥

जे अमृताची वोतली । कीं प्रेमचि पिऊन मातली ।
म्हणोनि अर्जुनमोहें गुंतली । निघों नेणे ॥ १७२ ॥

हें बहु जें जें जल्पिजेल । तेथें कथेसि फांकु होईल ।
परि स्नेह रुपा नयेल । बोलवरी ॥ १७३ ॥

म्हणोनि विसुरा काय येणें । तो ईश्वरु आकळावा कवणें ।
जो आपुलें मान नेणे । आपणचि ॥ १७४ ॥

तरी मागीला ध्वनीआंतु । मज गमला सावियाचि मोहितु ।
जे बलात्कारें असे म्हणतु । परिस बापा ॥ १७५ ॥

अर्जुना जेणें भेदें । तुझें कां चित्त बोधे ।
तैसें तैसें विनोदें । निरुपिजेल ॥ १७६ ॥

तो काइसया नाम योगु । तयाचा कवण उपेगु ।
अथवा अधिकारप्रसंगु । कवणा येथ ॥ १७७ ॥

ऐसें जें जें कांही । उक्त असे इये ठाई ।
तें आघवेंचि पाहीं । सांगेन आतां ॥ १७८ ॥

तूं चित्त देऊनि अवधारीं । ऐसें म्हणोनि श्रीहरी ।
बोलिजेल ते पुढारी । कथा आहे ॥ १७९ ॥

श्रीकृष्ण अर्जुनासी संगु । न सांडोनि सांगेल योगु ।
तो व्यक्त करु प्रसंगु । म्हणे निवृत्तिदासु ॥ १८० ॥

इति श्रीमदभगवदगीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे योगगर्भो नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

॥ ॐ श्रीसच्चिदानन्दार्पणमस्तु ॥

ज्ञानेश्वरी/अध्याय सहावा

< ज्ञानेश्वरी

मग रायातें म्हणे संजयो । तोचि अभिप्रावो अवधारिजो ।
कृष्ण सागंती जो । योगरुप ॥ १॥

सहजें ब्रह्मरसाचें पारणें । केलें अर्जुनालागीं नारायणें ।
की तेचि अवसरी पाहुणे । पातलों आम्ही ॥ २॥

कैसी दैवाची थोरी नेणिजे । जैसें तान्हेलिया तोय सेविजे ।
कीं तेंचि चवी करुनि पाहिजे । तंव अमृत आहे ॥ ३॥

तैसे आम्हां तुम्हां जाहले । जें आडमुठी तत्व फावलें ।
तंव धृतराष्ट्रे म्हणितलें । हें न पुसों तूंते ॥ ४॥

तया संजया येणें बोलें । रायाचें हृदय चोजवलें ।
जें अवसरीं आहे घेतलें । कुमारांचिया ।। ५ ॥

हें जाणोनि मनीं हांसिला । म्हणे म्हातारा मोहें नाशिला ।
एऱ्हवीं बोलु तरी भला जाहला । अवसरीं ये ॥ ६ ॥

परि तैं तैसें कैसेनि होईल । जात्यंधा कैसें पाहेल ।
तेवींचि येरु से घेईल । म्हणौनि बिहे ॥ ७ ॥

परि आपण चित्तीं आपुलां । निकियापरि संतोषला ।
जे तो संवादु फावला । कृष्णार्जुनांचा ॥ ८ ॥

तेणें आनंदाचेनि धालेपणें । साभिप्राय अंतःकरणें ।
आतां आदरेंसी बोलणें । घडेल तया ॥ ९॥

तो गीतेमाजी षष्ठींचा । प्रसंगु असे आयणीचा ।
जैसा क्षीरार्णवीं अमृताचा । निवाडु जाहला ॥ १० ॥

तैसें गीतार्थाचें सार । जे विवेकसिंधूचे पार ।
नाना योगविभवभांडार । उघडलें कां ॥ ११ ॥

जें आदिप्रकृतीचें विसवणें । जे शब्दब्रह्मासि न बोलणें ।
जेथूनि गीतावल्लीचें ठाणें । प्ररोहो पावे ॥ १२ ॥

तो अध्याय हा सहावा । वरि साहित्याचिया बरवा ।
सांगिजैल म्हणौनि परिसावा । चित्त देउनी ॥ १३ ॥

माझा मराठाचि बोलु कौतुकें । परि अमृतातेहीं पैजासीं जिंके ।
ऐसीं अक्षरें रसिकें । मेळवीन ॥ १४ ॥

जिये कोंवळिकेचेनि पाडें । दिसती नादींचे रंग थोडे ।
वेधें परिमळाचें बीक मोडे । जयाचेनि ॥ १५ ॥

ऐका रसाळपणाचिया लोभा । कीं श्रवणींचि होति जिभा ।
बोले इंद्रियां लागे कळंभा । एकमेकां ॥ १६ ॥

सहजें शब्दु तरि विषो श्रवणाचा । परि रसना म्हणे हा रसु आमुचा । घ्राणासि भावो जाय परिमळाचा । हा तोचि होईल ॥ १७ ॥

नवल बोलतीये रेखेची वाहणी । देखतां डोळ्यांही पुरों लागे धणी ।
ते म्हणती उघडली खाणी । रुपाची हे ॥ १८ ॥

जेथ संपूर्ण पद उभारे । तेथ मनचि धांवे बाहिरें ।
बोलु भुजाहि आविष्करें । आलिंगावया ॥ १९ ॥

ऐशी इंद्रिये आपुललिया भावीं । झोंबती परि तो सरिसेपणेंचि बुझावी । जैसा एकला जग चेववी । सहस्त्रकरु ॥ २० ॥

तैसें शब्दाचें व्यापकपण । देखिजे असाधारण ।
पाहातयां भावज्ञां फावती गुण । चिंतामणीचे ॥ २१ ॥

हें असोतु या बोलाचीं ताटें भलीं । वरी कैवल्यरसें वोगरिलीं ।
ही प्रतिपत्ति मियां केली । निष्कामासी ॥ २२ ॥

आता आत्मप्रभा नीच नवी । तेचि करुनी ठाणदिवी ।
जो इंद्रियांतें चोरुनि जेवी । तयासीचि फावे ॥ २३ ॥

येथ श्रवणाचेनि पांगे- । वीण श्रोतयां होआवें लागे ।
हे मनाचेनि निजांगें । भोगिजे गा ॥ २४ ॥

आहाच बोलाचि वालीफ फेडिजे । आणि ब्रह्माचियाचि आंगा घडिजे । मग सुखेंसी सुरवाडिजे । सुखाचिमाजीं ॥ २५ ॥

ऐसें हळुवारपण जरी येईल । तरीच हें उपेगा जाइल ।
एरव्हीं आघवी गोठी होईल । मुकिया बहिरयाची ॥ २६ ॥

परी तें असो आतां आघवें । नलगे श्रोतयांते कडसावें ।
जे एथ अधिकारिये स्वभावें । निष्कामकामु ॥ २७ ॥

जिहीं आत्मबोधाचिया आवडी । केली स्वर्गसंसाराचि कुरोंडी ।
ते वांचुनी एथींची गोडी । नेणती आणिक ॥ २८ ॥

जैसा वायसीं चंद्र नोळखिजे । तैसा ग्रंथु हा प्राकृतीं नेणिजे ।
आणि तो हिमांशुचि जेवि खाजें । चकोराचें ॥ २९ ॥

तैसा सज्ञानासी तरी हा ठावो । अज्ञानासी आन गांवो ।
म्हणौनि बोलावया विषय पहाहो । विशेषें नाहीं ॥ ३० ॥

परी अनुवादलो मी प्रसंगे । तें सज्जनी उपसाहावें लागे ।
आतां सांगेन काय श्रीरंगे । निरोपिलें जें ॥ ३१ ॥

ते बुध्दीही आकळितां सांकडें । म्हणऊनि बोलीं विपायें सांपडे |
परि निवृत्तिकृपादीपउजियेडें । देखेन मी ॥ ३२ ॥

जें दिठीही न पविजे । तें दिठीविण देखिजे ।
जरी अतींद्रिय लाहिजे । ज्ञानबळ ॥ ३३ ॥

ना तरी जें धातुवादाही न जोडे । तें लोहींचि पंधरें सापडे ।

जरी दैवयोगें चढे । परिसु हातां ॥ ३४ ॥

तैसी सद्गुरुकृपा होये । तरी करितां काय आपु नोहे ।
म्हणौनि तें अपार मातें आहे । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ३५ ॥

तेणें कारणें मी बोलेन । बोली अरुपाचे रुप दावीन ।
अतींद्रिय परि भोगवीन । इंद्रियांकरवीं ॥ ३६ ॥

आइका यश श्री औदार्य । ज्ञान वैराग्य ऐश्वर्य ।
हे साही गुणवर्य । वसती जेथ ॥ ३७ ॥

म्हणोनि तो भगवंतु । जो निःसंगाचा सांगातु ।
तो म्हणे पार्था दत्तचित्तु । होई आतां ॥ ३८ ॥

श्रीभगवानुवाचः अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।
स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥ १ ॥

आइकें योगी आणि संन्यासी जनीं । हे एकचि सिनानें झणीं मानी । एऱ्हवी विचारिजती जंव दोन्ही । तंव एकचि ते ॥ ३९ ॥

सांडिजे दुजया नामाचा आभासु । तरी योगी तोचि संन्यासु ।
पहातां ब्रह्मीं नाही अवकाशु । दोहींमाजीं ॥ ४० ॥

जैसें नामाचेनि अनारिसपणें । एका पुरुषाते बोलावणें ।
कां दोहीं मार्गीं जाणें । एकचि ठाया ॥ ४१ ॥

नातरी एकचि उदक सहजें । परी सिनानां घटीं भरिजें ।
तैसें भिन्नत्व जाणिजे । योगसंन्यासांचें ॥ ४२ ॥

आइकें सकळ संमते जगीं । अर्जुना गा तोचि योगी ।
जो कर्मीं करुनि रागी । नोहेचि फळीं ॥ ४३ ॥

जैसी मही हे उद्भिजें । जनी अहंबुध्दीवीण सहजें ।
आणि तेथींची तियें बीजें । अपेक्षीना ॥ ४४ ॥

तैसा अन्वयाचेनि आधारें । जातीचेनि अनुकारें ।
जें जेणें अवसरें । करणें पावे ॥ ४५ ॥

तें तैसेंचि उचित करी । परी साटोपु नोहे शरीरीं ।
आणि बुध्दीही करोनि फळवेरीं । जायेचिना ॥ ४६ ॥

ऐसा तोचि संन्यासी । पार्था गा परियेसीं ।
तोचि भरंवसेनिसीं । योगीश्वरु ॥ ४७ ॥

वांचूनि उचित कर्म प्रासंगिक । तयातें म्हणे हे सांडीन बध्दक ।
तरी टांकोटांकी आणिक । मांडिचि तो ॥ ४८ ॥

जैसा क्षाळुनियां लेपु एकु । सवेंचि लाविजे आणिकु ।
तैसेनि आग्रहाचा पाइकु । विचंबे वायां ॥ ४९ ॥

गृहस्थाश्रमाचें वोझें । कपाळी आधींच आहे सहजें ।
की तेंचि संन्याससवा ठेविजे । सरिसें पुढती ॥ ५० ॥

म्हणौनि अग्निसेवा न सांडितां । कर्माची रेखा नोलांडितां ।
आहे योगसुख स्वभावता । आपणापांचि ॥ ५१ ॥

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विध्दि पाण्डव ।
न ह्यसंन्यस्त्यसंकल्पो योगी भवनि कश्चन ॥ २ ॥

ऐकें संन्यासी आणि योगी । ऐसी एक्यवाक्यतेची जगीं ।
गुढी उभविली अनेगीं । शास्त्रांतरी ॥ ५२ ॥

जेथ संन्यासिला संकल्पु तुटे । तेथचि योगाचें सार भेटे ।
ऐसें हें अनुभवाचेनि धटें । साचें जया ॥ ५३ ॥

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारुढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥

आतां योगाचळाचा निमथा । जरी ठाकावा आथि पार्था ।
तरी सोपाना या कर्मपथा । चुका झणीं ॥ ५४ ॥

येणें यमनियमाचेनि तळवटें । रिगे असनाचिये पाउलवाटें ।
येई प्राणायामाचेनि आडकंठें । वरौता गा ॥ ५५ ॥

मग प्रत्याहाराचा आधाडा । बुध्दीचियाहि पाया निसरडा ।
जेथ हटिये सांडिती होडा । कडेलग ॥ ५६ ॥

तरी अभ्यासाचेनि बळें । प्रत्याहारीं निराळें ।
नखी लागेल ढाळें ढाळें । वैराग्याची ॥ ५७ ॥

ऐसा पवनाचेनि पाठारें । येतां धारणेचेनि पैसारें ।
क्रमी ध्यानाचें चवरें । सांडे तंव ॥ ५८ ॥

मग तया मार्गाची धांव । पुरेल प्रवृत्तीचि हांव ।
जेथ साध्यसाधना खेंव । समरसें होय ॥ ५९ ॥

जेथ पुढील पैस पारुखे । मागील स्मरावें तें ठाके ।
ऐसिया सरिसीये भूमिके । समाधी राहे ॥ ६० ॥

येणें उपायें योगारूढु । जो निरवधि जाहला प्रौढु ।
तयाचिया चिन्हांचा निवाडु । सांगेन आइकें ॥ ६१ ॥

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारुढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥

तरी जयाचिया इंद्रियांचिया घरा । नाहीं विषयांचिया येरझारा ।
जो आत्मबोधाचिया वोवरां । पहुडला असे ॥ ६२ ॥

जयाचें सुखदुःखाचेनि आंगे । झगटलें मानस चेवो नेघे ।
विषय पासींही आलियां से न रिगे । हे काय म्हणउनि ॥ ६३ ॥

इंद्रियें कर्माच्या ठायी । वाढीनलीं परी कहीं ।
फळहेतूची चाड नाहीं । अंतःकरणीं ॥ ६४ ॥

असतेनि देहें एतुला । जो चेतुचि दिसे निदेला ।
तोचि योगारूढु भला । वोळखें तूं ॥ ६५ ॥

तेथ अर्जुन म्हणे अनंता । हें मज विस्मो बहु आइकतां ।
सांगे तया ऐसी योग्यता । कवणें दीजे ॥ ६६ ॥

उध्दरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत ।
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥

तंव हांसोनि श्रीकृष्ण म्हणे । तुझें नवल ना हें बोलणें ।
कवणासि काय दिजेल कवणें । अद्वैतीं इये ॥ ६७ ॥

पै व्यामोहाचिये शेजे । बळिया अविद्या निद्रित होइजे ।
ते वेळी दुःस्वप्न हा भोगिजे । जन्ममृत्यूंचा ॥ ६८ ॥

पाठीं अवसांत ये चेवो । तैं तें अवघेंचि होय वावो ।
ऐसा उपजे नित्य सद्भावो । तोहि आपणपांचि ॥ ६९ ॥

म्हणऊनि आपणचि आपणपेया । घातु कीजतु असे धनंजया ।
चित्त देऊनि नाथिलिया । देहाभिमाना ॥ ७० ॥

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत ॥ ६ ॥

हा विचारुनि अहंकारु सांडिजे । मग असतीच वस्तु होइजे ।
तरी आपली स्वस्ति सहजें । आपण केली ॥ ७१ ॥

एऱ्हवीं कोशकीटकाचिया परी । तो आपणया आपण वैरी ।
जो आत्मबुध्दी शरीरीं । चारुस्थळी ॥ ७२ ॥

कैसे प्राप्तीचिये वेळे । निदैवा अंधळेपणाचे डोहळे ।
कीं असते आपुले डोळे । आपण झांकी ॥ ७३ ॥

कां कवणु एकु भ्रमलेपणे । मी तो नव्हे गा चोरलों म्हणे ।
ऐसा नाथिला छंद अंतःकरणें । घेऊनि ठाके ॥ ७४ ॥

एऱ्हवीं होय तें तोचि आहे । परि काई कीजे बुध्दी तैशी नोहे ।
देखा स्वप्नींचेनि घायें । की मरे साचें ॥ ७५ ॥

जैसी ते शुकाचेनि आंगभारें । नळिका भोविन्नली एरी मोहरें ।
तेणें उडावें परी न पुरे । मनशंका ॥ ७६ ॥

वायांचि मान पिळी । अटुवें हियें आंवळी ।
टिटांतु नळी । धरुनि ठाके ॥ ७७ ॥

म्हणे बांधला मी फुडा । ऐसिया भावनेचिया पडे खोडां ।
कीं मोकळिया पायांचा चवडा । गोंवी अधिकें ॥ ७८ ॥

ऐसा काजेंवीण आतुंडला । तो सांग पां काय आणिकें बांधला ।
मग नोसंडी जऱ्ही नेला । तोडुनि अर्धा ॥ ७९ ॥

म्हणऊनि आपणयां आपणचि रिपु । जेणें वाढविला हा संकल्पु ।
येर स्वंयबुध्दी म्हणे बापु । जो नाथिलें नेघे ॥ ८० ॥

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७ ॥

तया स्वांतःकरणजिता । सकळकामोपशांता ।
परमात्मा परौता । दुरी नाहीं ॥ ८१ ॥

जैसा किडाळाचा दोषु जाये । तरी पंधरे तेंचि होये ।
तैसें जीवा ब्रम्हत्व आहे । संकल्पलोपीं ॥ ८२ ॥

हा घटाकारु जैसा । निमालिया तया अवकाशा ।
नलगे मिळो जाणें आकाशा । आना ठाया ॥ ८३ ॥

तैसा देहाहंकारु नाथिला । हा समूळ जयाचा नाशिला ।
तोचि परमात्मा संचला । आधींचि आहे ॥ ८४ ॥

आतां शीतोष्णाचिया वाहणी । तेथ सुखदुःखाची कडसणीं ।
इयें न समाती कांही बोलणीं । मानापमानांची ।। ८५ ॥

जे जिये वाटा सुर्यु जाये । तेउतें तेजाचें विश्व होये ।
तैसे तया पावे तें आहे । तोचि म्हणऊनि ॥ ८६ ॥

देखैं मेघौनि सुटती धारा । तिया न रुपती जैसिया सागरा ।
तैशी शुभाशभें योगीश्वरा । नव्हती आनें ॥ ८७ ॥

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेद्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥ ८ ॥

जो हा विज्ञानात्मकु भावो । तया विचारितां जाहला वावो ।
मग लागला जंव पाहों । तंव ज्ञान तें तोचि ॥ ८८ ॥

आतां व्यापकु कीं एकदेशी । हे ऊहापोही जे ऐसी ।
ते करावी ठेली आपैशी । दुजेनवीण ॥ ८९ ॥

ऐसा शरीरीचि परी कौतुकें । परब्रह्माचेनि पाडें तुके ।
जेणें जिंतलीं एके । इंद्रिये गा ॥ ९० ॥

तो जितेंद्रियु सहजें । तोचि योगयुक्तु म्हणिजे ।
जेणें सानें थोर नेणिजे । कवणें काळीं ।। ९१ ॥

देखे सोनियाचें निखळ । मेरुयेसणें ढिसाळ ।
आणि मातियेचें डिखळ । सरिसेंचि मानी ॥ ९२ ॥

पाहता पृथ्वीचें मोल थोडें । ऐसें अनर्घ्य रत्न चोखडें ।
देखें दगडाचेनि पाडें । निचाडु ऐसा ॥ ९३ ॥

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुध्दिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥

तेथ सुहृद आणि शत्रु । कां उदासु आणि मित्रु ।
हा भावभेद विचित्रु । कल्पुं कैंचा ॥ ९४ ॥

तया बंधु कोण काह्याचा । द्वेषिया कवणु तयाचा ।
मीचि विश्व ऐसा जयाचा । बोधु जाहला ॥ ९५ ॥

मग तयाचिये दिठी । अधमोत्तम असे किरीटी ।
काय परिसाचिये कसवटी । वानिया कीजे ॥ ९६ ॥

ते जैशी निर्वाण वर्णुचि करी । तैशी जयाचि बुध्दी चराचरीं ।
होय साम्याची उजरी । निरंतर ॥ ९७॥

जे ते विश्वाळंकाराचें विसुरे । जरी आहाती आनानें आकारें ।
तरी घडले एकचि भांगारें । परब्रह्में ॥ ९८ ॥

ऐसें जाणणें जें बरवें । ते फावलें तया आघवें ।
म्हणौनि आहाचवाहाचें न झकवे । येणे आकारचित्रें ॥ ९९ ॥

घापे पटामाजी दृष्टी । दिसे तंतूंचि सैंघ सृष्टी ।
परी तो एकवांचुनि गोठी । दुजी नाहीं ॥ १०० ॥

ऐसेनि प्रतीती हे गवसे । ऐसा अनुभव जयातें असे ।
तोचि समबुध्दी हें अनारिसें । नव्हे जाणें ॥ १०१ ॥

जयाचें नांव तीर्थरावो । दर्शनें प्रशस्तीसि ठावो ।
जयाचेनि संगें ब्रह्मभावो । भ्रांतासी ॥ १०२ ॥

जयाचेनि बोलें धर्मु जिये । दिठी महासिध्दितें विये ।
देखें स्वर्गसुखादि इयें । खेळु जयाचा ॥ १०३ ॥

विपायें जरी आठवला चित्ता । तरी दे आपुली योग्यता ।
हें असो तयातें प्रशंसितां । लाभु आथि ॥ १०४ ॥

योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥

पुढती अस्तवेना ऐसें । जया पाहलें अद्वैतदिवसें ।
मग आपणपांचि आपण असे । अखंडित ॥ १०५ ॥

ऐसिया दृष्टी जो विवेकी । पार्था तो एकाकी ।
सहजें अपरिग्रही जो तिहीं लोकी । तोचि म्हणऊनि ॥ १०६ ॥

ऐसियें असाधारणें । निष्पन्नाचीं लक्षणें ।
आपुलेनि बहुवसपणें । श्रीकृष्ण बोले ॥ १०७ ॥

जो ज्ञानियांचा बापु । देखणेयांचे दिठीचा दीपु ।
जया दादुलयाचा संकल्पु । विश्व रची ॥ १०८ ॥

प्रणवाचिये पेठे । जाहलें शब्दब्रह्म माजिठें ।
तें जयाचिया यशा धाकुटें । वेढूं न पुरे ॥ १०९ ॥

जयाचेनि आंगीकें तेजें । आवो रविशशीचिये वणिजे ।
म्हणौनि जग हें वेसजे- । वीण असे तया ॥ ११० ॥

हां गा नांवचि एक जयाचें । पाहतां गगनही दिसे टांचे ।
गुण एकेक काय तयाचे । आकळशील तूं ॥ १११ ॥

म्हणोनि असो हें वानणें । सांगों नेणों कवणांची लक्षणें ।
दावावीं मिषें येणें । कां बोलिलों तें ॥ ११२ ॥

ऐकें द्वैताचा ठावोचि फेडी । ते ब्रह्मविद्या कीजेल उघडी ।
तरी अर्जुना पढिये हे गोडी । नासेल हन ॥ ११३ ॥

म्हणोनि तें तैसे बोलणें । नव्हे सपातळ आड लावणें ।
केलें मनचि वेगळवाणें । भोगावया ॥ ११४ ॥

जया सोहंभाव अटकु । मोक्षसुखालागोनि रंकु ।
तयाचिये दिठीचा झणें कळंकु । लागेल तुझिया प्रेमा ॥ ११५ ॥

विपायें अंहभाव ययाचा जाईल । मी तेंचि हो जरी होईल ।
तरी मग काय कीजेल । एकलेया ॥ ११६ ॥

दिठीचि पाहतां निविजे । कां तोंड भरोनि बोलिजे ।
नातरी दाटुनि खेंव दीजे । ऐसें कोण आहे ॥ ११७ ॥

आपुलिया मना बरवी । असमाई गोठी जीवीं ।
ते कवणेंसि चावळावी । जरी ऐक्य जाहलें ॥ ११८ ॥

इया काकुळती जनार्दनें । अन्योपदेशाचेनि हातासनें ।
बोलामाजि मन मनें । आलिंगुं सरले ॥ ११९ ॥

हें परिसतां जरी कानडें । तरी जाण पां पार्थ उघडें ।
कृष्णसुखाचेंचि रुपडें । वोतलें गा ॥ १२० ॥

हें असो वयसेचिये शेवटीं । जैसें एकचि विये वांझोटी ।
मग ते मोहाची त्रिपुटी । नाचों लागे ॥ १२१ ॥

तैसें जाहले अनंता । ऐंसे तरी मी न म्हणतां ।
जरी तयाचा न देखतां । अतिशयो एथ ॥ १२२ ॥

पाहा पां नवल कैसें चोज । कें उपदेशु केउतें झुंज ।
परी पुढें वालभाचे भोज । नाचत असे ॥ १२३ ॥

आवडी आणि लाजवी । व्यसन आणि शिणवी ।
पिसें आणि न भुलवी । तरी तेंचि काइ ॥ १२४ ॥

म्हणउनि भावार्थु तो ऐसा । अर्जुन मैत्रियेचा कुवासा ।
कीं सुखे श्रृंगारलिया मानसा । दर्पणु तो ॥ १२५ ॥

यावरी बाप पुण्यपवित्र । जगीं भक्तिबीजासि सुक्षेत्र ।
तो कृष्णकृपे पात्र । याचिलागीं ॥ १२६ ॥

हो का आत्मनिवेदनातळींची । जे पीठिका होय सख्याची ।
पार्थु अधिष्ठात्री तेथिंची । मातृका गा ॥ १२७ ॥

पासींचि गोसावी न वर्णिजे । मग पाइकाचा गुण घेईजे ।
ऐसा अर्जुने तो सहजें । पढिये हरी ॥ १२८ ॥

पाहां पां अनुरागें भजे । जे प्रियोत्तमें मानिजे ।
ते पतीहून काय न वर्णिजे । पतिव्रता ॥ १२९ ॥

तैसा अर्जुनचि विशेषें स्तवावा । ऐसें आवडलें मज जीवा ।
जे तो त्रिभुवनाचिया दैवां । एकायतनु जाहला ।। १३० ॥

जयाचिया आवडीचेनि पांगें । अमूर्तुही मूर्ति आवगे ।
पूर्णाहि परी लागे । अवस्था जयाची ॥ १३१॥

तंव श्रोते म्हणती दैव । कैसी बोलाची हवाव ।
काय नादातें हन बरव । जिणोनी आली ॥१३२॥

हां हो नवल नोहे देशी । मऱ्हाटी बोलिजे तरी ऐसी ।
वाणें उमटताहे आकाशीं । साहित्यरंगाचें ॥१३३॥

कैसें उन्मेखचांदिणें तार । आणि भावार्था पडे गार ।
हेचि श्लोकार्थकुमुदी तरी फार । साविया होती ॥१३४॥

चाडचि निचाडां करी । ऐसी मनोरथीं ये थोरी ।
तेणें विवळले अंतरी । तेथ डोलु आला ॥१३५॥

तें निवृत्तिदासें जाणितलें । मग अवधान द्या म्हणितलें ॥
नवल पांडवकुळीं पाहलें । कृष्णदिवसें ॥१३६॥

देवकीया उदरीं वाहिला। यशोदा सायासें पाळिला ॥
कीं शेखीं उपेगा गेला । पांडवासी ॥१३७॥

म्हणऊनि बहु दिवस वोगळावा । कां अवसरु पाहोनि विनवावा ।
हाही सोसु तया सदैवा । पडेचिना ॥१३८॥

हें असो कथा सांगें वेगीं । मग अर्जुन म्हणे सलगी ।
देवा इयें संतचिन्हें हन आंगीं । न ठकती माझां ॥१३९॥

एऱ्हवीं या लक्षणांचिया निजसारा । मी अपाडें कीर अपुरा ।
परि तुमचेनि बोलें अवधारा । थोरावें जरी ॥१४०॥

जी तुम्ही चित्त देयाल । तरी ब्रह्म मियां होईजेल ।
काय जाहलें अभ्यासिजेल । सांगाल जे ॥ १४१ ॥

हां हो नेणों कवणाची काहाणी । आइकोनि श्लाघत असों अंतःकरणीं ।
ऐसी जाहलेपणाची शिरयाणी । कायसी देवा ॥ १४२ ॥

हें आंगे म्या होइजो का । येतुलें गोसावी आपुलेपणें कीजो कां ।
तंव हांसोनि श्रीकृष्ण हो कां । करुं म्हणती ॥ १४३ ॥

देखा संतोषु एक न जोडे । तंवचि सुखाचें सैंघ सांकडें ।
मग जोडलिया कवणीकडे । अपुरें असे ।। १४४ ॥

तैसा सर्वेश्वरु बळिया सेवकें । म्हणोनि ब्रह्मही होय तो कौतुकें ।
परि कैंसा भारें आतला पिके । दैवाचेनि ॥ १४५ ॥

जो जन्मसहस्रांचियासाठीं । इंद्रादिकांही महागु भेटी ।
तो आधीनु केतुला किरीटी । जे बोलुहि न साहे ॥ १४६ ॥

मग ऐका जें पांडवें । म्हणितले ब्रह्म म्यां होआवें ।
तें अशेषही देवें । अवधारिलें ॥ १४७ ॥

तेथ ऐसेंचि एक विचारिलें । जे या ब्रह्मत्वाचे डोहळे जाहले ।
परि उदरा वैराग्य आहे आलें । बुध्दीचिया ॥ १४८ ॥

एऱ्हवीं दिवस तरी अपुरे । परि वैराग्यवसंताचेनि भरें ।
जे सोंहभाव महुरें । मोडोनि आला ॥ १४९ ॥

म्हणोनि प्राप्तिफळीं फळतां । यासि वेळु न लागेल आतां ।
हो विरक्तु ऐसा अंनता । भरंवसा जाहला ॥ १५० ॥

म्हणे जें जें हा अधिष्ठील। तें आरंभींच यया फळेल ।
म्हणौनि सांगितला न वचेल । अभ्यासु वायां ॥ १५१ ॥

ऐसें विवरोनियां श्रीहरी । म्हणितलें तिये अवसरीं ।
अर्जुना हा अवधारीं । पंथराजु ॥ १५२ ॥

तेथ प्रवृत्तितरुच्या बुडीं । दिसती निवृत्तिफळाचिया कोडी ।
जिये मार्गींचा कापडी । महेशु आझुनि ॥ १५३ ॥

पैं योगवृंदे वहिलीं । आडवीं आकाशीं निघालीं ।
कीं तेथ अनुभवाच्या पाउलीं । धोरणु पडिला ॥ १५४ ॥

तिहीं आत्मबोधाचेनि उजुकारें । धांव घेतली एकसरें ।
कीं येर सकळ मार्ग निदसुरे । सांडुनियां ॥ १५५ ॥

पाठीं महर्षी येणें आले । साधकांचे सिध्द जाहाले ।
आत्मविद थोरावले । येणेंचि पंथें ॥ १५६ ॥

हा मार्गु जैं देखिजे । तैं तहान भूक विसरिजे ।
रात्रिदिवसु नेणिजे । वाटे इये ॥ १५७ ॥

चालतां पाऊल जेथ पडे । तेथ अपवर्गाची खाणी उघडे ।
आव्हांटलिया तरी जोडे । स्वर्गसुख ॥ १५८ ॥

निगिजे पूर्वीलिया मोहरा । कीं येइजे पश्चिमेचिया घरा ।
निश्चळपणें धनुर्धरा । चालणें येथिंचें ॥ १५९ ॥

येणें मार्गें जया ठाया जाइजे । तो गांवो आपणचि होइजे ।
हें सांगो काय सहजें । जाणसी तूं ॥ १६० ॥

तेथ म्हणितलें देवा । तरी तेंचि मग केव्हां ।
कां आर्तीसमुद्रौनि न काढावा । बुडतु जी मी ॥ १६१ ॥

तवं श्रीकृष्ण म्हणती ऐसें । हें उत्संखळ बोलणें कायसें ।
आम्हीं सांगतसों आपैसें । वरि पुशिले तुवां ॥ १६२ ॥

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥

तरी विशेषे आतांचि बोलिजेल । परि तें अनुभवें उपेगा जाईल ।
म्हणौनि तैसें एक लागेल । स्थान पहावें ॥ १६३ ॥

जेथ आराणुकेचेनि कोडें । बैसलिया उठों नावडे ।
वैराग्यासी दुणीव चढे । देखलिया जें ॥ १६४ ॥

जो संती वसविला ठावो । संतोषासि सावावो ।
मना होय उत्सावो । धैर्याचा ॥ १६५ ॥

अभ्यासुचि आपणयातें करी । हृदयातें अनुभव वरि ।
ऐसी रम्यपणाची थोरी । अखंड जेथ ॥ १६६ ॥

जया आड जातां पार्था । तपश्चर्या मनोरथा ।
पाखांडियाही आस्था । समूळ होय ॥ १६७ ॥

स्वभावें वाटे येतां । जरी वरपडा जाहला अवचितां ।
तरी सकामुही परि माघौता । निघों विसरे ॥ १६८ ॥

ऐसेनि न राहतयातें राहावी । भ्रमतयातें बैसवी ।
थापटुनि चेववी । विरक्तीतें ॥ १६९ ॥

हें राज्य वर सांडिजे । मग निवांता एथेंचि असिजे ।
ऐसे शृंगारियांहि उपजे । देखतखेंवो ॥ १७० ॥

जें येणें मानें बरवंट । आणि तैसेच अतिचोखट ।
जेथ अधिष्ठान प्रगट । डोळां दिसे ॥ १७१ ॥

आणिकही एक पहावें । साधकीं वसतें होआवें ।
आणि जनाचेनि पायरवें । रुळेचिना ॥ १७२ ॥

जेथ अमृताचेनि पाडें । मुळेहीसकट गोडें ।
जोडती दाटें झाडें । सदा फळतीं ॥ १७३ ॥

पाउला पाउला उदकें । वर्षाकाळेंही अतिचोखें ।
निर्झरें का विशेखें । सुलभें जेथ ॥ १७४ ॥

हा आतपुही अळुमाळु । जाणिजे तरी शीतळु ।
पवन अति निश्चळु । मंद झुळके ॥ १७५ ॥

बहुत करुनि निःशद्ब । दाट न रिगे श्वापद ।
शुक हन षट्पद । तेउतें नाहीं ॥ १७६ ॥

पाणिलगें हंसें । दोनी चारी सारसें ।
कवणे एके वेळे बैसे । तरी कोकिळही हो ॥ १७७ ॥

निरंतर नाही । तरी आलीं गेलीं कांहीं ।
होतु कां मयुरेंही । आम्ही ना न म्हणों ॥ १७८ ॥

परि आवश्यक पांडवा । ऐसा ठावो जोडावा ।
तेथ निगूढ मठ होआवा । कां शिवालय ॥ १७९ ॥

दोहींमाजी आवडे तें । जें मानलें होय चित्तें ।
बहुतकरुनि एकांते । बैसिजे गा ॥ १८० ॥

म्हणोनि तैसें ते जाणावें । मन राहातें पाहावें ।
राहेल तेथ रचावें । आसन ऐसें ।। १८१ ॥

वरि चोखट मृगसेवडी । माजी धूतवस्त्राची घडी ।
तळवटीं अमोडी । कुशांकुर ॥ १८२ ॥

सकोमळ सरिसे । सुबध्द राहती आपैसे ।
एकें पाडें तैसें । वोजा घाली ॥ १८३ ॥

परि सावियाचि उंच होईल । तरी आंग हन डोलेल ।
नीच तरी पावेल । भूमिदोषु ॥ १८४ ॥

म्हणौनि तैसें न करावें । समभावें धरावें ।
हें बहु असो होआवें । आसन ऐसें ॥ १८५ ॥

तत्रैकाग्नं मनः कृत्वा यतचित्तेद्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्याद योगमात्मविशुध्दये ॥ १२ ॥

मग तेथ आपण । एकाग्र अंतःकरण ।
करुनि सद्‌गुरुस्मरण । अनुभविजे ॥ १८६ ॥

तैसें स्मरतेनि आदरें । सबाह्य सात्विकें भरे ।
जंव काठिणपण विरे । अहंभावाचे ॥ १८७ ॥

विषयांचा विसरु पडे । इंद्रियांची कसमस मोडे ।
मनाची घडी घडे । हृदयामाजीं ॥ १८८ ॥

ऐसें ऐक्य हें सहजें । फावें तंव राहिजे ।
मग तेणेंचि बोधें बैसिजे । आसनावरी ॥ १८९ ॥

आतां आंगाते आंग करी । पवनातें पवनु धरी ।
ऐसी अनुभवाची उजरी । होंचि लागे ॥ १९० ॥

प्रवृत्ती माघौति मोहरे । समाधि ऐलाडि उतरे ।
आघवें अभ्यासु सरे । बैसतखेंवो ॥ १९१ ॥

मुद्रेची प्रौढी ऐशी । तेचि सांगिजेल आतां परियेसीं ।
तरी उरु या जघनासी । जडोनि घालीं ॥ १९२ ॥

चरणतळें देव्हडी । आधारद्रुमाचा बुडीं ।
सुघटितें गाढीं । संचरीं पां ॥ १९३ ॥

सव्य तो तळीं ठेविजे । तेणें सिवणीमध्यु पीडिजे ।
वरी बैसे तो सहजें । वामचरणु ॥ १९४ ॥

गुद मेंढ्राआंतौति । चारी अंगुळें निगुतीं ।
तेथ सार्ध सार्ध प्रांती । सांडुनियां ॥ १९५ ॥

माजि अंगुळ एक निगे । तेथ टांचेचेनि उत्तराभागें ।
नेहेटिजे वरि आंगें । पेललेनि ॥ १९६ ॥

उचलिले कां नेणिजे । तैसें पृष्ठांत उचलिजे ।
गुल्फद्‌वय धरिजे । तेणेंचि मानें ॥ १९७ ॥

मग शरीर संचु पार्था । अशेषुही सर्वथा ।
पार्ष्णीचा माथा । स्वयंभु होय ॥ १९८ ॥

अर्जुना हें जाण । मूळबंधाचें लक्षण ।
वज्रासन गौण । नाम यासी ॥ १९९ ॥

ऐसी आधारीं मुद्रा पडे । आणि आधींचा मार्गु मोडे ।
तेथ अपानु आंतलीकडे । वोहोंटो लागे ॥ २००॥

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ १३ ॥

तंव करसंपुट आपैसें । वाम चरणीं बैसे ।
तंव बाहुमुळीं दिसे । थोरवी आली ॥ २०१ ॥

माजी उभारलेनि दंडें । शिरकमळ होय गाढें ।
नेत्रद्वारीची कवाडें । लागूं पहाती ॥ २०२ ॥

वरचिलें पाती ढळती । तळींची तळीं पुंजाळती ।
तेथ अर्धोन्मीलित स्थिती | उपजे तया ॥ २०३ ॥

दिठी राहोनि आंतुलीकडे । बाहेर पाऊल घाली कोडें ।
ते ठायीं ठावो पडे । नासाग्रपीठीं ॥ २०४ ॥

ऐसें आंतुच्या आंतुचि रचे । बाहेरी मागुतें न वचे ।
म्हणौनि राहणें आधिये दिठीचें । तेथेंचि होय ॥ २०५ ॥

आतां दिशांचि भेटी घ्यावी । कां रुपाची वाट पहावी ।
हे चाड सरे आघवी । आपैसया ॥ २०६ ॥

मग कंठनाळ आटे । हनुवटी हे हडौति दाटे ।
ते गाढी होऊनि नेहटे । वक्षःस्थळीं ॥ २०७ ॥

माजीं घंटिका लोपे । वरी बंधु जो आरोपे ।
तो जालंधरु म्हणिपे । पंडुकुमरा ॥ २०८ ॥

नाभीवरी पोखे । उदर हें थोके ।
अंतरीं फांके । हृदयकोशु ॥ २०९ ॥

स्वाधिष्ठानावरिचिले कांठीं । नाभीस्थानातळवटीं ।
बंधु पडे किरीटी । वोढियाणा तो ॥ २१० ॥

प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥ १४ ॥

ऐसी शरीराबाहेरलीकडे । अभ्यासाची पांखर पडे ।
तंव आंतु त्राय मोडे । मनोधर्माची ॥ २११ ॥

कल्पना निमे । प्रवृत्ती शमे ।
आंग मन विरमे । सावियाचि ॥ २१२॥

क्षुधा काय जाहाली । निद्रा केउती गेली ।
हे आठवणही हारपली । न दिसे वेगां । २१३ ॥

जो मुळबंधे कोंडला । अपानु माघौता मुरडला ।
तो सवेंचि वरी सांकडला । फुगु धरी ॥ २१४ ॥

क्षोभलेपणें माजे । उवाइला ठायी गाजे ।
मणिपुरेंसी झुंजे । राहोनियां ॥ २१५ ॥

मग थांवली ते वाहटुळी । सैंघ घेऊनि घर डहुळी ।
बाळपणींची कुहीटुळी । बाहेर घाली ॥ २१६ ॥

भीतरीं वळी न धरे । कोठ्यामाजीं संचरे ।
कफपित्ताचे थारे । उरों नेदी॥ २१७ ।।

धांतुचे समुद्र उलंडी । मेदाचे पर्वत फोडी ।
आंतली मज्जा काढी । अस्थिगत ॥ २१८ ॥

नाडीतें सोडवी । गात्रांतें विघडवी ।
साधकांते भेडसावी । परि बिहावें ना ॥ २१९ ॥

व्याधीतें दावी । सवेंचि हरवी ।
आप पृथ्वी कालवी । एकवाट ॥ २२० ॥

तंव येरीकडे धनुर्धरा । आसनाचा उबारा ।
शक्ती करी उजगरा । कुंडलिनीते ॥ २२१ ॥

नागाचें पिलें । कुंकुमें नाहलें ।
वळण घेऊनि आलें । सेजे जैसें ॥ २२२ ।।

तैशी ते कुंडलिनी । मोटकी औट वळणी ।
अधोमुख सर्पिणी । निजैली असे ॥ २२३ ॥

विद्युलतेची विडी । वन्हिज्वाळांची घडी ।
पंधरेयाची चोखडी । घोंटीव जैशी ॥ २२४ ॥

तैसी सुबध्द आटली । पुटीं होती दाटली ।
तें वज्रासनें चिमुटली । सावधु होय ॥ २२५ ॥

तेथ नक्षत्र जैसें उलंडलें । कीं सुर्याचें आसन मोडलें ।
तेजाचे बीज विरुढलें । अंकुरेशीं ॥ २२६ ॥

तैशी वेढियातें सोडती । कवतिकें आंग मोडिती ।
कंदावरी शक्ती । उठली दिसे ॥ २२७ ॥

सहजें बहुतां दिवसांची भूक । वरी चेवविलीं तें होय मिष ।
मग आवेशें पसरी मुख । ऊर्ध्वा उजू ॥ २२८ ॥

तेथ हृदयकोशातळवटीं । जो पवनु भरे किरीटी ।
तया सगळेयाचि मिठी । देऊनि घाली ॥ २२९ ॥

मुखींच्या ज्वाळीं । तळीं वरी कवळी ।
मांसाची वडवाळी ।आरोगुं लागे ॥ २३० ॥

जे जे ठाय समांस । तेथ आहाच जोडे घाउस ।
पाठी एकदोनी घांस । हियाही भरी ॥ २३१ ॥

मग तळवे तळहात शोधी । उर्ध्वीचे खंड भेदी ।
झाडा घे संधी । प्रत्यंगाचा ॥ २३२ ॥

आधार तरी न संडी । परि नखींचेंही सत्त्व काढी ।
त्वचा धुवूनि जडी । पांजरेशीं ॥ २३३ ॥

अस्थींचे नळे निरपे । शिरांचे हीर वोरपे ।
तंव बाहेरी विरुढी करपे । रोमबीजांची ॥ २३४ ॥

मग सप्तधांतूच्या सागरीं । ताहानेली घोंट भरी ।
आणि सवेंचि उन्हाळा करी । खडखडीत ॥ २३५ ॥

नासापुटौनि वारा । जो जातसे अंगुळे बारा ।
तो गचिये धरुनि माघारा । आंतु घाली ॥ २३६ ॥

तेथ अध वरौतें आकुंचे । ऊर्ध्व तळौतें खांचे ।
तया खेंवामाजि चक्राचे । पदर उरती ॥ २३७ ॥

एऱ्हवीं तरी दोन्ही तेव्हांचि मिळती । परि कुंडलिनी नावेकु दुश्चित्त होती ।
ते तयांतें म्हणे परौती । तुम्हीचि कायसीं एथें ॥ २३८ ॥

आइकें पार्थिव धातु आघवी । आरोगितां काहीं नुरवी ।
आणि आपातें तंव ठेवी । पुसोनियां ॥ २३९ ॥

ऐसी दोनी भुतें खाये । ते वेळी संपूर्ण धाये ।
मग सौम्य होऊनि राहे । सुषुम्नेपाशीं ॥ २४० ॥

तेथ तृप्तीचेनि संतोषें । गरळ जें वमी मुखें ।
तेणें तियेचेनि पीयूषे । प्राणु जिये ॥ २४१ ॥

तो अग्नि आंतूनि निघे । परि सबाह्य निववूंचि लागे ।
ते वेळी कसु बांधिती आंगे । सांडिला पुढती ॥ २४२ ॥

मार्ग मोडिती नाडीचे । नवविधपण वायुचें ।
जाय म्हणऊनि शरीराचे । धर्मु नाहीं ॥ २४३ ॥

इडा पिंगळा एकवटती । गांठी तिन्ही सुटती ।
साही पदर फुटती । चक्रांचे हे ॥ २४४॥

मग शशी आणि भानु । ऐसा कल्पिजे जो अनुमानु ।
तो वातीवरी पवनु । गिवसितां न दिसे ॥ २४५ ॥

बुध्दीची पुळिका विरे । परिमळु घ्राणी उरे ।
तोही शक्तिसवें संचरे । मध्यमेमाजी ॥ २४६ ॥

तंव वरिलेकडोनि ढाळें । चंद्रामृताचें तळें ।
कानवडोनि मिळे । शक्तिमुखीं ॥ २४७ ॥

तेणें नातकें रस भरे । तो सर्वांगामाजीं संचरे ।
जेथिंचा तेथ मुरे । प्राणपवनु ॥ २४८ ॥

तातलिये मुसें । मेण निघोनि जाय जैसें ।
कोंदली राहे रसें । वोतलेनि ॥ २४९ ॥

तैसे पिंडाचेनि आकारें । ते कळाचि कां अवतरे ।
वरी त्वचेचेनि पदरें । पांगुरली असे ॥ २५० ॥

जैसी आभाळाची बुंथी । करुनि राहे गभस्ती ।
मग फिटलिया दीप्ति । धरूं नये ॥ २५१ ॥

तैसा आहाचवरि कोरडा । त्वचेचा असे पातवडा ।
तो झडोनि जाय कोंडा । जैसा होय ॥ २५२ ॥

मग काश्मीराचे स्वयंभ । कां रत्नबीजा निघाले कोंभ ।
अवयवकांतीचि भांब | तैसी दिसे ॥ २५३ ॥

नातरि संध्यारागींचे रंग । काढूनि वळिलें तें आंग ।
की अंतर्जोतीचें लिंग । निर्वाळिलें ॥ २५४ ॥

कुंकुमाचे भरींव । सिध्दरसांचे वोतींव ।
मज पाहतां सावेव । शांतिचि ते ॥ २५५ ॥

तें आनंदचित्रींचें लेप । नातरी महासुखाचें रूप ।
कीं संतोषतरूचें रोप । थांवलें जैसें ॥ २५६ ॥

तो कनकचंपकाचा कळा । कीं अमृताचा पुतळा ।
नाना सासिंनला मळा । कोंवळिकेचा ॥ २५७ ॥

हो कां जे शारदियेचे वोलें । चंद्रबिंब पाल्हेलें ।
कां तेजचि मूर्त बैसलें । आसनावरी ॥ २५८ ॥

तैसें शरीर होये । जे वेळीं कुंडलिनी चंद्र पिये ।
मग देहाकृति बिहे । कृतांतु गा ॥ २५९ ॥

वृध्दाप्य तरी बहुडे । तारुण्याची गांठी विघडे ।
लोपली उघडे । बाळदशा ॥ २६० ॥

वयसा तरी येतुलेवरी । एऱ्हवी बळाचा बळार्थु करी ।
धैर्याची थोरी । निरुपम ॥ २६१ ॥

कनकद्रुमाचां पालवीं । रत्नकळिका नित्य नवी ।
नखें तैसीं बरवीं । नवीं निघती ॥ २६२ ॥

दांतही आन होती । परि अपाडें सानेजती ।
जैसी दुबाहीं बैसे पांती । हिरेयांची ॥ २६३ ॥

माणिकुलियांचिया कणिया । सावियाची अणुमानिया ।
तैसिया सर्वांगीं उधवती अणिया । रोमांचियां ॥ २६४ ॥

करचरणतळें । जैसीं कां रातोत्पळें ।
पाखाळीं होती डोळे । काय सांगो ॥ २६५ ॥

निडाराचेनि कोंदाटें । मोतियें नावरती संपुटें ।
मग शिवणी जैशी उतटे । शुक्तिपल्लवांची ॥ २६६ ॥

तैशीं पातिचिये कवळिये न समाये । दिठी जाकळोनि निघों पाहे ।
आधिलीची परि होये । गगना कळिती ॥ २६७ ॥

आइके देह होय सोनियाचें । परि लाघव ये वायूचें ।
जे आपा आणि पृथ्वीचे । अंशु नाहीं ॥ २६८ ॥

मग समुद्रपैलाडी देखे । स्वर्गींचा आलोचु आइके ।
मनोगत ओळखे । मुंगियेचे ।। २६९ ॥

पवनाचा वारिका वळघे । चाले तरी उदकीं पाऊल न लागे ।
येणें येणें प्रसंगे । येती बहुता सिध्दी ॥ २७० ॥

आइकें प्राणाचा हातु धरुनि । गगनाची पाउटी करुनी ।
मध्यमेचेनि दादराहुनी । हृदया आली ॥ २७१ ॥

ते कुंडलिनी जगदंबा । जे चैतन्यचक्रवर्तीची शोभा ।
जया विश्वबीजाचिया कोंभा । साउली केली ॥ २७२ ॥

जे शून्यलिंगाची पिंडी । जे परमात्मया शिवाची कंरडी ।
जे प्राणाची उघडी । जन्मभूमी ॥ २७३ ॥

हें असो ते कुंडलिनी बाळी । हृदयाआंतु आली ।
तंव अनाहताचां बोलीं । चावळे ते ॥ २७४ ॥

शक्तीचिया आंगा लागलें । बुद्धीचें चैतन्य होतें जाहलें ।
तें तेणें आइकिलें । अळुमाळु ॥ २७५ ॥

घोषाच्या कुंडी । नादचित्रांची रुपडीं ।
प्रणवाचिया मोडी । रेखिलीं ऐसीं ॥ २७६ ॥

हेंचि कल्पावें तरी जाणिजे । परि कल्पितें कैचें आणिजे ।
तरी नेणों काय गाजे । तिये ठायीं ॥ २७७ ॥

विसरोनि गेलों अर्जुना । जंव नाशु नाही पवना ।
तंव वाचा आथी गगना । म्हणोनि घुमे ॥ २७८ ॥

तया अनाहताचेनि मेघें । आकाश दुमदुमों लागे ।
तंव ब्रह्मस्थानींचें बेगें । फिटलें सहजें ॥ २७९ ॥

आइकें कमळगर्भाकारें । जें महदाकाश दुसरें ।
जेथ चैतन्य आधातुरें । करुनि असिजे ॥ २८० ॥

तया हृदयाच्या परिवरीं । कुंडलिनियां परमेश्वरी ।
तेजाची शिदोरी । विनियोगिली ।। २८१ ॥

बुध्दीचेनि शाकें । हातबोनें निकें ।
द्वैत जेथ न देखे । तैसें केलें ॥ २८२ ॥

ऐसी निजकांती हारविली । मग प्राणुचि केवळ जाहली ।
ते वेळी कैसी गमली । म्हणावी पां ॥ २८३ ॥

हो कां जे पवनाची पुतळी । पांघुरली होती सोनेसळी ।
ते फेडुनियां वेगळी । ठेवली तिया ॥ २८४ ॥

नातरी वारयाचेनि आंगें झगटली । दीपाची दिठी निमटली ।
कां लखलखोनि हारपली । वीजु गगनीं ॥ २८५ ॥

तैशी हृदयकमळवेर्‍हीं । दिसे सोनियाची जैशी सरी ।
नातरी प्रकाशजळाची झरी । वाहत आली ॥ २८६ ॥

मग ते हृदयभूमी पोकळे । जिराली कां एके वेळे ।
तैसें शक्तीचे रुप मावळे । शक्तीचिमाजीं ।। २८७ ॥

तेव्हां तरी शक्तीचि म्हणिजे । एर्‍हवी तो प्राणु केवळ जाणिजे ।
आतां नाद बिंदु नेणिजे । कला ज्योती ॥ २८८ ॥

मनाचा हन मारु । कां पवनाचा धरु ।
ध्यानाचा आदरु । नाहीं परी ॥ २८९ ॥

हे कल्पना घे सांडी । तें नाहीं इये परवडी ।
हे महाभूतांची फुडी । आटणी देखां ॥ २९० ॥

पिंडे पिंडाचा ग्रासु । तो हा नाथसंकेतीचा दंशु ।
परि दाऊनि गेला उद्देशु । महाविष्णु ॥ २९१ ॥

तया ध्वनिताचें केणें सोडुनी । यथार्थाची घडी झाडुनी ।
उपलविली म्यां जाणुनि । ग्राहीक श्रोते ॥ २९२ ॥

युञ्जन्नेनं सदाऽत्मानं योगी नियतमानसः ।
शान्ति निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ १५ ॥

ऐकें शक्तीचें तेज लोपे । तेथ देहींचे रुप हारपे ।
मग तो डोळ्यांमाजी लपे । जगाचिया ॥ २९३ ॥

एऱ्हवीं आधिलाची ऐसें । सावयव तरी दिसे ।
परी वायूचें कां जैसें । वळिलें होय ॥ २९४ ॥

नातरी कर्दळीचा गाभा । बुंथी सांडोनि उभा ।
कां अवयवचि नभा । निवडला तो ॥ २९५ ॥

तैसें होय शरीर । तैं तें म्हणिजे खेचर ।
हें पद होतां चमत्कार । पिंडजनी ॥ २९६ ॥

देखें साधकु निघोनि जाय । मागां पाउलांची वोळ राहे ।
तेथ ठायी ठायी होये । हे अणिमादिक ॥ २९७ ॥

परि तेणें काय काज आपणयां । अवधारी ऐसा धनंजया ।
लोप आथी भूतत्रया । देहींचा देहीं ॥ २९८ ॥

पृथ्वीतें आप विरवी । आपातें तेज जिरवी ।
तेजातें पवनु हरवी । हृदयामाजीं ।। २९९ ॥

पाठीं आपण एकला उरे । परि शरीराचेनि अनुकारें ।
मग तोही निगे अंतरें । गगना मिळे ॥ ३०० ॥

ते वेळी कुंडलिनी हे भाष जाये । मारुत ऐसें नाम होये ।
परि शक्तीपण तें आहे । जंव न मिळे शिवीं ॥ ३०१ ॥

मग जालंधर सांडी । ककारांत फोडी ।
गगनाचिये पाहाडीं । पैठी होय ॥ ३०२ ॥

ते ॐकाराचिये पाठी । पाय देत उठाउठी ।
पश्यंतीचिये पाउटी । मागां घाली ॥ ३०३ ॥

पुढां तन्मात्रा अर्धवेरी । आकाशाचां अंतरी ।
भरती गमे सागरीं । सरिता जेवीं ॥ ३०४ ॥

मग ब्रह्मरंध्री स्थिरावोनी । सोहंभावाच्या बाह्या पसरुनी ।
परमात्मलिंगा धांवोनि । आंगा घडे ॥ ३०५ ॥

तंव महाभूतांची जवनिका फिटे । मग दोहींसि होय झटें ।
तेथ गगनासकट आटे । समरसीं तिये ॥ ३०६ ॥

पैं मेघाचेनि मुखीं निवडिला । समुद्र कां वोघीं पडिला ।
तो मागुता जैसा आला । आपणपेयां ॥ ३०७ ॥

तेवीं पिंडाचेनि मिषें । पदीं पद प्रवेशे ।
तें एकत्व होय तैसें । पंडुकुमरा ॥ ३०८ ॥

आतां दुजें हन होतें । कीं एकचि हें आइतें ।
ऐशिये विवंचनपुरतें । उरेचिना ।। ३०९ ॥

गगनीं गगन लया जाये । ऐसें जे कांहीं आहे ।
तें अनुभवें जो होये । तो होऊनि ठाके ॥ ३१० ॥

म्हणोनि तेथिंची मातु । न चढेचि बोलाचा हातु ।
जेणें संवादाचिया गांवाआंतु । पैठी कीजे ॥ ३११ ॥

अर्जुना एऱ्हवीं तरी । इया अभिप्रायाचा गर्वु धरी ।
ते पाहें पां वैखरी । दुरी ठेली ॥ ३१२ ॥

भ्रूलता मागिलीकडे । तेथ मकाराचेंचि आंग न मांडे ।
सडेया प्राणा सांकडें । गगना येतां ॥ ३१३ ॥

पाठीं तेथेंचि तो भासळला । तंव शब्दाचा दिवो मावळला ।
मग तयाहि वरी आटु भविन्नला । आकाशाचा ॥ ३१४ ॥

आतां महाशून्याचिया डोहीं । जेथ गगनसीचि ठावो नाहीं ।
तेथ तागा लागेल काई । बोलाचा इया ॥ ३१५ ॥

म्हणोनि आखरामाजीं सांपडे । कीं कानावरी जोडे ।
हे तैसें नव्हे फुडें । त्रिशुध्दी गा ॥ ३१६ ॥

जैं कही दैवें । अनुभविलें फावे ।
तैं आपणचि हें ठाकावें । होऊनिया ॥ ३१७ ॥

पुढती जाणणें तें नाहींचि । म्हणोनि असो किती हेंचि ।
बोलावें आतां वायांचि । धनुर्धरा ॥ ३१८ ॥

ऐसें शब्दजात माघौतें सरे । तेथ संकल्पाचें आयुष्य पुरे ।
वाराही जेथ न शिरे । विचाराचा ॥ ३१९ ॥

जें उन्मनियेचें लावण्य । जें तुर्येचें तारुण्य ।
अनादि जें अगण्य । परमतत्व ॥ ३२० ॥

जें आकाराचा प्रांतु । जें मोक्षाचा एकांतु ।
जेथ आदि आणि अंतु । विरोनि गेले ॥ ३२१ ॥

जें विश्वाचें मूळ । जें योगद्रुमाचें फळ ।
जें आनंदाचें केवळ । चैतन्य गा ॥ ३२२ ॥

जें महाभूतांचें बीज । जें महातेजाचें तेज ।
एवं पार्था जें निज । स्वरुप माझें ॥ ३२३ ॥

ते हे चर्तुभुज कोंभेली । जयाची शोभा रुपा आली ।
देखोनि नास्तिकीं नोकिली । भक्तवृंदें ॥ ३२४ ॥

तें अनिर्वाच्य महासुख । पैं आपणचि जाहले जे पुरुष ।
जयांचे कां निष्कर्ष । प्राप्तीवेरीं ॥ ३२५ ॥

आम्ही साधन हें जें सांगितलें । तेंचि शरीरीं जिहीं केलें ।
ते आमुचेनि पाडें आले । निर्वाळलेया ॥ ३२६ ॥

परब्रह्माचेनि रसें । देहाकृतीचिये मुसें ।
वोतींव जाहले तैसे । दिसती आंगें ॥ ३२७ ॥

कां जें आपण आतां देवो । हा बोलिलो जो उपावो ।
तो प्राप्तीचा ठावो । म्हणोनि घडे ॥ ३२९ ॥

इये अभ्यासीं जे दृढ होती । ते भरंवसेनि ब्रह्मत्वा येती ।
हें सांगतियाची रीती । कळलें मज ॥ ३३० ॥

देवा गोठीचि हे ऐकतां । बोधु उपजतसे चित्ता ।
मा अनुभवें तल्लीनता । नव्हेल केंवी ॥ ३३१ ॥

म्हणऊनि एथ कांही । अनारिसें नाहीं ।
परि नावभरी चित्त देईं । बोला एका ॥ ३३२ ॥

आतां कृष्णा तुवां सांगितला योगु । तो मना तरी आला चांगु ।
परि न शकें करुं पांगु । योग्यतेचा ॥ ३३३ ॥

सहजें आंगिक जेतुली आहे । तेतुलियाची जरी सिध्दि जाये ।
तरी हाचि मार्ग सुखोपायें । अभ्यासीन ॥ ३३४ ॥

नातरी देवो जैसें सांगतील । तैसें आपणपां जरी न ठकेल ।
तरी योग्यतेवीण होईल । तेचिं पुसों ॥ ३३५ ॥

जीवींचिये ऐसी धारण । म्हणोनि पुसावया जाहलें कारण ।
मग म्हणे तरी आपण । चित्त देइजो ॥ ३३६ ॥

हां हो जी अवधारिलें । जें हें साधन तुम्हीं निरुपिलें ।
तें आवडतयाहि अभ्यासिलें । फावों शके ॥ ३३७ ॥

कीं योग्यतेवीण नाहीं । ऐसें हन आहे कांही ।
तेथ कृष्णा म्हणती तरी काई । धनुर्धरा ।। ३३८ ॥

हें काज कीर निर्वाण । परि आणिकही जें कांही साधारण ।
तेंही अधिकाराचे वोडवेविण । काय सिध्दि जाय ॥ ३३९ ॥

पैं योग्यता जे म्हणिजे । ते प्राप्तीची आधीन जाणिजे ।
कां जे योग्य होऊनि कीजे । तें आरंभी फळे ॥ ३४० ॥

तरी तैसी एथ कांही । सावियाचि केणी नाहीं ।
आणि योग्यांची काई । खाणी असे ॥ ३४१ ॥

नावेक विरक्तु । जाहला देहधर्मी नियतु ।
तरि तोचि नव्हे व्यवस्थितु । अधिकारिया ॥ ३४२ ॥

येतुलालिये आयणीमाजि येवढें । योग्यपण तूतेंही जोडे ।
ऐसें प्रसंगे सांकडें । फेडिलें तयाचें ॥ ३४३ ॥

मग म्हणे पार्था । ते हे ऐसी व्यवस्था ।
अनियतासि सर्वथा । योग्यता नाहीं ॥ ३४४ ॥

नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः ।
न चाति स्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ १६ ॥

जो रसनेंद्रियाचा अंकिला । कां निद्रेसी जीवें विकला ।
तो नाहीं एथ म्हणितला । अधिकारिया ॥ ३४५ ॥

अथवा आग्रहाचिये बांदोडी । क्षुधा तृषा कोंडी ।
आहारातें तोडी । मारुनियां ॥ ३४६ ॥

निद्रेचिया वाटा न वचे । ऐसा दृढिवेचेनि अवतरणें नाचे ।
तें शरीरचि नव्हे तयाचें । मा योगु कवणाचा ॥ ३४७ ॥

म्हणोनि अतिशयें विषयो सेवावा । तैसा विरोधु नव्हावा ।
कां सर्वथा निरोधु करावा । हेंही नको ॥ ३४८ ॥

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ १७ ॥

आहार तरी सेविजे । परि युक्तीचेनि मापें मविजे ।
क्रियाजात आचरिजे । तयाचि स्थिती ॥ ३४९ ॥

मपितलां बोलिजे । मितलिया पाउलीं चालिजे ।
निद्रेही मानु दीजे । अवसरें एकें ॥ ३५० ॥

जागणें जरी जाहलें । तरी व्हावे तें मितलें ।
येतुलेनि धातुसाम्य संचले । असेल सुखें ॥ ३५१ ॥

ऐसें युक्तीचेनि हातें । जें इंद्रियां वोपिजे भातें ।
तै संतोषासी वाढतें । मनचि करी ॥ ३५२ ॥

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ १८ ॥

बाहेर युक्तीची मुद्रा पडे । तंव आंत सुख वाढे ।
तेथें सहजचि योगु घडे । नाभ्यासितां ॥ ३५३ ॥

जैसें भाग्याचिये भडसें । उद्यमाचेनि मिसें ।
मग समृध्दीजात आपैसें । घर रिघे ॥ ३५४ ॥

तैसा युक्तीमंतु कौतुकें । अभ्यासाचिया मोहरा ठाके ।
आणि आत्मसिद्धीची पिके । अनुभवु तयाचा ॥ ३५५ ॥

म्हणोनि युक्ती हे पांडवा । घडे जया सदैवा ।
तो अपवर्गाचिये राणिवा । अळंकरिजे ॥ ३५६ ॥

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥ १९ ॥

युक्ती योगाचे आंग पावे । ऐसें प्रयाग जें होय बरवें ।
तेथ क्षेत्रसंन्यासें स्थिरावें । मानस जयाचें ॥ ३५७ ॥

तयातें योगायुक्त म्हण । हेंही प्रसंगे जाण ।
तें दीपांचे उपलक्षण । निर्वातींचिया ॥ ३५८ ॥

आतां तुझें मनोगत जाणोनि । कांही एक आम्ही म्हणोनि ।
तें निकें चित्त देउनी । परिसावें गा ॥ ३५९ ॥

तूं प्राप्तीची चाड वाहसी । परि अभ्यासीं दक्ष नव्हसी ।
तें सांग पा काय बिहसी । दुवाडपणा ॥ ३६० ॥

तरी पार्था हें झणें । सायास घेशीं हो मनें ।
वायां बागूल इये दुर्जनें । इंद्रिये करिती ॥ ३६१ ॥

पाहें पां आयुष्याचा अढळ करी । जें सरतें जीवित वारी ।
तया औषधातें वैरी । काय जिव्हा न म्हणे ॥ ३६२ ॥

ऐसें हितासि जें जें निकें । तें सदाचि या इद्रिंयां दुःखे ।
एऱ्हवी सोपें योगासारिखें । कांही आहे ॥ ३६३ ॥

यत्रोपरमते चित्तं निरुध्दं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥

सुखमात्यन्तिकं यत् तद् बुध्दीग्राह्यमतीद्रिंय ।
वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ २१ ॥

म्हणोनि आसनाचिया गाढीका । जो आम्ही अभ्यासु सांगितला निका ।
तेणे होईल तरी हो कां । निरोधु यया ॥ ३६४ ॥

एऱ्हवी तरी येणें योगें । जै इद्रिंया विंदाण लागे ।
तै चित्त भेटों रिगे । आपणपेयां ॥ ३६५ ॥

परतोनि पाठिमोरें ठाके । आणि आपणियांते आपण देखे ।
देखतखेवों वोळखे । म्हणे तत्त्व हें मी ॥ ३६६ ॥

तिये ओळखीचिसरिसें । सुखाचिया साम्राज्यीं बैसे ।
मग चित्तपण समरसें । विरोनि जाय ॥ ३६७ ॥

जयापरतें आणिक नाहीं । जयातें इंद्रियें नेणती कहीं ।
तें आपणचि आपुलिया ठायीं । होऊनि ठाके ॥ ३६८ ॥

यं लब्धा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ २२ ॥

मग मेरुपासूनि थोरें । देह दुःखाचेनि डोंगरे ।
दाटिजो पां परि भरें । चित्त न दटे ॥ ३६९ ॥

कां शस्त्रें वरी तोडिलिया । देह अग्निमाजीं पडलिया ।
चित्त महासुखीं पहुडलिया । चेवोचि नये ॥ ३७० ॥

ऐसें आपणपां रिगोनि ठाये । मग देहाची वास न पाहे ।
आणिकचि सुख होऊनि जाये । म्हणूनि विसरे ॥ ३७१ ॥

तं विद्यात् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।
स् निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥ २३ ॥

जया सुखाचिया गोडी । मग आर्तीची सेचि सोडी ।
संसाराचिया तोंडीं । गुंतलें जें ॥ ३७२ ॥

जे योगाची बरव । संतोषाची राणीव ।
ज्ञानाची जाणीव । जयालागीं ॥ ३७३ ॥

तें अभ्यासिलेनि योगें । सावयव देखावें लागें ।
देखिलें तरी आंगें । होईजेल गा ॥ ३७४ ॥

संकल्पप्रभवान् कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।
मनसैवेद्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥ २४ ॥

तरि तोचि योगु बापा । एके परि आहे सोपा ।
जरी पुत्रशोकु संकल्पा । दाखविजे ॥ ३७५ ॥

हा विषयातें निमालिया आइके । इंद्रियें नेमाचिया धारणीं देखे ।
तरी हियें घालूनि मुके । जीवितांसी ॥ ३७६ ॥

ऐसें वैराग्य हें करी । तरी संकल्पाची सरे वारी ।
सुखें धृतीचिया धवळारीं । बुद्धी नांदे ॥ ३७७ ॥

शनैः शनैरुपरमेत् बुध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किचिंदपि चिन्तयेत् ॥ २५ ॥

यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ २६ ॥

बुद्धी धैया होय वसौटा । तरी मनातें अनुभवाचिया वाटा ।
हळु हळु करी प्रतिष्ठा । आत्मभुवनीं ॥ ३७८ ॥

याही एके परी । प्राप्ती आहे विचारीं ।
हें न ठके तरी सोपारी । आणिक ऐकें ॥ ३७९ ॥

आतां नियमुचि हा एकला । जीवें करावा आपुला ।
जैसा कृतनिश्चयाचिया बोला । बाहेरा नोहे ॥ ३८० ॥

जरी येतुलेनि चित्त स्थिरावें । तरी काजा आलें स्वभावें ।
नाही तरी घालावें । मोकलुनी ॥ ३८१ ॥

मग मोकलिलें जेथ जाईल । तेथूनि नियमूचि घेऊनि येईल ।
ऐसेनि स्थैर्याची होईल । सवे ययां ॥ ३८२ ॥

प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतकल्मषम् ॥ २७ ॥

पाठीं केतुलेनि एके वेळी । तया स्थैर्याचेनि मेळें ।
आत्मस्वरुपाजवळें । येईल सहजें ॥ ३८३ ॥

तयातें देखोनि आंगा घडेल । तेथ अद्वैतीं द्वैत बुडेल ।
आणि ऐक्यतेजें उघडेल । त्रैलोक्य हें ॥ ३८४ ॥

आकाशीं दिसे दुसरें । ते अभ्र जैं विरे ।
तै गगनचि कां भरे । विश्व जैसें ॥ ३८५ ॥

तैसे चित्त लया जाये । आणि चैतन्यचि आघवें होये ।
ऐसी प्राप्ति सुखोपायें । आहे येणें ॥ ३८६ ॥

युञ्जन्नेवं सदात्मनं योगी विगतकल्मषः ।
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥ २८ ॥

या सोपिया योगस्थिती । उकलु देखिला गा बहुतीं ।
संकल्पाचिया संपत्ती । रुसोनियां ॥ ३८७ ॥

तें सुखाचेनि सांगातें । आलें परब्रह्मा आंतौतें ।
तेथ लवण जैसें जळातें । सांडु नेणे ॥ ३८८ ॥

तैसें होय तिये मेळीं । मग साम्यरसाचिया राऊळीं ।
महासुखाची दिवाळी । जगेंसि दिसे ॥ ३८९ ॥

ऐसें आपुले पायवरी । चालिजे आपुले पाठीवरी ।
हें पार्था नागवे तरी । आन ऐकें ॥ ३९० ॥

सर्वभूस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
इक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥ २९ ॥

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ३० ॥

तरी मी तंव सकळ देहीं । असे एथ विचारु नाहीं ।
आणि तैसेंति माझ्या ठायीं । सकळ असे ॥ ३९१ ॥

हें ऐसेंचि संचलें । परस्परें मिसळलें ।
बुद्धी घेपे एतुलें । होआवें गा ॥ ३९२ ॥

एऱ्हवीं तरी अर्जुना । जो एकवटलिया भावना ।
सर्वभूतीं अभिन्ना । मातें भजे ॥ ३९३ ॥

भूतांचेनि अनेकपणें । अनेक नोहे अंतःकरणें ।
केवळ एकत्वचि माझें जाणें । सर्वत्र जो ॥ ३९४ ॥

मग तो एक हा मियां । बोलता दिसतसे वायां ।
एऱ्हवीं न बोलिजे तरी धनंजया । तो मीचि आहें ॥ ३९५ ॥

दीपा आणि प्रकाशा । एकवंकीचा पाडु जैसा ।
तो माझ्या ठायी तैसा । मी तयामाजीं ॥ ३९६ ॥

जैसा उदकाचेनि आयुष्यें रसु । कां गगनाचेनि माने अवकाशु ।
तैसा माझेनि रुपें रुपसु । पुरुष तो गा ॥ ३९७ ॥

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ३१ ॥

जेणें ऐक्याचिये दिठी । सर्वत्र मातेचि किरीटी ।
देखिला जैसा पटीं । तंतु एकु ॥ ३९८ ॥

कां स्वरुपें तरी बहुतें आहाती । परि तैसी सोनीं बहुवें न होती ।
ऐसी ऐक्याचळाची स्थिती । केली जेणें ॥ ३९९ ॥

ना तरी वृक्षांचीं पानें जेतुलीं । तेतुलीं रोपे नाहीं लाविलीं ।
ऐसी अद्वैतदिवसें पाहली । रात्री जया ॥ ४०० ॥

तो पंचात्मकीं सांपडे । तरी मग सांग पा कैसेनि अडे ।
जो प्रतीतीचेनि पाडें । मजसी तुके ॥ ४०१ ॥

माझें व्यापकपण आघवें । गवसलें तयाचेनि अनुभवें ।
तरी न म्हणतां स्वभावें । व्यापकु जाहला ॥ ४०२ ॥

आतां शरीरीं तरी आहे । परि शरीराचा तो नोहे ।
ऐसें बोलवरी होये । तें करु ये काइ ॥ ४०३ ॥

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ ३२ ॥

म्हणोनि असो तें विशेषें । आपणपेयांसारिखें ।
जो चराचर देखे । अखंडित ॥ ४०४ ॥

सुखदुःखादि वर्मे । कां शुभाशुभे कर्मे ।
दोनी ऐसी मनोधर्मे । नेणेचि जो ॥ ४०५ ॥

जें समविषम भाव । आणिकही विचित्र जें सर्व ।
तें मानी जैसे अवयव । आपुले होती ॥ ४०६ ॥

हें एकैक काय सांगावें । जया त्रैलोक्यचि आघवें ।
मी ऐसें स्वभावें । बोधा आलें ॥ ४०७ ॥

तयाही देह एकु कीर आथी । लौकिकीं सुखदुःखी तयातें म्हणती ।
परि आम्हांतें ऐसीचि प्रतीती । परब्रह्मचि हा ॥ ४०८ ॥

म्हणोनि आपणपां विश्व देखिजे । आणि आपण विश्व होईजे ।
ऐसे साम्यचि एक उपासिजे । पांडवा गा ॥ ४०९ ॥

हें तूतें बहुतीं प्रसंगीं । आम्ही म्हणों याचिलागीं ।
जे साम्यापरौति जगीं प्राप्ति नाहीं ।। ४१० ।।

अर्जुन उवाच - योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात् स्थितिं स्थिराम् ॥ ३३ ॥

चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद् दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ३४ ॥

अर्जुन म्हणे देवा । तुम्ही सांगा कीर आमुचिया कणवा ।
परी न पुरों जी स्वभावा । मनाचिया ॥ ४११ ॥

हें मन कैसें केवढें । ऐसें पाहों म्हणों तरी न सांपडें ।
एऱ्हवी राहाटावया थोडें । त्रैलोक्य यया ॥ ४१२ ॥

म्हणोनि ऐसें कैसें घडेल । जे मर्कट समाधी येईल ।
कां राहा म्हणितलिया राहेल । महावातु ॥ ४१३ ॥

जें बुध्दीतें सळी । निश्चयाते टाळी ।
धैर्येसी हातफळी । मिळऊनि जाय ॥ ४१४ ॥

जें विवेकातें भुलवी । संतोषासी चाड लावी ।
बैसिजे तरी हिंडवी । दाही दिशा ॥ ४१५ ॥

जें निरोधलें घे उवावो । जया संयमुचि होय सावावो ।
तें मन आपुला स्वभावो । सांडील काई ॥ ४१६ ॥

म्हणोनि मन एक निश्चळ राहेल । मग आम्हांसी साम्य होईल ।
हें विशेषेंही न घडेल । तयालागीं ॥ ४१७ ॥

श्रीभगवानुवाच - असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ ३५ ॥

तंव कृष्ण म्हणती साचचि । बोलत आहासि तें तैसेंचि ।
यया मनाचा कीर चपळचि । स्वभावो गा ॥ ४१८ ॥

परि वैराग्यचेनि आधारें । जरि लाविलें अभ्यासाचिये मोहरें ।
तरि केतुलेनि एके अवसरें । स्थिरावेल ॥ ४१९ ॥

कां जें यया मनाचें एक निकें । जें देखिले गोडीचिया ठाया सोके ।
म्हणोनि अनुभवसुखचि कवतिकें । दावीत जाइजे ॥ ४२० ॥

असंयतात्मना योगो दुष्पाप इति मे मतिः ।
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ३६ ॥

एऱ्हवीं विरक्ती जयांसि नाही । जे अभ्यासीं न रिघती कहीं ।
तयां नाकळे हें आम्हीही । न मनू कायी ॥ ४२१ ॥

परी यमनियमांचिया वाटा न वचिजे । कहीं वैराग्याची से न करिजे ।
केवळ विषयजळीं ठाकिजे । बुडी देऊनी ॥ ४२२ ॥

या जालिया मानसा कहीं । युक्तीची कांबी लागली नाहीं ।
तरी निश्चळ होईल काई । कैसेनि सांगे ॥ ४२३ ॥

म्हणोनि मनाचा निग्रह होये । ऐसा उपाय जो आहे ।
तो आरंभीं मग नोहे । कैसा पाहों ॥ ४२४ ॥

तरी योगसाधन जितुकें । कें अवघेचि काय लटिकें ।
परि आपणयां अभ्यास न ठाके । हेंचि म्हण ॥ ४२५ ॥

आंगी योगाचें होय बळ । तरी मन केतुलें चपळ ।
काय महदादि हें सकळ । आपु नोहे ॥ ४२६ ॥

तेथ अर्जुन म्हणे निकें । देवो बोलती तें न चुके ।
साचचि योगबळेंसीं न तुके । मनोबळ ॥ ४२७ ॥

तरी तोचि योगु कैसा केवीं जाणों । आम्ही येतुले दिया याची मातुही नेणों ।
म्हणोनि मनातें जी म्हणों । अनावर ॥ ४२८ ॥

हा आतां आघवेया जन्मा । तुझेनि प्रसादें पुरुषोत्तमा ।
योगपरिचयो आम्हां । जाहला आजी ॥ ४२९ ॥

अर्जन उवाच -अयतिः श्रध्दयोपेतो योगात् चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिध्दि कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ३७ ॥

कच्चित् नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्राह्मणः पथि ॥ ३८ ॥

एतत् मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ३९ ॥

परि आणिक एक गोसांविया । मज संशयो असे साविया ।
तो तूंवांचूनि फेडावया । समर्थु नाहीं ॥ ४३० ॥

म्हणोनि सांगे गोविंदा । कवण एकु मोक्षपदा ।
झोंबत होता श्रध्दा । उपायेंविण ॥ ४३१ ॥

इद्रिंयग्रामोनि निघाला । आस्थेचिया वाटा लागला ।
आत्मसिद्धीचिया पुढिला । नगरा यावया ॥ ४३२ ॥

तंव आत्मसिद्धी न ठकेचि । आणि मागुतें न येववेचि ।
ऐसा अस्तु गेला माझारींचि । आयुष्यभानु ॥ ४३३ ॥

जैसें अकाळीं आभाळ । अळुमाळु सपातळ ।
विपायें आलें केवळ । वसे ना वर्षे ॥ ४३४ ॥

तैसी दोन्ही दुरावलीं । जे प्राप्ती तंव अलग ठेली ।
आणि अप्राप्तीही सांडवली । श्रध्दा तया ॥ ४३५ ॥

ऐसा वोलांतरला काजीं । जो श्रध्देचांचि समाजीं ।
बुडाला तया हो जी । कवण गति ॥ ४३६ ॥

श्रीभगवानुवाच-पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत् कश्चित् दुर्गतिं तात गच्छति ॥ ४० ॥

तंव कृष्ण म्हणती पार्था । जया मोक्षसुखीं आस्था ।
तया मोक्षावांचुनि अन्यथा । गती आहे गा ॥ ४३७ ॥

परि एतुलेंचि एक घडे । जें माझारी विसवावें पडे ।
तेंही परि ऐसेनि सुरवाडें । जो देवां नाहीं ॥ ४३८ ॥

एऱ्हवी अभ्यासाचा उचलतां । पाउलीं जरी चालतां ।
तरी दिवसाआधीं ठाकिता । सोऽहंसिध्दीतें ॥ ४३९ ॥

परि तेतुला वेगु नव्हेचि । म्हणऊनि विसांवा तरी निकाचि ।
पाठीं मोक्षु तंव तैसाचि । ठेविला असे ॥ ४४० ॥

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ४१ ॥

ऐसें कवतिक हें कैसें । जें शतमखा लोक सायासें ।
ते तो पावे अनायासें । कैवल्यकामु ॥ ४४१ ॥

मग तेथिंचे जे अमोघ । अलौकिक भोग ।
भोगितांही सांग । कांटाळे मन ॥ ४४२ ॥

हा अंतरायो अवचितां । कां वोढवला भगवंता ।
ऐसा दिविभोग भोगितां । अनुतापी नित्य ॥ ४४३ ॥

पाठीं जन्मे संसारी । परि सकळ धर्माचिया माहेरीं ।
लांबा उगवे आगरीं । विभवश्रियेचा ॥ ४४४ ॥

जयातें नीतिपंथे चालिजे । सत्यधूत बोलिजे ।
देखावें तें देखिजे । शास्त्रदृष्टी ॥ ४४५ ॥

वेद तो जागेश्वरु । जया व्यवसाय निजाचारु ।
सारासारविचारु । मंत्री जयाते ॥ ४४६ ॥

जयाचा कुळीं चिंता । जाली ईश्वराची पतिव्रता ।
जयातें गृहदेवता । आदि ऋध्दि ॥ ४४७ ॥

ऐसी निजपुण्याची जोडी । वाढिन्नली सर्वसुखाची कुळवाडी ।
तिये जन्मे तो सुरवाडी । योगच्युतु ॥ ४४८ ॥

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदिदृश्यम् ।। ४२ ॥

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥ ४३ ॥

अथवा ज्ञानाग्निहोत्री । जे परब्रह्मण्य श्रोत्री ।
महासुखक्षेत्रीं । आदिवंत ॥ ४४९ ॥

जे सिद्धांताचिया सिंहासनीं । राज्य करिती त्रिभुवनीं ।
जे कूंजते कोकिल वनीं । संतोषाचां ॥ ४५० ॥

जे विवेकग्रामींचां मुळीं । बैसले आहाति नित्य फळीं ।
तया योगियांचिया कुळीं । जन्म पावे ॥ ४५१ ॥

मोटकी देहाकृती उमटे । आणि निजज्ञानाची पाहांट फुटे ।
सूर्यापुढें प्रगटे । प्रकाशु जैसा ॥ ४५२ ॥

तैसी दशेची वाट न पहातां । वयसेचिया गांवा न येतां ।
बाळपणींच सर्वज्ञता । वरी तयातें ॥ ४५३ ॥

तिये सिद्धप्रज्ञेचेनि लाभें । मनचि सारस्वतें दुभे ।
मग सकळ शास्त्रे स्वयंभें । निघती मुखें ॥ ४५४ ॥

ऐसें जे जन्म । जयालागीं देव सकाम ।
स्वर्गी ठेले जप होम । करिती सदा ॥ ४५५ ॥

अमरीं भाट होईजे । मग मृत्युलोकातें वानिजे ।
ऐसें जन्म पार्था गा जे । तें तो पावे ॥ ४५६ ॥

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ४४ ॥

आणि मागील जे सद्‌बुद्धि । जेथ जीवित्वा जाहाली होती अवधि ।
मग तेचि पुढती निरवधि । नवी लाहे ॥ ४५७ ॥

तेथ सदैवा आणि पायाळा । वरि दिव्यांजन होय डोळां ।
मग देखे जैसीं अवलीळा । पाताळधनें ॥ ४५८ ॥

तैसें दुर्भेद जे अभिप्राय । कां गुरुगम्य हन ठाय ।
तेथ सौरसेंवीण जाय । बुद्धी तयाची ॥ ४५९ ॥

बळियें इंद्रियें येती मना । मन एकवटे पवना ।
पवन सहजें गगना । मिळोंचि लागे ॥ ४६० ॥

ऐसें नेणों काय आपैसें । तयातेंचि कीजे अभ्यासें ।
समाधी घर पुसे । मानसाचें ।। ४६१ ॥

जाणिजे योगपीठीचा भैरवु । काय आरंभरंभेचा गौरवु ।
की वैराग्यसिद्धीचा अनुभवु । रुपा आला ॥ ४६२ ॥

हा संसारु उमाणितें माप । का अष्टांगसामग्रीचें द्वीप ।
जैसे परिमळेंचि धरिजे रुप । चंदनाचें ॥ ४६३ ॥

तैसा संतोषाचा काय घडिला । कीं सिद्धिभांडारीहूनि काढिला ।
दिसे तेणें मानें रुढला । साधकदशे ॥ ४६४ ॥

प्रयत्नाद् यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ ४५ ॥

जे वर्षशतांचिया कोडी । जन्मसहस्त्रांचिया आडी ।
लंघितां पातला थडी । आत्मसिद्धीची ॥ ४६५ ॥

म्हणोनि साधनजात आघवें । अनुसरे तया स्वभावें ।
मग आयतिये बैसे राणिवे । विवेकाचिये ॥ ४६६ ॥

पाठीं विचारितया वेगां । तो विवेकुही ठाके मागां ।
मग अविचारणीय तें आंगा । घडोनि जाय ॥ ४६७ ॥

तेथ मनाचें मेहुडें विरे । पवनाचे पवनपण सरे ।
आपणपां आपण मुरे । आकाशही ॥ ४६८ ॥

प्रणवाचा माथा बुडे । येतुलेनि अनिर्वाच्य सुख जोडे ।
म्हणोनि आधींचि बोलु बहुडे । तयालागीं ॥ ४६९ ॥

ऐसी ब्रह्माची स्थिती । जे सकळां गतींसी गती ।
तया अमूर्ताची मूर्ती । होऊनि ठाके ॥ ४७० ॥

तेणें बहुतीं जन्मीं मागिलीं । विक्षेपांची पाणिवळें झाडिलीं ।
म्हणोनि उपजतखेंवो बुडाली । लग्नघटिका ॥ ४७१ ॥

आणि तद्रूपतेसीं लग्न । लागोनि ठेलें अभिन्न ।
जैसे लोपलें अभ्र गगन । होऊनि ठाके ॥ ४७२ ॥

तैसें विश्व जेथ होये । मागौतें जेथ लया जाये ।
तें विद्यमानेंचि देहें । जाहला तो गा ॥ ४७३ ॥

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्मात् योगी भवार्जुन ॥ ४६ ॥

जया लाभाचिया आशा । करुनि धैर्यबाहूंचा भंरवसा ।
घालीत षट्कर्माचा धारसा । कर्मनिष्ठ ॥ ४७४ ॥

कां जिये एकी वस्तुलांगी । बाणोनि ज्ञानाची व्रजांगी ।
झुंजत प्रपंचेंशीं समरंगीं । ज्ञानिये गा ॥ ४७५ ॥

अथवा निलागें निसरडा । तपोदुर्गाचा आडकडा ।
झोंबती तपिये चाडा । जयाचिया ॥ ४७६ ॥

जें भजतियांसी भज्य । याज्ञिकांचे याज्य ।
एवं जें पूज्य । सकळां सदा ॥ ४७७ ॥

तेंचि तो आपण । स्वयं जाहला निर्वाण ।
जें साधकांचें कारण । सिद्ध तत्व ॥ ४७८ ॥

म्हणोनि कर्मनिष्ठां वंद्यु । तो ज्ञानियांसि वेद्यु ।
तापसांचा आद्यु । तपोनाथु ॥ ४७९ ॥

पैं जीवपरमात्मसंगमा । जयाचें येणें जाहले मनोधर्मा ।
तो शरीरीचि परि महिमा । ऐसी पावे ॥ ४८० ॥

म्हणोनि याकारणें । तूंतें मी सदा म्हणें ।
योगी होई अंतःकरणें । पंडुकुमरा ॥ ४८१ ॥

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान् भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ ४७ ॥

अगा योगी जो म्हणिजे । तो देवांचा देव जाणिजे ।
आणि सुखसर्वस्व माझें । चैतन्य तो ॥ ४८२ ॥

जया भजता भजन भजावें । हे भक्तिसाधन जें आघवें ।
ते मीचि जाहलों अनुभवें । अखंडीत ॥ ४८३ ॥

मग तया आम्हां प्रीतीचें । स्वरुप बोली निर्वचे ।
ऐसें नव्हे गा तो साचें । सुभद्रापती ॥ ४८४ ॥

तया एकवटलिया प्रेमा । जरी पाडें पाहिजे उपमा ।
तरी मी देह तो आत्मा । हेचि होय ॥ ४८५ ॥

ऐसे भक्तचकोरचंद्रें । त्रिभुवनैकनरेंद्रे ।
बोलिलें गुणसमुद्रें । संजयो म्हणे ॥ ४८६ ॥

तेथ आदिलापासोनि पार्था । ऐकिजे ऐसीचि आस्था ।
दुणावली हें यदुनाथा । पावों सरले ॥ ४८७ ॥

कीं सावियाचि मनीं तोषला । जे बोला आरिसा जोडला ।
तेणें हरिखें आतां उपलवला । निरुपील ॥ ४८८ ॥

तो प्रसंगु आहे पुढां । जेथ शांतु दिसे उघडा ।
तो पालविजेल मुडा । प्रमेयबीजांचा ॥ ४८९ ॥

जें सात्विकाचेनि वडपें । गेलें आध्यात्मिक खरपें ।
सहजें निरोळले वाफे । चतुरचित्ताचे ॥ ४९० ॥

वरी अवधानाचा वाफसा । लाधला सोनयाऐसा ।
म्हणोनि पेरावया धिंवसा । निवृतीसी ॥ ४९१ ॥

ज्ञानदेव म्हणे मी चाडें । सद्‌गुरुंनी केलें कोडें ।
माथां हात ठेविला तें फुडें । बीजचि वाइलें ॥ ४९२ ॥

म्हणऊनि येणे मुखें जें जें निगे । तें संतांच्या हृदयीं साचचि लागे ।
हें असो सांगों श्रीरंगे । बोलिले जें ॥ ४९३ ॥

परी ते मनाचा कानी ऐकावें । बोल बुद्धीचां डोळां देखावें ।
हे सांटोवाटीं घ्यावें । चित्ताचिया ॥ ४९४ ॥

अवधानाचेनि हातें । नेयावें हृदयाआंतौते ।
हे रिझवितील आयणीतें । सज्जनांचिये ॥ ४९५ ॥

हे स्वहितातें निववितीं । परिणामातें जीववितीं ।
सुखाची वाहविती । लाखोली जीवां ॥ ४९६ ॥

आतां अर्जुनेंसीं श्रीमुकुंदे । नागर बोलिजेल विनोदें ।
तें वोंवियेचेनि प्रबंधें । सांगेन मी ॥ ४९७ ॥

इति श्रीमद्भगवदगीतासुपनिषत्सु ब्रम्हविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन संवादे आत्मसंयम योगो नाम षष्ठोऽध्यायः

॥ ॐ श्रीसच्चिनन्दार्पणमस्तु ॥

ज्ञानेश्वरी/अध्याय सातवा

< ज्ञानेश्वरी

मग रायातें म्हणे संजयो । तोचि अभिप्रावो अवधारिजो ।
कृष्ण सागंती जो । योगरुप ॥ १॥

सहजें ब्रह्मरसाचें पारणें । केलें अर्जुनालागीं नारायणें ।
की तेचि अवसरी पाहुणे । पातलों आम्ही ॥ २॥

कैसी दैवाची थोरी नेणिजे । जैसें तान्हेलिया तोय सेविजे ।
कीं तेंचि चवी करुनि पाहिजे । तंव अमृत आहे ॥ ३॥

तैसे आम्हां तुम्हां जाहले । जें आडमुठी तत्व फावलें ।
तंव धृतराष्ट्रें म्हणितलें । हें न पुसों तूंते ॥ ४॥

तया संजया येणें बोलें । रायाचें हृदय चोजवलें ।
जें अवसरीं आहे घेतलें । कुमारांचिया ।। ५ ॥

हें जाणोनि मनीं हांसिला । म्हणे म्हातारा मोहें नाशिला ।
एऱ्हवीं बोलु तरी भला जाहला । अवसरीं ये ॥ ६ ॥

परि तैं तैसें कैसेनि होईल । जात्यंधा कैसें पाहेल ।
तेवींचि येरु से घेईल । म्हणौनि बिहे ॥ ७ ॥

परि आपण चित्तीं आपुलां । निकियापरि संतोषला ।
जे तो संवादु फावला । कृष्णार्जुनांचा ॥ ८ ॥

तेणें आनंदाचेनि धालेपणें । साभिप्राय अंतःकरणें ।
आतां आदरेंसी बोलणें । घडेल तया ॥ ९॥

तो गीतेमाजी षष्ठींचा । प्रसंगु असे आयणीचा ।
जैसा क्षीरार्णवीं अमृताचा । निवाडु जाहला ॥ १० ॥

तैसें गीतार्थाचें सार । जे विवेकसिंधूचे पार ।
नाना योगविभवभांडार । उघडलें कां ॥ ११ ॥

जें आदिप्रकृतीचें विसवणें । जे शब्दब्रह्मासि न बोलणें ।
जेथूनि गीतावल्लीचें ठाणें । प्ररोहो पावे ॥ १२ ॥

तो अध्याय हा सहावा । वरि साहित्याचिया बरवा ।
सांगिजैल म्हणौनि परिसावा । चित्त देउनी ॥ १३ ॥

माझा मराठाचि बोलु कौतुकें । परि अमृतातेहीं पैजासीं जिंके ।
ऐसीं अक्षरें रसिकें । मेळवीन ॥ १४ ॥

जिये कोंवळिकेचेनि पाडें । दिसती नादींचे रंग थोडे ।
वेधें परिमळाचें बीक मोडे । जयाचेनि ॥ १५ ॥

ऐका रसाळपणाचिया लोभा । कीं श्रवणींचि होति जिभा ।
बोले इंद्रियां लागे कळंभा । एकमेकां ॥ १६ ॥

सहजें शब्दु तरि विषो श्रवणाचा । परि रसना म्हणे हा रसु आमुचा । घ्राणासि भावो जाय परिमळाचा । हा तोचि होईल ॥ १७ ॥

नवल बोलतीये रेखेची वाहणी । देखतां डोळ्यांही पुरों लागे धणी ।
ते म्हणती उघडली खाणी । रुपाची हे ॥ १८ ॥

जेथ संपूर्ण पद उभारे । तेथ मनचि धांवे बाहिरें ।
बोलु भुजाहि आविष्करें । आलिंगावया ॥ १९ ॥

ऐशी इंद्रिये आपुललिया भावीं । झोंबती परि तो सरिसेपणेंचि बुझावी । जैसा एकला जग चेववी । सहस्त्रकरु ॥ २० ॥

तैसें शब्दाचें व्यापकपण । देखिजे असाधारण ।
पाहातयां भावज्ञां फावती गुण । चिंतामणीचे ॥ २१ ॥

हें असोतु या बोलाचीं ताटें भलीं । वरी कैवल्यरसें वोगरिलीं ।
ही प्रतिपत्ति मियां केली । निष्कामासी ॥ २२ ॥

आता आत्मप्रभा नीच नवी । तेचि करुनी ठाणदिवी ।
जो इंद्रियांतें चोरुनि जेवी । तयासीचि फावे ॥ २३ ॥

येथ श्रवणाचेनि पांगे- । वीण श्रोतयां होआवें लागे ।
हे मनाचेनि निजांगें । भोगिजे गा ॥ २४ ॥

आहाच बोलाचि वालीफ फेडिजे । आणि ब्रह्माचियाचि आंगा घडिजे । मग सुखेंसी सुरवाडिजे । सुखाचिमाजीं ॥ २५ ॥

ऐसें हळुवारपण जरी येईल । तरीच हें उपेगा जाइल ।
एरव्हीं आघवी गोठी होईल । मुकिया बहिरयाची ॥ २६ ॥

परी तें असो आतां आघवें । नलगे श्रोतयांते कडसावें ।
जे एथ अधिकारिये स्वभावें । निष्कामकामु ॥ २७ ॥

जिहीं आत्मबोधाचिया आवडी । केली स्वर्गसंसाराचि कुरोंडी ।
ते वांचुनी एथींची गोडी । नेणती आणिक ॥ २८ ॥

जैसा वायसीं चंद्र नोळखिजे । तैसा ग्रंथु हा प्राकृतीं नेणिजे ।
आणि तो हिमांशुचि जेवि खाजें । चकोराचें ॥ २९ ॥

तैसा सज्ञानासी तरी हा ठावो । अज्ञानासी आन गांवो ।
म्हणौनि बोलावया विषय पहाहो । विशेषें नाहीं ॥ ३० ॥

परी अनुवादलो मी प्रसंगे । तें सज्जनी उपसाहावें लागे ।
आतां सांगेन काय श्रीरंगे । निरोपिलें जें ॥ ३१ ॥

ते बुध्दीही आकळितां सांकडें । म्हणऊनि बोलीं विपायें सांपडे ।
परि निवृत्तिकृपादीपउजियेडें । देखेन मी ॥ ३२ ॥

जें दिठीही न पविजे । तें दिठीविण देखिजे ।
जरी अतींद्रिय लाहिजे । ज्ञानबळ ॥ ३३ ॥

ना तरी जें धातुवादाही न जोडे । तें लोहींचि पंधरें सापडे ।
जरी दैवयोगें चढे । परिसु हातां ॥ ३४ ॥

तैसी सद्गुरुकृपा होये । तरी करितां काय आपु नोहे ।
म्हणौनि तें अपार मातें आहे । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ३५ ॥

तेणें कारणें मी बोलेन । बोली अरुपाचे रुप दावीन ।
अतींद्रिय परि भोगवीन । इंद्रियांकरवीं ॥ ३६ ॥

आइका यश श्री औदार्य । ज्ञान वैराग्य ऐश्वर्य ।
हे साही गुणवर्य । वसती जेथ ॥ ३७ ॥

म्हणोनि तो भगवंतु । जो निःसंगाचा सांगातु ।
तो म्हणे पार्था दत्तचित्तु । होई आतां ॥ ३८ ॥

श्रीभगवानुवाचः अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।
स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥ १ ॥

आइकें योगी आणि संन्यासी जनीं । हे एकचि सिनानें झणीं मानी । एऱ्हवी विचारिजती जंव दोन्ही । तंव एकचि ते ॥ ३९ ॥

सांडिजे दुजया नामाचा आभासु । तरी योगी तोचि संन्यासु ।
पहातां ब्रह्मीं नाही अवकाशु । दोहींमाजीं ॥ ४० ॥

जैसें नामाचेनि अनारिसपणें । एका पुरुषाते बोलावणें ।
कां दोहीं मार्गीं जाणें । एकचि ठाया ॥ ४१ ॥

नातरी एकचि उदक सहजें । परी सिनानां घटीं भरिजें ।
तैसें भिन्नत्व जाणिजे । योगसंन्यासांचें ॥ ४२ ॥

आइकें सकळ संमते जगीं । अर्जुना गा तोचि योगी ।
जो कर्में करुनि रागी । नोहेचि फळीं ॥ ४३ ॥

जैसी मही हे उद्भिजें । जनी अहंबुध्दीवीण सहजें ।
आणि तेथींची तियें बीजें । अपेक्षीना ॥ ४४ ॥

तैसा अन्वयाचेनि आधारें । जातीचेनि अनुकारें ।
जें जेणें अवसरें । करणें पावे ॥ ४५ ॥

तें तैसेंचि उचित करी । परी साटोपु नोहे शरीरीं ।
आणि बुध्दीही करोनि फळवेरीं । जायेचिना ॥ ४६ ॥

ऐसा तोचि संन्यासी । पार्था गा परियेसीं ।
तोचि भरंवसेनिसीं । योगीश्वरु ॥ ४७ ॥

वांचूनि उचित कर्म प्रासंगिक । तयातें म्हणे हे सांडीन बध्दक ।
तरी टांकोटांकी आणिक । मांडिचि तो ॥ ४८ ॥

जैसा क्षाळुनियां लेपु एकु । सवेंचि लाविजे आणिकु ।
तैसेनि आग्रहाचा पाइकु । विचंबे वायां ॥ ४९ ॥

गृहस्थाश्रमाचें वोझें । कपाळी आधींच आहे सहजें ।

की तेंचि संन्याससवा ठेविजे । सरिसें पुढती ॥ ५० ॥

म्हणौनि अग्निसेवा न सांडितां । कर्माची रेखा नोलांडितां ।
आहे योगसुख स्वभावता । आपणापांचि ॥ ५१ ॥

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विध्दि पाण्डव ।
न ह्यसंन्यस्त्यसंकल्पो योगी भवनि कश्चन ॥ २ ॥

ऐकें संन्यासी आणि योगी । ऐसी एक्यवाक्यतेची जगीं ।
गुढी उभविली अनेगीं । शास्त्रांतरी ॥ ५२ ॥

जेथ संन्यासिला संकल्पु तुटे । तेथचि योगाचें सार भेटे ।
ऐसें हें अनुभवाचेनि धटें । साचें जया ॥ ५३ ॥

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारुढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥

आतां योगाचळाचा निमथा । जरी ठाकावा आथि पार्था ।
तरी सोपाना या कर्मपथा । चुका झणीं ॥ ५४ ॥

येणें यमनियमाचेनि तळवटें । रिगे असनाचिये पाउलवाटें ।
येई प्राणायामाचेनि आडकंठें । वरौता गा ॥ ५५ ॥

मग प्रत्याहाराचा आधाडा । बुध्दीचियाहि पाया निसरडा ।
जेथ हटिये सांडिती होडा । कडेलग ॥ ५६ ॥

तरी अभ्यासाचेनि बळें । प्रत्याहारीं निराळें ।
नखी लागेल ढाळें ढाळें । वैराग्याची ॥ ५७ ॥

ऐसा पवनाचेनि पाठारें । येतां धारणेचेनि पैसारें ।
क्रमी ध्यानाचें चवरें । सांडे तंव ॥ ५८ ॥

मग तया मार्गाची धांव । पुरेल प्रवृत्तीचि हांव ।
जेथ साध्यसाधना खेंव । समरसें होय ॥ ५९ ॥

जेथ पुढील पैस पारुखे । मागील स्मरावें तें ठाके ।
ऐसिया सरिसीये भूमिके । समाधी राहे ॥ ६० ॥

येणें उपायें योगारूढु । जो निरवधि जाहला प्रौढु ।
तयाचिया चिन्हांचा निवाडु । सांगेन आइकें ॥ ६१ ॥

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारुढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥

तरी जयाचिया इंद्रियांचिया घरा । नाहीं विषयांचिया येरझारा ।
जो आत्मबोधाचिया वोवरां । पहुडला असे ॥ ६२ ॥

जयाचें सुखदुःखाचेनि आंगे । झगटलें मानस चेवो नेघे ।
विषय पासींही आलियां से न रिगे । हे काय म्हणउनि ॥ ६३ ॥

इंद्रियें कर्माच्या ठायी । वाढीनलीं परी कहीं ।
फळहेतूची चाड नाहीं । अंतःकरणीं ॥ ६४ ॥

असतेनि देहें एतुला । जो चेतुचि दिसे निदेला ।
तोचि योगारूढु भला । वोळखें तूं ॥ ६५ ॥

तेथ अर्जुन म्हणे अनंता । हें मज विस्मो बहु आइकतां ।
सांगे तया ऐसी योग्यता । कवणें दीजे ॥ ६६ ॥

उध्दरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत ।
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥

तंव हांसोनि श्रीकृष्ण म्हणे । तुझें नवल ना हें बोलणें ।
कवणासि काय दिजेल कवणें । अद्वैतीं इये ॥ ६७ ॥

पै व्यामोहाचिये शेजे । बळिया अविद्या निद्रित होइजे ।
ते वेळी दुःस्वप्न हा भोगिजे । जन्ममृत्यूंचा ॥ ६८ ॥

पाठीं अवसांत ये चेवो । तैं तें अवघेंचि होय वावो ।
ऐसा उपजे नित्य सद्भावो । तोहि आपणपांचि ॥ ६९ ॥

म्हणऊनि आपणचि आपणपेया । घातु कीजतु असे धनंजया ।
चित्त देऊनि नाथिलिया । देहाभिमाना ॥ ७० ॥

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत ॥ ६ ॥

हा विचारुनि अहंकारु सांडिजे । मग असतीच वस्तु होइजे ।
तरी आपली स्वस्ति सहजें । आपण केली ॥ ७१ ॥

एऱ्हवीं कोशकीटकाचिया परी । तो आपणया आपण वैरी ।
जो आत्मबुध्दी शरीरीं । चारुस्थळी ॥ ७२ ॥

कैसे प्राप्तीचिये वेळे । निदैवा अंधळेपणाचे डोहळे ।
कीं असते आपुले डोळे । आपण झांकी ॥ ७३ ॥

कां कवणु एकु भ्रमलेपणे । मी तो नव्हे गा चोरलों म्हणे ।
ऐसा नाथिला छंद अंतःकरणें । घेऊनि ठाके ॥ ७४ ॥

एऱ्हवीं होय तें तोचि आहे । परि काई कीजे बुध्दी तैशी नोहे ।
देखा स्वप्नींचेनि घायें । की मरे साचें ॥ ७५ ॥

जैसी ते शुकाचेनि आंगभारें । नळिका भोविन्नली एरी मोहरें ।
तेणें उडावें परी न पुरे । मनशंका ॥ ७६ ॥

वायांचि मान पिळी । अटुवें हियें आंवळी ।
टिटांतु नळी । धरुनि ठाके ॥ ७७ ॥

म्हणे बांधला मी फुडा । ऐसिया भावनेचिया पडे खोडां ।
कीं मोकळिया पायांचा चवडा । गोंवी अधिकें ॥ ७८ ॥

ऐसा काजेंवीण आतुंडला । तो सांग पां काय आणिकें बांधला ।
मग नोसंडी जऱ्ही नेला । तोडुनि अर्धा ॥ ७९ ॥

म्हणऊनि आपणयां आपणचि रिपु । जेणें वाढविला हा संकल्पु ।
येर स्वंयबुध्दी म्हणे बापु । जो नाथिलें नेघे ॥ ८० ॥

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७ ॥

तया स्वांतःकरणजिता । सकळकामोपशांता ।
परमात्मा परौता । दुरी नाहीं ॥ ८१ ॥

जैसा किडाळाचा दोषु जाये । तरी पंधरे तेंचि होये ।
तैसें जीवा ब्रम्हत्व आहे । संकल्पलोपीं ॥ ८२ ॥

हा घटाकारु जैसा । निमालिया तया अवकाशा ।
नलगे मिळो जाणें आकाशा । आना ठाया ॥ ८३ ॥

तैसा देहाहंकारु नाथिला । हा समूळ जयाचा नाशिला ।
तोचि परमात्मा संचला । आधींचि आहे ॥ ८४ ॥

आतां शीतोष्णाचिया वाहणी । तेथ सुखदुःखाची कडसणीं ।
इयें न समाती कांही बोलणीं । मानापमानांची ।। ८५ ॥

जे जिये वाटा सुर्यु जाये । तेउतें तेजाचें विश्व होये ।
तैसे तया पावे तें आहे । तोचि म्हणऊनि ॥ ८६ ॥

देखैं मेघौनि सुटती धारा । तिया न रुपती जैसिया सागरा ।
तैशी शुभाशभें योगीश्वरा । नव्हती आनें ॥ ८७ ॥

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥ ८ ॥

जो हा विज्ञानात्मकु भावो । तया विचारितां जाहला वावो ।
मग लागला जंव पाहों । तंव ज्ञान तें तोचि ॥ ८८ ॥

आतां व्यापकु कीं एकदेशी । हे ऊहापोही जे ऐसी ।
ते करावी ठेली आपैशी । दुजेनवीण ॥ ८९ ॥

ऐसा शरीरीचि परी कौतुकें । परब्रह्माचेनि पाडें तुके ।
जेणें जिंतलीं एके । इंद्रिये गा ॥ ९० ॥

तो जितेंद्रियु सहजें । तोचि योगयुक्तु म्हणिजे ।
जेणें सानें थोर नेणिजे । कवणें काळीं ।। ९१ ॥

देखे सोनियाचें निखळ । मेरुयेसणें ढिसाळ ।

आणि मातियेचें डिखळ । सरिसेंचि मानी ॥ ९२ ॥

पाहता पृथ्वीचें मोल थोडें । ऐसें अनघ्र्य रत्न चोखडें ।
देखें दगडाचेनि पाडें । निचाडु ऐसा ॥ ९३ ॥

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुध्दिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥

तेथ सुहृद आणि शत्रु । कां उदासु आणि मित्रु ।
हा भावभेद विचित्रु । कल्पुं कैंचा ॥ ९४ ॥

तया बंधु कोण काह्याचा । द्वेषिया कवणु तयाचा ।
मीचि विश्व ऐसा जयाचा । बोधु जाहला ॥ ९५ ॥

मग तयाचिये दिठी । अधमोत्तम असे किरीटी ।
काय परिसाचिये कसवटी । वानिया कीजे ॥ ९६ ॥

ते जैशी निर्वाण वर्णुचि करी । तैशी जयाचि बुध्दी चराचरीं ।
होय साम्याची उजरी । निरंतर ॥ ९७॥

जे ते विश्वाळंकाराचें विसुरे । जरी आहाती आनानें आकारें ।
तरी घडले एकचि भांगारें । परब्रह्में ॥ ९८ ॥

ऐसें जाणणें जें बरवें । ते फावलें तया आघवें ।
म्हणौनि आहाचवाहाचें न झकवे । येणे आकारचित्रें ॥ ९९ ॥

घापे पटामाजी दृष्टी । दिसे तंतूंचि सैंघ सृष्टी ।
परी तो एकवांचुनि गोठी । दुजी नाहीं ॥ १०० ॥

ऐसेनि प्रतीती हे गवसे । ऐसा अनुभव जयातें असे ।
तोचि समबुध्दी हें अनारिसें । नव्हे जाणें ॥ १०१ ॥

जयाचें नांव तीर्थरावो । दर्शनें प्रशस्तीसि ठावो ।
जयाचेनि संगें ब्रह्मभावो । भ्रांतासी ॥ १०२ ॥

जयाचेनि बोलें धर्मु जिये । दिठी महासिध्दितें विये ।
देखें स्वर्गसुखादि इयें । खेळु जयाचा ॥ १०३ ॥

विपायें जरी आठवला चित्ता । तरी दे आपुली योग्यता ।
हें असो तयातें प्रशंसितां । लाभु आथि ॥ १०४ ॥

योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥

पुढती अस्तवेना ऐसें । जया पाहलें अद्वैतदिवसें ।
मग आपणपांचि आपण असे । अखंडित ॥ १०५ ॥

ऐसिया दृष्टी जो विवेकी । पार्था तो एकाकी ।
सहजें अपरिग्रही जो तिहीं लोकी । तोचि म्हणऊनि ॥ १०६ ॥

ऐसियें असाधारणें । निष्पन्नाचीं लक्षणें ।
आपुलेनि बहुवसपणें । श्रीकृष्ण बोले ॥ १०७ ॥

जो ज्ञानियांचा बापु । देखणेयांचे दिठीचा दीपु ।
जया दादुलयाचा संकल्पु । विश्व रची ॥ १०८ ॥

प्रणवाचिये पेठे । जाहलें शब्दब्रह्म माजिठें ।
तें जयाचिया यशा धाकुटें । वेढूं न पुरे ॥ १०९ ॥

जयाचेनि आंगीकें तेजें । आवो रविशशीचिये वणिजे ।
म्हणौनि जग हें वेसजे- । वीण असे तया ॥ ११० ॥

हां गा नांवचि एक जयाचें । पाहतां गगनही दिसे टांचे ।
गुण एकेक काय तयाचे । आकळशील तूं ॥ १११ ॥

म्हणोनि असो हें वानणें । सांगों नेणों कवणांची लक्षणें ।
दावावीं मिषें येणें । कां बोलिलों तें ॥ ११२ ॥

ऐकें द्वैताचा ठावोचि फेडी । ते ब्रह्मविद्या कीजेल उघडी ।
तरी अर्जुना पढिये हे गोडी । नासेल हन ॥ ११३ ॥

म्हणोनि तें तैसे बोलणें । नव्हे सपातळ आड लावणें ।
केलें मनचि वेगळवाणें । भोगावया ॥ ११४ ॥

जया सोहंभाव अटकु । मोक्षसुखालागोनि रंकु ।
तयाचिये दिठीचा झणें कळंकु । लागेल तुझिया प्रेमा ॥ ११५ ॥

विपायें अंहभाव ययाचा जाईल । मी तेंचि हो जरी होईल ।
तरी मग काय कीजेल । एकलेया ॥ ११६ ॥

दिठीचि पाहतां निविजे । कां तोंड भरोनि बोलिजे ।
नातरी दाटुनि खेंव दीजे । ऐसें कोण आहे ॥ ११७ ॥

आपुलिया मना बरवी । असमाई गोठी जीवीं ।
ते कवणेंसि चावळावी । जरी ऐक्य जाहलें ॥ ११८ ॥

इया काकुळती जनार्दनें । अन्योपदेशाचेनि हातासनें ।
बोलामाजि मन मनें । आलिंगुं सरले ॥ ११९ ॥

हें परिसतां जरी कानडें । तरी जाण पां पार्थ उघडें ।
कृष्णसुखाचेंचि रुपडें । वोतलें गा ॥ १२० ॥

हें असो वयसेचिये शेवटीं । जैसें एकचि विये वांझोटी ।
मग ते मोहाची त्रिपुटी । नाचों लागे ॥ १२१ ॥

तैसें जाहले अनंता । ऐंसे तरी मी न म्हणतां ।
जरी तयाचा न देखतां । अतिशयो एथ ॥ १२२ ॥

पाहा पां नवल कैसें चोज । कें उपदेशु केउतें झुंज ।
परी पुढें वालभाचे भोज । नाचत असे ॥ १२३ ॥

आवडी आणि लाजवी । व्यसन आणि शिणवी ।
पिसें आणि न भुलवी । तरी तेंचि काइ ॥ १२४ ॥

म्हणउनि भावार्थु तो ऐसा । अर्जुन मैत्रियेचा कुवासा ।
कीं सुखे श्रृंगारलिया मानसा । दर्पणु तो ॥ १२५ ॥

यावरी बाप पुण्यपवित्र । जगीं भक्तिबीजासि सुक्षेत्र ।
तो कृष्णकृपे पात्र । याचिलागीं ॥ १२६ ॥

हो का आत्मनिवेदनातळींची । जे पीठिका होय सख्याची ।
पार्थु अधिष्ठात्री तेथिंची । मातृका गा ॥ १२७ ॥

पासींचि गोसावी न वर्णिजे । मग पाइकाचा गुण घेईजे ।
ऐसा अर्जुने तो सहजें । पढिये हरी ॥ १२८ ॥

पाहां पां अनुरागें भजे । जे प्रियोत्तमें मानिजे ।
ते पतीहून काय न वर्णिजे । पतिव्रता ॥ १२९ ॥

तैसा अर्जुनचि विशेषें स्तवावा । ऐसें आवडलें मज जीवा ।
जे तो त्रिभुवनाचिया दैवां । एकायतनु जाहला ।। १३० ॥

जयाचिया आवडीचेनि पांगें । अमूर्तुही मूर्ति आवगे ।
पूर्णाहि परी लागे । अवस्था जयाची ॥ १३१॥

तंव श्रोते म्हणती दैव । कैसी बोलाची हवाव ।
काय नादातें हन बरव । जिणोनी आली ॥१३२॥

हां हो नवल नोहे देशी । मऱ्हाटी बोलिजे तरी ऐसी ।
वाणें उमटताहे आकाशीं । साहित्यरंगाचें ॥१३३॥

कैसें उन्मेखचांदिणें तार । आणि भावार्था पडे गार ।
हेचि श्लोकार्थकुमुदी तरी फार । साविया होती ॥१३४॥

चाडचि निचाडां करी । ऐसी मनोरथीं ये थोरी ।
तेणें विवळले अंतरी । तेथ डोलु आला ॥१३५॥

तें निवृत्तिदासें जाणितलें । मग अवधान द्या म्हणितलें ॥
नवल पांडवकुळीं पाहलें । कृष्णदिवसें ॥१३६॥

देवकीया उदरीं वाहिला। यशोदा सायासें पाळिला ॥
कीं शेखीं उपेगा गेला । पांडवासी ॥१३७॥

म्हणऊनि बहु दिवस वोगळावा । कां अवसरु पाहोनि विनवावा ।
हाही सोसु तया सदैवा । पडेचिना ॥१३८॥

हें असो कथा सांगें वेगीं । मग अर्जुन म्हणे सलगी ।

देवा इयें संतचिन्हें हन आंगीं । न ठकती माझां ॥१३९॥

एऱ्हवीं या लक्षणांचिया निजसारा । मी अपाडें कीर अपुरा ।
परि तुमचेनि बोलें अवधारा । थोरावें जरी ॥१४०॥

जी तुम्ही चित्त देयाल । तरी ब्रह्म मियां होईजेल ।
काय जाहलें अभ्यासिजेल । सांगाल जे ॥ १४१ ॥

हां हो नेणों कवणाची काहाणी । आइकोनि श्लाघत असों अंतःकरणीं ।
ऐसी जाहलेपणाची शिरयाणी । कायसी देवा ॥ १४२ ॥

हें आंगे म्या होइजो का । येतुलें गोसावी आपुलेपणें कीजो कां ।
तंव हांसोनि श्रीकृष्ण हो कां । करुं म्हणती ॥ १४३ ॥

देखा संतोषु एक न जोडे । तंवचि सुखाचें सैंघ सांकडें ।
मग जोडलिया कवणीकडे । अपुरें असे ।। १४४ ॥

तैसा सर्वेश्वरु बळिया सेवकें । म्हणोनि ब्रह्मही होय तो कौतुकें ।
परि कैंसा भारें आतला पिके । दैवाचेनि ॥ १४५ ॥

जो जन्मसहस्रांचियासाठीं । इंद्रादिकांही महागु भेटी ।
तो आधीनु केतुला किरीटी । जे बोलुहि न साहे ॥ १४६ ॥

मग ऐका जें पांडवें । म्हणितले ब्रह्म म्यां होआवें ।
तें अशेषही देवें । अवधारिलें ॥ १४७ ॥

तेथ ऐसेंचि एक विचारिलें । जे या ब्रह्मत्वाचे डोहळे जाहले ।
परि उदरा वैराग्य आहे आलें । बुध्दीचिया ॥ १४८ ॥

एऱ्हवीं दिवस तरी अपुरे । परि वैराग्यवसंताचेनि भरें ।
जे सोंहभाव महुरें । मोडोनि आला ॥ १४९ ॥

म्हणोनि प्राप्तिफळीं फळतां । यासि वेळु न लागेल आतां ।
हो विरक्तु ऐसा अंनता । भरंवसा जाहला ॥ १५० ॥

म्हणे जें जें हा अधिष्ठील। तें आरंभींच यया फळेल ।
म्हणौनि सांगितला न वचेल । अभ्यासु वायां ॥ १५१ ॥

ऐसें विवरोनियां श्रीहरी । म्हणितलें तिये अवसरीं ।
अर्जुना हा अवधारीं । पंथराजु ॥ १५२ ॥

तेथ प्रवृत्तितरुच्या बुडीं । दिसती निवृत्तिफळाचिया कोडी ।
जिये मार्गीचा कापडी । महेशु आझुनि ॥ १५३ ॥

पैं योगवृंदे वहिलीं । आडवीं आकाशीं निघालीं ।
कीं तेथ अनुभवाच्या पाउलीं । धोरणु पडिला ॥ १५४ ॥

तिहीं आत्मबोधाचेनि उजुकारें । धांव घेतली एकसरें ।
कीं येर सकळ मार्ग निदसुरे । सांडुनियां ॥ १५५ ॥

पाठीं महर्षी येणें आले । साधकांचे सिध्द जाहाले ।
आत्मविद थोरावले । येणेंचि पंथें ॥ १५६ ॥

हा मार्गु जैं देखिजे । तैं तहान भूक विसरिजे ।
रात्रिदिवसु नेणिजे । वाटे इये ॥ १५७ ॥

चालतां पाऊल जेथ पडे । तेथ अपवर्गाची खाणी उघडे ।
आव्हांटलिया तरी जोडे । स्वर्गसुख ॥ १५८ ॥

निगिजे पूर्वीलिया मोहरा । कीं येइजे पश्चिमेचिया घरा ।
निश्चळपणें धनुर्धरा । चालणें येथिंचें ॥ १५९ ॥

येणें मार्गें जया ठाया जाइजे । तो गांवो आपणचि होइजे ।
हें सांगो काय सहजें । जाणसी तूं ॥ १६० ॥

तेथ म्हणितलें देवा । तरी तेंचि मग केव्हां ।
कां आर्तीसमुद्रौनि न काढावा । बुडतु जी मी ॥ १६१ ॥

तवं श्रीकृष्ण म्हणती ऐसें । हें उत्संखळ बोलणें कायसें ।
आम्हीं सांगतसों आपैसें । वरि पुशिले तुवां ॥ १६२ ॥

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥

तरी विशेषे आतांचि बोलिजेल । परि तें अनुभवें उपेगा जाईल ।
म्हणौनि तैसें एक लागेल । स्थान पहावें ॥ १६३ ॥

जेथ आराणुकेचेनि कोडें । बैसलिया उठों नावडे ।
वैराग्यासी दुणीव चढे । देखलिया जें ॥ १६४ ॥

जो संती वसविला ठावो । संतोषासि सावावो ।
मना होय उत्सावो । धैर्याचा ॥ १६५ ॥

अभ्यासुचि आपणयातें करी । हृदयातें अनुभव वरि ।
ऐसी रम्यपणाची थोरी । अखंड जेथ ॥ १६६ ॥

जया आड जातां पार्था । तपश्चर्या मनोरथा ।
पाखांडियाही आस्था । समूळ होय ॥ १६७ ॥

स्वभावें वाटे येतां । जरी वरपडा जाहला अवचितां ।
तरी सकामुही परि माघौता । निघों विसरे ॥ १६८ ॥

ऐसेनि न राहतयातें राहावी । भ्रमतयातें बैसवी ।
थापटुनि चेववी । विरक्तीतें ॥ १६९ ॥

हें राज्य वर सांडिजे । मग निवांता एथेंचि असिजे ।
ऐसे शृंगारियांहि उपजे । देखतखेंवो ॥ १७० ॥

जें येणें मानें बरवंट । आणि तैसेच अतिचोखट ।
जेथ अधिष्ठान प्रगट । डोळां दिसे ॥ १७१ ॥

आणिकही एक पहावें । साधकीं वसतें होआवें ।
आणि जनाचेनि पायरवें । रुळेचिना ॥ १७२ ॥

जेथ अमृताचेनि पाडें । मुळेहीसकट गोडें ।
जोडती दाटें झाडें । सदा फळतीं ॥ १७३ ॥

पाउला पाउला उदकें । वर्षाकाळेंही अतिचोखें ।
निर्झरें का विशेखें । सुलभें जेथ ॥ १७४ ॥

हा आतपुही अळुमाळु । जाणिजे तरी शीतळु ।
पवन अति निश्चळु । मंद झुळके ॥ १७५ ॥

बहुत करुनि निःशद्ब । दाट न रिगे श्वापद ।
शुक हन षट्पद । तेउतें नाहीं ॥ १७६ ॥

पाणिलगें हंसें । दोनी चारी सारसें ।
कवणें एके वेळे बैसे । तरी कोकिळही हो ॥ १७७ ॥

निरंतर नाही । तरी आलीं गेलीं कांहीं ।
होतु कां मयुरेंही । आम्ही ना न म्हणों ॥ १७८ ॥

परि आवश्यक पांडवा । ऐसा ठावो जोडावा ।
तेथ निगूढ मठ होआवा । कां शिवालय ॥ १७९ ॥

दोहींमाजी आवडे तें । जें मानलें होय चित्तें ।
बहुतकरुनि एकांते । बैसिजे गा ॥ १८० ॥

म्हणोनि तैसें ते जाणावें । मन राहातें पाहावें ।
राहेल तेथ रचावें । आसन ऐसें ।। १८१ ॥

वरि चोखट मृगसेवडी । माजी धूतवस्त्राची घडी ।
तळवटीं अमोडी । कुशांकुर ॥ १८२ ॥

सकोमळ सरिसे । सुबध्द राहती आपैसे ।
एकें पाडें तैसें । वोजा घाली ॥ १८३ ॥

परि सावियाचि उंच होईल । तरी आंग हन डोलेल ।
नीच तरी पावेल । भूमिदोषु ॥ १८४ ॥

म्हणौनि तैसें न करावें । समभावें धरावें ।
हें बहु असो होआवें । आसन ऐसें ॥ १८५ ॥

तत्रैकाग्नं मनः कृत्वा यतचित्तेद्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्याद योगमात्मविशुध्दये ॥ १२ ॥

मग तेथ आपण । एकाग्र अंतःकरण ।

करुनि सद्‌गुरुस्मरण । अनुभविजे ॥ १८६ ॥

तैसें स्मरतेनि आदरें । सबाह्य सात्विकें भरे ।
जंव काठिणपण विरे । अहंभावाचे ॥ १८७ ॥

विषयांचा विसरु पडे । इंद्रियांची कसमस मोडे ।
मनाची घडी घडे । हृदयामाजीं ॥ १८८ ॥

ऐसें ऐक्य हें सहजें । फावें तंव राहिजे ।
मग तेणेंचि बोधें बैसिजे । आसनावरी ॥ १८९ ॥

आतां आंगाते आंग करी । पवनातें पवनु धरी ।
ऐसी अनुभवाची उजरी । होंचि लागे ॥ १९० ॥

प्रवृत्ती माघौति मोहरे । समाधि ऐलाडि उतरे ।
आघवें अभ्यासु सरे । बैसतखेंवो ॥ १९१ ॥

मुद्रेची प्रौढी ऐशी । तेचि सांगिजेल आतां परियेसीं ।
तरी उरु या जघनासी । जडोनि घालीं ॥ १९२ ॥

चरणतळें देव्हडी । आधारद्रुमाचा बुडीं ।
सुघटितें गाढीं । संचरीं पां ॥ १९३ ॥

सव्य तो तळीं ठेविजे । तेणें सिवणीमध्यु पीडिजे ।
वरी बैसे तो सहजें । वामचरणु ॥ १९४ ॥

गुद मेंढ्राआंतौति । चारी अंगुळें निगुतीं ।
तेथ सार्ध सार्ध प्रांती । सांडुनियां ॥ १९५ ॥

माजि अंगुळ एक निगे । तेथ टांचेचेनि उत्तराभागें ।
नेहेटिजे वरि आंगें । पेललेनि ॥ १९६ ॥

उचलिले कां नेणिजे । तैसें पृष्ठांत उचलिजे ।
गुल्फद्‌वय धरिजे । तेणेंचि मानें ॥ १९७ ॥

मग शरीर संचु पार्था । अशेषुही सर्वथा ।
पार्ष्णीचा माथा । स्वयंभु होय ॥ १९८ ॥

अर्जुना हें जाण । मूळबंधाचें लक्षण ।
वज्रासन गौण । नाम यासी ॥ १९९ ॥

ऐसी आधारीं मुद्रा पडे । आणि आधींचा मार्गु मोडे ।
तेथ अपानु आंतलीकडे । वोहोंटो लागे ॥ २००॥

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ १३ ॥

तंव करसंपुट आपैसें । वाम चरणीं बैसे ।
तंव बाहुमुळीं दिसे । थोरवी आली ॥ २०१ ॥

माजी उभारलेनि दंडें । शिरकमळ होय गाढें ।
नेत्रद्वारीची कवाडें । लागूं पहाती ॥ २०२ ॥

वरचिलें पाती ढळती । तळींची तळीं पुंजाळती ।
तेथ अर्धोन्मीलित स्थिती | उपजे तया ॥ २०३ ॥

दिठी राहोनि आंतुलीकडे । बाहेर पाऊल घाली कोडें ।
ते ठायीं ठावो पडे । नासाग्रपीठीं ॥ २०४ ॥

ऐसें आंतुच्या आंतुचि रचे । बाहेरी मागुतें न वचे ।
म्हणौनि राहणें आधिये दिठीचें । तेथेंचि होय ॥ २०५ ॥

आतां दिशांचि भेटी घ्यावी । कां रुपाची वाट पहावी ।
हे चाड सरे आघवी । आपैसया ॥ २०६ ॥

मग कंठनाळ आटे । हनुवटी हे हडौति दाटे ।
ते गाढी होऊनि नेहटे । वक्षःस्थळीं ॥ २०७ ॥

माजीं घंटिका लोपे । वरी बंधु जो आरोपे ।
तो जालंधरु म्हणिपे । पंडुकुमरा ॥ २०८ ॥

नाभीवरी पोखे । उदर हें थोके ।
अंतरीं फांके । हृदयकोशु ॥ २०९ ॥

स्वाधिष्ठानावरिचिले कांठीं । नाभीस्थानातळवटीं ।
बंधु पडे किरीटी । वोढियाणा तो ॥ २१० ॥

प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥ १४ ॥

ऐसी शरीराबाहेरलीकडे । अभ्यासाची पांखर पडे ।
तंव आंतु त्राय मोडे । मनोधर्माची ॥ २११ ॥

कल्पना निमे । प्रवृत्ती शमे ।
आंग मन विरमे । सावियाचि ॥ २१२॥

क्षुधा काय जाहाली । निद्रा केउती गेली ।
हे आठवणही हारपली । न दिसे वेगां । २१३ ॥

जो मुळबंधे कोंडला । अपानु माघौता मुरडला ।
तो सवेंचि वरी सांकडला । फुगु धरी ॥ २१४ ॥

क्षोभलेपणें माजे । उवाइला ठायी गाजे ।
मणिपुरेंसी झुंजे । राहोनियां ॥ २१५ ॥

मग थांवली ते वाहटुळी । सैंघ घेऊनि घर डहुळी ।
बाळपणींची कुहीटुळी । बाहेर घाली ॥ २१६ ॥

भीतरीं वळी न धरे । कोठ्यामाजीं संचरे ।
कफपित्ताचे थारे । उरों नेदी॥ २१७ ।।

धांतुचे समुद्र उलंडी । मेदाचे पर्वत फोडी ।
आंतली मज्जा काढी । अस्थिगत ॥ २१८ ॥

नाडीतें सोडवी । गात्रांतें विघडवी ।
साधकांते भेडसावी । परि बिहावें ना ॥ २१९ ॥

व्याधीतें दावी । सवेंचि हरवी ।
आप पृथ्वी कालवी । एकवाट ॥ २२० ॥

तंव येरीकडे धनुर्धरा । आसनाचा उबारा ।
शक्ती करी उजगरा । कुंडलिनीते ॥ २२१ ॥

नागाचें पिलें । कुंकुमें नाहलें ।
वळण घेऊनि आलें । सेजे जैसें ॥ २२२ ।।

तैशी ते कुंडलिनी । मोटकी औट वळणी ।
अधोमुख सर्पिणी । निजैली असे ॥ २२३ ॥

विद्युलतेची विडी । वन्हिज्वाळांची घडी ।
पंधरेयाची चोखडी । घोंटीव जैशी ॥ २२४ ॥

तैसी सुबध्द आटली । पुटीं होती दाटली ।
तें वज्रासनें चिमुटली । सावधु होय ॥ २२५ ॥

तेथ नक्षत्र जैसें उलंडलें । कीं सुर्याचें आसन मोडलें ।
तेजाचे बीज विरुढलें । अंकुरेशीं ॥ २२६ ॥

तैशी वेढियातें सोडती । कवतिकें आंग मोडिती ।
कंदावरी शक्ती । उठली दिसे ॥ २२७ ॥

सहजें बहुतां दिवसांची भूक । वरी चेवविलीं तें होय मिष ।
मग आवेशें पसरी मुख । ऊर्ध्वा उजू ॥ २२८ ॥

तेथ हृदयकोशातळवटीं । जो पवनु भरे किरीटी ।
तया सगळेयाचि मिठी । देऊनि घाली ॥ २२९ ॥

मुखींच्या ज्वाळीं । तळीं वरी कवळी ।
मांसाची वडवाळी ।आरोगुं लागे ॥ २३० ॥

जे जे ठाय समांस । तेथ आहाच जोडे घाउस ।
पाठी एकदोनी घांस । हियाही भरी ॥ २३१ ॥

मग तळवे तळहात शोधी । उर्ध्वीचे खंड भेदी ।
झाडा घे संधी । प्रत्यंगाचा ॥ २३२ ॥

आधार तरी न संडी । परि नखींचेंही सत्त्व काढी ।

त्वचा धुवूनि जडी । पांजरेशीं ॥ २३३ ॥

अस्थींचे नळे निरपे । शिरांचे हीर वोरपे ।
तंव बाहेरी विरुढी करपे । रोमबीजांची ॥ २३४ ॥

मग सप्तधांतूच्या सागरीं । ताहानेली घोंट भरी ।
आणि सवेंचि उन्हाळा करी । खडखडीत ॥ २३५ ॥

नासापुटौनि वारा । जो जातसे अंगुळे बारा ।
तो गचिये धरुनि माघारा । आंतु घाली ॥ २३६ ॥

तेथ अध वरौतें आकुंचे । ऊर्ध्व तळौतें खांचे ।
तया खेंवामाजि चक्राचे । पदर उरती ॥ २३७ ॥

एऱ्हवीं तरी दोन्ही तेव्हांचि मिळती । परि कुंडलिनी नावेकु दुश्चित्त होती ।
ते तयांतें म्हणे परौती । तुम्हीचि कायसीं एथें ॥ २३८ ॥

आइकें पार्थिव धातु आघवी । आरोगितां काहीं नुरवी ।
आणि आपातें तंव ठेवी । पुसोनियां ॥ २३९ ॥

ऐसी दोनी भुतें खाये । ते वेळी संपूर्ण धाये ।
मग सौम्य होऊनि राहे । सुषुम्नेपाशीं ॥ २४० ॥

तेथ तृप्तीचेनि संतोषें । गरळ जें वमी मुखें ।
तेणें तियेचेनि पीयूषे । प्राणु जिये ॥ २४१ ॥

तो अग्नि आंतूनि निघे । परि सबाह्य निववूंचि लागे ।
ते वेळी कसु बांधिती आंगे । सांडिला पुढती ॥ २४२ ॥

मार्ग मोडिती नाडीचे । नवविधपण वायुचें ।
जाय म्हणऊनि शरीराचे । धर्मु नाहीं ॥ २४३ ॥

इडा पिंगळा एकवटती । गांठी तिन्ही सुटती ।
साही पदर फुटती । चक्रांचे हे ॥ २४४॥

मग शशी आणि भानु । ऐसा कल्पिजे जो अनुमानु ।
तो वातीवरी पवनु । गिवसितां न दिसे ॥ २४५ ॥

बुध्दीची पुळिका विरे । परिमळु घ्राणी उरे ।
तोही शक्तिसवें संचरे । मध्यमेमाजी ॥ २४६ ॥

तंव वरिलेकडोनि ढाळें । चंद्रामृताचें तळें ।
कानवडोनि मिळे । शक्तिमुखीं ॥ २४७ ॥

तेणें नातकें रस भरे । तो सर्वांगामाजीं संचरे ।
जेथिंचा तेथ मुरे । प्राणपवनु ॥ २४८ ॥

तातलिये मुसें । मेण निघोनि जाय जैसें ।
कोंदली राहे रसें । वोतलेनि ॥ २४९ ॥

तैसे पिंडाचेनि आकारें । ते कळाचि कां अवतरे ।
वरी त्वचेचेनि पदरें । पांगुरली असे ॥ २५० ॥

जैसी आभाळाची बुंथी । करुनि राहे गभस्ती ।
मग फिटलिया दीप्ति । धरूं नये ॥ २५१ ॥

तैसा आहाचवरि कोरडा । त्वचेचा असे पातवडा ।
तो झडोनि जाय कोंडा । जैसा होय ॥ २५२ ॥

मग काश्मीराचे स्वयंभ । कां रत्नबीजा निघाले कोंभ ।
अवयवकांतीचि भांब | तैसी दिसे ॥ २५३ ॥

नातरि संध्यारागींचे रंग । काढूनि वळिलें तें आंग ।
की अंतर्जोतीचें लिंग । निर्वाळिलें ॥ २५४ ॥

कुंकुमाचे भरींव । सिध्दरसांचे वोतींव ।
मज पाहतां सावेव । शांतिचि ते ॥ २५५ ॥

तें आनंदचित्रींचें लेप । नातरी महासुखाचें रूप ।
कीं संतोषतरूचें रोप । थांवलें जैसें ॥ २५६ ॥

तो कनकचंपकाचा कळा । कीं अमृताचा पुतळा ।
नाना सासिंनला मळा । कोंवळिकेचा ॥ २५७ ॥

हो कां जे शारदियेचे वोलें । चंद्रबिंब पाल्हेलें ।
कां तेजचि मूर्त बैसलें । आसनावरी ॥ २५८ ॥

तैसें शरीर होये । जे वेळीं कुंडलिनी चंद्र पिये ।
मग देहाकृति बिहे । कृतांतु गा ॥ २५९ ॥

वृध्दाप्य तरी बहुडे । तारुण्याची गांठी विघडे ।
लोपली उघडे । बाळदशा ॥ २६० ॥

वयसा तरी येतुलेवरी । एऱ्हवी बळाचा बळार्थु करी ।
धैर्याची थोरी । निरुपम ॥ २६१ ॥

कनकद्रुमाचां पालवीं । रत्नकळिका नित्य नवी ।
नखें तैसीं बरवीं । नवीं निघती ॥ २६२ ॥

दांतही आन होती । परि अपाडें सानेजती ।
जैसी दुबाहीं बैसे पांती । हिरेयांची ॥ २६३ ॥

माणिकुलियांचिया कणिया । सावियाची अणुमानिया ।
तैसिया सर्वांगीं उधवती अणिया । रोमांचियां ॥ २६४ ॥

करचरणतळें । जैसीं कां रातोत्पळें ।
पाखाळीं होती डोळे । काय सांगो ॥ २६५ ॥

निडाराचेनि कोंदाटें । मोतियें नावरती संपुटें ।
मग शिवणी जैशी उतटे । शुक्तिपल्लवांची ॥ २६६ ॥

तैशीं पातिचिये कवळिये न समाये । दिठी जाकळोनि निघों पाहे ।
आधिलीची परि होये । गगना कळिती ॥ २६७ ॥

आइके देह होय सोनियाचें । परि लाघव ये वायूचें ।
जे आपा आणि पृथ्वीचे । अंशु नाहीं ॥ २६८ ॥

मग समुद्रपैलाडी देखे । स्वर्गीचा आलोचु आइके ।
मनोगत ओळखे । मुंगियेचे ।। २६९ ॥

पवनाचा वारिका वळघे । चाले तरी उदकीं पाऊल न लागे ।
येणें येणें प्रसंगे । येती बहुता सिध्दी ॥ २७० ॥

आइकें प्राणाचा हातु धरुनि । गगनाची पाउटी करुनी ।
मध्यमेचेनि दादराहुनी । हृदया आली ॥ २७१ ॥

ते कुंडलिनी जगदंबा । जे चैतन्यचक्रवर्तीची शोभा ।
जया विश्वबीजाचिया कोंभा । साउली केली ॥ २७२ ॥

जे शून्यलिंगाची पिंडी । जे परमात्मया शिवाची कंरडी ।
जे प्राणाची उघडी । जन्मभूमी ॥ २७३ ॥

हें असो ते कुंडलिनी बाळी । हृदयाआंतु आली ।
तंव अनाहताचां बोलीं । चावळे ते ॥ २७४ ॥

शक्तीचिया आंगा लागलें । बुद्धीचें चैतन्य होतें जाहलें ।
तें तेणें आइकिलें । अळुमाळु ॥ २७५ ॥

घोषाच्या कुंडी । नादचित्रांची रुपडीं ।
प्रणवाचिया मोडी । रेखिलीं ऐसीं ॥ २७६ ॥

हेंचि कल्पावें तरी जाणिजे । परि कल्पितें कैचें आणिजे ।
तरी नेणों काय गाजे । तिये ठायीं ॥ २७७ ॥

विसरोनि गेलों अर्जुना । जंव नाशु नाही पवना ।
तंव वाचा आथी गगना । म्हणोनि घुमे ॥ २७८ ॥

तया अनाहताचेनि मेघें । आकाश दुमदुमों लागे ।
तंव ब्रह्मस्थानींचें बेगें । फिटलें सहजें ॥ २७९ ॥

आइकें कमळगर्भाकारें । जें महदाकाश दुसरें ।
जेथ चैतन्य आधातुरें । करुनि असिजे ॥ २८० ॥

तया हृदयाच्या परिवरीं । कुंडलिनियां परमेश्वरी ।
तेजाची शिदोरी । विनियोगिली ।। २८१ ॥

बुध्दीचेनि शाकें । हातबोनें निकें ।

द्वैत जेथ न देखे । तैसें केलें ॥ २८२ ॥

ऐसी निजकांती हारविली । मग प्राणुचि केवळ जाहली ।
ते वेळी कैसी गमली । म्हणावी पां ॥ २८३ ॥

हो कां जे पवनाची पुतळी । पांघुरली होती सोनेसळी ।
ते फेडुनियां वेगळी । ठेवली तिया ॥ २८४ ॥

नातरी वारयाचेनि आंगें झगटली । दीपाची दिठी निमटली ।
कां लखलखोनि हारपली । वीजु गगनीं ॥ २८५ ॥

तैशी हृदयकमळवेर्‍हीं । दिसे सोनियाची जैशी सरी ।
नातरी प्रकाशजळाची झरी । वाहत आली ॥ २८६ ॥

मग ते हृदयभूमी पोकळे । जिराली कां एके वेळे ।
तैसें शक्तीचे रुप मावळे । शक्तीचिमाजीं ।। २८७ ॥

तेव्हां तरी शक्तीचि म्हणिजे । एर्‍हवी तो प्राणु केवळ जाणिजे ।
आतां नाद बिंदु नेणिजे । कला ज्योती ॥ २८८ ॥

मनाचा हन मारु । कां पवनाचा धरु ।
ध्यानाचा आदरु । नाहीं परी ॥ २८९ ॥

हे कल्पना घे सांडी । तें नाहीं इये परवडी ।
हे महाभूतांची फुडी । आटणी देखां ॥ २९० ॥

पिंडे पिंडाचा ग्रासु । तो हा नाथसंकेतीचा दंशु ।
परि दाऊनि गेला उद्देशु । महाविष्णु ॥ २९१ ॥

तया ध्वनिताचें केणें सोडुनी । यथार्थाची घडी झाडुनी ।
उपलविली म्यां जाणुनि । ग्राहीक श्रोते ॥ २९२ ॥

युञ्जन्नेनं सदाऽत्मानं योगी नियतमानसः ।
शान्ति निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ १५ ॥

ऐकें शक्तीचें तेज लोपे । तेथ देहींचे रुप हारपे ।
मग तो डोळ्यांमाजी लपे । जगाचिया ॥ २९३ ॥

एर्‍हवीं आधिलाची ऐसें । सावयव तरी दिसे ।
परी वायूचें कां जैसें । वळिलें होय ॥ २९४ ॥

नातरी कर्दळीचा गाभा । बुंथी सांडोनि उभा ।
कां अवयवचि नभा । निवडला तो ॥ २९५ ॥

तैसें होय शरीर । तैं तें म्हणिजे खेचर ।
हें पद होतां चमत्कार । पिंडजनी ॥ २९६ ॥

देखें साधकु निघोनि जाय । मागां पाउलांची वोळ राहे ।
तेथ ठायी ठायी होये । हे अणिमादिक ॥ २९७ ॥

परि तेणें काय काज आपणयां । अवधारी ऐसा धनंजया ।
लोप आथी भूतत्रया । देहींचा देहीं ॥ २९८ ॥

पृथ्वीतें आप विरवी । आपातें तेज जिरवी ।
तेजातें पवनु हरवी । हृदयामाजीं ।। २९९ ॥

पाठीं आपण एकला उरे । परि शरीराचेनि अनुकारें ।
मग तोही निगे अंतरें । गगना मिळे ॥ ३०० ॥

ते वेळी कुंडलिनी हे भाष जाये । मारुत ऐसें नाम होये ।
परि शक्तीपण तें आहे । जंव न मिळे शिवीं ॥ ३०१ ॥

मग जालंधर सांडी । ककारांत फोडी ।
गगनाचिये पाहाडीं । पैठी होय ॥ ३०२ ॥

ते ॐकाराचिये पाठी । पाय देत उठाउठी ।
पश्यंतीचिये पाउटी । मागां घाली ॥ ३०३ ॥

पुढां तन्मात्रा अर्धवेरी । आकाशाचां अंतरी ।
भरती गमे सागरीं । सरिता जेवीं ॥ ३०४ ॥

मग ब्रह्मरंध्री स्थिरावोनी । सोहंभावाच्या बाह्या पसरुनी ।
परमात्मलिंगा धांवोनि । आंगा घडे ॥ ३०५ ॥

तंव महाभूतांची जवनिका फिटे । मग दोहींसि होय झटें ।
तेथ गगनासकट आटे । समरसीं तिये ॥ ३०६ ॥

पैं मेघाचेनि मुखीं निवडिला । समुद्र कां वोघीं पडिला ।
तो मागुता जैसा आला । आपणपेयां ॥ ३०७ ॥

तेवीं पिंडाचेनि मिषें । पदीं पद प्रवेशे ।
तें एकत्व होय तैसें । पंडुकुमरा ॥ ३०८ ॥

आतां दुजें हन होतें । कीं एकचि हें आइतें ।
ऐशिये विवंचनपुरतें । उरेचिना ।। ३०९ ॥

गगनीं गगन लया जाये । ऐसें जे कांहीं आहे ।
तें अनुभवें जो होये । तो होऊनि ठाके ॥ ३१० ॥

म्हणोनि तेथिंची मातु । न चढेचि बोलाचा हातु ।
जेणें संवादाचिया गांवाआंतु । पैठी कीजे ॥ ३११ ॥

अर्जुना एऱ्हवीं तरी । इया अभिप्रायाचा गर्वु धरी ।
ते पाहें पां वैखरी । दुरी ठेली ॥ ३१२ ॥

भ्रूलता मागिलीकडे । तेथ मकाराचेंचि आंग न मांडे ।
सडेया प्राणा सांकडें । गगना येतां ॥ ३१३ ॥

पाठीं तेथेंचि तो भासळला । तंव शब्दाचा दिवो मावळला ।
मग तयाहि वरी आटु भविन्नला । आकाशाचा ॥ ३१४ ॥

आतां महाशून्याचिया डोहीं । जेथ गगनसीचि ठावो नाहीं ।
तेथ तागा लागेल काई । बोलाचा इया ॥ ३१५ ॥

म्हणोनि आखरामाजीं सांपडे । कीं कानावरी जोडे ।
हे तैसें नव्हे फुडें । त्रिशुध्दी गा ॥ ३१६ ॥

जैं कही दैवें । अनुभविलें फावे ।
तैं आपणचि हें ठाकावें । होऊनिया ॥ ३१७ ॥

पुढती जाणणें तें नाहींचि । म्हणोनि असो किती हेंचि ।
बोलावें आतां वायांचि । धनुर्धरा ॥ ३१८ ॥

ऐसें शब्दजात माघौतें सरे । तेथ संकल्पाचें आयुष्य पुरे ।
वाराही जेथ न शिरे । विचाराचा ॥ ३१९ ॥

जें उन्मनियेचें लावण्य । जें तुर्येचें तारुण्य ।
अनादि जें अगण्य । परमतत्व ॥ ३२० ॥

जें आकाराचा प्रांतु । जें मोक्षाचा एकांतु ।
जेथ आदि आणि अंतु । विरोनि गेले ॥ ३२१ ॥

जें विश्वाचें मूळ । जें योगद्रुमाचें फळ ।
जें आनंदाचें केवळ । चैतन्य गा ॥ ३२२ ॥

जें महाभूतांचें बीज । जें महातेजाचें तेज ।
एवं पार्था जें निज । स्वरुप माझें ॥ ३२३ ॥

ते हे चर्तुभुज कोंभेली । जयाची शोभा रुपा आली ।
देखोनि नास्तिकीं नोकिली । भक्तवृंदें ॥ ३२४ ॥

तें अनिर्वाच्य महासुख । पैं आपणचि जाहले जे पुरुष ।
जयांचे कां निष्कर्ष । प्राप्तीवेरीं ॥ ३२५ ॥

आम्ही साधन हें जें सांगितलें । तैंचि शरीरीं जिहीं केलें ।
ते आमुचेनि पाडें आले । निर्वाळलेया ॥ ३२६ ॥

परब्रह्माचेनि रसें । देहाकृतीचिये मुसें ।
वोतींव जाहले तैसे । दिसती आंगें ॥ ३२७ ॥

कां जें आपण आतां देवो । हा बोलिलो जो उपावो ।
तो प्राप्तीचा ठावो । म्हणोनि घडे ॥ ३२९ ॥

इये अभ्यासीं जे दृढ होती । ते भरंवसेनि ब्रह्मत्वा येती ।
हें सांगतियाची रीती । कळलें मज ॥ ३३० ॥

देवा गोठीचि हे ऐकतां । बोधु उपजतसे चित्ता ।

मा अनुभवें तल्लीनता । नव्हेल कैंवी ॥ ३३१ ॥

म्हणऊनि एथ कांही । अनारिसें नाहीं ।
परि नावभरी चित्त देई । बोला एका ॥ ३३२ ॥

आतां कृष्णा तुवां सांगितला योगु । तो मना तरी आला चांगु ।
परि न शकें करुं पांगु । योग्यतेचा ॥ ३३३ ॥

सहजें आंगिक जेतुली आहे । तेतुलियाची जरी सिध्दि जाये ।
तरी हाचि मार्ग सुखोपायें । अभ्यासीन ॥ ३३४ ॥

नातरी देवो जैसें सांगतील । तैसें आपणपां जरी न ठकेल ।
तरी योग्यतेवीण होईल । तेचिं पुसों ॥ ३३५ ॥

जीवींचिये ऐसी धारण । म्हणोनि पुसावया जाहलें कारण ।
मग म्हणे तरी आपण । चित्त देइजो ॥ ३३६ ॥

हां हो जी अवधारिलें । जें हें साधन तुम्हीं निरुपिलें ।
तें आवडतयाहि अभ्यासिलें । फावों शके ॥ ३३७ ॥

कीं योग्यतेवीण नाहीं । ऐसें हन आहे कांही ।
तेथ कृष्णा म्हणती तरी काई । धनुर्धरा ।। ३३८ ॥

हें काज कीर निर्वाण । परि आणिकही जें कांही साधारण ।
तेंही अधिकाराचे वोडवेविण । काय सिध्दि जाय ॥ ३३९ ॥

पैं योग्यता जे म्हणिजे । ते प्राप्तीची आधीन जाणिजे ।
कां जे योग्य होऊनि कीजे । तें आरंभी फळे ॥ ३४० ॥

तरी तैसी एथ कांही । सावियाचि केणी नाहीं ।
आणि योग्यांची काई । खाणी असे ॥ ३४१ ॥

नावेक विरक्तु । जाहला देहधर्मी नियतु ।
तरि तोचि नव्हे व्यवस्थितु । अधिकारिया ॥ ३४२ ॥

येतुलालिये आयणीमाजि येवढें । योग्यपण तूतेंही जोडे ।
ऐसें प्रसंगे सांकडें । फेडिलें तयाचें ॥ ३४३ ॥

मग म्हणे पार्था । ते हे ऐसी व्यवस्था ।
अनियतासि सर्वथा । योग्यता नाहीं ॥ ३४४ ॥

नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः ।
न चाति स्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ १६ ॥

जो रसनेंद्रियाचा अंकिला । कां निद्रेसी जीवें विकला ।
तो नाहीं एथ म्हणितला । अधिकारिया ॥ ३४५ ॥

अथवा आग्रहाचिये बांदोडी । क्षुधा तृषा कोंडी ।

आहारातें तोडी । मारुनियां ॥ ३४६ ॥

निद्रेचिया वाटा न वचे । ऐसा दृढिवेचेनि अवतरणें नाचे ।
तें शरीरचि नव्हे तयाचें । मा योगु कवणाचा ॥ ३४७ ॥

म्हणोनि अतिशयें विषयो सेवावा । तैसा विरोधु नव्हावा ।
कां सर्वथा निरोधु करावा । हेंही नको ॥ ३४८ ॥

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ १७ ॥

आहार तरी सेविजे । परि युक्तीचेनि मापें मविजे ।
क्रियाजात आचरिजे । तयाचि स्थिती ॥ ३४९ ॥

मपितलां बोलिजे । मितलिया पाउलीं चालिजे ।
निद्रेही मानु दीजे । अवसरें एकें ॥ ३५० ॥

जागणें जरी जाहलें । तरी व्हावे तें मितलें ।
येतुलेनि धातुसाम्य संचले । असेल सुखें ॥ ३५१ ॥

ऐसें युक्तीचेनि हातें । जें इंद्रियां वोपिजे भातें ।
तै संतोषासी वाढतें । मनचि करी ॥ ३५२ ॥

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ १८ ॥

बाहेर युक्तीची मुद्रा पडे । तंव आंत सुख वाढे ।
तेथें सहजचि योगु घडे । नाभ्यासितां ॥ ३५३ ॥

जैसें भाग्याचिये भडसें । उद्यमाचेनि मिसें ।
मग समृध्दीजात आपैसें । घर रिघे ॥ ३५४ ॥

तैसा युक्तीमंतु कौतुकें । अभ्यासाचिया मोहरा ठाके ।
आणि आत्मसिद्धीची पिके । अनुभवु तयाचा ॥ ३५५ ॥

म्हणोनि युक्ती हे पांडवा । घडे जया सदैवा ।
तो अपवर्गाचिये राणिवा । अळंकरिजे ॥ ३५६ ॥

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥ १९ ॥

युक्ती योगाचे आंग पावे । ऐसें प्रयाग जें होय बरवें ।
तेथ क्षेत्रसंन्यासें स्थिरावें । मानस जयाचें ॥ ३५७ ॥

तयातें योगायुक्त म्हण । हेंही प्रसंगे जाण ।
तें दीपांचे उपलक्षण । निर्वातींचिया ॥ ३५८ ॥

आतां तुझें मनोगत जाणोनि । कांही एक आम्ही म्हणोनि ।
तें निकें चित्त देउनी । परिसावें गा ॥ ३५९ ॥

तूं प्राप्तीची चाड वाहसी । परि अभ्यासीं दक्ष नव्हसी ।
तें सांग पा काय बिहसी । दुवाडपणा ॥ ३६० ॥

तरी पार्था हें झणें । सायास घेशीं हो मनें ।
वायां बागूल इये दुर्जनें । इंद्रिये करिती ॥ ३६१ ॥

पाहें पां आयुष्याचा अढळ करी । जें सरतें जीवित वारी ।
तया औषधातें वैरी । काय जिव्हा न म्हणे ॥ ३६२ ॥

ऐसें हितासि जें जें निकें । तें सदाचि या इद्रिंयां दुःखे ।
एऱ्हवी सोपें योगासारिखें । कांही आहे ॥ ३६३ ॥

यत्रोपरमते चित्तं निरुध्दं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥

सुखमात्यन्तिकं यत् तद् बुध्दीग्राह्यमतीद्रिंय ।
वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ २१ ॥

म्हणोनि आसनाचिया गाढीका । जो आम्ही अभ्यासु सांगितला निका ।
तेणे होईल तरी हो कां । निरोधु यया ॥ ३६४ ॥

एऱ्हवी तरी येणें योगें । जै इद्रिंया विंदाण लागे ।
तै चित्त भेटों रिगे । आपणपेयां ॥ ३६५ ॥

परतोनि पाठिमोरें ठाके । आणि आपणियांते आपण देखे ।
देखतखेवों वोळखे । म्हणे तत्त्व हें मी ॥ ३६६ ॥

तिये ओळखीचिसरिसें । सुखाचिया साम्राज्यीं बैसे ।
मग चित्तपण समरसें । विरोनि जाय ॥ ३६७ ॥

जयापरतें आणिक नाहीं । जयातें इद्रिंयें नेणती कहीं ।
तें आपणचि आपुलिया ठायीं । होऊनि ठाके ॥ ३६८ ॥

यं लब्धा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ २२ ॥

मग मेरुपासूनि थोरें । देह दुःखाचेनि डोंगरे ।
दाटिजो पां परि भरें । चित्त न दटे ॥ ३६९ ॥

कां शस्त्रें वरी तोडिलिया । देह अग्निमाजीं पडलिया ।
चित्त महासुखीं पहुडलिया । चेवोचि नये ॥ ३७० ॥

ऐसें आपणपां रिगोनि ठाये । मग देहाची वास न पाहे ।
आणिकचि सुख होऊनि जाये । म्हणूनि विसरे ॥ ३७१ ॥

तं विद्यात् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।
स् निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥ २३ ॥

जया सुखाचिया गोडी । मग आर्तीची सेचि सोडी ।
संसाराचिया तोंडीं । गुंतलें जें ॥ ३७२ ॥

जे योगाची बरव । संतोषाची राणीव ।
ज्ञानाची जाणीव । जयालागीं ॥ ३७३ ॥

तें अभ्यासिलेनि योगें । सावयव देखावें लागें ।
देखिलें तरी आंगें । होईजेल गा ॥ ३७४ ॥

संकल्पप्रभवान् कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।
मनसैवेद्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥ २४ ॥

तरि तोचि योगु बापा । एके परि आहे सोपा ।
जरी पुत्रशोकु संकल्पा । दाखविजे ॥ ३७५ ॥

हा विषयातें निमालिया आइके । इंद्रियें नेमाचिया धारणीं देखे ।
तरी हियें घालूनि मुके । जीवितांसी ॥ ३७६ ॥

ऐसें वैराग्य हें करी । तरी संकल्पाची सरे वारी ।
सुखें धृतीचिया धवळारीं । बुद्धी नांदे ॥ ३७७ ॥

शनैः शनैरुपरमेत् बुध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किचिंदपि चिन्तयेत् ॥ २५ ॥

यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ २६ ॥

बुद्धी धैया होय वसौटा । तरी मनातें अनुभवाचिया वाटा ।
हळु हळु करी प्रतिष्ठा । आत्मभुवनीं ॥ ३७८ ॥

याही एके परी । प्राप्ती आहे विचारीं ।
हें न ठके तरी सोपारी । आणिक ऐकें ॥ ३७९ ॥

आतां नियमुचि हा एकला । जीवें करावा आपुला ।
जैसा कृतनिश्चयाचिया बोला । बाहेरा नोहे ॥ ३८० ॥

जरी येतुलेनि चित्त स्थिरावें । तरी काजा आलें स्वभावें ।
नाही तरी घालावें । मोकलुनी ॥ ३८१ ॥

मग मोकलिलें जेथ जाईल । तेथूनि नियमूचि घेऊनि येईल ।
ऐसेनि स्थैर्याची होईल । सवे ययां ॥ ३८२ ॥

प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतकल्मषम् ॥ २७ ॥

पाठीं केतुलेनि एके वेळी । तया स्थैर्याचेनि मेळें ।
आत्मस्वरुपाजवळें । येईल सहजें ॥ ३८३ ॥

तयातें देखोनि आंगा घडेल । तेथ अद्‌वैतीं द्‌वैत बुडेल ।

आणि ऐक्यतेजें उघडेल । त्रैलोक्य हें ॥ ३८४ ॥

आकाशीं दिसे दुसरें । ते अभ्र जैं विरे ।
तै गगनचि कां भरे । विश्व जैसें ॥ ३८५ ॥

तैसे चित्त लया जाये । आणि चैतन्यचि आघवें होये ।
ऐसी प्राप्ति सुखोपायें । आहे येणें ॥ ३८६ ॥

युञ्जन्नेवं सदात्मनं योगी विगतकल्मषः ।
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥ २८ ॥

या सोपिया योगस्थिती । उकलु देखिला गा बहुतीं ।
संकल्पाचिया संपत्ती । रुसोनियां ॥ ३८७ ॥

तें सुखाचेनि सांगातें । आलें परब्रह्मा आंतौतें ।
तेथ लवण जैसें जळातें । सांडु नेणे ॥ ३८८ ॥

तैसें होय तिये मेळीं । मग साम्यरसाचिया राऊळीं ।
महासुखाची दिवाळी । जगेंसि दिसे ॥ ३८९ ॥

ऐसें आपुले पायवरी । चालिजे आपुले पाठीवरी ।
हें पार्था नागवे तरी । आन ऐकें ॥ ३९० ॥

सर्वभूस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
इक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥ २९ ॥

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ३० ॥

तरी मी तंव सकळ देहीं । असे एथ विचारु नाहीं ।
आणि तैसेंचि माझ्या ठायीं । सकळ असे ॥ ३९१ ॥

हें ऐसेंचि संचलें । परस्परें मिसळलें ।
बुद्धी घेपे एतुलें । होआवें गा ॥ ३९२ ॥

एऱ्हवीं तरी अर्जुना । जो एकवटलिया भावना ।
सर्वभूतीं अभिन्ना । मातें भजे ॥ ३९३ ॥

भूतांचेनि अनेकपणें । अनेक नोहे अंतःकरणें ।
केवळ एकत्वचि माझें जाणें । सर्वत्र जो ॥ ३९४ ॥

मग तो एक हा मियां । बोलता दिसतसे वायां ।
एऱ्हवीं न बोलिजे तरी धनंजया । तो मीचि आहें ॥ ३९५ ॥

दीपा आणि प्रकाशा । एकवंकीचा पाडु जैसा ।
तो माझ्या ठायी तैसा । मी तयामाजीं ॥ ३९६ ॥

जैसा उदकाचेनि आयुष्यें रसु । कां गगनाचेनि माने अवकाशु ।
तैसा माझेनि रुपें रुपसु । पुरुष तो गा ॥ ३९७ ॥

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ३१ ॥

जेणें ऐक्याचिये दिठी । सर्वत्र मातेचि किरीटी ।
देखिला जैसा पटीं । तंतु एकु ॥ ३९८ ॥

कां स्वरुपें तरी बहुतें आहाती । परि तैसी सोनीं बहुवें न होती ।
ऐसी ऐक्याचळाची स्थिती । केली जेणें ॥ ३९९ ॥

ना तरी वृक्षांचीं पानें जेतुलीं । तेतुलीं रोपे नाहीं लाविलीं ।
ऐसी अद्‌वैतदिवसें पाहली । रात्री जया ॥ ४०० ॥

तो पंचात्मकीं सांपडे । तरी मग सांग पा कैसेनि अडे ।
जो प्रतीतीचेनि पाडें । मजसी तुके ॥ ४०१ ॥

माझें व्यापकपण आघवें । गवसलें तयाचेनि अनुभवें ।
तरी न म्हणतां स्वभावें । व्यापकु जाहला ॥ ४०२ ॥

आतां शरीरीं तरी आहे । परि शरीराचा तो नोहे ।
ऐसें बोलवरी होये । तें करु ये काइ ॥ ४०३ ॥

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ ३२ ॥

म्हणोनि असो तें विशेषें । आपणपेयांसारिखें ।
जो चराचर देखे । अखंडित ॥ ४०४ ॥

सुखदुःखादि वर्मे । कां शुभाशुभे कर्मे ।
दोनी ऐसी मनोधर्मे । नेणेचि जो ॥ ४०५ ॥

जें समविषम भाव । आणिकही विचित्र जें सर्व ।
तें मानी जैसे अवयव । आपुले होती ॥ ४०६ ॥

हें एकैक काय सांगावें । जया त्रैलोक्यचि आघवें ।
मी ऐसें स्वभावें । बोधा आलें ॥ ४०७ ॥

तयाही देह एकु कीर आथी । लौकिकीं सुखदुःखी तयातें म्हणती ।
परि आम्हांतें ऐसीचि प्रतीती । परब्रह्मचि हा ॥ ४०८ ॥

म्हणोनि आपणपां विश्‍व देखिजे । आणि आपण विश्‍व होईजे ।
ऐसे साम्यचि एक उपासिजे । पांडवा गा ॥ ४०९ ॥

हें तूतें बहुतीं प्रसंगीं । आम्ही म्हणों याचिलागीं ।
जे साम्यापरौति जगीं प्राप्ति नाहीं ।। ४१० ।।

अर्जुन उवाच - योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात् स्थितिं स्थिराम् ॥ ३३ ॥

चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद् दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ३४ ॥

अर्जुन म्हणे देवा । तुम्ही सांगा कीर आमुचिया कणवा ।
परी न पुरों जी स्वभावा । मनाचिया ॥ ४११ ॥

हें मन कैसें केवढें । ऐसें पाहों म्हणों तरी न सांपडें ।
एऱ्हवी राहाटावया थोडें । त्रैलोक्य यया ॥ ४१२ ॥

म्हणोनि ऐसें कैसें घडेल । जे मर्कट समाधी येईल ।
कां राहा म्हणितलिया राहेल । महावातु ॥ ४१३ ॥

जें बुध्दीतें सळी । निश्चयाते टाळी ।
धैर्येसी हातफळी । मिळऊनि जाय ॥ ४१४ ॥

जें विवेकातें भुलवी । संतोषासी चाड लावी ।
बैसिजे तरी हिंडवी । दाही दिशा ॥ ४१५ ॥

जें निरोधलें घे उवावो । जया संयमुचि होय सावावो ।
तें मन आपुला स्वभावो । सांडील काई ॥ ४१६ ॥

म्हणोनि मन एक निश्चळ राहेल । मग आम्हांसी साम्य होईल ।
हें विशेषेंही न घडेल । तयालागीं ॥ ४१७ ॥

श्रीभगवानुवाच - असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ ३५ ॥

तंव कृष्ण म्हणती साचचि । बोलत आहासि तें तैसेंचि ।
यया मनाचा कीर चपळचि । स्वभावो गा ॥ ४१८ ॥

परि वैराग्यचेनि आधारें । जरि लाविलें अभ्यासाचिये मोहरें ।
तरि केतुलेनि एके अवसरें । स्थिरावेल ॥ ४१९ ॥

कां जें यया मनाचें एक निकें । जें देखिले गोडीचिया ठाया सोके ।
म्हणोनि अनुभवसुखचि कवतिकें । दावीत जाइजे ॥ ४२० ॥

असंयतात्मना योगो दुष्पाप इति मे मतिः ।
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ३६ ॥

एऱ्हवीं विरक्ती जयांसि नाही । जे अभ्यासीं न रिघती कहीं ।
तयां नाकळे हें आम्हीही । न मनू कायी ॥ ४२१ ॥

परी यमनियमांचिया वाटा न वचिजे । कहीं वैराग्याची से न करिजे ।
केवळ विषयजळीं ठाकिजे । बुडी देऊनी ॥ ४२२ ॥

या जालिया मानसा कहीं । युक्तीची कांबी लागली नाहीं ।
तरी निश्चळ होईल काई । कैसेनि सांगे ॥ ४२३ ॥

म्हणोनि मनाचा निग्रह होये । ऐसा उपाय जो आहे ।

तो आरंभीं मग नोहे । कैसा पाहों ॥ ४२४ ॥

तरी योगसाधन जितुकें । कें अवघेचि काय लटिकें ।
परि आपणयां अभ्यास न ठाके । हेंचि म्हण ॥ ४२५ ॥

आंगी योगाचें होय बळ । तरी मन केतुलें चपळ ।
काय महदादि हें सकळ । आपु नोहे ॥ ४२६ ॥

तेथ अर्जुन म्हणे निकें । देवो बोलती तें न चुके ।
साचचि योगबळेंसीं न तुके । मनोबळ ॥ ४२७ ॥

तरी तोचि योगु कैसा केवीं जाणों । आम्ही येतुले दिया याची मातुही नेणों ।
म्हणोनि मनातें जी म्हणों । अनावर ॥ ४२८ ॥

हा आतां आघवेया जन्मा । तुझेनि प्रसादें पुरुषोत्तमा ।
योगपरिचयो आम्हां । जाहला आजी ॥ ४२९ ॥

अर्जन उवाच -अयतिः श्रध्दयोपेतो योगात् चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिध्दि कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ३७ ॥

कच्चित् नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्राह्मणः पथि ॥ ३८ ॥

एतत् मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ३९ ॥

परि आणिक एक गोसांविया । मज संशयो असे साविया ।
तो तूंवांचूनि फेडावया । समर्थु नाहीं ॥ ४३० ॥

म्हणोनि सांगे गोविंदा । कवण एकु मोक्षपदा ।
झोंबत होता श्रध्दा । उपायेंविण ॥ ४३१ ॥

इद्रिंयग्रामोनि निघाला । आस्थेचिया वाटा लागला ।
आत्मसिद्धीचिया पुढिला । नगरा यावया ॥ ४३२ ॥

तंव आत्मसिद्धी न ठकेचि । आणि मागुतें न येववेचि ।
ऐसा अस्तु गेला माझारींचि । आयुष्यभानु ॥ ४३३ ॥

जैसें अकाळीं आभाळ । अळुमाळु सपातळ ।
विपायें आलें केवळ । वसे ना वर्से ॥ ४३४ ॥

तैसी दोन्ही दुरावलीं । जे प्राप्ती तंव अलग ठेली ।
आणि अप्राप्तीही सांडवली । श्रध्दा तया ॥ ४३५ ॥

ऐसा वोलांतरला काजीं । जो श्रध्देचांचि समाजीं ।
बुडाला तया हो जी । कवण गति ॥ ४३६ ॥

श्रीभगवानुवाच-पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत् कश्चित् दुर्गतिं तात गच्छति ॥ ४० ॥

तंव कृष्ण म्हणती पार्था । जया मोक्षसुखीं आस्था ।
तया मोक्षावांचुनि अन्यथा । गती आहे गा ॥ ४३७ ॥

परि एतुलेंचि एक घडे । जें माझारी विसवावें पडे ।
तेंही परि ऐसेनि सुरवाडें । जो देवां नाहीं ॥ ४३८ ॥

एऱ्हवी अभ्यासाचा उचलतां । पाउलीं जरी चालतां ।
तरी दिवसाआधीं ठाकिता । सोऽहंसिध्दीतें ॥ ४३९ ॥

परि तेतुला वेगु नव्हेचि । म्हणऊनि विसांवा तरी निकाचि ।
पाठीं मोक्षु तंव तैसाचि । ठेविला असे ॥ ४४० ॥

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ४१ ॥

ऐसें कवतिक हें कैसें । जें शतमखा लोक सायासें ।
ते तो पावे अनायासें । कैवल्यकामु ॥ ४४१ ॥

मग तेथिंचे जे अमोघ । अलौकिक भोग ।
भोगितांही सांग । कांटाळे मन ॥ ४४२ ॥

हा अंतरायो अवचितां । कां वोढवला भगवंता ।
ऐसा दिविभोग भोगितां । अनुतापी नित्य ॥ ४४३ ॥

पाठीं जन्मे संसारी । परि सकळ धर्माचिया माहेरीं ।
लांबा उगवे आगरीं । विभवश्रियेचा ॥ ४४४ ॥

जयातें नीतिपंथे चालिजे । सत्यधूत बोलिजे ।
देखावें तें देखिजे । शास्त्रदृष्टी ॥ ४४५ ॥

वेद तो जागेश्वरु । जया व्यवसाय निजाचारु ।
सारासारविचारु । मंत्री जयाते ॥ ४४६ ॥

जयाचा कुळीं चिंता । जाली ईश्वराची पतिव्रता ।
जयातें गृहदेवता । आदि ऋध्दि ॥ ४४७ ॥

ऐसी निजपुण्याची जोडी । वाढिन्नली सर्वसुखाची कुळवाडी ।
तिये जन्मे तो सुरवाडी । योगच्युतु ॥ ४४८ ॥

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदिदृश्यम् ।। ४२ ॥

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥ ४३ ॥

अथवा ज्ञानाग्निहोत्री । जे परब्रह्मण्य श्रोत्री ।
महासुखक्षेत्रीं । आदिवंत ॥ ४४९ ॥

जे सिद्धांताचिया सिंहासनीं । राज्य करिती त्रिभुवनीं ।
जे कूंजते कोकिल वनीं । संतोषाचां ॥ ४५० ॥

जे विवेकग्रामींचां मुळीं । बैसले आहाति नित्य फळीं ।
तया योगियांचिया कुळीं । जन्म पावे ॥ ४५१ ॥

मोटकी देहाकृती उमटे । आणि निजज्ञानाची पाहांट फुटे ।
सूर्यापुढें प्रगटे । प्रकाशु जैसा ॥ ४५२ ॥

तैसी दशेची वाट न पहातां । वयसेचिया गांवा न येतां ।
बाळपणींच सर्वज्ञता । वरी तयातें ॥ ४५३ ॥

तिये सिद्धप्रज्ञेचेनि लाभें । मनचि सारस्वतें दुभे ।
मग सकळ शास्त्रे स्वयंभें । निघती मुखें ॥ ४५४ ॥

ऐसें जे जन्म । जयालागीं देव सकाम ।
स्वर्गीं ठेले जप होम । करिती सदा ॥ ४५५ ॥

अमरीं भाट होईजे । मग मृत्युलोकातें वानिजे ।
ऐसें जन्म पार्था गा जे । तें तो पावे ॥ ४५६ ॥

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ४४ ॥

आणि मागील जे सद्बुद्धि । जेथ जीवित्वा जाहाली होती अवधि ।
मग तेचि पुढती निरवधि । नवी लाहे ॥ ४५७ ॥

तेथ सदैवा आणि पायाळा । वरि दिव्यांजन होय डोळां ।
मग देखे जैसीं अवलीळा । पाताळधनें ॥ ४५८ ॥

तैसें दुर्भेद जे अभिप्राय । कां गुरुगम्य हन ठाय ।
तेथ सौरसेंवीण जाय । बुद्धी तयाची ॥ ४५९ ॥

बळियें इंद्रियें येती मना । मन एकवटे पवना ।
पवन सहजें गगना । मिळोंचि लागे ॥ ४६० ॥

ऐसें नेणों काय आपैसें । तयातेंचि कीजे अभ्यासें ।
समाधी घर पुसे । मानसाचें ।। ४६१ ॥

जाणिजे योगपीठीचा भैरवु । काय आरंभरंभेचा गौरवु ।
की वैराग्यसिद्धीचा अनुभवु । रुपा आला ॥ ४६२ ॥

हा संसारु उमाणितें माप । का अष्टांगसामग्रीचें द्वीप ।
जैसे परिमळेंचि धरिजे रुप । चंदनाचें ॥ ४६३ ॥

तैसा संतोषाचा काय घडिला । कीं सिद्धिभांडारीहूनि काढिला ।
दिसे तेणें मानें रुढला । साधकदशे ॥ ४६४ ॥

प्रयत्नाद् यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।

अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ ४५ ॥

जे वर्षशतांचिया कोडी । जन्मसहस्त्रांचिया आडी ।
लंघितां पातला थडी । आत्मसिद्धीची ॥ ४६५ ॥

म्हणोनि साधनजात आघवें । अनुसरे तया स्वभावें ।
मग आयतिये बैसे राणिवे । विवेकाचिये ॥ ४६६ ॥

पाठीं विचारितया वेगां । तो विवेकुही ठाके मागां ।
मग अविचारणीय तें आंगा । घडोनि जाय ॥ ४६७ ॥

तेथ मनाचें मेहुडें विरे । पवनाचे पवनपण सरे ।
आपणपां आपण मुरे । आकाशही ॥ ४६८ ॥

प्रणवाचा माथा बुडे । येतुलेनि अनिर्वाच्य सुख जोडे ।
म्हणोनि आधींचि बोलु बहुडे । तयालागीं ॥ ४६९ ॥

ऐसी ब्रह्माची स्थिती । जे सकळां गतींसी गती ।
तया अमूर्ताची मूर्ती । होऊनि ठाके ॥ ४७० ॥

तेणें बहुतीं जन्मीं मागिलीं । विक्षेपांची पाणिवळें झाडिलीं ।
म्हणोनि उपजतखेंवो बुडाली । लग्नघटिका ॥ ४७१ ॥

आणि तद्रूपतेसीं लग्न । लागोनि ठेलें अभिन्न ।
जैसे लोपलें अभ्र गगन । होऊनि ठाके ॥ ४७२ ॥

तैसें विश्व जेथ होये । मागौतें जेथ लया जाये ।
तें विद्यमानेंचि देहें । जाहला तो गा ॥ ४७३ ॥

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्मात् योगी भवार्जुन ॥ ४६ ॥

जया लाभाचिया आशा । करुनि धैर्यबाहूंचा भंरवसा ।
घालीत षट्कर्माचा धारसा । कर्मनिष्ठ ॥ ४७४ ॥

कां जिये एकी वस्तुलांगी । बाणोनि ज्ञानाची व्रजांगी ।
झुंजत प्रपंचेंशीं समरंगीं । ज्ञानिये गा ॥ ४७५ ॥

अथवा निलागें निसरडा । तपोदुर्गाचा आडकडा ।
झोंबती तपिये चाडा । जयाचिया ॥ ४७६ ॥

जें भजतियांसी भज्य । याज्ञिकांचे याज्य ।
एवं जें पूज्य । सकळां सदा ॥ ४७७ ॥

तेंचि तो आपण । स्वयं जाहला निर्वाण ।
जें साधकांचें कारण । सिद्ध तत्व ॥ ४७८ ॥

म्हणोनि कर्मनिष्ठां वंद्यु । तो ज्ञानियांसि वेद्यु ।
तापसांचा आद्यु । तपोनाथु ॥ ४७९ ॥

पैं जीवपरमात्मसंगमा । जयाचें येणें जाहले मनोधर्मा ।
तो शरीरीचि परि महिमा । ऐसी पावे ॥ ४८० ॥

म्हणोनि याकारणें । तूंतें मी सदा म्हणें ।
योगी होई अंतःकरणें । पंडुकुमरा ॥ ४८१ ॥

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान् भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ ४७ ॥

अगा योगी जो म्हणिजे । तो देवांचा देव जाणिजे ।
आणि सुखसर्वस्व माझें । चैतन्य तो ॥ ४८२ ॥

जया भजता भजन भजावें । हे भक्तिसाधन जें आघवें ।
ते मीचि जाहलों अनुभवें । अखंडीत ॥ ४८३ ॥

मग तया आम्हां प्रीतीचें । स्वरुप बोली निर्वचे ।
ऐसें नव्हे गा तो साचें । सुभद्रापती ॥ ४८४ ॥

तया एकवटलिया प्रेमा । जरी पाडें पाहिजे उपमा ।
तरी मी देह तो आत्मा । हेचि होय ॥ ४८५ ॥

ऐसे भक्तचकोरचंद्रें । त्रिभुवनैकनरेंद्रे ।
बोलिलें गुणसमुद्रें । संजयो म्हणे ॥ ४८६ ॥

तेथ आदिलापासोनि पार्था । ऐकिजे ऐसीचि आस्था ।
दुणावली हें यदुनाथा । पावों सरले ॥ ४८७ ॥

कीं सावियाचि मनीं तोषला । जे बोला आरिसा जोडला ।
तेणें हरिखें आतां उपलवला । निरुपील ॥ ४८८ ॥

तो प्रसंगु आहे पुढां । जेथ शांतु दिसे उघडा ।
तो पालविजेल मुडा । प्रमेयबीजांचा ॥ ४८९ ॥

जें सात्विकाचेनि वडपें । गेलें आध्यात्मिक खरपें ।
सहजें निरोळले वाफे । चतुरचित्ताचे ॥ ४९० ॥

वरी अवधानाचा वाफसा । लाधला सोनयाऐसा ।
म्हणोनि पेरावया धिंवसा । निवृतीसी ॥ ४९१ ॥

ज्ञानदेव म्हणे मी चाडें । सद्गुरुंनी केलें कोडें ।
माथां हात ठेविला तें फुडें । बीजचि वाइलें ॥ ४९२ ॥

म्हणऊनि येणे मुखें जें जें निगे । तें संतांच्या हृदयीं साचचि लागे ।
हें असो सांगों श्रीरंगे । बोलिले जें ॥ ४९३ ॥

परी ते मनाचा कानी ऐकावें । बोल बुद्धीचां डोळां देखावें ।
हे सांटोवाटीं घ्यावें । चित्ताचिया ॥ ४९४ ॥

अवधानाचेनि हातें । नेयावें हृदयाआंतौते ।
हे रिझवितील आयणीतें । सज्जनांचिये ॥ ४९५ ॥

हे स्वहितातें निववितीं । परिणामातें जीववितीं ।
सुखाची वाहविती । लाखोली जीवां ॥ ४९६ ॥

आतां अर्जुनेंसीं श्रीमुकुंदे । नागर बोलिजेल विनोदें ।
तें वोंवियेचेनि प्रबंधें । सांगेन मी ॥ ४९७ ॥

इति श्रीमद्भगवदगीतासुपनिषत्सु ब्रम्हविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन संवादे आत्मसंयम योगो नाम षष्ठोऽध्यायः

॥ ॐ श्रीसच्चिनन्दार्पणमस्तु ॥

ज्ञानेश्वरी/अध्याय आठवा

अर्जुन उवाचः किं तद् ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।
अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥

मग अर्जुनें म्हणितलें । हां हो जी अवधारिले ।
जे म्यां पुसिले । ते निरूपिजो ॥ १॥

सांगा कवण तें ब्रह्म । काइसया नाम कर्म ।
अथवा अध्यात्म । काय म्हणिपे ॥ २॥

अधिभूत तें कैसे । एथ अधिदैव तें कवण असे ।
हें उघड मी परियेसें । तैसें बोला ॥ ३॥

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन् मधुसूदन ।
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥ २ ॥

देवा अधियज्ञ तो काई । कवण पां इये देही ।
हें अनुमानासि कांही । दिठी न भरे ॥ ४॥

आणि नियता अंतःकरणी । तूं जाणिजसी देहप्रयाणी ।
तें कैसेनि हें शारंगपाणी । परिसवा मातें ॥ ५॥

देखा धवळारी चिंतामणीचा । जरी पहुडला होय दैवाचा ।
तरी वोसणताही बोल तयाचा । परी सोपु न वचे ॥ ६॥

तैसें अर्जुनाचिया बोलासवें । आलें तेंचि म्हणितलें देवे।
परियेसें गा बरवे । जें पुसिले तुवां ॥ ७॥

किरीटी कामधेनूचा पाडा । वरी कल्पतरूचा आहे मांदोडा ।
म्हणोनि मनोरथसिद्धीचिया चाडा । तो नवल नोहे ॥ ८॥

कृष्ण कोपोनि ज्यासि मारी । तो पावे परब्रह्मसाक्षात्कारी ।
मा कृपेने उपदेशु करी । तो कैशापरी न पवेल ॥ ९॥

जैं कृष्णाचेया होइजे आपण । तैं कृष्ण होय आपुले अंतःकरण ।
मग संकल्पाचे आंगण । वोळगती सिद्धी ॥ १०॥

परि ऐंसे जें प्रेम । अर्जुनींचि आथि निस्सीम ।
म्हणऊनि तयाचे काम । सदा सफळ ॥ ११॥

या कारणे श्रीअनंते । तें मनोगत तयाचें पुसतें ।
होईल जाणूनि आइतें । वोगरूनि ठेविलें ॥ १२॥

जें अपत्य थानी निगे । त्याची भूक ते मातेसीचि लागे ।
एऱ्हवीं तें शब्दें काय सांगे । मग स्तन्य दे येरी ॥ १३॥

म्हणोनि कृपाळुवा गुरूचिया ठायी । हे नवल नोहे कांही ।
परि तें असो आइका काई । जें देव बोलते जाहले ॥ १४॥

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञित ॥ ३॥

मग म्हणितले सर्वेश्वरें । जें आकारी इये खोंकरें ।
कोंदलें असत न खिरे । कवणे काळी ॥ १५॥

एऱ्हवीं सपूरपण तयाचें पहावें । तरि शून्यचि नव्हे स्वभावें ।
वरि गगनाचेनि पालवे । गाळूनि घेतलें ॥ १६॥

जें ऐसेंही परि विरूळें । इये विज्ञानाचिये खोळे ।
हालवलेंही न गळे । ते परब्रह्म ॥ १७॥

आणि आकाराचेनि जालेपणें । जन्मधर्मातें नेणे ।
आकारलोपीं निमणें । नाहीं कहीं ॥ १८॥

ऐशिया आपुलियाची सहज स्थिती । जया ब्रह्माची नित्यता असती ।
तया नाम सुभद्रापति । अध्यात्म गा ॥ १९॥

मग गगनी जेविं निर्मळें । नेणों कैंची एक वेळे ।
उठती घनपटळे । नानावर्णे ॥२०॥

तैसे अमूर्तीं तिये विशुध्दे । महदादि भूतभेदें ।
ब्रह्मांडाचे बांधे । होंचि लागती ॥ २१॥

पैं निर्विकल्पाचिये बरडी । कीं आदिसंकल्पाची फुटे विरूढी ।
आणि ते सवेंचि मोडोनि ये ढोंढी । ब्रह्मगोळकांची ॥ २२॥

तया एकैकाचे भीतरीं पाहिजे । तंव बीजाचाचि भरिला देखिजे ।
माजीं होतियां जातियां नेणिजे । लेख जीवां ॥ २३॥

मग तयागोळकांचे अंशांश । प्रसवती आदिसंकल्प असमसहास ।
हें असो ऐसी बहुवस । सृष्टी वाढे ॥ २४॥

परि दुजेनविण एकला । परब्रह्मचि संचला ।
अनेकत्वाचा आला । पूर जैसा ॥ २५॥

तैसें समविषमत्व नेणों कैचें । वांयांचि चराचर रचे ।
पाहतां प्रसवतिया योनीचे । लक्ष दिसती ॥ २६॥

येरी जीवभावाचिय पालविये । कांही मर्यादा करूं नये ।
पाहिजे कवण हें आघवें विये । तंव मूळ तें शून्य ॥ २७॥

म्हणूनि कर्ता मुदल न दिसे । आणि शेखीं कारणही कांही नसे ।
माजीं कार्यचि आपैसें । वाढोंचि लागे ॥ २८॥

ऐसा करितेनवीण गोचरू । अव्यक्तीं हा आकारू ।
निपजे जो व्यापारू । तया नाम कर्म ॥ २९॥

अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥ ४॥

आतां अधिभूत जें म्हणिपे । तेंहि सांगों संक्षेपें ।
तरी होय आणि हारपे । अभ्र जैसें ॥ ३०॥

तैसें असतेपण आहाच । नाहीं होइजे हें साच ।
जयांतें रूपा आणिती पांचपांच । मिळोनियां ॥ ३१ ॥

भूतांतें अधिकरूनि असे । आणि भूतसंयोगें तरि दिसे ।
जे वियोगवेळे भ्रंशे । नामरूपादिक ॥ ३२ ॥

तयातें अधिभूत म्हणिजे । मग अधिदैवत पुरूष जाणिजे ।
जेणें प्रकृतीचें भोगीजे । उपार्जिलें ॥ ३३ ॥

जो चेतनेचा चक्षु । जो इंद्रियदेशीचा अध्यक्षु ।
जो देहास्तमनीं वृक्षु । संकल्पविहंगमाचा ॥ ३४ ॥

जो परमात्माचि परि दुसरा । जो अहंकारनिद्रा निदसुरा ।
म्हणोनि स्वप्नींचिया बोरबारा । संतोषें शिणे ॥ ३५॥

जीव येणें नांवें । जयातें आळविजे स्वभावे ।
तें अधिदैवत जाणावें । पंचायतनींचें ॥ ३६॥

आतां इयेचि शरीरग्रामीं । जो शरीरभावातें उपशमी ।
तो अधियज्ञु एथ गा मी । पांडुकुमरा ॥ ३७॥

येर अधिदैवाधिभूत । तेहि मीचि कीर समस्त ।
परि पंधरें किडाळा मिळत । तें काय सांके नोहे ॥ ३८॥

तरि ते पंधरेपण न मैळे । आणि किडाळाचियाही अंशा न मिळे ।
परि जंव असे तयाचेनि मेळें । तव सांकेंचि म्हणिजे ॥ ३९॥

तैसें अधिभूतादि आघवे । हें अविद्येचेनि पालवें ।
झांकलें तंव मानावें । वेगळें ऐसें ॥ ४०॥

तेचि अविद्येची जवनिका फिटे । आणि भेदभावाची अवघि तुटे ।
मग म्हणों एक होऊनि जरी आटे । तरी काय दोनी होती ॥ ४१॥

पैं केशांचा गुंडाळा । वरि ठेविली स्फटिकशिळा ।
ते वरि पाहिजे डोळां । तवं भेदिली गमती ॥ ४२॥

पाठीं केश परौते नेले । आणि भेदलेपण काय नेणों जाहालें ।
तरि डांक देऊनि सांदिले । शिळेतें काई ॥ ४३॥

ना ते अखंडचि आयती । परि संगें भिन्न गमली होती ।
ते सारिलिया मागौती । जैसी कां तैसी ।। ४४॥

तेवींचि अहंभावो जाये । तरी ऐक्य तें आधींचि आहे ।
हेंचि साचें जेथ होये । तो अधियज्ञु मी ॥ ४५॥

पैं गा आम्हीं तुज । सकळ यज्ञ कर्मज ।
सांगीतलें कां जें काज । मनी धरूनि ॥ ४६॥

तो हा सकळ जीवांचा विसांवा । नैष्कर्म्यसुखाचा ठेवा ।
परि उघड करूनि पांडव । दाविजत असे ॥ ४७॥

पहिलें वैराग्याइंधनपरिपूर्ती । इंद्रियानळी प्रदीप्तीं ।
विषयद्रव्याचिया आहुती । देऊनिया ॥ ४८॥

मग वज्रासन तेचि उर्वी । शोधूनि आधारमुद्रा बरवी ।
वेदिका रचे मांडवी । शरीराच्या ॥ ४९॥

तेथ संयमाग्नीचीं कुंडे । इंद्रियद्रव्याचेनि पवाडें ।
यजिजती उदंडे । युक्तिघोषे ॥ ५० ॥

मग मनप्राण आणि संयमु । हाचि हवनसंपदेचा संभ्रमु ।
येणें संतोषविजे निर्धूमु । ज्ञानानळु ॥ ५१॥

ऐसेनि हें सकळ ज्ञानी समर्पे । मग ज्ञान तें ज्ञेयीं हारपे ।
पाठीं ज्ञेयचि स्वरूपें । निखिल उरे ॥ ५२ ॥

तया नांव गा अधियज्ञु । ऐसें बोलिला जंव सर्वज्ञु ।
तंव अर्जुन अतिप्राज्ञु । तया पातलें तें ॥ ५३॥

हें जाणोनि म्हणितलें देवें । पार्था परिसतु आहासि बरवें ।
याकृष्णाचिया बोलासवें । येरू सुखाचा जाहला ॥ ५४॥

देखा बालकाचिया धणी धाइजे । कां शिष्याचेनि जाहलेपणें होइजे ।
हें सद्‌गुरूचि एकलेनि जाणिजे । कां प्रसवतिया ॥ ५५॥

म्हणोनि सात्विकां भावांची मांदी । कृष्णाआंगीं अर्जुनाआधीं ।
न समातसे परी बुद्धी । सांवरूनि देवें ॥ ५६॥

मग पिकलिया सुखाचा परिमळु । कीं निवालिया अमृताचा कल्लोळु ।
तैसा कोंवळा आणि रसाळु । बोलु बोलिला ॥ ५७॥

म्हणे परिसणेयांच्या राया । आइके बापा धनंजया ।
ऐसी जळों सरलिया माया । तेथ जाळितें तेंही जळे ॥ ५८॥

अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ५॥

जें आतांचि सांगितलें होतें । अगा अधियज्ञ म्हणितला जयातें ।
जे आदीचि तया मातें । जाणोनि अंतीं ॥ ५९॥

ते देह झोळ ऐसें मानुनी । ठेले आपणपें आपण होऊनी ।
जैसा मठ गगना भरूनी । गगनींचि असे ॥ ६०॥

यें प्रतीतीचिया माजघरीं । तया निश्चयाची वोवरी ।
आली म्हणोनि बाहेरी । नव्हेचि से ॥ ६१॥

ऐसें सबाह्य ऐक्य संचलें । मीचि होऊनि असतां रचिलें ।
बाहेरि भूतांचीं पांचही खवलें । नेणतांचि पडिलीं ॥ ६२॥

आतां उभयां उभेपण नाहीं जयाचें । मा पडिलिया गहन कवण तयाचें ।
म्हणोनि प्रतीतीचिये पोटींचें । पाणी न हाले ॥ ६३॥

ते ऐक्याची आहे वोतिली । कीं नित्यतेचिया हृदयीं घातली ।
जैसी समरससमुद्रीं धुतली । रूळेचिना ॥ ६४॥

पैं अथावीं घट बुडाला । तो आंतबाहेरी उदकें भरला ।
पाठीं दैवगत्या जरी फुटला । तरी उदक काय फुटे ॥ ६५॥

ना तरी सर्पे कवच सांडिलें । कां उबारेनें वस्त्र फेडिलें ।
तरी सांग पां काय मोडलें । अवेवामाजीं ॥ ६६॥

तैसा आकार हा आहाच भ्रंशे । वांचूनि वस्तु ते सांचलीचि असे ।
तेचि बुद्धि जालिया विसुकुसे । कैसेनि आतां ॥ ६७॥

म्हणोनि यापरी मातें । अंतकाळीं जाणत सांते ।
जे मोकलिती देहातें । तें मीचि होती ॥ ६८॥

एऱ्हवीं तरी साधारण । उरीं आदळलिया मरण ।
जो आठव धरी अंतःकरण । तेंचि होइजे ॥ ६९॥

जैसा कवण एक काकुळती । पळतां पवनगती ।
दुपाउलीं अवचितीं । कुहामाजी पडियेला ॥ ७०॥

आतां तया पडणयाआरौतें । पडण चुकवावया परौतें ।
नाहीं म्हणोनि तेथें । पडावेंचि पडे ॥ ७१॥

तेंवि मृत्यूचेनि अवसरें एकें । जें येऊनि जीवासमोर ठाके ।
तें होणें मग न चुके । भलतयापरी ॥ ७२॥

आणि जागता जंव असिजे । तंव जेणें ध्यानें भावना भाविजे ।
डोळा लागतखेवों देखिजे । तेंचि स्वप्नीं ॥ ७३॥

यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥ ६ ॥

तेविं जितेनि अवसरें । जें आवडोनि जीवीं उरे ।
तेंचि मरणाचिये मेरे । फार हों लागे ॥ ७४॥

आणि मरणीं जया जें आठवे । तो तेचि गतीतें पावे।
म्हणोनि सदां स्मरावें । मातेंचि तुवां ॥ ७५॥

तस्मात् सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम् ॥ ७ ॥

डोळां जें देखावें । कां कानी हन ऐकावें ।
मनीं जें भावावें । बोलावें वाचे ॥ ७६॥

तें आतं बाहेरि आघवें । मीचि करूनि घालावें ।
मग सर्वी काळीं स्वभावें । मीचि आहें ॥ ७७॥

अर्जुना ऐसें जाहलिया । मग न मरिजे देह गेलिया ।
मा संग्रामु केलिया । भय काय तुज ॥ ७८॥

तूं मनबुद्धि साचेंसीं । जरी माझिया स्वरूपीं अर्पिसी ।
तरी मातेंचि गा पावसी । हे माझी भाक ॥ ७९॥

हेंच कायिसया वरी होये । ऐसा जरी संदेहो वर्ततु आहे ।
तरी अभ्यासूनि आदीं पाहें । मग नव्हे तरी कोपें ॥ ८०॥

अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ।
परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुन्तयन् ॥ ८॥

येणेंचि अभ्यासेंसिं योगु । चित्तासि करीं पां चांगु ।
अगा उपायबळें पंगु । पहाड ठाकी ॥ ८१॥

तेविं सदभ्यासें निरंतर । चित्तासि परमपुरूषाची मोहर ।
लावें मग शरीर । राहो अथवा जावो ॥ ८२ ॥

जें नानागतीतें पाववितें । तें चित्त वरील आत्मयातें ।
मग कवण आठवी देहातें । गेलें की आहे ॥ ८३॥

पैं सरितेचिनि ओघें । सिंधुजळा मीनलें ओघें ।
तें काय वर्तत आहे मागें । म्हणोनि पाहों येते ॥ ८४॥

ना तें समुद्रचि होऊन ठेलें । तेविं चित्ताचें चैतन्य जाहालें ।
जेथ यातायात निमालें । घनानंद जें ॥ ८५॥

कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद् ।
सर्वस्य धातरमचिन्त्यरूपमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥ ९ ॥

जयाचें आकारावीण असणें । जया जन्म ना निमणें ।
जें आघवेंचि आघवेपणें । देखत असे ॥ ८६॥

जें गगनाहून जुनें । जं परमाणूहूनि सानें ।
जयाचेनि सान्निधानें । विश्व चळे ॥ ८७॥

जें सर्वांतें यया विये । विश्व सर्व जेणें जिये ।
हेतु जया बिहे । अचिंत्य जें ॥ ८८॥

देखे वोळंबा इंगळु न चरे । तेजीं तिमिर न शिरे ।
जें दिहाचें आंधारें । चर्मचक्षूसीं ॥ ८९॥

सुसडा सूर्यकणांच्या राशी । जो नित्य उदो ज्ञानियांसी ।
अस्तमानाचें जयासी । आडनांव नाहीं ॥ ९०॥

प्रयाणकाले मनसाचलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।
भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक् स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ १० ॥

तया अव्यंगवाणेया ब्रह्मातें । प्रयाणकाले प्राप्ते ।
जो स्थिरावलेनि चित्तें । जाणोनि स्मरे ॥ ९१॥

बाहेरी पद्मासन रचुनी । उत्तराभिमुख बैसोनि ।
जीवीं सुख सूनि । कर्मयोगाचें ॥ ९२॥

आंतु मिनलेनि मनोधर्मे । स्वरूपप्राप्तीचेनि प्रेमें ।
आपेंआप संभ्रमें । मिळावया ॥ ९३॥

आकळलेनि योगें । मध्यमा मध्यमार्गे ।
अग्निस्थानैनि निगे । ब्रह्मरंघ्रा ॥ ९४॥

तेथ अचेत चित्ताचा सांगातु । आहाचवाणा दिसे मांडतु ।
जेथ प्राण गगनाआंतु । संचरे कां ॥ ९५ ॥

परी मनाचेनि स्थैर्यें धरिला । भक्तीचिया भावना भरला ।
योगबळें आवरला । सज्ज होउनी ॥ ९६॥

तो जडाजडातें विरवितु । भ्रूलतांमाजी संचरतु ।
जैसा घंटानाद लयस्थु । घंटेसींच होय ॥ ९७॥

कां झांकलिय घटींचा दिवा । नेणिजे काय जाहला केव्हां ।
या रीती जो पांडवा । देह ठेवी ॥ ९८॥

तो केवळ परब्रह्म । जया परमपुरूष ऐसें नाम ।
तें माझें निजधाम । होऊनि ठाके ॥ ९९॥

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति यत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ ११॥

सकळां जाणणेयां जे लाणी । तिये जाणिवेची जे खाणी ।
तयां ज्ञानियांचिये आयणी । जयातें अक्षर म्हणिपे ॥ १००॥

चंडवातेंही न मोडे । तें गगनचि कीं फुडें ।
वांचूनि जरे होईल मेहुडें । तरी उरेल कैंचे ॥ १०१॥

तेविं जाणणेया जें आकळिलें । तें जाणवलेपणेंचि उमाणलें ।
मग नेणवेचि तया म्हणितलें । अक्षर सहजें ॥ १०२॥

म्हणोनि वेदविद नर । म्हणती जयातें अक्षर ।
जें प्रकृतीसी पर । परमात्मरूप ।। १०३॥

आणि विषयांचें विष उलंडूनि । जे सर्वेंद्रियां प्रायश्चित देऊनि ।
आहाति देहाचिया बैसोनि । झाडातळी ॥ १०४॥

ते यापरी विरक्त । जयाची निरंतर वाट पाहात ।
निष्कामासि अभिप्रेत । सर्वदा जें ॥ १०५॥

जयाचिया आवडी । न गणिती ब्रह्मचर्यादि सांकडी ।
निष्ठुर होऊनि बापुडी । इंद्रिये करिती ॥ १०६॥

ऐसें जें पद । दुर्लभ आणि अगाध ।
जयाचिये थडिये वेद । चुबुकळिले ठेले ॥ १०७॥

तें तें पुरूष होती । जे यापरी लया जाती ।
तरी पार्था हेचि स्थिती । एक वेळ सांगो ॥ १०८॥

तेथ अर्जुनें म्हणितलें स्वामी । हेंचि म्हणावया होतों पां मी ।
तंव सहजें कृपा केली तुम्ही । तरी बोलिजो कां ॥ १०९॥

परि बोलावें तें अति सोहोपें । तेथें म्हणितलें त्रिभुवनदीपें ।
तुज काय नेणों संक्षेपें । सांगेन ऐक ॥ ११०॥

तरी मना या बाहेरिलीकडे । यावयाची साविया सवे मोडे ।
हें हृदयाचिया डोहीं बुडे । तैसें कीजे ॥ १११॥

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरूध्य च ।
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥ १२॥

परी हें तरीच घडे । जरी संयमाची अखंडें ।
सर्वद्वारी कवाडें । कळासती ॥ ११२॥

तरी सहजें मन कोंडलें । हृदयींचि असेल उगलें ।
जैसें करचरणीं मोडलें । परिवरू न संडी ॥ ११३॥

तैसें चित्त राहिल्या पांडवा । प्राणाचा प्रणवुचि करावा ।
मग अनुवृत्तिपंथें आणावा । मूर्ध्निवरी ॥११४॥

तेथ आकाशीं मिळे न मिळे । तैसा धरावा धारणाबळें ।
जंव मात्रात्रय मावळे । अर्धबिंबीं ॥ ११५॥

तंववरी तो समीरु । निराळी कीजे स्थिरू ।
मग लग्नीं जेविं ॐकारू । बिंबींचे विलसे ॥ ११६॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।
यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ १३॥

तैसें ॐ हें स्मरों सरे । आणि तेथेंचि प्राणु पुरे ।
मग प्रणवांतीं उरे । पूर्णघन जें ॥ ११७॥

म्हणोनि प्रणवैकनाम । हें एकाक्षर ब्रह्म ।
जो माझें स्वरूप परम । स्मरतसांता ॥१ १८॥

यापरी त्यजी देहातें । तो त्रिशुद्धी पावे मातें ।
जया पावनया परौतें । आणिक पावणें नाहीं ॥ ११९॥

तेथे अर्जुना जरी विपायें । तुझ्या जीवीं हन ऐसें जाये ।
ना हें स्मरण मग होये । कायसयावरी अंती ॥ १२०॥

इंद्रियां अनुघडु पडलिया । जीवितचें सुख बुडालिया ।
आंतुबाहेरी उघडलिया । मृत्युचिन्हें ॥ १२१॥

ते वेळीं बैसवेंचि कवणें । मग कवण निरोधी करणें ।
तेथे काह्याचेनि अंतकःरणें । प्रणव स्मरावा ॥ १२२॥

तरि गा ऐशिया ध्वनी । झणें थारा देशी हो मनीं ।
पैं नित्य सेविला मी निदानीं । सेवकु होयें ॥ १२३॥

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।
तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ १४॥

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।
नाप्नुवंति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥ १५ ॥

जे विषयांसि तीळांजळी देऊनी । प्रवृत्तीवरी निगड वाउनी ।
मातें हृदयीं सूनी । भोगताती ॥ १२४॥

परि भोगितया आराणुका । भेटणें नाहीं क्षुधादिकां ।
तेथ चक्षुरादि रंकां । कवण पाडु ॥ १२५॥

ऐसे निरंतर एकवटले । जे अंतःकरणी मजशीं लिगटले ।
मीचि होऊनि आटले । उपासैती ॥ १२६॥

तयां देहावसान जैं पावे । तैं तिहीं मातें स्मरावें ।
मग म्यां जरी पावावें । तरि उपास्ति ते कायसी ॥ १२७॥

पैं रंकु एक आडलेपणें । काकुळती अंती धांवा गा धांवा म्हणे ।
तरि तयाचिये ग्लानी धांवणे । काय न घडे मज ॥ १२८॥

आणि भक्तांही तेचि दशा । तरी भक्तीचा सोसु कायसा ।
म्हणऊनि हा ध्वनी ऐसा । न वाखाणावा ॥ १२९॥

तिहीं जे वेळीं मी स्मरावा । ते वेळीं स्मरला कीं पावावा ।
तो आभारूही जीवा । साहवेचि ना ॥ १३०॥

तें ऋणवैपण देखोनि आंगी । मी आपुलियाचि उत्तीर्णत्वालागीं ।
भक्तांचिया तनुत्यागीं । परिचर्या करीं ॥ १३१॥

देहवैकल्याचा वारा । झणें लागेल या सकुमारां ।
म्हणोनि आत्मबोधाचे पांजिरां । सूयें तयांतें ॥ १३२॥

वरि आपुलिया स्मरणाची उवाइली । हींवाऐसी करीं साउली ।
ऐसेनि नित्य बुद्धि संचली । मी आणीं तयांतें ॥ १३३॥

म्हणोनि देहांतींचें सांकडें । माझियां कहींचि न पडे ।
मी आपुलियांतें आपुलीकडे । सुखेंचि आणीं ॥ १३४॥

वरचील देहाची गंवसणी फेडुनी । आहाच अहंकाराचे रज झाडुनी ।
शुद्ध वासना निवडुनी । आपणापां मेळवी ॥ १३५॥

आणि भक्तां तरी देहीं । विशेष एकवंकीचा ठाव नाहीं ।
म्हणऊनि अव्हेरू करितां कांही । वियोग ऐसा न वाटे ॥ १३६॥

ना तरी देहांतींचि मियां यावें । मग आपणपें यांतें न्यावें ।
हेंही नाहीं जे स्वभावें । ते आधींचि मज मीनले ॥ १३७॥

येरी शरीराचिया सलिलीं । असतेपण हे साउले ।
वांचूनि चंद्रिका ते ठेली । चंद्रींचि आहे ।। १३८॥

ऐसे जे नित्ययुक्त । तयांसि सुलभ मी सतत ।
म्हणाऊनि देहांतीं निश्चित । मीचि होती ॥ १३९॥

मग क्लेशतरूची वाडी । जे तापत्रयाग्नीची सगडी ।
जे मृत्युकाकासि कुरोंडी । सांडिली आहे ॥ १४०॥

जें दैन्याचें दुभतें । जें महाभयातें वाढवितें ।
जें सकळ दुःखाचें पुरतें । भांडवल ॥ १४१॥

जें दुर्मतीचें मूळ । जें कुमार्गाचें फळ ।
जें व्यामोहाचें केवळ । स्वरूपचि ॥ १४२॥

जें संसाराचें बैसणें । जें विकाराचें उद्यानें ।
जें सकळ रोगांचें भाणें । वाढिलें आहे ॥ १४३॥

जें काळाचा खिचउशिटा । जें आशेचा आंगवठा ।
जन्ममरणाचा वोलिंवटा । स्वभावें जें ॥ १४४॥

जें भुलीचें भरींव । जें विकल्पाचें वोतींव ।
किंबहुना पेंव । विंचुवांचें ॥ १४५॥

जें व्याघ्राचें क्षेत्र । जें पण्यांगनेचें मैत्र ।
जें विषयविज्ञानयंत्र । सुपूजित ॥ १४६॥

जें लांवेचा कळवळा । निवालिया विषोदकाचा गळाळा ।
जें विश्वासु आंगवळा । संवचोराचा ॥ १४७॥

जें कोढियाचें खेंव । जें काळसर्पाचें मार्दव ।
गोरियाचें स्वभाव । गायन जें ॥ १४८॥

जें वैरियाचा पाहुणेर । जें दुर्जनाचा आदर ।
हें असो जें सागर । अनर्थाचा ॥ १४९॥

जें स्वप्नीं देखिलें स्वप्न । जें मृगजळें सासिन्नलें वन ।
जें धूम्ररजांचें गगन । ओतलें आहे ॥ १५०॥

ऐसें जें हें शरीर । तें ते न पवतीचि पुढती नर ।
जे होऊनि ठेले अपार । स्वरूप माझें ॥ १५१॥

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥ १६॥

एऱ्हवीं ब्रह्मपणाचिय भडसे । न चुकतीचि पुनरावृत्तीचे वळसे ।
परि निवटलियाचें जैसें । पोट न दुखे ॥ १५२॥

ना तरी चेइलियानंतरें । न बुडिजे स्वप्नींचेनि महापूरें ।
तेवीं मातें पावलें ते संसारें । लिंपतीचि ना ॥ १५३॥

एऱ्हवीं जगदाकाराचें सिरें । जें चिरस्थायीयांचे धुरे ।
ब्रह्मभुवन गा चवरें । लोकाचळाचें ॥ १५४॥

जिये गांवींचा पहारू दिवोवरी । एका अमरेंद्राचें आयुष्य न धरी ।
विळोनि पांतीं उठी एकसरी । चवदाजणांची ॥ १५५॥

सहस्त्रयुगपर्यंतमहर्यद् ब्रह्मणो विदुः।
रात्रिं युगसहस्त्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ १७॥

जैं चौकडिया सहस्त्र जाये । तैं ठायेठावो विळुचि होये ।
आणि तैसेंचि सहस्त्र भरिये पाहें । रात्री जेथ ॥ १५६॥

येवढें अहोरात्र जेथिंचें । तेणें न लोटती जे भाग्याचे ।
देखती ते स्वर्गींचे । चिरंजीव ॥ १५७॥

येरां सुरगणांची नवाई । विशेष सांगावी तेथ काई ।
मुद्दल इंद्राचीचि दशा पाहीं । जे दिहाचे चौदा ॥ १५८॥

परि ब्रह्मयाचियाहि आठां पहारांतें । आपुलिया डोळां देखते ।
जे आहाति गा तयांतें । अहोरात्रविद म्हणिपे ॥ १५९॥

अव्यक्ताद् व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।
रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १८॥

भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥ १९ ॥

तये ब्रह्मभुवनीं दिवसें पाहे । ते वेळीं गणना केंही न समाये ।
ऐसें अव्यक्ताचें होये । व्यक्त विश्व ॥ १६०॥

पुढती दिहाची चौपाहारी फिटे । आणि हा आकारसमुद्र आटे ।
पाठीं तैसाचि मग पाहांटे । भरों लागे ॥ १६१॥

शारदीयेचिये प्रवेशीं । अभ्रें जिरती आकाशीं ।
मग ग्रीष्मांतीं जैशीं । निगती पुढती ॥ १६२॥

तैसी ब्रह्मदिनाचिये आदी । हे भूतसृष्टीची मांदी ।
मिळे जंव सहस्त्रावधी । निमित्त पुरे ॥ १६३॥

पाठीं रात्रीचा अवसरू होये । आणि विश्व अव्यक्तीं लया जाये ।
तोही युगसहस्त्र मोटका पाहे । आणि तैसेंचि रचे ॥ १६४॥

हें सांगावया काय उपपत्ति । जें जगाचा प्रळयो आणि संभूति ।
इथे ब्रह्मभुवनींचिया होती । अहोरात्रमाजीं ॥ १६५॥

कैसें थोरिवेचें मान पाहें पां । हो सृष्टिबीजाचा साटोपा ।
परि पुनरावृत्तीचिया मापा । शीग जाहला ॥ १६६॥

एऱ्हवीं त्रैलोक्य हें धनुर्धरा । तिये गांवींचा गा पसारा ।
तो हा दिनोदयीं एकसरां । मांडतु असे ॥ १६७॥

पाठीं रात्रीचा समो पावे । आणि अपैसाचि सांटवे ।
म्हणिये जेथींचें तेथ स्वभावें । साम्यासि ये ॥ १६८॥

जैसें वृक्षपण बीजासि आलें । कीं मेघ हें गगन जाहालें ।
तैसें अनेकत्व जेथ सामावलें । तें साम्य म्हणिपे ॥ १६९॥

परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ।
यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ २०॥

तेथ समविषम न दिसे कांही । म्हणोनि भूतें हे भाष नाही ।
जेविं दूधचि जाहालिया दहीं । नामरूप जाय ॥ १७० ॥

तेंविं आकारलोपासरिसें । जगाचें जगपण भ्रंशे ।
परि जेथ जाहालें तें जैसें । तैसेंचि असे ॥ १७१॥

तें तया नांव सहज अव्यक्त । आणि आकारा वेळीं तेंचि व्यक्त ।
हें एकास्तव एक सूचित । एऱ्हवीं दोनी नाही ॥ १७२॥

जैसें आटलिया स्वरूपें । आटलेपण ते खोटी म्हणिपे ।
पुढती तो घनाकारू हारपे । जे वेळीं अळंकार होती ॥ १७३॥

हीं दोन्ही जैशीं होणीं । एकीं साक्षीभूत सुवर्णी ।
तैसी व्यक्ताव्यक्ताची कडसणी । वस्तूच्या ठायी ॥ १७४॥

तें तरी व्यक्त ना अव्यक्त । नित्य ना नाशवंत ।
या दोहीं भावाअतीत । अनादिसिध्द ॥ १७५॥

जें हें विश्वचि होऊनि असे । परि विश्वपण नासिलेनि न नासे ।
अक्षरें पुसिल्या न पुसे । अर्थु जैसा ॥ १७६।।

पाहें पां तरंग तरी होत जात । परि तेथ उदक तें अखंड असत ।
तेवीं भूताभावीं नाशिवंत । अविनाश जें ॥ १७७॥

ना तरी आटतिये अळंकारी । नाटतें कनक असे जयापरी ।
तेवीं मरतिये जीवाकारीं । अमर जें आहे ॥ १७८॥

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।
यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ २१॥

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभस्त्वनन्या ।
यस्यातःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥ २२ ॥

जयातें अव्यक्त म्हणों ये कोडें । म्हणतां स्तुति हें ऐसें नावडे ॥
जें मनबुद्धी न सांपडे । म्हणऊनियां ॥ १७९॥

आणि आकारा आलिया जयाचें । निराकारपण न वचे ।
आकारलोपें न विसंचे । नित्यता गा ॥ १८०॥

म्हणोनि अक्षर जें म्हणिजे । तेवीचि म्हणतां बोधुही उपजे ।
जयापरौता पैसु न देखिजे । या नाम परमगति ॥ १८१॥

परि आघवा इहीं देहपुरीं । आहे निजेलियाचे परी ।
जे व्यापारू करवी ना करी । म्हणऊनियां ॥ १८२॥

एऱ्हवीं जे शारीरचेष्टा । त्यांमाजीं एकही न ठके गा सुभटा ।
दाही इंद्रियांचिया वाटा । वाहतचि आहाति ॥ १८३॥

उकलूं विषयांचा पेटा । होता मनाचां चोहटा ।
तो सुखदुःखाचा राजवांटा । भीतराहि पावे ॥ १८४॥

परि रावो पहुडलिया सुखें । जैसा देशींचा व्यापारू न ठके ।
प्रजा आपुलालेनि अभिलाखें । करितचि असती ॥ १८५॥

तैसें बुद्धीचें हन जाणणें । कां मनाचें घेणेंदेणें ।
इंद्रियांचें करणें । स्फुरण वायूचें ॥ १८६॥

हे देहक्रिया आघवी । न करितां होय बरवी ।
जैसा न चलवितेनि रवी । लोकु चाले ॥ १८७॥

अर्जुना तयापरी । सुतला ऐसा आहे शरीरीं ।
म्हणोनि पुरूषु गा अवधारीं । म्हणिपे जयातें ॥ १८८॥

आणि प्रकृति पतिव्रते । पडिला एकपत्नीव्रतें ।
येणेंही कारणें जयातें । पुरूषु म्हणों ये ॥ १८९॥

पैं वेदाचें बहुवसपण । देखेचिना जयाचें आंगण ।
हें गगनाचें पांघरूण । होय देखा ॥ १९०॥

ऐसें जाणूनि योगीश्वर । जयातें म्हणती परात्पर ।
जें अनन्यगतीचें घर । गिंवसीत ये ॥ १९१॥

जे तनू वाचा चित्ते । नाइकती दुजिये गोष्टीतें ।
तयां एकनिष्ठेचें पिकतें । सुक्षेत्र जें ॥ १९२।।

हें त्रैलोक्यचि पुरूषोत्तम । ऐसा साच जयाचा मनोधर्मु ।
तया आस्तिकाचा आश्रमु । पांडवा गा ॥ १९३॥

जें निगर्वाचें गौरव । जें निर्गुणाची जाणीव ।
जें सुखाची राणीव । निराशांसी ॥ १९४॥

जें संतोषियां वाढिलें ताट । जें अचिंता अनाथाचें मायपोट ।
भक्ती उजू वाट । जया गांवा ॥ १९५॥

हें एकैक सांगोनि वायां । काय फार करूं धनंजया ।
पैं गेलिया जया ठाया । तो ठावोचि होइजे ॥ १९६॥

हिंवाचिया झुळुका । जैसें हिंवचि पडे उष्णोदका ।
कां समोर हालिया अर्का । तमचि प्रकाशु ॥ १९७॥

तैसा संसारू जया गांवा । गेला सांता पांडवा ।
होऊनि ठाके आघवा । मोक्षाचाचि ॥ १९८॥

तरी अग्नीमाजीं आलें । जैसें इंधनचि अग्नि जहालें
पाठीं न निवडेचि कांही केलें । काष्ठपण ॥ १९९॥

ना तरी साखरेचा माघौता । बुध्दिमंतपणेंही करितां ।
परि ऊंस नव्हे पांडुसुता । जियापरी ॥ २००॥

लोहाचें कनक जहालें । हें एकें परिसेंचि केलें ।
आतां आणिक कैंचें तें गेलें । लोहत्व आणी ॥ २०१॥

म्हणोनि तूप होऊनि माघौतें । जेवीं दूधपण न येचि निरूतें ।
तेविं पावोनियां जयातें । पुनरावृत्ति नाहीं ॥ २०२॥

तें माझें परम । साचोकारें निजधाम ।
हें आंतुवट तुज वर्म । दाविजत असें ।। २०३॥

यत्र काले त्वानावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।
प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥ २३॥

तेवींचि आणिकेंही एके प्रकारें । जाणतां आहे सोपारें ।
तरि देह सांडितेनि अवसरें । जेथ मिळती योगी ॥ २०४॥

अथवा अवचटें ऐसें घडे । जे अनवसरें देह सांडे ।
तरि माघौतें येणें घडे । देहासीचि ॥ २०५॥

म्हणोनि काळशुद्धी जरी देह ठेवीती । तरी ठेवितखेवीं ब्रह्मचि होती ।
एऱ्हवीं अकाळीं तरी येती । संसारा पुढती ॥ २०६॥

तैसें सायुज्य आणि पुनरावृत्ति । या दोन्ही अवसराअधीन आहाती ।
तो अवसरू तुजप्रती । प्रसंगें सांगों ॥ २०७॥

तरि ऐकें गा सुभटा । पातलिया मरणाचा माजिवटा ।
पांचै आपुलालिया वाटा । निघती अंती ॥ २०८॥

ऐसा वरिपडिला प्रयाणकाळी । बुद्धीतें भ्रमु न गिळी ।
स्मृति नव्हे आंधळी । न मरे मन ॥ २०९॥

हा चेतनावर्गु आघवा । मरणी दिसे टवटवा ।
परि अनुभविलिया ब्रह्मभावा । गवसणी होऊनि ॥ २१०॥

ऐसा सावध हा समवावो । आणि निर्वाणवेऱ्ही निर्वाहो ।
हे तरीच घडे जरी सावावो । अग्नीचा आथी ॥ २११॥

पाहें पां वारेन कां उदकें । जैं दिवियांचें दिवेपण झांके ।
तैं असतीच काय देखे । दिठी आपुली ॥ २१२॥

तैसें देहांतींचेनि विषमवातें । देह आंतबाहेरि श्लेष्माआतें ।
तैं विझोनि जाय उजितें । अग्नीचें तें ॥ २१३॥

ते वेळीं प्राणासि पाणु नाहीं । तेथ बुद्धि असोनि करील काई ।
म्हणोनि अग्नीवीण देहीं । चेतना न थरे ॥ २१४॥

अगा देहींचा अग्नि जरी गेला । तरी देह नव्हे चिखलु वोला।
वायां आयुष्यवेळु आपुला । अंधारे गिंवसी ॥ २१५॥

आणि मागील स्मरण आघवें । तें तेणें अवसरें सांभाळावें ।
मग देह त्यजूनि मिळावें । स्वरूपीं कीं ॥ २१६॥

तंव तया देहश्लेष्माचे चिखलीं । चेतनाचि बुडोनि गेली ।
तेथ मागिली पुढिली हे ठेली । आठवण ॥ २१७॥

म्हणोनि आधीं अभ्यासु जो केला । तो मरण न येतां निमोनि गेला।
जैसें ठेवणें न दिसतां मालवला । दीपु हातींचा ॥ २१८॥

आतां असो हें सकळ । जाण पां ज्ञानासि अग्नि मूळ ।
तया अग्नीचें प्रयाणीं बळ । संपूर्ण आथी ॥ २१९॥

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ।
तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥ २४॥

आंतु अग्निज्योतीचा प्रकाशु । बाहेरी शुक्लपक्षु आणि दिवसु ।
आणि सा मासांमाजीं मासु । उत्तरायण ॥ २२०॥

ऐशिया समयोगाची निरुती । लाहोनि जे देह ठेविती ।
ते परब्रह्मचि होती । ब्रह्मविद ॥ २२१॥

अवधारीं गा धनुर्धरा । येथवरी सामर्थ्य यया अवसरा ।
तेवींचि हा उजू मार्ग स्वपुरा । यावया पैं ॥ २२२॥

एथ अग्नि हें पहिलें पायतरें । ज्योतिर्मय हें दुसरें ।
दिवस जाणें तिसरें । चौथें शुक्लपक्ष ॥ २२३॥

आणि सामास उत्तरायण । तें वरचील गा सोपान ।
येणें सायुज्यसिद्धिसदन । पावती योगी ॥ २२४॥

हा उत्तम काळु जाणिजे । यातें अर्चिरादि मार्गु म्हणिजे ।
आतां अकाळु तोही सहजें । सांगेन आईक ॥ २२५॥

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ।
तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योती प्राप्य निवर्तते ॥ २५॥

तरि प्रयाणाचिया अवसरें । वात श्लेष्मां श्लेष्मां।
तेणें अंतःकरणीं आंधारें । कोंदले ठाके ॥ २२६ ॥

सर्वेंद्रियां लांकुड पडे । स्मृती भ्रमामाजीं बुडे ।
मन होय वेडें । कोंडे प्राण ॥ २२७॥

अग्नीचें अग्निपण जाये । मग तो धूमचि अवघा होये ।
तेणें चेतना गिंवसिली ठाये । शरीरींची ॥ २२८॥

जैसें चंद्राआड आभाळ । सदट दाटे सजळ ।
मग गडद ना उजाळ । ऐसें झांवळें होये ॥ २२९॥

कां मरे ना सावध । ऐसें जीवितासि पडे स्तब्ध ।
आयुष्य मरणाची मर्याद- । वेळु ठाकी ॥ २३०॥

ऐसी मनबुद्धिकरणीं । सभोंवतीं धूमाकुळाची कोंडणी ।
तेथ जन्में जोडलिये वाहणी । युगचि बुडे ॥ २३१।।

हां गा हातींचें जे वेळीं जाये । ते वेळीं आणिका लाभाची गोठी कें आहे ।
म्हणऊनि प्रयाणीं तंव होये । येतुली दशा ॥ २३२॥

ऐसी देहाआंतु स्थिति । बाहेरि कृष्णपक्षु वरि राती ।
आणि सा मासही वोडवती । दक्षिणायन ॥ २३३॥

इये पुनरावृतीचीं घराणीं । आघवीं एकवटती जयाचिया प्रयाणीं ।
तो स्वरूपसिद्धीची काहाणी । कैसेनि आइके ॥ २३४॥

ऐसा जयाचा देह पडे । तया योगी म्हणोनि चंद्रवरी जाणें घडे ।
मग तेथूनि मागुता बहुडे । संसारा ये ॥ २३५ ॥

आम्हीं अकाळ जो पांडवा । म्हणितला तो हा जाणावा ।
आणि हाचि धूम्रमार्ग गांवा । पुनरावृत्तीचिया ॥ २३६॥

येर तो अर्चिरादि मार्गु । तो वसता आणि असलगु ।
साविया स्वस्थु चांगु । निवृतीवरी ॥ २३७॥

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।
एकया यात्यनावृत्तिमन्यया वर्तते पुनः ॥ २६॥

ऐशिया अनादि या दोन्ही वाटा । एकी उजू एकी अव्हांटा ।
म्हणवूनि बुद्धिपूर्वक सुभटा । दाविलिया तुज ॥ २३८॥

कां जे मार्गामार्ग देखावे । साच लटिकें वोळखावें ।
हिताहित जाणावें । हिताचिलागीं ॥ २३९।।

पाहे पां नाव देखतां बरवी । कोणी आड घाली काय अथावीं ।
कां सुपंथ जाणोनियां अडवीं । रिगवत असे ।। २४०॥

जो विष अमृत वोळखे । तो अमृत काय सांडू शके ।
तेविं जो उजू वाट देखे । तो अव्हांटा न वचे ॥ २४१॥

म्हणोनि फुडें । पारखावें खरें कुडें ।
पारखिलें तरे न पडे । अवसरें कहीं ॥ २४२॥

एऱ्हवीं देहांतीं थोर विषम । या मार्गाचें आहे संभ्रम ।
जन्में अभ्यासिलियाचें हन काम । जाईल वायां ॥ २४३॥

जरी अर्चिरादि मार्गु चुकलियां । अवचटें धूम्रपंथें पडिलियां ।
तरी संसारपांतीं जुंतलियां । भंवतचि असावें ॥ २४४॥

हे सायास देखोनि मोठे । आतां कैसेनि पां एकवेळ फिटे ।
म्हणोनि योगमार्गु गोमटे । शोधिले दोन्ही ॥ २४५॥

तंव एकें बह्मत्वा जाइजे । आणि एकें पुनरावृत्ते येइजे ।
परि दैवगत्या जो लाहिजे । देहांतीं जेणें ॥ २४६॥

नैते सृती पार्थ जानन् योगी मुह्याति कश्चने ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगसुक्तो भवार्जुन ॥ २७॥

ते वेळी म्हणितलें हें नव्हे । वायां अवचटें काय पावे ।
देह त्यजुनि वस्तु होआवें । मार्गेंचि कीं ॥ २४७॥

तरी आतां देह असो अथवा जावो । आम्ही तों केवळ वस्तूचि आहों ।
कां जे दोरीं सर्पत्व वावो । दोराचिकडुनी ॥ २४८॥

मज तरंगपण असे कीं नसे । ऐसें हें उदकासी कहीं प्रतिभासे ।
तें भलतेव्हां जैसें तैसें । उदकचि कीं ॥ २४९॥

तरंगाकारें न जन्मेचि । ना तरंगलोपें न निमेचि ।
ते विदेही जे देहेंचि । वस्तु जाहले ॥ २५०॥

आतां शरीराचें तयाचिया ठाईं । आडनांवही उरलें नाहीं ।
तरि कोणें काळें काई । निमे तें पाहें पां ॥ २५१॥

मग मार्गातें कासया शोधावें । कोणें कोठूनि कें जावें ।
जरी देशकालादि आघवें । आपणचि असे ॥ २५२॥

आणि हां गा घटु जे वेळीं फुटे । ते वेळीं तेथींचें आकाश लागे नीटे वाटे ।
वाटा लागे तरि गगना भेटे । एऱ्हवीं काय चुके ॥ २५३॥

पाहें पां ऐसें हन आहे । कीं तो आकारूचि जाये ।
येर गगन तें गगनींचि आहे । घटत्वाहि आधीं ॥ २५४॥

ऐसिया बोधाचेनि सुरवाडें । मार्गामार्गाचें सांकडें ।
तया सोऽहंसिद्धा न पडे । योगियांसी ॥ २५५॥

याकारणें पांडुसुता । तुवां होआवे योगयुक्ता ।
येतुलेनि सर्वकाळीं साम्यता । आपणपां होईल ॥ २५६॥

मग भलतेथ भलतेंव्हा । देहबंध असो अथवा जावा ।
परि अबंधा नित्य ब्रह्मभावा । विघड नाहीं ॥ २५७॥

तो कल्पादि जन्मा नागवे । कल्पांतीं मरणें नाप्लवे ।
माजीं स्वर्गसंसाराचेनि लाघवें । झकवेना ॥ २५८॥

येणें बोधें जो योगी होये । तयासीचि या बोधाचें नीटपण आहे ।
कां जे भोगातें पेलूनि पाहें । निजरूपा ये ॥ २५९॥

पैं गा इंद्रादिकां देवां । जयां सर्वस्वें गाजती राणिवा ।
तें सांडणें मानूनि पांडवा । डावली जो ॥ २६०॥

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।
अत्येति तत्सर्वमिदं विदेत्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥ २८॥

जरी वेदाध्ययनाचे जालें । अथवा यज्ञाचें शेतचि पिकलें ।
कीं तपोदनांचें जोडलें । सर्वस्व हन जें ॥ २६१॥

तया आघवां पुण्याचा मळा । भार आंतौनि जया ये फळा ।
तें परब्रह्मा निर्मळा । सांटी न सरे ॥ २६२॥

जें नित्यानंदाचेनि मानें । उपमेचा कांटाळां न दिसे सानें ।
पाहा पां वेदयज्ञादि साधनें । जया सुखा ॥ २६३॥

जें विटे ना सरे । भोगितयाचेनि पवाडें पुरे ।
पुढती महासुखाचें सोयरें । भावंडचि ॥ २६४॥

ऐसें दृष्टीचेनि सुखपणें । जयासी अदृष्टाचें बैसणें ।
जें शतमखाही आंगवणें । नोहेचि एका ॥ २६५॥

तयातें योगीश्वर अलौकिकें । दिठीचेनि हाततुकें ।
अनुमानती कौतुकें । तंव हळुवार आवडे ॥ २६६॥

मग तया सुखाची किरीटी । करुनियां गा पाउटी ।
परब्रह्मचिये पाटीं । आरूढती ॥ २६७॥

ऐसें चराचरैकभाग्य । जें ब्रह्मेशां आराधनेयोग्य ।
योगियांचे भोग्य- । भोगधन जें ॥ २६८॥

जो सकळ कळांची कळा । जो परमानंदाचा पुतळा ।
तो जिवाचा जिव्हाळा । विश्वाचिया ॥ २६९॥

जो सवर्ज्ञतेचा वोलावा । जो यादवकुळींचा कुळदिवा ।
तो श्रीकृष्णजी पांडवा- । प्रति बोलिला ॥ २७०॥

ऐसा कुरुक्षेत्रींचा वृत्तांतु । संजयो रायासी असे सांगतु ।
तेचि परियेसा पुढां मातु । ज्ञानदेव म्हणे ॥ २७१॥

८ वा अध्याय समाप्त ||

ज्ञानेश्वरी/अध्याय नववा

< ज्ञानेश्वरी

तरि अवधान एकवेळें दीजे । मग सर्व सुखासि पात्र होईजे ।
हें प्रतिज्ञोत्तर माझें । उघड ऐका ॥ १ ॥

परि प्रौढी न बोलें हो जी । तुम्हां सर्वज्ञांचां समाजीं ।
देयावें अवधान हे माझी । विनवणी सलगीची ॥ २ ॥

कां जे लळेयांचे लळें सरती । मनोरथाचे मनौरे पुरती ।
जरी माहेरें श्रीमंतें होती । तुम्हा ऐसी ॥ ३ ॥

तुमचेया दिठिवेचिया वोले । सासिन्नले प्रसन्नतेचे मळे ।
ते साऊली देखोनि लोळें । श्रांतु जी मी ॥ ४ ॥

प्रभू तुम्ही सुखामृताचे डोहो । म्हणोनि आम्ही आपुलिया स्वेच्छा वोलावों लाहों ।
येथ जरी सलगी करू बिहों । तरी निवो कें पां ॥ ५ ॥

नातरी बालक बोबडां बोलीं । कां वाकुडां विचुकां पाऊलीं ।
तें चोज करूनि माऊली । रिझे जेवीं ॥ ६ ॥

तेवी तुम्हा संतांचा पढियावो । कैसेनि तरि आम्हांवरी हो ।
या बहुवा आळुकिया जी आहों । सलगी करीत ॥ ७ ॥

वांचूनि माझिये बोलतीये योग्यते । सर्वज्ञ भवादृश श्रोते ।
काय धड्यावरी सारस्वतें । पढों सिकिजे ॥ ८ ॥

अवधारां आवडे तेसणां धुंधुरु । परि महातेजीं न मिरवे काय करूं ।
अमृताच्या ताटी वोगरूं । ऐसी रससोय कैंची ॥ ९ ॥

अहो हिमकरासी विंजणे । की नादापुढे आइकवणे ।
लेणियासी लेणें । हें कहीं आथी ॥ १० ॥

सांगा परिमळें काय तुरंबावें । सागरें कवणे ठायीं नाहावें ।
हें गगनचि आडें आघवें । ऐसा पवाडु कैंचा ॥ ११ ॥

तैसें तुमचें अवधान धाये । आणि तुम्ही म्हणा हें होये ।
ऐसें वक्तृत्व कवणा आहे । जेणे रिझा तुम्ही ॥ १२ ॥

तरि विश्वप्रगटतिया गभस्ती । हातिवेनि न कीजे आरती ।
कां चुळोदकें अपांपती । अर्घ्यु नेदिजे ॥ १३ ॥

प्रभु तुम्ही महेशाचिया मूर्ती । आणि मी दुबळा अर्चितसे भक्ती ।
म्हणोनि बेल जऱ्ही गंगावती । तऱ्ही स्वीकाराल की ॥ १४ ॥

बाळक बापाचिये ताटीं रिगे । रिगौनि बापातेंच जेवऊं लागे ।
की तो संतोषलेनि वेगें । मुखचि वोडवी ॥ १५ ॥

तैसा मी तुम्हांप्रती । चावटी करितसे बाळमती ।
तरी तुम्हीं संतोषिजे ऐसी जाती । प्रेमाची या ॥ १६ ॥

आणि तेणे आपुलेपणाचेनि मोहें । तुम्ही संत घेतले असा बहुवे ।
म्हणोनि केलिये सलगीचा नोहे । आभारु तुम्हां ॥ १७ ॥

अहो तान्हेयाची लागता झटे । तरी अधिकचि पान्हा फुटे ।
रोषें प्रेम दुणवटे । पढियंतयाचेनि ॥ १८ ॥

म्हणऊनि मज लेंकुरवाचेनि बोलें । तुमचें कृपाळूपण निदैले ।
ते चेइलें हें जी जाणवलें । यालागीं बोलिलों मी ॥ १९ ॥

एऱ्हवीं चांदणे पिकविजत आहे चेपणी । कीं वारया धापत आहे वाहणी ।
हां हो गगनासी गंवसणी । घालिजे केवी ॥ २० ॥

आइकां पाणी वोथिजावे न लगे । नवनीतीं माथुला न रिगे ।
तेविं लाजिलें व्याख्यान न निगे । देखोनि जयांते ॥ २१ ॥

हें असो शब्दब्रह्म जिये बाजे । शब्द मावळलेया निवांतु निजे ।
तो गीतार्थु मऱ्हाटिया बोलिजे । हा पाडु काई ॥ २२ ॥

परि ऐसियाही मज धिंवसा । तो पुढतियाचि येकी आशा ।
जे धिटींवा करूनि भवादृश्यां । पढियंता होआवें ॥ २३ ॥

परि आतां चंद्रापासोनि निवविते । जें अमृताहूनि जीवविते ।
तेणें अवधान कीजो वाढतें । मनोरथा माझिया ॥ २४ ॥

कां जैं दिठिवा तुमचा वरुषे । तैं सकळार्थसिद्धि मती पिके ।
एऱ्हवी कोंभेला उन्मेषु सुके । जरी उदास तुम्ही ॥ २५ ॥

सहजें तरी अवधारा । वक्तृत्वा अवधानाचा होय चारा ।
तरी दोंदें पेलती अक्षरां । प्रमेयाचीं ॥ २६ ॥

अर्थ बोलाची वाट पाहे । तेथ अभिप्रावो अभिप्रायातें विये ।
भावाचा फुलौरा होत जाये । मतिवरी ॥ २७ ॥

म्हणूनि संवादाचा सुवावो ढळे । तरी हृदयाकाश सारस्वतें वोळे ।
आणि श्रोता दुश्चिता तरि वितुळे । मांडला रसु ॥ २८ ॥

अहो चंद्रकांतु द्रवता कीर होये । परि ते हातवटी चंद्री कीं आहे ।
म्हणऊनि वक्ता तो वक्ताचि नव्हे । श्रोतेनि वीण ॥ २९ ॥

परी आतां आमुतें गोड करावें । ऐसे तांदुळी कायसा विनवावे ।
साइखडियाने काइ प्रार्थावें । सूत्रधारातें ॥ ३० ॥

काय तो बाहुलियांचिया काजा नाचवी । कीं आपुलियें जाणिवेची कळा वाढवी ।
म्हणऊनि आम्हां या ठेवाठेवी । काय काज ॥ ३१ ॥

तंव गुरु म्हणती काइ जाहलें । हें समस्तही आम्हां पावलें ।
आतां सांगे जें निरोपिलें । नारायणें ॥ ३२ ॥

येथ संतोषोनि निवृत्तिदासें । जी जी म्हणऊनि उल्हासें ।
अवधारां श्रीकृष्ण ऐसे । बोलते जाहले ॥ ३३ ॥

श्री भगवानुवाचः इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।
ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्षसेऽशुभात् ॥ १ ॥

नातरि अर्जुना हें बीज । पुढती सांगिजेल तुज ।
जें हें अंतःकरणींचे गुज । जीवचिये ॥ ३४ ॥

येणें मानें जीवाचें हियें फोडावें । मग तुज कां पां मज सांगावे ।
ऐसें काहीं स्वभावें । कल्पिशी जरी ॥ ३५ ॥

तरी परियेसीं प्राज्ञा । तूं आस्थेचीच संज्ञा ।
बोलिलिये गोष्टींची अवज्ञा । नेणसी करुं ॥ ३६ ॥

म्हणोनि गूढपण आपुलें मोडो । वरि न बोलावेंही बोलावें घडो ।
परि आमुचिचे जीवींचें पडो । तुझां जीवीं ॥ ३७ ॥

अगा थानीं कीर दूध गूढ । परि थानासीचि नव्हे कीं गोड ।
म्हणोनि सरो कां सेवितयाची चाड । जरी अनन्य मिळे ॥ ३८ ॥

मुडाहूनि बीज काढिलें । मग निर्वाळलिये भूमी पेरिलें ।
तरी तें सांडीविखुरीं गेलें । म्हणों ये कायी ॥ ३९ ॥

यालागीं सुमनु आणि शुद्धमती । जो अनिंदकु अनन्यगती ।
पैं गा गौप्यही परि तयाप्रती । चावळिजें सुखें ॥ ४० ॥

तरि प्रस्तुत आतां गुणीं इहीं । तूं वांचूनि आणिक नाहीं ।
म्हणोनि गुज तरी तुझां ठायीं । लपवूं नये ॥ ४१ ॥

आतां किती नावानावा गुज । म्हणतां कानडें वाटेल तुज ।
तरि ज्ञान सांगेन सहज । विज्ञानेंसीं ॥ ४२ ॥

परि तेंचि ऐसेनि निवाडें । जैसें भेसळलें खरें कुडें ।
मग काढिजे फाडोवाडें । पारखूनियां ॥ ४३ ॥

कां चांचूचेनि सांडसें । खांडिजे पय पाणी राजहंसें ।
तुज ज्ञान विज्ञान तैसें । वांटूनि देऊं ॥ ४४ ॥

मग वारयाचियां धारसां । पडिला कोंडा कां नुरेचि जैसा ।
आणि अन्नकणाचा आपैसा । राशि जोडे ॥ ४५ ॥

तैसें जें जाणितलेयासाठीं । संसार संसाराचिये गांठी ।
लाऊनि बैसवी पाटीं । मोक्षश्रियेचां ॥ ४६ ॥

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।
प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ २ ॥

जें जाणणेयां आघवेयांचां गांवीं । गुरुत्वाची आचार्यपदवी ।
जें सकळ गुह्यांचा गोसावी । पवित्रां रावो ॥ ४७ ॥

आणि धर्माचें निजधाम । तेंविंचि उत्तमाचे उत्तम ।
पैं जया येतां नाहीं काम । जन्मांतराचें ॥ ४८ ॥

मोटकें गुरुमुखें उदैजत दिसे । आणि हृदयीं स्वयंभचि असे ।
प्रत्यक्ष फावो लागे तैसें । आपैसया ॥ ४९ ॥

तेविंचि पैं गा सुखाचां पाउटीं । चढतां येइजे जयाचिया भेटी ।
मग भेटल्या कीर मिठी । भोगणेयाहि पडे ॥ ५० ॥

परि भोगाचिया ऐलीकडिलिये मेरे । चित्त उभें ठेलेंचि सुखा भरे ।
ऐसें सुलभ आणि सोपारें । वरि परब्रह्म ॥ ५१ ॥

पैं गा आणिकही एक याचें । जें हाता आले तरी न वचे ।
आणि अनुभवितां कांहीं न वेचे । वरि विटेहि ना ॥ ५२ ॥

येथ जरी तूं तार्किका । ऐसी हन घेसी शंका ।
ना येवढी वस्तु हे लोकां । उरली केविं पां ॥ ५३ ॥

एकोत्तरेयाचिया वाढी । जे जळतिये आगीं घालिती उडी ।
ते अनायासें स्वगोडी । सांडिती केविं ॥ ५४ ॥

तरि पवित्र आणि रम्य । तेविंचि सुखोपायेंचि गम्य ।
आणि स्वसुख परि धर्म्य । वरि आपणपां जोडे ॥ ५५ ॥

ऐसा अवघाचि सुरवाडु आहे । तरी जनाहातीं केविं उरो लाहे ।
हा शंकेचा ठाव कीर होये । परि न धरावी तुवां ॥ ५६ ॥

अश्रद्दधाना: पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ।
अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥

पाहें पां दूध पवित्र आणि गोड । पासीं त्वचेचिया पदराआड ।
परि तें अव्हेरुनि गोचिड । अशुद्ध काय नेघती ॥ ५७ ॥

कां कमलकंदा आणि दर्दुरीं । नांदणुक एकेचि घरीं ।
परि परागु सेविजे भ्रमरीं । जवळिलां चिखलुचि उरे ॥ ५८ ॥

नातरी निदैवाचां परिवरीं । लोह्या रुतलिया आहाति सहस्त्रवरीं ।
परि तेथ बैसोनि उपवासु करी । कां दरिद्रें जिये ॥ ५९ ॥

तैसा हृदयामध्यें मी रामु । असतां सर्वसुखाचा आरामु ।
कीं भ्रांतासी कामु । विषयावरी ॥ ६० ॥

बहु मृगजळ देखोनि डोळां । थुंकिजे अमृताचा गिळितां गळाळा ।
तोडिला परिसु बांधिला गळा । शुक्तिकालाभें ॥ ६१ ॥

तैसीं अहंममतेचिये लवडसवडी । मातें न पवतीचि बापुडीं ।
म्हणोनि जन्ममरणाची दुथडी । डहुळितें ठेलीं ॥ ६२ ॥

एऱ्हवीं मी तरी कैसा । मुखाप्रती भानु कां जैसा ।
कहीं नसे न दिसे ऐसा । वाणीचा नव्हें ॥ ६३ ॥

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थित: ॥ ४ ॥

माझेया विस्तारलेपणाचेनि नांवें । हे जगचि नोहे आघवें ।
जैसें दूध मुरालें स्वभावें । तरि तेंचि दहीं ॥ ६४ ॥

कां बीजचि जाहलें तरु । अथवा भांगारचि अळंकारु ।
तैसा मज एकाचा विस्तारु । तें हें जग ॥ ६५ ॥

हें अव्यक्तपणें थिजलें । तेंचि मग विश्वाकारें वोथिजलें ।
तैसें अमूर्तमूर्ति मियां विस्तारलें । त्रैलोक्य जाणें ॥ ६६ ॥

महदादि देहांतें । इयें अशेषेंही भूतें ।
परि माझां ठायीं बिंबते । जैसे जळीं फेण ॥ ६७ ॥

परि तया फेणांआंतु पाहतां । जेवीं जळ न दिसे पंडुसुता ।
नातरी स्वप्नींची अनेकता । चेइलिया नोहिजे ॥ ६८ ॥

तैसीं भूतें इयें माझां ठायीं । बिंबती तयांमाजी मी नाहीं ।
इया उपपत्ती तुज पाहीं । सांगितलिया मागां ॥ ६९ ॥

म्हणऊनि बोलिलिया बोलाचा आतिसो । न कीजे यालागीं हें असो । तरी मजाआंत पैसो । दिठि तुझी ॥ ७० ॥

आमचा प्रकृतीपैलीकडील भावो । जरी कल्पनेवीण लागसी पाहों ।
तरी मजमाजि भूतें हेंही वावो । जे मी सर्व म्हणऊनि ॥ ७१ ॥

एऱ्हवीं संकल्पाचिये सांजवेळे । नावेक तिमिरेजती बुद्धीचे डोळे । म्हणोनि अखंडित परि झांवळें । भूतभिन्न ऐसें देखें ॥ ७२ ॥

तेचि संकल्पाची सांज जैं लोपे । तैं अखंडितचि आहे स्वरुपें ।
जैसें शंका जातखेंवो लोपे । सापपण माळेचें ॥ ७३ ॥

एऱ्हवीं तरी भूमीआंतूनि स्वयंभ । काय घडेगाडगेयांचे निघती कोंभ । परि ते कुलालमतीचे गर्भ । उमटले कीं ॥ ७४ ॥

नातरी सागरींचां पाणीं । काय तंरगाचिया आहाती खाणी ।
ते अवांतर करणी । वारयाची नव्हे ॥ ७५ ॥

पाहें पां कापसाचां पोटीं । काय कापडाची होती पेटी ।
तो वेढितयाचिया दिठी । कापड जाहला ॥ ७६ ॥

जरी सोनें लेणें होऊनि घडे । तरी तयाचें सोनेपण न मोडे ।
येर अळंकार हे वरचिलीकडे । लेतयाचेनि भावें ॥ ७७ ॥

सांगें पडिसादाची प्रत्युत्तरें । कां आरिसां जें आविष्करे ।

तें आपलें कीं साचोकारें । तेथेंचि होतें ॥ ७८ ॥

तैसी इये निर्मळे माझां स्वरुपीं । जो भूतभावना आरोपी ।
तयासी तयाचां संकल्पीं । भूताभासु असे ॥ ७९ ॥

तेचि कल्पिती प्रकृती पुरे । आणि भूताभासु आधींच सरे ।
मग स्वरुप उरे एकसरें । निखळ माझें ॥ ८० ॥

हें असो आंगीं भरलिया भवंडी । जैशा भोंवत दिसती अरडीदरडी । तैशी आपुलिया कल्पना अखंडीं । गमती भूतें ॥ ८१ ॥

तेचि कल्पना सांडूनि पाहीं । तरि मी भूतीं भूतें माझिया ठायीं ।
हें स्वप्नींही परि नाहीं । कल्पावयाजोगें ॥ ८२ ॥

आतां मी एक भूतातें धर्ता । अथवा भूतामाजि मी असता ।
या संकल्पसन्निपाता । आंतुलिया बोलिया ॥ ८३ ॥

म्हणोनि परियेसीं गा प्रियोत्तमा । यापरी मी विश्वेंसीं विश्वात्मा ।
जो इया लटकिया भूतग्रामा । भाव्यु सदा ॥ ८४ ॥

रश्मीचेनि आधारें जैसें । नव्हतेंचि मृगजळ आभासे ।
माझां ठायीं भूतजात तैसें । आणि मातेंही भावीं ॥ ८५ ॥

मी ये परीचा भूतभावनु । परि सर्व भूतांसि अभिन्नु ।
जैसी प्रभा आणि भानु । एकचि ते ॥ ८६ ॥

हा आमचा ऐश्वर्ययोगु । तुंवा देखिला कीं चांगु ।
आतां सांगें कांहीं एथ लागु । भूतभेदाचा असे ॥ ८७ ॥

यालागीं मजपासूनि भूतें । आनें नव्हती हें निरुतें ।
आणि भूतावेगळिया मातें । कहींच न मनीं हो । ८८ ॥

यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।
तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥

पैं गगन जेवढें जैसें । पवनु गगनीं तेवढाचि असे ।
सहजें हालविलिया वेगळा दिसे । एऱ्हवीं गगन तेंचि ते ॥ ८९ ॥

तैसें भूतजात माझां ठायीं । कल्पिजे तरी आभासें कांहीं ।
निर्विकल्पीं तरि नाहीं । तेथ मीच मी आघवे ॥ ९० ॥

म्हणऊनि नाहीं आणि असे । हें कल्पनेचेनि सौरसें ।
जे कल्पनालोपें भ्रंशें । आणि कल्पनेसवें होय ।। ९१ ॥

तेंचि कल्पितें मुदल जाये । तैं असें नाहीं हें कें आहे ।
म्हणऊनि पुढती तूं पाहें । हा ऐश्वर्ययोगु ॥ ९२ ॥

ऐसिया प्रतीतिबोधसागरीं । तूं आपणपेयातें कल्लोळु एक करीं ।
मग जंव पाहासी चराचरीं । तंव तूचि आहासी ॥ ९३ ॥

या जाणणेयाचा चेवो । तुज आला ना म्हणती देवो ।
तरी आतां द्वैतस्वप्न वावो । जालें कीं ना ॥ ९४ ॥

तरी पुढती जरी विपायें । बुद्धीसि कल्पनेची झोंप ये ।
तरी अभेदबोधु जाये । जैं स्वप्नीं पडिजे ॥ ९५ ॥

म्हणोनि ये निद्रेची वाट मोडे । निखळ उद्बोधाचेंचि आपणपें घडे ।
ऐसें वर्म जें आहे फुडें । तें दावो आतां ॥ ९६ ॥

तरी धनुर्धरा धैर्या । निकें अवधान देईं बा धनंजया ।
पैं सर्व भूतांतें माया । करि हरि गा ॥ ९७ ॥

सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ७ ॥

जिये नांव गा प्रकृती । जे द्विविध सांगितली तुजप्रती ।
एकी अष्टधा भेदव्यक्ती । दुजी जीवरुपा ।। ९८ ॥

हा प्रकृतीविखो आघवा । तुंवा मागां परिसिलासे पांडवा ।
म्हणोनि असो काइ सांगावा । पुढतपुढती ॥ ९९ ॥

तरी ये माझिये प्रकृती । महाकल्पाचां अंती ।
सर्व भूतें अव्यक्तीं । ऐक्यासी येती ।। १०० ॥

ग्रीष्माचां अतिरसीं । सबीजे तृणें जैसीं ।
मागुती भूमीसी । सुलीनें होती ॥ १०१ ॥

कां वार्षिये ढेंढें फिटे । जेव्हां शारदीयेचा अनुघडु फुटे ।
तेव्हां घनजात आटे । गगनींचें गगनीं ॥ १०२ ॥

नातरी आकाशाचिये खोंपे । वायु निवांतुचि लोपे ।
कां तरंगता हारपे । जळीं जेवीं ॥ १०३ ॥

अथवा जागिनलिये वेळे । स्वप्न मनींचें मनीं मावळे ।
तैसें प्राकृत प्रकृती मिळे । कल्पक्षयीं ॥ १०४ ॥

मग कल्पादीं पुढती । मीचि सृजीं ऐसी वदंती ।
तरी इयेविषयीं निरुती । उपपत्ती आइक ॥ १०५ ॥

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।
भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ८ ॥

तरी हेचि प्रकृति किरिटी । मी स्वकीया सहजें अधिष्ठीं ।
तेथ तंतुसमवायपटीं । जेविं विणावणी दिसे ॥ १०६ ॥

मग तिये विणावणीचेनि आधारें । लहानां चौकडियां पटत्व भरे ।
तैसी पंचात्मके आकारें । प्रकृतिचि होये ॥ १०७ ॥

जैसें विरजणियाचेनि संगें । दूधचि आटेजों लागे ।
तैशी प्रकृति आंगा रिगे । सृष्टिपणाचिया ॥ १०८ ॥

बीज जळाचि जवळीक लाहे । आणि तेंचि शाखोपशाखीं होये ।
तैसें मज करणें आहे । भूतांचे हें ॥ १०९ ॥

अगा नगर हें रायें केलें । या म्हणणया साचपण कीर आलें ।
परि निरुतें पाहतां काय शिणले । रायाचे हात ॥ ११० ॥

आणि मी प्रकृति अधिष्ठीं तें कैसें । जैसा स्वप्नीं जो असे ।
मग तोचि प्रवेशे । जागृतावस्थे ॥ १११ ॥

तरि स्वप्नौनि जागृती येतां । काय पाय दुखती पंडुसुता ।
कीं स्वप्नामाजीं असतां । प्रवासु होय ॥ ११२ ॥

या आघवियाचा अभिप्रावो कायी । जे हें भूतसृष्टीचें कांहीं ।
मज एकही करणें नाहीं । ऐसाचि अर्थु ॥ ११३ ॥

जैशी रायें अधिष्ठिली प्रजा । व्यापारे आपुलालिया काजा ।
तैसा प्रकृतिसंगु माझा । येर करणें तें इयेचें ॥ ११४ ॥

पाहें पां पूर्णचंद्राचिये भेटी । समुद्र भरतें अपार दाटी ।
तेथ चंद्रासि काय किरीटी । उपखा पडे ॥ ११५ ॥

जड परि जवळिका । लोह चळे तरि चळो कां ।
कवणु शीणु भ्रामका । सन्निधानाचा ॥ ११६ ॥

किंबहुना यापरी । मी निजप्रकृति अंगीकारीं ।
आणि भूतसृष्टी एकसरी । प्रसवोंचि लागे ॥ ११७ ॥

जो हा भूतग्रामु आघवा । असे प्रकृतिआधीन पांडवा ।
जैसी बीजाचिया वेलपालवा । समर्थ भूमि ॥ ११८ ॥

नातरि बाळादिकां वयसां । गोसावी देहसंगु जैसा ।
अथवा घनावळी आकाशा । वार्षियें जेवीं ॥ ११९ ॥

कां स्वप्नासि कारण निद्रा । तैसी प्रकृति हे नरेंद्रा ।
या अशेषाहि भूतसमुद्रा । गोसाविणी गा ॥ १२० ॥

स्थावरा आणि जंगमा । स्थूळा अथवा सूक्ष्मा ।
हे असो भूतग्रामा । प्रकृतिचि मूळ ॥ १२१ ॥

म्हणोनि भूतें हन सृजावीं । कां सृजिलीं प्रतिपाळावीं ।
इयें करणीं न येती आघवीं । आमुचिया आंगा ॥ १२२ ॥

जळीं चंद्रिकेचिया पसरती वेली । ते वाढी चंद्रे नाहीं वाढविली ।
तेवि मातें पावोनि ठेलीं । दुरी कर्में ॥ १२३ ॥

न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ।
उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥ ९ ॥

आणि सुटलिया सिंधुजळाचा लोटु । न शके धरुं सैंधवाचा घाटु ।
तेवि सकळ कर्मा मीच शेवटु । ती काइ बांधती मातें ॥ १२४ ॥

धूम्ररजांची पिंजरी । वाजतिया वायुतें जरी होकारी ।
कां सूर्यबिंबामाझारीं । आंधारे रिगे ॥ १२५ ॥

हें असो पर्वताचिये हृदयींचें । जेविं पर्जन्यधारास्तव न खोंचे ।
तेविं कर्मजात प्रकृतीचें । न लगे मज ॥ १२६ ॥

एऱ्हवीं इये प्राकृतीं विकारीं । एकु मीचि आहे अवधारीं ।
परि उदासीनाचिया परि । करीं ना करवी ॥ १२७ ॥

दीपु ठेविला परिवरीं । कवणातें नियमी ना निवारी ।
आणि कवण कवणिये व्यापारीं । राहाटे तेंहि नेणे ॥ १२८ ॥

तो जैसा का साक्षिभूतु । गृहव्यापारप्रवृत्तिहेतु ।
तैसा भूतकर्मीं अनासक्तु । मी भूतीं असें ॥ १२९ ॥

हा एकचि अभिप्रावो पुढतपुढती । काय सांगो बहुतां उपपत्तीं । येथ एकवेळां सुभद्रापती । येतुलें जाण पां ॥ १३० ॥

मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ।
हेतुनानेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ॥ १० ॥

जे लोकचेष्टां समस्तां । जैसा निमित्तमात्र कां सविता ।
तैसा जगत्प्रभवीं पंडुसुता । हेतु मी जाणें ॥ १३१ ॥

कां जें मियां अधिष्ठिलिया प्रकृती । होती चराचराचिया संभूती । म्हणोनि मी हेतु हें उपपत्ती । घडे यया ॥ १३२ ॥

आतां येणें उजिवडें निरुतें । न्याहाळीं पां ऐश्वर्ययोगातें ।
जे माझां ठायीं भूतें । परी भूतीं मी नसें ॥ १३३ ॥

अथवा भूतें ना माझां ठायीं । आणि भूतांमाजि मी नाहीं ।
या खुणा तुं कही । चुकों नको ॥ १३४ ॥

हें सर्वस्व आमुचें गूढ । परि दाविलें तुज उघड ।
आतां इंद्रियां देऊनि कवाड । हृदयीं भोगीं ॥ १३५ ॥

हा दंशु जंव नये हातां । तंव माझें साचोकारेपण पार्था ।
न संपडे गा सर्वथा । जेविं भुसीं कणु ॥ १३६ ॥

एऱ्हवीं अनुमानाचेनि पैसें । आवडे कीर कळलें ऐसें ।
परि मृगजळाचेनि वोलांशें । काय भूमि तिमे ॥ १३७ ॥

जें जाळ जळीं पांगिलें । तेथ चंद्रबिंब दिसे आंतुडलें ।
परि थडिये काढूनि झाडिलें । तेव्हां बिंब कें सांगे ॥ १३८ ॥

तैसें बोलवरि वाचाबळें । वायांचि झकविजती प्रतीतीचे डोळे ।
मग साचोकारें बोधावेळे । आथि ना होईजे ॥ १३९ ॥

अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥ ११ ॥

किंबहुना भवा बिहा या । आणि साचें चाड आथि जरी मियां ।
तरि तुम्हीं गा उपपत्ती इया । जतन कीजे ॥ १४० ॥

एऱ्हवीं वेधली दिठी कवळें । ते चांदणियाते म्हणे पिंवळें ।
तेविं माझां स्वरुपीं निर्मळे । देखाल दोष ॥ १४१ ॥

नातरी ज्वरें विटाळले मुख । ते दुधातें म्हणे कडू विख ।
तेविं अमानुषा मानुष । मानाल मातें ॥ १४२ ॥

म्हणऊनि पुढती तूं धनंजया । झणें विसंबसी या अभिप्राया ।
जे इया स्थूलदृष्टी वायां । जाइजेल गा ॥ १४३ ॥

पैं स्थूलदृष्टी देखती मातें । तेंचि न देखणें जाण निरुतें ।
जैसें स्वप्नींचेनि अमृतें । अमरा नोहिजे ॥ १४४ ॥

एऱ्हवीं स्थूलदृष्टी मूढ । मातें जाणती कीर दृढ ।
परि तें जाणणेंचि जाणणेया आड । रिगोनि ठाके ॥ १४५ ॥

जैसा नक्षत्राचिया आभासा- । साठीं घातु झाला तया हंसा ।
माजीं रत्नबुद्धीचिया आशा । रिगोनियां ॥ १४६ ॥

सांगे गंगा या बुद्धी मृगजळ । ठाकोनि आलियाचें कवण फळ ।
काय सुरतरु म्हणोनि बाबुळ । सेविली करी ॥ १४७ ॥

हा निळयाचा दुसरा । या बुद्धी हातु घातला विखारा ।
कां रत्ने म्हणोनि गारा । वेंची जेविं ॥ १४८ ॥

अथवा निधान हें प्रगटलें । म्हणोनि खदिरांगार खोळे भरिले ।
कां साउली नेणतां घातलें । कुहां सिंहें ॥ १४९ ॥

तेविं मी म्हणोनि प्रपंचीं । जिहीं बुडी दिधली कृतनिश्चयाची ।
तिहीं चंद्रासाठीं जेविं जळींची । प्रतिमा धरिली ॥ १५० ॥

तैसा कृतनिश्चय वायां गेला । जैसा कोण्ही एकु कांजी प्याला ।
मग परिणाम पाहों लागला । अमृताचा ॥ १५१ ॥

तैसें स्थूलाकारीं नाशिवंते । भरंवसा बांधोनि चित्तें ।
पाहती मज अविनाशातें । तरी कैंचा दिसें ॥ १५२ ॥

काइ पश्चिमसमुद्राचिया तटा । निघिजत आहे पूर्विलिया वाटा ।
कां कोंडा कांडतां सुभटा । कणु आतुडे ॥ १५३ ॥

तैसें विकारलें हें स्थूळ । जाणितलेया मी जाणवतसें केवळ ।
काइ फेण पितां जळ । सेविलें होय ॥ १५४ ॥

म्हणोनि मोहिलेनि मनोधर्में । हेंचि मी मानूनि संभ्रमें ।
मग येथिंचीं जियें जन्मकर्में । तियें मजचि म्हणती ॥ १५५ ॥

येतुलेनि अनामा नाम । मज अक्रियासि कर्म ।
विदेहासि देहधर्म । आरोपिती ॥ १५६ ॥

मज आकारशून्या आकारु । निरुपाधिका उपचारु ।
मज विधिविवर्जिता व्यवहारु । आचारादिक ॥ १५७ ॥

मज वर्णहीना वर्णु । गुणातीतासि गुणु ।
मज अचरणा चरणु । अपाणिया पाणी ॥ १५८ ॥

मज अमेया मान । सर्वगतासी स्थान ।
जैसें सेजेमाजी वन । निदेला देखे ॥ १५९ ॥

तैसें अश्रवणा श्रोत्र । मज अचक्षूसी नेत्र ।
अगोत्रा गोत्र । अरुपा रुप ॥ १६० ॥

मज अव्यक्तासि व्यक्ती । अनार्तासी आर्ती ।
स्वयंतृप्ता तृप्ती । भाविती गा ॥ १६१ ॥

मज अनावरणा प्रावरण । भूषणातीतासि भूषण ।
मज सकळकारणा कारण । देखती ते ॥ १६२ ॥

मज सहजातें करिती । स्वंयभातें प्रतिष्ठिती ।
निरंतराते आव्हानिती । विसर्जिती गा ॥ १६३ ॥

मी सर्वदा स्वतःसिद्धु । तो कीं बाळ तरुण वृद्धु ।
मज एकरुपा संबंधु । जाणती ऐसे ॥ १६४ ॥

मज अद्वैतासि दुजें । मज अकर्तायासि काजें ।
मी अभोक्ता कीं भुंजें । ऐसें म्हणती ॥ १६५ ॥

मज अकुळाचें कुळ वानिती । मज नित्याचेनि निधनें शिणती ।
मज सर्वांतराते कल्पिती । अरि मित्र गा ॥ १६६ ॥

मी स्वानंदाभिरामु । तया मज अनेकां सुखांचा कामु ।
अवघाची मी असे समु । कीं म्हणती एकदेशी ॥ १६७ ॥

मी आत्मा एक चराचरीं । म्हणती एकाचा कैंपक्ष करीं ।
आणि कोपोनि एकातें मारीं । हेंचि वाढविती ॥ १६८ ॥

किंबहुना ऐसे समस्त । जे हे मनुष्यधर्म प्राकृत ।
तयाचि नांव मी ऐसें विपरीत । ज्ञान तयांचें ॥ १६९ ॥

जंव आकारु एक पुढां देखती । तंव हा देव येणें भावें भजती ।
मग तोचि बिघडलिया टाकिती । नाहीं म्हणोनि ॥ १७० ॥

मातें येणें येणें प्रकारें । जाणती मनुष्य ऐसेनि आकारें ।
म्हणऊनि ज्ञानचि तें आंधारें । ज्ञानासि करी ॥ १७१ ॥

मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतस: ।
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिता: ॥ १२ ॥

यालागीं जन्मलेचि ते मोघ । जैसें वार्षियेवीण मेघ ।
कां मृगजळाचे तरंग । दुरुनीचि पाहावे ॥ १७२ ॥

अथवा कोल्हेरीचे असिवार । नातरीं वोडंबरीचे अळंकार ।
कीं गंधर्वनगरीचे आवार । आभासती कां ॥ १७३ ॥

सांवरी वाढिन्नल्या सरळा । वरि फळ ना आंतु पोकळा ।
कां स्तन जाले गळां । शेळिये जैसे ॥ १७४ ॥

तैसें मूर्खाचें तयां जियालें । आणि धिक् कर्म तयांचें निपजलें ।
जैसें सांवरी फळ आलें । घेपे ना दीजे ॥ १७५ ॥

मग जें कांहीं ते पढिन्नले । तें मर्कटें नारळ तोडिले ।
कां आंधळ्या हातीं पडिलें । मोती जैसें ॥ १७६ ॥

किंबहुना तयांचीं शास्त्रें । जैशी कुमारींहाती दिधलीं शस्त्रें ।
कां अशौच्या मंत्रें । बीजें कथिलीं ॥ १७७ ॥

तैसें ज्ञानजात तयां । आणि जें कांहीं आचरलें गा धनंजया ।
तें आघवेंचि गेलें वायां । जे चित्तहीन ॥ १७८ ॥

पैं तमोगुणाची राक्षसी । जे सद्बुद्धीतें ग्रासी ।
विवेकाचा ठावोचि पुसी । निशाचरी ॥ १७९ ॥

तिये प्रकृती वरपडे जाले । म्हणऊनि चिंतेचेनि कपोलें गेले ।
वरि तामसीयेचिये पडिले । मुखामाजीं ॥ १८० ॥

जेथ आशेचिये लाळे । आंतु हिंसा जीभ लोळे ।
तेवींचि संतोषाचे चाकळे । अखंड चघळी ॥ १८१ ॥

जे अनर्थाचे कानवेरी । आवाळुवें चाटीत निघे बाहेरी ।
जे प्रमादपर्वतींचि दरी । सदाचि मातली ॥ १८२ ॥

जेथ द्वेषाचिया दाढा । खसखसां ज्ञानाचा करिती रगडा ।
जे अगस्तीगवसणी मूढां । स्थूलबुद्धी ॥ १८३ ॥

ऐसे आसुरिये प्रकृतीचां तोंडीं । जे जाले गा भूतोंडीं ।
ते बुडोनि गेले कुंडीं । व्यामोहाचां ॥ १८४ ॥

एवं तमाचिये पडिले गर्तें । न पविजतीचि विचाराचेनि हातें ।
हें असो ते गेले जेथें । ते शुद्धीचि नाहीं ॥ १८५ ॥

म्हणोनि असोतु इयें वायाणीं । कायशीं मूर्खाचीं बोलणीं ।
वायां वाढवितां वाणी । शिणेल हन ॥ १८६ ॥

ऐसें बोलिले देवें । तेथ जी म्हणितलें पांडवें ।
आइकें जेथ वाचा विसवे । ते साधुकथा ॥ १८७ ॥

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिता: ।
भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ १३ ॥

तरी जयांचिये चोखटे मानसीं । मी होऊनि असें क्षेत्रसंन्यासी ।
जयां निजेलियांतें उपासी । वैराग्य गा ॥ १८८ ॥

जयांचिया आस्थेचिया सद्भावा । आंतु धर्म करि राणिवा ।
जयांचें मन ओलावा । विवेकासी ॥ १८९ ॥

जे ज्ञानगंगे नाहाले । पूर्णता जेऊनि धाले ।
जे शांतीसि आले । पालव नवे ॥ १९० ॥

जे परिणामा निघाले कोंभ । जे धैर्यमंडपाचे स्तंभ ।
जे आंनदसमुद्रीं कुंभ । चुबकळोनि भरिले ॥ १९१ ॥

जयां भक्तीची येतुली प्राप्ती । जे कैवल्यातें परौतें सर म्हणती । जयांचिये लीलेमाजीं नीति । जियाली दिसे ॥ १९२ ॥

जे आघवांचि करणीं । लेइले शांतीची लेणीं ।
जयांचें चित्त गवसणी । व्यापका मज ॥ १९३ ॥

ऐसे जे महानुभाव । जे दैविये प्रकृतीचें दैव ।
जे जाणोनियां सर्व । स्वरुप माझे ॥ १९४ ॥

मग वाढतेनि प्रेमें । मातें भजती जे महात्मे ।
परि दुजेपण मनोधर्में । शिवतलें नाही ॥ १९५ ॥

ऐसें मीच होऊनि पांडवा । करिती माझी सेवा ।
परि नवलावो तो सांगावा । असे आइक ॥ १९६ ॥

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रता: ॥
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ १४ ॥

तरी कीर्तनाचेनि नटनाचें । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चित्तांचे ।
जे नामचि नाहीं पापाचें । ऐसें केलें ॥ १९७ ॥

यमदमा अवकळा आणिली । तीर्थें ठायावरुनि उठविली ।
यमलोकीं खुंटिली । राहाटी आघवी ॥ १९८ ॥

यमु म्हणे काय यमावें । दमु म्हणे कवणातें दमावें ।

तीर्थें म्हणती काय खावें । दोष ओखदासि नाहीं ॥ १९९ ॥

ऐसे माझेनि नामघोषें । नाहीं करिती विश्वाचीं दुःखें ।
अवघें जगचि महासुखें । दुमदुमित भरलें ॥ २०० ॥

ते पाहांटेवीण पाहावित । अमृतेंवीण जीववित ।
योगेंवीण दावित । कैवल्य डोळां ॥ २०१ ॥

परि राया रंका पाड धरुं । नेणती सानेयां थोरां कडसणी करुं ।
एकसरें आंनदाचे आवारु । होत जगा ॥ २०२ ॥

कहीं एकाधेनि वैकुंठा जावें । तें तिहीं वैकुंठचि केलें आघवें ।
ऐसें नामघोषगौरवें । धवळलें विश्व ॥ २०३ ॥

तेजें सूर्य तैसे सोज्वळ । परि तोहि अस्तवे हें किडाळ ।
चंद्र संपूर्ण एखादे वेळ । हे सदा पुरते ।। २०४ ॥

मेघ उदार परि वोसरे । म्हणऊनि उपमेसी न पुरे ।
हे निःशंकपणें सपांखरे । पंचानन ॥ २०५ ॥

जयांचे वाचेपुढां भोजे । नाम नाचत असे माझें ।
जें जन्मसहस्त्रीं वोळगिजे । एकवेळ मुखासि यावया ॥ २०६ ॥

तो मी वैकुंठीं नसें । एक वेळ भानुबिंबींही न दिसें ।
वरी योगियांचींही मानसें । उमरडोनि जाय ॥ २०७ ॥

परि तयांपाशीं पांडवा । मी हारपला गिंवसावा ।
जेथ नामघोषु बरवा । करिती ते माझे ॥ २०८ ॥

कैसे माझां गुणीं धाले । देशकाळातें विसरले ।
कीर्तनसुखें झाले । आपणपांचि ।। २०९ ॥

कृष्ण विष्णु हरि गोविंद । या नामाचे निखळ प्रबंध ।
माजी आत्मचर्चा विशद । उदंड गाती ॥ २१० ॥

हें बहु असो यापरी । कीर्तित मातें अवधारीं ।
एक विचरती चराचरीं । पांडुकुमरा ॥ २११ ॥

मग आणिक ते अर्जुना । साविया बहुवा जतना ।
पंचप्राणा मना । पाढाऊ घेउनी ॥ २१२ ॥

बाहेरी यमनियमांची कांटी लाविली । आंतु वज्रासनाची पौळी पन्नासिली ।
वरी प्राणायामांची मांडिलीं । वाहातीं यंत्रें ॥ २१३ ॥

तेथ उल्हाटशक्तीचेनि उल्हाटशक्तीचेनि । मनपवनाचेनि सुरवाडें ।
सतरावियेचें पाणियांडे । बळियाविलें ॥ २१४ ॥

तेव्हां प्रत्याहारें ख्याति केली । विकारांची संपिली बोहली ।

इंद्रियें बांधोनि आणिलीं । हृदयाआंतु ॥ २१५ ॥

तंव धारणावारु दाटिले । महाभूतांतें एकवटिलें ।
मग चतुरंग सैन्य निवटिलें । संकल्पाचें ॥ २१६ ॥

तयावरी जैत रे जैत । म्हणोनि ध्यानाचें जैत रे जैत वाजत ।
दिसे तन्मयाचें झळकत । एकछत्र ॥ २१७ ॥

पांटी समाधिश्रियेचा अशेखा । आत्मानुभवराज्यसुखा ।
पट्टाभिषेकु देखां । समरसें जाहला ॥ २१८ ॥

ऐसें हें गहन । अर्जुना माझें भजन ।
आतां ऐकें सांगेन । जे करिती एक ॥ २१९ ॥

तरी दोन्ही पालववेरी । जैसा एक तंतु अंबरीं ।
तैसा मीवांचूनि चराचरीं । जाणती ना ॥ २२० ॥

आदि ब्रह्मा करुनी । शेवटीं मशक धरुनी ।
माजी समस्त हें जाणोनी । स्वरुप माझें ॥ २२१ ॥

मग वाड धाकुटें न म्हणती । सजीव निर्जीव नेणती ।
देखिलिये वस्तू उजू लुंटिती । मीचि म्हणोनि ॥ २२२ ॥

आपुलें उत्तमत्व नाठवे । पुढील योग्यायोग्य नेणवे ।
एकसरें व्यक्तिमात्राचेनि नांवें । नमूंचि आवडे ॥ २२३ ॥

जैसें उंचीं उदक पडिलें । तें तळवटवरी ये उगेलें ।
तैसें नमिजे भूतजात देखिलें । ऐसा स्वभावोचि तयांचा ॥ २२४ ॥

कां फळलिया तरुची शाखा । सहजें भूमीसी उतरे देखा ।
तैसें जीवमात्रां अशेखां । खालावती ते ॥ २२५ ॥

अखंड अगर्वता होऊनि असती । तयांतें विनयो हेचि संपत्ती ।
जे जयजयमंत्रें अर्पिती । माझांचि ठायीं ॥ २२६ ॥

नमितां मानापमान गळाले । म्हणोनि अवचितें ते मीचि जहाले ।
ऐसे निरंतर मिसळले । उपासिती ॥ २२७ ॥

अर्जुना हे गुरुवी भक्ती । सांगितली तुजप्रती ।
आतां ज्ञानयज्ञें यजिती । ते भक्त आइकें ॥ २२८ ॥

परि भजन करिती हातवटी । तूं जाणत आहासि किरीटी ।
जे मागां इया गोष्टी । केलिया आम्हीं ॥ २२९ ॥

तंव आथि जी अर्जुन म्हणे । तें दैविकिया प्रसादाचें करणें ।
तरि काय अमृताचें आरोगणें । पुरे म्हणवे ॥ २३० ॥

या बोला अनंतें । लागटा देखिलें तयातें ।

कीं सुखावलेनि चित्तें । डोलतु असे ॥ २३१ ॥

म्हणे भलें केलें पार्था । एऱ्हवीं हा अनवसरु सर्वथा ।
परि बोलवीतसे आस्था । तुझी मातें ॥ २३२ ॥

तंव अर्जुन म्हणे हें कायी । चकोरेंवीण चांदिणेंचि नाहीं ।
जग निवविजे हा तयाचां ठायीं । स्वभावो कीं जी ॥ २३३ ॥

येरें चकोरें तियें आपुलिये चाडे । चांचु करिती चंद्राकडे ।
तेविं आम्ही विनवुं तें थोकडे । देवो कृपासिंधु ॥ २३४ ॥

जी मेघ आपुलिये प्रौढी । जगाची आर्ति दवडी ।
वांचूनि चातकाची ताहान केवढी । तो वर्षावो पाहुनी ॥ २३५ ॥

परि चुळा एकाचिया चाडे । जेविं गंगेतेंचि ठाकावें पडे ।
तेंविं आर्त का बहु कां थोडें । तरि सांगावें देवा ॥ २३६ ॥

तेथें देवें म्हणितलें राहें । जो संतोषु आम्हां जाहला आहे ।
तयावरी स्तुति साहे । ऐसें उरलें नाही ॥ २३७ ॥

पैं परिसतु आम्हासि निकियापरी । तेंचि वक्तृत्वा वऱ्हाडीक करी । ऐसें पुरस्करोनि श्रीहरी । आदरिलें बोलों ॥ २३८ ॥

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुदा विश्वतोमुखम् ॥ १५ ॥

तरी ज्ञानयज्ञु तो एवंरुपु । तेथ आदिसंकल्पु हा यूपु ।
महाभूतें मंडपु । भेदु तो पशु ॥ २३९ ॥

मग पांचांचे जे विशेष गुण । अथवा इंद्रियें आणि प्राण ।
हेचि यज्ञोपचारभरण । अज्ञान धृत ॥ २४० ॥

तेथ मनबुद्धीचिया कुंडा- । आंतु ज्ञानाग्नि धडफुडा ।
साम्य तेचि सुहाडा । वेदि जाणें ॥ २४१ ॥

सविवेकमतिपाटव । तेचि मंत्रविद्यागौरव ।
शांति स्त्रुकस्त्रुव । जीव यज्वा ।। २४२ ॥

तो प्रतीतीचेनि पात्रें । विवेकमहामंत्रें ।
ज्ञानाग्निहोत्रें । भेदु नाशी ॥ २४३ ॥

तेथ अज्ञान सरोनि जाये । आणि यजिता यजन हें ठाये ।
आत्मसमरसीं न्हाये । अवभृथीं जेव्हां ॥ २४४ ॥

तेव्हां भूतें विषय करणें । हें वेगळालें काहीं न म्हणे ।
आघवें एकचि ऐसें जाणे । आत्मबुद्धी ॥ २४५ ॥

जैसा चेइला तो अर्जुना । म्हणे स्वप्नींची हें विचित्र सेना ।
मीचि जाहालों होतों ना । निद्रावशें ॥ २४६ ॥

आतां सेना ते सेना नव्हे । हें मीच एक आघवें ।
ऐसें एकत्वें मानवे । विश्व तया ॥ २४७ ॥

मग तो जीवु हे भाष सरे । आब्रह्म परमात्मबोधें भरे ।
ऐसे भजती ज्ञानाध्वरें । एकत्वें येणें ॥ २४८ ॥

अथवा अनादि हें अनेक । जे आनासारिखें एका एक ।
आणि नामरुपादिक । तेंही विषम ॥ २४९ ॥

म्हणोनि विश्व भिन्न । परि न भेदे तयांचें ज्ञान ।
जैसे अवयव तरी आन आन । परि एकेचि देहींचे ॥ २५० ॥

कां शाखा सानिया थोरा । परि आहाति एकाचिये तरुवरा ।
बहु रश्मि परि दिनकरा । एकाचे जेवीं ॥ २५१ ॥

तेविं नानाविधा व्यक्ती । आनानें नामें आनानी वृत्ती ।
ऐसें जाणती भेदलां भूतीं । अभेदा मातें ॥ २५२ ॥

येणें वेगळालेपणें पांडवा । करिती ज्ञानयज्ञु बरवा ।
जे न भेंदतीं जाणिवा । जाणते म्हणउनि ॥ २५३ ॥

ना तरी जेधवां जिये ठायीं । देखती कां जें जें कांहीं ।
तें मीवांचूनि नाहीं । ऐसाचि बोधु ॥ २५४ ॥

पाहें पां बुडबुडा जेउता जाये । तेउतें जळचि एक तया आहे ।
मग विरे अथवा राहे । तऱ्ही जळाचिमाजि ॥ २५५ ॥

कां पवनें परमाणु उचलले । ते पृथ्वीपणावेगळे नाहीं गेले ।
आणि माघौतें जरी पडले । तरी पृथ्वीचिवरी ॥ २५६ ॥

तैसें भलतेथ भलतेणें भावें । भलतेंही न हो अथवा होआवें ।
परि तें मी ऐसें आघवें । होऊनि ठेलें ॥ २५७ ॥

अगा हे जेव्हडी माझी व्याप्ति । तेव्हडीचि तयांचि प्रतीति ।
ऐसे बहुधाकारीं वर्तती । बहुचि होउनि ॥ २५८ ॥

हें भानुबिंब आवडेतया । सन्मुख जैसें धनंजया ।
तैसें ते विश्वा या । समोर सदा ॥ २५९ ॥

अगा तयांचिया ज्ञाना । पाठी पोट नाहीं अर्जुना ।
वायु जैसा गगना । सर्वांगी असे ॥ २६० ॥

तैसा मी जेतुला आघवा । तेंचि तुक तयांचिया सद्भावा ।
तरी न करितां पांडवा । भजन जहालें ॥ २६१ ॥

एऱ्हवीं तरी सकळ मीचि आहें । तरी कवणीं कें उपासिला नोहें ।
एथ एकें जाणणेवीण ठाये । अप्राप्तासी ॥ २६२ ॥

परि तें असो येणें उचितें । ज्ञानयज्ञें यजितसांते ।
उपासिती मातें । ते सांगितले ॥ २६३ ॥

अखंड सकळ हें सकळां मुखीं । सहज अर्पत असे मज एकीं ।
कीं नेणणेयासाठीं मूर्खीं । न पविजेचि मातें ॥ २६४ ॥

अहं क्रतुरहं यज्ञ: स्वधाहमहमौषधम् ।
मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ १६ ॥

तोचि जाणिवेचा उदयो जरी होये । तरी मुदल वेदु मीचि आहें ।
आणि तो विधानातें जया विये । तो क्रतुही मीचि ॥ २६५ ॥

मग तया कर्मापासूनि बरवा । जो सांगोपांगु आघवा ।
यज्ञु प्रगटे पांडवा । तोही मी गा ॥ २६६ ॥

स्वाहा मी स्वधा । सोमादि औषधी विविधा ।
आज्य मी समिधा । मंत्रु मी हवि ॥ २६७ ॥

होता मी हवन कीजे । तेथ अग्नि तो स्वरुप माझें ।
आणि हुतक वस्तू जें जें । तेही मीचि ॥ २६८ ॥

पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामह: ।
वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक्साम यजुरेव च ॥ १७ ॥

पैं जयाचेनि अंगेसंगें । इये प्रकृतीस्तव अष्टांगे ।
जन्म पाविजत असे जगें । तो पिता मी गा ॥ २६९ ॥

अर्धनारीनटेश्वरीं । जो पुरुष तोचि नारी ।
तेविं मी चराचरीं । माताही होय ॥ २७० ॥

आणि जाहालें जग जेथ राहे । जेंणे जित वाढत आहे ।
तें मीचि वाचूनि नोहे । आन निरुतें ॥ २७१ ॥

इयें प्रकृतिपुरुषें दोन्ही । उपजलीं जयाचिया अमनमनीं ।
तो पितामह त्रिभुवनीं । विश्वाचा मी ॥ २७२ ॥

आणि आघवेयां जाणणेयांचिया वाटा । जया गांवा येती गा सुभटा ।
जे वेदांचियां चोहटां । वेद्य जें म्हणिजे ॥ २७३ ॥

जेथ नाना मतां बुझावणी जाहाली । एकमेकां शास्त्रांची अनोळखी फिटली ।
चुकलीं ज्ञानें जेथ मिळों आलीं । जे पवित्र म्हणिजे ॥ २७४ ॥

पै ब्रह्मबीजा जाहला अंकुरु । घोषध्वनीनादाकारु ।
तयांचें गा भुवन जो ॐकारु । तोही मी गा ॥ २७५ ॥

जया ॐकाराचिये कुशी । अक्षरें होती अउमकारेंसीं ।
जियें उपजत वेदेंसीं । उठलीं तिन्हीं ॥ २७६ ॥

म्हणोनि ऋग्यजुःसामु । हे तिन्ही म्हणे मी आत्मारामु ।
एंव मीचि कुलक्रमु । शब्दब्रह्माचा ॥ २७७ ॥

गतिर्भर्ता प्रभु: साक्षी निवास: शरणं सुहृत् ।
प्रभव: प्रलय: स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥ १८ ॥

हें चराचर आघवें । जिये प्रकृती आंत साठवे ।
ते शिणली जेथ विसवे । ते परमगती मी ॥ २७८ ॥

आणि जयाचेनि प्रकृति जिये । जेणें अधिष्ठिली विश्व विये ।
जो येऊनि प्रकृती इये । गुणातें भोगी ॥ २७९ ॥

तो विश्वश्रियेचा भर्ता । मीचि गा पंडुसुता ।
मी गोसावी समस्ता । त्रैलोक्याचा ॥ २८० ॥

आकाशें सर्वत्र वसावें । वायूनें नावभरी उगें नसावें ।
पावकें दहावें । वर्षावें जळें ॥ २८१ ॥

पर्वतीं बैसका न संडावी । समुद्रीं रेखा नोलांडावी ।
पृथ्वीया भूतें वाहावीं । हे आज्ञा माझी ॥ २८२ ॥

म्या बोलविल्या वेदु बोले । म्यां चालविल्या सूर्यु चाले ।
म्यां हालविल्या प्राणु हाले । जो जगातें चाळिता ॥ २८३ ॥

मियांचि नियमिलासांता । काळु ग्रासितसे भूतां ।
इयें म्हणियागतें पंडुसुता । सकळें जयाचीं ॥ २८४ ॥

ऐसा जो समर्थु । तो मी जगाचा नाथु ।
आणि गगनाऐसा साक्षिभूतु । तोहि मीचि ॥ २८५ ॥

इहीं नामरुपीं आघवा । जो भरला असे पांडवा ।
आणि नामरुपांहि वोल्हावा । आपणचि जो ॥ २८६ ॥

जैसे जळाचे कल्लोळ । आणि कल्लोळ आथी जळ ।
ऐसेनि वसवितसे सकळ । तो निवासु मी ॥ २८७ ॥

जो मज होय अनन्य शरण । त्याचें निवारीं मी जन्म मरण ।
यालागीं शरणागता शरण्य । मीचि एकु ॥ २८८ ॥

मीचि एक अनेकपणें । वेगळालेनि प्रकृतीगुणें ।
जीत जगाचेनि प्राणें । वर्तत असे ॥ २८९ ॥

जैसा समुद्र थिल्लर न म्हणतां । भलतेथ बिंबे सविता ।
तैसा ब्रह्मादि सर्वा भूता । सुहृद तो मी ॥ २९० ॥

मीचि गा पांडवा । या त्रिभुवनासी वोलावा ।
सृष्टिक्षयप्रभावा । मूळ तें मी ॥ २९१ ॥

बीज शाखांतें प्रसवे । मग तें रुखपण बीजीं सामावे ।
तैसे संकल्पें होय आघवें । पाठीं संकल्पीं मिळे ॥ २९२ ॥

ऐसें जगाचें बीज जो संकल्पु । अव्यक्त वासनारुपु ।
तया कल्पांतीं जेथ निक्षेपु । होय तें मी ॥ २९३ ॥

इयें नामरुपें लोटती । वर्णव्यक्ती आटती ।
जातींचे भेद फिटती । जैं आकाश नाहीं ॥ २९४ ॥

तैं संकल्पु वासनासंस्कार । माघौतें रचावया आकार ।
जेथ राहोनि असती अमर । तें निधान मी ॥ २९५ ॥

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ १९ ॥

मी सूर्याचेनि वेषें । तपें तैं हें शोषे ।
पाठीं इंद्र होऊनि वर्षें । तैं पुढती भरे ॥ २९६ ॥

अग्नि काष्ठें खाये । तें काष्ठचि अग्नि होये ।
तेवि मरतें मारितें पाहें । स्वरुप माझें ॥ २९७ ॥

यालागीं मृत्यूचां भागीं जें जें । तेंही पैं रुप माझें ।
आणि न मरतें तंव सहजें । अविनाशु मी ॥ २९८ ॥

आता बहु बोलोनि सांगावें । तें एकिहेळां घे पां आघवें ।
तरी सतासतही जाणावें । मीचि पैं गा ॥ २९९ ॥

म्हणोनि अर्जुना मी नसें । ऐसा कवणु ठाव असे ।
परि प्राणियांचें दैव कैसे । जे न देखती मातें ॥ ३०० ॥

तरंग पाणियेंवीण सुकती । रश्मि वातीवीण न देखती ।
तैसे मीचि ते मी नव्हती । विस्मो देखे ॥ ३०१ ॥

हें आतबाहेर मियां कोंदलें । जग निखिल माझेंचि वोतिलें ।
कीं कैसें कर्म तयां आलें । जे मींचि नाही म्हणती ॥ ३०२ ॥

परि अमृतकुहां पडिजे । कां आपणयातें कडिये काढिजे ।
ऐसें आथी काय कीजे । अप्राप्तासि ॥ ३०३ ॥

ग्रासा एका अन्नासाठीं । अंधु धांवताहे किरीटी ।
आडळला चिंतामणि पायें लोटी । आंधळेपणे ॥ ३०४ ॥

तैसें ज्ञान जैं सांडुनि जाये । तैं ऐसी हे दशा आहे ।
म्हणोनि कीजे तें केलें नोहे । ज्ञानेंवीण ॥ ३०५ ॥

आंधळेया गरुडाचे पांख आहाती । ते कवणा उपेगा जाती ।
तैसें सत्कर्माचे उपखे ठाती । ज्ञानेंवीण ॥ ३०६ ॥

त्रैविद्या मां सोमपा: पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।
ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकमश्नन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥ २० ॥

देख पां गा किरीटी । आश्रमधर्माचिया राहाटी ।
विधिमार्गा कसवटी । जे आपणचि होती ॥ ३०७ ॥

यजन करितां कौतुकें । तिहीं वेदांचा माथा तुके ।
क्रिया फळेंसि उभी ठाके । पुढां जयां ॥ ३०८ ॥

ऐसे दीक्षित जे सोमप । जे आपणचि यज्ञाचें स्वरुप ।
तींहीं तया पुण्याचेनि नांवें पाप । जोडिलें देखें ॥ ३०९ ॥

जे श्रुतित्रयांते जाणोनि । शतवरी यज्ञ करुनि ।
यजिलिया मातें चुकोनि । स्वर्गु वरिती ॥ ३१० ॥

जैसें कल्पतरुतळवटीं । बैसोनि झोळिये पाडी गांठी ।
मग निदैव निघे किरीटी । दैन्यचि करुं ॥ ३११ ॥

तैसे शतक्रतूं यजिलें मातें । कीं ईप्सितातित स्वर्गसुखांतें ।
आतां पुण्य कीं हें निरुतें । पाप नोहे ॥ ३१२ ॥

म्हणोनि मजवीण पाविजे स्वर्गु । तो अज्ञानाचा पुण्यमार्गु ।
ज्ञानिये तयातें उपसर्गु । हानि म्हणती ॥ ३१३ ॥

एऱ्हवीं तरी नरकींचें दुःख । पावोनि स्वर्गा नाम कीं सुख । वांचूनि नित्यानंद गा निर्दोष । तें स्वरुप माझें ॥ ३१४ ॥

मज येतां पैं सुभटा । या द्विविधा गा अव्हांटा ।
स्वर्गु नरकु या वाटा । चोरांचिया ॥ ३१५ ॥

स्वर्गा पुण्यात्मकें पापें येईजे । पापात्मकें पापें नरका जाइजे ।
मग मातें जेणें पाविजे । तें शुद्ध पुण्य ॥ ३१६ ॥

आणि मजचिमाजीं असतां । जेणें मी दूरी होय पांडुसुता ।
तें पुण्य ऐसें म्हणतां । जीभ न तुटे काई ॥ ३१७ ॥

परि हें असो आतां प्रस्तुत । ऐकें यापरि ते दीक्षित ।
यजुनि मातें याचित । स्वर्गभोगु ॥ ३१८ ॥

मग मी न पविजे ऐसें । जें पापरुप पुण्य असे ।
तेणें लाधलेनि सौरसें । स्वर्गा येती ॥ ३१९ ॥

जेथ अमरत्व हेंचि सिंहासन । ऐरावतासारिखें वाहन ।
राजधानीभुवन । अमरावती ॥ ३२० ॥

जेथ महासिद्धींची भांडारें । अमृताचीं कोठारें ।
जियें गांवीं खिल्लारें । कामधेनूंचीं ॥ ३२१ ॥

जेथ वोळगे देव पाइका । सैघं चिंतामणीचिया भूमिका । विनोदवनवाटिका । सुरतरुंचिया ॥ ३२२ ॥

गंधर्वगान गाणीं । जेथ रंभेऐशिया नाचणी ।
उर्वशी मुख्य विलासिनी । अंतौरिया ॥ ३२३ ॥

मदन वोळगे शेजारे । जेथ चंद्र शिंपे सांबरें ।
पवना ऐसें म्हणियारें । धांवणें जेथ ॥ ३२४ ॥

पैं बृहस्पति आपण । ऐसे स्वस्तीश्रियेचे ब्राह्मण ।
ताटियेचे सुरगण । विकार जेथें ॥ ३२५ ॥

लोकपाळरांगेचे । राउत जिये पदीचे ।
उचैःश्रवा खांचे । खोलणिये ।। ३२६ ॥

हें बहु असो जे ऐसे । भोग इंद्रसुखासरिसे ।
ते भोगिजती जंव असे । पुण्यलेशु ॥ ३२७ ॥

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ २१ ॥

मग तया पुण्याची पाउटी सरे । सवेंचि इंद्रपणाची उटी उतरे ।
आणि येऊं लागती माघारें । मृत्युलोका ॥ ३२८ ॥

जैसा वेश्याभोगीं कवडा वेंचे । मग दारही चेपूं न ये तियेचें ।
तैसें लाजिरवाणें दीक्षितांचें । काय सांगो ॥ ३२९ ॥

एवं थितिया मातें चुकले । जीहीं पुण्यें स्वर्ग कामिले ।
तयां अमरपण तें वावों जालें । आतां मृत्युलोकु ॥ ३३० ॥

मातेचिया उदरकुहरीं । पचूनि विष्ठेचां दाथरीं ।
उकडूनि नवमासवरी । जन्मजन्मोनि मरती ॥ ३३१ ॥

अगा स्वप्नीं निधान फावे । परि चेइलिया हारपे आघवें ।
तैसें स्वर्गसुख जाणावें । वेदज्ञाचें ॥ ३३२ ॥

अर्जुना वेदु जर्‍ही जाहला । तरी मातें नेणतां वायां गेला ।
कणु सांडूनि उपणिला । कोंडा जैसा ॥ ३३३ ॥

म्हणऊनि मज एकेंविण । हे त्रयीधर्म अकारण ।
आतां मातें जाणोनि कांहीं नेण । तूं सुखिया होसी ॥ ३३४ ॥

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जना: पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ २२ ॥

पैं सर्वभावेंसी उखितें । जे वोपिले मज चित्तें ।
जैसा गर्भगोळु उद्यमातें । कोणाही नेणे ॥ ३३५ ॥

तैसा मीवाचूनि कांही । आणिक गोमटेंचि नाहीं ।
मजचि नाम पाहीं । जिणेया ठेविलें ॥ ३३६ ॥

ऐसे अनन्यगतिकें चित्तें । चिंतितसांते मातें ।
जे उपासिती तयांतें । मीचि सेवीं ॥ ३३७ ॥

ते एकवटूनि जिये क्षणीं । अनुसरले गा माझिये वाहणी ।
तेव्हांचि तयांची चिंतवणी । मजचि पडली ॥ ३३८ ॥

मग तीहीं जें जें करावे । तें मजचि पडिलें आघवें ।
जैशी अजातपक्षांचेनि जीवें । पक्षिणी जिये ॥ ३३९ ॥

आपुली तहानभूक नेणे । तान्हया निकें तें माउलीसीचि करणें ।
तैसे अनुसरले जे मज प्राणें । तयांचेन काइसेनिहि न लजें मी ॥ ३४० ॥

तया माझिया सायुज्याची चाड । तरि तेंचि पुरवीं कोड ।
कां सेवा म्हणती तरी आड । प्रेम सुयें ॥ ३४१ ॥

ऐसा मनीं जो जो भावो । तो तो पुढां पुढां लागें तयां देवों ।
आणि दिधलियाचा निर्वाहो । तोहि मीचि करीं ॥ ३४२ ॥

हा योगक्षेमु आघवा । तयांचा मजचि पडिला पांडवा ।
जयांचियां सर्वभावां । आश्रयो मी ॥ ३४३ ॥

येऽप्यन्यदेवता भक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥

आतां आणिकही संप्रदायें । परि मातें नेणती समवायें ।
जे अग्नि-इंद्र-सूर्य-सोमाये । म्हणऊनि यजिती ॥ ३४४ ॥

तेंही कीर मातेंचि होये । कां जे हें आघवें मीचि आहें ।
परि ते भजती उजरी नव्हे । विषम पडे ॥ ३४५ ॥

पाहे पां शाखा पल्लव वृक्षाचे । हे काय नव्हती एकाचि बीजाचे ।
परि पाणी घेणें मुळाचें । तें मुळींचि घापे ॥ ३४६ ॥

कां दहाहीं इंद्रियें आहाती । इयें जरी एकेचि देहींचीं होती ।
आणि इहीं सेविले विषयो जाती । एकाचि ठाया ॥ ३४७ ॥

तरि करोनि रससोय बरवी । कानीं केविं भरावी ।
फुलें आणोनि बांधावीं । डोळां केविं ॥ ३४८ ॥

तो रसु तो मुखेंचि सेवावा । परिमळु तो घ्राणेंचि घ्यावा ।
तैसा मी तो यजावा । मीचि म्हणोनि ॥ ३४९ ॥

येर मातें नेणोनि भजन । तें वायांचि गा आनेंआन ।
म्हणोनि कर्माचे डोळे ज्ञान । तें निर्दोष होआवें ॥ ३५० ॥

एऱ्हवीं पाहें पां पंडुसुता । या यज्ञोपहारां समस्तां ।
मीवांचूनि भोक्ता । कवणु आहे ॥ ३५१ ॥

मी सकळां यज्ञांचा आदि । आणि यजना या मीचि अवधि ।
कीं मातें चुकोनि दुर्बुद्धि । देवां भजले ॥ ३५२ ॥

गंगेचे उदक गंगे जैसें । अर्पिजे देवपित्तरोद्देशें ।
माझे मज देती तैसें । परि आनानीं भावीं ॥ ३५३ ॥

म्हणऊनि ते पार्था । मातें न पवतीचि सर्वथा ।
मग मनीं वाहिली जे आस्था । तेथ आले ॥ ३५४ ॥

यान्ति देवव्रता देवान्पितॄन्यान्ति पितृव्रता: ।
भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥ २५ ॥

मनें वाचा करणीं । जयांचीं भजनें देवांचिया वाहणी ।
ते शरीर जातियेक्षणीं । देवचि जाले ॥ ३५५ ॥

अथवा पितरांचीं व्रतें । वाहती जयांचीं चित्तें ।
जीवित सरलिया तयांतें । पितृत्व वरी ॥ ३५६ ॥

कां क्षुद्रदेवतादि भूतें । तियेंचि जयांचीं परमदैवतें ।
जींहीं अभिचारिकीं तयांतें । उपासिलें ॥ ३५७ ॥

तयां देहांची जवनिक फिटली । आणि भूतत्वाची प्राप्ती जाहली ।
एवं संकल्पवशें फळलीं । कर्में तयां ॥ ३५८ ॥

मग मीचि डोळां देखिला । जींहीं कानीं मीचि ऐकिला ।
मनीं मी भाविला । वानिला वाचा ॥ ३५९ ॥

सर्वांगीं सर्वाठायीं । मीचि नमस्कारिला जिहीं ।
दानपुण्यादिकें जें कांहीं । तें माझियाचि मोहरा ॥ ३६० ॥

जिहीं मातेंचि अध्ययन केलें । जे आंतबाहेर मियांचि धाले ।
जयांचे जीवित्व जोडलें । मजचिलागीं ॥ ३६१ ॥

जे अहंकारु वाहत आंगीं । आम्ही हरीचे भूषावयालागीं ।
जे लोभिये एकचि जगीं । माझेनि लोभें ॥ ३६२ ॥

जे माझेनि कामें सकाम । जे माझेनि प्रेमें सप्रेम ।
जे माझिया भुली सभ्रम । नेणती लोक ॥ ३६३ ॥

जयांचीं जाणती मज शास्त्रें । मी जोडें जयाचेनि मंत्रें ।
ऐसे जे चेष्टामात्रें । भजले मज ॥ ३६४ ॥

ते मरणाऐलीचकडे । मज मिळोनि गेले फुडे ।
मग मरणीं आणिकीकडे । जातील केविं ॥ ३६५ ॥

म्हणोनि मद्याजी जे जाहाले । ते माझिया सायुज्या आले ।
जिहीं उपचारमिषें दिधलें । आपणपें मज ॥ ३६६ ॥

पैं अर्जुना माझां ठायीं । आपणपेवीण सौरसु नाहीं ।
मी उपचारीं कवणाही । नाकळें गा ॥ ३६७ ॥

एथ जाणिव करी तोचि नेणे । आथिलेंपण मिरवी तेंचि उणें ।
आम्ही जाहलों ऐसें जो म्हणे । तो कांहींचि नव्हे ॥ ३६८ ॥

अथवा यज्ञदानादि किरीटी । कां तपें हन जे हुटहुटी ।
ते तृणा एकासाठीं । न सरे एथ ॥ ३६९ ॥

पाहें पां जाणिवेचेनि बळें । कोण्ही वेदापासूनि असे आगळें ।
कीं शेषाहूनि तोंडागळें । बोलकें आथी ॥ ३७० ॥

तोही आंथरुणातळवटी दडे । येरु नेति नेति म्हणोनि बहुडे ।
एथ सनकादिक वेडे । पिसे जाहले ॥ ३७१ ॥

करितां तापसांची कडसणी । कवणु जवळां ठेविजैल शूळपाणी ।
तोहि अभिमानु सांडूनि पायवणी । माथां वाहे ॥ ३७२ ॥

नातरी आथिलेपणें सरिसी । कवणी आहे लक्ष्मियेऐसी । श्रियेसारिखिया दासी । घरीं जियेतें ॥ ३७३ ॥

तियां खेळतां करिती घरकुली । तयां नामें अमरपुरें जरि ठेविलीं । तरि न होती काय बाहुलीं । इंद्रादिक तयांचीं ॥ ३७४ ॥

तयां नावडोनि जेव्हां मोडती । तेव्हां महेंद्राचे रंक होती ।
तियां झाडां येउते जयां पाहती । ते कल्पवृक्ष ॥ ३७५ ॥

ऐसें जियेचियां जवळिकां । सामर्थ्य घरींचियां पाइकां ।
ते लक्ष्मी मुख्यनायका । न मनेचि एथ ॥ ३७६ ॥

मग सर्वस्वें करुनि सेवा । अभिमान सांडूनि पांडवा ।
ते पाय धुवावयाचिया दैवा । पात्र जाहाली ॥ ३७७ ॥

म्हणोनि थोरपण पऱ्हांचि सांडिजे । व्युत्पत्ति आघवी विसरिजे ।
जैं जगा धाकुटें होइजे । तैं जवळीक माझी ॥ ३७८ ॥

अगा सहस्त्रकिरणाचिये दिठी । पुढा चंद्रुही लोपे किरीटी ।
तेथ खद्योत का हुटहुटी । आपुलेनि तेजें ॥ ३७९ ॥

तैसें लक्ष्मियेचें थोरपण न सरे । जेथ शंभूचेंही तप न पुरे ।
तेथ येर प्राकृत हेंदरें । केविं जाणों लाहे ॥ ३८० ॥

यालागीं शरीरसांडोवा कीजे । सकळगुणांचें लोण उतरिजे । संपत्तिमदु सांडिजे । कुरवंडी करुनी ॥ ३८१ ॥

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥ २६ ॥

मग निस्सीमभावउल्हासें । मज अर्पावयाचेनि मिसें ।
फळ आवडे तैसें । भलतयाचें हो ॥ ३८२ ॥

भक्तु माझियाकडे दावी । आणि मी दोन्ही हात वोडवीं ।

मग देठुं न फेडितां सेवीं । आदरेंशी ॥ ३८३ ॥

पैं गा भक्तीचेनि नांवें । फूल एक मज द्यावें ।
तें लेखें तरि म्यां तुरंबावें । परि मुखींचि घालीं ॥ ३८४ ॥

हें असो कायसीं फुलें । पानचि एक आवडे तें जाहलें ।
तें साजुकही न हो सुकलें । भलतैसें ॥ ३८५ ॥

परि सर्वभावें भरलें देखें । आणि भुकेला अमृतें तोखे ।
तैसें पत्रचि परि तेणें सुखें । आरोगूं लागें ॥ ३८६ ॥

अथवा ऐसेंही एक घडे । जे पालाही परि न जोडे ।
तरि उदकाचें तंव सांकडें । नव्हेल कीं ॥ ३८७ ॥

तें भलतेथ निमोलें । न जोडितां आहे जोडलें ।
तेंचि सर्वस्व करुनि अर्पिलें । जेणें मज ॥ ३८८ ॥

तेणें वैकुठापासोनि विशाळें । मजलागीं केलीं राऊळें ।
कौस्तुभाहोनि निर्मळें । लेणीं दिधलीं ॥ ३८९ ॥

दूधाचीं शेजारें । क्षीराब्धीऐसीं मनोहरे ।
मजलागीं अपारें । सृजिलीं तेणें ॥ ३९० ॥

कर्पूर चंदन अगरु । ऐसेया सुगंधाचा महामेरु ।
मज हातीं लाविला दिनकरु । दीपमाळे ॥ ३९१ ॥

गरुडासारिखीं वाहनें । मज सुरतंरुचीं उद्यानें ।
कामधेनूंचीं गोधनें । अर्पिलीं तेणें ॥ ३९२ ॥

मज अमृताहूनि सुरसें । बोनीं वोगरिलीं बहुवसें ।
ऐसा भक्तांचेनि उदकलेशें । परितोषें गा ॥ ३९३ ॥

हें सांगावें काय किरीटी । तुम्हींचि देखिलें आपुलिया दिठी ।
मी सुदामयाचिया सोडीं गाठीं । पव्हयालागीं ॥ ३९४ ॥

पैं भक्ति एकी मी जाणें । तेथ सानें थोर न म्हणें ।
आम्ही भावाचे पाहुणे । भलतेया ॥ ३९५ ॥

येर पत्र पुष्प फळ । तें भजावया मिस केवळ ।
वांचूनि आमुचा लाग निष्फळ । भक्तितत्व ॥ ३९६ ॥

म्हणोनि अर्जुना अवधारीं । तूं बुद्धि एकी सोपारी करीं ।
तरी सहजें आपुलिया मनोमंदिरीं । न विसंबें मातें ॥ ३९७ ॥

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।
यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥ २७ ॥

जे जे कांहीं व्यापार करिसी । कां भोग हन भोगिसी ।

अथवा यज्ञीं यजसी । नानाविधीं ॥ ३९८ ॥

नातरी पात्रविशेषें दानें । कां सेवकां देसी जीवनें ।
तपादि साधनें । व्रतें करिसी ॥ ३९९ ॥

तें क्रियाजात आघवें । जें जैसें निपजेल स्वभावें ।
तें भावना करोनि करावें । माझिया मोहरा ॥ ४०० ॥

परि सर्वथा आपुलां जीवीं । केलियाची शंका कांहींचि नुरवीं ।
ऐसीं धुवोनि कर्मे द्यावीं । माझियां हातीं ॥ ४०१ ॥

शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनै: ।
संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ २८ ॥

मग अग्निकुंडी बीजें घातलीं । तियें अंकुरदशे जेविं मुकलीं ।
तेवि न फळतीचि मज अर्पिलीं । शुभाशुभें ॥ ४०२ ॥

अगा कर्मे जें उरावें । तें तिहीं सुखदुःखीं फळावें ।
आणि तयातें भोगावया यावें । देहा एका ॥ ४०३ ॥

तें उगाणिलें मज कर्म । तेव्हांचि पुसिलें मरण जन्म ।
जन्मासवें श्रम । वरचिलही गेले ॥ ४०४ ॥

म्हणऊनि अर्जुना यापरि । पाहेचा वेळु नव्हेल भारी ।
हे संन्यासयुक्ति सोपारी । दिधली तुज ॥ ४०५ ॥

या देहाचिया बांदोडी न पडिजे । सुखदुःखाचिया सागरीं न बुडिजे । सुखें सुखरुपा घडिजे । माझियाचि अंगा ॥ ४०६ ॥

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रिय: ।
ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥ २९ ॥

तो मी पुससी कैसा । तरि जो सर्वभूतीं सदा सरिसा ।
जेथ आपपरु ऐसा । भागु नाहीं ॥ ४०७ ॥

जे ऐसिया मातें जाणोनि । अहंकाराचा कुरुठा मोडोनि ।
जे जीवें कर्मे करुनि । भजती मातें ॥ ४०८ ॥

ते वर्तत दिसती देहीं । परि ते देहीं ना माझां ठायीं ।
आणि मी तयांचा हृदयीं । समग्र असें ॥ ४०९ ॥

सविस्तर वटत्व जैसें । बीजकणिकेमाजीं असे ।
आणि बीजकणु वसे । वटीं जेवीं ॥ ४१० ॥

तेवीं आम्हां तयां परस्परें । बाहेरी नामाचींचि अंतरें ।
वांचुनि आंतुवट वस्तुविचारें । मी तेचि ते ॥ ४११ ॥

आतां जायांचें लेणें । जैसें आंगावरी आहाचवाणें ।
तैसें देह धरणें । उदास तयांचें ॥ ४१२ ॥

परिमळु निघालिया पवनापाठीं । मागें वोस फूल राहे देठीं ।
तैसें आयुष्याचिये मुठी । केवळ देह ॥ ४१३ ॥

येर अवष्टंभु जो आघवा । तो आरुढोनि मद्भावा ।
मजचि आंतु पांडवा । पैठा जाहला ॥ ४१४ ॥

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ३० ॥

ऐसें भजतेनि प्रेमभावें । जयां शरीरही पाठीं न पवे ।
तेणें भलतया व्हावें । जातीचिया ॥ ४१५ ॥

आणि आचरण पाहातां सुभटा । तो दुष्कृताचा सेल वांटा ।
परि जीवित वेचिलें चोहटां । भक्तीचिया कीं ॥ ४१६ ॥

अगा अंतींचिया मती । साचपण पुढिले गती ।
म्हणोनि जीवित जेणें भक्ती । दिधलें शेखीं ॥ ४१७ ॥

तो आधीं जरी अनाचारी । तरी सर्वोत्तमुचि अवधारीं ।
जैसा बुडाला महापूरीं । न मरतु निघाला ॥ ४१८ ॥

तयाचें जीवित ऐलथडिये आलें । म्हणोनि बुडालेपण जेवीं वायां गेलें ।
तेवीं नुरेचि पाप केलें । शेवटलिये भक्ती ॥ ४१९ ॥

यालागीं दुष्कृती जऱ्ही जाहला । तरि अनुतापतीर्थीं न्हाला ।
न्हाऊनि मजआंतु आला । सर्वभावें ॥ ४२० ॥

तरि आतां पवित्र तयाचेंचि कुळ । अभिजात्य तेंचि निर्मळ ।
जन्मलेया फळ । तयासीच जोडलें ॥ ४२१ ॥

तो सकळही पढिन्नला । तपें तोचि तपिन्नला ।
अष्टांग अभ्यासिला । योगु तेणें ॥ ४२२ ॥

हें असो बहुत पार्था । तो उतरला कर्मे सर्वथा ।
जयाची अखंड गा आस्था । मजचिलागीं ॥ ४२३ ॥

अवघिया मनोबुद्धीचिया राहटी । भरोनि एकनिष्ठेचिया पेटी ।
जेणें मजमाजीं किरीटी । निक्षेपिली ॥ ४२४ ॥

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छति ।
कौन्तेय प्रति जानीहि न मे भक्त: प्रणश्यति ॥ ३१ ॥

तो आतां अवसरें मजसारिखा होइल । ऐसाही भाव तुज जाइल ।
हां गा अमृताआंत राहील । तया मरण कैचें ॥ ४२५ ॥

पै सूर्य जो वेळु नुदैजे । तया वेळा कीं रात्र म्हणिजे ।
तेवीं माझिये भक्तीविण जें कीजे । तें महापाप नोहे ॥ ४२६ ॥

म्हणोनि तयाचिया चित्ता । माझी जवळीक पांडुसुता ।
तेव्हांचि तो तत्वता । स्वरुप माझें ॥ ४२७ ॥

जैसा दीपें दीपु लाविजे । तेथ आदील कोण हें नोळखिजे ।
तैसा सर्वस्वें जो मज भजे । तो मी होऊनि ठाके ॥ ४२८ ॥

मग माझी नित्य शांती । तया दशा तेचि कांती ।
किंबहुना जिती । माझेनि जीवें । ४२९ ॥

एथ पार्था पुढतपुढती । तेंचि तें सांगो किती ।
जरी मियां चाड तरी भक्ती । न विसंबिजे गा ॥ ४३० ॥

अगा कुळाचिया चोखटपणा नलगा । अभिजात्य झणीं श्लाघा । व्युत्पत्तीचा वाउगा । सोसु कां वहावा ॥ ४३१ ॥

कां रुपे वयसा माजा । आथिलेपणें कां गाजा ।
एक भाव नाहीं माझा । तरी पाल्हाळ तें ॥ ४३२ ॥

कणेंविण सोपटें । कणसें लागलीं आथी एक दाटें ।
काय करावें गोमटें । वोस नगर ॥ ४३३ ॥

नातरी सरोवर आटलें । रानीं दुःखिया दुःखी भेटलें ।
कां वांझ फुलीं फुललें । झाड जैसें ॥ ४३४ ॥

तैसें सकळ तें वैभव । अथवा कुळजातीगौरव ।
जैसें शरीर आहे सावेव । परि जीवचि नाहीं ॥ ४३५ ॥

तैसें माझिये भक्तीविण । जळो तें जियालेंपण ।
अगा पृथ्वीवरी पाषाण । नसती काई ॥ ४३६ ॥

पैं हिंवराची दाट साउली । सज्जनीं जैसी वाळिली ।
तैसीं पुण्यें डावलूनि गेलीं । अभक्तांतें ॥ ४३७ ॥

निंब निंबोळियां मोडोनि आला । तरी तो काउळियांसीचि सुकाळु जाहला ।
तैसा भक्तिहीनु वाढिन्नला । दोषांचिलागीं ॥ ४३८ ॥

कां षड्रस खापरीं वाढिले । वाढूनि चोहटां रात्री सांडिले ।
ते सुणियांचेचि ऐसे झाले । जियापरी ॥ ४३९ ॥

तैसें भक्तीहीनाचें जिणें । जो स्वप्नींही परि सुकृत नेणे ।
तेणे संसारदुःखासी आवंतणें । वोगरिलें गा ॥ ४४० ॥

म्हणोनि कुळ उत्तम नोहावें । जाती अंत्याही व्हावें ।
वरि देहाचेनि नांवें । पशूचेंही लाभो ॥ ४४१ ॥

पाहें पां सावजें हातिरुं धरिलें । तेणें तया काकुळती मातें स्मरिलें ।
कीं तयाचें पशुत्व वावो जाहलें । पातलिया मातें ॥ ४४२ ॥

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ।

स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ ३२ ॥

अगा नांवें घेता वोखटीं । जे आघवेया अधमांचिये शेवटीं ।
तिये पापयोनीही किरीटी । जन्मले जे ॥ ४४३ ॥

ते पापयोनि मूढ । मूर्ख ऐसे जे दगड ।
परि माझां ठायीं दृढ । सर्वभावें ॥ ४४४ ॥

जयांचिये वाचे माझे आलाप । दृष्टी भोगी माझेंचि रुप ।
जयांचें मन संकल्प । माझाचि वाहे ॥ ४४५ ॥

माझिया कीर्तीविण । जयांचे रिते नाहीं श्रवण ।
जयां सर्वांगीं भूषण । माझी सेवा ॥ ४४६ ॥

जयांचें नाव विषो नेणे । जाणीव मजचि एकातें जाणे ।
जया ऐसें लाभे तरी जिणें । एऱ्हवीं मरण ॥ ४४७ ॥

ऐसा आघवाचि परि पांडवा । जिहीं आपुलिया सर्वभावा । जियावयालागीं वोलावा । मीचि केला ॥ ४४८ ॥

ते पापयोनीही होतु कां । ते श्रुताधीतही न होतुं कां ।
परि मजसीं तुकितां तुका । तुटी नाहीं ॥ ४४९ ॥

पाहें पां भक्तिचेनि आथिलेपणें । दैत्यीं देवां आणिलें उणें ।
माझें नृसिंहत्व लेणें । जयाचिये महिमे ॥ ४५० ॥

तो प्रल्हादु गा मजसाठीं । घेतां बहुतें सदा किरीटी ।
कां जें मियां द्यावें ते गोष्टी । तयाचिया जोडे ॥ ४५१ ॥

एऱ्हवीं दैत्यकुळ साचोकारें । परि इंद्रिही सरी न लाहे उपरें ।
म्हणोनि भक्ति गा एथ सरे । जाति अप्रमाण ॥ ४५२ ॥

राजाज्ञेचीं अक्षरें आहाती । तियें चामा एका जया पडती ।
तया चामासाठीं जोडती । सकळ वस्तु ॥ ४५३ ॥

वांचूनि सोनें रुपें प्रमाण नोहे । एथ राजाज्ञाचि समर्थ आहे ।
तेंचि चाम एक जैं लाहे । तेणें विकती आघवीं ॥ ४५४ ॥

तैसें उत्तमत्व तैंचि तरे । तैंचि सर्वज्ञता सरे ।
जैं मनोबुद्धि भरे । माझेनि प्रेमें ॥ ४५५ ॥

म्हणोनि कुळ जाति वर्ण । हें आघवेंचि गा अकारण ।
एथ अर्जुना माझेपण । सार्थक एक ॥ ४५६ ॥

तेंचि भलतेणें भावें । मन मजाआंतु येतें होआवें ।
आलें तरी आघवें । मागील वावो ॥ ४५७ ॥

जैसे तवंचि वहाळ वोहळ । जंव न पवती गंगाजळ ।
मग होऊनि ठाकती केवळ । गंगारुप ॥ ४५८ ॥

कां खैर चंदन काष्ठें । हे विवंचना तंवचि घटे ।
जंव न घापती एकवटें । अग्नीमाजीं ॥ ४५९ ॥

तैसे क्षत्री वैश्य स्त्रिया । कां शूद्र अंत्यादि इया ।
जाती तंवचि वेगळालिया । जंव न पवती मातें ॥ ४६० ॥

मग जाती व्यक्ती पडे बिंदुलें । जेव्हां भाव होती मज मीनले ।
जैसे लवणकण घातले । सागरामाजीं ॥ ४६१ ॥

तंववरी नदानदींचीं नांवें । तंवचि पूर्वपश्चिमेचे यावे ।
जंव न येती आघवे । समुद्रामाजीं ॥ ४६२ ॥

हेंचि कवणें एकें मिसें । चित्त माझां ठायीं प्रवेशे ।
येतुलें हो मग आपैसें । मी होणे असे ॥ ४६३ ॥

अगा वरी फोडावयाचि लागीं । लोहो मिळो कां परिसाचां आंगीं ।
कां जे मिळतिये प्रसंगीं । सोनेंचि होईल ॥ ४६४ ॥

पाहें पां वालभाचेनि व्याजें । तिया व्रजांगनांचीं निजें ।
मज मीनलिया काय माझें । स्वरुप नव्हतीचि ॥ ४६५ ॥

नातरी भयाचेनि मिसें । मातें न पविजेचि काय कंसें ।
कीं अखंड वैरवशें । चैद्यादिकीं ॥ ४६६ ॥

अगा सोयरेपणेंचि पांडवा । माझें सायुज्य यादवां ।
कीं ममत्वें वासुदेवा- । दिकां सकळां ॥ ४६७ ॥

नारदा ध्रुवा अक्रूरा । शुका हन सनत्कुमारा ।
यां भक्ती मी धनुर्धरा । प्राप्यु जैसा ॥ ४६८ ॥

तैसाचि गोपीसी कामें । तया कंसा भयसंभ्रमें ।
येरा घातकेयां मनोधर्में । शिशुपालादिकां ।। ४६९ ॥

अगा मी एकुलाणीचें खागें । मज येवों ये भलतेनि मार्गें ।
भक्ती कां विषयें विरागें । अथवा वैरें ॥ ४७० ॥

म्हणोनि पार्था पाहीं । प्रवेशावया माझां ठायीं ।
उपायांची नाहीं । केणि एथ ॥ ४७१ ॥

आणि भलतिया जाती जन्मावें । मग भजिजे कां विरोधावें ।
परि भक्त कां वैरिया व्हावें । माझियाचि ॥ ४७२ ॥

अगा कवणें एके बोलें । माझेपण जऱ्ही जाहालें ।
तरी मी होणें आलें । हाता निरुतें ।। ४७३ ॥

यापरि पापयोनीही अर्जुना । कां वैश्य शूद्र अंगना ।
मातें भजतां सदना । माझिया येती ॥ ४७४ ॥

किं पुनर्ब्राह्मणा: पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ।
अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥ ३३ ॥

मग वर्णांमाजीं छत्रचामर । स्वर्ग जयांचें अग्रहार ।
मंत्रविद्येसि माहेर । ब्राह्मण जे ॥ ४७५ ॥

जेथ अखंड वसिजे यागीं । जे वेदांची वज्रांगी ।
जयाचिये दिठीचां उत्संगीं । मंगळ वाढे ॥ ४७६ ॥

जे पृथ्वीतळींचे देव । जे तपोवतार सावयव ।
सकळ तीर्थांसी दैव । उदयलें जे ॥ ४७७ ॥

जयाचिये आस्थेचिये वोले । सत्कर्म पाल्हाळीं गेलें ।
संकल्पें सत्य जियालें । जयांचेनि ॥ ४७८ ॥

जयांचेनि गा बोलें । अग्नीसि आयुष्या जाहालें ।
म्हणोनि समुद्रें पाणी आपुलें । दिधलें यांचिया प्रीती ॥ ४७९ ॥

मियां लक्ष्मी डावलोनि केली परौती । फेडोनि कौस्तुभ घेतला हातीं । मग वोढविली वक्षस्थळाची वाखती । चरणरजां ॥ ४८० ॥

आझूनि पाउलांची मुद्रा । मी हृदयीं वाहें गा सुभद्रा ।
जे आपुलिया दैवसमुद्रा । जतनेलागीं ॥ ४८१ ॥

जयांचा कोप सुभटा । काळाग्निरुद्राचा वसौटा ।
जयांचां प्रसादीं फुकटा । जोडती सिद्धी ॥ ४८२ ॥

ऐसे पुण्यपूज्य जे ब्राह्मण । आणि माझां ठायीं आर्तिनिपुण ।
आतां मातें पावती हें कवण । समर्थणें ॥ ४८३ ॥

पाहें पां चंदनाचेनि अंगानिळें । शिवतिले निंब होते जे जवळे ।
तिंहीं निर्जिवींही देवांची निडळें । बैसणीं केलीं ॥ ४८४ ॥

मग तो चंदनु तेथ न पवे । ऐसें मनीं कैसेनि धरावें ।
अथवा पातला हें समर्थावें । तेव्हां कायि साच ॥ ४८५ ॥

जेथ निववील ऐसिया आशा । हरें चंद्रमा आधा ऐसा ।
वाहिजत असे शिरसा । निरंतर ॥ ४८६ ॥

तेथ निवविता आणि सगळा । परिमळें चंद्राहूनि आगळा ।
तो चंदनु केविं अवलीळा । सर्वांगी न बैसे ॥ ४८७ ॥

कां रथ्योदकें जियेचिये कासे । लागलिया समुद्र जालीं अनायासें ।
तिये गंगेसि काय अनारिसें । गत्यंतर असे ॥ ४८८ ॥

म्हणोनि राजर्षि कां ब्राह्मण । जयां गती मती मीचि शरण ।
तयां त्रिशुद्धी मीच निर्वाण । स्थितिही मीचि ॥ ४८९ ॥

यालागीं शतजर्जरे नावे । रिगोनि केविं निश्चिंत होआवें ।

कैसेनि उघडिया असावें । शस्त्रवर्षी ॥ ४९० ॥

अंगावरी पडतां पाषाण । न सुवावें केविं वोडण ।
रोगें दाटलिया आणि उदासपण । वोखदेंसीं ॥ ४९१ ॥

जेथ चहूंकडे जळत वणवा । तेथूनि न निगिजे केविं पांडवा ।
तेविं लोका येऊनिया सोपद्रवा । केविं न भजिजे मातें ॥ ४९२ ॥

अगा मातें न भजावयालागीं । कवण बळ पां आपुलां आंगीं ।
काइ घरीं कीं भोगीं । निश्चिंती केली ॥ ४९३ ॥

नातरी विद्या कीं वयसा । यां प्राणियांसि हा ऐसा ।
मज न भजतां भरवसां । सुखाचा कोण ॥ ४९४ ॥

तरी भोग्यजात जेतुलें । तें एका देहाचिया निकिया लागलें ।
आणि येथ देह तंव असे पडिलें । काळाचां तोंडीं ॥ ४९५ ॥

बाप दुःखाचें केणें सुटलें । जेथ मरणाचे भरे लोटले ।
तिये मृत्युलोकींचिये शेवटिले । येणें जाहालें हाटवेळे ॥ ४९६ ॥

आतां सुखेंसि जीविता । कैची ग्राहिकी कीजेल पांडुसुता ।
काय राखोंडी फुंकिता । दीपु लागे ॥ ४९७ ॥

अगा विषाचे कांदे वाटुनी । जो रसु घेइजे पिळुनी ।
तया नाम अमृत ठेउनी । जैसें अमर होणें ॥ ४९८ ॥

तेविं विषयांचें जें सुख । तें केवळ परम दुःख ।
परि काय कीजे मूर्ख । न सेवितां न सरे ॥ ४९९ ॥

कां शीस खांडूनि आपुलें । पायींचां खतीं बांधिलें ।
तैसें मृत्युलोकींचें भलें । आहे आघवें ॥ ५०० ॥

म्हणोनि मृत्युलोकीं सुखाची कहाणी । ऐकिजेल कवणाचां श्रवणीं । कैंची सुखनिद्रा आंथरुणीं । इंगळाचां ॥ ५०१ ॥

जिये लोकीचा चंद्र क्षयरोगी । जेथ उदयो होय अस्तालागीं ।
दुःख लेऊनि सुखाची आंगी । सळित जगातें ॥ ५०२ ॥

जेथे मंगळाचां अंकुरीं । सवेंचि अमंगळाची पडे पोरी ।
मृत्यु उदराचां परिवरीं । गर्भु गिंवसी ॥ ५०३ ॥

जें नाहीं तयातें चिंतवी । तंव तेंचि नेइजे गंधर्वी ।
गेलियाची कवणे गांवीं । शुद्धी न लभे ॥ ५०४ ॥

अगा गिंवसितां आघवा वाटी । परतलें पाउलचि नाहीं किरीटी ।
सैंघ निमालियांचियाचि गोठी । तिंये पुराणें जेथिंचीं ॥ ५०५ ॥

जेथींचिये अनित्यतेची थोरी । करितया ब्रह्मयाचें आयुष्यवेरी ।
कैसें नाहीं होणें अवधारीं । निपटूनियां ॥ ५०६ ॥

ऐसी लोकींची जिये नांदणूक । तेथ जन्मले आथि जे लोक ।
तयांचिये निश्चिंतीचे कौतुक । दिसत असे ॥ ५०७ ॥

पैं दृष्टादृष्टीचिये जोडी । लागीं भांडवल न सुटे कवडी ।
जेथ सर्वस्वें हानि तेथ कोडी । वेंचिती गा ॥ ५०८ ॥

जो बहुवें विषयविलासें गुफें । तो म्हणती उवायें पडिला सापें ।
जो अभिलाषभारें दडपे । तयातें सज्ञान म्हणती ॥ ५०९ ॥

जयाचें आयुष्य धाकुटें होय । बळ प्रज्ञा जिरौनि जाय ।
तयाचे नमस्कारिती पाय । वडिल म्हणुनि ॥ ५१० ॥

जंव जंव बाळ बळिया वाढे । तंव तंव भोजें नाचती कोडें ।
आयुष्य निमालें आंतुलियेकडे । ते ग्लानीचि नाहीं ॥ ५११ ॥

जन्मलिया दिवसदिवसें । हों लागे काळाचियाचि ऐसें ।
कीं वाढती करिती उल्हासें । उभविती गुढिया ॥ ५१२ ॥

अगा मर हा बोलु न साहती । आणि मेलिया तरी रडती ।
परि असतें जात न गणिती । गहिंसपणें ॥ ५१३ ॥

दर्दुर सापें गिळिजतु आहे उभा । कीं तो मासिया वेटाळी जिभा ।
तैसे प्राणिये कवणा । वाढविती तृष्णा ॥ ५१४ ॥

अहा कटा हें वोखटें । मृत्युलोकींचें उफराटें ।
एथ अर्जुना जरी अवचटें । जन्मलासी तूं ॥ ५१५ ॥

तरि झडझडोनि वहिला निघ । इये भक्तीचिये वाटे लाग ।
जिया पावसी अव्यंग । निजधाम माझें ॥ ५१६ ॥

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायण: ॥ ३४ ॥

तूं मन हें मीचि करीं । माझां भजनीं प्रेम धरीं ।
सर्वत्र नमस्कारीं । मज एकातें ॥ ५१७ ॥

माझेनि अनुसंधानें देख । संकल्पु जाळणें निःशेख ।
मद्याजी चोख । याचि नांव ॥ ५१८ ॥

ऐसा मियां आथिला होसी । तेथ माझियाचि स्वरुपा पावसी ।
हें अंतःकरणींचें तुजपासीं । बोलिजत असे ॥ ५१९ ॥

अगा आवघिया चोरिया आपुलें । जें सर्वस्व आम्ही असे ठेविलें ।
तें पावोनि सुख संचले । होऊनि ठासी ॥ ५२० ॥

ऐसें सांवळेनि परब्रह्में । भक्तकामकल्पद्रुमें ।
बोलिलें आत्मारामें । संजयो म्हणे ॥ ५२१ ॥

अहो ऐकिजत असे कीं अवधारा । तंव इया बोला निवांत म्हातारा । जैसा म्हैसा नुठी कां पुरा । तैसा उगाचि असे ॥ ५२२ ॥

तेथ संजयें माथा तुकिला । अहा अमृताचा पाऊस वर्षला ।
कीं हा एथ असतुचि गेला । सेजिया गांवा ॥ ५२३ ॥

तऱ्ही दातारु हा आमुचा । म्हणोनि हें बोलतां मैळेल वाचा ।
काइ झालें ययाचा । स्वभावोचि ऐसा ॥ ५२४ ॥

परि बाप भाग्य माझें । जे वृत्तांतु सांगावयाचेनि व्याजें ।
कैसा रक्षिलों मुनिराजें । श्रीव्यासदेवें ॥ ५२५ ॥

येतुलें हें वाडें सायासें । जंव बोलत असे दृढें मानसें ।
तंव न धरवेचि आपुलिया ऐसें । सात्विकें केलें ॥ ५२६ ॥

चित्त चाकाटलें आटु घेत । वाचा पांगुळली जेथिंची तेथ । आपादकंचुकित । रोमांच आले ॥ ५२७ ॥

अर्धोन्मीलित डोळे । वर्षताति आनंदजळें ।
आंतुलिया सुखोर्मीचेनि बळें । बाहेरि कांपे ॥ ५२८ ॥

पै आघवांचि रोममूळीं । आली स्वेदकणिका निर्मळी ।
लेइला मोतियांचीं कडियाळीं । आवडे तैसा ॥ ५२९ ॥

ऐसा महासुखाचेनि आर्तिंरसे । जेथ आटणी होईल जीवदशे ।
तेथे निरोविलें व्यासें । तें नेदीच हों ॥ ५३० ॥

आणि कृष्णार्जुनाचें बोलणें । घों करी आलें श्रवणें ।
कीं देहस्मृतीचा तेणें । वापसा केला ॥ ५३१ ॥

तेव्हां नेत्रींचें जळ विसर्जी । सर्वांगींचा स्वेदु परिमार्जी ।
तेवींचि अवधान म्हणे हो जी । धृतराष्ट्रातें ।। ५३२ ॥

आतां कृष्णवाक्यबीजा निवाडु । आणि संजय सात्विकाचा बिवडु । म्हणोनि श्रोतया होईल सुरवाडु । प्रमेयपिकाचा ॥ ५३३ ॥

अहो अळुमाळु अवधान देयावें । येतुलेनि आनंदाचे राशीवर बैसावें । बाप श्रवणेंद्रिया दैवें । घातली माळ ॥ ५३४ ॥

म्हणोनि विभूतींचा ठावो । अर्जुना दावील सिद्धांचा रावो ।
तो ऐका म्हणे ज्ञानदेवो । निवृत्तीचा ॥ ५३५ ॥

॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥

ॐ श्रीसच्चिदानन्दार्पणमस्तु ||

ज्ञानेश्वरी/अध्याय दहावा

< ज्ञानेश्वरी

नमो विशदबोधविदग्धा । विद्यारविंदप्रबोधा ।
पराप्रमेयप्रमदा । विलासिया ॥ १ ॥

नमो संसारतमसूर्या । अप्रतिमपरमवीर्या ।
तरुणतरतूर्या । लालनलीला ॥ २ ॥

नमो जगदखिलपालना । मंगळमणिनिधाना ।
सज्जनवनचंदना । आराध्यलिंगा ॥ ३ ॥

नमो चतुरचित्तचकोरचंद्रा । आत्मानुभवनरेंद्रा ।
श्रुतिसारसमुद्रा । मन्मथमन्मथा ॥ ४ ॥

नमो सुभावभजनभाजना । भवेभकुंभभंजना ।
विश्वोद्भवभुवना । श्रीगुरुराया ॥ ५ ॥

तुमचा अनुग्रहो गणेशु । जैं दे आपुला सौरसु ।
तैं सारस्वतीं प्रवेशु । बाळकाही आथी ॥ ६ ॥

जी दैविकीं उदार वाचा । जैं उद्देशु दे नाभिकाराचा ।
तैं नवरससुधाब्धीचा । थावो लाभे ॥ ७ ॥

जी आपुलिया स्नेहाची वागेश्वरी । जरी मुकेयातें अंगिकारी ।
तो वाचस्पतीशीं करी । प्रबंधुहोडा ॥ ८ ॥

हें असो दिठी जयावरी झळके । कीं हा पद्मकरु माथां पारुखे ।
तो जीवचि परि तुके । महेशेंसीं ॥ ९ ॥

एवढें जिये महिमेचें करणें । तें वाचाबळें वानूं मी कवणें ।
कां सूर्याचिया आंगा उटणें । लागत असे ? ॥ १० ॥

केउता कल्पतरुवरी फुलौरा ? । कायसेनि पाहुणेरु क्षीरसागरा ? ।
कवणें वासीं कापुरा । सुवासु देवों ? ॥ ११ ॥

चंदनातें कायसेनि चर्चावें । अमृतातें केउतें रांधावें ।
गगनावरी उभवावें । घडे केवीं ? ॥ १२ ॥

तैसें श्रीगुरूचें महिमान । आकळितें कें असे साधन ? ।
हें जाणोनि मियां नमन । निवांत केलें ॥ १३ ॥

जरी प्रज्ञेचेनि आथिलेपणें । श्रीगुरूसामर्थ्या रूप करूं म्हणे ।
तरि तें मोतियां भिंग देणें । तैसें होईल ॥ १४ ॥

कां साडेपंधरया रजतवणी । तैशीं स्तुतींचीं बोलणीं ।
उगियाचि माथा ठेविजे चरणीं । हेंचि भलें ॥ १५ ॥

मग म्हणितलें जी स्वामी । भलेनि ममत्वें देखिलें तुम्हीं ।
म्हणौनि कृष्णार्जुनसंगमीं । प्रयागवटु जाहलों ॥ १६ ॥

मागां दूध दे म्हणतलियासाठीं । आघविया क्षीराब्धीची करूनि वाटी ।
उपमन्यूपुढें धूर्जटी । ठेविली जैसी ॥ १७ ॥

ना तरी वैकुंठपीठनायकें । रुसला ध्रुव कवतिकें ।
बुझाविला देऊनि भातुकें । ध्रुवपदाचें ॥ १८ ॥

तैसी जे ब्रह्मविद्यारावो । सकळ शास्त्रांचा विसंवता ठावो ।
ते भगवद्‌गीता वोंविये गावों । ऐसें केलें ॥ १९ ॥

जे बोलणियाचे रानीं हिंडतां । नायकिजे फळलिया अक्षराची वार्ता ।
परि ते वाचाचि केली कल्पलता । विवेकाची ॥ २० ॥

होती देहबुद्धी एकसरी । ते आनंदभांडारा केली वोवरी ।
मन गीतार्थसागरीं । जळशयन जालें ॥ २१ ॥

ऐसें एकेक देवांचें करणें । तें अपार बोलों केवीं मी जाणें ।
तऱ्ही अनुवादलों धीटपणें । ते उपसाहिजो जी ॥ २२ ॥

आतां आपुलेनि कृपाप्रसादें । मियां भगवद्‌गीता वोंवीप्रबंधें ।
पूर्वखंड विनोदें । वाखाणिलें ॥ २३ ॥

प्रथमीं अर्जुनाचा विषादु । दुजीं बोलिला योगु विशदु ।
परि सांख्यबुद्धीसि भेदु । दाऊनियां ॥ २४ ॥

तिजीं केवळ कर्म प्रतिष्ठिलें । तेंचि चतुर्थी ज्ञानेंशीं प्रगटिलें ।
पंचमीं गव्हरिलें । योगतत्त्व ॥ २५ ॥

तेचि षष्ठामाजीं प्रगट । आसनालागोनि स्पष्ट ।
जीवात्मभाव एकवट । होती जेणें ॥ २६ ॥

तैसी जे योगस्थिती । आणि योगभ्रष्टां जे गती ।
तें आघवीचि उपपत्ती । सांगितली षष्ठीं ॥ २७ ॥

तयावरी सप्तमीं । प्रकृतिपरिहार उपक्रमीं ।
करूनि भजती जे पुरुषोत्तमीं । ते बोलिले चाऱ्ही ॥ २८ ॥

पाठीं सप्तमींची प्रश्नसिद्धी । बोलोनि प्रयाणसमयसिद्धी ।
एवं ते सकळवाक्यअवधि । अष्टमाध्यायीं ॥ २९ ॥

मग शब्दब्रह्मीं असंख्याकें । जेतुला कांहीं अभिप्राय पिके ।
तेतुला महाभारतें एकें । लक्षें जोडे ॥ ३० ॥

तिये आघवांचि जें महाभारतीं । तें लाभे कृष्णार्जुनवाचोक्तीं ।
आणि जो अभिप्रावो सातेंशतीं । तो एकलाचि नवमीं ॥ ३१ ॥

म्हणौनि नवमींचिया अभिप्राया । सहसा मुद्रा लावावया ।
बिहाला मग मी वायां । गर्व कां करूं ? ॥ ३२ ॥

अहो गूळासाखरे मालयाचे । हे बांधे तरी एकाचि रसाचे ।
परि स्वाद गोडियेचे । आनआन जैसे ॥ ३३ ॥

एक जाणोनियां बोलती । एक ठायें ठावो जाणविती ।
एक जाणों जातां हारपती । जाणते गुणेंशीं ॥ ३४ ॥

हें ऐसें अध्याय गीतेचे । परि अनिर्वाच्यपण नवमाचें ।
तो अनुवादलों हें तुमचें । सामर्थ्य प्रभू ॥ ३५ ॥

अहो एकाचि शाटी तपिन्नली । एकीं सृष्टीवरी सृष्टी केली ।
एकीं पाषाणीं वाऊनि उतरलीं । समुद्रीं कटकें ॥ ३६ ॥

एकीं आकाशीं सूर्यातें धरिलें । एकीं चुळींचि सागरातें भरिलें ।
तैसें मज मुकयाकरवीं बोलविलें । अनिर्वाच्य तुम्हीं ॥ ३७ ॥

परि हें असो एथ ऐसें । राम रावण झुंजिन्नले कैसे ।
राम रावण जैसे । मीनले समरीं ॥ ३८ ॥

तैसें नवमीं कृष्णाचें बोलणें । तें नवमीचियाचि ऐसें मी म्हणें ।
या निवाडा तत्त्वज्ञु जाणें । जया गीतार्थु हातीं ॥ ३९ ॥

एवं नवही अध्याय पहिले । मियां मतीसारिखे वाखाणिले ।
आतां उत्तरखंड उवाइलें । ग्रंथाचें ऐका ॥ ४० ॥

जेथ विभूति प्रतिविभूती । प्रस्तुत अर्जुना सांगिजेती ।
ते विदग्धा रसवृत्ती । म्हणिपैल कथा ॥ ४१ ॥

देशियेचेनि नागरपणें । शांतु शृंगारातें जिणें ।
तरि ओंविया होती लेणें । साहित्यासि ॥ ४२ ॥

मूळ ग्रंथींचिया संस्कृता । वरि मऱ्हाठी नीट पढतां ।
अभिप्राय मानलिया उचिता । कवण भूमी हें न चोजवे ॥ ४३ ॥

जैसें अंगाचेनि सुंदरपणें । लेणिया आंगचि होय लेणें ।
तेथ अळंकारिलें कवण कवणें । हें निर्वचेना ॥ ४४ ॥

तैसी देशी आणि संस्कृत वाणी । एका भावार्थाच्या सोकासनीं ।
शोभती आयणी । चोखट आइका ॥ ४५ ॥

उठावलिया भावा रूप । करितां रसवृत्तीचें लागे वडप ।
चातुर्य म्हणे पडप । जोडलें आम्हां ॥ ४६ ॥

तैसें देशियेचें लावण्य । हिरोनि आणिलें तारुण्य ।
मग रचिलें अगण्य । गीतातत्त्व ॥ ४७ ॥

जो चराचर परमगुरु । चतुर चित्तचमत्कारु ।
तो ऐका यादवेश्वरु । बोलता जाहला ॥ ४८ ॥

ज्ञानदेव निवृत्तीचा म्हणे । ऐसें बोलिलें श्रीहरी तेणें ।
अर्जुना आघवियाची मातु अंतःकरणें । धडौता आहासि ॥ ४९ ॥

श्रीभगवानुवाचः भूय एव महाबाहो श्रृणु मे परमं वचः ।
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १॥

आम्हीं मागील जें निरूपण केलें । तें तुझें अवधानचि पाहिलें ।
तवं टाचें नव्हें भलें । पुरतें आहे ॥ ५० ॥

घटीं थोडेसें उदक घालिजे । तेणें न गळे तरी वरिता भरिजे ।
ऐसा परिसौनि पाहिलासि तंव परिसविजे । ऐसेंचि होतसे ॥ ५१ ॥

अवचितयावरी सर्वस्व सांडिजे । मग चोख तरी तोचि भांडारी कीजे ।
तैसा किरीटी तूं आतां माझें । निजधाम कीं ॥ ५२ ॥

ऐसें अर्जुना येउतें सर्वेश्वरें । पाहोनि बोलिलें अत्यादरें ।
गिरी देखोनि सुभरें । मेघु जैसा ॥ ५३ ॥

तैसा कृपाळुवांचा रावो । म्हणे आइकें गा महाबाहो ।
सांगितलाचि अभिप्रावो । सांगेन पुढती ॥ ५४ ॥

पैं प्रतिवर्षीं क्षेत्र पेरिजे । पिकाची जंव जंव वाढी देखिजे ।
यालागीं नुबगिजे । वाहो करितां ॥ ५५ ॥

पुढतपुढती पुटें देतां । जोडे वानियेची अधिकता ।
म्हणौनि सोनें पंडुसुता । शोधूंचि आवडे ॥ ५६ ॥

तैसें एथ पार्था । तुज आभार नाहीं सर्वथा ।
आम्ही आपुलियाचि स्वार्था । बोलों पुढती ॥ ५७ ॥

जैसें बाळका लेवविजे लेणें । तया शृंगारा बाळ काइ जाणे ? ।
परि ते सुखाचे सोहळे भोगणें । माउलिये दिठी ॥ ५८ ॥

तैसें तुझें हित आघवें । जंव जंव कां तुज फावे ।
तंव तंव आमुचें सुख दुणावे । ऐसें आहे ॥ ५९ ॥

आतां अर्जुना असो हे विकडी । मज उघड तुझी आवडी ।
म्हणौनि तृप्तीची सवडी । बोलतां न पडे ॥ ६० ॥

आम्हां येतुलियाचि कारणें । तेंचि तें तुजशीं बोलणें ।
परि असो हें अंतःकरणें । अवधान देईं ॥ ६१ ॥

तरी ऐकें गा सुवर्म । वाक्य माझें परम ।
जें अक्षरें लेऊनी परब्रह्म । तुज खेंवासि आलें ॥ ६२ ॥

परी किरीटी तूं मातें । नेणसी ना निरुतें ।
तरि तो गा जो मी एथें । तें विश्वचि हें ॥ ६३ ॥

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।
अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ २॥

एथ वेद मुके जाहाले । मन पवन पांगुळले ।
रातीविण मावळले । रविशशी जेथ ॥ ६४ ॥

अगा उदरींचा गर्भु जैसा । न देखें आपुलिये मातेची वयसा ।
मी आघवेया देवां तैसा । नेणवे कांहीं ॥ ६५ ॥

आणि जळचरां उदधीचें मान । मशका नोलांडवेचि गगन ।
तेवीं महर्षींचें ज्ञान । न देखेचि मातें ॥ ६६ ॥

मी कवण पां केतुला । कवणाचा कैं जाहला ।
या निरुती करितां बोला । कल्प गेले ॥ ६७ ॥

कां जे महर्षी आणि या देवां । येरां भूतजातां सर्वां ।
मी आदि म्हणौनि पांडवा । अवघड जाणतां ॥ ६८ ॥

उतरलें उदक पर्वत वळघे । जरी झाड वाढत मुळीं लागे ।
तरी मियां जालेनि जगें । जाणिजे मातें ॥ ६९ ॥

कां गाभेवनें वटु गिंवसवे । जरी तरंगीं सागरू सांठवे ।
कां परमाणूमाजीं सामावे । भूगोलु हा ॥ ७० ॥

तरी मियां जालिया जीवां । महर्षी अथवा देवां ।
मातें जाणावया होआवा । अवकाशु गा ॥ ७१ ॥

ऐसाही जरी विपायें । सांडूनि पुढीले पाये ।
सर्वेंद्रियांसि होये । पाठिमोरा जो ॥ ७२ ॥

प्रवर्तलाही वेगीं बहुडे । देह सांडूनि मागलीकडे ।
महाभूतांचिया चढे । माथयावरी ॥ ७३ ॥

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।
असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३॥

तैसा राहोनि ठायठिके । स्वप्रकाशें चोखें ।
अजत्व माझें देखे । आपुलिया डोळां ॥ ७४ ॥

मी आदीसिं परु । सकळलोकमहेश्वरु ।
ऐसिया मातें जो नरु । यापरी जाणें ॥ ७५ ॥

तो पाषाणांमाजीं परिसु । रसांमाजी सिद्धरसु ।
तैसा मनुष्याकृति अंशु । तो माझाचि जाण ॥ ७६ ॥

तो चालतें ज्ञानाचें बिंब । तयाचे अवयव ते सुखाचे कोंभ ।
परि माणुसपणाची भांब । लोकाचि भागु ॥ ७७ ॥

अगा अवचिता कापुरा- । माजीं सांपडला हिरा ।
वरी पडिलिया नीरा । न निगे केवीं ॥ ७८ ॥

तैसा मनुष्यलोकाआंतु । तो जरी जाहला प्राकृतु ।
तऱ्ही प्रकृतिदोषाची मातु । नेणिजे तेथ ॥ ७९ ॥

तो आपसयेंचि सांडिजे पापीं । जैसा जळत चंदनु सर्पीं ।
तैसा मातें जाणें तो संकल्पीं । वर्जूनि घालिजे ॥ ८० ॥

तेंचि मातें कैसें जाणिजे । ऐसें कल्पी जरी चित्त तुझें ।
तरी मी ऐसा हें माझें । भाव ऐकें ॥ ८१ ॥

जे वेगळालां भूतीं । सारिखे होऊनि प्रकृती ।
विखुरले आहेती त्रिजगतीं । आघवियें ॥ ८२ ॥

बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।
सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ॥ ४॥

अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।
भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥ ५॥

ते प्रथम जाण बुद्धी । मग ज्ञान जें निरवधी ।
असंमोह सहनसिद्धी । क्षमा सत्य ॥ ८३ ॥

मग शम दम दोन्ही । सुख दुःख वर्तत जनीं ।
अर्जुना भावाभाव मानीं । भावाचिमाजीं ॥ ८४ ॥

आतां भय आणि निर्भयता । अहिंसा आणि समता ।
हे मम रुपची पांडुसुता । ओळख तू ॥ ८५ ॥

दान यश अपकीर्ती । ते जे भाव सर्वत्र वसती ।
ते मजचि पासूनि होती । भूतांचा ठायीं ॥ ८६ ॥

जैसीं भूतें आहाति सिनानीं । तैसेचि हेही वेगळाले मानीं ।
एक उपजती माझां ज्ञानीं । एक नेणती मातें ॥ ८७ ॥

अगा प्रकाश आणि कडवसें । हें सूर्याचिस्तव जैसें ।
प्रकाश उदयीं दिसे । तम अस्तुसीं ॥ ८८ ॥

आणि माझें जे जाणणें नेणणें । तें तंव भूतांचिया दैवाचें करणें ।
म्हणौनि भूतीं भावाचें होणें । विषम पडे ॥ ८९ ॥

यापरी माझां भावीं । हे जीवसृष्टि आहे आघवी ।
गुंतली असे जाणावी । पंडुकुमरा ॥ ९० ॥

आतां इये सृष्टीचे पालक । तयां आधीन वर्तती लोक ।
ते अकरा भाव आणिक । सांगेन तुज ॥ ९१ ॥

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारी मनवस्तथा ।
मद्भवा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ ६॥

तरी आघवांचि गुणीं वृद्ध । जे महर्षीमाजीं प्रबुद्ध ।
कश्यपादि प्रसिद्ध । सप्त ऋषी ॥ ९२ ॥

आणिकही सांगिजतील । जे चौदा आंतील ।
स्वायंभू मुख्य मुद्दल । चारी मनु ॥ ९३ ॥

ऐसें हे अकरा । माझां मनीं जाहाले धनुर्धरा ।
सृष्टीचिया व्यापारा- । लागोनियां ॥ ९४ ॥

जैं लोकांची व्यवस्था न पडे । जैं या त्रिभुवनाचे कांहीं न मांडे ।
तैं महाभूतांचे दळवाडें । अचुंबित असे ॥ ९५ ॥

तैंचि हे जाहाले । इहीं लोकपाळ केले ।
अध्यक्ष रचूनि ठेविले । इहीं जन ॥ ९६ ॥

म्हणौनि अकरा हे राजा । मग येर लोक यांचिया प्रजा ।
ऐसा हा विस्तारु माझा । ओळख तूं ॥ ९७ ॥

पाहें पां आरंभीं बीज एकलें । मग तेंचि विरूढलिया बूड जाहालें । बुडीं कोंभ निघाले । खांदियांचे ॥ ९८ ॥

खांदियांपासूनि अनेका । पसरलिया शाखोपशाखा ।
शाखांस्तव देखा । पल्लवपानें ॥ ९९ ॥

पल्लवीं फूल फळ । एवं वृक्षत्व जाहालें सकळ ।
तें निर्धारितां केवळ । बीजचि तें ॥ १०० ॥

ऐसें मी एकचि पहिलें । मग मी तें मनातें व्यालें ।
तेथ सप्तऋषि जाहाले । आणि चारी मनु ॥ १०१ ॥

इहीं लोकपाळ केले । लोकपाळीं विविध लोक सृजिले ।
लोकांपासूनि निपजले । प्रजाजात ॥ १०२ ॥

ऐसेनि हें विश्व येथें । मीचि प्रसवला ना निरुतें ।
परी भावाचेनि हातें । माने जया ॥ १०३ ॥

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ ७॥

यालागीं सुभद्रापती । हे भाव इया माझिया विभूती ।
आणि यांचिया व्याप्ती । व्यापिलें विश्व ॥ १०४ ॥

म्हणोनि गा यापरी । ब्रह्मादिपिपीलिकावरी ।
मीवांचूनि दुसरी । गोठी नाहीं ॥ १०५ ॥

ऐसें जाणे जो साचें । तया चेइरें जाहालें ज्ञानाचें ।

म्हणोनि उत्तम मध्यम भेदाचें । दुःस्वप्न तयां ॥ १०६ ॥

मी माझिया विभूती । विभूतीं अधिष्ठिलिया व्यक्ती ।
हें आघवें योगप्रतीती । एकचि मानी ॥ १०७ ॥

म्हणोनि निःशंकें येणें महायोगें । मज मीनला मनाचेनि आंगें ।
एथ संशय करणें न लगे । तो त्रिशुद्धी जाहला ॥ १०८ ॥

कां जे ऐसें किरीटी । मातें भजे जो अभेदा दिठी ।
तयाचिये भजनाचिये नाटीं । सूती मज ॥ १०९ ॥

म्हणऊनि अभेदें जो भक्तियोगु । तेथ शंका नाहीं नये खंगु ।
करितां ठेला तरी चांगु । तें सांगितलें षष्ठीं ॥ ११० ॥

तोचि अभेदु कैसा । हें जाणावया मानसा ।
साद जाली तरी परियेसा । बोलिजेल ॥ १११ ॥

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ८॥

तरि मीचि एक सर्वां । या जगा जन्म पांडवा ।
आणि मजचिपासूनि आघवा । निर्वाहो यांचा ॥ ११२ ॥

कल्लोळमाळा अनेगा । जन्म जळींचि पैं गा ।
आणि तयां जळचि आश्रयो तरंगा । जीवनही जळ ॥ ११३ ॥

ऐसें आघवांचि ठायीं । तया जळचि जेविं पाहीं ।
तैसा मीवांचूनि नाहीं । विश्वीं इये ॥ ११४ ॥

ऐसिया व्यापका मातें । मानूनि जे भजती भलतेथें ।
परि साचोकारें उदितें । प्रेमभावें ॥ ११५ ॥

देशकाळवर्तमान । आघवें मजसीं करूनि अभिन्न ।
जैसा वायु होऊन गगन । गगनींचि विचरे ॥ ११६ ॥

ऐसेनि जे निजज्ञानी । खेळत सुखें त्रिभुवनीं ।
जगद्रूपा मनीं । सांठऊनि मातें ॥ ११७ ॥

जें जें भेटे भूत । तें तें मानिजे भगवंत ।
हा भक्तियोगु निश्चित । जाण माझा ॥ ११८ ॥

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ ९॥

चित्तें मीचि जाहाले । मियांचि प्राणें धाले ।
जीवों मरों विसरले । बोधाचिया भुली ॥ ११९ ॥

मग तया बोधाचेनि माजे । नाचती संवादसुखाचीं भोजें ।

आतां एकमेकां घेपे दीजे । बोधचि वरी ॥ १२० ॥

जैशीं जवळिकेंचीं सरोवरें । उचंबळलिया कालवती परस्परें ।
मग तरंगासि धवळारें । तरंगचि होती ॥ १२१ ॥

तैसी येरयेरांचिये मिळणी । पडत आनंदकल्लोळांची वेणी ।
तेथ बोध बोधाचीं लेणीं । बोधेंचि मिरवी ॥ १२२ ॥

जैसें सूर्यें सूर्यातें वोंवाळिलें । कीं चंद्रें चंद्रम्या क्षेम दिधलें ।
ना तरी सरिसेनि पाडें मीनले । दोनी वोघ ॥ १२३ ॥

तैसें प्रयाग होत सामरस्याचें । वरी वोसाण तरत सात्त्विकाचें ।
ते संवादचतुष्पथींचे । गणेश जाहले ॥ १२४ ॥

तेव्हां तया महासुखाचेनि भरें । धांवोनि देहाचिये गांवाबाहेरें ।
मियां धाले तेणें उद्गारें । लागती गाजों ॥ १२५ ॥

पैं गुरुशिष्यांचां एकांतीं । जे अक्षरा एकाची वदंती ।
ते मेघाचियापरी त्रिजगतीं । गर्जती सैंघ ॥ १२६ ॥

जैसी कमळकळिका जालेपणें । हृदयींचिया मकरंदातें राखों नेणें ।
दे राया रंका पारणें । आमोदाचें ॥ १२७ ॥

तैसेंचि मातें विश्वीं कथित । कथितेनि तोषें कथूं विसरत ।
मग तया विसरामाजीं विरत । आंगें जीवें ॥ १२८ ॥

ऐसें प्रेमाचेनि बहुवसपणें । नाहीं राती दिवो जाणणें ।
केलें माझें सुख अव्यंगवाणें । आपणपेयां जिहीं ॥ १२९ ॥

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥ १०॥

तयां मग जें आम्ही कांहीं । द्यावें अर्जुना पाहीं ।
ते ठायींचीच तिहीं । घेतली सेल ॥ १३० ॥

कां जे ते जिया वाटा । निगाले गा सुभटा ।
ते सोय पाहोनि अव्हांटा । स्वर्गापवर्ग ॥ १३१ ॥

म्हणोनि तिहीं जें प्रेम धरिलें । तेंचि आमुचें देणें उपाइलें ।
परि आम्हीं देयावें हेंहि केलें । तिहींची म्हणियें ॥ १३२ ॥

आतां यावरी येतुलें घडे । जें तेंचि सुख आगळें वाढे ।
आणि काळाची दिठी न पडे । हें आम्हां करणें ॥ १३३ ॥

लळेयाचिया बाळका किरीटी । गवसणी करूनि स्नेहाचिया दिठी । जैसी खेळतां पाठोपाठीं । माउली धांवे ॥ १३४ ॥

तें जो जो खेळ दावी । तो तो पुढें सोनयाचा करूनि ठेवी ।
तैसी उपास्तीची पदवी । पोषित मी जायें ॥ १३५ ॥

जिये पदवीचेनि पोषकें । ते मातें पावती यथासुखें ।
हे पाळती मज विशेखें । आवडे करूं ॥ १३६ ॥

पैं गा भक्तासि माझें कोड । मज तयाचे अनन्यगतीची चाड ।
कां जे प्रेमळांचें सांकड । आमुते घरीं ॥ १३७ ॥

पाहें पां स्वर्ग मोक्ष उपायिले । दोन्ही मार्ग तयाचिये वाहणी केले । आम्हीं आंगही शेखीं वेंचिलें । लक्ष्मियेसीं ॥ १३८ ॥

परि आपणपेंवीण जें एक । तें तैसेंचि सुख साजुक ।
सप्रेमळालागीं देख । ठेविलें जतन ॥ १३९ ॥

हा ठायवरी किरीटी । आम्ही प्रेमळु घेवों आपणपयासाठीं ।
या बोलीं बोलिजत गोष्टी । तैसिया नव्हती गा ॥ १४० ॥

तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ११॥

म्हणोनि मज आत्मयाचा भावो । जिहीं जियावया केला ठावो ।
एक मीवांचूनि वावो । येर मानिलें जिहीं ॥ १४१ ॥

तयां तत्त्वज्ञां चोखटां । दिवी पोतासाची सुभटा ।
मग मीचि होऊनि दिवटा । पुढां पुढां चालें ॥ १४२ ॥

अज्ञानाचिये राती- । माजीं तमाचि मिळणी दाटती ।
ते नाशूनि घालीं परौती । करीं नित्योदयो ॥ १४३ ॥

ऐसें प्रेमळाचेनि प्रियोत्तमें । बोलिलें जेथ पुरुषोत्तमें ।
तेथ अर्जुन मनोधर्में । निवालों म्हणतसे ॥ १४४ ॥

अहो जी अवधारा । भला केरु फेडिला संसारा ।
जाहलों जननीजठरजोहरा- । वेगळा प्रभू ॥ १४५ ॥

जी जन्मलेपण आपुलें । हें आजि मियां डोळां देखिलें ।
जीवित हातां चढलें । आवडतसें ॥ १४६ ॥

आजि आयुष्या उजवण जाहली । माझिया दैवा दशा उदयली ।
जे वाक्यकृपा लाधली । दैविकेनि मुखें ॥ १४७ ॥

आतां येणें वचन तेजाकारें । फिटलें आंतील बाहेरील आंधारें ।
म्हणोनि देखतसें साचोकारें । स्वरूप तुझें ॥ १४८ ॥

अर्जुन उवाच । परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥ १२॥

तरी होसी गा तूं परब्रह्म । जें या महाभूतां विसंवतें धाम ।
पवित्र तूं परम । जगन्नाथा ॥ १४९ ॥

तूं परम दैवत तिहीं देवां । तूं पुरुष जी पंचविसावा ।

दिव्य तूं प्रकृतिभावा- । पैलीकडील ॥ १५० ॥

अनादिसिद्ध तूं स्वामी । जो नाकळिजसी जन्मधर्मी ।
तो तूं हें आम्ही । जाणितलें आतां ॥ १५१ ॥

तूं या कालयंत्रासि सूत्री । तूं जीवकळेची अधिष्ठात्री ।
तूं ब्रह्मकटाहधात्री । हें कळलें फुडें ॥ १५२ ॥

आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिनारदस्तथा ।
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥ १३॥

पैं आणिकही एक परी । इये प्रतीतीची येतसे थोरी ।
जे मागें ऐसेंचि ऋषीश्वरीं । सांगितलें तूंतें ॥ १५३ ॥

परि तया सांगितलियाचें साचपण । हें आतां माझें देखतसे अंतःकरण । जे कृपा केली आपण । म्हणोनि देवा ॥ १५४ ॥

एऱ्हवीं नारदु अखंड जवळां ये । तोही ऐसेंचि वचनीं गाये ।
परि अर्थ न बुजोनि ठाये । गीतसुखचि ऐकों ॥ १५५ ॥

जी आंधळेयांचां गांवीं । आपणपें प्रगटलें रवी ।
तरी तिहीं वोतपलीचि घ्यावी । वांचूनि प्रकाशु कैंचा ? ॥ १५६ ॥

येरवीं देवर्षि अध्यात्म गातां । आहाच रागांगेंसीं जे मधुरता ।
तेचि फावे येर चित्ता । नलगेचि कांहीं ॥ १५७ ॥

पैं असिता देवलाचेनिहि मुखें । मी एवंविधा तूंतें आइकें ।
परी तैं बुद्धि विषयविखें । घारिली होती ॥ १५८ ॥

विषयविषाचा पडिपाडू । गोड परमार्थु लागे कडू ।
कडू विषय तो गोडू । जीवासी जाहला ॥ १५९ ॥

आणि हें आणिकांचें काय सांगावें । राउळा आपणचि येऊनि व्यासदेवें । तुझें स्वरूप आघवें । सर्वदा सांगिजे ॥ १६० ॥

परि तो अंधारीं चिंतामणि देखिला । जेवीं नव्हे या बुद्धी उपेक्षिला । पाठीं दिनोदयीं वोळखिला । होय म्हणौनि ॥ १६१ ॥

तैसीं व्यासादिकांचीं बोलणीं । तिया मजपाशीं चिद्रत्नांचिया खाणी । परि उपेक्षिल्या जात होतीया तरणी । तुजवीण कृष्णा ॥ १६२ ॥

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
न हि ते भगवन् व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ १४॥

ते आतां वाक्यसूर्यकर तुझे फांकले । आणि ऋषीं मार्ग होते जे कथिले ।
तयां आघवियांचेंचि फिटलें । अनोळखपण ॥ १६३ ॥

जी ज्ञानाचें बीज तयांचे बोल । माजीं हृदयभूमिके पडिले सखोल । वरि इये कृपेची जाहाली वोल । म्हणोनि संवादफळेंशीं उठलें ॥ १६४ ॥

अहो नारदादिकां संतां । त्यांचिया उक्तिरूप सरिता ।
मी महोदधीं जालां अनंता । संवादसुखाचा ॥ १६५ ॥

प्रभु आघवेनि येणें जन्में । जियें पुण्यें केलीं मियां उत्तमें ।

तयांचीं न ठकतीचि अंगीं कामें । सद्‌गुरु तुवां ॥ १६६ ॥

एऱ्हवीं वडिलवडिलांचेनि मुखें । मी सदां तूंतें कानीं आइकें ।
परि कृपा न कीजेचि तुवां एकें । तंव नेणवेचि कांहीं ॥ १६७ ॥

म्हणोनि भाग्य जैं सानुकूळ । जालिया केले उद्‌यम सदां सफळ ।
तैसें श्रुताधीत सकळ । गुरुकृपा साच ॥ १६८ ॥

जी बनकरु झाडें सिंपी जीवेंसाटीं । पाडूनि जन्में काढी आटी ।
परि फळेंसी तैंचि भेटी । जैं वसंतु पावे ॥ १६९ ॥

अहो विषमा जैं वोहट पडे । तैं मधुर तें मधुर आवडे ।
पैं रसायनें तैं गोडें । जैं आरोग्य देहीं ॥ १७० ॥

कां इंद्रियें वाचा प्राण । यां जालियांचे तैंचि सार्थकपण ।
जैं चैतन्य येऊनि आपण । संचरे माजीं ॥ १७१ ॥

तैसें शब्दजात आलोडिलें । अथवा योगादिक जें अभ्यासिलें ।
तें तैंचि म्हणों ये आपुलें । जैं सानुकूल गुरु ॥ १७२ ॥

ऐसिये जालिये प्रतीतीचेनि माजें । अर्जुन निश्चयाचि नाचतुसें भोजें । तेवींचि म्हणे देवा तुझें । वाक्य मज मानलें ॥ १७३ ॥

तरि साचचि हें कैवल्यपती । मज त्रिशुद्धी आली प्रतीती ।
जे तूं देवदानवांचिये मती- । जोगा नव्हसी ॥ १७४ ॥

तुझें वाक्य व्यक्ती न येतां देवा । जो आपुलिया जाणे जाणिवा ।
तो कहींचि नोहे हें सद्भावा । भरंवसेनि आलें ॥ १७५ ॥

स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १५॥

एथ आपुलें वाडपण जैसें । आपणचि जाणिजे आकाशें ।
कां मी येतुली घनवट ऐसें । पृथ्वीचि जाणे ॥ १७६ ॥

तैसा आपुलिये सर्वशक्ती । तुज तूंचि जाणूं लक्ष्मीपती ।
येर वेदादिक मती । मिरवती वायां ॥ १७७ ॥

हां गा मनातें मागां सांडावें । पवनातें वावीं मवावें ।
आदिशून्य उतरोनि जावें । केउतें बाहीं ॥ १७८ ॥

तैसें हें तुझें जाणणें आहे । म्हणोनि कोणाही ठाकतें नोहे ।
आतां तुझें ज्ञान होये । तुजचिजोगें ॥ १७९ ॥

जी आपणपयातें तूंचि जाणसी । आणिकातें सांगावयाही तूं समर्थ होसी ।
तरी आतां एक वेळ घाम पुसीं । आर्तीचिये निडळींचा ॥ १८० ॥

हें आइकिलें कीं भूतभावना । त्रिभुवनगजपंचानना । सकळदेवदेवतार्चना । जगन्नायका ॥ १८१ ॥

जरी थोरी तुझी पाहात आहों । तरी पासीं उभे ठाकावयाही योग्य नोहों ।

या शोच्यता जरी विनवूं बिहों । तरी आन उपायो नाहीं ॥ १८२ ॥

भरले समुद्रसरिता चहूंकडे । परि ते बापियासि कोरडे ।
कां जैं मेघौनि थेंबुटा पडे । तैं पाणी कीं तया ॥ १८३ ॥

तैसे गुरु जी सर्वत्र आथी । परि कृष्णा आम्हां तूंचि गती ।
हें असो मजप्रती । विभूती सांगें ॥ १८४ ॥

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १६॥

जी तुझिया विभूती आघविया । परि व्यापिती शक्ति दिव्या जिया । तिया आपुलिया दावाविया । आपण मज ॥ १८५ ॥

जिहीं विभूतीं ययां समस्तां । लोकांतें व्यापूनि आहाती अनंता ।
तिया प्रधाना नामांकिता । प्रगटा करीं ॥ १८६ ॥

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥ १७॥

जी कैसें मियां तूंतें जाणावें । काय जाणोनि सदा चिंतावें ।
जरी तूंचि म्हणों आघवें । तरि चिंतनचि न घडे ॥ १८७ ॥

म्हणोनि मागां भाव जैसे । आपुले सांगितले तुवां उद्देशें ।
आतां विस्तारोनि तैसे । एक वेळ बोलें ॥ १८८ ॥

जयां जयां भावाचां ठायीं । तूंतें चिंतितां मज सायासु नाहीं ।
तो विवळ करूनि देईं । योगु आपुला ॥ १८९ ॥

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
भूयः कथय तृप्तिर्हि श्रृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ १८॥

आणि पुसलिया जिया विभूती । त्याही बोलाविया भूतपती ।
येथ म्हणसी जरी पुढती । काय सांगों ॥ १९० ॥

तरी हा भाव मना । झणें जाय हो जनार्दना ।
पैं प्राकृताही अमृतपाना । ना न म्हणवे जी ॥ १९१ ॥

जे काळकूटाचें सहोदर । जें मृत्यूभेणें प्याले अमर ।
तरि दिहाचे पुरंदर । चौदा जाती ॥ १९२ ॥

ऐसा कवण एक क्षीराब्धीचा रसु । जया वायांचि अमृतपणाचा आभासु । तयाचाही मीठांशु । जे पुरे म्हणों नेदी ॥ १९३ ॥

तया पाबळेयाही येतुलेवरी । गोडियेचि आथि थोरी ।
मग हें तंव अवधारीं । परमामृत साचें ॥ १९४ ॥

जें मंदराचळु न ढाळितां । क्षीरसागरु न डहुळितां ।
अनादि स्वभावता । आइतें आहे ॥ १९५ ॥

जें द्रव ना नव्हे बद्ध । जेथ नेणिजती रस गंध ।

जें भलतयांही सिद्ध । आठवलेंचि फावे ॥ १९६ ॥

जयाची गोठीचि ऐकतखेंवो । आघवा संसारु होय वावो ।
बळिया नित्यता लागे येवों । आपणपेंया ॥ १९७ ॥

जन्ममृत्यूची भाख । हारपोनि जाय निःशेख ।
आंत बाहेरी महासुख । वाढोंचि लागे ॥ १९८ ॥

मग दैवगत्या जरी सेविजे । तरी तें आपणचि होऊनि ठाकिजे ।
तें तुज देतां चित्त माझें । पुरें म्हणों न शके ॥ १९९ ॥

तवं तुझें नामचि आम्हां आवडे । वरि भेटी होय आणि जवळिक जोडे । पाठीं गोठी सांगसी सुरवाडें । आनंदाचेनी ॥ २०० ॥

आतां हें सुख कायिसयासारिखें । कांहीं निर्वचेना मज परितोखें ।
तरि येतुलें जाणें जे येणें मुखें । पुनरुक्तही हो ॥ २०१ ॥

हां गा सूर्य काय शिळा ? । अग्नि म्हणों येत आहे वोंविळा ।
कां नित्य वाहातया गंगाजळा । पारसेपण असे ॥ २०२ ॥

तुंवा स्वमुखें जें बोलिलें । हें आम्हीं नादासि रूप देखिलें ।
आजि चंदनतरूचीं फुलें । तुरंबीत आहों मां ॥ २०३ ॥

या पार्थाचिया बोला । सर्वांगें कृष्ण डोलला ।
म्हणे भक्तिज्ञानासि जाहला । आगरु हा ॥ २०४ ॥

ऐसा पतिकराचिया तोषा आंतु । प्रेमाचा वेगु उचंबळतु ।
सायासें सांवरूनि अनंतु । काय बोले ॥ २०५ ॥

श्रीभगवानुवाच । हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥ १९॥

मी पितामहाचा पिता । हें आठवितांही नाठवे चित्ता ।
कीं म्हणतसे बा पंडुसुता । भलें केलें ॥ २०६ ॥

अर्जुनातें बा म्हणे एथ कांहीं । आम्हां विस्मो करावया कारण नाहीं । आंगें तो लेंकरूं काई । नव्हेचि नंदाचें ॥ २०७ ॥

परि प्रस्तुत ऐसें असो । हें करवी आवडीचा अतिसो ।
मग म्हणे आइकें सांगतसों । धनुर्धरा ॥ २०८ ॥

तरी तुवां पुसलिया विभूती । तयांचें अपारपण सुभद्रापती ।
ज्या माझियाचि परि माझिये मती । आकळती ना ॥ २०९ ॥

आंगींचिया रोमा किती । जयाचिया तयासि न गणवती ।
तैसिया माझिया विभूती । असंख्य मज ॥ २१० ॥

एऱ्हवीं तरी मी कैसा केवढा । म्हणोनि आपणपयांही नव्हेचि फुडा । यालागीं प्रधाना जिया रूढा । तिया विभूती आइकें ॥ २११ ॥

जिया जाणतलियासाठीं । आघवीया जाणितलिया होती किरीटी । जैसें बीज आलिया मुठीं । तरूचि आला होय ॥ २१२ ॥

कां उद्यान हाता चढिलें । तरी आपैसीं सांपडलीं फळें फुलें ।
तेवीं देखिलिया जिया देखवलें । विश्‍व सकळ ॥ २१३ ॥

एऱ्हवीं साचचि गा धनुर्धरा । नाहीं शेवटु माझिया विस्तारा ।
पैं गगना ऐशिया अपारा । मजमाजीं लपणें ॥ २१४ ॥

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥ २०॥

आइकें कुटिलालकमस्तका । धनुर्वेदत्र्यंबका ।
मी आत्मा असें एकैका । भूतमात्राचां ठायीं ॥ २१५ ॥

आंतुलीकडे मीचि यांचा अंतःकरणीं । भूतांबाहेरी माझीच गंवसणी । आदि मी निर्वाणीं । मध्यही मीचि ॥ २१६ ॥

जैसें मेघां या तळीं वरी । एक आकाशचि आंत बाहेरी ।
आणि आकाशींचि जाले अवधारीं । असणेंही आकाशीं ॥ २१७ ॥

पाठीं लया जे वेळीं जाती । ते वेळीं आकाशचि होऊनि ठाती ।
तेवीं आदि स्थिती अंतगती । भूतांसि मी ॥ २१८ ॥

ऐसें बहुवस आणि व्यापकपण । माझें विभूतियोगें जाण ।
तरी जीवचि करूनि श्रवण । आइकोनि आइक ॥ २१९ ॥

याहीवरी त्या विभूती । सांगणें ठेलें तुजप्रति ।
सांगेन म्हणितलें तुज प्रीती । त्या प्रधाना आइकें ॥ २२० ॥

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान ।
मरीचिर्मरुतानामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ २१॥

हें बोलोनि तो कृपावंतु । म्हणे विष्णु मी आदित्यांआंतु ।
रवी मी रश्मिवंतु । सुप्रभांमाजीं ॥ २२१ ॥

मरूद्गणांच्या वर्गीं । मरीचि म्हणे मी शारङ्गी ।
चंद्र मी गगनरंगीं । तारांमाजीं ॥ २२२ ॥

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ २२॥

वेदांआंतु सामवेदु । तो मी म्हणे गोविंदु ।
देवांमाजी मरुद्बंधु । महेंद्र तो मी ॥ २२३ ॥

इंद्रियांआंतु अकरावें । मन तें मी हें जाणावें ।
भूतांमाजी स्वभावें । चेतना ते मी ॥ २२४ ॥

रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥ २३॥

अशेषांही रुद्रांमाझारीं । शंकर जो मदनारी ।

तो मी येथ न धरीं । भ्रांति कांहीं ॥ २२५ ॥

यक्षरक्षोगणांआंतु । शंभूचा सखा जो धनवंतु ।
तो कुबेरु मी हें अनंतु । म्हणता जाहला ॥ २२६ ॥

मग आठांही वसूंमाझारीं । पावकु तो मी अवधारीं ।
शिखराथिलियां सर्वोपरी । मेरु तो मी ॥ २२७ ॥

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥ २४॥

महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ २५॥

जो स्वर्गसिंहासना सावावो । सर्वज्ञते आदीचा ठावो ।
तो पुरोहितांमाजीं रावो । बृहस्पती मी ॥ २२८ ॥

त्रिभुवनींचिया सेनापतीं- । आंत स्कंदु तो मी महामती ।
जो हरवीर्यें अग्निसंगती । कृत्तिकाआंतु जाहला ॥ २२९ ॥

सकळिकां सरोवरांसी । माजीं समुद्र तो मी जळराशी ।
महर्षीआंतु तपोराशी । भृगु तो मी ॥ २३० ॥

अशेषांही वाचा । आंतु नटनाच सत्याचा ।
तें अक्षर एक मी वैकुंठींचा । वेल्हाळु म्हणे ॥ २३१ ॥

समस्तांही यज्ञांचा पैकीं । जपयज्ञु तो मी ये लोकीं ।
जो कर्मत्यागें प्रणवादिकीं । निफजविजे ॥ २३२ ॥

नामजपयज्ञु तो परम । बाधूं न शके स्नानादि कर्म ।
नामें पावन धर्माधर्म । नाम परब्रह्म वेदार्थें ॥ २३३ ॥

स्थावरां गिरीवरां आंतु । पुण्यपुंज जो हिमवंतु ।
तो मी म्हणे कांतु । लक्ष्मियेचा ॥ २३४ ॥

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ २६॥

उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ २७॥

कल्पद्रुम हन पारिजातु । गुणें चंदनुही वाड विख्यातु ।
तरि ययां वृक्षजातां आंतु । अश्वत्थु तो मी ॥ २३५ ॥

देवऋषींआंतु पांडवा । नारदु तो मी जाणावा ।
चित्ररथु मी गंधर्वां । सकळिकांमाजीं ॥ २३६ ॥

ययां अशेषांही सिद्धां- । माजीं कपिलाचार्यु मी प्रबुद्धा ।

तुरंगजातां प्रसिद्धां- । आंत उचैःश्रवा मी ॥ २३७ ॥

राजभूषण गजांआंतु । अर्जुना मी गा ऐरावतु ।
पयोराशी सुरमथितु । अमृतांशु तो मी ॥ २३८ ॥

ययां नरांमाजीं राजा । तो विभूतिविशेष माझा ।
जयातें सकळ लोक प्रजा । होऊनि सेविती ॥ २३९ ॥

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ २८॥

अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।
पितृणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥ २९॥

पैं आघवेयां हातियेरां । आंत वज्र तें मी धनुर्धरा ।
जें शतमखोत्तीर्णकरा । आरूढोनि असे ॥ २४० ॥

धेनूंमध्यें कामधेनु । तें मी म्हणे विष्वक्सेनु ।
जन्मवितयांआंत मदनु । तो मी जाणें ॥ २४१ ॥

सर्पकुळाआंत अधिष्ठाता । वासुकी गा मी कुंतीसुता ।
नागांमाजीं समस्तां । अनंतु तो मी ॥ २४२ ॥

अगा यादसांआंतु । जो पश्चिमप्रमदेचा कांतु ।
तो वरुण मी हें अनंतु । सांगत असे ॥ २४३ ॥

आणि पितृगणां समस्तां- । माजीं अर्यमा जो पितृदेवता ।
तो मी हें तत्त्वता । बोलत आहें ॥ २४४ ॥

जगाचीं शुभाशुभें लिहिती । प्राणियांच्या मानसांचा झाडा घेती ।
मग केलियानुरूप होती । भोगनियम जे ॥ २४५ ॥

तयां नियमितयांमाजीं यमु । जो कर्मसाक्षी धर्मु ।
तो मी म्हणे रामु । रमापती ॥ २४६ ॥

प्रल्हादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ ३०॥

अगा दैत्यांचिया कुळीं । प्रल्हादु तो मी न्याहाळीं ।
म्हणौनि दैत्यभावादिमेळीं । लिंपेचिना ॥ २४७ ॥

पैं कळितयांमाजीं महाकाळु । तो मी म्हणे गोपाळु ।
श्वापदांमाजीं शार्दूळु । तो मी जाण ॥ २४८ ॥

पक्षिजातिमाझारीं । गरुड तो मी अवधारीं ।
यालागीं जो पाठीवरी । वाहों शके मातें ॥ २४९ ॥

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।

झषाणां मकरश्चास्मि स्त्रोतसामस्मि जान्हवी ॥ ३१॥

पृथ्वीचिया पैसारा- । माजीं घडीं न लगतां धनुर्धरा ।
एकेचि उड्डाणें सातांहि सागरां । प्रदक्षिणा करी जो ॥ २५० ॥

तयां वहिलियां गतिमंतां- । आंत पवनु तो मी पांडुसुता ।
शस्त्रधरां समस्तां- । माजीं श्रीराम तो मी ॥ २५१ ॥

जेणें सांकडलिया धर्माचेन कैवारें । आपणपयां धनुष्य करूनि दुसरें ।
विजयलक्ष्मीये एक मोहरें । केलें त्रेतीं ॥ २५२ ॥

पाठीं उभे ठाकूनि सुवेळीं । प्रतापलंकेश्वराचीं सिसाळीं ।
गगनीं उदो म्हणतया हस्तबळीं । दिधली भूतां ॥ २५३ ॥

जेणें देवांचा मानु गिंवसिला । धर्मासि जीर्णोद्धारु केला ।
सूर्यवंशीं उदेला । सूर्य जो कां ॥ २५४ ॥

तो हातियेरुपरजितया आंतु । रामचंद्र मी जानकीकांतु ।
मकर मी पुच्छवंतु । जळचरांमाजीं ॥ २५५ ॥

पैं समस्तांही वोघां- । मध्यें जे भगीरथें आणितां गंगा ।
जन्हूनें गिळिली मग जंघा । फाडूनि दिधली ॥ २५६ ॥

ते त्रिभूवनैकसरिता । जान्हवी मी पांडुसुता ।
जळप्रवाहां समस्तां- । माझारीं जाणें ॥ २५७ ॥

ऐसेनि वेगळालां सृष्टीपैकीं । विभूती नाम सूतां एकेकीं ।
सगळेन जन्मसहस्रें अवलोकीं । अर्ध्या नव्हती ॥ २५८ ॥

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ ३२॥

अक्षराणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।
अहमेवाक्षयः कालो धाताहं विश्वतोमुखः ॥ ३३॥

जैसीं अवघींचि नक्षत्रें वेंचावीं । ऐसी चाड उपजेल जैं जीवीं ।
तैं गगनाची बांधावी । लोथ जेवीं ॥ २५९ ॥

कां पृथ्वीये परमाणूंचा उगाणा घ्यावा । तरि भूगोलुचि काखे सुवावा ।
तैसा विस्तारु माझा पहावा । तरि जाणावें मातें ॥ २६० ॥

जैसें शाखांसी फूल फळ । एकिहेळां वेटाळूं म्हणिजे सकळ ।
तरी उपडूनियां मूळ । जेवीं हातीं घेपे ॥ २६१ ॥

तेवीं माझें विभूतिविशेष । जरी जाणों पाहिजेती अशेष ।
तरी स्वरूप एक निर्दोष । जाणिजे माझें ॥ २६२ ॥

एऱ्हवीं वेगळालिया विभूती । कायिएक परिससी किती ।

म्हणोनि एकिहेळां महामती । सर्व मी जाण ॥ २६३ ॥

मी आघवियेचि सृष्टी । आदिमध्यांतीं किरीटी ।
ओतप्रोत पटीं । तंतु जेवीं ॥ २६४ ॥

ऐसिया व्यापका मातें जैं जाणावें । तैं विभूतिभेदें काय करावें ।
परि हे तुझी योग्यता नव्हे । म्हणोनि असो ॥ २६५ ॥

कां जे तुवां पुसिलिया विभूती । म्हणोनि तिया आईक सुभद्रापती ।
तरी आतां विद्यांमाजीं प्रस्तुतीं । अध्यात्मविद्या ते मी ॥ २६६ ॥

अगा बोलतयांचिया ठायीं । वादु तो मी पाहीं ।
जो सकलशास्त्रसंमतें कहीं । सरेचिना ॥ २६७ ॥

जो निर्वचूं जातां वाढे । आइकतयां उत्प्रेक्षे सळु चढे ।
जयावरी बोलतयांचीं गोडें । बोलणीं होतीं ॥ २६८ ॥

ऐसा प्रतिपादनामाजीं वादु । तो मी म्हणे गोविंदु ।
अक्षरांमाजीं विशदु । अकारु तो मी ॥ २६९ ॥

पैं गा समासांमाझारीं । द्वंद्व तो मी अवधारीं ।
मशकालागोनि ब्रह्मावेरीं । ग्रासिता तो मी ॥ २७० ॥

मेरुमंदरादिकीं सर्वीं । सहित पृथ्वीतें विरवी ।
जो एकार्णवातेंही जिरवी । जेथिंचा तेथें ॥ २७१ ॥

जो प्रळयतेजा देत मिठी । सगळिया पवनातें गिळी किरीटी ।
आकाश जयाचिया पोटीं । सामावलें ॥ २७२ ॥

ऐसा अपार जो काळु । तो मी म्हणे लक्ष्मीलीळु ।
मग पुढती सृष्टीचा मेळु । सृजिता तो मी ॥ २७३ ॥

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।
कीर्तिः श्रीर्वाक् च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥ ३४॥

आणि सृजिलिया भूतांतें मीचि धरीं । सकळां जीवनही मीचि अवधारीं ।
शेखीं सर्वांतें या संहारीं । तेव्हां मृत्युही मीचि ॥ २७४ ॥

आतां स्त्रीगणांचां पैकीं । माझिया विभूती सात आणिकी ।
तिया ऐक कवतिकीं । सांगिजतील ॥ २७५ ॥

तरी नीच नवी जे कीर्ति । अर्जुना ते माझी मूर्ती ।
आणि औदार्येंसी जे संपत्ती । तेही मीचि जाणें ॥ २७६ ॥

आणि ते गा मी वाचा । जे सुखासनीं न्यायाचा ।
आरूढोनि विवेकाचा । मार्गीं चाले ॥ २७७ ॥

देखिलेनि पदार्थें । जे आठवूनि दे मातें ।

ते स्मृतिही पैं एथें । त्रिशुद्धी मी ॥ २७८ ॥

पैं स्वहिता अनुजायिनी । मेधा ते गा मी इये जनीं ।
धृती मी त्रिभुवनीं । क्षमा ते मी ॥ २७९ ॥

एवं नारींमाझारीं । या सातही शक्ति मीचि अवधारीं ।
ऐसें संसारगजकेसरी । म्हणता जाहला ॥ २८० ॥

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥ ३५॥

वेदराशीचिया सामा- । आंत बृहत्साम जें प्रियोत्तमा ।
तें मी म्हणे रमा- । प्राणेश्वरु ॥ २८१ ॥

गायत्रीछंद जें म्हणिजे । तें सकळां छंदांमाजीं माझें ।
स्वरूप हें जाणिजे । निभ्रांत तुवां ॥ २८२ ॥

मासांआंत मार्गशीरु । तो मी म्हणे शारङ्गधरु ।
ऋतूंमाजीं कुसुमाकरु । वसंतु तो मी ॥ २८३ ॥

द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ ३६॥

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनंजयः ।
मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥ ३७॥

छळितयां विंदाणा- । माजीं जूं तें मी विचक्षणा ।
म्हणोनि चोहटां चोरी परी कवणा । निवारूं न ये ॥ २८४ ॥

अगा अशेषांही तेजसां- । आंत तेज तें मी भरंवसा ।
विजयो मी कार्योद्देशां । सकळांमाजीं ॥ २८५ ॥

जेणें चोखाळत दिसे न्याय । तो व्यवसायांत व्यवसाय ।
माझें स्वरूप हें राय । सुरांचा म्हणे ॥ २८६ ॥

सत्त्वाथिलियांआंतु । सत्त्व मी म्हणे अनंतु ।
यादवांमाजीं श्रीमंतु । तोचि तो मी ॥ २८७ ॥

जो देवकी-वसुदेवास्तव जाहला । कुमारीसाठीं गोकुळीं गेला ।
तो मी प्राणासकट पियाला । पूतनेतें ॥ २८८ ॥

नुघडतां बाळपणाची फुली । जेणें मियां अदानवीं सृष्टि केली ।
करीं गिरि धरूनि उमाणिली । महेंद्रमहिमा ॥ २८९ ॥

कालिंदीचें हृदयशल्य फेडिलें । जेणें मियां जळत गोकुळ राखिलें ।
वासरुवांसाठीं लाविलें । विरंचीस पिसें ॥ २९० ॥

प्रथमदशेचिये पहांटे- । माजीं कंसा ऐशीं अचाटें ।

महाधेंडीं अवचटें । लीळाचि नासिलीं ॥ २९१ ॥

हें काय कितीएक सांगावें । तुवांही देखिलें ऐकिलें असे आघवें ।
तरि यादवांमाजीं जाणावें । हेंचि स्वरूप माझें ॥ २९२ ॥

आणि सोमवंशीं तुम्हां पांडवां- । माजीं अर्जुन तो मी जाणावा ।
म्हणोनि एकमेकांचिया प्रेमभावा । विघडु न पडे ॥ २९३ ॥

संन्यासी तुवां होऊनि जनीं । चोरूनि नेली माझी भगिनी ।
तऱ्ही विकल्पु नुपजे मनीं । मी तूं दोन्ही स्वरूप एक ॥ २९४ ॥

मुनीआंत व्यासदेवो । तो मी म्हणे यादवरावो ।
कवीश्वरांमाजीं धैर्या ठावो । उशनाचार्य तो मी ॥ २९५ ॥

दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।
मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥ ३८॥

अगा दमितयांमाझारीं । अनिवार दंडु तो मी अवधारीं ।
जो मुंगियेलागोनि ब्रह्मावेरीं । नियमित पावे ॥ २९६ ॥

पैं सारासार निर्धारितयां । धर्मज्ञानाचा पक्षु धरितयां ।
सकळ शास्त्रांमाजीं ययां । नीतिशास्त्र तें मी ॥ २९७ ॥

आघवियाचि गूढां- । माजीं मौन तें मी सुहाडा ।
म्हणोनि न बोलतयां पुढां । स्त्रष्टाही नेण होय ॥ २९८ ॥

अगा ज्ञानियांचिया ठायीं । ज्ञान तें मी पाहीं ।
आतां असो हें ययां कांहीं । पार न देखों ॥ २९९ ॥

यच्चाऽपि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।
न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥ ३९॥

नान्तोऽस्ति मम दिव्यांना विभूतीनां परंतप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ ४०॥

पैं पर्जन्याचिया धारां । वरी लेख करवेल धनुर्धरा ।
कां पृथ्वीचिया तृणांकुरां । होईल ठी ॥ ३०० ॥

पैं महोदधीचिया तरंगां । व्यवस्था धरूं नये जेवीं गा ।
तेवीं माझिया विशेष लिंगां । नाहीं मिती ॥ ३०१ ॥

ऐशियाही सातपांच प्रधाना । विभूती सांगितलिया तुज अर्जुना ।
तो हा उद्देशु जो गा मना । आहाच गमला ॥ ३०२ ॥

येरां विभूतिविस्तारांसि कांहीं । एथ सर्वथा लेख नाहीं ।
म्हणौनि परिससीं तूं काई । आम्हीं सांगों किती ॥ ३०३ ॥

यालागीं एकिहेळां तुज । दाऊं आतां वर्म निज ।

सर्वभूतांकुरें बीज । विरूढत असे तें मी ॥ ३०४ ॥

म्हणोनि सानें थोर न म्हणावें । उंच नीच भाव सांडावे ।
एक मीचि ऐसें मानावें । वस्तुजातातें ॥ ३०५ ॥

तरी यावरी साधारण । आईक पां आणिकही खूण ।
तरी अर्जुना तें तूं जाण । विभूति माझी ॥ ३०६ ॥

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् ॥ ४१॥

जेथ जेथ संपत्ति आणि दया । दोन्ही वसती आलिया असती ठाया ।
ते ते जाण धनंजया । विभूति माझी ॥ ३०७ ॥

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ४२॥

अथवा एकलें एक बिंब गगनीं । तरी प्रभा फांके त्रिभुवनीं ।
तेवीं एकाकियाची सकळ जनीं । आज्ञा पाळिजे ॥ ३०८ ॥

तयांतें एकलें झणीं म्हण । ते निर्धन या भाषा नेण ।
काय कामधेनूसवें सर्व साहान । चालत असे ॥ ३०९ ॥

तियेतें जें जेधवां जो मागे । तें ते एकसरेंचि प्रसवों लागे ।
तेवीं विश्वविभव तया अंगें । होऊनि आहाति ॥ ३१० ॥

तयातें वोळखावया हेचि संज्ञा । जे जगें नमस्कारिजे आज्ञा ।
ऐसें आथि तें जाण प्राज्ञा । अवतार माझे ॥ ३११ ॥

आतां सामान्य विशेष । हें जाणणें एथ महादोष ।
कां जे मीचि एक अशेष । विश्व आहे म्हणोनि ॥ ३१२ ॥

तरी आतां साधारण आणि चांगु । ऐसा कैसेनि पां कल्पावा विभागु ।
वायां आपुलियेचि मती वंगु । भेदाचा लावावा ॥ ३१३ ॥

एऱ्हवीं तरी तूप कासया घुसळावें । अमृत कां रांधूनि अर्धें करावें ।
हां गा वायूसि काय पां डावें । उजवें अंग आहे ॥ ३१४ ॥

पैं सूर्यबिंबासि पोट पाठीं । पाहतां नासेल आपुली दिठी ।
तेवीं माझ्या स्वरूपीं गोठी । सामान्यविशेषाची नाहीं ॥ ३१५ ॥

आणि सिनाना इहीं विभूतीं । मज अपारातें मविसील किती ।
म्हणोनि किंबहुना सुभद्रापती । असो हें जाणणें ॥ ३१६ ॥

आतां पैं माझेनि एकें अंशें । हें जग व्यापिलें असे ।
यालागीं भेदू सांडूनि सरिसें । साम्यें भज ॥ ३१७ ॥

ऐसें विबुधवनवसंतें । तेणें विरक्तांचेनि एकांतें ।

बोलिलें जेथ श्रीमंतें । श्रीकृष्णदेवें ॥ ३१८ ॥

तेथ अर्जुन म्हणे स्वामी । येतुलें हें राभस्य बोलिलेती तुम्हीं ।
जे भेदु एक आणि आम्हीं । सांडावा एकीं ॥ ३१९ ॥

हां हो सूर्य म्हणे काय जगातें । अंधारें दवडा कां परौतें ।
तेवीं धसाळ म्हणों देवा तूंतें । तरी अधिक हा बोलु ॥ ३२० ॥

तुझें नांवचि एक कोण्ही वेळे । जयांचिये मुखासि कां कानां मिळे ।
तयांचिया हृदयातें सांडूनि पळे । भेदु जी साच ॥ ३२१ ॥

तो तूं परब्रह्मचि असकें । मज दैवें दिधलासि हस्तोदकें ।
तरी आतां भेदु कायसा कें । देखावा कवणें ॥ ३२२ ॥

जी चंद्रबिंबाचा गाभारां । रिगालियावरीही उबारा ।
परी राणेपणें शारङ्गधरा । बोला हें तुम्हीं ॥ ३२३ ॥

तेथ सावियाचि परितोषोनि देवें । अर्जुनातें आलिंगिलें जीवें ।
मग म्हणे तुवां न कोपावें । आमुचिया बोला ॥ ३२४ ॥

आम्हीं तुज भेदाचिया वाहाणीं । सांगितली जे विभूतींची कहाणी ।
ते अभेदें काय अंतःकरणीं । मानिली कीं न मनें ॥ ३२५ ॥

हेंचि पाहावयालागीं । नावेक बोलिलों बाहेरिसवडिया भंगीं ।
तंव विभूती तुज चांगी । आलिया बोधा ॥ ३२६ ॥

येथ अर्जुन म्हणे देवें । हें आपुलें आपण जाणावें ।
परी देखतसें विश्व आघवें । तुवां भरलें ॥ ३२७ ॥

पैं राया तो पांडुसुतु । ऐसिये प्रतीतीसि जाहला वरैतु ।
या संजयाचिया बोला निवांतु । धृतराष्ट्र राहे ॥ ३२८ ॥

कीं संजयो दुखवलेनि अंतःकरणें । म्हणतसे नवल नव्हे दैव दवडणें ।
हा जीवें धाडसा आहे मी म्हणें । तंव आंतुही आंधळा ॥ ३२९ ॥

परी असो हें तो अर्जुनु । स्वहिताचा वाढवितसे मानु ।
कीं याहीवरी तया आनु । थिंवसा उपनला ॥ ३३० ॥

म्हणे हेचि हृदयाआंतुली प्रतीती । बाहेरी अवतरो कां डोळ्यांप्रती ।
इये आर्तीचां पाउलीं मती । उठती जाहली ॥ ३३१ ॥

मियां इहींच दोहीं डोळां । झोंबावें विश्वरूपा सकळा ।
एवढी हांव तो दैवाआगळा । म्हणऊनि करी ॥ ३३२ ॥

आजि तो कल्पतरूची शाखा । म्हणोनि वांझोळें न लगती देखा ।
जें जें येईल तयाचि मुखा । तें तें साचचि करितसे येरु ॥ ३३३ ॥

जो प्रल्हादाचिया बोला । विषाहीसकट आपणचि जाहला ।

तो सद्गुरु असे जोडला । किरीटीसी ॥ ३३४ ॥

म्हणोनि विश्वरूप पुसावयालागीं । पार्थ रिगता होईल कवणें भंगीं ।
तें सांगेन पुढिलिये प्रसंगीं । ज्ञानदेव म्हणे निवृत्तीचा ॥ ३३५ ॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां दशमोऽध्यायः ॥

ज्ञानेश्वरी/अध्याय अकरावा

< ज्ञानेश्वरी

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥
॥ अथ श्रीमद्भगवद्गीता ॥
। अथ एकादशोऽध्यायः - अध्याय अकरावा । ।
। विश्वरूपदर्शनयोगः ।

आतां यावरी एकादशीं । कथा आहे दोहीं रसीं ।
येथ पार्था विश्वरूपेंसीं । होईल भेटी ॥ १ ॥

जेथ शांताचिया घरा । अद्भुत आला आहे पाहुणेरा ।
आणि येरांही रसां पांतिकरां । जाहला मानु ॥ २ ॥

अहो वधुवरांचिये मिळणीं । जैशी वराडियां लुगडीं लेणीं ।
तैसे देशियेच्या सुखासनीं । मिरविले रस ॥ ३ ॥

परी शांताद्भुत बरवे । जे डोळियांच्या अंजुळीं घ्यावें ।
जैसे हरिहर प्रेमभावें । आले खेंवा ॥ ४ ॥

ना तरी अंवसेच्या दिवशीं । भेटलीं बिंबें दोनी जैशीं ।
तेवीं एकवळा रसीं । केला एथ ॥ ५ ॥

मीनले गंगेयमुनेचे ओघ । तैसें रसां जाहलें प्रयाग ।
म्हणौनि सुस्नात होत जग । आघवें एथ ॥ ६ ॥

माजीं गीता सरस्वती गुप्त । आणि दोनी रस ते ओघ मूर्त ।
यालागीं त्रिवेणी हे उचित । फावली बापा ॥ ७ ॥

एथ श्रवणाचेनि द्वारें । तीर्थीं रिघतां सोपारें ।
ज्ञानदेवो म्हणे दातारें । माझेनि केलें ॥ ८ ॥

तीरें संस्कृताचीं गहनें । तोडोनि मऱ्हाठियां शब्दसोपानें ।
रचिली धर्मनिधानें । श्रिइनिवृत्तिदेवें ॥ ९ ॥
म्हणौनि भलतेणें एथ सद्भावें नाहावें । प्रयागमाधव विश्वरूप पहावें ।
येतुलेनि संसारासि द्यावें । तिळोदक ॥ १० ॥
हें असो ऐसें सावयव । एथ सासिन्नले आथी रसभाव ।
तेथ श्रवणसुखाची राणीव । जोडली जगा ॥ ११ ॥
जेथ शांताद्भुत रोकडे । आणि येरां रसां पडप जोडे ।
हें अल्पचि परी उघडें । कैवल्य एथ ॥ १२ ॥
तो हा अकरावा अध्यायो । जो देवाचा आपणपें विसंवता ठावो ।
परी अर्जुन सदैवांचा रावो । जो एथही पातला ॥ १३ ॥
एथ अर्जुनचि काय म्हणों पातला । आजि आवडतयाही सुकाळु जाहला ।
जे गीतार्थु हा आला । मऱ्हाठिये ॥ १४ ॥
याचिलागीं माझें । विनविलें आइकिजे ।
तरी अवधान दीजे । सज्जनीं तुम्ही ॥ १५ ॥
तेवींचि तुम्हां संतांचिये सभे । ऐसी सलगी कीर करूं न लभे ।
परी मानावें जी तुम्ही लोभें । अपत्या मज ॥ १६ ॥
अहो पुंसा आपणचि पढविजे । मग पढे तरी माथा तुकिजे ।
कां करविलेनि चोजें न रिझे । बाळका माय ॥ १७ ॥
तेवीं मी जें जें बोलें । तें प्रभु तुमचेंचि शिकविलें ।
म्हणौनि अवधारिजो आपुलें । आपण देवा ॥ १८ ॥

हें सारस्वताचें गोड । तुम्हींचि लाविलें जी झाड ।
तरी आतां अवधानामृतें वाड । सिंपोनि कीजे ॥ १९ ॥
मग हें रसभाव फुलीं फुलेल । नानार्थ फळभारें फळा येईल ।
तुमचेनि धर्में होईल । सुरवाडु जगा ॥ २० ॥
या बोला संत रिझले । म्हणती तोषलों गा भलें केलें ।
आतां सांगैं जें बोलिलें । अर्जुनें तेथ ॥ २१ ॥
तंव निवृत्तिदास म्हणे । जी कृष्णार्जुनांचें बोलणें ।
मी प्राकृत काय सांगों जाणें । परी सांगवा तुम्ही ॥ २२ ॥
अहो रानींचिया पालेखाइरा । नेवाणें करविले लंकेश्वरा ।
एकला अर्जुन परी अक्षौहिणी अकरा । न जिणेचि काई ? ॥ २३ ॥
म्हणौनि समर्थ जें जें करी । तें न हो न ये चराचरीं ।
तुम्ही संत तयापरी । बोलवा मातें ॥ २४ ॥
आतां बोलिजतसें आइका । हा गीताभाव निका ।
जो वैकुंठनायका- । मुखौनि निघाला ॥ २५ ॥
बाप बाप ग्रंथ गीता । जो वेदीं प्रतिपाद्य देवता ।
तो श्रीकृष्ण वक्ता । जिये ग्रंथीं ॥ २६ ॥
तेथिंचे गौरव कैसें वानावें । जें श्रीशंभूचिये मती नागवे ।
तें आतां नमस्कारिजे जीवेंभावें । हेंचि भलें ॥ २७ ॥
मग आइका तो किरीटी । घालूनि विश्वरूपीं दिठी ।
पहिली कैसी गोठी । करिता जाहला ॥ २८ ॥
हें सर्वही सर्वेश्वरु । ऐसा प्रतीतिगत जो पतिकरु ।
तो बाहेरी होआवा गोचरु । लोचनांसी ॥ २९ ॥
हे जिवाआंतुली चाड । परी देवासि सांगतां सांकड ।
कां जें विश्वरूप गूढ । कैसेनि पुसावें ? ॥ ३० ॥
म्हणे मागां कवणीं कहीं । जें पढियंतेनें पुसिलें नाहीं ।
ते सहसा कैसें काई । सांगा म्हणों ? ॥ ३१ ॥
मी जरी सलगीचा चांगु । तरी काय आइसीहूनी अंतरंगु ।
परी तेही हा प्रसंगु । बिहाली पुसों ॥ ३२ ॥
माझी आवडे तैसी सेवा जाहली । तरी काय होईल गरुडाचिया येतुली ? ।
परी तोही हें बोली । करीचिना ॥ ३३ ॥
मी काय सनकादिकांहूनि जवळां । परी तयांही नागवेचि हा चाळा ।
मी आवडेन काय प्रेमळां । गोकुळींचिया ऐसा ? ॥ ३४ ॥
तयांतेंही लेकुरपणें झकविलें । एकाचे गर्भवासही साहिले ।
परी विश्वरूप हें राहविलें । न दावीच कवणा ॥ ३५ ॥
हा ठायवरी गुज । याचिये अंतरीचें हें निज ।
केवीं उराउरी मज । पुसों ये पां ? ॥ ३६ ॥
आणि न पुसेंचि जरी म्हणे । तरी विश्वरूप देखिलियाविणें ।
सुख नोहेचि परी जिणें । तेंही विपायें ॥ ३७ ॥
म्हणौनि आतां पुसों अळुमाळसें । मग करूं देवा आवडे तैसें ।
येणें प्रवर्तला साध्वसें । पार्थु बोलों ॥ ३८ ॥
परी तेंचि ऐसेनि भावें । जें एका दों उत्तरांसवें ।
दावी विश्वरूप आघवें । झाडा देउनी ॥ ३९ ॥
अहो वांसरूं देखिलियाचिसाठीं । धेनु खडबडोनि मोहें उठी ।
मग स्तनामुखाचिये भेटी । काय पान्हा धरे ? ॥ ४० ॥
पाहा पां तया पांडवाचेनि नांवें । जो कृष्ण रानींही प्रतिपाळूं धावे ।
तयांतें अर्जुनें जंव पुसावें । तंव साहील काई ? ॥ ४१ ॥
तो सहजेंचि स्नेहाचें अवतरण । आणि येरु स्नेहा घातलें आहे माजवण ।
ऐसिये मिळवणी वेगळेपण । उरे हेंचि बहु ॥ ४२ ॥
म्हणौनि अर्जुनाचिया बोलासरिसा । देव विश्वरूप होईल आपैसा ।

तोचि पहिला प्रसंगु ऐसा । ऐकिजे तरी ॥ ४३ ॥

अर्जुन उवाच ।
मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।
यत्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥ १॥

मग पार्थु देवातें म्हणे । जी तुम्ही मजकारणें ।
वाच्य केलें जें न बोलणें । कृपानिधे ॥ ४४ ॥
जैं महाभूतें ब्रह्मीं आटती । जीव महदादींचे ठाव फिटती ।
तैं जें देव होऊनि ठाकती । तें विसवणें शेषींचें ॥ ४५ ॥
होतें ह्रदयाचिये परिवरीं । रोंविलें कृपणाचिये परी ।
शब्दब्रह्मासही चोरी । जयाची केली ॥ ४६ ॥
तें तुम्हीं आजि आपुलें । मजपुढां हियें फोडिलें ।
जया अध्यात्मा वोवाळिलें । ऐश्वर्य हरें ॥ ४७ ॥
ते वस्तु मज स्वामी । एकिहेळां दिधली तुम्ही ।
हें बोलों तरी आम्ही । तुज पावोनि कैंचे ॥ ४८ ॥
परी साचचि महामोहाचिये पुरीं । बुडालेया देखोनि सीसवरी ।
तुवां आपणपें घालोनि श्रीहरी । मग काढिलें मातें ॥ ४९ ॥
एक तूंवांचूनि कांहीं । विश्वीं दुजियाची भाष नाहीं ।
कीं आमुचें कर्म पाहीं । जे आम्हीं आथी म्हणों ॥ ५० ॥
मी जगीं एक अर्जुनु । ऐसा देहीं वाहे अभिमानु ।
आणि कौरवांतें इयां स्वजनु । आपुलें म्हणें ॥ ५१ ॥
याहीवरी यांतें मी मारीन । म्हणें तेणें पापें कें रिगेन ।
ऐसें देखत होतों दुःस्वप्न । तों चेवविला प्रभु ॥ ५२ ॥
देवा गंधर्वनगरीची वस्ती । सोडूनि निघालों लक्ष्मीपती ।
होतों उदकाचिया आर्ती । रोहिणी पीत ॥ ५३ ॥
जी किरडूं तरी कापडाचें । परी लहरी येत होतिया साचें ।
ऐसें वायां मरतया जीवाचें । श्रेय तुवां घेतलें ॥ ५४ ॥
आपुलें प्रतिबिंब नेणता । सिंह कुहां घालील देखोनि आतां ।
ऐसा धरिजे तेवीं अनंता । राखिलें मातें ॥ ५५ ॥
एऱ्हवीं माझा तरी येतुलेवरी । एथ निश्चय होता अवधारीं ।
जें आतांचि सातांही सागरीं । एकत्र मिळिजे ॥ ५६ ॥
हें जगचि आघवें बुडावें । वरी आकाशहि तुटोनि पडावें ।
परी झुंजणें न घडावें । गोत्रजेशीं मज ॥ ५७ ॥
ऐसिया अहंकाराचिये वाढी । मियां आग्रहजळीं दिधली होती बुडी ।
चांगचि तूं जवळां एऱ्हवीं काढी । कवणु मातें ॥ ५८ ॥
नाथिलें आपण पां एक मानिलें । आणि नव्हतया नाम गोत्र ठेविलें ।
थोर पिसें होतें लागलें । परि राखिलें तुम्ही ॥ ५९ ॥
मागां जळत काढिलें जोहरीं । तैं तें देहासीच भय अवधारीं ।
आतां हे जोहरवाहर दुसरी । चैतन्यासकट ॥ ६० ॥
दुराग्रह हिरण्याक्षें । माझी बुद्धि वसुंधरा सूदली काखे ।
मग माहार्णव गवाक्षें । रिघोनि ठेला ॥ ६१ ॥
तेथ तुझेनि गोसावीपणें । एकवेळ बुद्धीचिया ठाया येणें ।
हें दुसरें वराह होणें । पडिलें तुज ॥ ६२ ॥
ऐसें अपार तुझें केलें । एकी वाचा काय मी बोलें ।
परी पांचही पालव मोकलिले । मजप्रती ॥ ६३ ॥
तें कांहीं न वचेचि वायां । भलें यश फावलें देवराया ।

जे साद्यंत माया । निरसिली माझी ॥ ६४ ॥
आजीं आनंदसरोवरींचीं कमळें । तैसे हे तुझे डोळे ।
आपुलिया प्रसादाचीं राउळें । जयालागीं करिती ॥ ६५ ॥
हां हो तयाही आणि मोहाची भेटी । हे कायसी पाबळी गोठी ? ।
केउती मृगजळाची वृष्टी । वडवानळेंसीं ? ॥ ६६ ॥
आणि मी तंव दातारा । ये कृपेचिये रिघोनि गाभारां ।
घेत आहें चारा । ब्रह्मरसाचा ॥ ६७ ॥
तेणें माझा जी मोह जाये । एथ विस्मो कांहीं आहे ? ।
तरी उद्धरलों कीं तुझे पाये । शिवतले आहाती ॥ ६८ ॥

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।

त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ २॥

पैं कमलायतडोळसा । सूर्यकोटितेजसा ।
मियां तुजपासोनि महेशा । परिसिलें आजीं ॥ ६९ ॥
इयें भूतें जयापरी होती । अथवा लया हन जैसेनि जाती ।
ते मजपुढां प्रकृती । विवंचिली देवें ॥ ७० ॥
आणि प्रकृती कीर उगाणा दिधला । वरि पुरुषाचाही ठावो दाविला ।
जयाचा महिमा पांघरोनि जाहला । धडौता वेदु ॥ ७१ ॥
जी शब्दराशी वाढे जिये । कां धर्मा{ऐ}शिया रत्नांतें विये ।
ते एथिंचे प्रभेचे पाये । वोळगे म्हणौनि ॥ ७२ ॥
ऐसें अगाध माहात्म्य । जें सकळमार्गैकगम्य ।
जें स्वात्मानुभवरम्य । तें इयापरी दाविलें ॥ ७३ ॥
जैसा केरु फिटलिया आभाळीं । दिठी रिगे सूर्यमंडळीं ।
कां हातें सारूनि बाबुळीं । जळ देखिजे ॥ ७४ ॥
नातरी उकलतया सापाचे वेढे । जैसें चंदना खेंव देणें घडे ।
अथवा विवसी पळे मग चढे । निधान हातां ॥ ७५ ॥
तैसी प्रकृती हे आड होती । ते देवेंचि सारोनि परौती ।
मग परतत्त्व माझिये मती । शेजार केलें ॥ ७६ ॥
म्हणौनि इयेविषयींचा मज देवा । भरंवसा कीर जाहला जीवा ।
परी आणीक एक हेवा । उपनला असे ॥ ७७ ॥
तो भिडां जरी म्हणों राहों । तरी आना कवणा पुसों जावों ।
काय तुजवांचोनि ठावो । जाणत आहों आम्ही ? ॥ ७८ ॥
जळचरु जळाचा आभारु धरी । बाळक स्तनपानीं उपरोधु करी ।
तरी तया जिणया श्रीहरी । आन उपायो असे ? ॥ ७९ ॥
म्हणौनि भीड सांकडी न धरवे । जीवा आवडे तेंही तुजपुढां बोलावें ।
तंव राहें म्हणितलें देवें । चाड सांगें ॥ ८० ॥

एवमेतद्यथाऽऽत्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।
द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ३॥

मग बोलिला तो किरीटी । म्हणे तुम्हीं केली जे गोठी ।
तिया प्रतीतीची दिठी । निवाली माझी ॥ ८१ ॥
आतां जयाचेनि संकल्पें । हे लोकपरंपरा होय हारपे ।

जया ठायातें आपणपें । मी ऐसें म्हणसी ॥ ८२ ॥
तें मुद्दल रूप तुझें । जेथूनि इयें द्विभुजें हन चतुर्भुजें ।
सुरकार्याचेनि व्याजें । घेवों घेवों येसी ॥ ८३ ॥
पैं जळशयनाचिया अवगणिया । कां मत्स्य कूर्म इया मिरवणिया ।
खेळु सरलिया तूं गुणिया । सांठविसी जेथ ॥ ८४ ॥
उपनिषदें जें गाती । योगिये हृदयीं रिगोनि पाहाती ।
जयातें सनकादिक आहाती । पोटाळुनियां ॥ ८५ ॥
ऐसें अगाध जें तुझें । विश्वरूप कानीं ऐकिजे ।
तें देखावया चित्त माझें । उतावीळ देवा ॥ ८६ ॥
देवें फेडूनियां सांकड । लोभें पुसिली जरी चाड ।
तरी हेंचि एकीं वाड । आर्ती जी मज ॥ ८७ ॥
तुझें विश्वरूपपण आघवें । माझिये दिठीसि गोचर होआवें ।
ऐसी थोर आस जीवें । बांधोनि आहें ॥ ८८ ॥

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।
योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयाऽत्मानमव्ययम् ॥ ४॥

परी आणीक एक एथ शारङ्गी । तुज विश्वरूपातें देखावयालागीं ।
पैं योग्यता माझिया आंगीं । असे कीं नाहीं ॥ ८९ ॥
हें आपलें आपण मी नेणें । तें कां नेणसी जरी देव म्हणे ।
तरी सरोगु काय जाणे । निदान रोगाचें ? ॥ ९० ॥
आणि जी आर्तीचेनि पडिभरें । आर्तु आपुली ठाकी पैं विसरे ।
जैसा तान्हेला म्हणे न पुरे । समुद्र मज ॥ ९१ ॥
ऐशा सचाडपणाचिये भुली । न सांभाळवे समस्या आपुली ।
यालागीं योग्यता जेवीं माउली । बालकाची जाणे ॥ ९२ ॥
तयापरी श्रीजनार्दना । विचारिजो माझी संभावना ।
मग विश्वरूपदर्शना । उपक्रम कीजे ॥ ९३ ॥
तरी ऐसी ते कृपा करा । एऱ्हवीं नव्हे हें म्हणा अवधारा ।
वायां पंचमालापें बधिरा । सुख केउतें देणें ? ॥ ९४ ॥
एऱ्हवीं येकले बापियाचे तृषे । मेघ जगापुरतें काय न वर्षे ? ।
परी जहालीही वृष्टि उपखे । जऱ्ही खडकीं होय ॥ ९५ ॥
चकोरा चंद्रामृत फावलें । येरा आण वाहूनि काय वारिलें ? ।
परी डोळ्यांवीण पाहलें । वायां जाय ॥ ९६ ॥
म्हणौनि विश्वरूप तूं सहसा । दाविसी कीर हा भरवंसा ।
कां जे कडाडां आणि गहिंसा- । माजी नीत्य नवा तूं कीं ॥ ९७ ॥
तुझें औदार्य जाणों स्वतंत्र । देतां न म्हणसी पात्रापात्र ।
पैं कैवल्या ऐसें पवित्र । जें वैरियांही दिधलें ॥ ९८ ॥
मोक्षु दुराराध्यु कीर होय । परी तोही आराधी तुझे पाय ।
म्हणौनि धाडिसी तेथ जाय । पाइकु जैसा ॥ ९९ ॥
तुवां सनकादिकांचेनि मानें । सायुज्यीं सौरसु दिधला पूतने ।
जे विषाचेनि स्तनपानें । मारूं आली ॥ १०० ॥
हां गा राजसूय यागाचिया सभासदीं । देखतां त्रिभुवनाची मांदी ।
कैसा शतधा दुर्वाक्य शब्दीं । निस्तेजिलासी ॥ १०१ ॥
ऐशिया अपराधिया शिशुपाळा । आपणपें ठावो दिधला गोपाळा ।
आणि उत्तानचरणाचिया बाळा । काय ध्रुवपदीं चाड ? ॥ १०२ ॥
तो वना आला याचिलागीं । जे बैसावें पितयाचिया उत्संगीं ।
कीं तो चंद्रसूर्यादिकांपरिस जगीं । श्लाघ्यु केला ॥ १०३ ॥

ऐसा वनवासिया सकळां । देतां एकचि तूं धसाळा ।
पुत्रा आळवितां अजामिळा । आपणपें देसी ॥ १०४ ॥
जेणें उरीं हाणितलासि पांपरा । तयाचा चरणु वाहासी दातारा ।
अझुनी वैरियांचिया कलेवरा । विसंबसीना ॥ १०५ ॥
ऐसा अपकारियां तुझा उपकारु । तूं अपात्रींही परी उदारु ।
दान म्हणौनि दारवंठेकरु । जाहलासी बळीचा ॥ १०६ ॥
तूंतें आराधी ना आयकें । होती पुंसा बोलावित कौतुकें ।
तिये वैकुंठीं तुवां गणिके । सुरवाडु केला ॥ १०७ ॥
ऐसीं पाहूनि वायाणीं मिषें । आपणपें देवों लागसी वानिवसें ।
तो तूं कां अनारिसें । मजलागीं करिसी ॥ १०८ ॥
हां गा दुभतयाचेनि पवाडें । जे जगाचें फेडी सांकडें ।
तिये कामधेनूचे पाडे । काय भुकेले ठाती ? ॥ १०९ ॥
म्हणौनि मियां जें विनविलें कांहीं । तें देव न दाखविती हें कीर नाहीं ।
परी देखावयालागीं देईं । पात्रता मज ॥ ११० ॥
तुझें विश्वरूप आकळे । ऐसे जरी जाणसी माझे डोळे ।
तरी आर्तीचे डोहळे । पुरवीं देवा ॥ १११ ॥
ऐसी ठायेंठावो विनंती । जंव करूं सरला सुभद्रापती ।
तंव तया षड्गुणचक्रवर्ती । साहवेचिना ॥ ११२ ॥
तो कृपापीयूषसजळु । आणि येरु जवळां आला वर्षाकाळु ।
नाना कृष्ण कोकिळु । अर्जुन वसंतु ॥ ११३ ॥
नातरी चंद्रबिंब वाटोळें । देखोनि क्षीरसागर उचंबळे ।
तैसा दुणेंही वरी प्रेमबळें । उल्लसितु जाहला ॥ ११४ ॥
मग तिये प्रसन्नतेचेनि आटोपें । गाजोनि म्हणितलें सकृपें ।
पार्था देख देख अमुपें । स्वरूपें माझीं ॥ ११५ ॥
एक विश्वरूप देखावें । ऐसा मनोरथु केला पांडवें ।
कीं विश्वरूपमय आघवें । करूनि घातलें ॥ ११६ ॥
बाप उदार देवो अपरिमितु । याचक स्वेच्छा सदोदितु ।
असे सहस्रवरी देतु । सर्वस्व आपुलें ॥ ११७ ॥
अहो शेषाचेहि डोळे चोरिले । वेद जयालागीं झकविले ।
लक्ष्मीयेही राहविलें । जिव्हार जें ॥ ११८ ॥
तें आतां प्रकटुनी अनेकधा । करीत विश्वरूपदर्शनाचा धांदा ।
बाप भाग्या अगाधा । पार्थाचिया ॥ ११९ ॥
जो जागता स्वप्नावस्थे जाये । तो जेवीं स्वप्नींचें आघवें होये ।
तेवीं अनंत ब्रह्मकटाह आहे । आपणचि जाहला ॥ १२० ॥
ते सहसा मुद्रा सोडिली । आणि स्थूळदृष्टीची जवनिका फेडिली ।
किंबहुना उघडिली । योगऋद्धी ॥ १२१ ॥
परी हा हें देखेल कीं नाहीं । ऐसी सेचि न करी कांहीं ।
एकसरां म्हणतसे पाहीं । स्नेहातुर ॥ १२२ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥ ५॥

अर्जुना तुवां एक दावा म्हणितलें । आणि तेंचि दावूं तरी काय दाविलें ।
आतां देखें आघवें भरिलें । माझ्याचि रूपीं ॥ १२३ ॥
एकें कृशें एकें स्थूळें । एकें ऱ्हस्वें एकें विशाळें ।
पृथुतरें सरळें । अप्रांतें एकें ॥ १२४ ॥

एकें अनावरें प्रांजळें । सव्यापारें एकें निश्चळें ।
उदासीनें स्नेहाळें । तीव्रें एकें ॥ १२५ ॥
एके घूर्णितें सावधें । असलगें एकें अगाधें ।
एकें उदारें अतिबद्धें । क्रुद्धें एकें ॥ १२६ ॥
एकें शांतें सन्मदें । स्तब्धें एकें सानंदें ।
गर्जितें निःशब्दें । सौम्यें एकें ॥ १२७ ॥
एकें साभिलाषें विरक्तें । उन्निद्रितें एकें निद्रितें ।
परितुष्टें एकें आर्तें । प्रसन्नें एकें ॥ १२८ ॥
एकें अशस्त्रें सशस्त्रें । एकें रौद्रें अतिमित्रें ।
भयानकें एकें पवित्रें । लयस्थें एकें ॥ १२९ ॥
एकें जनलीलाविलासें । एकें पालनशीलें लालसें ।
एकें संहारकें सावेशें । साक्षिभूतें एकें ॥ १३० ॥
एवं नानाविधें परी बहुवसें । आणि दिव्यतेजप्रकाशें ।
तेवींचि एक{ए}का ऐसें । वर्णेंही नव्हे ॥ १३१ ॥
एकें तातलें साडेपंधरें । तैसीं कपिलवर्णें अपारें ।
एकें सर्वांगीं जैसें सेंदुरें । डवरलें नभ ॥ १३२ ॥
एकें सावियाचि चुळुकीं । जैसें ब्रह्मकटाह खचिलें माणिकीं ।
एकें अरुणोदयासारिखीं । कुंकुमवर्णें ॥ १३३ ॥
एकें शुद्धस्फटिकसोज्वळें । एकें इंद्रनीळसुनीळें ।
एकें अंजनवर्णें सकाळें । रक्तवर्णें एकें ॥ १३४ ॥
एकें लसत्कांचनसम पिंवळीं । एकें नवजलदश्यामळीं ।
एकें चांपेगौरीं केवळीं । हरितें एकें ॥ १३५ ॥
एकें तप्तताम्रतांबडीं । एकें श्वेतचंद्र चोखडीं ।
ऐसीं नानावर्णें रूपडीं । देखें माझीं ॥ १३६ ॥
हे जैसे कां आनान वर्ण । तैसें आकृतींही अनारिसेपण ।
लाजा कंदर्प रिघाला शरण । तैसीं सुंदरें एकें ॥ १३७ ॥
एकें अतिलावण्यसाकारें । एकें स्निग्धवपु मनोहरें ।
शृंगारश्रियेचीं भांडारें । उघडिली जैसीं ॥ १३८ ॥
एकें पीनावयवमांसाळें । एकें शुष्कें अति विक्राळें ।
एकें दीर्घकंठें विताळें । विकटें एकें ॥ १३९ ॥
एवं नानाविधाकृती । इयां पाहतां पारु नाहीं सुभद्रापती ।
ययांच्या एकेकीं अंगप्रांतीं । देख पां जग ॥ १४० ॥

पश्यादित्यान्वसून्रुद्रान् अश्विनौ मरुतस्तथा ।
बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ६॥

जेथ उन्मीलन होत आहे दिठी । तेथ पसरती आदित्यांचिया सृष्टी ।
पुढती निमीलनीं मिठीं । देत आहाती ॥ १४१ ॥
वदनींचिया वाफेसवें । होत ज्वाळामय आघवें ।
जेथ पावकादिक पावे । समूह वसूंचा ॥ १४२ ॥
आणि भ्रूलतांचे शेवट । कोपें मिळों पाहतीं एकवट ।
तेथ रुद्रगणांचे संघाट । अवतरत देखें ॥ १४३ ॥
पैं सौम्यतेचा बोलावा । मिती नेणिजे अश्विनौदेवां ।
श्रोत्रीं होती पांडवा । अनेक वायु ॥ १४४ ॥
यापरी एकेकाचिये लीळे । जन्मती सुरसिद्धांचीं कुळें ।
ऐसीं अपारें आणि विशाळें । रूपें इयें पाहीं ॥ १४५ ॥
जयांतें सांगावया वेद बोबडे । पहावया काळाचेंही आयुष्य थोकडें ।

धातयाही परी न सांपडे । ठाव जयांचा ॥ १४६ ॥
जयांतें देवत्रयी कधीं नायके । तियें इयें प्रत्यक्ष देख अनेकें ।
भोगीं आश्चर्याची कवतिकें । महासिद्धी ॥ १४७ ॥

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्दृष्टुमिच्छसि ॥ ७॥

इया मूर्तीचिया किरीटी । रोममूळीं देखें पां सृष्टी ।
सुरतरुतळवटीं । तृणांकुर जैसे ॥ १४८ ॥
चंडवाताचेनि प्रकाशें । उडत परमाणु दिसती जैसे ।
भ्रमत ब्रह्मकटाह तैसें । अवयवसंधीं ॥ १४९ ॥
एथ एकैकाचिया प्रदेशीं । विश्व देख विस्तारेंशी ।
आणि विश्वाही परौतें मानसीं । जरी देखावें वर्ते ॥ १५० ॥
तरी इयेही विषयींचें कांहीं । एथ सर्वथा सांकडें नाहीं ।
सुखें आवडे तें माझिया देहीं । देखसी तूं ॥ १५१ ॥
ऐसें विश्वमूर्ती तेणें । बोलिलें कारुण्यपूर्णे ।
तंव देखत आहे कीं नाहीं न म्हणे । निवांतुचि येरु ॥ १५२ ॥
एथ कां पां हा उगला ? । म्हणौनि श्रीकृष्णें जंव पाहिला ।
तंव आर्तीचें लेणें लेइला । तैसाचि आहे ॥ १५३ ॥

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ ८॥

मग म्हणें उत्कंठे वोहट न पडे । अझुनी सुखाची सोय न सांपडे ।
परी दाविलें तें फुडें । नाकळेचि यया ॥ १५४ ॥
हे बोलोनि देवो हांसिले । हांसोनि देखणियातें म्हणितलें ।
आम्हीं विश्वरूप तरी दाविलें । परी न देखसीच तूं ॥ १५५ ॥
यया बोला येरें विचक्षणें । म्हणितलें हां जी कवणासी तें उणें ? ।
तुम्ही बकाकरवीं चांदिणें । चरऊं पहा मा ॥ १५६ ॥
हां हो उटोनियां आरिसा । आंधळिया दाऊं बैसा ।
बहिरियापुढें हृषीकेशा । गाणीव करा ॥ १५७ ॥
मकरंदकणाचा चारा । जाणतां घालूनि दर्दुरा ।
वायां धाडा शारङ्गधरा । कोपा कवणा ॥ १५८ ॥
जें अतींद्रिय म्हणौनि व्यवस्थिलें । केवळ ज्ञानदृष्टीचिया भागा फिटलें ।
तें तुम्हीं चर्मचक्षूंपुढें सूदलें । मी कैसेनि देखें ॥ १५९ ॥
परी हें तुमचें उणें न बोलावें । मीचि साहें तेंचि बरवें ।
एथ आथि म्हणितलें देवें । मानूं बापा ॥ १६० ॥
साच विश्वरूप जरी आम्ही दावावें । तरी आधीं देखावया सामर्थ्य कीं द्यावें ।
परी बोलत बोलत प्रेमभावें । धसाळ गेलों ॥ १६१ ॥
काय जाहलें न वाहतां भुई पेरिजे । तरी तो वेलु विलया जाइजे ।
तरी आतां माझें निजरूप देखिजे । तें दृष्टी देवों तुज ॥ १६२ ॥
मग तिया दृष्टी पांडवा । आमुचा ऐश्वर्ययोगु आघवा ।
देखोनियां अनुभवा । माजिवडा करीं ॥ १६३ ॥
ऐसें तेणें वेदांतवेद्यें । सकळ लोक आद्यें ।
बोलिलें आराध्यें । जगाचेनि ॥ १६४ ॥

संजय उवाच ।
एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ।
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ९॥

पैं कौरवकुलचक्रवर्ती । मज हाचि विस्मयो पुढतपुढती ।
जे श्रियेहूनि त्रिजगतीं । सदैव असे कवणी ? ॥ १६५ ॥
ना तरी खुणेचें वानावयालागीं । श्रुतीवांचूनि दावा पां जगीं ।
ना सेवकपण तरी आंगीं । शेषाच्याचि आथी ॥ १६६ ॥
हां हो जयाचेनि सोसें । शिणत आठही पहार योगी जैसे ।
अनुसरलें गरुडा{ऐ}सें । कवण आहे ? ॥ १६७ ॥
परी तें आघवेंचि एकीकडे ठेलें । सापें कृष्णसुख एकंदरें जाहलें ।
जिये दिवूनि जन्मले । पांडव हे ॥ १६८ ॥
परी पांचांही आंतु अर्जुना । श्रीकृष्ण सावियाचि जाहला अधीना ।
कामुक कां जैसा अंगना । आपैता कीजे ॥ १६९ ॥
पढविलें पाखरूं ऐसें न बोले । यापरी क्रीडामृगही तैसा न चले ।
कैसें दैव एथें सुरवाडलें । तें जाणों न ये ॥ १७० ॥
आजि हें परब्रह्म सगळें । भोगावया सदैव याचेचि डोळे ।
कैसे वाचेनि हन लळे । पाळीत असे ॥ १७१ ॥
हा कोपे कीं निवांतु साहे । हा रुसे तरी बुझावीत जाये ।
नवल पिसें लागलें आहे । पार्थाचें देवा ॥ १७२ ॥
एऱ्हवीं विषय जिणोनि जन्मले । जे शुकादिक दादुले ।
ते विषयोचि वानितां जाहले । भाट ययाचें ॥ १७३ ॥
हा योगियांचें समाधिधन । कीं होऊनि ठेले पार्थाआधीन ।
यालागीं विस्मयो माझें मन । करीतसे राया ॥ १७४ ॥
तेवींचि संजय म्हणे कायसा । विस्मयो एथें कौरवेशा ।
श्रीकृष्णें स्वीकारिजे तया ऐसा । भाग्योदय होय ॥ १७५ ॥
म्हणौनि तो देवांचा रावो । म्हणे पार्थाते तुज दृष्टि देवों ।
जया विश्वरूपाचा ठावो । देखसी तूं ॥ १७६ ॥
ऐसी श्रीमुखौनि अक्षरें । निघती ना जंव एकसरें ।
तंव अविद्येचे आंधारें । जावोंचि लागे ॥ १७७ ॥
तीं अक्षरें नव्हती देखा । ब्रह्मसाम्राज्यदीपिका ।
अर्जुनालागीं चित्कळिका । उजळलिया श्रीकृष्णें ॥ १७८ ॥
मग दिव्यचक्षुप्रकाशु प्रगटला । तया ज्ञानदृष्टी फांटा फुटला ।
ययापरी दाविता जाहला । ऐश्वर्य आपुलें ॥ १७९ ॥
हे अवतार जे सकळ । ते जिये समुद्रींचे कां कल्लोळ ।
विश्व हें मृगजळ । जया रश्मीस्तव दिसे ॥ १८० ॥
जिये अनादिभूमिके निटे । चराचर हें चित्र उमटे ।
आपणपें श्रीवैकुंठें । दाविलें तया ॥ १८१ ॥
मागां बाळपणीं येणें श्रीपती । जैं एक वेळ खादली होती माती ।
तैं कोपोनियां हातीं । यशोदां धरिला ॥ १८२ ॥
मग भेणें भेणें जैसें । मुखीं झाडा द्यावयाचेनि मिसें ।
चवदाही भुवनें सावकाशें । दाविलीं तिये ॥ १८३ ॥
ना तरी मधुवनीं ध्रुवासि केलें । जैसें कपोल शंखें शिवतलें ।
आणि वेदांचियेही मतीं ठेलें । तें लागला बोलों ॥ १८४ ॥
तैसा अनुग्रहो पैं राया । श्रीहरी केला धनंजया ।
आतां कवणेकडेही माया । ऐसी भाष नेणेंचि तो ॥ १८५ ॥

एकसरें ऐश्वर्यतेजें पाहलें । तया चमत्काराचें एकार्णव जाहलें ।
चित्त समाजीं बुडोनि ठेलें । विस्मयाचिया ॥ १८६ ॥
जैसा आब्रह्म पूर्णोदकीं । पव्हे मार्कंडेय एकाकीं ।
तैसा विश्वरूप कौतुकीं । पार्थु लोळे ॥ १८७ ॥
म्हणे केवढें गगन एथ होतें । तें कवणें नेलें पां केउतें ।
तीं चराचर महाभूतें । काय जाहलीं ? ॥ १८८ ॥
दिशांचे ठावही हारपले । आधोर्ध्व काय नेणों जाहले ।
चेइलिया स्वप्न तैसे गेले । लोकाकार ॥ १८९ ॥
नाना सूर्यतेजप्रतापें । सचंद्र तारांगण जैसें लोपे ।
तैसीं गिळिलीं विश्वरूपें । प्रपंचरचना ॥ १९० ॥
तेव्हां मनासी मनपण न स्फुरे । बुद्धि आपणपें न सांवरें ।
इंद्रियांचे रश्मी माघारे । हृदयवरी भरले ॥ १९१ ॥
तेथ ताटस्थ्या ताटस्थ्य पडिलें । टकासी टक लागले ।
जैसें मोहनास्त्र घातलें । विचारजातां ॥ १९२ ॥
तैसा विस्मितु पाहे कोडें । तंव पुढां होतें चतुर्भुज रूपडें ।
तेंचि नानारूप चहूंकडे । मांडोनि ठेलें ॥ १९३ ॥
जैसें वर्षाकाळींचे मेघौडे । कां महाप्रळयींचें तेज वाढे ।
तैसें आपणावीण कवणीकडे । नेदीचि उरों ॥ १९४ ॥
प्रथम स्वरूपसमाधान । पावोनि ठेला अर्जुन ।
सवेचि उघडी लोचन । तंव विश्वरूप देखें ॥ १९५ ॥
इहींचि दोहीं डोळां । पाहावें विश्वरूपा सकळा ।
तो श्रीकृष्णें सोहळा । पुरविला ऐसा ॥ १९६ ॥

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।
अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १०॥

मग तेथ सैंघ देखे वदनें । जैसी रमानायकाचीं राजभुवनें ।
नाना प्रगटलीं निधानें । लावण्यश्रियेचीं ॥ १९७ ॥
कीं आनंदाची वनें सासिन्नलीं । जैसी सौंदर्या राणीव जोडली ।
तैसीं मनोहरें देखिलीं । हरीचीं वक्त्रें ॥ १९८ ॥
तयांही माजीं एकैकें । सावियाचि भयानकें ।
काळरात्रीचीं कटकें । उठवलीं जैसीं ॥ १९९ ॥
कीं मृत्यूसीचि मुखें जाहलीं । हो कां जें भयाचीं दुर्गें पन्नासिलीं ।
कीं महाकुंडें उघडलीं । प्रळयानळाचीं ॥ २०० ॥
तैसीं अद्भुतें भयासुरें । तेथ वदनें देखिलीं वीरें ।
आणिकें असाधारणें साळंकारें । सौम्यें बहुतें ॥ २०१ ॥
पैं ज्ञानदृष्टीचेनि अवलोकें । परी वदनांचा शेवटु न टके ।
मग लोचन तें कवतिकें । लागला पाहों ॥ २०२ ॥
तंव नानावर्णें कमळवनें । विकासिलीं तैसे अर्जुनें ।
डोळे देखिले पालिंगनें । आदित्यांचीं ॥ २०३ ॥
तेथेंचि कृष्णमेघांचिया दाटी- । माजीं कल्पांत विजूंचिया स्फुटी ।
तैसिया वन्हि पिंगळा दिठी । भ्रूभंगातळीं ॥ २०४ ॥
हें एकैक आश्चर्य पाहतां । तिये एकेचि रूपीं पंडुसुता ।
दर्शनाची अनेकता । प्रतिफळली ॥ २०५ ॥
मग म्हणे चरण ते कवणेकडे । केउते मुकुट कें दोर्दंडें ।
ऐसी वाढविताहे कोडें । चाड देखावयाची ॥ २०६ ॥
तेथ भाग्यनिधि पार्था । कां विफलत्व होईल मनोरथा ।

काय पिनाकपाणीचिया भातां । वायकांडीं आहाती ? ॥ २०७ ॥
ना तरी चतुराननाचिये वाचे । काय आहाती लटिकिया अक्षरांचे साचे ? ।
म्हणौनि साद्यंतपण अपारांचे । देखिलें तेणें ॥ २०८ ॥
जयाची सोय वेदां नाकळे । तयाचे सकळावयव एकेचि वेळे ।
अर्जुनाचे दोन्ही डोळे । भोगिते जाहले ॥ २०९ ॥
चरणौनि मुकुटवरी । देखत विश्वरूपाची थोरी ।
जे नाना रत्न अळंकारीं । मिरवत असे ॥ २१० ॥
परब्रह्म आपुलेनि आंगें । ल्यावया आपणचि जाहला अनेगें ।
तियें लेणीं मी सांगें । काइसयासारिखीं ॥ २११ ॥
जिये प्रभेचिये झळाळा । उजाळु चंद्रादित्यमंडळा ।
जे महातेजाचा जिव्हाळा । जेणें विश्व प्रगटे ॥ २१२ ॥
तो दिव्यतेज शृंगारु । कोणाचिये मतीसी होय गोचरु ।
देव आपणपेंचि लेइले ऐसें वीरु । देखत असे ॥ २१३ ॥
मग तेथेंचि ज्ञानाचिया डोळां । पहात करपल्लवां जंव सरळा ।
तंव तोडित कल्पांतींचिया ज्वाळा । तैसीं शस्त्रें झळकत देखे ॥ २१४ ॥
आपण आंग आपण अलंकार । आपण हात आपण हतियार ।
आपण जीव आपण शरीर । देखें चराचर कोंदलें देवें ॥ २१५ ॥
जयाचिया किरणांचे निखरपणें । नक्षत्रांचे होत फुटाणे ।
तेजें खिरडला वन्हि म्हणे । समुद्रीं रिघों ॥ २१६ ॥
मग कालकूटकल्लोळीं कवळिलें । नाना महाविजूंचें दांग उमटलें ।
तैसे अपार कर देखिले । उदितायुधीं ॥ २१७ ॥

दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।
सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥ ११॥

कीं भेणें तेथूनि काढिली दिठी । मग कंठमुगुट पहातसे किरीटी ।
तंव सुरतरूची सृष्टी । जयांपासोनि कां जाहली ॥ २१८ ॥
जिये महासिद्धींचीं मूळपीठें । शिणली कमळा जेथ वावटे ।
तैसीं कुसुमें अति चोखटें । तुरंबिलीं देखिलीं ॥ २१९ ॥
मुगुटावरी स्तबक । ठायीं ठायीं पूजाबंध अनेक ।
कंठीं रुळताति अलौकिक । माळादंड ॥ २२० ॥
स्वर्गें सूर्यतेज वेढिलें । जैसें पंधरेनें मेरूतें मढिलें ।
तैसें नितंबावरी गाढिलें । पीतांबरु झळके ॥ २२१ ॥
श्रीमहादेवो कापुरें उटिला । कां कैलासु पारजें डवरिला ।
नाना क्षीरोदकें पांघरविला । क्षीरार्णवो जैसा ॥ २२२ ॥
जैसी चंद्रमयाची घडी उपलविली । मग गगनाकरवीं बुंथी घेवविली ।
तैसीं चंदनपिंजरी देखिली । सर्वांगीं तेणें ॥ २२३ ॥
जेणें स्वप्रकाशा कांतीं चढे । ब्रह्मानंदाचा निदाघु मोडे ।
जयाचेनि सौरभ्यें जीवित जोडे । वेदवतीये ॥ २२४ ॥
जयाचे निर्लेप अनुलेपु करी । जे अनंगुही सर्वांगीं धरी ।
तया सुगंधाची थोरी । कवण वानी ? ॥ २२५ ॥
ऐसी एकैक शृंगारशोभा । पाहतां अर्जुन जातसें क्षोभा ।
तेवींचि देवो बैसला कीं उभा । का शयालु हें नेणवें ॥ २२६ ॥
बाहेर दिठी उघडोनि पाहे । तंव आघवें मूर्तिमय देखत आहे ।
मग आतां न पाहें म्हणौनि उगा राहे । तरी आंतुही तैसेंचि ॥ २२७ ॥
अनावरें मुखें समोर देखे । तयाभेणें पाठीमोरा जंव ठाके ।
तंव तयाहीकडे श्रीमुखें । करचरण तैसेचि ॥ २२८ ॥

अहो पाहतां कीर प्रतिभासे । एथ नवलावो काय असे ? ।
परि न पाहतांही दिसे । चोज आइका ॥ २२९ ॥
कैसें अनुग्रहाचें करणें । पार्थाचें पाहणें आणि न पाहणें ।
तयाही सकट नारायणें । व्यापूनि घेतलें ॥ २३० ॥
म्हणौनि आश्चर्याच्या पुरीं एकीं । पडिला ठायेठाव थडीं ठाकी ।
तंव चमत्काराचिया आणिकीं । महार्णवीं पडे ॥ २३१ ॥
तैसा अर्जुनु असाधारणें । आपुलिया दर्शनाचेनि विंदाणें ।
कवळूनि घेतला तेणें । अनंतरूपें ॥ २३२ ॥
तो विश्वतोमुख स्वभावें । आणि तेचि दावावयालागीं पांडवें ।
प्रार्थिला आतां आघवें । होऊनि ठेला ॥ २३३ ॥
आणि दीपें कां सूर्यें प्रगटे । अथवा निमुटलिया देखावेंचि खुंटे ।
तैसी दिठी नव्हे जे वैकुंठें । दिधली आहे ॥ २३४ ॥
म्हणौनि किरीटीसि दोहीं परी । तें देखणें देखें अंधारी ।
हें संजयो हस्तिनापुरीं । सांगतसे राया ॥ २३५ ॥
म्हणे किंबहुना अवधारिलें । पार्थें विश्वरूप देखिलें ।
नाना आभरणीं भरलें । विश्वतोमुख ॥ २३६ ॥

दिवि सूर्य सहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥ १२॥

तिये अंगप्रभेचा देवा । नवलावो काइसया ऐसा सांगावा ।
कल्पांतीं एकुचि मेळावा । द्वादशादित्यांचा होय ॥ २३७ ॥
तैसे ते दिव्यसूर्य सहस्रवरी । जरी उदयजती कां एकेचि अवसरीं ।
तऱ्ही तया तेजाची थोरी । उपमूं नये ॥ २३८ ॥
आघवयाचि विजूंचा मेळावा कीजे । आणि प्रळयाग्नीची सर्व सामग्री आणिजे ।
तेवींचि दशकुही मेळविजे । महातेजांचा ॥ २३९ ॥
तऱ्ही तिये अंगप्रभेचेनि पाडें । हें तेज कांहीं कांहीं होईल थोडें ।
आणि तया ऐसें कीर चोखडें । त्रिशुद्धी नोहे ॥ २४० ॥
ऐसें महात्म्य या श्रीहरीचें सहज । फांकतसे सर्वांगीचें तेज ।
तें मुनिकृपा जी मज । दृष्ट जाहलें ॥ २४१ ॥

तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नम् प्रविभक्तमनेकधा ॥
अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पांडवस्तदा ॥ १३॥

आणि तिये विश्वरूपीं एकीकडे । जग आघवें आपुलेनि पवाडें ।
जैसे महोदधीमाजीं बुडबुडे । सिनानें दिसती ॥ २४२ ॥
कां आकाशीं गंधर्वनगर । भूतळीं पिपीलिका बांधे घर ।
नाना मेरुवरी सपूर । परमाणु बैसले ॥ २४३ ॥
विश्व आघवेंचि तयापरी । तया देवचक्रवर्तीचिया शरीरीं ।
अर्जुन तिये अवसरीं । देखता जाहला ॥ २४४ ॥

ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनंजयः ।
प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत ॥ १४॥

तेथ एक विश्व एक आपण । ऐसें अळुमाळ होतें जें दुजेपण ।
तेंही आटोनि गेलें अंतःकरण । विरालें सहसा ॥ २४५ ॥
आंतु आनंदा चेइरें जाहलें । बाहेरि गात्रांचें बळ हारपोनि गेलें ।
आपाद पां गुंतलें । पुलकांचलें ॥ २४६ ॥
वार्षिये प्रथमदशे । वोहळलया शैलांचें सर्वांग जैसें ।
विरूढे कोमलांकुरीं तैसे । रोमांच जाहले ॥ २४७ ॥
शिवतला चंद्रकरीं । सोमकांतु द्रावो धरी ।
तैसिया स्वेदकणिका शरीरीं । दाटलिया ॥ २४८ ॥
माजीं सापडलेनि अलिकुळें । जळावरी कमळकळिका जेवीं आंदोळे ।
तेवीं आंतुलिया सुखोर्मीचेनि बळें । बाहेरि कांपे ॥ २४९ ॥
कर्पूरकर्दळीचीं गर्भपुटें । उकलतां कापुराचेनि कोंदाटें ।
पुलिका गळती तेवीं थेंबुटें । नेत्रौनि पडती ॥ २५० ॥
उदयलेनि सुधाकरें । जैसा भरलाचि समुद्र भरे ।
तैसा वेळोवेळां उर्मिभरें । उचंबळत असे ॥ २५१ ॥
ऐसा सात्त्विकांही आठां भावां । परस्परें वर्ततसे हेवा ।
तेथ ब्रह्मानंदाची जीवा । राणीव फावली ॥ २५२ ॥
तैसाचि तया सुखानुभवापाठीं । केला द्वैताचा सांभाळु दिठी ।
मग उसासौनि किरीटी । वास पाहिली ॥ २५३ ॥
तेथ बैसला होता जिया सवा । तियाचिया कडे मस्तक खालविला देवा ।
जोडूनि करसंपुट बरवा । बोलतु असे ॥ २५४ ॥

अर्जुन उवाच ।
पश्यामि देवांस्तव देव देहे सर्वांस्तथा भूतविशेषसंघान् ॥
ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थ मृषींश्चसर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥ १५॥

म्हणे जयजयाजी स्वामी । नवल कृपा केली तुम्हीं ।
जें हें विश्वरूप कीं आम्हीं । प्राकृत देखों ॥ २५५ ॥
परि साचचि भलें केलें गोसाविया । मज परितोषु जाहला साविया ।
जी देखलासि जो इया । सृष्टीसी तूं आश्रयो ॥ २५६ ॥
देवा मंदराचेनि अंगलगें । ठायीं ठायीं श्वापदांचीं दांगें ।
तैसीं इयें तुझ्या देहीं अनेगें । देखतसें भुवनें ॥ २५७ ॥
अहो आकाशचिये खोळे । दिसती ग्रहगणांचीं कुळें ।
कां महावृक्षीं अविसाळें । पक्षिजातीचीं ॥ २५८ ॥
तयापरी श्रीहरी । तुझिया विश्वात्मकीं इये शरीरीं ।
स्वर्गु देखतसें अवधारीं । सुरगणेंसीं ॥ २५९ ॥
प्रभु महाभूतांचें पंचक । येथ देखत आहे अनेक ।
आणि भूतग्राम एकेक । भूतसृष्टीचें ॥ २६० ॥
जी सत्यलोकु तुजमाजीं आहे । देखिला चतुराननु हा नोहे ? ।
आणि येरीकडे जंव पाहें । तंव कैलासुही दिसे ॥ २६१ ॥
श्रीमहादेव भवानियेशीं । तुझ्या दिसतसे एके अंशीं ।
आणि तूंतेंही गा हृषीकेशी । तुजमाजीं देखे ॥ २६२ ॥
पैं कश्यपादि ऋषिकुळें । इयें तुझिया स्वरूपीं सकळें ।
देखतसें पाताळें । पन्नगेंशीं ॥ २६३ ॥
किंबहुना त्रैलोक्यपती । तुझिया एकेकाचि अवयवाचिये भिंती ।
इयें चतुर्दशभुवनें चित्राकृती । अंकुरलीं जाणों ॥ २६४ ॥
आणि तेथिंचे जे जे लोक । ते चित्ररचना जी अनेक ।

ऐसें देखतसे अलोकिक । गांभीर्य तुझें ॥ २६५ ॥

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोऽनंतरूपम् ।
नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिं पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूपम् ॥ १६॥

त्या दिव्यचक्षूंचेनि पैसें । चहुंकडे जंव पाहात असें ।
तंव दोर्दंडीं कां जैसें । आकाश कोंभैलें ॥ २६६ ॥
तैसे एकचि निरंतर । देवा देखत असें तुझे कर ।
करीत आघवेचि व्यापार । एकेचि काळीं ॥ २६७ ॥
मग महाशून्याचेनि पैसारें । उघडलीं ब्रह्मकटाहाचीं भांडारें ।
तैसीं देखतसें अपारें । उदरें तुझीं ॥ २६८ ॥
जी सहस्रशीर्षयाचें देखिलें । कोडीवरी होताति एकीवेळें ।
कीं परब्रह्मचि वदनफळें । मोडोनि आलें ॥ २६९ ॥
तैसीं वक्त्रें जी जेउतीं तेउतीं । तुझीं देखितसे विश्वमूर्ती ।
आणि तयाचिपरी नेत्रपंक्ती । अनेका सैंघ ॥ २७० ॥
हें असो स्वर्ग पाताळ । कीं भूमी दिशा अंतराळ ।
हे विवक्षा ठेली सकळ । मूर्तिमय देखतसें ॥ २७१ ॥
हें तुजवीण एकादियाकडे । परमाणूहि एतुला कोडें ।
अवकाशु पाहतसें परि न सांपडे । ऐसें व्यापिलें तुवां ॥ २७२ ॥
इये नानापरी अपरिमितें । जेतुलीं साठविलीं होतीं महाभूतें ।
तेतुलाहि पवाडु तुवां अनंतें । कोंदला देखतसें ॥ २७३ ॥
ऐसा कवणे ठायाहूनि तूं आलासी । एथ बैसलासि कीं उभा आहासि ।
आणि कवणिये मायेचिये पोटीं होतासी । तुझें ठाण केवढें ॥ २७४ ॥
तुझें रूप वय कैसें । तुजपैलीकडे काय असे ।
तूं काइसयावरी आहासि ऐसें । पाहिलें मियां ॥ २७५ ॥
तंव देखिलें जी आघवेंचि । तरि आतां तुज ठावो तूंचि ।
तूं कवणाचा नव्हेसि ऐसाचि । अनादि आयता ॥ २७६ ॥
तूं उभा ना बैठा । दिघडु ना खुजटा ।
तुज तळीं वरी वैकुंठा । तूंचि आहासी ॥ २७७ ॥
तूं रूपें आपणयांचि ऐसा । देवा तुझी तूंचि वयसा ।
पाठीं पोट परेशा । तुझें तूं गा ॥ २७८ ॥
किंबहुना आतां । तुझें तूंचि आघवें अनंता ।
हें पुढत पुढती पाहतां । देखिलें मियां ॥ २७९ ॥
परि या तुझिया रूपाआंतु । जी उणीव एक असे देखतु ।
जे आदि मध्य अंतु । तिन्हीं नाहीं ॥ २८० ॥
एऱ्हवीं गिंवसिलें आघवां ठायीं । परि सोय न लाहेचि कहीं ।
म्हणौनि त्रिशुद्धी हे नाहीं । तिन्ही एथ ॥ २८१ ॥
एवं आदिमध्यांतरहिता । तूं विश्वेश्वरा अपरिमिता ।
देखिलासि जी तत्त्वतां । विश्वरूपा ॥ २८२ ॥
तुज महामूर्तीचिया आंगी । उमटलिया पृथक् मूर्ती अनेगी ।
लेइलासी वानेपरींची आंगीं । ऐसा आवडतु आहासी ॥ २८३ ॥
नाना पृथक् मूर्ती तिया द्रुमवल्ली । तुझिया स्वरूपमहाचळीं ।
दिव्यालंकार फुलीं फळीं । सासिन्नलिया ॥ २८४ ॥
हो कां जे महोदधीं तूं देवा । जाहलासि तरंगमूर्ती हेलावा ।
कीं तूं एक वृक्षु बरवा । मूर्तिफळीं फळलासी ॥ २८५ ॥
जी भूतीं भूतळ मांडिलें । जैसें नक्षत्रीं गगन गुढलें ।
तैसें मूर्तिमय भरलें । देखतसें तुझें रूप ॥ २८६ ॥

जी एकेकीच्या अंगप्रांतीं । होय जाय हें त्रिजगती ।
एवढियाही तुझ्या आंगीं मूर्ती । कीं रोमा जालिया ॥ २८७ ॥
ऐसा पवाडु मांडूनि विश्वाचा । तूं कवण पां एथ कोणाचा ।
हें पाहिलें तंव आमुचा । सारथी तोचि तूं ॥ २८८ ॥
तरी मज पाहतां मुकुंदा । तूं ऐसाचि व्यापकु सर्वदा ।
मग भक्तानुग्रहें तया मुग्धा । रूपातें धरिसी ॥ २८९ ॥
कैसें चहूं भुजांचें सांवळें । पाहतां वोल्हावती मन डोळे ।
खेंव देऊं जाइजे तरी आकळे । दोहींचि बाहीं ॥ २९० ॥
ऐसी मूर्ति कोडिसवाणी कृपा । करूनि होसी ना विश्वरूपा ।
कीं अमुचियाचि दिठी सलेपा । जें सामान्यत्वें देखिती ॥ २९१ ॥
तरी आतां दिठीचा विटाळु गेला । तुवां सहजें दिव्यचक्षू केला ।
म्हणौनि यथारूपें देखवला । महिमा तुझा ॥ २९२ ॥
परी मकरतुंडामागिलेकडे । तोचि होतासि तूं एवढें ।
रूप जाहलासि हें फुडें । वोळखिलें मियां ॥ २९३ ॥

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ताद्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥ १७॥

नोहे तोचि हा शिरीं ? । मुकुट लेइलासि श्रीहरी ।
परी आतांचें तेज आणि थोरी । नवल कीं बहु हें ॥ २९४ ॥
तेंचि हें वरिलियेचि हातीं । चक्र परिजितया आयती ।
सांवरितासि विश्वमूर्ती । ते न मोडे खूण ॥ २९५ ॥
येरीकडे तेचि हे नोहे गदा । आणि तळिलिया दोनी भुजा निरायुधा ।
वागोरे सांवरावया गोविंदा । संसरिलिया ॥ २९६ ॥
आणि तेणेंचि वेगें सहसा । माझिया मनोरथासरिसा ।
जाहलासि विश्वरूपा विश्वेशा । म्हणौनि जाणें ॥ २९७ ॥
परी कायसें बा हें चोज । विस्मयो करावयाहि पाडू नाहीं मज ।
चित्त होऊनि जातसें निर्बुज । आश्चर्यें येणें ॥ २९८ ॥
हें एथ आथि कां येथ नाहीं । ऐसें श्वसोंही नये कांहीं ।
नवल अंगप्रभेची नवाई । कैसी कोंदलीं सैंघ ॥ २९९ ॥
एथ अग्नीचीही दिठी करपत । सूर्य खद्योतु तैसा हारपत ।
ऐसें तीव्रपण अद्भुत । तेजाचें यया ॥ ३०० ॥
हो कां महातेजाचिया महार्णवीं । बुडोनि गेली सृष्टी आघवी ।
कीं युगांतविजूंच्या पालवीं । झांकलें गगन ॥ ३०१ ॥
नातरी संहारतेजाचिया ज्वाळा । तोडोनि माचू बांधला अंतराळां ।
आतां दिव्य ज्ञानाचिया डोळां । पाहवेना ॥ ३०२ ॥
उजाळु अधिकाधिक बहुवसु । धडाडीत आहे अतिदाहसु ।
पडत दिव्यचक्षुंसही त्रासु । न्याहाळितां ॥ ३०३ ॥
हो कां जे महाप्रळयींचा भडाडु । होता काळाग्निरुद्राचिया ठायीं गूढु ।
तो तृतीयनयनाचा मढू । फुटला जैसा ॥ ३०४ ॥
तैसें पसरलेनि प्रकाशें । सैंघ पांचवनिया ज्वाळांचे वळसे ।
पडतां ब्रह्मकटाह कोळिसे । होत आहाती ॥ ३०५ ॥
ऐसा अद्भुत तेजोराशी । जन्मा नवल म्यां देखिलासी ।
नाहीं व्याप्ती आणि कांतीसी । पारु जी तुझिये ॥ ३०६ ॥

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।

त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥ १८॥

देवा तूं अक्षर । औटाविये मात्रेसि पर ।
श्रुती जयाचें घर । गिंवसीत आहाती ॥ ३०७ ॥
जें आकाराचें आयतन । जें विश्वनिक्षेपैकनिधान ।
तें अव्यय तूं गहन । अविनाश जी ॥ ३०८ ॥
तूं धर्माचा वोलावा । अनादिसिद्ध तूं नित्य नवा ।
जाणें मी सदतिसावा । पुरुष विशेष तूं ॥ ३०९ ॥

अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्यं अनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ॥ १९॥

तूं आदिमध्यांतरहितु । स्वसामर्थ्यें तूं अनंतु ।
विश्वबाहु अपरिमितु । विश्वचरण तूं ॥ ३१० ॥
पैं चंद्र चंडांशु डोळां । दावितासि कोपप्रसाद लीळा ।
एकां रुससी तमाचिया डोळां । एकां पाळितोसि कृपादृष्टी ॥ ३११ ॥
जी एवंविधा तूंतें । मी देखतसें हें निरुतें ।
पेटलें प्रळयाग्नीचें उजितें । तैसें वक्त्र हें तुझें ॥ ३१२ ॥
वणिवेनि पेटले पर्वत । कवळूनि ज्वाळांचे उभड उठत ।
तैसी चाटीत दाढा दांत । जीभ लोळे ॥ ३१३ ॥
इये वदनींचिया उबा । आणि जी सर्वांगकांतीचिया प्रभा ।
विश्व तातलें अति क्षोभा । जात आहे ॥ ३१४ ॥

द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।
दृष्ट्वाऽद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥ २०॥

कां जे द्यौर्लोक आणि पाताळ । पृथिवी आणि अंतराळ ।
अथवा दशदिशा समाकुळ । दिशाचक्र ॥ ३१५ ॥
हें आघवेंचि तुंवा एकें । भरलें देखत आहे कौतुकें ।
परि गगनाहीसकट भयानकें । आप्लविजे जेवीं ॥ ३१६ ॥
नातरी अद्भुतरसाचिया कल्लोळीं । जाहली चवदाही भुवनांसि कडियाळीं ।
तैसें आश्चर्यचि मग मी आकळीं । काय एक ? ॥ ३१७ ॥
नावरे व्याप्ती हे असाधारण । न साहवे रूपाचें उग्रपण ।
सुख दूरी गेलें परि प्राण । विपायें धरीजे ॥ ३१८ ॥
देवा ऐसें देखोनि तूंतें । नेणों कैसें आलें भयाचें भरितें ।
आतां दुःखकल्लोळीं झळंबतें । तिन्हीं भुवनें ॥ ३१९ ॥
एऱ्हवीं तुज महात्मयाचें देखणें । तरि भयदुःखासि कां मेळवणें ? ।
परि हें सुख नव्हेचि जेणें गुणें । तें जाणवत आहे मज ॥ ३२० ॥
जंव तुझें रूप नोहे दिठें । तंव जगासि संसारिक गोमटें ।
आतां देखिलासि तरी विषयविटें । उपनला त्रासु ॥ ३२१ ॥
तेवींचि तुज देखिलियासाठीं । काय सहसा तुज देवों येईल मिठी ।
आणि नेदीं तरी शोकसंकटीं । राहों केवीं ? ॥ ३२२ ॥
म्हणौनि मागां सरों तंव संसारु । आडवीत येतसे अनिवारु ।
आणि पुढां तूं तंव अनावरु । न येसि घेवों ॥ ३२३ ॥

ऐसा माझारलिया सांकडां । बापुड्या त्रैलोक्याचा होतसे हुरडा ।
हा ध्वनि जी फुडा । चोजवला मज ॥ ३२४ ॥
जैसा आरंबळला आगीं । तो समुद्रा ये निवावयालागीं ।
तंव कल्लोळपाणियाचिया तरंगीं । आगळा बिहे ॥ ३२५ ॥
तैसें या जगासि जाहलें । तूंतें देखोनि तळमळित ठेलें ।
यामाजीं पैल भले । ज्ञानशूरांचे मेळावे ॥ ३२६ ॥

अमी हि त्वां सुरसंघा विशन्ति केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।
स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसङ्घाः स्तुवन्ति त्वां सुतिभिः पुष्कलाभिः ॥ २१॥

हे तुझेनि आंगिकें तेजें । जाळूनि सर्व कर्मांचीं बीजें ।
मिळत तुज आंतु सहजें । सद्भावेसीं ॥ ३२७ ॥
आणिक एक सावियाचि भयभीरु । सर्वस्वें धरूनि तुझी मोहरु ।
तुज प्रार्थिताति करु । जोडोनियां ॥ ३२८ ॥
देवा अविद्यार्णवीं पडिलों । जी विषयवागुरें आंतुडलों ।
स्वर्गसंसाराचिया सांकडलों । दोहीं भागीं ॥ ३२९ ॥
ऐसें आमुचें सोडवणें । तुजवांचोनि कीजेल कवणें ? ।
तुज शरण गा सर्वप्राणें । म्हणत देवा ॥ ३३० ॥
आणि महर्षी अथवा सिद्ध । कां विद्याधरसमूह विविध ।
हे बोलत तुज स्वस्तिवाद । करिती स्तवन ॥ ३३१ ॥

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोश्मपाश्च ।
गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसङ्घा वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥ २२॥

हे रुद्रादित्यांचे मेळावे । वसु हन साध्य आघवे ।
अश्विनौ देव विश्वेदेव विभवें । वायुही हे जी ॥ ३३२ ॥
अवधारा पितर हन गंधर्व । पैल यक्षरक्षोगण सर्व ।
जी महेंद्रमुख्य देव । कां सिद्धादिक ॥ ३३३ ॥
हे आघवेचि आपुलालिया लोकीं । सोत्कंठित अवलोकीं ।
हे महामूर्ती दैविकी । पाहात आहाती ॥ ३३४ ॥
मग पाहात पाहात प्रतिक्षणीं । विस्मित होऊनि अंतःकरणीं ।
करित निजमुकटीं वोवाळणी । प्रभुजी तुज ॥ ३३५ ॥
ते जय जय घोष कलरवें । स्वर्ग गाजविताती आघवे ।
ठेवित ललाटावरी बरवे । करसंपुट ॥ ३३६ ॥
तिये विनयद्रुमाचिये आरवीं । सुरवाडली सात्त्विकांची माधवी ।
म्हणौनि करसंपुटपल्लवीं । तूं होतासि फळ ॥ ३३७ ॥

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।
बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाऽहम् ॥ २३॥

जी लोचनां भाग्य उदेलें । मना सुखाचें सुयाणें पाहलें ।
जे अगाध तुझें देखिलें । विश्वरूप इहीं ॥ ३३८ ॥
हें लोकत्रयव्यापक रूपडें । पाहतां देवांही वचक पडे ।

याचें सन्मुखपण जोडें । भलतयाकडुनी ॥ ३३९ ॥
ऐसें एकचि परी विचित्रें । आणि भयानकें वक्त्रें ।
बहुलोचन हे सशस्त्रें । अनंतभुजा ॥ ३४० ॥
अनंत चारु बाहु चरण । बहूदर आणि नानावर्ण ।
कैसें प्रतिवदनीं मातलेपण । आवेशाचें ॥ ३४१ ॥
हो कां महाकल्पाचिया अंतीं । तवकलेनि यमें जेउततेउतीं ।
प्रळयाग्नीचीं उजितीं । आंबुखिलीं जैसीं ॥ ३४२ ॥
नातरी संहारत्रिपुरारीचीं यंत्रें । कीं प्रळयभैरवाचीं क्षेत्रें ।
नाना युगांतशक्तीचीं पात्रें । भूतखिचा वोढविलीं ॥ ३४३ ॥
तैसीं जियेतियेकडे । तुझीं वक्त्रें जीं प्रचंडें ।
न समाती दरीमाजीं सिंव्हाडे । तैसे दशन दिसती रागीट ॥ ३४४ ॥
जैसें काळरात्रीचेनि अंधारें । उल्हासत निघतीं संहारखेंचरें ।
तैसिया वदनीं प्रळयरुधिरें । काटलिया दाढा ॥ ३४५ ॥
हें असो काळें अवंतिलें रण । कां सर्व संहारें मातलें मरण ।
तैसें अतिभिंगुळवाणेंपण । वदनीं तुझिये ॥ ३४६ ॥
हे बापुडी लोकसृष्टी । मोटकीये विपाइली दिठी ।
आणि दुःखकालिंदीचिया तटीं । झाड होऊनि ठेली ॥ ३४७ ॥
तुज महामृत्यूचिया सागरीं । आतां हे त्रैलोक्य जीविताची तरी ।
शोकदुर्वातलहरी । आंदोळत असे ॥ ३४८ ॥
एथ कोपोनि जरी वैकुंठें । ऐसें हन म्हणिपैल अवचटें ।
जें तुज लोकांचें काई वाटे ? । तूं ध्यानसुख हें भोगीं ॥ ३४९ ॥
तरी जी लोकांचें कीर साधारण । वायां आड सूतसे वोडण ।
केवीं सहसा म्हणे प्राण । माझेचि कांपती ॥ ३५० ॥
ज्या मज संहाररुद्र वासिपे । ज्या मजभेणें मृत्यु लपे ।
तो मी एथें अहाळबाहळीं कांपें । ऐसें तुवां केलें ॥ ३५१ ॥
परि नवल बापा हे महामारी । इया नाम विश्‍वरूप जरी ।
हे भ्यासुरपणें हारी । भयासि आणी ॥ ३५२ ॥

नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो ॥ २४॥

ठेलीं महाकाळेंसि हटेंतटें । तैसी किती{ए}कें मुखें रागिटें ।
इहीं वाढोनियां धाकुटें । आकाश केलें ॥ ३५३ ॥
गगनाचेंनि वाडपणें नाकळे । त्रिभुवनींचियाही वारिया न वेंटाळे ।
ययाचेनि वाफा आगी जळे । कैसें धडाडीत असे ॥ ३५४ ॥
तेवींचि एकसारिखें एक नोहे । एथ वर्णावर्णाचा भेदु आहे ।
हो कां जें प्रळयीं सावावो लाहे । वन्हू ययाचा ॥ ३५५ ॥
जयाचिये आंगींची दीप्ती येवढी । जे त्रैलोक्य कीजे राखोंडी ।
कीं तयाही तोंडें आणि तोंडीं । दांत दाढा ॥ ३५६ ॥
कैसा वारया धनुर्वात चढला । समुद्र कीं महापुरीं पडिला ।
विषाग्नि मारा प्रवर्तला । वडवानळासी ॥ ३५७ ॥
हळाहळ आगी पियालें । नवल मरण मारा प्रवर्तलें ।
तैसें संहारतेजा या जाहलें । वदन देखा ॥ ३५८ ॥
परी कोणें मानें विशाळ । जैसें तुटलिया अंतराळ ।
आकाशासि कव्हळ । पडोनि ठेलें ॥ ३५९ ॥
नातरी काखे सूनि वसुंधरी । जैं हिरण्याक्षु रिगाला विवरीं ।
तैं उघडले हाटकेश्‍वरीं । जेवीं पाताळकुहर ॥ ३६० ॥

तैसा वक्त्रांचा विकाशु । माजीं जिव्हांचा आगळाचि आवेशु ।
विश्व न पुरे म्हणौनि घांसु । न भरीचि कोंडें ॥ ३६१ ॥
आणि पाताळव्याळांचिया फूत्कारीं । गरळज्वाळा लागती अंबरीं ।
तैसी पसरलिये वदनदरी- । माजीं हे जिव्हा ॥ ३६२ ॥
काढूनि प्रळयविजूंचीं जुंबाडें । जैसें पन्नासिलें गगनाचे हुडे ।
तैसे आवाळुवांवरी आंकडे । धगधगीत दाढांचे ॥ ३६३ ॥
आणि ललाटपटाचिये खोळे । कैसें भयातें भेडविताती डोळे ।
हो कां जे महामृत्यूचे उमाळे । कडवसां राहिले ॥ ३६४ ॥
ऐसें वाऊनि भयाचें भोज । एथ काय निपजवूं पाहातोसि काज ।
तें नेणों परी मज । मरणभय आलें ॥ ३६५ ॥
देवा विश्वरूप पहावयाचे डोहळे । केले तिये पावलों प्रतिफळें ।
बापा देखिलासि आतां डोळे । निवावे तैसे निवाले ॥ ३६६ ॥
अहो देहो पार्थिव कीर जाये । ययाची काकुळती कवणा आहे ।
परि आतां चैतन्य माझें विपायें । वांचे कीं न वांचे ॥ ३६७ ॥
एऱ्हवीं भयास्तव आंग कांपे । नावेक आगळें तरी मन तापे ।
अथवा बुद्धिही वासिपे । अभिमानु विसरिजे ॥ ३६८ ॥
परी येतुलियाही वेगळा । जो केवळ आनंदैककळा ।
तया अंतरात्मयाही निश्चळा । शियारी आली ॥ ३६९ ॥
बाप साक्षात्काराचा वेधु । कैसा देशधडी केला बोधु ।
हा गुरुशिष्यसंबंधु । विपायें नांदे ॥ ३७० ॥
देवा तुझ्या ये दर्शनीं । जें वैकल्य उपजलें आहे अंतःकरणीं ।
तें सावरावयालागीं गंवसणी । धैर्याची करितसें ॥ ३७१ ॥
तंव माझेनि नामें धैर्य हारपलें । कीं तयाहीवरी विश्वरूपदर्शन जाहलें ।
हें असो परि मज भलें आतुडविलें । उपदेशा इया ॥ ३७२ ॥
जीव विसंवावयाचिया चाडा । सैंघ धांवाधांवी करितसे बापुडा ।
परि सोयही कवणेंकडां । न लभे एथ ॥ ३७३ ॥
ऐसें विश्वरूपाचिया महामारी । जीवित्व गेलें आहें चराचरीं ।
जी न बोलें तरि काय करीं । कैसेनि राहें ? ॥ ३७४ ॥

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि ।
दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ २५॥

पैं अखंड डोळ्यांपुढें । फुटलें जैसें महाभयाचें भांडें ।
तैशीं तुझीं मुखें वितंडें । पसरलीं देखें ॥ ३७५ ॥
असो दांत दाढांची दाटी । न झांकवे मा दों दों वोठीं ।
सैंघ प्रळयशस्त्रांचिया दाट कांटी । लागलिया जैशा ॥ ३७६ ॥
जैसें तक्षका विष भरलें । हो कां जे काळरात्रीं भूत संचरलें ।
कीं आग्नेयास्त्र परजिलें । वज्राग्नि जैसें ॥ ३७७ ॥
तैशीं तुझीं वक्त्रें प्रचंडें । वरि आवेश हा बाहेरी वोसंडे ।
आले मरणरसाचे लोंढे । आम्हांवरी ॥ ३७८ ॥
संहारसमयींचा चंडानिळु । आणि महाकल्पांत प्रळयानळु ।
या दोहीं जैं होय मेळु । तैं काय एक न जळे ? ॥ ३७९ ॥
तैसीं संहारकें तुझीं मुखें । देखोनि धीरु कां आम्हां पारुखे ? ।
आतां भुललों मी दिशा न देखें । आपणपें नेणें ॥ ३८० ॥
मोटकें विश्वरूप डोळां देखिलें । आणि सुखाचें अवर्षण पडिलें ।
आतां जापाणीं जापाणीं आपुलें । अस्ताव्यस्त हें ॥ ३८१ ॥
ऐसें करिसी म्हणौनि जरी जाणें । तरी हे गोष्टी सांगावीं कां मी म्हणें ।

आतां एक वेळ वांचवी जी प्राणें । या स्वरूपप्रळयापासोनि ॥ ३८२ ॥
जरी तूं गोसावी आमुचा अनंता । तरी सुईं वोडण माझिया जीविता ।
सांटवीं पसारा हा मागुता । महामारीचा ॥ ३८३ ॥
आइकें सकळ देवांचिया परदेवते । तुवां चैतन्यें गा विश्व वसतें ।
तें विसरलासी हें उपरतें । संहारूं आदरिलें ॥ ३८४ ॥
म्हणौनि वेगीं प्रसन्न होईं देवराया । संहरीं संहरीं आपुली माया ।
काढीं मातें महाभया- । पासोनियां ॥ ३८५ ॥
हा ठायवरी पुढतपुढतीं । तूंतें म्हणिजे बहुवा काकुळती ।
ऐसा मी विश्वमूर्ती । भेडका जाहलों ॥ ३८६ ॥
जैं अमरावतीये आला धाडा । तैं म्यां एकलेनि केला उवेडा ।
जो मी काळाचियाही तोंडा । वासिपु न धरीं ॥ ३८७ ॥
परी तया आंतुल नव्हे हें देवा । एथ मृत्यूसही करूनि चढावा ।
तुवां आमुचाचि घोटू भरावा । या सकळ विश्वेंसीं ॥ ३८८ ॥
कैसा नव्हता प्रळयाचा वेळु । गोखा तूंचि मिनलासि काळु ।
बापुडा हा त्रिभुवनगोळु । अल्पायु जाहला ॥ ३८९ ॥
अहा भाग्या विपरीता । विघ्न उठिलें शांत करितां ।
कटाकटा विश्व गेलें आतां । तूं लागलासि ग्रासूं ॥ ३९० ॥
हें नव्हे मा रोकडें । सैंघ पसरूनियां तोंडें ।
कवळितासि चहूंकडे । सैन्यें इयें ॥ ३९१ ॥

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहैवावनिपालसङ्घैः ।
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथाऽसौ सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥ २६॥

नोहेति ? हे कौरवकुळींचे वीर । आंधळिया धृतराष्ट्राचे कुमर ।
हे गेले गेले सहपरिवार । तुझिया वदनीं ॥ ३९२ ॥
आणि जे जे यांचेनि सावायें । आले देशोदेशींचे राये ।
तयांचें सांगावया जावों न लाहे । ऐसें सरकटित आहासी ॥ ३९३ ॥
मदमुखाचिया संघटा । घेत आहासि घटघटां ।
आरणीं हन थाटा । देतासि मिठी ॥ ३९४ ॥
जंत्रावरिचील मार । पदातींचे मोगर ।
मुखाआंत भार । हारपताति मा ॥ ३९५ ॥
कृतांताचिया जावळी । जें एकचि विश्वातें गिळी ।
तियें कोटीवरी सगळीं । गिळितासि शस्त्रें ॥ ३९६ ॥
चतुरंगा परिवारा । संजोडियां रहंवरां ।
दांत न लाविसी मा परमेश्वरा । कसा तुष्टलासि बरवा ॥ ३९७ ॥
हां गा भीष्मा{ऐ}सा कवणु । सत्यशौर्यनिपुणु ।
तोही आणि ब्राह्मण द्रोणु । ग्रासिलासि कटकटा ॥ ३९८ ॥
अहा सहस्रकराचा कुमरु । एथ गेला गेला कर्णवीरु ।
आणि आमुचिया आघवयांचा केरु । फेडिला देखें ॥ ३९९ ॥
कटकटा धातया । कैसें जाहलें अनुग्रहा यया ।
मियां प्रार्थूनि जगा बापुडिया । आणिलें मरण ॥ ४०० ॥
मागां थोडिया बहुवा उपपत्ती । येणें सांगितलिया विभूती ।
तैसा नसेचि मा पुढती । बैसलों पुसों ॥ ४०१ ॥
म्हणौनि भोग्य तें त्रिशुद्धी न चुके । आणि बुद्धिही होणारासारिखी ठाके ।
माझ्या कपाळीं पिटावें लोकें । तें लोटेल कांह्यां ॥ ४०२ ॥
पूर्वी अमृतही हातां आलें । परी देव नसतीचि उगले ।
मग काळकूट उठविलें । शेवटीं जैसें ॥ ४०३ ॥

परी तें एकबगीं थोडें । केलिया प्रतिकारामाजिवडें ।
आणि तिये अवसरीचें तें सांकडें । निस्तरविलें शंभू ॥ ४०४ ॥
आतां हा जळतां वारा कें वेंटाळे ? । कोणा हे विषा भरलें गगन गिळे ? ।
महाकाळेंसि कें खेळें ? । आंगवत असे ॥ ४०५ ॥
ऐसा अर्जुन दुःखें शिणतु । शोचित असे जिवाआंतु ।
परी न देखें तो प्रस्तुतु । अभिप्राय देवाचा ॥ ४०६ ॥
जे मी मारिता हे कौरव मरते । ऐसेनि वेंटाळिला होता मोहें बहुतें ।
तो फेडावयालागीं अनंतें । हें दाखविलें निज ॥ ४०७ ॥
अरे कोण्ही कोणातें न मारी । एथ मीचि हो सर्व संहारीं ।
हें विश्वरूपव्याजें हरी । प्रकटित असे ॥ ४०८ ॥
परी वायांचि व्याकुलता । ते न चोजवेचि पंडुसुता ।
मग अहा कंपु नव्हता । वाढवित असे ॥ ४०९ ॥

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ।
केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु संदृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ॥ २७॥

तेथ म्हणे पाहा हो एके वेळे । सासिकवचेंसि दोन्ही दळें ।
वदनीं गेलीं आभाळें । गगनीं कां जैसीं ॥ ४१० ॥
कां महाकल्पाचिया शेवटीं । जैं कृतांतु कोपला होय सृष्टी ।
तैं एकविसांही स्वर्गां मिठी । पाताळासकट दे ॥ ४११ ॥
नातरी उदासीनें दैवें । संचकाचीं वैभवें ।
जेथींचीं तेथ स्वभावें । विलया जाती ॥ ४१२ ॥
तैसीं सासिन्नलीं सैन्यें एकवटें । इये मुखीं जाहलीं प्रविष्टें ।
परी एकही तोंडौनि न सुटे । कैसें कर्म देखा ॥ ४१३ ॥
अशोकाचे अंगवसे । चघळिले कन्हेनि जैसे ।
लोक वक्त्रामाजीं तैसे । वायां गेले ॥ ४१४ ॥
परि सिसाळें मुकुटेंसीं । पडिली दाढांचे सांडसीं ।
पीठ होत कैसीं । दिसत आहाती ॥ ४१५ ॥
तियें रत्नें दांतांचिये सवडीं । कूट लागलें जिभेच्या बुडीं ।
कांहीं कांहीं आगरडीं । द्रंष्ट्रांचीं माखलीं ॥ ४१६ ॥
हो कां जे विश्वरूपें काळें । ग्रासिलीं लोकांचीं शरीरें बळें ।
परि जीवित्व देहींचीं सिसाळें । अवश्य कीं राखिलीं ॥ ४१७ ॥
तैसीं शरीरामाजीं चोखडीं । इयें उत्तमांगें होतीं फुडीं ।
म्हणौनि महाकाळाचियाही तोंडीं । परि उरलीं शेखीं ॥ ४१८ ॥
मग म्हणे हें काई । जन्मलयां आन मोहरचि नाहीं ।
जग आपैसेंचि वदनडोहीं । संचारताहे ॥ ४१९ ॥
यया आपेंआप आघविया सृष्टी । लागलिया आहाति वदनाच्या वाटीं ।
आणि हा जेथिंचिया तेथ मिठी । देतसे उगला ॥ ४२० ॥
ब्रह्मादिक समस्त । उंचा मुखामाजीं धांवत ।
येर सामान्य हे भरत । ऐलीच वदनीं ॥ ४२१ ॥
आणीकही भूतजात । तें उपजलेचि ठायीं ग्रासित ।
परि याचिया मुखा निभ्रांत । न सुटेचि कांहीं ॥ ४२२ ॥

यथा नदीनाम् बहवोऽम्बुवेगाः समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ।
तथा तवामी नरलोकवीरा विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥ २८॥

जैसे महानदीचे वोघ । वहिले ठाकिती समुद्राचें आंग ।
तैसें आघवाचिकडूनि जग । प्रवेशत मुखीं ॥ ४२३ ॥
आयुष्यपंथें प्राणिगणी । करोनि अहोरात्रांची मोवणी ।
वेगें वक्त्रामिळणीं । साधिजत आहाती ॥ ४२४ ॥

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।
तथैव नाशाय विशन्ति लोका स्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥ २९॥

जळतया गिरीच्या गवखा- । माजीं घापती पतंगाचिया झाका ।
तैसे समग्र लोक देखा । इये वदनीं पडती ॥ ४२५ ॥
परि जेतुलें येथ प्रवेशलें । तें तातलिया लोहें पाणीचि पां गिळिलें ।
वहवटींहि पुसिलें । नामरूप तयांचें ॥ ४२६ ॥

लेलिह्यसे ग्रसमानः समन्ताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वद्भिः ।
तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं भासस्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ॥ ३०॥

आणि येतुलाही आरोगण । करितां भुके नाहीं उणेपण ।
कैसें दीपन असाधारण । उदयलें यया ॥ ४२७ ॥
जैसा रोगिया ज्वराहूनि उठिला । का भणगा दुकाळु पाहला ।
तैसा जिभांचा लळलळाटु देखिला । आवाळुवें चाटितां ॥ ४२८ ॥
तैसें आहाराचे नांवें कांहीं । तोंडापासूनि उरलेंचि नाहीं ।
कैसी समसमीत नवाई । भुकेलेपणाची ॥ ४२९ ॥
काय सागराचा घोंटु भरावा ? । कीं पर्वताचा घांसु करावा ? ।
ब्रह्मकटाहो घालावा । आघवाचि दाढे ॥ ४३० ॥
दिशा सगळियाचि गिळाविया । चांदिणिया चाटूनि घ्याविया ।
ऐसें वर्तत आहे साविया । लोलुप्य बा तुझें ॥ ४३१ ॥
जैसा भोगीं कामु वाढे । कां इंधनें आगीसि हाकाक चढे ।
तैसी खातखातांचि तोंडें । खाखांतें ठेलीं ॥ ४३२ ॥
कैसें एकचि केवढें पसरलें । त्रिभुवन जिव्हाग्रीं आहे टेकलें ।
जैसें कां कवीठ घातलें । वडवानळीं ॥ ४३३ ॥
ऐसीं अपार वदनें । आतां येतुलीं कैंचीं त्रिभुवनें ।
कां आहारु न मिळतां येणें मानें । वाढविलीं सैंघ ॥ ४३४ ॥
अगा हा लोकु बापुडा । जाहला वदनज्वाळां वरपडा ।
जैसी वणवेयाचिया वेढां । सांपडती मृगें ॥ ४३५ ॥
आतां तैसें यां विश्वा जाहालें । देव नव्हे हें कर्म आलें ।
कां जग चळचळां पांगिलें । काळजाळें ॥ ४३६ ॥
आतां इये अंगप्रभेचिये वागुरे । कोणीकडूनि निगिजैल चराचरें ।
हीं वक्त्रें नोहेती जोहारें । वोडवलीं जगा ॥ ४३७ ॥
आगी आपुलेनि दाहकपणें । कैसेनि पोळिजे तें नेणे ।
परी जया लागे तया प्राणें । सुटिकाची नाहीं ॥ ४३८ ॥
नातरी माझेनि तिखटपणें । कैसें निवटे हें शस्त्र कायि जाणें ।
कां आपुलियां मारा नेणें । विष जैसें ॥ ४३९ ॥
तैसी तुज कांहीं । आपुलिया उग्रपणाची सेचि नाहीं ।
परी ऐलीकडिले मुखीं खाई । हो सरली जगाची ॥ ४४० ॥

अगा आत्मा तूं एकु । सकळ विश्वव्यापकु ।
तरी कां आम्हां अंतकु । तैसा वोडवलासी ? ॥ ४४१ ॥
तरी मियां सांडिली जीवित्वाची चाड । आणि तुवांही न धरावी भीड ।
मनीं आहे तें उघड । बोल पां सुखें ॥ ४४२ ॥
किती वाढविसी या उग्ररूपा । आंगींचें भगवंतपण आठवीं बापा ।
नाहीं तरी कृपा । मजपुरती पाही ॥ ४४३ ॥

आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ।
विज्ञातुमिच्छामिभवन्तमाद्यं न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥ ३१॥

तरी एक वेळ वेदवेद्या । जी त्रिभुवनैक आद्या ।
विनवणी विश्ववंद्या । आइकें माझी ॥ ४४४ ॥
ऐसें बोलोनि वीरें । चरण नमस्कारिलें शिरें ।
मग म्हणे तरी सर्वेश्वरें । अवधारिजो ॥ ४४५ ॥
मियां होआवया समाधान । जी पुसिलें विश्वरूपध्यान ।
आणि एकेंचि काळें त्रिभुवन । गिळितुचि उठिलासी ॥ ४४६ ॥
तरी तूं कोण कां येतुलीं । इयें भ्यासुरें मुखें कां मेळविलीं ।
आघवियाचि करीं परिजिलीं । शस्त्रें कांह्या ॥ ४४७ ॥
जी जंव तंव रागीटपणें । वाढोनि गगना आणितोसि उणें ।
कां डोळे करूनि भिंगुळवाणे । भेडसावीत आहासी ॥ ४४८ ॥
एथ कृतांतेंसि देवा । कासया किजतसे हेवा ।
हा आपुला तुवां सांगावा । अभिप्राय मज ॥ ४४९ ॥
या बोला म्हणे अनंतु । मी कोण हें आहासी पुसतु ।
आणि कायिसयालागीं असे वाढतु । उग्रतेसी ॥ ४५० ॥

श्रीभगवानुवाच ।
कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो लोकान् समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ॥
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ॥ ३२॥

तरी मी काळु गा हें फुडें । लोक संहारावयालागीं वाढें ।
सैंघ पसरिलीं आहातीं तोंडें । आतां ग्रासीन हें आघवें ॥ ४५१ ॥
एथ अर्जुन म्हणे कटकटा । उबगिलों मागिल्या संकटा ।
म्हणौनि आळविला तंव वोखटा । उवाइला हा ॥ ४५२ ॥
तेवींचि कठिण बोलें आसतुटी । अर्जुन होईल हिंपुटी ।
म्हणौनि सवेंचि म्हणे किरीटी । परि आन एक असे ॥ ४५३ ॥
तरी आतांचिये संहारवाहरे । तुम्हीं पांडव असा बाहिरे ।
तेथ जातजातां धनुर्धरें । सांवरिले प्राण ॥ ४५४ ॥
होता मरणमहामारीं गेला । तो मागुता सावधु जाहला ।
मग लागला बोला । चित्त देऊं ॥ ४५५ ॥
ऐसें म्हणिजत आहे देवें । अर्जुना तुम्ही माझें हें जाणावें ।
येर जाण मी आघवें । सरलों ग्रासूं ॥ ४५६ ॥
वज्रानळीं प्रचंडीं । जैसी घापे लोणियाची उंडी ।
तैसें जग हें माझिया तोंडीं । तुवां देखिलें जें ॥ ४५७ ॥
तरी तयामाझारीं कांहीं । भरंवसेनि उणें नाहीं ।
इये वायांचि सैन्यें पाहीं । बरवतें आहाती ॥ ४५८ ॥
ऐसा चतुरंगाचिया संपदा । करित महाकाळेंसीं स्पर्धा ।
वांटिवेचिया मदा । वघळले जे ॥ ४५९ ॥

हे जे मिळोनियां मेळे । कुंथती वीरवृत्तीचेनि बळें ।
यमावरी गजदळें । वाखाणिजताती ॥ ४६० ॥
म्हणती सृष्टीवरी सृष्टी करूं । आण वाहूनि मृत्यूतें मारूं ।
आणि जगाचा भरूं । घोंटु यया ॥ ४६१ ॥
पृथ्वी सगळीचि गिळूं । आकाश वरिच्यावरी जाळूं ।
कां बाणवरी खिळूं । वारयातें ॥ ४६२ ॥
बोल हतियेराहूनि तिखट । दिसती अग्निपरिस दासट ।
मारकपणें काळकूट । महुर म्हणत ॥ ४६३ ॥
तरी हे गंधर्वनगरींचे उमाळे । जाण पोकळीचे पेंडवळें ।
अगा चित्रीव फळें । वीर हे देखें ॥ ४६४ ॥
हां गा मृगजळाचा पूर आला । दळ नव्हे कापडाचा साप केला ।
इया शृंगारूनियां खाला । मांडिलिया पैं ॥ ४६५ ॥

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून्भुंक्ष्व राज्यं समृद्धम् ।
मयैवैते निहताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥ ३३॥

येर चेष्टवितें जें बळ । तें मागांचि मियां ग्रासिलें सकळ ।
आतां कोल्हारिचे वेताळ । तैसे निर्जीव हे आहाती ॥ ४६६ ॥
हालविती दोरी तुटली । तरी तियें खांबावरील बाहुलीं ।
भलतेणें लोटिलीं । उलथोनि पडती ॥ ४६७ ॥
तैसा सैन्याचा यया बगा । मोडतां वेळू न लगेल पैं गा ।
म्हणौनि उठीं उठीं वेगां । शाहाणा होईं ॥ ४६८ ॥
तुवां गोग्रहणाचेनि अवसरें । घातलें मोहनास्त्र एकसरें ।
मग विराटाचेनि महाभेडें उत्तरें । आसडूनि नागाविलें ॥ ४६९ ॥
आतां हें त्याहूनि निपटारें जहालें । निवटीं आयितें रण पडिलें ।
घेईं यश रिपु जिंतिले । एकलेनि अर्जुनें ॥ ४७० ॥
आणि कोरडें यशचि नोहे । समग्र राज्यही आलें आहे ।
तूं निमित्तमात्रचि होयें । सव्यसाची ॥ ४७१ ॥

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च कर्णं तथान्यानपि योधवीरान् ।
मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥ ३४॥

द्रोणाचा पाडु न करीं । भीष्माचें भय न धरीं ।
कैसेनि कर्णावरी । परजूं हें न म्हण ॥ ४७२ ॥
कोण उपायो जयद्रथा कीजे । हें न चिंतूं चित्त तुझें ।
आणिकही आथि जे जे । नावाणिगे वीर ॥ ४७३ ॥
तेही एक एक आघवें । चित्रींचे सिंहाडे मानावे ।
जैसे वोलेनि हातें घ्यावें । पुसोनियां ॥ ४७४ ॥
यावरी पांडवा । काइसा युद्धाचा मेळावा ? ।
हा आभासु गा आघवा । येर ग्रासिलें मियां ॥ ४७५ ॥
जेव्हां तुवां देखिले । हे माझिया वदनीं पडिले ।
तेव्हांचि यांचें आयुष्य सरलें । आतां रितीं सोपें ॥ ४७६ ॥
म्हणौनि वहिला उठीं । मियां मारिले तूं निवटीं ।
न रिगे शोकसंकटीं । नाथिलिया ॥ ४७७ ॥
आपणचि आडखिळा कीजे । तो कौतुकें जैसा विंधोनि पाडिजे ।

तैसें देखें गा तुझें । निमित्त आहे ॥ ४७८ ॥
बापा विरुद्ध जें जाहलें । तें उपजतांचि वाघें नेलें ।
आतां राज्येंशीं संचलें । यश तूं भोगीं ॥ ४७९ ॥
सावियाचि उतत होते दायाद । आणि बळिये जगीं दुर्मद ।
ते वधिले विशद । सायासु न लागतां ॥ ४८० ॥
ऐसिया इया गोष्टी । विश्वाच्या वाक्पटीं ।
लिहूनि घाली किरीटी । जगामाजीं ॥ ४८१ ॥

संजय उवाच ।
एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी ॥
नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ३५॥

ऐसी आघवीचि हे कथा । तया अपूर्ण मनोरथा ।
संजयो सांगे कुरुनाथा । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ४८२ ॥
मग सत्यलोकौनि गंगाजळ । सुटलिया वाजत खळाळ ।
तैशी वाचा विशाळ । बोलतां तया ॥ ४८३ ॥
नातरी महामेघांचे उमाळे । घडघडीत एके वेळे ।
कां घुमघुमिला मंदराचळें । क्षीराब्धी जैसा ॥ ४८४ ॥
तैसें गंभीरें महानादें । हें वाक्य विश्वकंदें ।
बोलिलें अगाधें । अनंतरूपें ॥ ४८५ ॥
तें अर्जुनें मोटकें ऐकिलें । आणि सुख कीं भय दुणावलें ।
हें नेणों परि कांपिन्नलें । सर्वांग तयाचें ॥ ४८६ ॥
सखोलपणें वळली मोट । आणि तैसेचि जोडले करसंपुट ।
वेळोवेळां ललाट । चरणीं ठेवी ॥ ४८७ ॥
तेवींचि कांहीं बोलों जाये । तंव गळा बुजालाचि ठाये ।
हें सुख कीं भय होये । हें विचारा तुम्हीं ॥ ४८८ ॥
परि तेव्हां देवाचेनि बोलें । अर्जुना हें ऐसें जाहलें ।
मियां पदांवरूनि देखिलें । श्लोकींचिया ॥ ४८९ ॥
मग तैसाचि भेणभेण । पुढती जोहारूनि चरण ।
मग म्हणे जी आपण । ऐसें बोलिलेती ॥ ४९० ॥

अर्जुन उवाच ।
स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ॥
रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ॥ ३६॥

ना तरी अर्जुना मी काळु । आणि ग्रासिजे तो माझा खेळु ।
हा बोलु तुझा कीर अढळु । मानूं आम्ही ॥ ४९१ ॥
परि तुवां जी काळें । आजि स्थितीचिये वेळे ।
ग्रासिजे हें न मिळे । विचारासी ॥ ४९२ ॥
कैसेनि आंगींचें तारुण्य काढावें ? । कैचें नव्हे तें वार्धक्य आणावें ? ।
म्हणौनि करूं म्हणसी तें नव्हे । बहुतकरुनी ॥ ४९३ ॥
हां जी चौपाहारी न भरतां । कोणेही वेळे श्रीअनंता ।
काय माध्यान्हीं सविता । मावळतु आहे ? ॥ ४९४ ॥
पैं तुज अखंडिता काळा । तिन्ही आहाती जी वेळा ।
त्या तिन्ही परी सबळा । आपुलालिया समयीं ॥ ४९५ ॥

जे वेळीं हों लागे उत्पत्ती । ते वेळीं स्थिति प्रळयो हारपती ।
आणि स्थितिकाळीं न मिरविती । उत्पत्ति प्रळयो ॥ ४९६ ॥
पाठीं प्रळयाचिये वेळे । उत्पत्ति स्थिति मावळे ।
हें कायसेनही न ढळे । अनादि ऐसें ॥ ४९७ ॥
म्हणौनि आजि तंव भरें भोगें । स्थिति वर्तिजत आहे जगें ।
एथ ग्रसिसी तूं हें न लगे । माझ्या जीवीं ॥ ४९८ ॥
तंव संकेतें देव बोले । अगा या दोन्ही सैन्यांसीचि मरण पुरलें ।
तें प्रत्यक्षचि तुज दाविलें । येर यथाकाळें जाण ॥ ४९९ ॥
हा संकेतु जंव अनंता । वेळु लागला बोलतां ।
तंव अर्जुनें लोकु मागुता । देखिला यथास्थिति ॥ ५०० ॥
मग म्हणतसे देवा । तूं सूत्रीं विश्वलाघवा ।
जग आला मा आघवा । पूर्वस्थिति पुढती ॥ ५०१ ॥
परी पडिलिया दुःखसागरीं । तूं काढिसी कां जयापरी ।
ते कीर्ति तुझी श्रीहरी । आठवित असे ॥ ५०२ ॥
कीर्ति आठवितां वेळोवेळां । भोगितसें महासुखाचा सोहळा ।
तेथ हर्षामृतकल्लोळा । वरी लोळत आहें ॥ ५०३ ॥
देवा जियालेपणें जग । धरी तुझ्या ठायीं अनुराग ।
आणि दुष्टां तयां भंग । अधिकाधिक ॥ ५०४ ॥
पैं त्रिभुवनींचिया राक्षसां । महाभय तूं हृषीकेशा ।
म्हणौनि पळताती दाही दिशां । पैलीकडे ॥ ५०५ ॥
येथ सुर नर सिद्ध किन्नर । किंबहुना चराचर ।
ते तुज देखोनि हर्षनिर्भर । नमस्कारित असती ॥ ५०६ ॥

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।
अनन्त देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ३७॥

एथ गा कवणा कारणा । राक्षस हे नारायणा ।
न लगतीचि चरणा । पळते जाहले ॥ ५०७ ॥
आणि हें काय तूंतें पुसावें । येतुलें आम्हांसिही जाणवे ।
तरी सूर्योदयीं राहावें । कैसेनि तमें ? ॥ ५०८ ॥
जी तूं प्रकाशाचा आगरु । आणि जाहला आम्हासि गोचरू ।
म्हणौनिया निशाचरां केरु । फिटला सहजें ॥ ५०९ ॥
हें येतुले दिवस आम्हां । कांहीं नेणवेचि श्रीरामा ।
आतां देखतसों महिमा । गंभीर तुझा ॥ ५१० ॥
जेथूनि नाना सृष्टींचिया वोळी । पसरती भूतग्रामाचिया वेली ।
तया महद्ब्रह्मातें व्याली । दैविकी इच्छा ॥ ५११ ॥
देवो निःसीम तत्त्व सदोदितु । देवो निःसीम गुण अनंतु ।
देवो निःसीम साम्य सततु । नरेंद्र देवांचा ॥ ५१२ ॥
जी तूं त्रिजगतिये वोलावा । अक्षर तूं सदाशिवा ।
तूंचि सदसत् देवा । तयाही अतीत तें तूं ॥ ५१३ ॥

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ॥ ३८॥

तूं प्रकृतिपुरुषांचिया आदी । जी महत्तत्वां तूंचि अवधी ।

स्वयें तूं अनादि । पुरातनु ॥ ५१४ ॥
तूं सकळ विश्वजीवन । जीवांसि तूंचि निधान ।
भूतभविष्याचें ज्ञान । तुझ्याचि हातीं ॥ ५१५ ॥
जी श्रुतीचियां लोचनां । स्वरूपसुख तूंचि अभिन्ना ।
त्रिभुवनाचिया आयतना । आयतन तूं ॥ ५१६ ॥
म्हणौनि जी परम । तूंतें म्हणिजे महाधाम ।
कल्पांतीं महद्ब्रह्म । तुजमाजीं रिगे ॥ ५१७ ॥
किंबहुना तुवां देवें । विश्व विस्तारिलें आहे आघवें ।
तरि अनंतरूपा वानावें । कवणें तूंतें ॥ ५१८ ॥

वायुर्यमोग्निर्वरुणः शशाङ्कः प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।
नमो नमस्तेऽस्तुसहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥ ३९॥
नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वं सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥ ४०॥

जी काय एक तूं नव्हसी । कवणे ठायीं नससी ।
हें असो जैसा आहासी । तैसिया नमो ॥ ५१९ ॥
वायु तूं अनंता । यम तूं नियमिता ।
प्राणिगणीं वसता । अग्नि तो तूं ॥ ५२० ॥
वरुण तूं सोम । स्रष्टा तूं ब्रह्म ।
पितामहाचाही परम । आदि जनक तूं ॥ ५२१ ॥
आणिकही जें जें कांहीं । रूप आथि अथवा नाहीं ।
तया नमो तुज तैसयाही । जगन्नाथा ॥ ५२२ ॥
ऐसें सानुरागें चित्तें । नमन केलें पंडुसुतें ।
मग पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥ ५२३ ॥
पाठीं तिये साद्यंते । न्याहाळी श्रीमूर्तीतें ।
आणि पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥ ५२४ ॥
पाहतां पाहतां प्रांतें । समाधान पावे चित्तें ।
आणि पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥ ५२५ ॥
इये चराचरीं जीं भूतें । सर्वत्र देखे तयांतें ।
आणि पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ॥ ५२६ ॥
ऐसीं रूपें तियें अद्भुतें । आश्चर्यें स्फुरती अनंतें ।
तंव तंव नमस्ते । नमस्तेचि म्हणे ॥ ५२७ ॥
आणिक स्तुतिही नाठवे । आणि निवांतुही न बैसवे ।
नेणें कैसा प्रेमभावें । गाजोंचि लागे ॥ ५२८ ॥
किंबहुना इयापरी । नमन केलें सहस्रवरी ।
कीं पुढती म्हणे श्रीहरी । तुज सन्मुखा नमो ॥ ५२९ ॥
देवासि पाठी पोट आथि कीं नाहीं । येणें उपयोगु आम्हां काई ।
तरि तुज पाठिमोरेयाही । नमो स्वामी ॥ ५३० ॥
उभा माझिये पाठीसीं । म्हणौनि पाठीमोरें म्हणावें तुम्हांसी ।
सन्मुख विन्मुख जगेंसीं । न घडे तुज ॥ ५३१ ॥
आतां वेगळालिया अवयवां । नेणें रूप करूं देवा ।
म्हणौनि नमो तुज सर्वा । सर्वात्मका ॥ ५३२ ॥
जी अनंतबळसंभ्रमा । तुज नमो अमित विक्रमा ।
सकळकाळीं समा । सर्वरूपा ॥ ५३३ ॥
आघविया आकाशीं जैसें । अवकाशचि होऊनि आकाश असे ।
तूं सर्वपणें तैसें । पातलासि सर्व ॥ ५३४ ॥

किंबहुना केवळ । सर्व हें तूंचि निखिळ ।
परी क्षीरार्णवीं कल्लोळ । पयाचे जैसे ॥ ५३५ ॥
म्हणौनिया देवा । तूं वेगळा नव्हसी सर्वां ।
हें आलें मज सद्भावा । आतां तूंचि सर्व ॥ ५३६ ॥

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमानं तवेदं मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥ ४१॥

परि ऐसिया तूतें स्वामी । कहींच नेणों जी आम्ही ।
म्हणौनि सोयरे संबंधधर्मी । राहाटलों तुजसीं ॥ ५३७ ॥
अहा थोर वाउर जाहलें । अमृतें संमार्जन म्यां केलें ।
वारिकें घेऊनि दिधलें । कामधेनूतें ॥ ५३८ ॥
परिसाचा खडवाचि जोडला । कीं फोडोनि आम्ही गाडोरा घातला ।
कल्पतरू तोडोनि केला । कूंप शेता ॥ ५३९ ॥
चिंतामणीची खाणी लागली । तेणें करें वोढाळें वोल्हांडिली ।
तैसी तुझी जवळिक धाडिली । सांगातीपणें ॥ ५४० ॥
हें आजिचेंचि पाहें पां रोकडें । कवण झुंज हें केवढें ।
एथ परब्रह्म तूं उघडें । सारथी केलासी ॥ ५४१ ॥
यया कौरवांचिया घरा । शिष्टाई धाडिलासि दातारा ।
ऐसा वणिजेसाठीं जागेश्वरा । विकलासि आम्हीं ॥ ५४२ ॥
तूं योगियांचें समाधिसुख । कैसा जाणेचिना मी मूर्ख ।
उपरोधु जी सन्मुख । तुजसीं करूं ॥ ५४३ ॥

यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि विहारशय्यासनभोजनेषु ।
एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥ ४२॥

तूं या विश्वाची अनादि आदी । बैससी जिये सभासदीं ।
तेथें सोयरीकीचिया संबंधीं । रळीं बोलों ॥ ५४४ ॥
विपायें राउळा येवों । तरि तुझेनि अंगें मानु पावों ।
न मानिसी तरी जावों । रुसोनि सलगी ॥ ५४५ ॥
पायां लागोनि बुझावणी । तुझ्या ठायीं शारङ्गपाणी ।
पाहिजे ऐशी करणी । बहु केली आम्हीं ॥ ५४६ ॥
सजणपणाचिया वाटा । तुजपुढें बैसें उफराटा ।
हा पाडु काय वैकुंठा ? । परि चुकलों आम्हीं ॥ ५४७ ॥
देवेंसि कोलकाठी धरूं । आखाडा झोंबीलोंबी करूं ।
सारी खेळतां आविष्करूं । निकरेंही भांडों ॥ ५४८ ॥
चांग तें उराउरीं मागों । देवासि कीं बुद्धि सांगों ।
तेवींचि म्हणों काय लागों । तुझें आम्ही ॥ ५४९ ॥
ऐसा अपराधु हा आहे । जो त्रिभुवनीं न समाये ।
जी नेणतांचि कीं पाये । शिवतिले तुझे ॥ ५५० ॥
देवो बोनयाच्या अवसरीं । लोभें कीर आठवण करी ।
परी माझा निसुग गर्व अवधारीं । जे फुगूनचि बैसें ॥ ५५१ ॥
देवाचिया भोगायतनीं । खेळतां आशंकेना मनीं ।
जी रिगोनियां शयनीं । सरिसा पहुडें ॥ ५५२ ॥
'कृष्ण म्हणौनि हाकारिजे । यादवपणें तूंतें लेखिजे ।

आपली आण घालिजे । जातां तुज ॥ ५५३ ॥
मज एकासनीं बैसणें । कां तुझा बोलु न मानणें ।
हें वोतटीचेनि दाटपणें । बहुत घडलें ॥ ५५४ ॥
म्हणौनि काय काय आतां । निवेदिजेल अनंता ।
मी राशि आहें समस्तां । अपराधांचि ॥ ५५५ ॥
यालागीं पुढां अथवा पाठीं । जियें राहटलों बहुवें वोखटीं ।
तियें मायेचिया परी पोटीं । सामावीं प्रभो ॥ ५५६ ॥
जी कोण्ही एके वेळे । सरिता घेऊन येती खडुळें ।
तियें सामाविजेति सिंधुजळें । आन उपायो नाहीं ॥ ५५७ ॥
तैसी प्रीती कां प्रमादें । देवेंसीं मज विरुद्धें ।
बोलविलीं तियें मुकुंदें । उपसाहावीं जी ॥ ५५८ ॥
आणि देवाचेनि क्षमत्वें क्षमा । आधारु जाली आहे या भूतग्रामा ।
म्हणौनि जी पुरुषोत्तमा । विनवूं तें थोडें ॥ ५५९ ॥
तरी आतां अप्रमेया । मज शरणागता आपुलिया ।
क्षमा कीजो जी यया । अपराधांसि ॥ ५६० ॥

पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ४३॥

जी जाणितलें मियां साचें । महिमान आतां देवाचें ।
जे देवो होय चराचराचें । जन्मस्थान ॥ ५६१ ॥
हरिहरादि समस्तां । देवा तूं परम देवता ।
वेदांतेंही पढविता । आदिगुरु तूं ॥ ५६२ ॥
गंभीर तूं श्रीरामा । नाना भूतैकसमा ।
सकळगुणीं अप्रतिमा । अद्‌वितीया ॥ ५६३ ॥
तुजसी नाहीं सरिसें । हें प्रतिपादनचि कायसें ? ।
तुवां जालेनि आकाशें । सामाविलें जग ॥ ५६४ ॥
तया तुझेनि पाडें दुजें । ऐसें बोलतांचि लाजिजे ।
तेथ अधिकाची कीजे । गोठी केवीं ॥ ५६५ ॥
म्हणौनि त्रिभुवनीं तूं एकु । तुजसरिखा ना अधिकु ।
तुझा महिमा अलौकिकु । नेणिजे वानूं ॥ ५६६ ॥

तस्मात् प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ।
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः प्रियायाऽर्हसि देव सोढुम् ॥ ४४॥

ऐसें अर्जुनें म्हणितलें । मग पुढती दंडवत घातलें ।
तेथें सात्त्विकाचें आलें । भरतें तया ॥ ५६७ ॥
मग म्हणतसे प्रसीद प्रसीद । वाचा होतसे सद्‌गद ।
काढी जी अपराध- । समुद्रौनि मातें ॥ ५६८ ॥
तुज विश्वसुहृदातें कहीं । सोयरेपणें न मनूंचि पाहीं ।
तुज विईश्वेश्वराचिया ठायीं । ऐश्वर्य केलें ॥ ५६९ ॥
तूं वर्णनीय परी लोभें । मातें वर्णिसी पां सभे ।
तरि मियां वल्गिजे क्षोभें । अधिकाधिक ॥ ५७० ॥
आतां ऐसिया अपराधां । मर्यादा नाहीं मुकुंदा ।
म्हणौनि रक्ष रक्ष प्रमादा । पासोनियां ॥ ५७१ ॥

जी हेंचि विनवावयालागीं । कैंची योग्यता माझिया आंगीं ।
परी अपत्य जैसें सलगी । बापेंसीं बोले ॥ ५७२ ॥
पुत्राचे अपराध । जरी जाहले अगाध ।
तरी पिता साहे निर्द्वंद्व । तैसें साहिजो जी ॥ ५७३ ॥
सख्याचें उद्धत । सखा साहे निवांत ।
तैसें तुवां समस्त । साहिजो जी ॥ ५७४ ॥
प्रियाचिया ठायीं सन्मान । प्रिय न पाहें सर्वथा जाण ।
तेवीं उच्छिष्ट काढिलें आपण । ते क्षमा कीजो जी ॥ ५७५ ॥
नातरी प्राणाचें सोयरें भेटे । मग जीवें भूतलीं जियें संकटें ।
तियें निवेदितां न वाटे । संकोचु कांहीं ॥ ५७६ ॥
कां उखितें आंगें जीवें । आपणपें दिधलें जिया मनोभावें ।
तिया कांतु मिनलिया न राहवें । हृदय जेवीं ॥ ५७७ ॥
तयापरी जी मियां । हें विनविलें तुमतें गोसाविया ।
आणि कांहीं एक म्हणावया । कारण असे ॥ ५७८ ॥

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।
तदेव मे दर्शय देव रूपं प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ ४५॥

तरी देवेंसीं सलगी केली । जे विश्वरूपाची आळी घेतली ।
ते मायबापें पुरविली । स्नेहाळाचेनि ॥ ५७९ ॥
सुरतरूंची झाडें । आंगणीं लावावीं कोडें ।
देयावें कामधेनुचें पाडें । खेळावया ॥ ५८० ॥
मियां नक्षत्रीं डाव पाडावा । चंद्र चेंडुवालागीं आणावा ।
हा छंदु सिद्धी नेला आघवा । माउलिये तुवां ॥ ५८१ ॥
जिया अमृतलेशालागीं सायास । तयाचा पाऊस केला चारी मास ।
पृथ्वी वाहून चासेचास । चिंतामणी पेरिले ॥ ५८२ ॥
ऐसा कृतकृत्य केला स्वामी । बहुवे लळा पाळिला तुम्हीं ।
दाविलें जें हरब्रह्मीं । नायकिजे कानीं ॥ ५८३ ॥
मा देखावयाची केउती गोठी । जयाची उपनिषदां नाहीं भेटी ।
ते जिव्हारींची गांठी । मजलागीं सोडिली ॥ ५८४ ॥
जी कल्पादीलागोनि । आजिची घडी धरुनी ।
माझीं जेतुलीं हौनी । गेलीं जन्में ॥ ५८५ ॥
तयां आघवियांचि आंतु । घरडोळी घेऊनि असें पाहतु ।
परि ही देखिली ऐकिली मातु । आतुडेचिना ॥ ५८६ ॥
बुद्धीचें जाणणें । कहीं न वचेचि याचेनि आंगणें ।
हे सादही अंतःकरणें । करवेचिना ॥ ५८७ ॥
तेथा डोळ्यां देखी होआवी । ही गोठीचि कायसया करावी ।
किंबहुना पूर्वी । दृष्ट ना श्रुत ॥ ५८८ ॥
तें हें विश्वरूप आपुलें । तुम्हीं मज डोळां दाविलें ।
तरी माझें मन झालें । हृष्ट देवा ॥ ५८९ ॥
परि आतां ऐसी चाड जीवीं । जे तुजसीं गोठी करावी ।
जवळीक हे भोगावी । आलिंगावासी ॥ ५९० ॥
ते याचि रूपीं करूं म्हणिजे । तरि कोणे एके मुखेंसी चावळिजे ।
आणि कवणा खेंव देईजे । तुज लेख नाहीं ॥ ५९१ ॥
म्हणौनि वारियासवें धावणें । न ठके गगना खेंव देणें ।
जळकेली खेळणें । समुद्रीं केउतें ? ॥ ५९२ ॥
यालागीं जी देवा । एथिंचें भय उपजतसे जीवा ।

म्हणौनि येतुला लळा पाळावा । जे पुरे हें आतां ॥ ५९३ ॥
पैं चराचर विनोदें पाहिजे । मग तेणें सुखें घरीं राहिजे ।
तैसें चतुर्भुज रूप तुझें । तो विसांवा आम्हां ॥ ५९४ ॥
आम्हीं योगजात अभ्यासावें । तेणें याचि अनुभवा यावें ।
शास्त्रांतें आलोडावें । परि सिद्धांतु तो हाचि ॥ ५९५ ॥
आम्हीं यजनें किजती सकळें । परि तियें फळावीं येणेंचि फळें ।
तीर्थें होतु सकळें । याचिलागीं ॥ ५९६ ॥
आणीकही कांहीं जें जें । दान पुण्य आम्हीं कीजे ।
तया फळीं फळ तुझें । चतुर्भुज रूप ॥ ५९७ ॥
ऐसी तेथिंची जीवा आवडी । म्हणौनि तेंचि देखावया लवडसवडी ।
वर्तत असे ते सांकडी । फेडीजे वेगीं ॥ ५९८ ॥
अगा जीवींचें जाणतेया । सकळ विश्ववसवितेया ।
प्रसन्न होईं पूजितया । देवांचिया देवा ॥ ५९९ ॥

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तमिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥ ४६॥

कैसें नीलोत्पलातें रांवित । आकाशाही रंगु लावित ।
तेजाची वोज दावित । इंद्रनीळा ॥ ६०० ॥
जैसा परिमळ जाहला मरगजा । कां आनंदासि निघालिया भुजा ।
ज्याचे जानुवरी मकरध्वजा । जोडली बरव ॥ ६०१ ॥
मस्तकीं मुकुटातें ठेविलें । कीं मुकुटा मुकुट मस्तक झालें ।
शृंगारा लेणें लाधलें । आंगाचेनि जया ॥ ६०२ ॥
इंद्रधनुष्याचिये आडणी । माजीं मेघ गगनरंगणीं ।
तैसें आवरिलें शारङ्गपाणी । वैजयंतिया ॥ ६०३ ॥
आतां कवणी ते उदार गदा । असुरां देत कैवल्य पदा ।
कैसें चक्र हन गोविंदा । सौम्यतेजें मिरवे ॥ ६०४ ॥
किंबहुना स्वामी । तें देखावया उत्कंठित पां मी ।
म्हणौनि आतां तुम्हीं । तैसया होआवें ॥ ६०५ ॥
हे विश्वरूपाचे सोहळे । भोगूनि निवाले जी डोळे ।
आतां होताति आंधले । कृष्णमूर्तीलागीं ॥ ६०६ ॥
तें साकार कृष्णरूपडें । वांचूनि पाहों नावडे ।
तें न देखतां थोडें । मानिताती हे ॥ ६०७ ॥
आम्हां भोगमोक्षाचिया ठायीं । श्रीमूर्तीवांचूनि नाहीं ।
म्हणौनि तैसाचि साकारु होईं । हें सांवरीं आतां ॥ ६०८ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।
तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥ ४७॥

या अर्जुनाचिया बोला । विश्वरूपा विस्मयो जाहला ।
म्हणे ऐसा नाहीं देखिला । धसाळ कोणी ॥ ६०९ ॥
कोण हे वस्तु पावला आहासी । तया लाभाचा तोषु न घेसी ।
मा भेणें काय नेणों बोलसी । हेकाडु ऐसा ॥ ६१० ॥
आम्हीं सावियाचि जैं प्रसन्न होणें । तैं आंगचिवरी म्हणें देणें ।

वांचोनि जीव असे वेंचणें । कवणासि गा ॥ ६११ ॥
तें हें तुझिये चाडे । आजि जिवाचेंचि दळवाडें ।
कामऊनियां येवढें । रचिलें ध्यान ॥ ६१२ ॥
ऐसी काय नेणों तुझिये आवडी । जाहली प्रसन्नता आमुची वेडी ।
म्हणौनि गौप्याचीही गुढी । उभविली जगीं ॥ ६१३ ॥
तें हें अपारां अपार । स्वरूप माझें परात्पर ।
एथूनि ते अवतार । कृष्णादिक ॥ ६१४ ॥
हें ज्ञानतेजाचें निखिळ । विश्वात्मक केवळ ।
अनंत हे अढळ । आद्य सकळां ॥ ६१५ ॥
हें तुजवांचोनि अर्जुना । पूर्वी श्रुत दृष्ट नाहीं आना ।
जे जोगें नव्हे साधना । म्हणौनियां ॥ ६१६ ॥

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।
एवं रूपः शक्य अहं नृलोके द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ४८॥

याची सोय पातले । आणि वेदीं मौनचि घेतलें ।
याज्ञिकी माघौते आले । स्वर्गौनियां ॥ ६१७ ॥
साधकीं देखिला आयासु । म्हणौनि वाळिला योगाभ्यासु ।
आणि अध्ययनें सौरसु । नाहीं एथ ॥ ६१८ ॥
सीगेचीं सत्कर्मे । धाविन्नलीं संभ्रमें ।
तिहीं बहुतेकीं श्रमें । सत्यलोकु ठाकिला ॥ ६१९ ॥
तपीं ऐश्वर्य देखिलें । आणि उग्रपण उभयांचि सांडिलें ।
एक तपसाधन जें ठेलें । अपारांतरें ॥ ६२० ॥
तें हें तुवां अनायासें । विश्वरूप देखिलें जैसें ।
इये मनुष्यलोकीं तैसें । न फवेचि कवणा ॥ ६२१ ॥
आजि ध्यानसंपत्तीलागीं । तूंचि एकु आथिला जगीं ।
हें परम भाग्य आंगीं । विरंचीही नाहीं ॥ ६२२ ॥

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम् ।
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ४९॥

म्हणौनि विश्वरूपलाभें श्लाघ । एथिचें भय नेघ नेघ ।
हें वांचूनि अन्य चांग । न मनीं कांहीं ॥ ६२३ ॥
हां गा समुद्र अमृताचा भरला । आणि अवसांत वरपडा जाहला ।
मग कोणीही आथि वोसंडिला । बुडिजैल म्हणौनि ? ॥ ६२४ ॥
नातरी सोनयाचा डोंगरु । येसणा न चले हा थोरु ।
ऐसें म्हणौनि अव्हेरु । करणें घडे ? ॥ ६२५ ॥
दैवें चिंतामणी लेईजे । कीं हें ओझें म्हणौनि सांडिजे ? ।
कामधेनु दवडिजे । न पोसवे म्हणौनि ? ॥ ६२६ ॥
चंद्रमा आलिया घरा । म्हणिजे निगे करितोसि उबारा ।
पडिसायि पाडितोसि दिनकरा । परता सर ॥ ६२७ ॥
तैसें ऐश्वर्य हें महातेज । आजि हातां आलें आहे सहज ।
कीं एथ तुज गजबज । होआवी कां ? ॥ ६२८ ॥
परि नेणसीच गांवढिया । काय कोपों आतां धनंजया ।
आंग सांडोनि छाया । आलिंगितोसि मा ? ॥ ६२९ ॥

हें नव्हे जो मी साचें । एथ मन करूनियां काचें ।
प्रेम धरिसी अवगणियेचें । चतुर्भुज जें ॥ ६३० ॥
तरि अझुनिवरी पार्था । सांडीं सांडीं हे व्यवस्था ।
इयेविषयीं आस्था । करिसी झणें ॥ ६३१ ॥
हें रूप जरी घोर । विकृति आणि थोर ।
तरी कृतनिश्चयाचें घर । हेंचि करीं ॥ ६३२ ॥
कृपण चित्तवृत्ति जैसी । रोंवोनि घालीं ठेवयापासीं ।
मग नुसधेनि देहेंसीं । आपण असे ॥ ६३३ ॥
कां अजातपक्षिया जवळा । जीव बैसवूनि अविसाळां ।
पक्षिणी अंतराळा- । माजीं जाय ॥ ६३४ ॥
नाना गाय चरे डोंगरीं । परि चित्त बांधिलें वत्सें घरीं ।
प्रेम एथिंचें करीं । स्थानपती ॥ ६३५ ॥
येरें वरिचिलेनि चित्तें । बाह्य सख्य सुखापुरतें ।
भोगिजो कां श्रीमूर्तीतें । चतुर्भुज ॥ ६३६ ॥
परि पुढतपुढती पांडवा । हा एक बोलु न विसरावा ।
जे इये रूपींहूनि सद्भावा । नेदावें निघों ॥ ६३७ ॥
हें कहीं नव्हतेंचि देखिलें । म्हणौनि भय जें तुज उपजलें ।
तें सांडीं एथ संचलें । असों दे प्रेम ॥ ६३८ ॥
आतां करूं तुजयासारखें । ऐसें म्हणितलें विश्वतोमुखें ।
तरि मागील रूप सुखें । न्याहाळीं पां तूं ॥ ६३९ ॥

संजय उवाच ।
इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ॥
आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ५०॥

ऐसें वाक्य बोलतखेंवो । मागुता मनुष्य जाहला देवो ।
हें ना परि नवलावो । आवडीचा तिये ॥ ६४० ॥
श्रीकृष्णचि कैवल्य उघडें । वरि सर्वस्व विश्वरूपायेवढें ।
हातीं दिधलें कीं नावडे । अर्जुनासि ॥ ६४१ ॥
वस्तु घेऊनि वाळिजे । जैसें रत्नासि दूषण ठेविजे ।
नातरी कन्या पाहूनियां म्हणिजे । मना न ये हे ॥ ६४२ ॥
तया विश्वरूपायेवढी दशा । करितां प्रीतीचा वाढू कैसा ।
सेल दीधलीसे उपदेशा । किरीटीसिं देवें ॥ ६४३ ॥
मोडोनि भांगाराचा रवा । लेणें घडिलें आपलिया सवा ।
मग नावडे जरी जीवा । तरी आटिजे पुढती ॥ ६४४ ॥
तैसें शिष्याचिये प्रीती जाहलें । कृष्णत्व होतें तें विश्वरूप केलें ।
तें मना नयेचि मग आणिलें । कृष्णपण मागुतें ॥ ६४५ ॥
हा ठाववरी शिष्याची निकसी । सहातें गुरु आहाती कवणे देशीं ? ।
परि नेणिजे आवडी कैशी । संजयो म्हणे ॥ ६४६ ॥
मग विश्वरूप व्यापुनि भोंवतें । जें दिव्य तेज प्रगटलें होतें ।
तेंचि सामावलें मागुतें । कृष्णरूपीं तये ॥ ६४७ ॥
जैसें त्वंपद हें आघवें । तत्पदीं सामावे ।
अथवा द्रुमाकारु सांठवे । बीजकणिके जेवीं ॥ ६४८ ॥
नातरी स्वप्नसंभ्रमु जैसा । गिळी चेइली जीवदशा ।
श्रीकृष्णें योगु हा तैसा । संहारिला तो ॥ ६४९ ॥
जैसी प्रभा हारपली बिंबीं । कीं जळदसंपत्ती नभीं ।
नाना भरतें सिंधुगर्भीं । रिगालें राया ॥ ६५० ॥

हो कां जे कृष्णाकृतीचिये मोडी । होती विश्वरूपपटाची घडी ।
ते अर्जुनाचिये आवडी । उकलूनि दाविली ॥ ६५१ ॥
तंव परिमाणा रंगु । तेणें देखिलें साविया चांगु ।
तेथ ग्राहकीये नव्हेचि लागु । म्हणौनि घडी केली पुढती ॥ ६५२ ॥
तैसें वाढीचेनि बहुवसपणें । रूपें विश्व जिंतिलें जेणें ।
तें सौम्य कोडिसवाणें । साकार जाहलें ॥ ६५३ ॥
किंबहुना अनंतें । धरिलें धाकुटपण मागुतें ।
परि आश्वासिलें पार्थातें । बिहालियासी ॥ ६५४ ॥
जो स्वप्नीं स्वर्गा गेला । तो अवसांत जैसा चेइला ।
तैसा विस्मयो जाहला । किरीटीसी ॥ ६५५ ॥
नातरी गुरुकृपेसवें । वोसरलेया प्रपंचज्ञान आघवें ।
स्फुरे तत्त्व तेवीं पांडवें । श्रीमूर्ति देखिली ॥ ६५६ ॥
तया पांडवा ऐसें चित्तीं । आड विश्वरूपाची जवनिका होती ।
ते फिटोनि गेली परौती । हें भलें जाहलें ॥ ६५७ ॥
काय काळातें जिणोनि आला । कीं महावातु मागां सांडिला ।
आपुलिया बाही उतरला । सातही सिंधु ॥ ६५८ ॥
ऐसा संतोष बहु चित्तें । घेइजत असे पंडुसुतें ।
विश्वरूपापाठीं कृष्णातें । देखोनियां ॥ ६५९ ॥
मग सूर्याचिया अस्तमानीं । मागुती तारा उगवती गगनीं ।
तैसी देखों लागला अवनीं । लोकांसहित ॥ ६६० ॥
पाहे तंव तेंचि कुरुक्षेत्र । तैसेंचि देखे दोहीं भागीं गोत्र ।
वीर वर्षताती शस्त्रास्त्र । संघाटवरी ॥ ६६१ ॥
तया बाणांचिया मांडवाआंतु । तैसाचि रथु देखे निवांतु ।
धुरे बैसला लक्ष्मीकांतु । आपण तळीं ॥ ६६२ ॥

अर्जुन उवाच ।
दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृउतिं गतः ॥ ५१॥

एवं मागील जैसें तैसें । तेणें देखिलें वीरविलासें ।
मग म्हणे जियालों ऐसें । जाहलें आतां ॥ ६६३ ॥
बुद्धीतें सांडोनि ज्ञान । भेणें वळघलें रान ।
अहंकारेंसी मन । देशोधडी जाहलें ॥ ६६४ ॥
इंद्रियें प्रवृत्ती भुललीं । वाचा प्राणा चुकली ।
ऐसें आपांपरी होती जाली । शरीरग्रामीं ॥ ६६५ ॥
तियें आघवींचि मागुतीं । जिवंत भेटलीं प्रकृती ।
आतां जिताणें श्रीमूर्ती । जाहलें मियां ॥ ६६६ ॥
ऐसें सुख जीवीं घेतलें । मग श्रीकृष्णातें म्हणितलें ।
मियां तुमचें रूप देखिलें । मानुष हें ॥ ६६७ ॥
हें रूप दाखवणें देवराया । कीं मज अपत्या चुकलिया ।
बुझावोनि तुवां माया । स्तनपान दिधलें ॥ ६६८ ॥
जी विश्वरूपाचिया सागरीं । होतों तरंग मवित वांवेवरी ।
तो इये निजमूर्तीच्या तीरीं । निगालों आतां ॥ ६६९ ॥
आइकें द्वारकापुरसुहाडा । मज सुकतिया जी झाडा ।
हे भेटी नव्हे बहुडा । मेघाचा केला ॥ ६७० ॥
जी सावियाची तृषा फुटला । तया मज अमृतसिंधु हा भेटला ।
आतां जिणयाचा जाहला । भरंवसा मज ॥ ६७१ ॥

माझिया हृदयरंगणीं । होताहे हरिखलतांची लावणी ।
सुखेंसीं बुझावणी । जाहली मज ॥ ६७२ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शकाङ्क्षिणः ॥ ५२॥

यया पार्थाचिया बोलासवें । हें काय म्हणितलें देवें ।
तुवां प्रेम ठेवूनि यावें । विश्वरूपीं कीं ॥ ६७३ ॥
मग इये श्रीमूर्ती । भेटावें सडिया आयती ।
ते शिकवण सुभद्रापती । विसरलासि मा ॥ ६७४ ॥
अगा आंधळिया अर्जुना । हाता आलिया मेरूही होय साना ।
ऐसा आथी मना । चुकीचा भावो ॥ ६७५ ॥
तरी विश्वात्मक रूपडें । जें दाविलें आम्ही तुजपुढें ।
तें शंभूही परि न जोडे । तपें करितां ॥ ६७६ ॥
आणि अष्टांगादिसंकटीं । योगी शिणताति किरीटी ।
परि अवसरु नाहीं भेटी । जयाचिये ॥ ६७७ ॥
तें विश्वरूप एकादे वेळ । कैसेनि देखों अळुमाळ ।
ऐसें स्मरतां काळ । जातसे देवां ॥ ६७८ ॥
आशेचिये अंजुळी । ठेऊनि हृदयाचिया निडळीं ।
चातक निराळीं । लागले जैसे ॥ ६७९ ॥
तैसे उत्कंठा निर्भर । होऊनियां सुरवर ।
घोकीत आठही पाहार । भेटी जयाची ॥ ६८० ॥
परि विश्वरूपासारिखें । स्वप्नींही कोण्ही न देखे ।
तें प्रत्यक्ष तुवां सुखें । देखिलें हें ॥ ६८१ ॥

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।
शक्यं एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ ५३॥

पैं उपायांसि वाटा । न वाहती एथ सुभटा ।
साहीसहित वोहटा । वाहिला वेदीं ॥ ६८२ ॥
मज विश्वरूपाचिया मोहरा । चालावया धनुर्धरा ।
तपांचियाही संभारा । नव्हेचि लागु ॥ ६८३ ॥
आणि दानादि कीर कानडें । मी यज्ञींही तैसा न सांपडें ।
जैसेनि कां सुरवाडें । देखिला तुवां ॥ ६८४ ॥
तैसा मी एकीचि परि । आंतुडें गा अवधारीं ।
जरी भक्ति येऊनि वरी । चित्तातें गा ॥ ६८५ ॥

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥ ५४॥

परि तेचि भक्ति ऐसी । पर्जन्याची सुटिका जैसी ।
धरावांचूनि अनारिसी । गतीचि नेणें ॥ ६८६ ॥

कां सकळ जळसंपत्ती । घेऊनि समुद्रातें गिंवसिती ।
गंगा जैसी अनन्यगती । मिळालीचि मिळे ॥ ६८७ ॥
तैसें सर्वभावसंभारें । न धरत प्रेम एकसरें ।
मजमाजीं संचरे । मीचि होऊनि ॥ ६८८ ॥
आणि तेवींचि मी ऐसा । थडिये माझारीं सरिसा ।
क्षीराब्धि कां जैसा । क्षीराचाचि ॥ ६८९ ॥
तैसें मजलागुनि मुंगीवरी । किंबहुना चराचरीं ।
भजनासि कां दुसरी । परीचि नाहीं ॥ ६९० ॥
तयाचि क्षणासवें । एवंविध मी जाणवें ।
जाणितला तरी स्वभावें । दृष्टही होय ॥ ६९१ ॥
मग इंधनीं अग्नि उद्दीपें । आणि इंधन हें भाष हारपे ।
तें अग्निचि होऊनि आरोपें । मूर्त जेवीं ॥ ६९२ ॥
कां उदय न कीजे तेजाकारें । तंव गगनचि होऊनि असे आंधारें ।
मग उदईलिया एकसरें । प्रकाशु होय ॥ ६९३ ॥
तैसें माझिये साक्षात्कारीं । सरे अहंकाराची वारी ।
अहंकारलोपीं अवधारीं । द्वैत जाय ॥ ६९४ ॥
मग मी तो हें आघवें । एक मीचि आथी स्वभावें ।
किंबहुना सामावे । समरसें तो ॥ ६९५ ॥

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः संगवर्जितः ॥
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ॥ ५५॥
ॐ इति श्रीमद्भग्वद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विश्वरूपदर्शनयोगोनाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

जो मजचि एकालागीं । कर्में वाहातसे आंगीं ।
जया मीवांचोनि जगीं । गोमटें नाहीं ॥ ६९६ ॥
दृष्टादृष्ट सकळ । जयाचें मीचि केवळ ।
जेणें जिणयाचें फळ । मजचि नाम ठेविलें ॥ ६९७ ॥
मग भूतें हे भाष विसरला । जे दिठी मीचि आहें सूदला ।
म्हणौनि निर्वैर जाहला । सर्वत्र भजे ॥ ६९८ ॥
ऐसा जो भक्तु होये । तयाचें त्रिधातुक हें जैं जाये ।
तैं मीचि हौनि ठायें । पांडवा गा ॥ ६९९ ॥
ऐसें जगदुदरदोंदिलें । तेणें करुणारसरसाळें ।
संजयो म्हणे बोलिलें । श्रीकृष्णदेवें ॥ ७०० ॥
ययावरी तो पंडुकुमरु । जाहला आनंदसंपदा थोरु ।
आणि कृष्णचरणचतुरु । एक तो जगीं ॥ ७०१ ॥
तेणें देवाचिया दोनही मूर्ती । निकिया न्याहाळिलिया चित्तीं ।
तंव विश्वरूपाहूनि कृष्णाकृतीं । देखिला लाभु ॥ ७०२ ॥
परि तयाचिये जाणिवे । मानु न कीजेचि देवें ।
जें व्यापकाहूनि नव्हे । एकदेशी ॥ ७०३ ॥
हेंचि समर्थावयालागीं । एक दोन चांगी ।
उपपत्ती शारङ्गी । दाविता जाहला ॥ ७०४ ॥
तिया ऐकोनि सुभद्राकांतु । चित्तीं आहे म्हणतु ।
तरि होय बरवें दोन्हीं आंतु । तें पुढती पुसों ॥ ७०५ ॥
ऐसा आलोचु करूनि जीवीं । आतां पुसती वोज बरवी ।
आदरील ते परिसावी । पुढें कथा ॥ ७०६ ॥
प्रांजळ ओंवीप्रबंधें । गोष्टी सांगिजेल विनोदें ।

तें परिसा आनंदें । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ७०७ ॥
भरोनि सद्भावाची अंजुळी । मियां वोंवियाफुलें मोकळीं ।
अर्पिलीं अंघ्रियुगुलीं । विश्वरूपाच्या ॥ ७०८ ॥
इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां एकादशोऽध्यायः ॥

ज्ञानेश्वरी/अध्याय बारावा

< ज्ञानेश्वरी

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥

॥ अथ श्रीमद्भगवद्गीता ॥

। अथ द्वादशोऽध्यायः - अध्याय बारावा । ।

। भक्तियोगः ।

जय जय वो शुद्धे । उदारे प्रसिद्धे ।
अनवरत आनंदे । वर्षतिये ॥ १ ॥
विषयव्याळें मिठी । दिधलिया नुठी ताठी ।
ते तुझिये गुरुकृपादृष्टी । निर्विष होय ॥ २ ॥
तरी कवणातें तापु पोळी । कैसेनि वो शोकु जाळी ।
जरी प्रसादरसकल्लोळीं । पुरें येसि तूं ॥ ३ ॥
योगसुखाचे सोहळे । सेवकां तुझेनि स्नेहाळे ।
सोऽहंसिद्धीचे लळे । पाळिसी तूं ॥ ४ ॥
आधारशक्तीचिया अंकीं । वाढविसी कौतुकीं ।
हृदयाकाशपल्लकीं । परीये देसी निजे ॥ ५ ॥
प्रत्यक्ज्योतीची वोवाळणी । करिसी मनपवनाचीं खेळणीं ।
आत्मसुखाची बाळलेणीं । लेवविसी ॥ ६ ॥
सतरावियेचें स्तन्य देसी । अनुहताचा हल्लरू गासी ।
समाधिबोधें निजविसी । बुझाऊनि ॥ ७ ॥
म्हणौनि साधकां तूं माउली । पिके सारस्वत तुझिया पाउलीं ।
या कारणें मी साउली । न संडीं तुझी ॥ ८ ॥
अहो सद्गुरुचिये कृपादृष्टी । तुझें कारुण्य जयातें अधिष्ठी ।
तो सकलविद्यांचिये सृष्टीं । धात्रा होय ॥ ९ ॥
म्हणौनि अंबे श्रीमंते । निजजनकल्पलते ।
आज्ञापीं मातें । ग्रंथनिरूपणीं ॥ १० ॥
नवरसीं भरवीं सागरु । करवीं उचित रत्नांचे आगरु ।
भावार्थाचे गिरिवरु । निफजवीं माये ॥ ११ ॥
साहित्यसोनियाचिया खाणी । उघडवीं देशियेचिया क्षोणीं ।
विवेकवल्लीची लावणी । हों देईं सैंघ ॥ १२ ॥
संवादफळनिधानें । प्रमेयाचीं उद्यानें ।
लावीं म्हणे गहनें । निरंतर ॥ १३ ॥
पाखांडाचे दरकुटे । मोडीं वाग्वाद अव्हांटे ।
कुतर्कांचीं दुष्टें । सावजें फेडीं ॥ १४ ॥
श्रीकृष्णगुणीं मातें । सर्वत्र करीं वो सरतें ।
राणिवे बैसवी श्रोते । श्रवणाचिये ॥ १५ ॥
ये मराठीयेचिया नगरीं । ब्रह्मविद्येचा सुकाळु करीं ।
घेणें देणें सुखचिवरी । हो देईं या जगा ॥ १६ ॥
तूं आपुलेनि स्नेहपल्लवें । मातें पांघुरविशील सदैवें ।
तरी आतांचि हें आघवें । निर्मीन माये ॥ १७ ॥
इये विनवणीयेसाठीं । अवलोकिलें गुरु कृपादृष्टी ।
म्हणे गीतार्थेंसी उठी । न बोलें बहु ॥ १८ ॥
तेथ जी जी महाप्रसादु । म्हणौनि साविया जाहला आनन्दु ।
आतां निरोपीन प्रबंधु । अवधान दीजे ॥ १९ ॥

अर्जुन उवाच ।
एवं सतत युक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १॥

तरी सकलवीराधिराजु । जो सोमवंशीं विजयध्वजु ।
तो बोलता जाहला आत्मजु । पंडुनृपाचा ॥ २० ॥
कृष्णातें म्हणे अवधारिलें । आपण विश्वरूप मज दाविलें ।
तें नवल म्हणौनि बिहालें । चित्त माझें ॥ २१ ॥
आणि इये कृष्णमूर्तीची सवे । यालागीं सोय धरिली जीवें ।
तंव नको म्हणोनि देवें । वारिलें मातें ॥ २२ ॥
तरी व्यक्त आणि अव्यक्त । हें तूंचि एक निभ्रांत ।
भक्ती पाविजे व्यक्त । अव्यक्त योगें ॥ २३ ॥
या दोनी जी वाटा । तूंतें पावावया वैकुंठा ।
व्यक्ताव्यक्त दारवंठां । रिगिजे येथ ॥ २४ ॥
पैं जे वानी श्यातुका । तेचि वेगळिये वाला येका ।
म्हणौनि एकदेशिया व्यापका । सरिसा पाडू ॥ २५ ॥
अमृताचिया सागरीं । जे लाभे सामर्थ्याची थोरी ।
तेचि दे अमृतलहरी । चुळीं घेतलेया ॥ २६ ॥
हे कीर माझ्या चित्तीं । प्रतीति आथि जी निरुती ।
परि पुसणें योगपती । तें याचिलागीं ॥ २७ ॥
जें देवा तुम्हीं नावेक । अंगिकारिलें व्यापक ।
तें साच कीं कवतिक । हें जाणावया ॥ २८ ॥
तरी तुजलागीं कर्म । तूंचि जयांचें परम ।
भक्तीसी मनोधर्म । विकोनि घातला ॥ २९ ॥
इत्यादि सर्वी परीं । जे भक्त तूंतें श्रीहरी ।
बांधोनियां जिव्हारीं । उपासिती ॥ ३० ॥
आणि जें प्रणवापैलीकडे । वैखरीयेसी जें कानडें ।
कायिसयाहि सांगडें । नव्हेचि जें वस्तु ॥ ३१ ॥
तें अक्शर जी अव्यक्त । निर्देश देशरहित ।
सोऽहंभावें उपासित । ज्ञानिये जे ॥ ३२ ॥
तयां आणि जी भक्तां । येरयेरांमाजी अनंता ।
कवणें योगु तत्त्वतां । जाणितला सांगा ॥ ३३ ॥
इया किरीटीचिया बोला । तो जगद्बंधु संतोषला ।
म्हणे हो प्रश्नु भला । जाणसी करूं ॥ ३४ ॥

श्री भगवानुवाच ।
मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ २॥

तरी अस्तुगिरीचियां उपकंठीं । रिगालिया रविबिंबापाठीं ।
रश्मी जैसे किरीटी । संचरती ॥ ३५ ॥
कां वर्षाकाळीं सरिता । जैसी चढों लागें पांडुसुता ।
तैसी नीच नवी भजतां । श्रद्धा दिसे ॥ ३६ ॥

परी ठाकिलियाहि सागरु । जैसा मागीलही यावा अनिवारु ।
तिये गंगेचिये ऐसा पडिभरु । प्रेमभावा ॥ ३७ ॥
तैसें सर्वेंद्रियांसहित । मजमाजीं सूनि चित्त ।
जे रात्रिदिवस न म्हणत । उपासिती ॥ ३८ ॥
इयापरी जे भक्त । आपणपें मज देत ।
तेचि मी योगयुक्त । परम मानीं ॥ ३९ ॥

ये त्वक्षर्मनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवं ॥ ३॥

आणि येर तेही पांडवा । जे आरूढोनि सोऽहंभावा ।
झोंबती निरवयवा । अक्षरासी ॥ ४० ॥
मनाची नखी न लगे । जेथ बुद्धीची दृष्टी न रिगे ।
ते इंद्रियां कीर जोगें । कायि होईल ? ॥ ४१ ॥
परी ध्यानाही कुवाडें । म्हणौनि एके ठायीं न संपडे ।
व्यक्तीसि माजिवडें । कवणेही नोहे ॥ ४२ ॥
जया सर्वत्र सर्वपणें । सर्वांही काळीं असणें ।
जें पावूनि चिंतवणें । हिंपुटी जाहलें ॥ ४३ ॥
जें होय ना नोहे । जें नाहीं ना आहे ।
ऐसें म्हणौनि उपाये । उपजतीचि ना ॥ ४४ ॥
जें चळे ना ढळे । सरे ना मैळे ।
तें आपुलेनीचि बळें । आंगविलें जिहीं ॥ ४५ ॥

सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ ४॥

पैं वैराग्यमहापावकें । जाळूनि विषयांचीं कटकें ।
अधपलीं तवकें । इंद्रियें धरिलीं ॥ ४६ ॥
मग संयमाची धाटी । सूनि मुरडिलीं उफराटीं ।
इंद्रियें कोंडिलीं कपाटीं । हृदयाचिया ॥ ४७ ॥
अपानींचिया कवाडा । लावोनि आसनमुद्रा सुहाडा ।
मूळबंधाचा हुडा । पन्नासिला ॥ ४८ ॥
आशेचे लाग तोडिले । अधैर्याचे कडे झाडिले ।
निद्रेचें शोधिलें । काळवखें ॥ ४९ ॥
वज्राग्नीचिया ज्वाळीं । करूनि सप्तधातूंची होळी ।
व्याधींच्या सिसाळीं । पूजिलीं यंत्रें ॥ ५० ॥
मग कुंडलिनियेचा टेंभा । आधारीं केला उभा ।
तया चोजवलें प्रभा । निमथावरी ॥ ५१ ॥
नवद्वारांचिया चौचकीं । बाणूनि संयतीची आडवंकी ।
उघडिली खिडकी । ककारांतींची ॥ ५२ ॥
प्राणशक्तिचामुंडे । प्रहारूनि संकल्पमेंढे ।
मनोमहिषाचेनि मुंडें । दिधलीं बळी ॥ ५३ ॥
चंद्रसूर्यां बुझावणी । करूनि अनुहताची सुडावणी ।

सतरावियेचें पाणी । जिंतिलें वेगीं ॥ ५४ ॥
मग मध्यमा मध्य विवरें । तेणें कोरिवें दादरें ।
ठाकिलें चवरें । ब्रह्मरंध्र ॥ ५५ ॥
वरी मकारांत सोपान । ते सांडोनिया गहन ।
काखे सूनियां गगन । भरले ब्रह्मीं ॥ ५६ ॥
ऐसे जे समबुद्धी । गिळावया सोऽहंसिद्धी ।
आंगविताती निरवधी । योगदुर्गें ॥ ५७ ॥
आपुलिया साटोवाटी । शून्य घेती उठाउठीं ।
तेही मातेंचि किरीटी । पावती गा ॥ ५८ ॥
वांचूनि योगचेनि बळें । अधिक कांहीं मिळे ।
ऐसें नाहीं आगळें । कष्टचि तया ॥ ५९ ॥

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥ ५॥

जिहीं सकळ भूतांचिया हितीं । निरालंबीं अव्यक्तीं ।
पसरलिया आसक्ती । भक्तीवीण ॥ ६० ॥
तयां महेन्द्रादि पदें । करिताति वाटवधें ।
आणि ऋद्धिसिद्धींचीं द्वंद्वें । पाडोनि ठाती ॥ ६१ ॥
कामक्रोधांचे विलग । उठावती अनेग ।
आणि शून्येंसीं आंग । झुंजवावें कीं ॥ ६२ ॥
ताहानें ताहानचि पियावी । भुकेलिया भूकचि खावी ।
अहोरात्र वावीं । मवावा वारा ॥ ६३ ॥
उनी दिहाचें पहुडणें । निरोधाचें वेल्हावणें ।
झाडासि साजणें । चाळावें गा ॥ ६४ ॥
शीत वेढावें । उष्ण पांघुरावें ।
वृष्टीचिया असावें । घरांआंतु ॥ ६५ ॥
किंबहुना पांडवा । हा अग्निप्रवेशु नीच नवा ।
भातारेंवीण करावा । तो हा योगु ॥ ६६ ॥
एथ स्वामीचें काज । ना वापिकें व्याज ।
परी मरणेंसीं झुंज । नीच नवें ॥ ६७ ॥
ऐसें मृत्यूहूनि तीख । कां घोंटे कढत विख ।
डोंगर गिळितां मुख । न फाटे काई ? ॥ ६८ ॥
म्हणौनि योगाचियां वाटा । जे निगाले गा सुभटा ।
तयां दुःखाचाचि शेलवांटा । भागा आला ॥ ६९ ॥
पाहें पां लोहाचे चणे । जैं बोचरिया पडती खाणें ।
तैं पोट भरणें कीं प्राणें । शुद्धी म्हणों ॥ ७० ॥
म्हणौनि समुद्र बाहीं । तरणे आथि केंही ।
कां गगनामाजीं पाईं । खोलिजतु असे ? ॥ ७१ ॥
वळघलिया रणाची थाटी । आंगीं न लागतां कांठी ।
सूर्याची पाउटी । कां होय गा ॥ ७२ ॥
यालागीं पांगुळा हेवा । नव्हे वायूसि पांडवा ।
तेवीं देहवंता जीवां । अव्यक्तीं गति ॥ ७३ ॥

ऐसाही जरी धिंवसा । बांधोनियां आकाशा ।
झोंबती तरी क्लेशा । पात्र होती ॥ ७४ ॥
म्हणौनि येर ते पार्था । नेणतीचि हे व्यथा ।
जे कां भक्तिपंथा । वोटंगले ॥ ७५ ॥

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥ ६॥

कर्मेंद्रियें सुखें । करिती कर्में अशेखें ।
जियें कां वर्णविशेखें । भागा आलीं ॥ ७६ ॥
विधीतें पाळित । निषेधातें गाळित ।
मज देऊनि जाळित । कर्मफळें ॥ ७७ ॥
ययापरी पाहीं । अर्जुना माझें ठाईं ।
संन्यासूनि नाहीं । करिती कर्में ॥ ७८ ॥
आणीकही जे जे सर्व । कायिक वाचिक मानसिक भाव ।
तयां मीवांचूनि धांव । आनौती नाहीं ॥ ७९ ॥
ऐसे जे मत्पर । उपासिती निरंतर ।
ध्यानमिषें घर । माझें झालें ॥ ८० ॥
जयांचिये आवडी । केली मजशीं कुळवाडी ।
भोग मोक्ष बापुडीं । त्यजिलीं कुळें ॥ ८१ ॥
ऐसे अनन्ययोगें । विकले जीवें मनें आंगें ।
तयांचे कायि एक सांगें । जें सर्व मी करीं ॥ ८२ ॥

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥ ७॥

किंबहुना धनुर्धरा । जो मातेचिया ये उदरा ।
तो मातेचा सोयरा । केतुला पां ॥ ८३ ॥
तेवीं मी तयां । जैसे असती तैसियां ।
कळिकाळ नोकोनियां । घेतला पट्टा ॥ ८४ ॥
एऱ्हवीं तरी माझियां भक्तां । आणि संसाराची चिंता ।
काय समर्थाची कांता । कोरान्न मागे ॥ ८५ ॥
तैसे ते माझें । कलत्र हें जाणिजे ।
कायिसेनिही न लजें । तयांचेनि मी ॥ ८६ ॥
जन्ममृत्यूचिया लाटीं । झळंबती इया सृष्टी ।
तें देखोनियां पोटीं । ऐसें जाहलें ॥ ८७ ॥
भवसिंधूचेनि माजें । कवणासि धाकु नुपजे ।
तेथ जरी कीं माझे । बिहिती हन ॥ ८८ ॥
म्हणौनि गा पांडवा । मूर्तीचा मेळावा ।
करूनि त्यांचिया गांवा । धांवतु आलों ॥ ८९ ॥
नामाचिया सहस्रवरी । नावा इया अवधारीं ।
सजूनियां संसारीं । तारू जाहलों ॥ ९० ॥
सडे जे देखिले । ते ध्यानकासे लाविले ।

परीग्रहीं घातले । तरियावरी ॥ ९१ ॥
प्रेमाची पेटी । बांधली एकाचिया पोटीं ।
मग आणिले तटीं । सायुज्याचिया ॥ ९२ ॥
परी भक्तांचेनि नांवें । चतुष्पदादि आघवे ।
वैकुंठींचिये राणिवे । योग्य केले ॥ ९३ ॥
म्हणौनि गा भक्तां । नाहीं एकही चिंता ।
तयांतें समुद्धर्ता । आथि मी सदा ॥ ९४ ॥
आणि जेव्हांचि कां भक्तीं । दीधली आपुली चित्तवृत्ती ।
तेव्हांचि मज सूति । त्यांचिये नाटीं ॥ ९५ ॥
याकारणें गा भक्तराया । हा मंत्र तुवां धनंजया ।
शिकिजे जे यया । मार्गा भजिजे ॥ ९६ ॥

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ।
निवसिष्यसि मय्येव अत उर्ध्वं न संशयः ॥ ८॥

अगा मानस हें एक । माझ्या स्वरूपीं वृत्तिक ।
करूनि घालीं निष्टंक । बुद्धि निश्चयेंसीं ॥ ९७ ॥
इयें दोनीं सरिसीं । मजमाजीं प्रेमेसीं ।
रिगालीं तरी पावसी । मातें तूं गा ॥ ९८ ॥
जे मन बुद्धि इहीं । घर केलें माझ्यां ठायीं ।
तरी सांगें मग काइ । मी तू ऐसें उरे ? ॥ ९९ ॥
म्हणौनि दीप पालवे । सवेंचि तेज मालवे ।
कां रविबिंबासवें । प्रकाशु जाय ॥ १०० ॥
उचललेया प्राणासरिसीं । इंद्रियेंही निगती जैसीं ।
तैसा मनोबुद्धिपाशीं । अहंकारु ये ॥ १०१ ॥
म्हणौनि माझिया स्वरूपीं । मनबुद्धि इयें निक्षेपीं ।
येतुलेनि सर्वव्यापी । मीचि होसी ॥ १०२ ॥
यया बोला कांहीं । अनारिसें नाहीं ।
आपली आण पाहीं । वाहतु असें गा ॥ १०३ ॥

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनन्जय ॥ ९॥

अथवा हें चित्त । मनबुद्धिसहित ।
माझ्यां हातीं अचुंबित । न शकसी देवों ॥ १०४ ॥
तरी गा ऐसें करीं । यया आठां पाहारांमाझारीं ।
मोटकें निमिषभरी । देतु जाय ॥ १०५ ॥
मग जें जें कां निमिख । देखेल माझें सुख ।
तेतुलें अरोचक । विषयीं घेईल ॥ १०६ ॥
जैसा शरत्कालु रिगे । आणि सरिता वोहटूं लागे ।
तैसें चित्त काढेल वेगें । प्रपंचौनि ॥ १०७ ॥
मग पुनवेहूनि जैसें । शशिबिंब दिसेंदिसें ।
हारपत अंवसे । नाहींचि होय ॥ १०८ ॥

तैसें भोगाआंतूनि निगतां । चित्त मजमाजीं रिगतां ।
हळूहळू पंडुसुता । मीचि होईल ॥ १०९ ॥
अगा अभ्यासयोगु म्हणिजे । तो हा एकु जाणिजे ।
येणें कांहीं न निपजे । ऐसें नाहीं ॥ ११० ॥
पैं अभ्यासाचेनि बळें । एकां गति अंतराळे ।
व्याघ्र सर्प प्रांजळे । केले एकीं ॥ १११ ॥
विष कीं आहारीं पडे । समुद्रीं पायवाट जोडे ।
एकीं वाग्ब्रह्म थोकडें । अभ्यासें केलें ॥ ११२ ॥
म्हणौनि अभ्यासासी कांहीं । सर्वथा दुष्कर नाहीं ।
यालागी माझ्या ठायीं । अभ्यासें मीळ ॥ ११३ ॥

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन् सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १०॥

कां अभ्यासाही लागीं । कसु नाहीं तुझिया अंगीं ।
तरी आहासी जया भागीं । तैसाचि आस ॥ ११४ ॥
इंद्रियें न कोंडीं । भोगातें न तोडीं ।
अभिमानु न संडीं । स्वजातीचा ॥ ११५ ॥
कुळधर्मु चाळीं । विधिनिषेध पाळीं ।
मग सुखें तुज सरळी । दिधली आहे ॥ ११६ ॥
परी मनें वाचा देहें । जैसा जो व्यापारु होये ।
तो मी करीतु आहें । ऐसें न म्हणें ॥ ११७ ॥
करणें कां न करणें । हें आघवें तोचि जाणे ।
विश्व चळतसे जेणें । परमात्मेनि ॥ ११८ ॥
उणयापुरेयाचें कांहीं । उरों नेदी आपुलिया ठायीं ।
स्वजाती करूनि घेईं । जीवित्व हें ॥ ११९ ॥
माळियें जेउतें नेलें । तेउतें निवांतचि गेलें ।
तया पाणिया ऐसें केलें । होआवें गा ॥ १२० ॥
म्हणौनि प्रवृत्ति आणि निवृत्ती । इयें वोझीं नेघे मती ।
अखंड चित्तवृत्ती । माझ्या ठायीं ॥ १२१ ॥
एऱ्हवीं तरी सुभटा । उजू कां अव्हाटां ।
रथु काई खटपटा । करितु असे ? ॥ १२२ ॥
आणि जें जें कर्म निपजे । तें थोडें बहु न म्हणिजे ।
निवांतचि अर्पिजे । माझ्यां ठायीं ॥ १२३ ॥
ऐसिया मद्भावना । तनुत्यागीं अर्जुना ।
तूं सायुज्य सदना । माझिया येसी ॥ १२४ ॥

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।
सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥ ११॥

ना तरी हेंही तूज । नेदवे कर्म मज ।
तरी तूं गा बुझ । पंडुकुमरा ॥ १२५ ॥
बुद्धीचिये पाठीं पोटीं । कर्माआदि कां शेवटीं ।

मातें बांधणें किरीटी । दुवाड जरी ॥ १२६ ॥
तरी हेंही असो । सांडीं माझा अतिसो ।
परि संयतिसीं वसो । बुद्धि तुझी ॥ १२७ ॥
आणि जेणें जेणें वेळें । घडती कर्में सकळें ।
तयांचीं तियें फळें । त्यजितु जाय ॥ १२८ ॥
वृक्ष कां वेली । लोटती फळें आलीं ।
तैसीं सांडीं निपजलीं । कर्में सिद्धें ॥ १२९ ॥

परि मातें मनीं धरावें । कां मजौद्देशें करावें ।
हें कांहीं नको आघवें । जाऊं दे शून्यीं ॥ १३० ॥
खडकीं जैसें वर्षलें । कां आगीमाजीं पेरिलें ।
कर्म मानी देखिलें । स्वप्न जैसें ॥ १३१ ॥
अगा आत्मजेच्या विषीं । जीवु जैसा निरभिलाषी ।
तैसा कर्मीं अशेषीं । निष्कामु होईं ॥ १३२ ॥
वन्हीची ज्वाळा जैसी । वायां जाय आकाशीं ।
क्रिया जिरों दे तैसी । शून्यामाजी ॥ १३३ ॥
अर्जुना हा फलत्यागु । आवडे कीर असलगु ।
परी योगामाजीं योगु । धुरेचा हा ॥ १३४ ॥
येणें फलत्यागें सांडे । तें तें कर्म न विरूढे ।
एकचि वेळे वेळुझाडें । वांझें जैसीं ॥ १३५ ॥
तैसें येणेंचि शरीरें । शरीरा येणें सरे ।
किंबहुना येरझारे । चिरा पडे ॥ १३६ ॥
पैं अभ्यासाचिया पाउटीं । ठाकिजे ज्ञान किरीटी ।
ज्ञानें येइजे भेटी । ध्यानाचिये ॥ १३७ ॥
मग ध्यानासि खेंव । देती आघवेचि भाव ।
तेव्हां कर्मजात सर्व । दूरी ठाके ॥ १३८ ॥
कर्म जेथ दुरावे । तेथ फलत्यागु संभवे ।
त्यागास्तव आंगवे । शांति सगळी ॥ १३९ ॥
म्हणौनि यावया शांति । हाचि अनुक्रमु सुभद्रापती ।
म्हणौनि अभ्यासुचि प्रस्तुतीं । करणें एथ ॥ १४० ॥

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद् ध्यानं विशिष्यते ।
ध्यानात् कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिनिरन्तरम् ॥ १२॥

अभ्यासाहूनि गहन । पार्था मग ज्ञान ।
ज्ञानापासोनि ध्यान । विशेषिजे ॥ १४१ ॥
मग कर्मफलत्यागु । तो ध्यानापासोनि चांगु ।
त्यागाहूनि भोगु । शांतिसुखाचा ॥ १४२ ॥
ऐसिया या वाटा । इहींचि पेणा सुभटा ।
शांतीचा माजिवटा । ठाकिला जेणें ॥ १४३ ॥

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहङ्कारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १३॥

जो सर्व भूतांच्या ठायीं । द्वेषांतें नेणेंचि कहीं ।
आपपरु नाहीं । चैतन्या जैसा ॥ १४४ ॥
उत्तमातें धरिजे । अधमातें अव्हेरिजे ।
हें काहींचि नेणिजे । वसुधा जेवीं ॥ १४५ ॥
कां रायाचें देह चाळूं । रंकातें परौतें गाळूं ।
हें न म्हणेचि कृपाळू । प्राणु पैं गा ॥ १४६ ॥
गाईची तृषा हरूं । कां व्याघ्रा विष होऊनि मारूं ।
ऐसें नेणेंचि गा करूं । तोय जैसें ॥ १४७ ॥
तैसी आघवियांचि भूतमात्रीं । एकपणें जया मैत्री ।
कृपेशीं धात्री । आपणचि जो ॥ १४८ ॥
आणि मी हे भाष नेणें । माझें काहींचि न म्हणे ।
सुख दुःख जाणणें । नाहीं जया ॥ १४९ ॥
तेवींचि क्षमेलागीं । पृथ्वीसि पवाडु आंगीं ।
संतोषा उत्संगीं । दिधलें घर ॥ १५० ॥

सन्तुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १४॥

वार्षियेवीण सागरू । जैसा जळें नित्य निर्भरु ।
तैसा निरुपचारु । संतोषी जो ॥ १५१ ॥
वाहूनि आपुली आण । धरी जो अंतःकरण ।
निश्चया साचपण । जयाचेनि ॥ १५२ ॥
जीवु परमात्मा दोन्ही । बैसऊनि ऐक्यासनीं ।
जयाचिया हृदयभुवनीं । विराजती ॥ १५३ ॥
ऐसा योगसमृद्धि । होऊनि जो निरवधि ।
अर्पी मनोबुद्धी । माझ्या ठायीं ॥ १५४ ॥
आंतु बाहेरि योगु । निर्वाळलेयाहि चांगु ।
तरी माझा अनुरागु । सप्रेम जया ॥ १५५ ॥
अर्जुना गा तो भक्तु । तोचि योगी तोचि मुक्तु ।
तो वल्लभा मी कांतु । ऐसा पढिये ॥ १५६ ॥
हें ना तो आवडे । मज जीवाचेनि पाडें ।
हेंही एथ थोकडें । रूप करणें ॥ १५७ ॥
तरी पढियंतयाची काहाणी । हे भुलीची भारणी ।
इयें तंव न बोलणीं । परी बोलवी श्रद्धा ॥ १५८ ॥
म्हणौनि गा आम्हां । वेगां आली उपमा ।
एऱ्हवीं काय प्रेमा । अनुवादु असे ? ॥ १५९ ॥
आतां असो हें किरीटी । पैं प्रियाचिया गोष्टी ।
दुणा थांव उठी । आवडी गा ॥ १६० ॥
तयाही वरी विपायें । प्रेमळु संवादिया होये ।
तिये गोडीसी आहे । कांटाळें मग ? ॥ १६१ ॥
म्हणौनि गा पंडुसुता । तूंचि प्रियु आणि तूंचि श्रोता ।
वरी प्रियाची वार्ता । प्रसंगें आली ॥ १६२ ॥
तरी आतां बोलों । भलें या सुखा मीनलों ।

ऐसें म्हणतखेंवीं डोलों । लागला देवो ॥ १६३ ॥
मग म्हणे जाण । तया भक्तांचे लक्षण ।
जया मी अंतःकरण । बैसों घालीं ॥ १६४ ॥

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १५॥

तरी सिंधूचेनि माजें । जळचरां भय नुपजे ।
आणि जळचरीं नुबगिजे । समुद्रु जैसा ॥ १६५ ॥
तेवीं उन्मत्तें जगें । जयासि खंती न लगे ।
आणि जयाचेनि आंगें । न शिणे लोकु ॥ १६६ ॥
किंबहुना पांडवा । शरीर जैसें अवयवां ।
तैसा नुबगे जीवां । जीवपणें जो ॥ १६७ ॥
जगचि देह जाहलें । म्हणौनि प्रियाप्रिय गेलें ।
हर्षामर्ष ठेले । दुजेनविण ॥ १६८ ॥
ऐसा द्वंद्वनिर्मुक्तु । भयोद्वेगरहितु ।
याहीवरी भक्तु । माझ्यां ठायीं ॥ १६९ ॥
तरी तयाचा गा मज मोहो । काय सांगों तो पढियावो ।
हें असे जीवें जीवो । माझेनि तो ॥ १७० ॥
जो निजानंदें धाला । परिणामु आयुष्या आला ।
पूर्णते जाहला । वल्लभु जो ॥ १७१ ॥

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १६॥

जयाचिया ठायीं पांडवा । अपेक्षे नाहीं रिगावा ।
सुखासि चढावा । जयाचें असणें ॥ १७२ ॥
मोक्ष देऊनि उदार । काशी होय कीर ।
परी वेचावें लागें शरीर । तिये गांवीं ॥ १७३ ॥
हिमवंतु दोष खाये । परी जीविताची हानि होये ।
तैसें शुचित्व नोहे । सज्जनाचें ॥ १७४ ॥
शुचित्वें शुचि गांग होये । आणि पापतापही जाये ।
परी तेथें आहे । बुडणें एक ॥ १७५ ॥
खोलिये पारु नेणिजे । तरी भक्तीं न बुडिजे ।
रोकडाचि लाहिजे । न मरतां मोक्षु ॥ १७६ ॥
संताचेनि अंगलगें । पापातें जिणणें गंगे ।
तेणें संतसंगें । शुचित्व कैसें ॥ १७७ ॥
म्हणौनि असो जो ऐसा । शुचित्वें तीर्थां कुवासा ।
जेणें उल्लंघविलें दिशा । मनोमळ ॥ १७८ ॥
आंतु बाहेरी चोखाळु । सूर्य जैसा निर्मळु ।
आणि तत्त्वार्थींचा पायाळु । देखणा जो ॥ १७९ ॥
व्यापक आणि उदास । जैसें कां आकाश ।
तैसें जयाचें मानस । सर्वत्र गा ॥ १८० ॥

संसारव्यथे फिटला । जो नैराश्यें विनटला ।
व्याधाहातोनि सुटला । विहंगु जैसा ॥ १८१ ॥
तैसा सतत जो सुखें । कोणीही टवंच न देखे ।
नेणिजे गतायुषें । लज्जा जेवीं ॥ १८२ ॥
आणि कर्मारंभालागीं । जया अहंकृती नाही आंगीं ।
जैसें निरिंधन आगी । विझोनि जाय ॥ १८३ ॥
तैसा उपशमुचि भागा । जयासि आला पैं गा ।
जो मोक्षाचिया आंगा । लिहिला असे ॥ १८४ ॥
अर्जुना हा ठावोवरी । जो सोऽहंभावो सरोभरीं ।
द्वैताच्या पैलतीरीं । निगों सरला ॥ १८५ ॥
कीं भक्तिसुखालागीं । आपणपेंचि दोही भागीं ।
वांटूनियां आंगीं । सेवकै बाणी ॥ १८६ ॥

येरा नाम मी ठेवी । मग भजती वोज बरवी ।
न भजतया दावी । योगिया जो ॥ १८७ ॥
तयाचे आम्हां व्यसन । आमुचें तो निजध्यान ।
किंबहुना समाधान । तो मिळे तैं ॥ १८८ ॥
तयालागीं मज रूपा येणें । तयाचेनि मज येथें असणें ।
तया लोण कीजे जीवें प्राणें । ऐसा पढिये ॥ १८९ ॥

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।
शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ १७॥

जो आत्मलाभासारिखें । गोमटें कांहींचि न देखे ।
म्हणौनि भोगविशेखें । हरिखेजेना ॥ १९० ॥
आपणचि विश्व जाहला । तरी भेदभावो सहजचि गेला ।
म्हणौनि द्वेषु ठेला । जया पुरुषा ॥ १९१ ॥
पैं आपुलें जें साचें । तें कल्पांतींहीं न वचे ।
हें जाणोनि गताचें । न शोची जो ॥ १९२ ॥
आणि जयापरौतें कांहीं नाहीं । तें आपणपेंचि आपुल्या ठायीं ।
जाहला यालागीं जो कांहीं । आकांक्षी ना ॥ १९३ ॥
वोखटें कां गोमटें । हें काहींचि तया नुमटे ।
रात्रिदिवस न घटे । सूर्यासि जेवीं ॥ १९४ ॥
ऐसा बोधुचि केवळु । जो होवोनि असे निखळु ।
त्याहीवरी भजनशीळु । माझ्या ठायीं ॥ १९५ ॥
तरी तया ऐसें दुसरें । आम्हां पढियंतें सोयरें ।
नाहीं गा साचोकारें । तुझी आण ॥ १९६ ॥

समः शत्रौ च मित्रे च तथामानापमानयोः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥ १८॥

पार्था जयाचिया ठायीं । वैषम्याची वार्ता नाहीं ।
रिपुमित्रां दोहीं । सरिसा पाडु ॥ १९७ ॥

कां घरींचियां उजियेडु करावा । पारखियां आंधारु पाडावा ।
हें नेणेचि गा पांडवा । दीपु जैसा ॥ १९८ ॥
जो खांडावया घावो घाली । कां लावणी जयानें केली ।
दोघां एकचि साउली । वृक्षु दे जैसा ॥ १९९ ॥
नातरी इक्षुदंडु । पाळितया गोडु ।
गाळितया कडु । नोहेंचि जेवीं ॥ २०० ॥
अरिमित्रीं तैसा । अर्जुना जया भावो ऐसा ।
मानापमानीं सरिसा । होतु जाये ॥ २०१ ॥
तिहीं ऋतूं समान । जैसें कां गगन ।
तैसा एकचि मान । शीतोष्णीं जया ॥ २०२ ॥
दक्षिण उत्तर मारुता । मेरु जैसा पंडुसुता ।
तैसा सुखदुःखप्राप्तां । मध्यस्थु जो ॥ २०३ ॥
माधुर्यें चंद्रिका । सरिसी राया रंका ।
तैसा जो सकळिकां । भूतां समु ॥ २०४ ॥
आघवियां जगा एक । सेव्य जैसें उदक ।
तैसें जयातें तिन्ही लोक । आकांक्षिती ॥ २०५ ॥
जो सबाह्यसंग । सांडोनिया लाग ।
एकाकीं असे आंग । आंगीं सूनी ॥ २०६ ॥

तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी सन्तुष्टो येन केनचित् ।
अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥ १९॥

जो निंदेतें नेघे । स्तुति न श्लाघे ।
आकाशा न लगे । लेपु जैसा ॥ २०७ ॥
तैसें निंदे आणि स्तुति । मानु करूनि एके पांती ।
विचरे प्राणवृत्ती । जनीं वनीं ॥ २०८ ॥
साच लटिकें दोन्ही । बोलोनि न बोले जाहला मौनी ।
जो भोगितां उन्मनी । आरायेना ॥ २०९ ॥
जो यथालाभें न तोखे । अलाभें न पारुखे ।
पाउसेवीण न सुके । समुद्रु जैसा ॥ २१० ॥
आणि वायूसि एके ठायीं । बिढार जैसें नाहीं ।
तैसा न धरीच कहीं । आश्रयो जो ॥ २११ ॥
आघवाची आकाशस्थिति । जेवीं वायूसि नित्य वसती ।
तेवीं जगचि विश्रांती- । स्थान जया ॥ २१२ ॥
हें विश्वचि माझें घर । ऐसी मती जयाची स्थिर ।
किंबहुना चराचर । आपण जाहला ॥ २१३ ॥
मग याहीवरी पार्था । माझ्या भजनीं आस्था ।
तरी तयातें मी माथां । मुकुट करीं ॥ २१४ ॥
उत्तमासि मस्तक । खालविजे हें काय कौतुक ।
परी मानु करिती तिन्ही लोक । पायवणियां ॥ २१५ ॥
तरी श्रद्धावस्तूसी आदरु । करितां जाणिजे प्रकारु ।
जरी होय श्रीगुरु । सदाशिवु ॥ २१६ ॥
परी हे असो आतां । महेशातें वानितां ।
आत्मस्तुति होतां । संचारु असे ॥ २१७ ॥

ययालागीं हें नोहे । म्हणितलें रमानाहें ।
अर्जुना मी वाहें । शिरीं तयातें ॥ २१८ ॥
जे पुरुषार्थसिद्धि चौथी । घेऊनि आपुलिया हातीं ।
रिगाला भक्तिपंथीं । जगा देतु ॥ २१९ ॥
कैवल्याचा अधिकारी । मोक्षाची सोडी बांधी करी ।
कीं जळाचिये परी । तळवटु घे ॥ २२० ॥
म्हणौनि गा नमस्कारूं । तयातें आम्ही माथां मुगुट करूं ।
तयाची टांच धरूं । हृदयीं आम्हीं ॥ २२१ ॥
तयाचिया गुणांचीं लेणीं । लेववूं अपुलिये वाणी ।
तयाची कीर्ति श्रवणीं । आम्हीं लेवूं ॥ २२२ ॥
तो पहावा हे डोहळे । म्हणौनि अचक्षूसी मज डोळे ।
हातींचेनि लीलाकमळें । पुजूं तयातें ॥ २२३ ॥
दोंवरी दोनी । भुजा आलों घेउनि ।
आलिंगावयालागुनी । तयाचें आंग ॥ २२४ ॥
तया संगाचेनि सुरवाडें । मज विदेहा देह धरणें घडे ।
किंबहुना आवडे । निरुपमु ॥ २२५ ॥
तेणेंसीं आम्हां मैत्र । एथ कायसें विचित्र ? ।
परी तयाचें चरित्र । ऐकती जे ॥ २२६ ॥
तेही प्राणापरौते । आवडती हें निरुतें ।
जे भक्तचरित्रातें । प्रशंसिती ॥ २२७ ॥
जो हा अर्जुना साद्यंत । सांगितला प्रस्तुत ।
भक्तियोगु समस्त- । योगरूप ॥ २२८ ॥
तया मी प्रीति करी । कां मनीं शिरसा धरीं ।
येवढी थोरी । जया स्थितीये ॥ २२९ ॥

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।
श्रद्धाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव प्रियाः ॥ २०॥
इति श्रीमद्भग्वद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगोनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

ते हे गोष्टी रम्य । अमृतधारा धर्म्य ।
करिती प्रतीतिगम्य । आइकोनि जे ॥ २३० ॥
तेसीचि श्रद्धेचेनि आदरें । जयांचे ठायीं विस्तरे ।
जीवीं जयां थारे । जे अनुष्ठिती ॥२३१ ॥
परी निरूपली जैसी । तैसीच स्थिति मानसीं ।
मग सुक्षेत्रीं जैसी । पेरणी केली ॥ २३२ ॥
परी मातें परम करूनि । इयें अर्थी प्रेम धरूनि ।
हेंचि सर्वस्व मानूनि । घेती जे पैं ॥ २३३ ॥
पार्था गा जगीं । तेचि भक्त तेचि योगी ।
उत्कंठा तयांलागीं । अखंड मज ॥ २३४ ॥
तें तीर्थ तें क्षेत्र । जगीं तेंचि पवित्र ।
भक्ति कथेसि मैत्र । जयां पुरुषां ॥ २३५ ॥
आम्हीं तयांचें करूं ध्यान । ते आमुचें देवतार्चन ।
ते वांचूनि आन । गोमटें नाहीं ॥ २३६ ॥

तयांचें आम्हां व्यसन । ते आमुचें निधिनिधान ।
किंबहुना समाधान । ते मिळती तैं ॥ २३७ ॥
पैं प्रेमळाची वार्ता । जे अनुवादती पंडुसुता ।
ते मानूं परमदेवता । आपुली आम्ही ॥ २३८ ॥
ऐसे निजजनानंदें । तेणें जगदादिकंदें ।
बोलिलें मुकुंदें । संजयो म्हणे ॥ २३९ ॥
राया जो निर्मळु । निष्कलंक लोककृपाळु ।
शरणागतां प्रतिपाळु । शरण्यु जो ॥ २४० ॥
पैं सुरसहायशीळु । लोकलालनलीळु ।
प्रणतप्रतिपाळु । हा खेळु जयाचा ॥ २४१ ॥
जो धर्मकीर्तिधवलु । आगाध दातृत्वें सरळु ।
अतुळबळें प्रबळु । बळिबंधनु ॥ २४२ ॥
जो भक्तजनवत्सळु । प्रेमळजन प्रांजळु ।
सत्यसेतु सकळु । कलानिधी ॥ २४३ ॥
तो श्रीकृष्ण वैकुंठींचा । चक्रवर्ती निजांचा ।
सांगे येरु दैवाचा । आइकतु असे ॥ २४४ ॥
आतां ययावरी । निरूपिती परी ।
संजयो म्हणे अवधारीं । धृतराष्ट्रातें ॥ २४५ ॥
तेचि रसाळ कथा । मऱ्हाठिया प्रतिपथा ।
आणिजेल आतां । आवधारिजो ॥ २४६ ॥
ज्ञानदेव म्हणे तुम्ही । संत वोळगावेति आम्ही ।
हें पढविलों जी स्वामी । निवृत्तिदेवीं ॥ २४७ ॥
इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां द्वादशोऽध्यायः ॥

ज्ञानेश्वरी/अध्याय तेरावा

< ज्ञानेश्वरी

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥
॥ अथ श्रीमद्भगवद्गीता ॥
। अथ त्रयोदशोऽध्यायः - अध्याय तेरावा । ।
। क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगः ।

आत्मरूप गणेशु केलिया स्मरण । सकळ विद्यांचें अधिकरण ।
तेचि वंदूं श्रीचरण । श्रीगुरूंचे ॥ १ ॥
जयांचेनि आठवें । शब्दसृष्टि आंगवे ।
सारस्वत आघवें । जिव्हेसि ये ॥ २ ॥
वक्तृत्वा गोडपणें । अमृतातें पारुखें म्हणे ।
रस होती वोळंगणें । अक्शरांसी ॥ ३ ॥
भावाचें अवतरण । अवतरविती खूण ।
हाता चढे संपूर्ण । तत्त्वभेद ॥ ४ ॥
श्रीगुरूंचे पाय । जैं हृदय गिंवसूनि ठाय ।
तैं येवढें भाग्य होय । उन्मेखासी ॥ ५ ॥
ते नमस्कारूनि आतां । जो पितामहाचा पिता ।
लक्ष्मीयेचा भर्ता । ऐसें म्हणे ॥ ६ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ १॥

तरी पार्था परिसिजे । देह हें क्षेत्र म्हणिजे ।
जो हें जाणे तो बोलिजे । क्षेत्रज्ञु एथें ॥ ७ ॥

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ २॥

तरि क्षेत्रज्ञु जो एथें । तो मीचि जाण निरुतें ।
जो सर्व क्षेत्रांतें । संगोपोनि असे ॥ ८ ॥
क्षेत्र आणि क्षेत्रज्ञातें । जाणणें जें निरुतें ।
ज्ञान ऐसें तयातें । मानूं आम्ही ॥ ९ ॥

तत् क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत् ।
स च यो यत्प्रभावश्च तत् समासेन मे श्रृणु ॥ ३॥

तरि क्षेत्रज्ञु जो एथें । तो मीचि जाण निरुतें ।
जो सर्व क्षेत्रांतें । संगोपोनि असे ॥ ८ ॥
क्षेत्र आणि क्षेत्रज्ञातें । जाणणें जें निरुतें ।
ज्ञान ऐसें तयातें । मानूं आम्ही ॥ ९ ॥

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।

ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ ४॥

एक म्हणती हें स्थळ । जीवाचेंचि समूळ ।
मग प्राण हें कूळ । तयाचें एथ ॥ २७ ॥
जे प्राणाचे घरीं । अंगें राबती भाऊ चारी ।
आणि मना ऐसा आवरी । कुळवाडीकरु ॥ २८ ॥
तयातें इंद्रियबैलांची पेटी । न म्हणे अंवसीं पाहाटीं ।
विषयक्षेत्रीं आटी । काढी भली ॥ २९ ॥
मग विधीची वाफ चुकवी । आणि अन्यायाचें बीज वाफवी ।
कुकर्माचा करवी । राबु जरी ॥ ३० ॥
तरी तयाचिसारिखें । असंभड पाप पिके ।
मग जन्मकोटी दुःखें । भोगी जीवु ॥ ३१ ॥
नातरी विधीचिये वाफे । सत्क्रिया बीज आरोपे ।
तरी जन्मशताचीं मापें । सुखचि मवीजे ॥ ३२ ॥
तंव आणिक म्हणती हें नव्हे । हें जिवाचेंचि न म्हणावें ।
आमुतें पुसा आघवें । क्शेत्राचें या ॥ ३३ ॥
अहो जीवु एथ उखिता । वस्तीकरु वाटे जातां ।
आणि प्राणु हा बलौता । म्हणौनि जागे ॥ ३४ ॥
अनादि जे प्रकृती । सांख्य जियेतें गाती ।
क्षेत्र हे वृत्ती । तियेची जाणा ॥ ३५ ॥
आणि इयेतेंचि आघवा । आथी घरमेळावा ।
म्हणौनि ते वाहिवा । घरीं वाहे ॥ ३६ ॥
वाह्याचिये रहाटी । जे कां मुद्दल तिघे इये सृष्टीं ।
ते इयेच्याचि पोटीं । जहाले गुण ॥ ३७ ॥
रजोगुण पेरी । तेतुलें सत्त्व सोंकरी ।
मग एकलें तम करी । संवगणी ॥ ३८ ॥
रचूनि महत्तत्त्वाचें खळें । मळी एके काळुगेनि पोळें ।
तेथ अव्यक्ताची मिळे । सांज भली ॥ ३९ ॥
तंव एकीं मतिवंतीं । या बोलाचिया खंतीं ।
म्हणितलें या ज्ञप्ती । अर्वाचीना ॥ ४० ॥
हां हो परतत्त्वाआंतु । कें प्रकृतीची मातु ।
हा क्षेत्र वृत्तांतु । उगेंचि आइका ॥ ४१ ॥
शून्यसेजेशालिये । सुलीनतेचिये तुळिये ।
निद्रा केली होती बळियें । संकल्पें येणें ॥ ४२ ॥
तो अवसांत चेइला । उद्यमीं सदैव भला ।
म्हणौनि ठेवा जोडला । इच्छावशें ॥ ४३ ॥
निरालंबींची वाडी । होती त्रिभुवनायेवढी ।
हे तयाचिये जोडी । रूपा आली ॥ ४४ ॥
मग महाभूतांचें एकवाट । सैरा वेंटाळूनि भाट ।
भूतग्रामांचे आघाट । चिरिले चारी ॥ ४५ ॥
यावरी आदी । पांचभूतिकांची मांदी ।
बांधली प्रभेदीं । पंचभूतिकीं ॥ ४६ ॥
कर्माकर्माचे गुंडे । बांध घातले दोहींकडे ।
नपुंसकें बरडें । रानें केलीं ॥ ४७ ॥
तेथ येरझारेलागीं । जन्ममृत्यूची सुरंगी ।
सुहाविली निलागी । संकल्पें येणें ॥ ४८ ॥
मग अहंकारासि एकलाधी । करूनि जीवितावधी ।
वहाविलें बुद्धि । चराचर ॥ ४९ ॥

यापरी निराळीं । वाढे संकल्पाची डाहाळी ।
म्हणौनि तो मुळीं । प्रपंचा यया ॥ ५० ॥
यापरी मत्तमुगुतकीं । तेथ पडिघायिलें आणिकीं ।
म्हणती हां हो विवेकीं । कैसें तुम्ही ॥ ५१ ॥
परतत्त्वाचिया गांवीं । संकल्पसेज देखावी ।
तरी कां पां न मनावी । प्रकृति तयाची ? ॥ ५२ ॥
परि असो हें नव्हे । तुम्ही या न लगावें ।
आतांचि हें आघवें । सांगिजैल ॥ ५३ ॥
तरी आकाशीं कवणें । केलीं मेघाचीं भरणें ।
अंतरिक्ष तारांगणें । धरी कवण ? ॥ ५४ ॥
गगनाचा तडावा । कोणें वेढिला केधवां ।
पवनु हिंडतु असावा । हें कवणाचें मत ? ॥ ५५ ॥
रोमां कवण पेरी । सिंधू कवण भरी ।
पर्जन्याचिया करी । धारा कवण ? ॥ ५६ ॥
तैसें क्षेत्र हें स्वभावें । हे वृत्ती कवणाची नव्हे ।
हें वाहे तया फावे । येरां तुटे ॥ ५७ ॥
तंव आणिकें एकें । क्षोभें म्हणितलें निकें ।
तरी भोगिजे एकें । काळें केवीं हें ? ॥ ५८ ॥
तरी ययाचा मारु । देखताति अनिवारु ।
परी स्वमतीं भरु । अभिमानियां ॥ ५९ ॥
हें जाणों मृत्यु रागिटा । सिंहाडयाचा दरकुटा ।
परी काय वांजटा । पूरिजत असे ? ॥ ६० ॥
महाकल्पापरौतीं । कव घालूनि अवचितीं ।
सत्यलोकभद्रजाती । आंगीं वाजे ॥ ६१ ॥
लोकपाळ नित्य नवे । दिग्गजांचे मेळावे ।
स्वर्गींचिये आडवे । रिगोनि मोडी ॥ ६२ ॥
येर ययाचेनि अंगवातें । जन्ममृत्यूचिये गर्तें ।
निर्जिवें होऊनि भ्रमतें । जीवमृगें ॥ ६३ ॥
न्याहाळीं पां केव्हडा । पसरलासे चवडा ।
जो करूनियां माजिवडा । आकारगजु ॥ ६४ ॥
म्हणौनि काळाची सत्ता । हाचि बोलु निरुता ।
ऐसे वाद पंडुसुता । क्षेत्रालागीं ॥ ६५ ॥
हे बहु उखिविखी । ऋषीं केली नैमिषीं ।
पुराणें इयेविषीं । मतपत्रिका ॥ ६६ ॥
अनुष्टुभादि छंदें । प्रबंधीं जें विविधें ।
ते पत्रावलंबन मदें । करिती अझुनी ॥ ६७ ॥
वेदींचें बृहत्सामसूत्र । जें देखणेपणें पवित्र ।
परी तयाही हें क्षेत्र । नेणवेचि ॥ ६८ ॥
आणीक आणीकींही बहुतीं । महाकवीं हेतुमंतीं ।
ययालागीं मती । वेंचिलिया ॥ ६९ ॥
परी ऐसें हें एवढें । कीं अमुकेयाचेंचि फुडें ।
हें कोणाही वरपडें । होयचिना ॥ ७० ॥
आतां यावरी जैसें । क्षेत्र हें असे ।
तुज सांगों तैसें । साद्यंतु गा ॥ ७१ ॥

महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ।
इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ ५॥
इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः ।

एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ ६॥

तरि महाभूतपंचकु । आणि अहंकारु एकु ।
बुद्धि अव्यक्त दशकु । इंद्रियांचा ॥ ७२ ॥
मन आणीकही एकु । विषयांचा दशकु ।
सुख दुःख द्वेषु । संघात इच्छा ॥ ७३ ॥
आणि चेतना धृती । एवं क्षेत्रव्यक्ती ।
सांगितली तुजप्रती । आघवीची ॥ ७४ ॥
आतां महाभूतें कवणें । कवण विषयो कैसीं करणे ।
हें वेगळालेपणें । एकैक सांगों ॥ ७५ ॥
तरी पृथ्वी आप तेज । वायु व्योम इयें तुज ।
सांगितलीं बुझ । महाभूतें पांचें ॥ ७६ ॥
आणि जागतिये दशे । स्वप्न लपालें असे ।
नातरी अंवसे । चंद्र गूढु ॥ ७७ ॥
नाना अप्रौढबाळकीं । तारुण्य राहे थोकीं ।
कां न फुलतां कळिकीं । आमोदु जैसा ॥ ७८ ॥
किंबहुना काष्ठीं । वन्हि जेवीं किरीटी ।
तेवीं प्रकृतिचिया पोटीं । गोप्यु जो असे ॥ ७९ ॥
जैसा ज्वरु धातुगतु । अपथ्याचें मिष पहातु ।
मग जालिया आंतु । बाहेरी व्यापी ॥ ८० ॥
तैसी पांचांही गांठीं पडे । जैं देहाकारु उघडे ।
तैं नाचवी चहूंकडे । तो अहंकारु गा ॥ ८१ ॥
नवल अहंकाराची गोठी । विशेषें न लगे अज्ञानापाठीं ।
सज्ञानाचे झोंबे कंठीं । नाना संकटीं नाचवी ॥ ८२ ॥
आतां बुद्धि जे म्हणिजे । ते ऐशियां चिन्हीं जाणिजे ।
बोलिलें यदुराजें । तें आइकें सांगों ॥ ८३ ॥
तरी कंदर्पाचेनि बळें । इंद्रियवृत्तीचेनि मेळें ।
विभांडूनि येती पाळे । विषयांचे ॥ ८४ ॥
तो सुखदुःखांचा नागोवा । जेथ उगाणों लागे जीवा ।
तेथ दोहींसी बरवा । पाडु जे धरी ॥ ८५ ॥
हें सुख हें दुःख । हें पुण्य हें दोष ।
कां हें मैळ हें चोख । ऐसें जे निवडी ॥ ८६ ॥
जिथे अधमोत्तम सुझे । जिये सानें थोर बुझे ।
जिया दिठी पारखिजे । विषो जीवें ॥ ८७ ॥
जे तेजतत्त्वांची आदी । जे सत्त्वगुणाची वृद्धी ।
जे आत्मया जीवाची संधी । वसवीत असे जे ॥ ८८ ॥
अर्जुना ते गा जाण । बुद्धि तूं संपूर्ण ।
आतां आइकें वोळखण । अव्यक्ताची ॥ ८९ ॥
पैं सांख्यांचिया सिद्धांतीं । प्रकृती जे महामती ।
तेचि एथें प्रस्तुतीं । अव्यक्त गा ॥ ९० ॥
आणि सांख्ययोगमतें । प्रकृती परिसविली तूंतें ।
ऐसी दोहीं परीं जेथें । विवंचिली ॥ ९१ ॥
तेथ दुजी जे जीवदशा । तिये नांव वीरेशा ।
येथ अव्यक्त ऐसा । पर्यावो हा ॥ ९२ ॥
तऱ्ही पाहालया रजनी । तारा लोपती गगनीं ।
कां हारपें अस्तमानीं । भूतक्रिया ॥ ९३ ॥
नातरी देहो गेलिया पाठीं । देहादिक किरीटी ।
उपाधि लपे पोटीं । कृतकर्माच्या ॥ ९४ ॥

कां बीजमुद्रेआंतु । थोके तरु समस्तु ।
कां वस्त्रपणे तंतु- । दशे राहे ॥ ९५ ॥
तैसे सांडोनियां स्थूळधर्म । महाभूतें भूतग्राम ।
लया जाती सूक्ष्म । होऊनि जेथे ॥ ९६ ॥
अर्जुना तया नांवें । अव्यक्त हें जाणावें ।
आतां आइकें आघवें । इंद्रियभेद ॥ ९७ ॥
तरी श्रवण नयन । त्वचा घ्राण रसन ।
इयें जाणें ज्ञान- । करणें पांचें ॥ ९८ ॥
इये तत्त्वमेळापंकीं । सुखदुःखांची उखिविखी ।
बुद्धि करिते मुखीं । पांचें इहीं ॥ ९९ ॥
मग वाचा आणि कर । चरण आणि अधोद्वार ।
पायु हे प्रकार । पांच आणिक ॥ १०० ॥
कर्मेंद्रियें म्हणिपती । तीं इयें जाणिजती ।
आइकें कैवल्यपती । सांगतसे ॥ १०१ ॥
पैं प्राणाची अंतौरी । क्रियाशक्ति जे शरीरीं ।
तियेचि रिगिनिगी द्वारीं । पांचे इहीं ॥ १०२ ॥
एवं दाहाही करणें । सांगितलीं देवो म्हणे ।
परिस आतां फुडेपणें । मन तें ऐसें ॥ १०३ ॥
जें इंद्रियां आणि बुद्धि । माझारिलिये संधीं ।
रजोगुणाच्या खांदीं । तरळत असे ॥ १०४ ॥
नीळिमा अंबरीं । कां मृगतृष्णालहरी ।
तैसें वायांचि फरारी । वावो जाहलें ॥ १०५ ॥
आणि शुक्रशोणिताचा सांधा । मिळतां पांचांचा बांधा ।
वायुतत्त्व दशधा । एकचि जाहलें ॥ १०६ ॥
मग तिहीं दाहे भागीं । देहधर्माच्या खैवंगीं ।
अधिष्ठिलें आंगीं । आपुलाल्या ॥ १०७ ॥
तेथ चांचल्य निखळ । एकलें ठेलें निढाळ ।
म्हणौनि रजाचें बळ । धरिलें तेणें ॥ १०८ ॥
तें बुद्धीसि बाहेरी । अहंकाराच्या उरावरी ।
ऐसां ठायीं माझारीं । बळियावलें ॥ १०९ ॥
वायां मन हें नांव । एऱ्हवीं कल्पनाचि सावेव ।
जयाचेनि संगें जीव- । दशा वस्तु ॥ ११० ॥
जें प्रवृत्तीसि मूळ । कामा जयाचे बळ ।
जें अखंड सूये छळ । अहंकारासी ॥ १११ ॥
जें इच्छेतें वाढवी । आशेतें चढवी ।
जें पाठी पुरवी । भयासि गा ॥ ११२ ॥
द्वैत जेथें उठी । अविद्या जेणें लाठी ।
जें इंद्रियांतें लोटी । विषयांमजी ॥ ११३ ॥
संकल्पें सृष्टी घडी । सवेंचि विकल्पूनि मोडी ।
मनोरथांच्या उतरंडी । उतरी रची ॥ ११४ ॥
जें भुलीचें कुहर । वायुतत्त्वाचें अंतर ।
बुद्धीचें द्वार । झाकविलें जेणें ॥ ११५ ॥
तें गा किरीटी मन । या बोला नाहीं आन ।
आतां विषयाभिधान । भेदू आइकें ॥ ११६ ॥
तरी स्पर्शु आणि शब्दु । रूप रसु गंधु ।
हा विषयो पंचविधु । ज्ञानेंद्रियांचा ॥ ११७ ॥
इहीं पांचैं द्वारीं । ज्ञानासि धांव बाहेरी ।
जैसा कां हिरवे चारीं । भांबावे पशु ॥ ११८ ॥
मग स्वर वर्ण विसर्गु । अथवा स्वीकार त्यागु ।

संक्रमण उत्सर्गु । विण्मूत्राचा ॥ ११९ ॥
हे कर्मेंद्रियांचे पांच । विषय गा साच ।
जे बांधोनियां माच । क्रिया धांवे ॥ १२० ॥
ऐसे हे दाही । विषय गा इये देहीं ।
आतां इच्छा तेही । सांगिजैल ॥ १२१ ॥
तरि भूतलें आठवे । कां बोलें कान झांकवे ।
ऐसियावरि चेतवे । जे गा वृत्ती ॥ १२२ ॥
इंद्रियाविषयांचिये भेटी- । सरसीच जे गा उठी ।
कामाची बाहुटी । धरूनियां ॥ १२३ ॥
जियेचेनि उठिलेपणें । मना सैंघ धावणें ।
न रिगावें तेथ करणें । तोंडें सुती ॥ १२४ ॥
जिये वृत्तीचिया आवडी । बुद्धी होय वेडी ।
विषयां जिया गोडी । ते गा इच्छा ॥ १२५ ॥
आणी इच्छिलिया सांगडें । इंद्रियां आमिष न जोडे ।
तेथ जोडे ऐसा जो डावो पडे । तोचि द्वेषु ॥ १२६ ॥
आतां यावरी सुख । तें एवंविध देख ।
जेणें एकेंचि अशेख । विसरे जीवु ॥ १२७ ॥
मना वाचे काये । जें आपुली आण वाये ।
देहस्मृतीची त्राये । मोडित जें ये ॥ १२८ ॥
जयाचेनि जालेपणें । पांगुळा होईजे प्राणें ।
सात्त्विकासी दुणें । वरीही लाभु ॥ १२९ ॥
कां आघवियाचि इंद्रियवृत्ती । हृदयाचिया एकांतीं ।
थापटूनि सुषुप्ती । आणी जें गा ॥ १३० ॥
किंबहुना सोये । जीव आत्मयाची लाहे ।
तेथ जें होये । तया नाम सुख ॥ १३१ ॥
आणि ऐसी हे अवस्था । न जोडतां पार्था ।
जें जीजे तेंचि सर्वथा । दुःख जाणे ॥ १३२ ॥
तें मनोरथसंगें नव्हे । एऱ्हवीं सिद्धी गेलेंचि आहे ।
हे दोनीचि उपाये । सुखदुःखासी ॥ १३३ ॥
आतां असंगा साक्षिभूता । देहीं चैतन्याची जे सत्ता ।
तिये नाम पंडुसुता । चेतना येथें ॥ १३४ ॥
जे नखौनि केशवरी । उभी जागे शरीरीं ।
जे तिहीं अवस्थांतरी । पालटेना ॥ १३५ ॥
मनबुद्ध्यादि आघवीं । जियेचेनि टवटवीं ।
प्रकृतिवनमाधवीं । सदांचि जे ॥ १३६ ॥
जडाजडीं अंशीं । राहाटे जे सरिसी ।
ते चेतना गा तुजसी । लटिकें नाहीं ॥ १३७ ॥
पैं रावो परिवारु नेणे । आज्ञाचि परचक्र जिणे ।
कां चंद्राचेनि पूर्णपणें । सिंधू भरती ॥ १३८ ॥
नाना भ्रामकाचें सन्निधान । लोहो करी सचेतन ।
कां सूर्यसंगु जन । चेष्टवी गा ॥ १३९ ॥
अगा मुख मेळेंविइण । पिलियाचें पोषण ।
करी निरीक्षण । कूर्मी जेवीं ॥ १४० ॥
पार्था तियापरी । आत्मसंगती इये शरीरीं ।
सजीवत्वाचा करी । उपेगु जडा ॥ ४१ ॥
मग तियेतें चेतना । म्हणिपे पैं अर्जुना ।
आतां धृतिविवंचना । भेदु आइक ॥ १४२ ॥
तरी भूतां परस्परें । उघड जाति स्वभाववैरें ।
नव्हे पृथ्वीतें नीरें । न नाशिजे ? ॥ १४३ ॥

नीरातें आटी तेज । तेजा वायूसि झुंज ।
आणि गगन तंव सहज । वायू भक्षी ॥ १४४ ॥
तेवींचि कोणेही वेळे । आपण कायिसयाही न मिळे ।
आंतु रिगोनि वेगळें । आकाश हें ॥ १४५ ॥
ऐसीं पांचही भूतें । न साहती एकमेकांतें ।
कीं तियेंही ऐक्यातें । देहासी येती ॥ १४६ ॥
द्वंद्वाची उखिविखी । सोडूनि वसती एकीं ।
एकेकातें पोखी । निजगुणें गा ॥ १४७ ॥
ऐसें न मिळे तयां साजणें । चळे धैर्यें जेणें ।
तयां नांव म्हणें । धृती मी गा ॥ १४८ ॥
आणि जीवेंसी पांडवा । या छत्तिसांचा मेळावा ।
तो हा एथ जाणावा । संघातु पैं गा ॥ १४९ ॥
एवं छत्तीसही भेद । सांगितले तुज विशद ।
यया येतुलियातें प्रसिद्ध । क्षेत्र म्हणिजे ॥ १५० ॥
रथांगांचा मेळावा । जेवीं रथु म्हणिजे पांडवा ।
कां अधोर्ध्व अवेवां । नांव देहो ॥ १५१ ॥
करीतुरंगसमाजें । सेना नाम निफजे ।
कां वाक्यें म्हणिपती पुंजे । अक्षरांचे ॥ १५२ ॥
कां जळधरांचा मेळा । वाच्य होय आभाळा ।
नाना लोकां सकळां । नाम जग ॥ १५३ ॥
कां स्नेहसूत्रवन्ही । मेळु एकिचि स्थानीं ।
धरिजे तो जनीं । दीपु होय ॥ १५४ ॥
तैसीं छत्तीसही इयें तत्त्वें । मिळती जेणें एकत्वें ।
तेणें समूह परत्वें । क्षेत्र म्हणिपे ॥ १५५ ॥
आणि वाहतेनि भौतिकें । पाप पुण्य येथें पिके ।
म्हणौनि आम्ही कौतुकें । क्षेत्र म्हणों ॥ १५६ ॥
आणि एकाचेनि मतें । देह म्हणती ययातें ।
परी असो हें अनंतें । नामें यया ॥ १५७ ॥
पैं परतत्त्वाआरौतें । स्थावराआंतौतें ।
जें कांहीं होतें जातें । क्षेत्रचि हें ॥ १५८ ॥
परि सुर नर उरगीं । घडत आहे योनिविभागीं ।
तें गुणकर्मसंगीं । पडिलें सातें ॥ १५९ ॥
हेचि गुणविवंचना । पुढां म्हणिपैल अर्जुना ।
प्रस्तुत आतां तुज ज्ञाना । रूप दावूं ॥ १६० ॥
क्षेत्र तंव सविस्तर । सांगितलें सविकार ।
म्हणौनि आतां उदार । ज्ञान आइकें ॥ १६१ ॥
जया ज्ञानालागीं । गगन गिळिताती योगी ।
स्वर्गाची आडवंगी । उमरडोनि ॥ १६२ ॥
न करिती सिद्धीची चाड । न धरिती ऋद्धीची भीड ।
योगा{ऐ}सें दुवाड । हेळसिती ॥ १६३ ॥
तपोदुर्गें वोलांडित । क्रतुकोटि वोवांडित ।
उलथूनि सांडित । कर्मवल्ली ॥ १६४ ॥
नाना भजनमार्गीं । धांवत उघडिया आंगीं ।
एक रिगताति सुरंगीं । सुषुम्नेचिये ॥ १६५ ॥
ऐसी जिये ज्ञानीं । मुनीश्वरांची उतान्ही ।
वेदतरूच्या पानोवानीं । हिंडताती ॥ १६६ ॥
देईल गुरुसेवा । इया बुद्धि पांडवा ।
जन्मशतांचा सांडोवा । टाकित जे ॥ १६७ ॥
जया ज्ञानाची रिगवणी । अविद्ये उणें आणी ।

जीवा आत्मया बुझावणी । मांडूनि दे ॥ १६८ ॥
जें इंद्रियांचीं द्वारें आडी । प्रवृत्तीचे पाय मोडी ।
जें दैन्यचि फेडी । मानसाचें ॥ १६९ ॥
द्वैताचा दुकाळु पाहे । साम्याचें सुयाणें होये ।
जया ज्ञानाची सोये । ऐसें करी ॥ १७० ॥
मदाचा ठावोचि पुसी । जें महामोहातें ग्रासी ।
नेदी आपपरु ऐसी । भाष उरों ॥ १७१ ॥
जें संसारातें उन्मूळी । संकल्पपंकु पाखाळी ।
अनावरातें वेंटाळी । ज्ञेयातें जें ॥ १७२ ॥
जयाचेनि जालेपणें । पांगुळा होईजे प्राणें ।
जयाचेनि विंदाणें । जग हें चेष्टे ॥ १७३ ॥
जयाचेनि उजाळें । उघडती बुद्धीचे डोळे ।
जीवु दोंदावरी लोळे । आनंदाचिया ॥ १७४ ॥
ऐसें जें ज्ञान । पवित्रैकनिधान ।
जेथ विटाळलें मन । चोख कीजे ॥ १७५ ॥
आत्मया जीवबुद्धी । जे लागली होती क्षयव्याधी ।
ते जयाचिये सन्निधी । निरुजा कीजे ॥ १७६ ॥
तें अनिरूप्य कीं निरूपिजे । ऐकतां बुद्धी आणिजे ।
वांचूनि डोळां देखिजे । ऐसें नाहीं ॥ १७७ ॥
मग तेचि इये शरीरीं । जैं आपुला प्रभावो करी ।
तैं इंद्रियांचिया व्यापारीं । डोळांहि दिसे ॥ १७८ ॥
पैं वसंताचें रिगवणें । झाडांचेनि साजेपणें ।
जाणिजे तेवीं करणें । सांगती ज्ञान ॥ १७९ ॥
अगा वृक्षासि पाताळीं । जळ सांपडे मुळीं ।
तें शाखांचिये बाहाळीं । बाहेर दिसे ॥ १८० ॥
कां भूमीचें मार्दव । सांगे कोंभाची लवलव ।
नाना आचारगौरव । सुकुलीनाचें ॥ १८१ ॥
अथवा संभ्रमाचिया आयती । स्नेहो जैसा ये व्यक्तिइ ।
कां दर्शनाचिये प्रशस्तीं । पुण्यपुरुष ॥ १८२ ॥
नातरी केळीं कापूर जाहला । जेवीं परिमळें जाणों आला ।
कां भिंगारीं दीपु ठेविला । बाहेरी फांके ॥ १८३ ॥
तैसें हृदयींचेनि ज्ञानें । जियें देहीं उमटती चिन्हें ।
तियें सांगों आतां अवधानें । चागें आइक ॥ १८४ ॥

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ ७॥

तरी कवणेही विषयींचें । साम्य होणें न रुचे ।
संभावितपणाचें । वोझें जया ॥ १८५ ॥
आथिलेचि गुण वानितां । मान्यपणें मानितां ।
योग्यतेचें येतां । रूप आंगा ॥ १८६ ॥
तैं गजबजों लागे कैसा । व्याधें रुंधला मृगु जैसा ।
कां बाहीं तरतां वळसा । दाटला जेवीं ॥ १८७ ॥
पार्था तेणें पाडें । सन्मानें जो सांकडे ।
गरिमेतें आंगाकडे । येवोंचि नेदी ॥ १८८ ॥
पूज्यता डोळां न देखावी । स्वकीर्ती कानीं नायकावी ।
हा अमुका ऐसी नोहावी । सेचि लोकां ॥ १८९ ॥

तेथ सत्काराची कें गोठी । कें आदरा देईल भेटी ।
मरणेंसीं साटी । नमस्कारितां ॥ १९० ॥
वाचस्पतीचेनि पाडें । सर्वज्ञता तरी जोडे ।
परी वेडिवेमाजीं दडे । महमेभेणें ॥ १९१ ॥
चातुर्य लपवी । महत्त्व हारवी ।
पिसेपण मिरवी । आवडोनि ॥ १९२ ॥
लौकिकाचा उद्वेगु । शास्त्रांवरी उबगु ।
उगेपणीं चांगु । आथी भरु ॥ १९३ ॥
जगें अवज्ञाचि करावी । संबंधीं सोयचि न धरावी ।
ऐसी ऐसी जीवीं । चाड बहु ॥ १९४ ॥
तळौटेपण बाणे । आंगीं हिणावो खेवणें ।
तें तेंचि करणें । बहुतकरुनी ॥ १९५ ॥
हा जीतु ना नोहे । लोक कल्पी येणें भावें ।
तैसें जिणें होआवें । ऐसी आशा ॥ १९६ ॥
पै चालतु कां नोहे । कीं वारेनि जातु आहे ।
जना ऐसा भ्रमु जाये । तैसें होईजे ॥ १९७ ॥
माझें असतेपण लोपो । नामरूप हारपो ।
मज झणें वासिपो । भूतजात ॥ १९८ ॥
ऐसीं जयाचीं नवसियें । जो नित्य एकांता जातु जाये ।
नामेंचि जो जिये । विजनाचेनि ॥ १९९ ॥
वायू आणि तया पडे । गगनेंसीं बोलों आवडे ।
जीवें प्राणें झाडें । पढियंतीं जया ॥ २०० ॥
किंबहुना ऐसीं । चिन्हें जया देखसी ।
जाण तया ज्ञानेंसीं । शेज जाहली ॥ २०१ ॥
पैं अमानित्व पुरुषीं । तें जाणावें इहीं मिषीं ।
आतां अदंभाचिया वोळखीसी । सौरसु देवों ॥ २०२ ॥
तरी अदंभित्व ऐसें । लोभियाचें मन जैसें ।
जीवु जावो परी नुमसे । ठेविला ठावो ॥ २०३ ॥
तयापरी किरीटी । पडिलाही प्राणसंकटीं ।
तरी सुकृत न प्रकटी । आंगें बोलें ॥ २०४ ॥
खडाणें आला पान्हा । पळवी जेवीं अर्जुना ।
कां लपवी पण्यांगना । वडिलपण ॥ २०५ ॥
आढ्यु आतुडे आडवीं । मग आढ्यता जेवीं हारवी ।
नातरी कुळवधू लपवी । अवेवांतें ॥ २०६ ॥
नाना कृषीवळु आपुलें । पांघुरवी पेरिलें ।
तैसें झांकी निपजलें । दानपुण्य ॥ २०७ ॥
वरिवरी देहो न पूजी । लोकांतें न रंजी ।
स्वधर्मु वाग्ध्वजीं । बांधों नेणे ॥ २०८ ॥
परोपकारु न बोले । न मिरवी अभ्यासिलें ।
न शके विकूं जोडलें । स्फीतीसाठीं ॥ २०९ ॥
शरीर भोगाकडे । पाहतां कृपणु आवडे ।
एऱ्हवीं धर्मविषयीं थोडें । बहु न म्हणे ॥ २१० ॥
घरीं दिसे सांकड । देहींची आयती रोड ।
परी दानीं जया होड । सुरतरूसीं ॥ २११ ॥
किंबहुना स्वधर्मी थोरु । अवसरीं उदारु ।
आत्मचर्चे चतुरु । एऱ्हवी वेडा ॥ २१२ ॥
केळीचें दळवाडें । हळू पोकळ आवडे ।
परी फळोनियां गाढें । रसाळ जैसें ॥ २१३ ॥
कां मेघांचें आंग झील । दिसे वारेनि जैसें जाईल ।

परी वर्षती नवल । घनवट तें ॥ २१४ ॥
तैसा जो पूर्णपणीं । पाहतां धाती आयणी ।
एऱ्हवीं तरी वाणी । तोचि ठावो ॥ २१५ ॥
हें असो या चिन्हांचा । नटनाचु ठायीं जयाच्या ।
जाण ज्ञान तयाच्या । हातां चढे ॥ २१६ ॥
पैं गा अदंभपण । म्हणितलें तें हें जाण ।
आतां आईक खूण । अहिंसेची ॥ २१७ ॥
तरी अहिंसा बहुतीं परीं । बोलिली असे अवधारीं ।
आपुलालिया मतांतरीं । निरूपिली ॥ २१८ ॥
परी ते ऐसी देखा । जैशा खांडूनियां शाखा ।
मग तयाचिया बुडुखा । कूंप कीजे ॥ २१९ ॥
कां बाहु तोडोनि पचविजे । मग भूकेची पीडा राखिजे ।
नाना देऊळ मोडोनि कीजे । पौळी देवा ॥ २२० ॥
तैसी हिंसाचि करूनि अहिंसा । निफजविजे हा ऐसा ।
पैं पूर्वमीमांसा । निर्णो केला ॥ २२१ ॥
जे अवृष्टीचेनि उपद्रवें । गादलें विश्व आघवें ।
म्हणौनि पर्जन्येष्टी करावे । नाना याग ॥ २२२ ॥
तंव तिये इष्टीचिया बुडीं । पशुहिंसा रोकडी ।
मग अहिंसेची थडी । कैंची दिसे ? ॥ २२३ ॥
पेरिजे नुसधी हिंसा । तेथ उगवैल काय अहिंसा ? ।
परी नवल बापा धिंवसा । या याज्ञिकांचा ॥ २२४ ॥
आणि आयुर्वेदु आघवा । तो याच मोहोरा पांडवा ।
जे जीवाकारणें करावा । जीवघातु ॥ २२५ ॥
नाना रोगें आहाळलीं । लोळतीं भूतें देखिलीं ।
ते हिंसा निवारावया केली । चिकित्सा कां ॥ २२६ ॥
तंव ते चिकित्से पहिलें । एकाचे कंद खणविले ।
एका उपडविलें । समूळीं सपत्रीं ॥ २२७ ॥
एकें आड मोडविली । अजंगमाची खाल काढविली ।
एकें गर्भिणी उकडविली । पुटामाजीं ॥ २२८ ॥
अजातशत्रु तरुवरां । सर्वांगीं देवविल्या शिरा ।
ऐसे जीव घेऊनि धनुर्धरा । कोरडे केले ॥ २२९ ॥
आणि जंगमाही हात । लाऊनि काढिलें पित्त ।
मग राखिले शिणत । आणिक जीव ॥ २३० ॥
अहो वसतीं धवळारें । मोडूनि केलीं देव्हारें ।
नागवूनि वेव्हारें । गवांदी घातली ॥ २३१ ॥
मस्तक पांघुरविलें । तंव तळवटीं उघडें पडलें ।
घर मोडोनि केले । मांडव पुढें ॥ २३२ ॥
नाना पांघुरणें । जाळूनि जैसें तापणें ।
जालें आंगधुणें । कुंजराचें ॥ २३३ ॥
नातरी बैल विकूनि गोठा । पुंसा लावोनि बांधिजे गांठा ।
इया करणी कीं चेष्टा ? । काइ हसों ॥ २३४ ॥
एकीं धर्माचिया वाहणी । गाळूं आदरिलें पाणी ।
तंव गाळितया आहाळणीं । जीव मेले ॥ २३५॥
एक न पचवितीचि कण । इये हिंसेचे भेण ।
तेथ कदर्थले प्राण । तेचि हिंसा ॥ २३६ ॥
एवं हिंसाचि अहिंसा । कर्मकांडीं हा ऐसा ।
सिद्धांतु सुमनसा । वोळखें तूं ॥ २३७ ॥
पहिलें अहिंसेचें नांव । आम्हीं केलें जंव ।
तंव स्फूर्ति बांधली हांव । इये मती ॥ २३८ ॥

तरि कैसेनि इयेतें गाळावें । म्हणौनि पडिलें बोलावें ।
तेवींचि तुवांही जाणावें । ऐसा भावो ॥ २३९ ॥
बहुतकरूनि किरीटी । हाचि विषो इये गोठी ।
एऱ्हवी कां आडवाटीं । धाविजैल गा ? ॥ २४० ॥
आणि स्वमताचिया निर्धारा- । लागोनियां धनुर्धरा ।
प्राप्तां मतांतरां । निर्वेचु कीजे ॥ २४१ ॥
ऐसी हे अवधारीं । निरूपिती परी ।
आतां ययावरी । मुख्य जें गा ॥ २४२ ॥
तें स्वमत बोलिजैल । अहिंसे रूप किजैल ।
जेणें उठलिया आंतुल । ज्ञान दिसे ॥ २४३ ॥
परिइ तें अधिष्ठिलेनि आंगें । जाणिजे आचरतेनि बगें ।
जैसी कसवटी सांगे । वानियातें ॥ २४४ ॥
तैसें ज्ञानामनाचिये भेटी । सरिसेंचि अहिंसेचें बिंब उठी ।
तेंचि ऐसें किरीटी । परिस आतां ॥ २४४ ॥
तरी तरंगु नोलांडितु । लहरी पायें न फोडितु ।
सांचलु न मोडितु । पाणियाचा ॥ २४६ ॥
वेगें आणि लेसा । दिठी घालूनि आंविसा ।
जळीं बकु जैसा । पाउल सुये ॥ २४७ ॥
कां कमळावरी भ्रमर । पाय ठेविती हळुवार ।
कुचुंबैल केसर । इया शंका ॥ २४८ ॥
तैसे परमाणु पां गुंतले । जाणूनि जीव सानुले ।
कारुण्यामाजीं पाउलें । लपवूनि चाले ॥ २४९ ॥
ते वाट कृपेची करितु । ते दिशाचि स्नेह भरितु ।
जीवातळीं आंथरितु । आपुला जीवु ॥ २५० ॥
ऐसिया जतना । चालणें जया अर्जुना ।
हें अनिर्वाच्य परिमाणा । पुरिजेना ॥ २५१ ॥
पैं मोहाचेनि सांगडें । लासी पिलीं धरी तोंडें ।
तेथ दांतांचे आगरडे । लागती जैसे ॥ २५२ ॥
कां स्नेहाळु माये । तान्हयाची वास पाहे ।
तिये दिठी आहे । हळुवार जें ॥ २५३ ॥
नाना कमळदळें । डोलविजती ढाळें ।
तो जेणें पाडें बुबुळें । वारा घेपे ॥ २५४ ॥
तैसेनि मार्दवें पाय । भूमीवरी न्यसीतु जाय ।
लागती तेथ होय । जीवां सुख ॥ २५५ ॥
ऐसिया लघिमा चालतां । कृमि कीटक पंडुसुता ।
देखे तरी माघौता । हळूचि निघे ॥ २५६ ॥
म्हणे पावो धडफडील । तरी स्वामीची निद्रा मोडैल ।
रचलेपणा पडैल । झोती हन ॥ २५७ ॥
इया काकुळती । वाहणी घे माघौती ।
कोणेही व्यक्ती । न वचे वरी ॥ २५८ ॥
जीवाचेनि नांवें । तृणातेंही नोलांडवे ।
मग न लेखितां जावें । हे कें गोठी ?॥ २५९ ॥
मुंगिये मेरु नोलांडवे । मशका सिंधु न तरवे ।
तैसा भेटलियां न करवे । अतिक्रमु ॥ २६० ॥
ऐसी जयाची चाली । कृपाफळी फळा आली ।
देखसी जियाली । दया वाचे ॥ २६१ ॥
स्वयें श्वसणेंचि सुकुमार । मुख मोहाचें माहेर ।
माधुर्या जाहले अंकुर । दशन तैसे ॥ २६२ ॥
पुढां स्नेह पाझरे । माघां चालती अक्षरें ।

शब्द पाठीं अवतरे । कृपा आधीं ॥ २६३ ॥
तंव बोलणेंचि नाहीं । बोलों म्हणे जरी कांहीं ।
तरी बोल कोणाही । खुपेल कां ॥ २६४ ॥
बोलतां अधिकुही निघे । तरी कोण्हाही वर्मीं न लगे ।
आणि कोण्हासि न रिघे । शंका मनीं ॥ २६५ ॥
मांडिली गोठी हन मोडैल । वासिपैल कोणी उडैल ।
आइकोनिचि वोवांडिल । कोण्ही जरी ॥ २६६ ॥
तरी दुवाळी कोणा नोहावी । भुंवई कवणाची नुचलावी ।
ऐसा भावो जीवीं । म्हणौनि उगा ॥ २६७ ॥
मग प्रार्थिला विपायें । जरी लोभें बोलों जाये ।
तरी परिसतया होये । मायबापु ॥ २६८ ॥
कां नादब्रह्मचि मुसे आलें । कीं गंगापय असललें ।
पतिव्रते आलें । वार्धक्य जैसे ॥ २६९ ॥
तैसें साच आणि मवाळ । मितले आणि रसाळ ।
शब्द जैसे कल्लोळ । अमृताचे ॥ २७० ॥
विरोधुवादुबळु । प्राणितापढाळु ।
उपहासु छळु । वर्मस्पर्शु ॥ २७१ ॥
आटु वेगु विंदाणु । आशा शंका प्रतारणु ।
हे संन्यासिले अवगुणु । जया वाचा ॥ २७२ ॥
आणि तयाचि परी किरीटी । थाउ जयाचिये दिठी ।
सांडिलिया भ्रुकुटी । मोकळिया ॥ २७३ ॥
कां जे भूतीं वस्तु आहे । तियें रुपों शके विपायें ।
म्हणौनि वासु न पाहे । बहुतकरूनी ॥ २७४ ॥
ऐसाही कोणे एके वेळे । भीतरले कृपेचेनि बळें ।
उघडोनियां डोळे । दृष्टी घाली ॥ २७५ ॥
तरी चंद्रबिंबौनि धारा । निघतां नव्हती गोचरा ।
परि एकसरें चकोरां । निघती दोंदें ॥ २७६ ॥
तैसें प्राणियांसि होये । जरी तो कहींवासु पाहे ।
तया अवलोकनाची सोये । कूर्मींही नेणे ॥ २७७ ॥
किंबहुना ऐसी । दिठी जयाची भूतांसी ।
करही देखसी । तैसेचि ते ॥ २७८ ॥
तरी होऊनियां कृतार्थ । राहिले सिद्धांचे मनोरथ ।
तैसे जयाचे हात । निर्व्यापार ॥ २७९ ॥
अक्षमें आणि संन्यासिलें । कीं निरिंधन आणि विझालें ।
मुकेनि घेतलें । मौन जैसें ॥ २८० ॥
तयापरी कांहीं । जयां करां करणें नाहीं ।
जे अकर्तयाच्या ठायीं । बैसों येती ॥ २८१ ॥
आसुडैल वारा । नख लागेल अंबरा ।
इया बुद्धी करां । चळों नेदी ॥ २८२ ॥
तेथ आंगावरिलीं उडवावीं । कां डोळां रिगतें झाडावीं ।
पशुपक्ष्यां दावावीं । त्रासमुद्रा ॥ २८३ ॥
इया केउतिया गोठी । नावडे दंडु काठी ।
मग शस्त्राचें किरीटी । बोलणें कें ? ॥ २८४ ॥
लीलाकमळें खेळणें । कांपुष्पमाळा झेलणें ।
न करी म्हणे गोफणें । ऐसें होईल ॥ २८५ ॥
हालवतील रोमावळी । यालागीं आंग न कुरवाळी ।
नखांची गुंडाळी । बोटांवरी ॥ २८६ ॥
तंव करणेयाचाचि अभावो । परी ऐसाही पडे प्रस्तावो ।
तरी हातां हाचि सरावो । जे जोडिजती ॥ २८७ ॥

कां नाभिकारा उचलिजे । हातु पडिलियां देइजे ।
नातरी आर्तातें स्पर्शिजे । अळुमाळु ॥ २८८ ॥
हेंही उपरोधें करणें । तरी आर्तभय हरणें ।
नेणती चंद्रकिरणें । जिव्हाळा तो ॥ २८९ ॥
पावोनि तो स्पर्शु । मलयानिळु खरपुसु ।
तेणें मानें पशु । कुरवाळणें ॥ २९० ॥
जे सदा रिते मोकळे । जैशी चंदनांगें निसळें ।
न फळतांही निर्फळें । होतीचिना ॥ २९१ ॥
आतां असो हें वाग्जाळ । जाणें तें करतळ ।
सज्जनांचे शीळ । स्वभाव जैसे ॥ २९२ ॥
आतां मन तयाचें । सांगों म्हणों जरी साचें ।
तरी सांगितले कोणाचे । विलास हे ? ॥ २९३ ॥
काइ शाखा नव्हे तरु ? । जळेंवीण असे सागरु ? ।
तेज आणि तेजाकारु । आन काई ? ॥ २९४ ॥
अवयव आणि शरीर । हे वेगळाले कीर ? ।
कीं रसु आणि नीर । सिनानीं आथी ? ॥ २९५ ॥
म्हणौनि हे जे सर्व । सांगितले बाह्य भाव ।
ते मनचि गा सावयव । ऐसें जाणें ॥ २९६ ॥
जें बीज भुईं खोंविलें । तेंचि वरी रुख जाहलें ।
तैसें इंद्रियाद्वारीं फांकलें । अंतरचि कीं ॥ २९७ ॥
पैं मानसींचि जरी । अहिंसेची अवसरी ।
तरी कैंची बाहेरी । वोसंडेल ? ॥ २९८ ॥
आवडे ते वृत्ती किरीटी । आधीं मनौनीचि उठी ।
मग ते वाचे दिठी । करांसि ये ॥ २९९ ॥
वांचूनि मनींचि नाहीं । तें वाचेसि उमटेल काई ? ।
बींवीण भुईं । अंकुर असे ? ॥ ३०० ॥
म्हणौनि मनपण जैं मोडे । तैं इंद्रिय आधींचि उबडें ।
सूत्रधारेंवीण साइखडें । वावो जैसें ॥ ३०१ ॥
उगमींचि वाळूनि जाये । तें वोघीं कैचें वाहे ।
जीवु गेलिया आहे । चेष्टा देहीं ? ॥ ३०२ ॥
तैसें मन हें पांडवा । मूळ या इंद्रियभावा ।
हेंचि राहटे आघवां । द्वारीं इहीं ॥ ३०३ ॥
परी जिये वेळीं जैसें । जें होऊनि आंतु असे ।
बाहेरी ये तैसें । व्यापाररूपें ॥ ३०४ ॥
यालागी साचोकारें । मनीं अहिंसा थांवे थोरें ।
पिकली द्रुती आदरें । बोभात निघे ॥ ३०५ ॥
म्हणौनि इंद्रियें तेचि संपदा । वेचितां हीं उदावादा ।
अहिंसेचा धंदा । करितें आहाती ॥ ३०६ ॥
समुद्रीं दाटे भरितें । तैं समुद्रचि भरी तरियांते ।
तैसें स्वसंपत्ती चित्तें । इंद्रियां केलें ॥ ३०७ ॥
हें बहु असो पंडितु । धरुनि बाळकाचा हातु ।
वोळी लिही व्यक्तु । आपणचि ॥ ३०८ ॥
तैसें दयाळुत्व आपुलें । मनें हातापायां आणिलें ।
मग तेथ उपजविलें । अहिंसेतें ॥ ३०९ ॥
याकारणें किरीटी । इंद्रियांचिया गोठी ।
मनाचिये राहाटी । रूप केलें ॥ ३१० ॥
ऐसा मनें देहें वाचा । सर्व संन्यासु दंडाचा ।
जाहला ठायीं जयाचा । देखशील ॥ ३११ ॥
तो जाण वेल्हाळ । ज्ञानाचें वेळाउळ ।

हें असो निखळ । ज्ञानचि तो ॥ ३१२ ॥
जे अहिंसा कानें ऐकिजे । ग्रंथाधारें निरूपिजे ।
ते पाहावी हें उपजे । तैं तोचि पाहावा ॥ ३१३ ॥
ऐसें म्हणितलें देवें । तें बोलें एकें सांगावें ।
परी फांकला हें उपसाहावें । तुम्हीं मज ॥ ३१४ ॥
म्हणाल हिरवें चारीं गुरूं । विसरे मागील मोहर धरूं ।
कां वारेलगें पांखिरूं । गगनीं भरे ॥ ३१५ ॥
तैसिया प्रेमाचिया स्फूर्ती । फावलिया रसवृत्तीं ।
वाहविला मती । आकळेना ॥ ३१६ ॥
तरि तैसें नोहे अवधारा । कारण असें विस्तारा ।
एऱ्हवीं पद तरी अक्षरां । तिहींचेंचि ॥ ३१७ ॥
अहिंसा म्हणतां थोडी । परिइ ते तैंचि होय उघडी ।
जैं लोटिजती कोडी । मतांचिया ॥ ३१८ ॥
एऱ्हवीं प्राप्तें मतांतरें । थातंबूनि आंगभरें ।
बोलिजैल ते न सरे । तुम्हांपाशीं ॥ ३१९ ॥
रत्नपारखियांच्या गांवीं । जाईल गंडकी तरी सोडावी ।
काश्मीरीं न करावी । मिडगण जेवीं ॥ ३२० ॥
काइसा वासु कापुरा । मंद जेथ अवधारा ।
पिठाचा विकरा । तिये सातें ? ॥ ३२१ ॥
म्हणौनि इये सभे । बोलकेपणाचेनि क्षोभें ।
लाग सरुं न लभे । बोला प्रभु ॥ ३२२ ॥
सामान्या आणि विशेषा । सकळै कीजेल देखा ।
तरी कानाचेया मुखा- । कडे न्याल ना तुम्ही ॥ ३२३ ॥
शंकेचेनि गदळें । जैं शुद्ध प्रमेय मैळे ।
तैं मागुतिया पाउलीं पळे । अवधान येतें ॥ ३२४ ॥
कां करूनि बाबुळियेची बुंथी । जळें जियें ठाती ।
तयांची वास पाहाती । हंसु काई ? ॥ ३२५ ॥
कां अभ्रापैलीकडे । जैं येत चांदिणें कोडें ।
तैं चकोरें चांचुवडें । उचलितीना ॥ ३२६ ॥
तैसें तुम्ही वास न पाहाल । ग्रंथु नेघा वरी कोपाल ।
जरी निर्विवाद नव्हैल । निरूपण ॥ ३२७ ॥
न बुझावितां मतें । न फिटे आक्षेपाचें लागतें ।
तें व्याख्यान जी तुमतें । जोडूनि नेदी ॥ ३२८ ॥
आणि माझें तंव आघवें । ग्रथन येणेचि भावें ।
जे तुम्हीं संतीं होआवें । सन्मुख सदां ॥ ३२९ ॥
एऱ्हवीं तरी साचोकारें । तुम्ही गीतार्थाचे सोइरे ।
जाणोनि गीता एकसरें । धरिली मियां ॥ ३३० ॥
जें आपुलें सर्वस्व द्याल । मग इयेतें सोडवूनि न्याल ।
म्हणौनि ग्रंथु नव्हे वोल । साचचि हे ॥ ३३१ ॥
कां सर्स्वाचा लोभु धरा । वोलीचा अव्हेरु करा ।
तरी गीते मज अवधारा । एकचि गती ॥ ३३२ ॥
किंबहुना मज । तुमचिया कृपा काज ।
तियेलागीं व्याज । ग्रंथाचें केलें ॥ ३३३ ॥
तरिइ तुम्हां रसिकांजोगें । व्याख्यान शोधावें लागे ।
म्हणौनि जी मतांगें । बोलों गेलों ॥ ३३४ ॥
तंव कथेसि पसरु जाहला । श्लोकार्थु दूरी गेला ।
कीजो क्षमा यया बोला । अपत्या मज ॥ ३३५ ॥
आणि घांसाआंतिल हरळु । फेडितां लागे वेळु ।
ते दूषण नव्हें खडळु । सांडावा कीं ॥ ३३६ ॥

कां संवचोरा चुकवितां । दिवस लागलिया माता ।
कोपावें कीं जीविता । जिताणें कीजे ? ॥ ३३७ ॥
परी यावरील हें नव्हे । तुम्हीं उपसाहिलें तेंचि बरवें ।
आतां अवधारिजो देवें । बोलिलें ऐसें ॥ ३३८ ॥
म्हणे उन्मेखसुलोचना । सावध होईं अर्जुना ।
करूं तुज ज्ञाना । वोळखी आतां ॥ ३३९ ॥
तरी ज्ञान गा तें एथें । वोळख तूं निरुतें ।
आक्रोशेंवीण जेथें । क्षमा असे ॥ ३४० ॥
अगाध सरोवरीं । कमळिणी जियापरी ।
कां सदैवाचिया घरीं । संपत्ति जैसी ॥ ३४१ ॥
पार्था तेणें पाडें । क्षमा जयातें वाढे ।
तेही लक्षे तें फुडें । लक्षण सांगों ॥ ३४२ ॥
तरी पढियंते लेणें । आंगीं भावें जेणें ।
धरिजे तेवीं साहणें । सर्वचि जया ॥ ३४३ ॥
त्रिविध मुख्य आघवे । उपद्रवांचे मेळावे ।
वरी पडिलिया नव्हे । वांकुडा जो ॥ ३४४ ॥
अपेक्षित पावे । तें जेणें तोषें मानवें ।
अनपेक्षिताही करवे । तोचि मानु ॥ ३४५ ॥
जो मानापमानातें साहे । सुखदुःख जेथ सामाये ।
निंदास्तुती नोहे । दुखंडु जो ॥ ३४६ ॥
उन्हाळेनि जो न तपे । हिमवंती न कांपे ।
कयसेनिही न वासिपे । पातलेया ॥ ३४७ ॥
स्वशिखरांचा भारु । नेणें जैसा मेरु ।
कीं धरा यज्ञसूकरु । वोझें न म्हणे ॥ ३४८ ॥
नाना चराचरीं भूतीं । दाटणी नव्हे क्षिती ।
तैसा नाना द्वंद्वीं प्राप्तीं । घामेजेना ॥ ३४९ ॥
घेऊनी जळाचे लोट । आलिया नदीनदांचे संघाट ।
करी वाड पोट । समुद्र जेवीं ॥ ३५० ॥
तैसें जयाचिया ठायीं । न साहणें काहींचि नाहीं ।
आणि साहतु असे ऐसेंही । स्मरण नुरे ॥ ३५१ ॥
आंगा जें पातलें । तें करूनि घाली आपुलें ।
येथ साहतेनि नवलें । घेपिजेना ॥ ३५२ ॥
हे अनाक्रोश क्शमा । जयापाशीं प्रियोत्तमा ।
जाण तेणें महिमा । ज्ञानासि गा ॥ ३५३ ॥
तो पुरुषु पांडवा । ज्ञानाचा वोलावा ।
आतां परिस आर्जवा । रूप करूं ॥ ३५४ ॥
तरी आर्जव तें ऐसें । प्राणाचें सौजन्य जैसें ।
आवडे तयाही दोषें । एकचि गा ॥ ३५५ ॥
कां तोंड पाहूनि प्रकाशु । न करी जेवीं चंडांशु ।
जगा एकचि अवकाशु । आकाश जैसें ॥ ३५६ ॥
तैसें जयाचें मन । माणुसाप्रति आन आन ।
नव्हे आणि वर्तन । ऐसें पैं तें ॥ ३५७ ॥
जे जगेंचि सनोळख । जगेंसीं जुनाट सोयरिक ।
आपपर हें भाख । जाणणें नाहीं ॥ ३५८ ॥
भलतेणेंसीं मेळु । पाणिया ऐसा ढाळु ।
कवणेविखीं आडळु । नेघे चित्त ॥ ३५९ ॥
वारियाची धांव । तैसे सरळ भाव ।
शंका आणि हांव । नाहीं जया ॥ ३६० ॥
मायेपुढें बाळका । रिगतां न पडे शंका ।

तैसें मन देतां लोकां । नालोची जो ॥ ३६१ ॥
फांकलिया इंदीवरा । परिवारु नाहीं धनुर्धरा ।
तैसा कोनकोंपरा । नेणेचि जो ॥ ३६२ ॥
चोखाळपण रत्नाचें । रत्नावरी किरणाचें ।
तैसें पुढां मन जयाचें । करणें पाठीं ॥ ३६३ ॥
आलोचूं जो नेणे । अनुभवचि जोगावणें ।
धरी मोकळी अंतःकरणें । नव्हेचि जया ॥ ३६४ ॥
दिठी नोहे मिणधी । बोलणें नाहीं संदिग्धी ।
कवणेंसीं हीनबुद्धी । राहाटीजे ना ॥ ३६५ ॥
दाही इंद्रियें प्रांजळें । निष्प्रपंचें निर्मळें ।
पांचही पालव मोकळे । आठही पाहर ॥ ३६६ ॥
अमृताची धार । तैसें उजूं अंतर ।
किंबहुना जो माहेर । या चिन्हांचें ॥ ३६७ ॥
तो पुरुष सुभटा । आर्जवाचा आंगवटा ।
जाण तेथेंचि घरटा । ज्ञानें केला ॥ ३६८ ॥
आतां ययावरी । गुरुभक्तीची परी ।
सांगों गा अवधारीं । चतुरनाथा ॥ ३६९ ॥
आघवियाचि दैवां । जन्मभूमि हे सेवा ।
जे ब्रह्म करी जीवा । शोच्यातेंहि ॥ ३७० ॥
हें आचार्योपास्ती । प्रकटिजैल तुजप्रती ।
बैसों दे एकपांती । अवधानाची ॥ ३७१ ॥
तरी सकळ जळसमृद्धी । घेऊनि गंगा निघाली उदधी ।
कीं श्रुति हे महापदीं । पैठी जाहाली ॥ ३७२ ॥
नाना वेंटाळूनि जीवितें । गुणागुण उखितें ।
प्राणनाथा उचितें । दिधलें प्रिया ॥ ३७३ ॥
तैसें सबाह्य आपुलें । जेणें गुरुकुळीं वोपिलें ।
आपणपें केलें । भक्तीचें घर ॥ ३७४ ॥
गुरुगृह जये देशीं । तो देशुचि वसे मानसीं ।
विरहिणी कां जैसी । वल्लभातें ॥ ३७५ ॥
तियेकडोनि येतसे वारा । देखोनि धांवे सामोरा ।
आड पडे म्हणे घरा । बीजें कीजो ॥ ३७६ ॥
साचा प्रेमाचिया भुली । तया दिशेसीचि आवडे बोली ।
जीवु थानपती करूनि घाली । गुरुगृहीं जो ॥ ३७७ ॥
परी गुरुआज्ञा धरिलें । देह गांवीं असे एकलें ।
वांसरुवा लाविलें । दावें जैसें ॥ ३७८ ॥
म्हणे कैं हें बिरडें फिटेल । कैं तो स्वामी भेटेल ।
युगाहूनि वडील । निमिष मानी ॥ ३७९ ॥
ऐसेया गुरुग्रामींचें आलें । कां स्वयें गुरूनींचि धाडिलें ।
तरी गतायुष्या जोडलें । आयुष्य जैसें ॥ ३८० ॥
कां सुकतया अंकुरा- । वरी पडलिया पीयूषधारा ।
नाना अल्पोदकींचा सागरा । आला मासा ॥ ३८१ ॥
नातरी रंकें निधान देखिलें । कां आंधळिया डोळे उघडले ।
भणंगाचिया आंगा आलें । इंद्रपद ॥ ३८२ ॥
तैसें गुरुकुळाचेनि नांवें । महासुखें अति थोरावे ।
जें कोडेंही पोटाळवें । आकाश कां ॥ ३८३ ॥
पैं गुरुकुळीं ऐसी । आवडी जया देखसी ।
जाण ज्ञान तयापासीं । पाइकी करी ॥ ३८४ ॥
आणि अभ्यंतरीलियेकडे । प्रेमाचेनि पवाडे ।
श्रीगुरूंचें रूपडें । उपासी ध्यानीं ॥ ३८५ ॥

हृदयशुद्धीचिया आवारीं । आराध्यु तो निश्चल ध्रुव करी ।
मग सर्व भावेंसी परिवारीं । आपण होय ॥ ३८६ ॥
कां चैतन्यांचिये पोवळी- । माजीं आनंदाचिया राउळीं ।
श्रिइगुरुलिंगा ढाळी । ध्यानामृत ॥ ३८७ ॥
उदयिजतां बोधार्का । बुद्धीची डाळ सात्त्विका ।
भरोनियां त्र्यंबका । लाखोली वाहे ॥ ३८८ ॥
काळशुद्धी त्रिकाळीं । जीवदशा धूप जाळीं।
न्यानदीपें वोंवाळी । निरंतर ॥ ३८९ ॥
सामरस्याची रससोय । अखंड अर्पितु जाय ।
आपण भराडा होय । गुरु तो लिंग ॥ ३९० ॥
नातरी जीवाचिये सेजे । गुरु कांतु करूनि भुंजे ।
ऐसीं प्रेमाचेनि भोजें । बुद्धी वाहे ॥ ३९१ ॥
कोणे{ए}के अवसरीं । अनुरागु भरे अंतरीं ।
कीं तया नाम करी । क्षीराब्धी ॥ ३९२ ॥
तेथ ध्येयध्यान बहु सुख । तेंचि शेषतुका निर्दोख ।
वरी जलशयन देख । भावी गुरु ॥ ३९३ ॥
मग वोळगती पाय । ते लक्ष्मी आपण होय ।
गरुड होऊनि उभा राहे । आपणचि ॥ ३९४ ॥
नाभीं आपणचि जन्मे । ऐसें गुरुमूर्तिप्रेमें ।
अनुभवी मनोधर्में । ध्यानसुख ॥ ३९५ ॥
एकाधिये वेळें । गुरु माय करी भावबळें ।
मग स्तन्यसुखें लोळे । अंकावरी ॥ ३९६ ॥
नातरी गा किरीटी । चैतन्यतरुतळवटीं ।
गुरु धेनु आपण पाठीं । वत्स होय ॥ ३९७ ॥
गुरुकृपास्नेहसलिलीं । आपण होय मासोळी ।
कोणे एके वेळीं । हेंचि भावीं ॥ ३९८ ॥
गुरुकृपामृताचे वडप । आपण सेवावृत्तीचें होय रोप ।
ऐसेसे संकल्प । विये मन ॥ ३९९ ॥
चक्षुपक्षेवीण । पिलूं होय आपण ।
कैसें पैं अपारपण । आवडीचें ॥ ४०० ॥
गुरूतें पक्षिणी करी । चारा घे चांचूवरी ।
गुरु तारू धरी । आपण कांस ॥ ४०१ ॥
ऐसें प्रेमाचेनि थावें । ध्यानचि ध्यानातें प्रसवे ।
पूर्णसिंधु हेलावे । फुटती जैसे ॥ ४०२ ॥
किंबहुना यापरी । श्रीगुरुमूर्ती अंतरीं ।
भोगी आतां अवधारीं । बाह्यसेवा ॥ ४०३ ॥
तरी जिवीं ऐसे आवांके । म्हणे दास्य करीन निकें ।
जैसें गुरु कौतुकें । माग म्हणती ॥ ४०४ ॥
तैसिया साचा उपास्ती । गोसावी प्रसन्न होती ।
तेथ मी विनंती । ऐसी करीन ॥ ४०५ ॥
म्हणेन तुमचा देवा । परिवारु जो आघवा ।
तेतुलें रूपें होआवा । मीचि एकु ॥ ४०६ ॥
आणि उपकरतीं आपुलीं । उपकरणें आथि जेतुलीं ।
माझीं रूपें तेतुलीं । होआवीं स्वामी ॥ ४०७ ॥
ऐसा मागेन वरु । तेथ हो म्हणती श्रीगुरु ।
मग तो परिवारु । मीचि होईन ॥ ४०८ ॥
उपकरणजात सकळिक । तें मीचि होईन एकैक ।
तेव्हां उपास्तीचें कवतिक । देखिजैल ॥ ४०९ ॥
गुरु बहुतांची माये । परी एकलौती होऊनि ठाये ।

तैसें करूनि आण वायें । कृपे तिये ॥ ४१० ॥
तया अनुरागा वेधु लावीं । एकपत्नीव्रत घेववीं ।
क्षेत्रसंन्यासु करवीं । लोभाकरवीं ॥ ४११ ॥
चतुर्दिक्षु वारा । न लाहे निघों बाहिरा ।
तैसा गुरुकृपें पांजिरा । मीचि होईन ॥ ४१२ ॥
आपुलिया गुणांचीं लेणीं । करीन गुरुसेवे स्वामिणी ।
हें असो होईन गंवसणी । मीचि भक्तीसी ॥ ४१३ ॥
गुरुस्नेहाचिये वृष्टी । मी पृथ्वी होईन तळवटीं ।
ऐसिया मनोरथांचिया सृष्टी । अनंता रची ॥ ४१४ ॥
म्हणे श्रीगुरूचें भुवन । आपण मी होईन ।
आणि दास होऊनि करीन । दास्य तेथिंचें ॥ ४१५ ॥
निर्गमागमीं दातारें । जे वोलांडिजती उंबरे ।
ते मी होईन आणि द्वारें । द्वारपाळु ॥ ४१६ ॥
पाउवा मी होईन । तियां मीचि लेववीन ।
छत्र मी आणि करीन । बारीपण ॥ ४१७ ॥
मी तळ उपरु जाणविता । चंवरु धरु हातु देता ।
स्वामीपुढें खोलता । होईन मी ॥ ४१८ ॥
मीचि होईन सागळा । करूं सुईन गुरुळां ।
सांडिती तो नेपाळा । पडिघा मीचि ॥ ४१९ ॥
हडप मी वोळगेन । मीचि उगाळु घेईन ।
उळिग मी करीन । आंघोळीचें ॥ ४२० ॥
होईन गुरूचें आसन । अलंकार परिधान ।
चंदनादि होईन । उपचार ते ॥ ४२१ ॥
मीचि होईन सुआरु । वोगरीन उपहारु ।
आपणपें श्रीगुरु । वोंवाळीन ॥ ४२२ ॥
जे वेळीं देवो आरोगिती । तेव्हां पांतीकरु मीचि पांतीं ।
मीचि होईन पुढती । देईन विडा ॥ ४२३ ॥
ताट मी काढीन । सेज मी झाडीन ।
चरणसंवाहन । मीचि करीन ॥ ४२४ ॥
सिंहासन होईन आपण । वरी श्रीगुरु करिती आरोहण ।
होईन पुरेपण । वोळगेचें ॥ ४२५ ॥
श्रीगुरूचें मन । जया देईल अवधान ।
तें मी पुढां होईन । चमत्कारु ॥ ४२६ ॥
तया श्रवणाचे आंगणीं । होईन शब्दांचिया आक्षौहिणी ।
स्पर्श होईन घसणी । आंगाचिया ॥ ४२७ ॥
श्रीगुरूचे डोळे । अवलोकनें स्नेहाळें ।
पाहाती तियें सकळें । होईन रूपें ॥ ४२८ ॥
तिये रसने जो जो रुचेल । तो तो रसु म्यां होईजैल ।
गंधरूपें कीजेल । घ्राणसेवा ॥ ४२९ ॥
एवं बाह्यमनोगत । श्रीगुरुसेवा समस्त ।
वेंटाळीन वस्तुजात । होऊनियां ॥ ४३० ॥
जंव देह हें असेल । तंव वोळगी ऐसी कीजेल ।
मग देहांतीं नवल । बुद्धि आहे ॥ ४३१ ॥
इये शरीरींची माती । मेळवीन तिये क्षिती ।
जेथ श्रीचरण उभे ठाती । श्रीगुरूचे ॥ ४३२ ॥
माझा स्वामी कवतिकें । स्पर्शीजति जियें उदकें ।
तेथ लया नेईन निकें । आपीं आप ॥ ४३३ ॥
श्रीगुरु वोंवाळिजती । कां भुवनीं जे उजळिजती ।
तयां दीपांचिया दीप्तीं । ठेवीन तेज ॥ ४३४ ॥

चवरी हन विंजणा । तेथ लयो करीन प्राणा ।
मग आंगाचा वोळंगणा । होईन मी ॥ ४३५ ॥
जिये जिये अवकाशीं । श्रीगुरु असती परिवारेंसीं ।
आकाश लया आकाशीं । नेईन तिये ॥ ४३६ ॥
परी जीतु मेला न संडीं । निमेषु लोकां न धाडीं ।
ऐसेनि गणावया कोडी । कल्पांचिया ॥ ४३७ ॥
येतुलेंवरी धिंवसा । जयाचिया मानसा ।
आणि करूनियांहि तैसा । अपारु जो ॥ ४३८ ॥
रात्र दिवस नेणे । थोडें बहु न म्हणें ।
म्हणियाचेनि दाटपणें । साजा होय ॥ ४३९ ॥
तो व्यापारु येणें नांवें । गगनाहूनि थोरावे ।
एकला करी आघवें । एकेचि काळीं ॥ ४४० ॥
हृदयवृत्ती पुढां । आंगचि घे दवडा ।
काज करी होडा । मानसेंशीं ॥ ४४१ ॥
एकादियां वेळा । श्रीगुरुचिया खेळा ।
लोण करी सकळा । जीविताचें ॥ ४४२ ॥
जो गुरुदास्यें कृशु । जो गुरुप्रेमें सपोषु ।
गुरुआज्ञे निवासु । आपणचि जो ॥ ४४३ ॥
जो गुरु कुळें सुकुलीनु । जो गुरुबंधुसौजन्यें सुजनु ।
जो गुरुसेवाव्यसनें सव्यसनु । निरंतर ॥ ४४४ ॥
गुरुसंप्रदायधर्म । तेचि जयाचे वर्णाश्रम ।
गुरुपरिचर्या नित्यकर्म । जयाचें गा ॥ ४४५ ॥
गुरु क्षेत्र गुरु देवता । गुरु माय गुरु पिता ।
जो गुरुसेवेपरौता । मार्ग नेणें ॥ ४४६ ॥
श्रीगुरूचे द्वार । तें जयाचें सर्वस्व सार ।
गुरुसेवकां सहोदर । प्रेमें भजे ॥ ४४७ ॥
जयाचें वक्त्र । वाहे गुरुनामाचे मंत्र ।
गुरुवाक्यावांचूनि शास्त्र । हातीं न शिवे ॥ ४४८ ॥
शिवतलें गुरुचरणीं । भलतैसें हो पाणी ।
तया सकळ तीर्थें आणी । त्रैलोक्यींचीं ॥ ४४९ ॥
श्रीगुरूचें उशिटें । लाहे जैं अवचटें ।
तैं तेणें लाभें विटे । समाधीसी ॥ ४५० ॥
कैवल्यसुखासाठीं । परमाणु घे किरीटी ।
उधळती पायांपाठीं । चालतां जे ॥ ४५१ ॥
हें असो सांगावें किती । नाहीं पारु गुरुभक्ती ।
परी गा उत्क्रांतमती । कारण हें ॥ ४५२ ॥
जया इये भक्तीची चाड । जया इये विषयींचें कोड ।
जो हे सेवेवांचून गोड । न मनी कांहीं ॥ ४५३ ॥
तो तत्त्वज्ञाचा ठावो । ज्ञाना तेणेंचि आवो ।
हें असो तो देवो । ज्ञान भक्तु ॥ ४५४ ॥
हें जाण पां साचोकारें । तेथ ज्ञान उघडेनि द्वारें ।
नांदत असे जगा पुरे । इया रीती ॥ ४५५ ॥
जिये गुरुसेवेविखीं । माझा जीव अभिलाखी ।
म्हणौनि सोयचुकी । बोली केली ॥ ४५६ ॥
एऱ्हवीं असतां हातीं खुळा । भजनावधानीं आंधळा ।
परिचर्येलागीं पांगुळा- । पासूनि मंदु ॥ ४५७ ॥
गुरुवर्णनीं मुका । आळशी पोशिजे फुका ।
परी मनीं आथि निका । सानुरागु ॥ ४५८ ॥
तेणेंचि पैं कारणें । हें स्थूळ पोसणें ।

पडलें मज म्हणे । ज्ञानदेवो ॥ ४५९ ॥
परि तो बोलु उपसाहावा । आणि वोळगे अवसरु देयावा ।
आतां म्हणेन जी बरवा । ग्रंथार्थुचि ॥ ४६० ॥
परिसा परिसा श्रीकृष्णु । जो भूतभारसहिष्णु ।
तो बोलतसे विष्णु । पार्थु ऐके ॥ ४६१ ॥
म्हणे शुचित्व गा ऐसें । जयापाशीं दिसे ।
आंग मन जैसें । कापुराचें ॥ ४६२ ॥
कां रत्नाचें दळवाडें । तैसें सबाह्य चोखडें ।
आंत बाहेरि एकें पाडें । सूर्यु जैसा ॥ ४६३ ॥
बाहेरीं कर्में क्षाळला । भितरीं ज्ञानें उजळला ।
इहीं दोहीं परीं आला । पाखाळा एका ॥ ४६४ ॥
मृत्तिका आणि जळें । बाह्य येणें मेळें ।
निर्मळु होय बोलें । वेदाचेनी ॥ ४६५ ॥
भलतेथ बुद्धीबळी । रजआरिसा उजळी ।
सौंदणी फेडी थिगळी । वस्त्रांचिया ॥ ४६६ ॥
किंबहुना इयापरी । बाह्य चोख अवधारीं ।
आणि ज्ञानदीपु अंतरीं । म्हणौनि शुद्ध ॥ ४६७ ॥
एऱ्हवीं तरी पंडुसुता । आंत शुद्ध नसतां ।
बाहेरि कर्म तो तत्त्वतां । विटंबु गा ॥ ४६८ ॥
मृत जैसा शृंगारिला । गाढव तीर्थी न्हाणिला ।
कडुदुधिया माखिला । गुळें जैसा ॥ ४६९ ॥
वोस गृहीं तोरण बांधिलें । कां उपवासी अन्नें लिंपिलें ।
कुंकुमसेंदुर केलें । कांतहीनेनें ॥ ४७० ॥
कळस ढिमाचे पोकळ । जळो वरील तें झळाळ ।
काय करूं चित्रींव फळ । आंतु शेण ॥ ४७१ ॥
तैसें कर्मवरिचिलेंकडां । न सरे थोर मोलें कुडा ।
नव्हे मदिरेचा घडा । पवित्र गंगे ॥ ४७२ ॥
म्हणौनि अंतरीं ज्ञान व्हावें । मग बाह्य लाभेल स्वभावें ।
वरी ज्ञान कर्में संभवे । ऐसें कें जोडे ? ॥ ४७३ ॥
यालागी बाह्य विभागु । कर्में धुतला चांगु ।
आणि ज्ञानें फिटला वंगु । अंतरींचा ॥ ४७४ ॥
तेथ अंतर बाह्य गेले । निर्मळत्व एक जाहलें ।
किंबहुना उरलें । शुचित्वचि ॥ ४७५ ॥
म्हणौनि सद्भाव जीवगत । बाहेरी दिसती फांकत ।
जे स्फटिकगृहींचे डोलत । दीप जैसे ॥ ४७६ ॥
विकल्प जेणें उपजे । नाथिली विकृति निपजे ।
अप्रवृत्तीचीं बीजें । अंकुर घेती ॥ ४७७ ॥
तें आइके देखे अथवा भेटे । परी मनीं कांहींचि नुमटे ।
मेघरंगें न कांटे । व्योम जैसें ॥ ४७८ ॥
एऱ्हवीं इंद्रियांचेनि मेळें । विषयांवरी तरी लोळे ।
परी विकाराचेनि विटाळें । लिंपिजेना ॥ ४७९ ॥
भेटलिया वाटेवरी । चोखी आणि माहारी ।
तेथ नातळें तियापरी । राहाटों जाणें ॥ ४८० ॥
कां पतिपुत्रांतें आलिंगी । एकचि ते तरुणांगी ।
तेथ पुत्रभावाच्या आंगीं । न रिगे कामु ॥ ४८१ ॥
तैसें हृदय चोख । संकल्पविकल्पीं सनोळख ।
कृत्याकृत्य विशेख । फुडें जाणें ॥ ४८२ ॥
पाणियें हिरा न भिजे । आधणीं हरळु न शिजे ।
तैसी विकल्पजातें न लिंपिजे । मनोवृत्ती ॥ ४८३ ॥

तया नांव शुचिपण । पार्था गा संपूर्ण ।
हें देखसी तेथ जाण । ज्ञान असे ॥ ४८४ ॥
आणि स्थिरता साचें । घर रिगाली जयाचें ।
तो पुरुष ज्ञानाचें । आयुष्य गा ॥ ४८५ ॥
देह तरी वरिचिलीकडे । आपुलिया परी हिंडे ।
परी बैसका न मोडे । मानसींची ॥ ४८६ ॥
वत्सावरूनि धेनूचें । स्नेह राना न वचे ।
नव्हती भोग सतियेचे । प्रेमभोग ॥ ४८७ ॥
कां लोभिया दूर जाये । परी जीव ठेविलाचि ठाये ।
तैसा देहो चाळितां नव्हे । चळु चित्ता ॥ ४८८ ॥
जातया अभ्रासवें । जैसें आकाश न धांवे ।
भ्रमणचक्रीं न भंवे । ध्रुव जैसा ॥ ४८९ ॥
पांथिकाचिया येरझारा । सवें पंथु न वचे धनुर्धरा ।
कां नाहीं जेवीं तरुवरा । येणें जाणें ॥ ४९० ॥
तैसा चळणवळणात्मकीं । असोनि ये पांचभौतिकीं ।
भूतोर्मी एकी । चळिजेना ॥ ४९१ ॥
वाहुटळीचेनि बळें । पृथ्वी जैसी न ढळे ।
तैसा उपद्रव उमाळें । न लोटे जो ॥ ४९२ ॥
दैन्यदुःखीं न तपे । भवशोकीं न कंपे ।
देहमृत्यु न वासिपे । पातलेनी ॥ ४९३ ॥
आर्ति आशा पडिभरें । वय व्याधी गजरें ।
उजू असतां पाठिमोरें । नव्हे चित्त ॥ ४९४ ॥
निंदा निस्तेज दंडी । कामलोभा वरपडी ।
परी रोमा नव्हे वांकुडी । मानसाची ॥ ४९५ ॥
आकाश हें वोसरो । पृथ्वी वरि विरो ।
परि नेणे मोहरों । चित्तवृत्ती ॥ ४९६ ॥
हाती हाला फुलीं । पासवणा जेवीं न घाली ।
तैसा न लोटे दुर्वाक्यशेलीं । शेलिला सांता ॥ ४९७ ॥
क्षीरार्णवाचिया कल्लोळीं । कंपु नाहीं मंदराचळीं ।
कां आकाश न जळे जाळीं । वणवियाच्या ॥ ४९८ ॥
तैशा आल्या गेल्या ऊर्मी । नव्हे गजबज मनोधर्मी ।
किंबहुना धैर्य क्षमी । कल्पांतींही ॥ ४९९ ॥
परी स्थैर्य ऐसी भाष । बोलिजे जे सविशेष ।
ते हे दशा गा देख । देखणया ॥ ५०० ॥
हें स्थैर्य निधडें । जेथ आंगें जीवें जोडे ।
तें ज्ञानाचें उघडें । निधान साचें ॥ ५०१ ॥
आणि इसाळु जैसा घरा । कां दंदिया हतियेरा ।
न विसंबे भांडारा । बद्धकु जैसा ॥ ५०२ ॥
कां एकलौतिया बाळका- । वरि पडौनि ठाके अंबिका ।
मधुविषीं मधुमक्षिका । लोभिणी जैसी ॥ ५०३ ॥
अर्जुना जो यापरी । अंतःकरण जतन करी ।
नेदी उभें ठाकों द्वारीं । इंद्रियांच्या ॥ ५०४ ॥
म्हणे काम बागुल ऐकेल । हे आशा सियारी देखैल ।
तरि जीवा टेंकैल । म्हणौनि बिहे ॥ ५०५ ॥
बाहेरी धीट जैसी । दाटुगा पति कळासी ।
करी टेहणी तैसी । प्रवृत्तीसीं ॥ ५०६ ॥
सचेतनीं वाणेपणें । देहासकट आटणें ।
संयमावरीं करणें । बुझूनि घाली ॥ ५०७ ॥
मनाच्या महाद्वारीं । प्रत्याहाराचिया ठाणांतरीं ।

जो यम दम शरीरीं । जागवी उभे ॥ ५०८ ॥
आधारीं नाभीं कंठीं । बंधत्रयाचीं घरटीं ।
चंद्रसूर्य संपुटीं । सुये चित्त ॥ ५०९ ॥
समाधीचे शेजेपासीं । बांधोनि घाली ध्यानासी ।
चित्त चैतन्य समरसीं । आंतु रते ॥ ५१० ॥
अगा अंतःकरणनिग्रहो जो । तो हा हें जाणिजो ।
हा आथी तेथ विजयो । ज्ञानाचा पैं ॥ ५११ ॥
जयाची आज्ञा आपण । शिरीं वाहे अंतःकरण ।
मनुष्याकारें जाण । ज्ञानचि तो ॥ ५१२ ॥

इंद्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८॥

आणि विषयांविखीं । वैराग्याची निकी ।
पुरवणी मानसीं कीं । जिती आथी ॥ ५१३ ॥
वमिलेया अन्ना । लाळ न घोंटी जेवीं रसना ।
कांआंग न सूये आलिंगना । प्रेताचिया ॥ ५१४ ॥
विष खाणें नागवे । जळत घरीं न रिगवे ।
व्याघ्रविवरां न वचवे । वस्ती जेवीं ॥ ५१५ ॥
धडाडीत लोहरसीं । उडी न घालवे जैसी ।
न करवे उशी । अजगराची ॥ ५१६ ॥
अर्जुना तेणें पाडें । जयासी विषयवार्ता नावडे ।
नेदी इंद्रियांचेनि तोंडें । कांहींच जावों ॥ ५१७ ॥
जयाचे मनीं आलस्य । देही अतिकार्श्य ।
शमदमीं सौरस्य । जयासि गा ॥ ५१८ ॥
तपोव्रतांचा मेळावा । जयाच्या ठायीं पांडवा ।
युगांत जया गांवा- । आंतु येतां ॥ ५१९ ॥
बहु योगाभ्यासीं हांव । विजनाकडे धांव ।
न साहे जो नांव । संघाताचें ॥ ५२० ॥
नाराचांचीं आंथुरणें । पूयपंकीं लोळणें ।
तैसें लेखी भोगणें । ऐहिकींचें ॥ ५२१ ॥
आणि स्वर्गातें मानसें । ऐकोनि मानी ऐसें ।
कुहिलें पिशित जैसें । श्वानाचें कां ॥ ५२२ ॥
तें हें विषयवैराग्य । जें आत्मलाभाचें सभाग्य ।
येणें ब्रह्मानंदा योग्य । जीव होती ॥ ५२३ ॥
ऐसा उभयभोगीं त्रासु । देखसी जेथ बहुवसु ।
तेथ जाण रहिवासु । ज्ञानाचा तूं ॥ ५२४ ॥
आणि सचाडाचिये परी । इष्टापूर्तें करी ।
परी केलेंपण शरीरीं । वसों नेदी ॥ ५२५ ॥
वर्णाश्रमपोषकें । कर्में नित्यनैमित्तिकें ।
तयामाजीं कांहीं न ठके । आचरतां ॥ ५२६ ॥
परि हें मियां केलें । कीं हें माझेनि सिद्धी गेलें ।
ऐसें नाहीं ठेविलें । वासनेमाजीं ॥ ५२७ ॥
जैसें अवचितपणें । वायूसि सर्वत्र विचरणें ।
कां निरभिमान उदैजणें । सूर्याचें जैसें ॥ ५२८ ॥
कां श्रुति स्वभावता बोले । गंगा काजेंविण चाले ।
तैसें अवष्टंभहीन भलें । वर्तणें जयाचें ॥ ५२९ ॥

ऋतुकाळीं तरी फळती । परी फळलों हें नेणती ।
तयां वृक्षांचिये ऐसी वृत्ती । कर्मी सदा ॥ ५३० ॥
एवं मनीं कर्मी बोलीं । जेथ अहंकारा उखी जाहली ।
एकावळीची काढिली । दोरी जैसी ॥ ५३१ ॥
संबंधेंवीण जैसीं । अभ्रें असती आकाशीं ।
देहीं कर्में तैसीं । जयासि गा ॥ ५३२ ॥
मद्यपाआंगींचें वस्त्र । लेपाहातींचें शस्त्र ।
बैलावरी शास्त्र । बांधलें आहे ॥ ५३३ ॥
तया पाडें देहीं । जया मी आहे हे सेचि नाहीं ।
निरहंकारता पाहीं । तया नांव ॥ ५३४ ॥
हें संपूर्ण जेथें दिसे । तेथेंचि ज्ञान असे ।
इयेविषीं अनारिसें । बोलों नये ॥ ५३५ ॥
आणि जन्ममृत्युजरादुःखें । व्याधिवार्धक्यकलुषें ।
तियें आंगा न येतां देखे । दुरूनि जो ॥ ५३६ ॥
साधकु विवसिया । कां उपसर्गु योगिया ।
पावे उणेयापुरेया । वोथंबा जेवीं ॥ ५३७ ॥
वैर जन्मांतरींचें । सर्पा मनौनि न वचे ।
तेवीं अतीता जन्माचें । उणें जो वाहे ॥ ५३८ ॥
डोळां हरळ न विरे । घाईं कोत न जिरे ।
तैसें काळींचें न विसरे । जन्मदुःख ॥ ५३९ ॥
म्हणे पूयगर्ते रिगाला । अहा मूत्ररंध्रें निघाला ।
कटा रे मियां चाटिला । कुचस्वेदु ॥ ५४० ॥
ऐस{ऐ}सिया परी । जन्माचा कांटाळा धरी ।
म्हणे आतां तें मी न करीं । जेणें ऐसें होय ॥ ५४१ ॥
हारी उमचावया । जुंवारी जैसा ये डाया ।
कीं वैरा बापाचेया । पुत्र जचे ॥ ५४२ ॥
मारिलियाचेनि रागें । पाठीचा जेवीं सूड मागें ।
तेणें आक्षेपें लागे । जन्मापाठीं ॥ ५४३ ॥
परी जन्मती ते लाज । न सांडी जयाचें निज ।
संभाविता निस्तेज । न जिरे जेवीं ॥ ५४४ ॥
आणि मृत्यु पुढां आहे । तोचि कल्पांतीं कां पाहे ।
परी आजीचि होये । सावधु जो ॥ ५४५ ॥
माजीं अथांव म्हणता । थडियेचि पंडुसुता ।
पोहणारा आइता । कासे जेवीं ॥ ५४६ ॥
कां न पवतां रणाचा ठावो । सांभाळिजे जैसा आवो ।
वोडण सुइजे घावो । न लागतांचि ॥ ५४७ ॥
पाहेचा पेणा वाटवधा । तंव आजीचि होईजे सावधा ।
जीवु न वचतां औषधा । धांविजे जेवीं ॥ ५४८ ॥
येऱ्हवीं ऐसें घडे । जो जळतां घरीं सांपडे ।
तो मग न पवाडे । कुहा खणों ॥ ५४९ ॥
चोंढिये पाथरु गेला । तैसेनि जो बुडाला ।
तो बोंबेहिसकट निमाला । कोण सांगे ॥ ५५० ॥
म्हणौनि समर्थेंसीं वैर । जया पडिलें हाडखाइर ।
तो जैसा आठही पाहर । परजून असे ॥ ५५१ ॥
नातरी केळवली नोवरी । का संन्यासी जियापरी ।
तैसा न मरतां जो करी । मृत्युसूचना ॥ ५५२ ॥
पैं गा जो ययापरी । जन्मेंचि जन्म निवारी ।
मरणें मृत्यु मारी । आपण उरे ॥ ५५३ ॥
तया घरीं ज्ञानाचें । सांकडें नाहीं साचें ।

जया जन्ममृत्युचें । निमालें शल्य ॥ ५५४ ॥
आणि तयाचिपरी जरा । न टेंकतां शरीरा ।
तारुण्याचिया भरा- । माजीं देखे ॥ ५५५ ॥
म्हणे आजिच्या अवसरीं । पुष्टि जे शरीरीं ।
ते पाहे होईल काचरी । वाळली जैसी ॥ ५५६ ॥
निदैव्याचे व्यवसाय । तैसे ठाकती हातपाय ।
अमंत्र्या राजाची परी आहे । बळा यया ॥ ५५७ ॥
फुलांचिया भोगा- । लागीं प्रेम टांगा ।
तें करेयाचा गुडघा । तैसें होईल ॥ ५५८ ॥
वोढाळाच्या खुरीं । आखरुआतें बुरी ।
ते दशा माझ्या शिरीं । पावेल गा ॥ ५५९ ॥
पद्मदळेंसी इसाळे । भांडताति हे डोळे ।
ते होती पडवळें । पिकलीं जैसीं ॥ ५६० ॥
भंवईचीं पडळें । वोमथती सिनसाळे ।
उरु कुहिजैल जळें । आंसुवाचेनि ॥ ५६१ ॥
जैसें बाभुळीचें खोड । गिरबडूनि जाती सरड ।
तैसें पिचडीं तोंड । सरकटिजैल ॥ ५६२ ॥
रांधवणी चुलीपुढें । पऱ्हे उन्मादती खातवडे ।
तैसींचि यें नाकाडें । बिडबिडती ॥ ५६३ ॥
तांबुलें वोंठ राऊं । हांसतां दांत दाऊं ।
सनागर मिरऊं । बोल जेणें ॥ ५६४ ॥
तयाचि पाहे या तोंडा । येईल जळंबटाचा लोंढा ।
इया उमळती दाढा । दातांसहित ॥ ५६५ ॥
कुळवाडी रिणें दाटली । कां वांकडिया ढोरें बैसलीं ।
तैसी नुठी कांहीं केली । जीभचि हे ॥ ५६६ ॥
कुसळें कोरडीं । वारेनि जाती बरडीं ।
तैसा आपदा तोंडीं । दाढियेसी ॥ ५६७ ॥
आषाढींचेनि जळें । जैसीं झिरपती शैलाचीं मौळें ।
तैसें खांडीहूनि लाळे । पडती पूर ॥ ५६८ ॥
वाचेसि अपवाडु । कानीं अनुघडु ।
पिंड गरुवा माकडु । होईल हा ॥ ५६९ ॥
तृणाचें बुझवणें । आंदोळे वारेनगुणें ।
तैसें येईल कांपणें । सर्वांगासी ॥ ५७० ॥
पायां पडती वेंगडी । हात वळती मुरकुंडी ।
बरवपणा बागडी । नाचविजैल ॥ ५७१ ॥
मळमूत्रद्वारें । होऊनि ठाती खोंकरें ।
नवसियें होती इतरें । माझियां निधनीं ॥ ५७२ ॥
देखोनि थुंकील जगु । मरणाचा पडैल पांगु ।
सोइरियां उबगु । येईल माझा ॥ ५७३ ॥
स्त्रियां म्हणती विवसी । बाळें जाती मूर्छी ।
किंबहुना चिळसी । पात्र होईन ॥ ५७४ ॥
उभळीचा उजगरा । सेजारियां साइलिया घरा ।
शिणवील म्हणती म्हातारा । बहुतांतें हा ॥ ५७५ ॥
ऐसी वार्धक्याची सूचणी । आपणिया तरुणपणीं ।
देखे मग मनीं । विटे जो गा ॥ ५७६ ॥
म्हणे पाहे हें येईल । आणि आतांचें भोगितां जाईल ।
मग काय उरेल । हितालागीं ? ॥ ५७७ ॥
म्हणौनि नाइकणें पावे । तंव आईकोनि घाली आघवें ।
पंगु न होता जावें । तेथ जाय ॥ ५७८ ॥

दृष्टी जंव आहे । तंव पाहावें तेतुलें पाहे ।
मूकत्वा आधीं वाचा वाहे । सुभाषितें ॥ ५७९ ॥
हात होती खुळे । हें पुढील मोटकें कळे ।
आणि करूनि घाली सकळें । दानादिकें ॥ ५८० ॥
ऐसी दशा येईल पुढें । तैं मन होईल वेडें ।
तंव चिंतूनि ठेवी चोखडें । आत्मज्ञान ॥ ५८१ ॥
जैं चोर पाहे झोंबती । तंव आजीचि रुसिजे संपत्ती ।
का झांकाझांकी वाती । न वचतां कीजे ॥ ५८२ ॥
तैसें वार्धक्य यावें । मग जें वायां जावें ।
तें आतांचि आघवें । सवतें करीं ॥ ५८३ ॥
आतां मोडूनि ठेलीं दुर्गे । कां वळित धरिलें खगें ।
तेथ उपेक्षूनि जो निघे । तो नागवला कीं ? ॥ ५८४ ॥
तैसें वृद्धाप्य होये । आलेपण तें वायां जाये ।
जे तो शतवृद्ध आहे । नेणों कैंचा ॥ ५८५ ॥
झाडिलींचि कोळें झाडी । तया न फळे जेवीं बोंडीं ।
जाहला अग्नि तरी राखोंडी । जाळील काई ? ॥ ५८६ ॥
म्हणौनि वार्धक्याचेनि आठवें । वार्धक्या जो नागवे ।
तयाच्या ठायीं जाणावें । ज्ञान आहे ॥ ५८७ ॥
तैसेंचि नाना रोग । पडिघाती ना जंव पुढां आंग ।
तंव आरोग्याचे उपेग । करूनि घाली ॥ ५८८ ॥
सापाच्या तोंडी । पडली जे उंडी ।
ते लाऊनि सांडी । प्रबुद्धु जैसा ॥ ५८९ ॥
तैसा वियोगें जेणें दुःखे । विपत्ति शोक पोखे ।
तें स्नेह सांडूनि सुखें । उदासु होय ॥ ५९० ॥
आणि जेणें जेणें कडे । दोष सूतील तोंडें ।
तयां कर्मरंध्रीं गुंडे । नियमाचे दाटी ॥ ५९१ ॥
ऐस{ऐ}सिया आइती । जयाची परी असती ।
तोचि ज्ञानसंपत्ती- । गोसावी गा ॥ ५९२ ॥
आतां आणीकही एक । लक्षण अलौकिक ।
सांगेन आइक । धनंजया ॥ ५९३ ॥

असक्तिरनभिष्वंगः पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९॥

तरि जो या देहावरी । उदासु ऐसिया परी ।
उखिता जैसा बिढारीं । बैसला आहे ॥ ५९४ ॥
कां झाडाची साउली । वाटे जातां मीनली ।
घरावरी तेतुली । आस्था नाहीं ॥ ५९५ ॥
साउली सरिसीच असे । परी असे हें नेणिजे जैसें ।
स्त्रियेचें तैसें । लोलुप्य नाहीं ॥ ५९६ ॥
आणि प्रजा जे जाली । तियें वस्ती कीर आलीं ।
कां गोरुवें बैसलीं । रुखातळीं ॥ ५९७ ॥
जो संपत्तीमाजी असतां । ऐसा गमे पंडुसुता ।
जैसा कां वाटे जातां । साक्षी ठेविला ॥ ५९८ ॥
किंबहुना पुंसा । पांजरियामाजीं जैसा ।
वेदाज्ञेसी तैसा । बिहूनि असे ॥ ५९९ ॥
एऱ्हवीं दारागृहपुत्रीं । नाहीं जया मैत्री ।

तो जाण पां धात्री । ज्ञानासि गा ॥ ६०० ॥
महासिंधू जैसे । ग्रीष्मवर्षीं सरिसे ।
इष्टानिष्ट तैसें । जयाच्या ठायीं ॥ ६०१ ॥
कां तिन्ही काळ होतां । त्रिधा नव्हे सविता ।
तैसा सुखदुःखीं चित्ता । भेदु नाहीं ॥ ६०२ ॥
जेथ नभाचेनि पाडें । समत्वा उणें न पडे ।
तेथ ज्ञान रोकडें । वोळख तूं ॥ ६०३ ॥

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १०॥

आणि मीवांचूनि कांहीं । आणिक गोमटें नाहीं ।
ऐसा निश्चयोचि तिहीं । जयाचा केला ॥ ६०४ ॥
शरीर वाचा मानस । पियालीं कृतनिश्चयाचा कोश ।
एक मीवांचूनि वास । न पाहती आन ॥ ६०५ ॥
किंबहुना निकट निज । जयाचें जाहलें मज ।
तेणें आपणयां आम्हां सेज । एकी केली ॥ ६०६ ॥
रिगतां वल्लभापुढें । नाहीं आंगीं जीवीं सांकडें ।
तिये कांतेचेनि पाडें । एकसरला जो ॥ ६०७ ॥
मिळोनि मिळतचि असे । समुद्रीं गंगाजळ जैसें ।
मी होऊनि मज तैसें । सर्वस्वें भजती ॥ ६०८ ॥
सूर्याच्या होण्यां होईजे । कां सूर्यासवेंचि जाइजे ।
हें विकलेपण साजे । प्रभेसि जेवीं ॥ ६०९ ॥
पैं पाणियाचिये भूमिके । पाणी तळपे कौतुकें ।
ते लहरी म्हणती लौकिकें । एऱ्हवीं तें पाणी ॥ ६१० ॥
जो अनन्यु यापरी । मी जाहलाहि मातें वरी ।
तोचि तो मूर्तधारी । ज्ञान पैं गा ॥ ६११ ॥
आणि तीर्थें धौतें तटें । तपोवनें चोखटें ।
आवडती कपाटें । वसवूं जया ॥ ६१२ ॥
शैलकक्षांचीं कुहरें । जळाशय परिसरें ।
अधिष्ठी जो आदरें । नगरा न ये ॥ ६१३ ॥
बहु एकांतावरी प्रीति । जया जनपदाची खंती ।
जाण मनुष्याकारें मूर्ती । ज्ञानाची तो ॥ ६१४ ॥
आणिकहि पुढती । चिन्हें गा सुमती ।
ज्ञानाचिये निरुती- । लागीं सांगों ॥ ६१५ ॥

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
एतद्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोन्यथा ॥ ११॥

तरी परमात्मा ऐसें । जें एक वस्तु असे ।
तें जया दिसें । ज्ञानास्तव ॥ ६१६ ॥
तें एकवांचूनि आनें । जियें भवस्वर्गादि ज्ञानें ।
तें अज्ञान ऐसा मनें । निश्चयो केला ॥ ६१७ ॥
स्वर्गा जाणें हें सांडी । भवविषयीं कान झाडी ।
दे अध्यात्मज्ञानीं बुडी । सद्भावाची ॥ ६१८ ॥

भंगलिये वाटे । शोधूनिया अव्हांटे ।
निघिजे जेवीं नीटें । राजपंथें ॥ ६१९ ॥
तैसें ज्ञानजातां करी । आघवेंचि एकीकडे सारी ।
मग मन बुद्धि मोहरी । अध्यात्मज्ञानीं ॥ ६२० ॥
म्हणे एक हेंचि आथी । येर जाणणें ते भ्रांती ।
ऐसी निकुरेंसी मती । मेरु होय ॥ ६२१ ॥
एवं निश्चयो जयाचा । द्वारीं आध्यात्मज्ञानाचा ।
ध्रुव देवो गगनींचा । तैसा राहिला ॥ ६२२ ॥
तयाच्या ठायीं ज्ञान । या बोला नाहीं आन ।
जे ज्ञानीं बैसलें मन । तेव्हांचि तें तो मी ॥ ६२३ ॥
तरी बैसलेपणें जें होये । बैसतांचि बोलें न होये ।
तरी ज्ञाना तया आहे । सरिसा पाडु ॥ ६२४ ॥
आणि तत्त्वज्ञान निर्मळ । फळे जें एक फळ ।
तें ज्ञेयही वरी सरळ । दिठी जया ॥ ६२५ ॥
एऱ्हवीं बोधा आलेनि ज्ञानें । जरी ज्ञेय न दिसेचि मनें ।
तरी ज्ञानलाभुही न मने । जाहला सांता ॥ ६२६ ॥
आंधळेनि हातीं दिवा । घेऊनि काय करावा ? ।
तैसा ज्ञाननिश्चयो आघवा । वायांचि जाय ॥ ६२७ ॥
जरि ज्ञानाचेनि प्रकाशें । परतत्त्वीं दिठी न पैसे ।
ते स्फूर्तीचि असे । अंध होऊनी ॥ ६२८ ॥
म्हणौनि ज्ञान जेतुलें दावीं । तेतुली वस्तुचि आघवी ।
तें देखे ऐशी व्हावी । बुद्धि चोख ॥ ६२९ ॥
यालागीं ज्ञानें निर्दोखें । दाविलें ज्ञेय देखे ।
तैसेनि उन्मेखें । आथिला जो ॥ ६३० ॥
जेवढी ज्ञानाची वृद्धी । तेवढीच जयाची बुद्धी ।
तो ज्ञान हे शब्दीं । करणें न लगे ॥ ६३१ ॥
पैं ज्ञानाचिये प्रभेसवें । जयाची मती ज्ञेयीं पावे ।
तो हातधरणिया शिवे । परतत्त्वातें ॥ ६३२ ॥
तोचि ज्ञान हें बोलतां । विस्मो कवण पंडुसुता ? ।
काय सवितयातें सविता । म्हणावें असें ? ॥ ६३३ ॥
तंव श्रोतें म्हणती असो । न सांगें तयाचा अतिसो ।
ग्रंथोक्ती तेथ आडसो । घालितोसी कां ? ॥ ६३४ ॥
तुझा हाचि आम्हां थोरु । वक्तृत्वाचा पाहुणेरु ।
जे ज्ञानविषो फारु । निरोपिला ॥ ६३५ ॥
रसु होआवा अतिमात्रु । हा घेतासि कविमंत्रु ।
तरी अवंतूनि शत्रु । करितोसि कां गा ? ॥ ६३६ ॥
ठायीं बैसतिये वेळे । जे रससोय घेऊनि पळे ।
तियेचा येरु वोडव मिळे । कोणा अर्था ? ॥ ६३७ ॥
आघवाचि विषयीं भादी । परी सांजवणीं टेंकों नेदी ।
ते खुरतोडी नुसधी । पोषी कवण ? ॥ ६३८ ॥
तैसी ज्ञानीं मती न फांके । येर जल्पती नेणों केतुकें ।
परि तें असो निकें । केलें तुवां ॥ ६३९ ॥
जया ज्ञानलेशोद्देशें । कीजती योगादि सायासें ।
तें धणीचें आथी तुझिया ऐसें । निरूपण ॥ ६४० ॥
अमृताची सातवांकुडी । लागो कां अनुघडी ।
सुखाच्या दिवसकोडी । गणिजतु कां ॥ ६४१ ॥
पूर्णचंद्रेंसीं राती । युग एक असोनि पहाती ।
तरी काय पाहात आहाती । चकोर ते ? ॥ ६४२ ॥
तैसें ज्ञानाचें बोलणें । आणि येणें रसाळपणें ।

आतां पुरे कोण म्हणे ? । आकर्णितां ॥ ६४३ ॥
आणि सभाग्यु पाहुणा ये । सुभगाचि वाढती होये ।
तैं सरों नेणें रससोये । ऐसें आथी ॥ ६४४ ॥
तैसा जाहला प्रसंगु । जे ज्ञानीं आम्हांसि लागु ।
आणि तुजही अनुरागु । आथि तेथ ॥ ६४५ ॥
म्हणौनि यया वाखाणा- । पासीं से आली चौगुणा ।
ना म्हणों नयेसि देखणा ? । होसी ज्ञानी ॥ ६४६ ॥
तरी आतांययावरी । प्रज्ञेच्या माजघरीं ।
पदें साच करीं । निरूपणीं ॥ ६४७ ॥
या संतवाक्यासरिसें । म्हणितलें निवृत्तिदासें ।
माझेंही जी ऐसें । मनोगत ॥ ६४८ ॥
यावरी आतां तुम्हीं । आज्ञापिला स्वामी ।
तरी वायां वागू मी । वाढों नेदी ॥ ६४९ ॥
एवं इयें अवधारा । ज्ञानलक्षणें अठरा ।
श्रीकृष्णें धनुर्धरा । निरूपिली ॥ ६५० ॥
मग म्हणे या नांवें । ज्ञान एथ जाणावें ।
हे स्वमत आणि आघवें । ज्ञानियेही म्हणती ॥ ६५१ ॥
करतळावरी वाटोळा । डोलतु देखिजे आंवळा ।
तैसें ज्ञान आम्हीं डोळां । दाविलें तुज ॥ ६५२ ॥
आतां धनंजया महामती । अज्ञान ऐसी वदंती ।
तेंही सांगों व्यक्ती । लक्षणेंसीं ॥ ६५३ ॥
एऱ्हवीं ज्ञान फुडें जालिया । अज्ञान जाणवे धनंजया ।
जें ज्ञान नव्हे तें अपैसया । अज्ञानचि ॥ ६५४ ॥
पाहें पां दिवसु आघवा सरे । मग रात्रीची वारी उरे ।
वांचूनि कांहीं तिसरें । नाहीं जेवीं ॥ ६५५ ॥
तैसें ज्ञान जेथ नाहीं । तेंचि अज्ञान पाहीं ।
तरी सांगों कांहीं कांहीं । चिन्हें तियें ॥ ६५६ ॥
तरी संभावने जिये । जो मानाची वाट पाहे ।
सत्कारें होये । तोषु जया ॥ ६५७ ॥
गर्वें पर्वताचीं शिखरें । तैसा महत्त्वावरूनि नुतरे ।
तयाचिया ठायीं पुरे । अज्ञान आहे ॥ ६५८ ॥
आणि स्वधर्माची मांगळी । बांधे वाचेच्या पिंपळीं ।
उभिला जैसा देउळीं । जाणोनि कुंचा ॥ ६५९ ॥
घाली विद्येचा पसारा । सूये सुकृताचा डांगोरा ।
करी तेतुलें मोहरा । स्फीतीचिया ॥ ६६० ॥
आंग वरिवरी चर्ची । जनातें अभ्यर्चितां वंची ।
तो जाण पां अज्ञानाची । खाणी एथ ॥ ६६१ ॥
आणि वन्ही वनीं विचरे । तेथ जळती जैसीं जंगमें स्थावरें ।
तैसें जयाचेनि आचारें । जगा दुःख ॥ ६६२ ॥
कौतुकें जें जें जल्पे । तें साबळाहूनि तीख रुपे ।
विषाहूनि संकल्पें । मारकु जो ॥ ६६३ ॥
तयातें बहु अज्ञान । तोचि अज्ञानाचें निधान ।
हिंसेसि आयतन । जयाचें जिणें ॥ ६६४ ॥
आणि फुंकें भाता फुगे । रेचिलिया सवेंचि उफगे ।
तैसा संयोगवियोगें । चढे वोहटे ॥ ६६५ ॥
पडली वारयाचिया वळसा । धुळी चढे आकाशा ।
हरिखा वळघे तैसा । स्तुतीवेळे ॥ ६६६ ॥
निंदा मोटकी आइके । आणि कपाळ धरूनि ठाके ।
थेंबें विरे वारोनि शोखे । चिखलु जैसा ॥ ६६७ ॥

तैसा मानापमानीं होये । जो कोण्हीचि उर्मी न साहे ।
तयाच्या ठायीं आहे । अज्ञान पुरें ॥ ६६८ ॥
आणि जयाचिया मनीं गांठी । वरिवरी मोकळी वाचा दिठी ।
आंगें मिळे जीवें पाठीं । भलतया दे ॥ ६६९ ॥
व्याधाचे चारा घालणें । तैसें प्रांजळ जोगावणें ।
चांगाचीं अंतःकरणें । विरु करी ॥ ६७० ॥
गार शेवाळें गुंडाळली । कां निंबोळी जैसी पिकली ।
तैसी जयाची भली । बाह्य क्रिया ॥ ६७१ ॥
अज्ञान तयाचिया ठायीं । ठेविलें असे पाहीं ।
याबोला आन नाहीं । सत्य मानीं ॥ ६७२ ॥
आणि गुरुकुळीं लाजे । जो गुरुभक्ती उभजे ।
विद्या घेऊनि माजे । गुरूसींचि जो ॥ ६७३ ॥
तयाचें नाम घेणें । तें वाचे शूद्रान्न होणें ।
परी घडलें लक्षणें । बोलतां इयें ॥ ६७४ ॥
आता गुरुभक्तांचें नांव घेवों । तेणें वाचेसि प्रायश्चित देवों ।
गुरुसेवका नांव पावों । सूर्यु जैसा ॥ ६७५ ॥
येतुलेनि पांगु पापाचा । निस्तरेल हे वाचा ।
जो गुरुतल्पगाचा । नामीं आला ॥ ६७६ ॥
हा ठायवरी । तया नामाचें भय हरी ।
मग म्हणे अवधारीं । आणिकें चिन्हें ॥ ६७७ ॥
तरि आंगें कर्में ढिला । जो मनें विकल्पें भरला ।
अडवींचा अवगळला । कुहा जैसा ॥ ६७८ ॥
तया तोंडीं कांटिवडे । आंतु नुसधीं हाडें ।
अशुचि तेणें पाडें । सबाह्य जो ॥ ६७९ ॥
जैसें पोटालागीं सुणें । उघडें झांकलें न म्हणे ।
तैसें आपलें परावें नेणे । द्रव्यालागीं ॥ ६८० ॥
इया ग्रामसिंहाचिया ठायीं । जैसा मिळणी ठावो अठावो नाहीं ।
तैसा स्त्रीविषयीं कांहीं । विचारीना ॥ ६८१ ॥
कर्माचा वेळु चुके । कां नित्य नैमित्तिक ठाके ।
तें जया न दुखे । जीवामाजीं ॥ ६८२ ॥
पापी जो निसुगु । पुण्याविषयीं अतिनिलागु ।
जयाचिया मनीं वेगु । विकल्पाचा ॥ ६८३ ॥
तो जाण निखिळा । अज्ञानाचा पुतळा ।
जो बांधोनि असे डोळां । वित्ताशेतें ॥ ६८४ ॥
आणि स्वार्थें अळुमाळें । जो धैर्यापासोनि चळे ।
जैसें तृणबीज ढळे । मुंगियेचेनी ॥ ६८५ ॥
पावो सूदलिया सवें । जैसें थिल्लर कालवे ।
तैसा भयाचेनि नांवें । गजबजे जो ॥ ६८६ ॥
मनोरथांचिया धारसा । वाहणें जयाचिया मानसा ।
पूरीं पडिला जैसा । दुधिया पाहीं ॥ ६८७ ॥
वायूचेनि सावायें । धू दिगंतरा जाये ।
दुःखवार्ता होये । तसें जया ॥ ६८८ ॥
वाउधणाचिया परी । जो आश्रो कहींचि न धरी ।
क्षेत्रीं तीर्थीं पुरीं । थारों नेणे ॥ ६८९ ॥
कां मातलिया सरडा । पुढती बुडुख पुढती शेंडा ।
हिंडणवारा कोरडा । तैसा जया ॥ ६९० ॥
जैसा रोविल्याविणें । रांजणु थारों नेणे ।
तैसा पडे तैं राहणें । एऱ्हवीं हिंडे ॥ ६९१ ॥
तयाच्या ठायीं उदंड । अज्ञान असे वितंड ।

जो चांचल्यें भावंड । मर्कटाचें ॥ ६९२ ॥
आणि पैं गा धनुर्धरा । जयाचिया अंतरा ।
नाहीं वोढावारा । संयमाचा ॥ ६९३ ॥
लेंडिये आला लोंढा । न मनी वाळुवेचा वरवंडा ।
तैसा निषेधाचिया तोंडा । बिहेना जो ॥ ६९४ ॥
व्रतातें आड मोडी । स्वधर्मु पायें वोलांडी ।
नियमाची आस तोडी । जयाची क्रिया ॥ ६९५ ॥
नाहीं पापाचा कंटाळा । नेणें पुण्याचा जिव्हाळा ।
लाजेचा पेंडवळा । खाणोनि घाली ॥ ६९६ ॥
कुळेंसीं जो पाठमोरा । वेदाज्ञेसीं दुऱ्हा ।
कृत्याकृत्यव्यापारा । निवाडु नेणे ॥ ६९७ ॥
वसू जैसा मोकाटु । वारा जैसा अफाटु ।
फुटला जैसा पाटु । निर्जनीं ॥ ६९८ ॥
आंधळें हातिरूं मातलें । कां डोंगरीं जैसें पेटलें ।
तैसें विषयीं सुटलें । चित्त जयाचें ॥ ६९९ ॥
पैं उबधडां काय न पडे । मोकाटु कोणां नातुडे ।
ग्रामद्वारींचे आडें । नोलांडी कोण ॥ ७०० ॥
जैसें सत्रीं अन्न जालें । कीं सामान्या बीक आलें ।
वाणसियेचें उभलें । कोण न रिगे ? ॥ ७०१ ॥
तैसें जयाचें अंतःकरण । तयाच्या ठायीं संपूर्ण ।
अज्ञानाची जाण । ऋद्धि आहे ॥ ७०२ ॥
आणि विषयांची गोडी । जो जीतु मेला न संडी ।
स्वर्गींही खावया जोडी । येथूनिची ॥ ७०३ ॥
जो अखंड भोगा जचे । जया व्यसन काम्यक्रियेचें ।
मुख देखोनि विरक्ताचें । सचैल करी ॥ ७०४ ॥
विषो शिणोनि जाये । परि न शिणे सावधु नोहे ।
कुहीला हातीं खाये । कोढी जैसा ॥ ७०५ ॥
खरी टेंकों नेदी उडे । लातौनि फोडी नाकाडें ।
तऱ्ही जेवीं न काढे । माघौता खरु ॥ ७०६ ॥
तैसा जो विषयांलागीं । उडी घाली जळतिये आगीं ।
व्यसनाची आंगीं । लेणीं मिरवी ॥ ७०७ ॥
फुटोनि पडे तंव । मृग वाढवी हांव ।
परी न म्हणे ते माव । रोहिणीची ॥ ७०८ ॥
तैसा जन्मोनि मृत्यूवरी । विषयीं त्रासितां बहुतीं परीं ।
तऱ्ही त्रासु नेघे धरी । अधिक प्रेम ॥ ७०९ ॥
पहिलिये बाळदशे । आई बा हेंचि पिसें ।
तें सरे मग स्त्रीमांसें । भुलोनि ठाके ॥ ७१० ॥
मग स्त्री भोगितां थावों । वृद्धाप्य लागे येवों ।
तेव्हां तोचि प्रेमभावो । बाळकांसि आणी ॥ ७११ ॥
आंधळें व्यालें जैसें । तैसा बाळें परिवसे ।
परि जीवें मरे तों न त्रासे । विषयांसि जो ॥ ७१२ ॥
जाण तयाच्या ठायीं । अज्ञानासि पारु नाहीं ।
आतां आणीक कांहीं । चिन्हें सांगों ॥ ७१३ ॥
तरि देह हाचि आत्मा । ऐसेया जो मनोधर्मा ।
वळघोनियां कर्मा । आरंभु करी ॥ ७१४ ॥
आणि उणें कां पुरें । जें जें कांहीं आचरे ।
तयाचेनि आविष्करें । कुंथों लागे ॥ ७१५ ॥
डोईये ठेविलेनि भोजें । देवलविसें जेवीं फुंजे ।
तैसा विद्यावयसा माजे । उताणा चाले ॥ ७१६ ॥

म्हणे मीचि एकु आथी । माझ्यांचि घरीं संपत्ती ।
माझी आचरती रीती । कोणा आहे ॥ ७१७ ॥
नाहीं माझेनि पाडें वाडु । मी सर्वज्ञ एकचि रूढु ।
ऐसा गर्वतुष्टीगंडु । घेऊनि ठाके ॥ ७१८ ॥
व्याधि लागलिया माणुसा । नयेचि भोग दाऊं जैसा ।
निकें न साहे जो तैसा । पुढिलांचें ॥ ७१९ ॥
पैं गुण तेतुला खाय । स्नेह कीं जाळितु जाय ।
जेथ ठेविजे तेथ होय । मसी{ऐं}सें ॥ ७२० ॥
जीवनें शिंपिला तिडपिडी । विजिला प्राण सांडीं ।
लागला तरी काडी । उरों नेदी ॥ ७२१ ॥
आळुमाळ प्रकाशु करी । तेतुलेनीच उबारा धरी ।
तैसिया दीपाचि परी । सुविद्यु जो ॥ ७२२ ॥
औषधाचेनि नांवें अमृतें । जैसा नवज्वरु आंबुथे ।
कां विषचि होऊनि परतें । सर्पा दूध ॥ ७२३ ॥
तैसा सद्गुणीं मत्सरु । व्युत्पत्ती अहंकारु ।
तपोज्ञानें अपारु । ताठा चढे ॥ ७२४ ॥
अंत्यु राणिवे बैसविला । आरें धारणु गिळिला ।
तैसा गर्वें फुगला । देखसी जो ॥ ७२५ ॥
जो लाटणें ऐसा न लवे । पाथरु तेवीं न द्रवे ।
गुणियासि नागवे । फोडसें जैसें ॥ ७२६ ॥
किंबहुना तयापाशी । अज्ञान आहे वाढीसीं ।
हें निकरें गा तुजसीं । बोलत असों ॥ ७२७ ॥
आणीकही धनंजया । जो गृहदेह सामग्रिया ।
न देखे कालचेया । जन्मातें गा ॥ ७२८ ॥
कृतघ्ना उपकारु केला । कां चोरा व्यवहारु दिधला ।
निसुगु स्तविला । विसरे जैसा ॥ ७२९ ॥
वोढाळितां लाविलें । तें तैसेंच कान पूंस वोलें ।
कीं पुढती वोढाळुं आलें । सुणें जैसें ॥ ७३० ॥
बेडूक सापाचिया तोंडीं । जातसे सबुडबुडीं ।
तो मक्षिकांचिया कोडीं । स्मरेना कांहीं ? ॥ ७३१ ॥
तैसीं नवही द्वारें स्रवती । आंगीं देहाची लुती जिती ।
जेणें जाली तें चित्तीं । सलेना जया ॥ ७३२ ॥
मातेच्या उदरकुहरीं । पचूनि विष्ठेच्या दाथरीं ।
जठरीं नवमासवरी । उकडला जो ॥ ७३३ ॥
तें गर्भींची जे व्यथा । कां जें जालें उपजतां ।
तें कांहींचि सर्वथा । नाठवी जो ॥ ७३४ ॥
मलमूत्रपंकीं । जे लोळतें बाळ अंकीं ।
तें देखोनि जो न थुंकीं । त्रासु नेघे ॥ ७३५ ॥
कालचि ना जन्म गेलें । पाहेचि पुढती आलें ।
ऐसें हें कांहीं वाटलें । नाहीं जया ॥ ७३६ ॥
आणि पैं तयाची परी । जीविताची फरारी ।
देखोनि जो न करी । मृत्युचिंता ॥ ७३७ ॥
जिणेयाचेनि विश्वासें । मृत्यु एक एथ असे ।
हें जयाचेनि मानसें । मानिजेना ॥ ७३८ ॥
अल्पोदकींचा मासा । हें नाटे ऐसिया आशा ।
न वचेचि कां जैसा । अगाध डोहां ॥ ७३९ ॥
कां गोरीचिया भुली । मृग व्याधा दृष्टी न घाली ।
गळु न पाहतां गिळिली । उंडी मीनें ॥ ७४० ॥
दीपाचिया झगमगा । जाळील हें पतंगा ।

नेणवेचि पैं गा । जयापरी ॥ ७४१ ॥
गव्हारु निद्रासुखें । घर जळत असे तें न देखे ।
नेणतां जेंवी विखें । रांधिलें अन्न ॥ ७४२ ॥
तैसा जीविताचेनि मिषें । हा मृत्युचि आला असे ।
हें नेणेचि राजसें । सुखें जो गा ॥ ७४३ ॥
शरीरींचीं वाढी । अहोरात्रांची जोडी ।
विषयसुखप्रौढी । साचचि मानी ॥ ७४४ ॥
परी बापुडा ऐसें नेणे । जें वेश्येचें सर्वस्व देणें ।
तेंचि तें नागवणें । रूप एथ ॥ ७४५ ॥
संवचोराचें साजणें । तेंचि तें प्राण घेणें ।
लेपा स्नपन करणें । तोचि नाशु ॥ ७४६ ॥
पांडुरोगें आंग सुटलें । तें तयाचि नांवे खुंटलें ।
तैसें नेणें भुललें । आहारनिद्रा ॥ ७४७ ॥
सन्मुख शूला । धांवतया पायें चपळा ।
प्रतिपदीं ये जवळा । मृत्यु जेवीं ॥ ७४८ ॥
तेवीं देहा जंव जंव वाढु । जंव जंव दिवसांचा पवाडु ।
जंव जंव सुरवाडु । भोगांचा या ॥ ७४९ ॥
तंव तंव अधिकाधिकें । मरण आयुष्यातें जिंके ।
मीठ जेवीं उदकें । घांसिजत असे ॥ ७५० ॥
तैसें जीवित्व जाये । तयास्तव काळु पाहे ।
हें हातोहातींचें नव्हे । ठाउकें जया ॥ ७५१ ॥
किंबहुना पांडवा । हा आंगींचा मृत्यु नीच नवा ।
न देखे जो मावा। विषयांचिया ॥ ७५२ ॥
तो अज्ञानदेशींचा रावो । या बोला महाबाहो।
न पडे गा ठावो । आणिकांचा ॥ ७५३ ॥
पैं जीविताचेनि तोखें । जैसा कां मृत्यु न देखे ।
तैसाचि तारुण्ये पोखें । जरा न गणी ॥ ७५४ ॥
कडाडीं लोटला गाडा । कां शिखरौनि सुटला धोंडा ।
तैसा न देखे जो पुढां । वार्धक्य आहे ॥ ७५५ ॥
कां आडवोहळा पाणी आलें । कां जैसे म्हैसयाचें झुंज मातलें ।
तैसें तारुण्याचे चढलें । भुररें जया ॥ ७५६ ॥
पुष्टि लागे विघरों । कांति पाहे निसरों ।
मस्तक आदरीं शिरों- । भागीं कंप ॥ ७५७ ॥
दाढी साउळ धरी । मान हालौनि वारी ।
तरी जो करी । मायेचा पैसु ॥ ७५८ ॥
पुढील उरीं आदळे । तंव न देखे जेवीं आंधळें ।
कां डोळ्यावरलें निगळे । आळशी तोषें ॥ ७५९ ॥
तैसें तारुण्य आजिचें । भोगितां वृद्धाप्य पाहेचें ।
न देखे तोचि साचें । अज्ञानु गा ॥ ७६० ॥
देखे अक्षमें कुब्जें । कीं विटावूं लागे फुंजें ।
परी न म्हणे पाहे माझें । ऐसेंचि भवे ॥ ७६१ ॥
आणि आंगीं वृद्धाप्यतेची । संज्ञा ये मरणाची ।
परी जया तारुण्याची । भुली न फिटे ॥ ७६२ ॥
तो अज्ञानाचें घर । हें साचचि घे उत्तर ।
तेवींचि परियेसीं थोर । चिन्हें आणिक ॥ ७६३ ॥
तरि वाघाचिये अडवे । एक वेळ आला चरोनि दैवें ।
तेणें विश्वासें पुढती धांवे । वसू जैसा ॥ ७६४ ॥
कां सर्पघराआंतु । अवचटें ठेवा आणिला स्वस्थु ।
येतुलियासाठीं निश्चितु । नास्तिकु होय ॥ ७६५ ॥

तैसेनि अवचटें हें । एकदोनी वेळां लाहे ।
एथ रोग एक आहे । हें मानीना जो ॥ ७६६ ॥
वैरिया नीद आली । आतां द्वंद्वें माझीं सरलीं ।
हें मानी तो सपिली । मुकला जेवीं ॥ ७६७ ॥
तैसी आहारनिद्रेची उजरी । रोग निवांतु जोंवरी ।
तंव जो न करी । व्याधी चिंता ॥ ७६८ ॥
आणि स्त्रीपुत्रादिमेळें । संपत्ति जंव जंव फळे ।
तेणें रजें डोळे । जाती जयाचे ॥ ७६९ ॥
सवेंचि वियोगु पडैल । विळौनी विपत्ति येईल ।
हें दुःख पुढील । देखेना जो ॥ ७७० ॥
तो अज्ञान गा पांडवा । आणि तोही तोचि जाणावा ।
जो इंद्रियें अव्हासवा । चारी एथ ॥ ७७१ ॥
वयसेचेनि उवायें । संपत्तीचेनि सावायें ।
सेव्यासेव्य जाये । सरकटितु ॥ ७७२ ॥
न करावें तें करी । असंभाव्य मनीं धरी ।
चिंतू नये तें विचारी । जयाची मती ॥ ७७३ ॥
रिघे जेथ न रिघावें । मागे जें न घ्यावें ।
स्पर्शे जेथ न लागावें । आंग मन ॥ ७७४ ॥
न जावें तेथ जाये । न पाहावें तें जो पाहे ।
न खावें तें खाये । तेवींचि तोषे ॥ ७७५ ॥
न धरावा तो संगु । न लागावें तेथ लागु ।
नाचरावा तो मार्गु । आचरे जो ॥ ७७६ ॥
नायकावें तें आइके । न बोलावें तें बके ।
परी दोष होतील हें न देखे । प्रवर्ततां ॥ ७७७ ॥
आंगा मनासि रुचावें । येतुलेनि कृत्याकृत्य नाठवें ।
जो करणेयाचेनि नांवें । भलतेंचि करी ॥ ७७८ ॥
परि पाप मज होईल । कां नरकयातना येईल ।
हें कांहींचि पुढील । देखेना जो ॥ ७७९ ॥
तयाचेनि आंगलगें । अज्ञान जगीं दाटुगें ।
जें सज्ञानाही संगें । झोंबों सके ॥ ७८० ॥
परी असो हें आइक । अज्ञान चिन्हें आणिक ।
जेणें तुज सम्यक् । जाणवे तें ॥ ७८१ ॥
तरी जयाची प्रीति पुरी । गुंतली देखसी घरीं ।
नवगंधकेसरीं । भ्रमरी जैशी ॥ ७८२ ॥
साकरेचिया राशी । बैसली नुठे माशी ।
तैसेनि स्त्रीचित्त आवेशीं । जयाचें मन ॥ ७८३ ॥
ठेला बेडूक कुंडीं । मशक गुंतला शेंबुडीं ।
जैसा ढोरु सबुडबुडीं । रुतला पंकीं ॥ ७८४ ॥
तैसें घरींहूनि निघणें । नाहीं जीवें मनें प्राणें ।
जया साप होऊनि असणें । भाटीं तियें ॥ ७८५ ॥
प्रियोत्तमाचिया कंठीं । प्रमदा घे आटी ।
तैशी जीवेंसी कोंपटी । धरूनि ठाके ॥ ७८६ ॥
मधुरसोद्देशें । मधुकर जचे जैसें ।
गृहसंगोपन तैसें । करी जो गा ॥ ७८७ ॥
म्हातारपणीं जालें । मा आणिक एक विपाईलें ।
तयाचें कां जेतुलें । मातापितरां ॥ ७८८ ॥
तेतुलेनि पाडें पार्था । घरीं जया प्रेम आस्था ।
आणि स्त्रीवांचूनि सर्वथा । जाणेना जो ॥ ७८९ ॥
तैसा स्त्रीदेहीं जो जीवें । पडोनिया सर्वभावें ।

कोण मी काय करावें । कांहीं नेणे ॥ ७९० ॥
महापुरुषाचें चित्त । जालिया वस्तुगत ।
ठाके व्यवहारजात । जयापरी ॥ ७९१ ॥
हानि लाज न देखे । परापवादु नाइके ।
जयाचीं इंद्रियें एकमुखें । स्त्रिया केलीं ॥ ७९२ ॥
चित्त आराधी स्त्रीयेचें । आणि तियेचेनि छंदें नाचे ।
माकड गारुडियाचें । जैसें होय ॥ ७९३ ॥
आपणपेंही शिणवी । इष्टमित्र दुखवी ।
मग कवडाचि वाढवी । लोभी जैसा ॥ ७९४ ॥
तैसा दानपुण्यें खांची । गोत्रकुटुंबा वंची ।
परी गारी भरी स्त्रियेची । उणी हों नेदी ॥ ७९५ ॥
पूजिती दैवतें जोगावी । गुरूतें बोलें झकवी ।
मायबापां दावी । निदारपण ॥ ७९६ ॥
स्त्रियेच्या तरी विखीं । भोगुसंपत्ती अनेकीं ।
आणी वस्तु निकी । जे जे देखे ॥ ७९७ ॥
प्रेमाथिलेनि भक्तें । जैसेनि भजिजे कुळदैवतें ।
तैसा एकाग्रचित्तें । स्त्री जो उपासी ॥ ७९८ ॥
साच आणि चोख । तें स्त्रियेसीचि अशेख ।
येरांविषयीं जोगावणूक । तेही नाहीं ॥ ७९९ ॥
इयेतें हन कोणी देखैल । इयेसी वेखासें जाईल ।
तरी युगचि बुडैल । ऐसें जया ॥ ८०० ॥
नायट्यांभेण । न मोडिजे नागांची आण ।
तैसी पाळी उणखुण । स्त्रीयेची जो ॥ ८०१ ॥
किंबहुना धनंजया । स्त्रीचि सर्वस्व जया ।
आणि तियेचिया जालिया- । लागीं प्रेम ॥ ८०२ ॥
आणिकही जें समस्त । तियेचें संपत्तिजात ।
तें जीवाहूनि आप्त । मानी जो कां ॥ ८०३ ॥
तो अज्ञानासी मूळ । अज्ञाना त्याचेनि बळ ।
हें असो केवळ । तेंचि रूप ॥ ८०४ ॥
आणि मातलिया सागरीं । मोकललिया तरी ।
लाटांच्या येरझारीं । आंदोळे जेवीं ॥ ८०५ ॥
तेवीं प्रिय वस्तु पावे । आणि सुखें जो उंचावे ।
तैसाचि अप्रियासवें । तळवटु घे ॥ ८०६ ॥
ऐसेनि जयाचे चित्तीं । वैषम्यसाम्याची वोखती ।
वाहे तो महामती । अज्ञान गा ॥ ८०७ ॥
आणि माझ्या ठायीं भक्ती । फळालागीं जया आर्ती ।
धनोद्देशें विरक्ती । नटणें जेवीं ॥ ८०८ ॥
नातरी कांताच्या मानसी । रिगोनि स्वैरिणी जैसी ।
राहाटे जारेंसीं । जावयालागीं ॥ ८०९ ॥
तैसा मातें किरीटी । भजती गा पाउटी ।
करूनि जो दिठी । विषो सूये ॥ ८१० ॥
आणि भजिन्नलियासवें । तो विषो जरी न पावे ।
तरी सांडी म्हणे आघवें । टवाळ हें ॥ ८११ ॥
कुणबट कुळवाडी । तैसा आन आन देव मांडी ।
आदिलाची परवडी । करी तया ॥ ८१२ ॥
तया गुरुमार्गा टेंकें । जयाचा सुगरवा देखे ।
तरी तयाचा मंत्र शिके । येरु नेघे ॥ ८१३ ॥
प्राणिजातेंसीं निष्ठुरु । स्थावरीं बहु भरु ।
तेवींचि नाहीं एकसरु । निर्वाहो जया ॥ ८१४ ॥

माझी मूर्ति निफजवी । ते घराचे कोनीं बैसवी ।
आपण देवो देवी । यात्रे जाय ॥ ८१५ ॥
नित्य आराधन माझें । काजीं कुळदैवता भजे ।
पर्वविशेषें कीजे । पूजा आना ॥ ८१६ ॥
माझें अधिष्ठान घरीं । आणि वोवसे आनाचे करी ।
पितृकार्यावसरीं । पितरांचा होय ॥ ८१७ ॥
एकादशीच्या दिवशीं । जेतुला पाडु आम्हांसी ।
तेतुलाचि नागांसी । पंचमीच्या दिवशीं ॥ ८१८ ॥
चौथ मोटकी पाहे । आणि गणेशाचाचि होये ।
चावदसी म्हणे माये । तुझाचि वो दुर्गे ॥ ८१९ ॥
नित्य नैमित्तिकें कर्मे सांडी । मग बैसे नवचंडी ।
आदित्यवारीं वाढी । बहिरवां पात्रीं ॥ ८२० ॥
पाठीं सोमवार पावे । आणि बेलेंसी लिंगा धांवे ।
ऐसा एकलाचि आघवे । जोगावी जो ॥ ८२१ ॥
ऐसा अखंड भजन करी । उगा नोहे क्षणभरी ।
अवघेन गांवद्वारीं । अहेव जैसी ॥ ८२२ ॥
ऐसेनि जो भक्तु । देखसी सैरा धांवतु ।
जाण अज्ञानाचा मूर्तु । अवतार तो ॥ ८२३ ॥
आणि एकांतें चोखटें । तपोवनें तीर्थे तटें ।
देखोनि जो गा विटे । तोहि तोचि ॥ ८२४ ॥
जया जनपदीं सुख । गजबजेचें कवतिक ।
वानूं आवडे लौकिक । तोहि तोची ॥ ८२५ ॥
आणि आत्मा गोचरु होये । ऐसी जे विद्या आहे ।
ते आइकोनि डौर वाहे । विद्वांसु जो ॥ ८२६ ॥
उपनिषदांकडे न वचे । योगशास्त्र न रुचे ।
अध्यात्मज्ञानीं जयाचें । मनचि नाहीं ॥ ८२७ ॥
आत्मचर्चा एकी आथी । ऐसिये बुद्धीची भिंती ।
पाडूनि जयाची मती । वोढाळ जाहली ॥ ८२८ ॥
कर्मकांड तरी जाणे । मुखोद्गत पुराणें ।
ज्योतिषीं तो म्हणे । तैसेंचि होय ॥ ८२९ ॥
शिल्पीं अति निपुण । सूपकर्मींही प्रवीण ।
विधि आथर्वण । हातीं आथी ॥ ८३० ॥
कोकीं नाहीं ठेलें । भारत करी म्हणितलें ।
आगम आफाविले । मूर्त होतीं ॥ ८३१ ॥
नीतिजात सुझे । वैद्यकही बुझे ।
काव्यनाटकीं दुजें । चतुर नाहीं ॥ ८३२ ॥
स्मृतींची चर्चा । दंशु जाणे गारुडियाचा ।
निघंटु प्रज्ञेचा । पाइकी करी ॥ ८३३ ॥
पैं व्याकरणीं चोखडा । तर्कीं अतिगाढा ।
परी एक आत्मज्ञानीं फुडा । जात्यंधु जो ॥ ८३४ ॥
तें एकवांचूनि आघवां शास्त्रीं । सिद्धांत निर्माणधात्री ।
परी जळों तें मूळनक्षत्रीं । न पाहें गा ॥ ८३५ ॥
मोराआंगीं अशेषें । पिसें असतीं डोळसें ।
परी एकली दृष्टि नसे । तैसें तें गा ॥ ८३६ ॥
जरी परमाणू{ए}वढें । संजीवनीमूळ जोडे ।
तरी बहु काय गाडे । भरणें येरें ? ॥ ८३७ ॥
आयुष्येंवीण लक्षणें । सिसेंवीण अळंकरणें ।
वोहरेंवीण वाधावणें । तो विटंबु गा ॥ ८३८ ॥
तैसें शास्त्रजात जाण । आघवेंचि अप्रमाण ।

अध्यात्मज्ञानेंविण । एकलेनी ॥ ८३९ ॥
यालागीं अर्जुना पाहीं । अध्यात्मज्ञानाच्या ठायीं ।
जया नित्यबोधु नाहीं । शास्त्रमूढा ॥ ८४० ॥
तया शरीर जें जालें । तें अज्ञानाचें बीं विरुढलें ।
तयाचें व्युत्पन्नत्व गेलें । अज्ञानवेलीं ॥ ८४१ ॥
तो जें जें बोले । तें अज्ञानचि फुललें ।
तयाचें पुण्य जें फळलें । तें अज्ञान गा ॥ ८४२ ॥
आणि अध्यात्मज्ञान कांहीं । जेणें मानिलेंचि नाहीं ।
तो ज्ञानार्थु न देखे काई । हें बोलावें असें ? ॥ ८४३ ॥
ऐलीचि थडी न पवतां । पळे जो माघौता ।
तया पैलद्वीपींची वार्ता । काय होय ? ॥ ८४४ ॥
कां दारवंठाचि जयाचें । शीर रोंविलें खांचे ।
तो केवीं परिवरींचें । ठेविलें देखे ? ॥ ८४५ ॥
तेवीं अध्यात्मज्ञानीं जया । अनोळख धनंजया ।
तया ज्ञानार्थु देखावया । विषो काई ? ॥ ८४६ ॥
म्हणौनि आतां विशेषें । तो ज्ञानाचें तत्त्व न देखे ।
हें सांगावें आंखेंलेखें । न लगे तुज ॥ ८४७ ॥
जेव्हां सगर्भे वाढिलें । तेव्हांचि पोटींचें धालें ।
तैसें मागिलें पदें बोलिलें । तेंचि होय ॥ ८४८ ॥
वांचूनियां वेगळें । रूप करणें हें न मिळे ।
जेवीं अवंतिलें आंधळें । तें दुजेनसीं ये ॥ ८४९ ॥
एवं इये उपरतीं । अज्ञानचिन्हें मागुतीं ।
अमानित्वादि प्रभृती । वाखाणिलीं ॥ ८५० ॥
जे ज्ञानपदें अठरा । केलियां येरी मोहरां ।
अज्ञान या आकारा । सहजें येती ॥ ८५१ ॥
मागां श्लोकाचेनि अर्धार्धे । ऐसें सांगितलें श्रीमुकुंदें ।
ना उफराटीं इयें ज्ञानपदें । तेंचि अज्ञान ॥ ८५२ ॥
म्हणौनि इया वाहणीं । केली म्यां उपलवणी ।
वांचूनि दुधा मेळऊनि पाणी । फार कीजे ? ॥ ८५३ ॥
तैसें जी न बडबडीं । पदाची कोर न सांडी ।
परी मूळध्वनींचिये वाढी । निमित्त जाहलों ॥ ८५४ ॥
तंव श्रोते म्हणती राहें । कें परिहारा ठावो आहे ? ।
बिहिसी कां वायें । कविपोषका ? ॥ ८५५ ॥
तूतें श्रीमुरारी । म्हणितलें आम्ही प्रकट करीं ।
जें अभिप्राय गव्हरीं । झांकिले आम्हीं ॥ ८५६ ॥
तें देवाचें मनोगत । दावित आहासी तूं मूर्त ।
हेंही म्हणतां चित्त । दाटैल तुझें ॥ ८५७ ॥
म्हणौनि असो हें न बोलों । परि साविया गा तोषलों ।
जे ज्ञानतरिये मेळविलों । श्रवण सुखाचिये ॥ ८५८ ॥
आतां इयावरी । जे तो श्रीहरी ।
बोलिला तें करीं । कथन वेगां ॥ ८५९ ॥
इया संतवाक्यासरिसें । म्हणितलें निवृत्तिदासें ।
जी अवधारा तरी ऐसें । बोलिलें देवें ॥ ८६० ॥
म्हणती तुवां पांडवा । हा चिन्हसमुच्चयो आघवा ।
आयकिला तो जाणावा । अज्ञानभागु ॥ ८६१ ॥
इया अज्ञानविभागा । पाठी देऊनि पैं गा ।
ज्ञानविखीं चांगा । दृढा होईजे ॥ ८६२ ॥
मग निर्वाळिलेनि ज्ञानें । ज्ञेय भेटेल मनें ।
तें जाणावया अर्जुनें । आस केली ॥ ८६३ ॥

तंव सर्वज्ञांचा रावो । म्हणे जाणौनि तयाचा भावो ।
परिसें ज्ञेयाचा अभिप्रावो । सांगों आतां ॥ ८६४ ॥

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा~मृतमश्नुते ॥
अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥ १२॥

तरि ज्ञेय ऐसें म्हणणें । वस्तूतें येणेंचि कारणें ।
जें ज्ञानेंवांचूनि कवणें । उपायें नये ॥ ८६५ ॥
आणि जाणितलेयावरौतें । कांहींच करणें नाहीं जेथें ।
जाणणेंचि तन्मयातें । आणी जयाचें ॥ ८६६ ॥
जें जाणितलेयासाठीं । संसार काढूनियां कांठीं ।
जिरोनि जाइजे पोटीं । नित्यानंदाच्या ॥ ८६७ ॥
तें ज्ञेय गा ऐसें । आदि जया नसे ।
परब्रह्म आपैसें । नाम जया ॥ ८६८ ॥
जें नाहीं म्हणों जाइजे । तंव विश्वाकारें देखिजे ।
आणि विश्वचि ऐसें म्हणिजे । तरि हे माया ॥ ८६९ ॥
रूप वर्ण व्यक्ती । नाहीं दृश्य दृष्टा स्थिती ।
तरी कोणें कैसें आथी । म्हणावें पां ॥ ८७० ॥
आणि साचचि जरी नाहीं । तरी महदादि कोणें ठाईं ।
स्फुरत कैचें काई । तेणेंवीण असे ? ॥ ८७१ ॥
म्हणौनि आथी नाथी हे बोली । जें देखोनि मुकी जाहली ।
विचारेंसीं मोडली । वाट जेथें ॥ ८७२ ॥
जैसी भांडघटशरावीं । तदाकारें असे पृथ्वी ।
तैसें सर्व होऊनियां सर्वीं । असे जे वस्तु ॥ ८७३ ॥

सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतो~क्षिशिरोमुखम् ।
सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १३॥

आघवांचि देशीं काळीं । नव्हतां देशकाळांवेगळी ।
जे क्रिया स्थूळास्थूळीं । तेचि हात जयाचे ॥ ८७४ ॥
तयातें याकारणें । विश्वबाहू ऐसें म्हणणें ।
जें सर्वचि सर्वपणें । सर्वदा करी ॥ ८७५ ॥
आणि समस्तांही ठाया । एके काळीं धनंजया ।
आलें असे म्हणौनि जया । विश्वांघ्रीनाम ॥ ८७६ ॥
पैं सवितया आंग डोळे । नाहींत वेगळे वेगळे ।
तैसें सर्वद्रष्टे सकळें । स्वरूपें जें ॥ ८७७ ॥
म्हणौनि विश्वतश्चक्षु । हा अचक्षूच्या ठायीं पक्षु ।
बोलावया दक्षु । जाहला वेदु ॥ ८७८ ॥
जें सर्वांचे शिरावरी । नित्य नांदे सर्वांपरी ।
ऐसिये स्थितीवरी । विश्वमूर्धा म्हणिपे ॥ ८७९ ॥
पैं गा मूर्ति तेंचि मुख । हुताशना जैसें देख ।
तैसें सर्वपणें अशेख । भोक्ते जे ॥ ८८० ॥
यालागीं तया पार्था । विश्वतोमुख हे व्यवस्था ।
आली वाक्पथा । श्रुतीचिया ॥ ८८१ ॥
आणि वस्तुमात्रीं गगन । जैसें असे संलग्न ।

तैसें शब्दजातीं कान । सर्वत्र जया ॥ ८८२ ॥
म्हणौनि आम्हीं तयातें । म्हणों सर्वत्र आइकतें ।
एवं जें सर्वांतें । आवरूनि असे ॥ ८८३ ॥
एऱ्हवीं तरी महामती । विश्वतश्चक्षु इया श्रुती ।
तयाचिया व्याप्ती । रूप केलें ॥ ८८४ ॥
वांचूनि हस्त नेत्र पाये । हें भाष तेथ कें आहे ? ।
सर्व शून्याचा न साहे । निष्कर्षु जें ॥ ८८५ ॥
पैं कल्लोळातें कल्लोळें । ग्रसिजत असे ऐसें कळे ।
परी ग्रसितें ग्रासावेगळें । असे काई ? ॥ ८८६ ॥
तैसें साचचि जें एक । तेथ कें व्याप्यव्यापक ? ।
परी बोलावया नावेक । करावें लागे ॥ ८८७ ॥
पैं शून्य जैं दावावें जाहलें । तैं बिंदुलें एक पाहिजे केलें ।
तैसें अद्वैत सांगावें बोलें । तैं द्वैत कीजे ॥ ८८८ ॥
एऱ्हवीं तरी पार्था । गुरुशिष्यसत्पथा ।
आडळु पडे सर्वथा । बोल खुंटे ॥ ८८९ ॥
म्हणौनि गा श्रुती । द्वैतभावें अद्वैतीं ।
निरूपणाची वाहती । वाट केली ॥ ८९० ॥
तेंचि आतां अवधारीं । इये नेत्रगोचरें आकारीं ।
तें ज्ञेय जयापरी । व्यापक असे ॥ ८९१ ॥

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १४॥

तरी तें गा किरीटी ऐसें । अवकाशीं आकाश जैसें ।
पटीं पटु होऊनि असे । तंतु जेवीं ॥ ८९२ ॥
उदक होऊनि उदकीं । रसु जैसा अवलोकीं ।
दीपपणें दीपकीं । तेज जैसें ॥ ८९३ ॥
कर्पूरत्वें कापुरीं । सौरभ्य असे जयापरी ।
शरीर होऊनि शरीरीं । कर्म जेवीं ॥ ८९४ ॥
किंबहुना पांडवा । सोनेंचि सोनयाचा रवा ।
तैसें जें या सर्वां । सर्वांगीं असे ॥ ८९५ ॥
परी रवेपणामाजिवडे । तंव रवा ऐसें आवडे ।
वांचूनि सोनें सांगडें । सोनया जेवीं ॥ ८९६ ॥
पैं गा वोघुचि वांकुडा । परि पाणी उजू सुहाडा ।
वन्हि आला लोखंडा । लोह नव्हे कीं ॥ ८९७ ॥
घटाकारें वेंटाळें । तेथ नभ गमे वाटोळें ।
मठीं तरी चौफळें । आये दिसे ॥ ८९८ ॥
तरि ते अवकाश जैसें । नोहिजतीचि कां आकाशें ।
जें विकार होऊनि तैसें । विकारी नोहे ॥ ८९९ ॥
मन मुख्य इंद्रियां । सत्त्वादि गुणां ययां- ।
सारिखें ऐसें धनंजया । आवडे कीर ॥ ९०० ॥
पैं गुळाची गोडी । नोहे बांधया सांगडी ।
तैसीं गुण इंद्रियें फुडीं । नाहीं तेथ ॥ ९०१ ॥
अगा क्षीराचिये दशे । घृत क्षीराकारें असे ।
परी क्षीरचि नोहे जैसें । कपिध्वजा ॥ ९०२ ॥
तैसें जें इये विकारीं । विकार नोहे अवधारीं ।
पैं आकारा नाम भोंवरी । येर सोने तें सोनें ॥ ९०३ ॥

इया उघड मऱ्हाटिया । तें वेगळेपण धनंजया ।
जाण गुण इंद्रियां- । पासोनियां ॥ ९०४ ॥
नामरूपसंबंधु । जातिक्रियाभेदु ।
हा आकारासीच प्रवादु । वस्तूसि नाहीं ॥ ९०५ ॥
तें गुण नव्हे कहीं । गुणा तया संबंधु नाहीं ।
परी तयाच्याचि ठायीं । आभासती ॥ ९०६ ॥
येतुलेयासाठीं । संभ्रांताच्या पोटीं ।
ऐसें जाय किरीटी । जे हेंचि धरी ॥ ९०७ ॥
तरी तें गा धरणें ऐसें । अभ्रातें जेवीं आकाशें ।
कां प्रतिवदन जैसें । आरसेनी ॥ ९०८ ॥
नातरी सूर्य प्रतिमंडल । जैसेनि धरी सलिल ।
कां रश्मिकरीं मृगजळ । धरिजे जेवीं ॥ ९०९ ॥
तैसें गा संबंधेंवीण । यया सर्वांतें धरी निर्गुण ।
परी तें वायां जाण । मिथ्यादृष्टी ॥ ९१० ॥
आणि यापरी निर्गुणें । गुणातें भोगणें ।
रंका राज्य करणें । स्वप्नीं जैसें ॥ ९११ ॥
म्हणौनि गुणाचा संगु । अथवा गुणभोगु ।
हा निर्गुणीं लागु । बोलों नये ॥ ९१२ ॥

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥ १५॥

जें चराचर भूतां- । माजीं असे पंडुसुता ।
नाना वन्हीं उष्णता । अभेदें जैसी ॥ ९१३ ॥
तैसेनि अविनाशभावें । जें सूक्ष्मदशे आघवें ।
व्यापूनि असे तें जाणावें । ज्ञेय एथ ॥ ९१४ ॥
जें एक आंतुबाहेरी । जें एक जवळ दुरी ।
जें एकवांचूनि परी । दुजीं नाहीं ॥ ९१५ ॥
क्षीरसागरींची गोडी । माजीं बहु थडिये थोडी ।
हें नाहीं तया परवडी । पूर्ण जें गा ॥ ९१६ ॥
स्वेदजादिप्रभृती । वेगळाल्यां भूतीं ।
जयाचिये अनुस्यूतीं । खोमणें नाहीं ॥ ९१७ ॥
पैं श्रोते मुखटिळका । घटसहस्रा अनेकां- ।
माजीं बिंबोनि चंद्रिका । न भेदे जेवीं ॥ ९१८ ॥
नाना लवणकणाचिये राशी । क्षारता एकचि जैसी ।
कां कोडी एकीं ऊसीं । एकचि गोडी ॥ ९१९ ॥

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितं ।
भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १६॥

तैसें अनेकीं भूतजातीं । जें आहे एकी व्याप्ती ।
विश्वकार्या सुमती । कारण जें गा ॥ ९२० ॥
म्हणौनि हा भूताकारु । जेथोनि तेंचि तया आधारु ।
कल्लोळा सागरु । जियापरी ॥ ९२१ ॥
बाल्यादि तिन्हीं वयसीं । काया एकचि जैसी ।

तैसें आदिस्थितिग्रासीं । अखंड जें ॥ ९२२ ॥
सायंप्रातर्मध्यान । होतां जातां दिनमान ।
जैसें कां गगन । पालटेना ॥ ९२३ ॥
अगा सृष्टिवेळे प्रियोत्तमा । जया नांव म्हणती ब्रह्मा ।
व्याप्ति जें विष्णुनामा । पात्र जाहलें ॥ ९२४ ॥
मग आकारु हा हारपे । तेव्हां रुद्र जें म्हणिपे ।
तेंही गुणत्रय जेव्हां लोपे । तैं जें शून्य ॥ ९२५ ॥
नभाचें शून्यत्व गिळून । गुणत्रयातें नुरऊन ।
तें शून्य तें महाशून्य । श्रुतिवचनसंमत ॥ ९२६ ॥

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विस्ठितम् ॥ १७॥

जें अग्नीचें दीपन । जें चंद्राचें जीवन ।
सूर्याचे नयन । देखती जेणें ॥ ९२७ ॥
जयाचेनि उजियेडें । तारांगण उभडे ।
महातेज सुरवाडें । राहाटे जेणें ॥ ९२८ ॥
जें आदीची आदी । जें वृद्धीची वृद्धी ।
बुद्धीची जे बुद्धी । जीवाचा जीवु ॥ ९२९ ॥
जें मनाचें मन । जें नेत्राचे नयन ।
कानाचे कान । वाचेची वाचा ॥ ९३० ॥
जें प्राणाचा प्राण । जें गतीचे चरण ।
क्रियेचें कर्तेपण । जयाचेनि ॥ ९३१ ॥
आकारु जेणें आकारे । विस्तारु जेणें विस्तारे ।
संहारु जेणें संहारे । पंडुकुमरा ॥ ९३२ ॥
जें मेदिनीची मेदिनी । जें पाणी पिऊनि असे पाणी ।
तेजा दिवेलावणी । जेणें तेजें ॥ ९३३ ॥
जें वायूचा श्वासोश्वासु । जें गगनाचा अवकाशु ।
हें असो आघवाची आभासु । आभासे जेणें ॥ ९३४ ॥
किंबहुना पांडवा । जें आघवेंचि असे आघवा ।
जेथ नाहीं रिगावा । द्वैतभावासी ॥ ९३५ ॥
जें देखिलियाचिसवें । दृश्य द्रष्टा हें आघवें ।
एकवाट कालवे । सामरस्यें ॥ ९३६ ॥
मग तेंचि होय ज्ञान । ज्ञाता ज्ञेय हन ।
ज्ञानें गमिजे स्थान । तेंहि तेंची ॥ ९३७ ॥
जैसें सरलियां लेख । आंख होती एक ।
तैसें साध्यसाधनादिक । ऐक्यासि ये ॥ ९३८ ॥
अर्जुना जिये ठायीं । न सरे द्वैताची वही ।
हें असो जें हृदयीं । सर्वांच्या असे ॥ ९३९ ॥

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १८॥

एवं तुजपुढां । आदीं क्षेत्र सुहाडा ।
दाविलें फाडोवाडां । विवंचुनी ॥ ९४० ॥

तैसेंचि क्षेत्रापाठीं । जैसेनि देखसी दिठी ।
तें ज्ञानही किरीटी । सांगितलें ॥ ९४१ ॥
अज्ञानाही कौतुकें । रूप केलें निकें ।
जंव आयणी तुझी टेंके । पुरे म्हणे ॥ ९४२ ॥
आणि आतां हें रोकडें । उपपत्तीचेनि पवाडें ।
निरूपिलें उघडें । ज्ञेय पैं गा ॥ ९४३ ॥
हे आघवीच विवंचना । बुद्धी भरोनि अर्जुना ।
मत्सिद्धिभावना । माझिया येती ॥ ९४४ ॥
देहादि परिग्रहीं । संन्यासु करूनियां जिहीं ।
जीवु माझ्या ठाईं । वृत्तिकु केला ॥ ९४५ ॥
ते मातें किरीटी । हेंचि जाणौनियां शेवटीं ।
आपणपयां साटोवाटीं । मीचि होती ॥ ९४६ ॥
मीचि होती परी । हे मुख्य गा अवधारीं ।
सोहोपी सर्वांपरी । रचिलीं आम्हीं ॥ ९४७ ॥
कडां पायरी कीजे । निराळीं माचु बांधिजे ।
अथावीं सुइजे । तरी जैसी ॥ ९४८ ॥
एऱ्हवीं अवघेंचि आत्मा । हें सांगों जरी वीरोत्तमा ।
परी तुझिया मनोधर्मा । मिळेल ना ॥ ९४९ ॥
म्हणौनि एकचि संचलें । चतुर्धा आम्हीं केलें ।
जें अदळपण देखिलें । तुझिये प्रज्ञे ॥ ९५० ॥
पैं बाळ जैं जेवविजे । तैं घांसु विसा ठायीं कीजे ।
तैसें एकचि हेंचतुर्व्याजें । कथिलें आम्हीं ॥ ९५१ ॥
एक क्षेत्र एक ज्ञान । एक ज्ञेय एक अज्ञान ।
हे भाग केले अवधान । जाणौनि तुझें ॥ ९५२ ॥
आणि ऐसेनही पार्था । जरी हा अभिप्रावो तुज हाता ।
नये तरी हे व्यवस्था । एक वेळ सांगों ॥ ९५३ ॥
आतां चौठायीं न करूं । एकही म्हणौनि न सरूं ।
आत्मानात्मया धरूं । सरिसा पाडु ॥ ९५४ ॥
परि तुवां येतुलें करावें । मागों तें आम्हां देआवें ।
जे कानचि नांव ठेवावें । आपण पैं गा ॥ ९५५ ॥
या श्रीकृष्णाचिया बोला । पार्थु रोमांचितु जाहला ।
तेथ देवो म्हणती भला । उचंबळेना ॥ ९५६ ॥
ऐसेनि तो येतां वेगु । धरूनि म्हणे श्रीरंगु ।
प्रकृतिपुरुषविभागु । परिसें सांगों ॥ ९५७ ॥

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ।
विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥ १९॥

जया मार्गातें जगीं । सांख्य म्हणती योगी ।
जयाचिये भाटिवेलागीं । मी कपिल जाहलों ॥ ९५८ ॥
तो आइक निर्दोखु । प्रकृतिपुरुषविवेकु ।
म्हणे आदिपुरुखु । अर्जुनातें ॥ ९५९ ॥
तरी पुरुष अनादि आथी । आणि तैंचि लागोनि प्रकृति ।
संसरिसी दिवोराती । दोनी जैसी ॥ ९६० ॥
कां रूप नोहे वायां । परी रूपा लागली छाया ।
निकणु वाढे धनंजया । कणेंसीं कोंडा ॥ ९६१ ॥
तैसीं जाण जवटें । दोन्हीं इयें एकवटे ।

प्रकृतिपुरुष प्रगटें । अनादिसिद्धें ॥ ९६२ ॥
पैं क्षेत्र येणें नांवें । जें सांगितलें आघवें ।
तेंचि एथ जाणावें । प्रकृति हे गा ॥ ९६३ ॥
आणि क्षेत्रज्ञ ऐसें । जयातें म्हणितलें असे ।
तो पुरुष हें अनारिसे । न बोलों घेईं ॥ ९६४ ॥
इयें आनानें नांवें । परी निरूप्य आन नोहे ।
हें लक्षण न चुकावें । पुढतपुढती ॥ ९६५ ॥
तरी केवळ जे सत्ता । तो पुरुष गा पंडुसुता ।
प्रकृतीतें समस्तां । क्रिया नाम ॥ ९६६ ॥
बुद्धि इंद्रियें अंतःकरण । इत्यादि विकारभरण ।
आणि ते तिन्ही गुण । सत्त्वादिक ॥ ९६७ ॥
हा आघवाचि मेळावा । प्रकृती जाहला जाणावा ।
हेचि हेतु संभवा । कर्माचिया ॥ ९६८ ॥

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।
पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ २०॥

तेथ इच्छा आणि बुद्धि । घडवी अहंकारेंसीं आधीं ।
मग तिया लाविती वेधीं । कारणाच्या ॥ ९६९ ॥
तेंचि कारण ठाकावया । जें सूत्र धरणें उपाया ।
तया नांव धनंजया । कार्य पैं गा ॥ ९७० ॥
आणि इच्छा मदाच्या थावीं । लागली मनातें उठवी ।
तें इंद्रियें राहाटवी । हें कर्तृत्व पैं गा ॥ ९७१ ॥
म्हणौनि तीन्ही या जाणा । कार्यकर्तृत्वकारणा ।
प्रकृति मूळ हे राणा । सिद्धांचा म्हणे ॥ ९७२ ॥
एवं तिहींचेनि समवायें । प्रकृति कर्मरूप होये ।
परी जया गुणा वाढे त्राये । त्याचि सारिखी ॥ ९७३ ॥
जें सत्त्वगुणें अधिष्ठिजे । तें सत्कर्म म्हणिजे ।
रजोगुणें निफजे । मध्यम तें ॥ ९७४ ॥
जें कां केवळ तमें । होती जियें कर्में ।
निषिद्धें अधमें । जाण तियें ॥ ९७५ ॥
ऐसेनि संतासंतें । कर्में प्रकृतीस्तव होतें ।
तयापासोनि निर्वाळतें । सुखदुःख गा ॥ ९७६ ॥
असंतीं दुःख उपजे । सत्कर्मीं सुख निफजे ।
तया दोहींचा बोलिजे । भोगु पुरुषा ॥ ९७७ ॥
सुखदुःखें जंववरी । निफजती साचोकारीं ।
तंव प्रकृति उद्यमु करी । पुरुषु भोगी ॥ ९७८ ॥
प्रकृतिपुरुषांची कुळवाडी । सांगतां असंगडी ।
जे आंबुली जोडी । आंबुला खाय ॥ ९७९ ॥
आंबुला आंबुलिये । संगती ना सोये ।
कीं आंबुली जग विये । चोज ऐका ॥ ९८० ॥

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते प्रकृतिजान्गुणान् ।
कारणं गुण संगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ २१॥

जे अनंगु तो पेंधा । निकवडा नुसधा ।
जीर्णु अतिवृद्धा- । पासोनि वृद्धु ॥ ९८१ ॥
तया आडनांव पुरुषु । एऱ्हवीं स्त्री ना नपुंसकु ।
किंबहुना एकु । निश्चयो नाहीं ॥ ९८२ ॥
तो अचक्षु अश्रवणु । अहस्तु अचरणु ।
रूप ना वर्णु । नाम आथी ॥ ९८३ ॥
अर्जुना कांहींचि जेथ नाहीं । तो प्रकृतीचा भर्ता पाहीं ।
कीं भोगणें ऐसयाही । सुखदुःखांचें ॥ ९८४ ॥
तो तरी अकर्ता । उदासु अभोक्ता ।
परी इया पतिव्रता । भोगविजे ॥ ९८५ ॥
जियेतें अळुमाळु । रूपागुणाचा चाळढाळु ।
ते भलतैसाही खेळु । लेखा आणी ॥ ९८६ ॥
मा इये प्रकृती तंव । गुणमयी हेंचि नांव ।
किंबहुना सावेव । गुण तेचि हे ॥ ९८७ ॥
हे प्रतिक्षणीं नीत्य नवी । रूपा गुणाचीच आघवी ।
जडातेंही माजवी । इयेचा माजु ॥ ९८८ ॥
नामें इयें प्रसिद्धें । स्नेहो इया स्निग्धें ।
इंद्रियें प्रबुद्धें । इयेचेनि ॥ ९८९ ॥
कायि मन हें नपुंसक । कीं ते भोगवी तिन्ही लोक ।
ऐसें ऐसें अलौकिक । करणें इयेचें ॥ ९९० ॥
हे भ्रमाचे महाद्वीप । व्याप्तीचें रूप ।
विकार उमप । इया केले ॥ ९९१ ॥
हे कामाची मांडवी । हे मोहवनींची माधवी ।
इये प्रसिद्धचि दैवी । माया हे नाम ॥ ९९२ ॥
हे वाङ्मयाची वाढी । हे साकारपणाची जोडी ।
प्रपंचाची धाडी । अभंग हे ॥ ९९३ ॥
कळा एथुनि जालिया । विद्या इयेच्या केलिया ।
इच्छा ज्ञान क्रिया । वियाली हे ॥ ९९४ ॥
हे नादाची टांकसाळ । हे चमत्काराचें वेळाउळ ।
किंबहुना सकळ । खेळु इयेचा ॥ ९९५ ॥
जे उत्पत्ति प्रलयो होत । ते इयेचे सायंप्रात ।
हें असो अद्भुत । मोहन हे ॥ ९९६ ॥
हे अद्वयाचें दुसरें । हे निःसंगाचें सोयरे ।
निराळेंसि घरें । नांदत असे ॥ ९९७ ॥
इयेतें येतुलावरी । सौभाग्यव्याप्तीची थोरी ।
म्हणौनि तया आवरी । अनावरातें ॥ ९९८ ॥
तयाच्या तंव ठायीं । निपटूनि कांहींचि नाहीं ।
कीं तया आघवेहीं । आपणचि होय ॥ ९९९ ॥
तया स्वयंभाची संभूती । तया अमूर्ताची मूर्ती ।
आपण होय स्थिती । ठावो तया ॥ १००० ॥
तया अनार्ताची आर्ती । तया पूर्णाची तृप्ती ।
तया अकुळाची जाती- । गोत होय ॥ १००१ ॥
तया अचर्चाचें चिन्ह । तया अपाराचें मान ।
तया अमनस्काचें मन । बुद्धीही होय ॥ १००२ ॥
तया निराकाराचा आकारु । तया निर्व्यापाराचा व्यापारु ।
निरहंकाराचा अहंकारु । होऊनि ठाके ॥ १००३ ॥
तया अनामाचें नाम । तया अजाचें जन्म ।
आपण होय कर्म- । क्रिया तया ॥ १००४ ॥
तया निर्गुणाचे गुण । तया अचरणाचे चरण ।

तया अश्रवणाचे श्रवण । अचक्षूचे चक्षु ॥ १००५ ॥
तया भावातीताचे भाव । तया निरवयवाचे अवयव ।
किंबहुना होय सर्व । पुरुषाचें हे ॥ १००६ ॥
ऐसेनि इया प्रकृती । आपुलिया सर्व व्याप्ती ।
तया अविकारातें विकृती- । माजीं कीजे ॥ १००७ ॥
तेथ पुरुषत्व जें असे । तें ये इये प्रकृतिदशे ।
चंद्रमा अंवसे । पडिला जैसा ॥ १००८ ॥
विदळ बहु चोखा । मीनलिया वाला एका ।
कसु होय पांचका । जयापरी ॥ १००९ ॥
कां साधूतें गोंधळी । संचारोनि सुये मैळी ।
नाना सुदिनाचा आभाळीं । दुर्दिनु कीजे ॥ १०१० ॥
जेवीं पय पशूच्या पोटीं । कां वन्हि जैसा काष्ठीं ।
गुंडूनि घेतला पटीं । रत्नदीपु ॥ १०११ ॥
राजा पराधीनु जाहला । कां सिंहु रोगें रुंधला ।
तैसा पुरुष प्रकृती आला । स्वतेजा मुके ॥ १०१२ ॥
जागता नरु सहसा । निद्रा पाडूनि जैसा ।
स्वप्नींचिया सोसा । वश्यु कीजे ॥ १०१३ ॥
तैसें प्रकृति जालेपणें । पुरुषा गुण भोगणें ।
उदास अंतुरीगुणें । आतुडे जेवीं ॥ १०१४ ॥
तैसें अजा नित्या होये । आंगीं जन्ममृत्यूचे घाये ।
वाजती जैं लाहे । गुणसंगातें ॥ १०१५ ॥
परि तें ऐसें पंडुसुता । तातलें लोह पिटितां ।
जेवीं वन्हीसीचि घाता । बोलती तया ॥ १०१६ ॥
कां आंदोळलिया उदक । प्रतिभा होय अनेक ।
तें नानात्व म्हणती लोक । चंद्रीं जेवीं ॥ १०१७ ॥
दर्पणाचिया जवळिका । दुजेपण जैसें ये मुखा ।
कां कुंकुमें स्फटिका । लोहितत्व ये ॥ १०१८ ॥
तैसा गुणसंगमें । अजन्मा हा जन्मे ।
पावतु ऐसा गमे । एऱ्हवीं नाहीं ॥ १०१९ ॥
अधमोत्तमा योनी । यासि ऐसिया मानी ।
जैसा संन्यासी होय स्वप्नीं । अंत्यजादि जाती ॥ १०२० ॥
म्हणौनि केवळा पुरुषा । नाहीं होणें भोगणें देखा ।
येथ गुणसंगुचि अशेखा- । लागीं मूळ ॥ १०२१ ॥

उपद्रष्टाऽनुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन् पुरुषः परः ॥ २२॥

हा प्रकृतिमाजीं उभा । परी जुई जैसा वोथंबा ।
इया प्रकृति पृथ्वी नभा । तेतुला पाडु ॥ १०२२ ॥
प्रकृतिसरितेच्या तटीं । मेरु होय हा किरीटी ।
माजीं बिंबे परी लोटीं । लोटों नेणे ॥ १०२३ ॥
प्रकृति होय जाये । हा तो असतुचि आहे ।
म्हणौनि आब्रह्माचें होये । शासन हा ॥ १०२४ ॥
प्रकृति येणें जिये । याचिया सत्ता जग विये ।
इयालागीं इये । वरयेतु हा ॥ १०२५ ॥
अनंतें काळें किरीटी । जिया मिळती इया सृष्टी ।
तिया रिगती ययाच्या पोटीं । कल्पांतसमयीं ॥ १०२६ ॥

हा महद्ब्रह्मगोसावी । ब्रह्मगोळ लाघवी ।
अपारपणें मवी । प्रपंचातें ॥ १०२७ ॥
पैं या देहामाझारीं । परमात्मा ऐसी जे परी ।
बोलिजे तें अवधारीं । ययातेंचि ॥ १०२८ ॥
अगा प्रकृतिपरौता । एकु आथी पंडुसुता ।
ऐसा प्रवादु तो तत्त्वता । पुरुषु हा पैं ॥ १०२९ ॥

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥ २३॥

जो निखळपणें येणें । पुरुषा यया जाणे ।
आणि गुणांचें करणें । प्रकृतीचें तें ॥ १०३० ॥
हें रूप हे छाया । पैल जळ हे माया ।
ऐसा निवाडु धनंजया । जेवीं कीजे ॥ १०३१ ॥
तेणें पाडें अर्जुना । प्रकृतिपुरुषविवंचना ।
जयाचिया मना । गोचर जाहली ॥ १०३२ ॥
तो शरीराचेनि मेळें । करूं कां कर्मे सकळें ।
परी आकाश धुई न मैळे । तैसा असे ॥ १०३३ ॥
आथिलेनि देहें । जो न घेपे देहमोहें ।
देह गेलिया नोहे । पुनरपि तो ॥ १०३४ ॥
ऐसा तया एकु । प्रकृतिपुरुषविवेकु ।
उपकारु अलौकिकु । करी पैं गा ॥ १०३५ ॥
परी हाचि अंतरीं । विवेक भानूचिया परी ।
उदैजे तें अवधारीं । उपाय बहुत ॥ १०३६ ॥

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।
अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ २४॥

कोणी एकु सुभटा । विचाराचा आगिटां ।
आत्मानात्मकिटा । पुटें देउनी ॥ १०३७ ॥
छत्तीसही वानी भेद । तोडोनियां निर्विवाद ।
निवडिती शुद्ध । आपणपें ॥ १०३८ ॥
तया आपणपयाच्या पोटीं । आत्मध्यानाचिया दिठी ।
देखती गा किरीटी । आपणपेंचि ॥ १०३९ ॥
आणिक पैं दैवबगें । चित्त देती सांख्ययोगें ।
एक ते अंगलगें । कर्माचेनी ॥ १०४० ॥

अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वाऽन्येभ्य उपासते ।
तेऽपि चातितरंत्येव मृत्युं श्रुतिपरायणः ॥ २५॥

येणें येणें प्रकारें । निस्तरती साचोकारें ।
हें भवा भेउरें । आघवेंचि ॥ १०४१ ॥
परी ते करिती ऐसें । अभिमानु दवडूनि देशें ।

एकाचिया विश्वासें । टेंकती बोला ॥ १०४२ ॥
जे हिताहित देखती । हानि कणवा घेपती ।
पुसोनि शिणु हरिती । देती सुख ॥ १०४३ ॥
तयांचेनि मुखें जें निघे । तेतुलें आदरें चांगें ।
ऐकोनियां आंगें । मनें होती ॥ १०४४ ॥
तया ऐकणेयाचि नांवें । ठेविती गा आघवें ।
तया अक्षरांसीं जीवें । लोण करिती ॥ १०४५ ॥
तेही अंतीं कपिध्वजा । इया मरणार्णवसमाजा- ।
पासूनि निघती वोजा । गोमटिया ॥ १०४६ ॥
ऐसेसे हे उपाये । बहुवस एथें पाहें ।
जाणावया होये । एकी वस्तु ॥ १०४७ ॥
आतां पुरे हे बहुत । पैं सर्वार्थाचें मथित ।
सिद्धांतनवनीत । देऊं तुज ॥ १०४८ ॥
येतुलेनि पंडुसुता । अनुभव लाहाणा आयिता ।
येर तंव तुज होतां । सायास नाहीं ॥ १०४९ ॥
म्हणौनि ते बुद्धि रचूं । मतवाद हे खांचूं ।
सोलीव निर्वचूं । फलितार्थुची ॥ १०५० ॥

यावत्संजायते किंचित्सत्त्वं स्थावरजंगमम् ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ २६॥

तरी क्षेत्रज्ञ येणें बोलें । तुज आपणपें जें दाविलें ।
आणि क्षेत्रही सांगितलें । आघवें जें ॥ १०५१ ॥
तया येरयेरांच्या मेळीं । होईजे भूतीं सकळीं ।
अनिलसंगें सलिलीं । कल्लोळ जैसे ॥ १०५२ ॥
कां तेजा आणि उखरा । भेटी जालिया वीरा ।
मृगजळाचिया पूरा । रूप होय ॥ १०५३ ॥
नाना धाराधरधारीं । झळंबलिया वसुंधरी ।
उठिजे जेवीं अंकुरीं । नानाविधीं ॥ १०५४ ॥
तैसें चराचर आघवें । जें कांहीं जीवु नावें ।
तें तों उभययोगें संभवे । ऐसें जाण ॥ १०५५ ॥
इयालागीं अर्जुना । क्षेत्रज्ञा प्रधाना- ।
पासूनि न होती भिन्ना । भूतव्यक्ती ॥ १०५६ ॥

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥ २७॥

पैं पटत्व तंतु नव्हे । तरी तंतूसीचि तें आहे ।
ऐसां खोलीं डोळां पाहें । ऐक्य हें गा ॥ १०५७ ॥
भूतें आघवींचि होती । एकाचीं एक आहाती ।
परी तूं प्रतीती । यांची घे पां ॥ १०५८ ॥
यांचीं नामेंही आनानें । अनारिसीं वर्तनें ।
वेषही सिनाने । आघवेयांचे ॥ १०५९ ॥
ऐसें देखोनि किरीटी । भेद सूसी हन पोटीं ।
तरी जन्माचिया कोटी । न लाहसी निघों ॥ १०६० ॥

पैं नानाप्रयोजनशीळें । दीर्घें वक्रें वर्तुळें ।
होती एकाचींच फळें । तुंबिणीयेचीं ॥ १०६१ ॥
होतु कां उजू वांकुडें । परी बोरीचे हें न मोडे ।
तैसी भूतें अवघडें । परी वस्तु उजू ॥ १०६२ ॥
अंगारकणीं बहुवसीं । उष्णता समान जैशी ।
तैसा नाना जीवराशीं । परेशु असे ॥ १०६३ ॥
गगनभरी धारा । परी पाणी एकचि वीरा ।
तैसा या भूताकारा । सर्वांगीं तो ॥ १०६४ ॥
हें भूतग्राम विषम । परी वस्तू ते एथ सम ।
घटमठीं व्योम । जिंयापरी ॥ १०६५ ॥
हा नाशतां भूताभासु । एथ आत्मा तो अविनाशु ।
जैसा केयूरादिकीं कसु । सुवर्णाचा ॥ १०६६ ॥
एवं जीवधर्महीनु । जो जीवेंसीं अभिन्नु ।
देख तो सुनयनु । ज्ञानियांमाजीं ॥ १०६७ ॥
ज्ञानाचा डोळा डोळसां- । माजीं डोळसु तो वीरेशा ।
हे स्तुति नोहे बहुवसा । भाग्याचा तो ॥ १०६८ ॥

समं पश्यन्हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।
न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २८॥

जे गुणेंद्रिय धोकोटी । देह धातूंची त्रिकुटी ।
पांचमेळावा वोखटी । दारुण हे ॥ १०६९ ॥
हें उघड पांचवेउली । पंचधां आगी लागली ।
जीवपंचानना सांपडली । हरिणकुटी हे ॥ १०७० ॥
ऐसा असोनि इये शरीरीं । कोण नित्यबुद्धीची सुरी ।
अनित्यभावाच्या उदरीं । दाटीचिना ॥ १०७१ ॥
परी इये देहीं असतां । जो नयेचि आपणया घाता ।
आणि शेखीं पंडुसुता । तेथेंचि मिळे ॥ १०७२ ॥
जेथ योगज्ञानाचिया प्रौढी । वोलांडूनियां जन्मकोडी ।
न निगों इया भाषा बुडी । देती योगी ॥ १०७३ ॥
जें आकाराचें पैल तीर । जें नादाची पैल मेर ।
तुर्येचें माजघर । परब्रह्म जें ॥ १०७४ ॥
मोक्षासकट गती । जेथें येती विश्रांती ।
गंगादि आपांपती । सरिता जेवीं ॥ १०७५ ॥
तें सुख येणेंचि देहें । पाय पाखाळणिया लाहे ।
जो भूतवैषम्यें नोहे । विषमबुद्धी ॥ १०७६ ॥
दीपांचिया कोडी जैसें । एकचि तेज सरिसें ।
तैसा जो असतुचि असे । सर्वत्र ईशु ॥ १०७७ ॥
ऐसेनि समत्वें पंडुसुता । जिये जो देखत साता ।
तो मरण आणि जीविता । नागवे फुडा ॥ १०७८ ॥
म्हणौनि तो दैवागळा । वानीत असों वेळोवेळां ।
जे साम्यसेजे डोळां । लागला तया ॥ १०७९ ॥

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।
यः पश्यति तथाऽऽत्मानंअकर्तारं स पश्यति ॥ २९॥

आणि मनोबुद्धिप्रमुखें । कर्मेंद्रियें अशेखें ।
करी प्रकृतीचि हें देखे । साच जो गा ॥ १०८० ॥
घरींचीं राहटती घरीं । घर कांहीं न करी ।
अभ्र धांवे अंबरीं । अंबर तें उगें ॥ १०८१ ॥
तैसी प्रकृति आत्मप्रभा । खेळे गुणीं विविधारंभा ।
येथ आत्मा तो वोथंबा । नेणे कोण ॥ १०८२ ॥
ऐसेनि येणें निवाडें । जयाच्या जीवीं उजिवडें ।
अकर्तयातें फुडें । देखिलें तेणें ॥ १०८३ ॥

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३०॥

एऱ्हवीं तैंचि अर्जुना । होईजे ब्रह्मसंपन्ना ।
जैं या भूताकृती भिन्ना । दिसती एकी ॥ १०८४ ॥
लहरी जैसिया जळीं । परमाणुकणिका स्थळीं ।
रश्मीकरमंडळीं । सूर्याच्या जेवीं ? ॥ १०८५ ॥
नातरी देहीं अवेव । मनीं आघवेचि भाव ।
विस्फुलिंग सावेव । वन्हीं एकीं ॥ १०८६ ॥
तैसे भूताकार एकाचे । हें दिठी रिगे जैं साचें ।
तैंचि ब्रह्मसंपत्तीचें । तारूं लागे ॥ १०८७ ॥
मग जया तयाकडे । ब्रह्मेचि दिठी उघडे ।
किंबहुना जोडे । अपार सुख ॥ १०८८ ॥
येतुलेनि तुज पार्था । प्रकृतिपुरुषव्यवस्था ।
ठायें ठावो प्रतीतिपथा- । माजीं जाहली ? ॥ १०८९ ॥
अमृत जैसें ये चुळा । कां निधान देखिजे डोळां ।
तेतुला जिव्हाळा । मानावा हा ॥ १०९० ॥
जी जाहलिये प्रतीती । घर बांधणें जें चित्तीं ।
तें आतां ना सुभद्रापती । इयावरी ॥ १०९१ ॥
तरी एक दोन्ही ते बोल । बोलिजती सखोल ।
देईं मनातें वोल । मग ते घेईं ॥ १०९२ ॥
ऐसें देवें म्हणितलें । मग बोलों आदरिलें ।
तेथें अवधानाचेचि केलें । सर्वांग येरें ॥ १०९३ ॥

अनादित्वान्निर्गुणत्वात् परमात्मायमव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥ ३१॥

तरी परमात्मा म्हणिपे । तो ऐसा जाण स्वरूपें ।
जळीं जळें न लिंपे । सूर्यु जैसा ॥ १०९४ ॥
कां जे जळा आदीं पाठीं । तो असतुचि असे किरीटी ।
माजीं बिंबे तें दृष्टी । आणिकांचिये ॥ १०९५ ॥
तैसा आत्मा देहीं । आथि म्हणिपे हें कांहीं ।
साचें तरी नाहीं । तो जेथिंचा तेथें ॥ १०९६ ॥
आरिसां मुख जैसें । बिंबलिया नाम असे ।
देहीं वसणें तैसें । आत्मतत्त्वा ॥ १०९७ ॥

तया देहा म्हणती भेटी । हे सपायी निर्जीव गोठी ।
वारिया वाळुवे गांठी । कैंही आहे ? ॥ १०९८ ॥
आगी आणि कापुसा । दोरा सुवावा कैसा ।
केउता सांदा आकाशा । पाषाणेंसी ? ॥ १०९९ ॥
एक निघे पूर्वेकडे । एक तें पश्चिमेकडे ।
तिये भेटीचेनि पाडें । संबंधु हा ॥ ११०० ॥
उजियेडा आणि अंधारेया । जो पाडु मृता उभेयां ।
तोचि गा आत्मया । देहा जाण ॥ ११०१ ॥
रात्री आणि दिवसा । कनका आणि कापुसा ।
अपाडु कां जैसा । तैसाचि यासी ॥ ११०२ ॥
देह तंव पांचांचें जालें । हें कर्माचें गुणीं गुंथले ।
भंवतसे चाकीं सूदलें । जन्ममृत्यूच्या ॥ ११०३ ॥
हें काळानळाच्या तोंडीं । घातली लोणियाची उंडी ।
माशी पांखु पाखडी । तंव हें सरे ॥ ११०४ ॥
हें विपायें आगींत पडे । तरी भस्म होऊनि उडे ।
जाहलें श्वाना वरपडें । तरी ते विष्ठा ॥ ११०५ ॥
या चुके दोहीं काजा । तरी होय कृमींचा पुंजा ।
हा परिणामु कपिध्वजा । कश्मलु गा ॥ ११०६ ॥
या देहाची हे दशा । आणि आत्मा तो एथ ऐसा ।
पैं नित्य सिद्ध आपैसा । अनादिपणें ॥ ११०७ ॥
सकळु ना निष्कळु । अक्रियु ना क्रियाशीळु ।
कृश ना स्थुळु । निर्गुणपणें ॥ ११०८ ॥
आभासु ना निराभासु । प्रकाशु ना अप्रकाशु ।
अल्प ना बहुवसु । अरूपपणें ॥ ११०९ ॥
रिता ना भरितु । रहितु ना सहितु ।
मूर्तु ना अमूर्तु । शून्यपणें ॥ १११० ॥
आनंदु ना निरानंदु । एक ना विविधु ।
मुक्त ना बद्धु । आत्मपणें ॥ ११११ ॥
येतुला ना तेतुला । आइता ना रचिला ।
बोलता ना उगला । अलक्शपणें ॥ १११२ ॥
सृष्टीच्या होणा न रचे । सर्वसंहारें न वेंचे ।
आथी नाथी या दोहींचें । पंचत्व तो ॥ १११३ ॥
मवे ना चर्चे । वाढे ना खांचे ।
विटे ना वेंचे । अव्ययपणें ॥ १११४ ॥
एवं रूप पैं आत्मा । देहीं जें म्हणती प्रियोत्तमा ।
तें मठाकारें व्योमा । नाम जैसें ॥ १११५ ॥
तैसें तयाचिये अनुस्यूती । होती जाती देहाकृती ।
तो घे ना सांडी सुमती । जैसा तैसा ॥ १११६ ॥
अहोरात्रें जैशी । येती जाती आकाशीं ।
आत्मसत्तें तैसीं । देहें जाण ॥ १११७ ॥
म्हणौनि इयें शरीरीं । कांहीं करवीं ना करी ।
आयताही व्यापारीं । सज्ज न होय ॥ १११८ ॥
यालागीं स्वरूपें । उणा पुरा न घेपे ।
हें असो तो न लिंपे । देहीं देहा ॥ १११९ ॥

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।
सर्वत्रावस्थितो देहे तथाऽऽत्मा नोपलिप्यते ॥ ३२॥

अगा आकाश कें नाहीं ? । हें न रिघेचि कवणे ठायीं ? ।
परी कायिसेनि कहीं । गादिजेना ॥ ११२० ॥
तैसा सर्वत्र सर्व देहीं । आत्मा असतुचि असे पाहीं ।
संगदोषें एकेंही । लिप्त नोहे ॥ ११२१ ॥
पुढतपुढती एथें । हेंचि लक्षण निरुतें ।
जे जाणावें क्षेत्रज्ञातें । क्षेत्रविहीना ॥ ११२२ ॥
संसर्गें चेष्टिजे लोहें । परी लोह भ्रामकु नोहे ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञां आहे । तेतुला पाडु ॥ ११२३ ॥
दीपकाची अर्ची । राहाटी वाहे घरींची ।
परी वेगळीक कोडीची । दीपा आणि घरा ॥ ११२४ ॥
पैं काष्ठाच्या पोटीं । वन्हि असे किरीटी ।
परी काष्ठ नोहे या दृष्टी । पाहिजे हा ॥ ११२५ ॥
अपाडु नभा आभाळा । रवि आणि मृगजळा ।
तैसाचि हाही डोळां । देखसी जरी ॥ ११२६ ॥

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ ३३॥

हें आघवेंचि असो एकु । गगनौनि जैसा अर्कु ।
प्रगटवी लोकु । नांवें नांवें ॥ ११२७ ॥
एथ क्षेत्रज्ञु तो ऐसा । प्रकाशकु क्षेत्राभासा ।
यावरुतें हें न पुसा । शंका नेघा ॥ ११२८ ॥

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
भूतप्रकृतिमोक्षं च विदुर्यान्ति ते परम् ॥ ३४॥
ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगोनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

शब्दतत्त्वसारज्ञा । पैं देखणें तेचि प्रज्ञा ।
जे क्षेत्रा क्षेत्रज्ञा । अपाडु देखे ॥ ११२९ ॥
इया दोहींचें अंतर । देखावया चतुर ।
ज्ञानियांचे द्वार । आराधिती ॥ ११३० ॥
याचिलागीं सुमती । जोडिती शांतिसंपत्ती ।
शास्त्रांचीं दुभतीं । पोसिती घरीं ॥ ११३१ ॥
योगाचिया आकाशा । वळघिजे येवढाचि धिंवसा ।
याचियाचि आशा । पुरुषासि गा ॥ ११३२ ॥
शरीरादि समस्त । मानिताति तृणवत ।
जीवें संतांचे होत । वाहणधरु ॥ ११३३ ॥
ऐसैसियापरी । ज्ञानाचिया भरोवरी ।
करूनियां अंतरीं । निरुतें होती ॥ ११३४ ॥
मग क्षेत्रक्षेत्रज्ञांचें । जें अंतर देखती साचें ।
ज्ञानें उन्मेख तयांचें । वोवाळूं आम्ही ॥ ११३५ ॥
आणि महाभूतादिकीं । प्रभेदलीं अनेकीं ।
पसरलीसे लटिकी । प्रकृति जे हे ॥ ११३६ ॥

जे शुकनळिकान्यायें । न लगती लागली आहे ।
हें जैसें तैसें होये । ठाउवें जयां ॥ ११३७ ॥
जैसी माळा ते माळा । ऐसीचि देखिजे डोळां ।
सर्पबुद्धि टवाळा । उखी हौनी ॥ ११३८ ॥
कां शुक्ति ते शुक्ती । हे साच होय प्रतीती ।
रुपेयाची भ्रांती । जाऊनियां ॥ ११३९ ॥
तैसी वेगळी वेगळेपणें । प्रकृति जे अंतःकरणें ।
देखती ते मी म्हणें । ब्रह्म होती ॥ ११४० ॥
जें आकाशाहूनि वाड । जें अव्यक्ताची पैल कड ।
जें भेटलिया अपाडा पाड । पडों नेदी ॥ ११४१ ॥
आकारु जेथ सरे । जीवत्व जेथ विरे ।
द्वैत जेथ नुरे । अद्वय जें ॥ ११४२ ॥
तें परम तत्त्व पार्था । होती ते सर्वथा ।
जे आत्मानात्मव्यवस्था- । राजहंसु ॥ ११४३ ॥
ऐसा हा जी आघवा । श्रीकृष्णें तया पांडवा ।
उगाणा दिधला जीवा । जीवाचिया ॥ ११४४ ॥
येर कलशींचें येरीं । रिचविजे जयापरी ।
आपणपें तया श्रीहरी । दिधलें तैसें ॥ ११४५ ॥
आणि कोणा देता कोण । तो नर तैसा नारायण ।
वरी अर्जुनातें श्रीकृष्ण । हा मी म्हणे ॥ ११४६ ॥
परी असो तें नाथिलें । न पुसतां कां मी बोलें ।
किंबहुना दिधलें । सर्वस्व देवें ॥ ११४७ ॥
कीं तो पार्थु जी मनीं । अझुनी तृप्ती न मनी ।
अधिकाधिक उतान्ही । वाढवीतु असे ॥ ११४८ ॥
स्नेहाचिया भरोवरी । आंबुथिला दीपु घे थोरी ।
चाड अर्जुना अंतरीं । परिसतां तैसी ॥ ११४९ ॥
तेथ सुगरिणी आणि उदारे । रसज्ञ आणि जेवणारे ।
मिळती मग अवतरे । हातु जैसा ॥ ११५० ॥
तैसें जी होतसे देवा । तया अवधानाचिया लवलवा ।
पाहतां व्याख्यान चढलें थांवा । चौगुणें वरी ॥ ११५१ ॥
सुवायें मेघु सांवरे । जैसा चंद्रें सिंधु भरे ।
तैसा मातुला रसु आदरें । श्रोतयांचेनि ॥ ११५२ ॥
आतां आनंदमय आघवें । विश्व कीजेल देवें ।
तें रायें परिसावें । संजयो म्हणे ॥ ११५३ ॥
एवं जे महाभारतीं । श्रीव्यासें आप्रांतमती ।
भीष्मपर्वसंगतीं । म्हणितली कथा ॥ ११५४ ॥
तो कृष्णार्जुनसंवादु । नागरीं बोलीं विशदु ।
सांगोनि दाऊं प्रबंधु । वोवियेचा ॥ ११५५ ॥
नुसधीचि शांतिकथा । आणिजेल कीर वाक्पथा ।
जे शृंगाराच्या माथां । पाय ठेवी ॥ ११५६ ॥
दाऊं वेल्हाळे देशी नवी । जे साहित्यातें वोजावी ।
अमृतातें चुकी ठेवी । गोडिसेंपणें ॥ ११५७ ॥
बोल वोल्हावतेनि गुणें । चंद्रासि घे उमाणे ।
रसरंगीं भुलवणें । नादु लोपी ॥ ११५८ ॥
खेचरांचियाही मना । आणीन सात्त्विकाचा पान्हा ।
श्रवणासवें सुमना । समाधि जोडे ॥ ११५९ ॥
तैसा वाग्विलास विस्तारू । गीतार्थेंसी विश्व भरूं ।
आनंदाचें आवारूं । मांडूं जगा ॥ ११६० ॥
फिटो विवेकाची वाणी । हो कानामनाची जिणी ।

देखो आवडे तो खाणी । ब्रह्मविद्येची ॥ ११६१ ॥
दिसो परतत्त्व डोळां । पाहो सुखाचा सोहळा ।
रिघो महाबोध सुकाळा- । माजीं विश्व ॥ ११६२ ॥
हें निफजेल आतां आघवें । ऐसें बोलिजेल बरवें ।
जें अधिष्ठिला असें परमदेवें । श्रीनिवृत्तीं मी ॥ ११६३ ॥
म्हणौनि अक्षरीं सुभेदीं । उपमा श्लोक कोंदाकोंदी ।
झाडा देईन प्रतिपदीं । ग्रंथार्थासी ॥ ११६४ ॥
हा ठावोवरी मातें । पुरतया सारस्वतें ।
केलें असे श्रीमंतें । श्रीगुरुरायें ॥ ११६५ ॥
तेणें जी कृपासावायें । मी बोलें तेतुलें सामाये ।
आणि तुमचिये सभे लाहें । गीता म्हणों ॥ ११६६ ॥
वरी तुम्हा संतांचे पाये । आजि मी लाधलों आहें ।
म्हणौनि जी नोहे । अटकु काहीं ॥ ११६७ ॥
प्रभु काश्मिरीं मुकें । नुपजे हें काय कौतुकें ।
नाहीं उणीं सामुद्रिकें । लक्ष्मीयेसी ॥ ११६८ ॥
तैसी तुम्हां संतांपासीं । अज्ञानाची गोठी कायसी ।
यालागीं नवरसीं । वरुषेन मी ॥ ११६९ ॥
किंबहुना आतां देवा । अवसरु मज देयावा ।
ज्ञानदेव म्हणे बरवा । सांगेन ग्रंथु ॥ ११७० ॥
इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥

ज्ञानेश्वरी/अध्याय चौदावा

< ज्ञानेश्वरी

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥

॥ अथ श्रीमद्भगवद्गीता ॥

। अथ चतुर्दशोऽध्यायः - अध्याय चौदावा । ।

। गुणत्रयविभागयोगः ।

जय जय आचार्या । समस्तसुरवर्या ।
प्रज्ञाप्रभातसूर्या । सुखोदया ॥ १ ॥
जय जय सर्व विसांवया । सोहंभावसुहावया ।
नाना लोक हेलावया । समुद्रा तूं ॥ २ ॥
आइकें गा आर्तबंधू । निरंतरकारुण्यसिंधू ।
विशदविद्यावधू- । वल्लभा जी ॥ ३ ॥
तू जयांप्रति लपसी । तया विश्व हें दाविसी ।
प्रकट तैं करिसी । आघवेंचि तूं ॥ ४ ॥
कीं पुढिलाची दृष्टि चोरिजे । हा दृष्टिबंधु निफजे ।
परी नवल लाघव तुझें । जें आपणपें चोरें ॥ ५ ॥
जी तूंचि तू सर्वां यया । मा कोणा बोधु कोणा माया ।
ऐसिया आपेंआप लाघविया । नमो तुज ॥ ६ ॥
जाणों जगीं आप वोलें । तें तुझिया बोला सुरस जालें ।
तुझेनि क्षमत्व आलें । पृथ्वियेसी ॥ ७ ॥
रविचंद्रादि शुक्ती । उदो करिती त्रिजगतीं ।
तें तुझिया दीप्ती । तेज तेजां ॥ ८ ॥
चळवळिजे अनिळें । तें दैविकेनि जी निजबळें ।
नभ तुजमाजीं खेळे । लपीथपी ॥ ९ ॥
किंबहुना माया असोस । ज्ञान जी तुझेनि डोळस ।
असो वानणें सायास । श्रुतीसि हे ॥ १० ॥
वेद वानूनि तंवचि चांग । जंव न दिसे तुझें आंग ।
मग आम्हां तया मूग । एके पांती ॥ ११ ॥
जी एकार्णवाचे ठाईं । पाहतां थेंबाचा पाडु नाहीं ।
मा महानदी काई । जाणिजती ॥ १२ ॥
कां उअदयलिया भास्वतु । चंद्र जैसा खद्योतु ।
आम्हां श्रुति तुज आंतु । तो पाडु असे ॥ १३ ॥
आणि दुजया थांवो मोडे । जेथ परेशीं वैखरी बुडे ।
तो तूं मा कोणें तोंडें । वानावासी ॥ १४ ॥
यालागीं आतां । स्तुति सांडूनि निवांता ।
चरणीं ठेविजे माथा । हेंचि भलें ॥ १५ ॥
तरी तू जैसा आहासि तैसिया । नमो जी श्रीगुरुराया ।
मज ग्रंथोद्यमु फळावया । वेव्हारा होईं ॥ १६ ॥
आतां कृपाभांडवल सोडीं । भरीं मति माझी पोतडी ।
करीं ज्ञानपद्य जोडी । थोरा मातें ॥ १७ ॥
मग मी संसरेन तेणें । करीन संतांसी कर्णभूषणें ।
लेववीन सुलक्षणें । विवेकाचीं ॥ १८ ॥
जी गीतार्थनिधान । काढू माझें मन ।
सुयीं स्नेहांजन । आपलें तूं ॥ १९ ॥
हे वाक्सृष्टि एके वेळे । देखतु माझे बुद्धीचे डोळे ।
तैसा उदैजो जो निर्मळें । कारुण्यबिंबें ॥ २० ॥

माझी प्रज्ञावेली वेल्हाळ । काव्यें होय सफळ ।
तो वसंतु होय स्नेहाळ- । शिरोमणी ॥ २१ ॥
प्रमेय महापूरें । हे मतिगंगा ये थोरें ।
तैसा वरिष उदारें । दिठीवेनी ॥ २२ ॥
अगा विश्वैकधामा । तुझा प्रसाद चंद्रमा ।
करूं मज पूर्णिमा । स्फूर्तीची जी ॥ २३ ॥
जी अवलोकिलिया मातें । उन्मेषसागरीं भरितें ।
वोसंडेल स्फूर्तीतें । रसवृत्तीचें ॥ २४ ॥
तंव संतोषोनि श्रीगुरुराजें । म्हणितलें विनतिव्याजें ।
मांडिलें देखोनि दुजें । स्तवनमिषें ॥ २५ ॥
हें असो आतां वांजटा । तो ज्ञानार्थ करूनि गोमटा ।
ग्रंथु दावीं उत्कंठा । भंगो नेदीं ॥ २६ ॥
हो कां जी स्वामी । हेंचि पाहत होतों मी ।
जे श्रीमुखें म्हणा तुम्ही । ग्रंथु सांग ॥ २७ ॥
सहजें दुर्वेचा डिरु । आंगेंचि तंव अमरु ।
वरी आला पूरु । पीयूषाचा ॥ २८ ॥
तरी आतां येणें प्रसादें । विन्यासें विदग्धें ।
मूळशास्त्रपदें । वाखाणीन ॥ २९ ॥
परी जीवा आंतुलीकडे । जैसी संदेहाची डोणी बुडे ।
ना श्रवणीं तरी चाडे । वाढी दिसे ॥ ३० ॥
तैसी बोली साचारी । अवतरो माझी माधुरी ।
माले मागूनि घरीं । गुरुकृपेच्या ॥ ३१ ॥
तरी मागां त्रयोदशीं । अध्यायीं गोठी ऐसी ।
श्रीकृष्ण अर्जुनेंसी । चावळले ॥ ३२ ॥
जे क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगें । होईजे येणें जगें ।
आत्मा गुणसंगें । संसारिया ॥ ३३ ॥
आणि हाचि प्रकृतिगतु । सुखदुःख भोगीं हेतु ।
अथवा गुणातीतु । केवळु हा ॥ ३४ ॥
तरी कैसा पां असंगा संगु । कोण तो क्षेत्रक्षेत्रज्ञायोगु ।
सुखदुःखादि भोगु । केवीं तया ? ॥ ३५ ॥
गुण ते कैसे किती । बांधती कवणे रीती ।
नातरी गुणातीतीं । चिन्हें काई ? ॥ ३६ ॥
एवं इया आघवेया । अर्था रूप करावया ।
विषो एथ चौदाविया । अध्यायासी ॥ ३७ ॥
तरी तो आतां ऐसा । प्रस्तुत परियेसा ।
अभिप्रायो विश्वेशा । वैकुंठाचा ॥ ३८ ॥
तो म्हणे गा अर्जुना । अवधानाची सर्व सेना ।
मेळऊनि इया ज्ञाना । झोंबावें हो \! ॥ ३९ ॥
आम्हीं मागां तुज बहुतीं । दाविलें हें उपपत्ती ।
तरी आझुनी प्रतीती- । कुशीं न निघे ॥ ४० ॥

श्रीभगवानुवाच ।
परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।
यद्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥ १॥

म्हणौनि गा पुढती । सांगिजैल तुजप्रती ।
पर म्हण म्हणौनि श्रुतीं । डाहारिलें जें ॥ ४१ ॥
एऱ्हवीं ज्ञान हें आपुलें । परी पर ऐसेनि जालें ।
जे आवडोनि घेतलें । भवस्वर्गादिक ॥ ४२ ॥
अगा याचि कारणें । हें उत्तम सर्वांपरी मी म्हणें ।
जे वन्हि हें तृणें । येरें ज्ञानें ॥ ४३ ॥
जियें भवस्वर्गातें जाणती । यागचि चांग म्हणती ।
पारखी फुडी आथी । भेदीं जया ॥ ४४ ॥
तियें आघवींचि ज्ञानें । केलीं येणें स्वप्नें ।
जैशा वातोर्मी गगनें । गिळिजती अंतीं ॥ ४५ ॥
कां उदितें रश्मिराजें । लोपिलीं चंद्रादि तेजें ।
नाना प्रळयांबुमाजें । नदी नद ॥ ४६ ॥
तैसें येणें पाहलेया । ज्ञानजात जाय लया ।
म्हणौनियां धनंजया । उत्तम हें ॥ ४७ ॥
अनादि जे मुक्तता । आपुली असे पंडुसुता ।
तो मोक्षु हातां येता । होय जेणें ॥ ४८ ॥
जयाचिया प्रतीती । विचारवीरीं समस्तीं ।
नेदिजेचि संसृती । माथां उधऊं ॥ ४९ ॥
मनें मन घालूनि मागें । विश्रांति जालिया आंगें ।
ते देहीं देहाजोगे । होतीचि ना ॥ ५० ॥
मग तें देहाचें बेळें । वोलांडूनि एकेचि वेळे ।
संवतुकी कांटाळें । माझें जालें ॥ ५१ ॥

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥ २॥

जे माझिया नित्यता । तेणें नित्य ते पंडुसुता ।
परिपूर्ण पूर्णता । माझियाची ॥ ५२ ॥
मी जैसा अनंतानंदु । जैसाचि सत्यसिंधु ।
तैसेचि ते भेदु । उरेचि ना ॥ ५३ ॥
जें मी जेवढें जैसें । तेंचि ते जाले तैसें ।
घटभंगीं घटाकाशें । आकाश जेवीं ॥ ५४ ॥
नातरीं दीपमूळकीं । दीपशिखा अनेकीं ।
मीनलिया अवलोकीं । होय जैसें ॥ ५५ ॥
अर्जुना तयापरी । सरली द्वैताची वारी ।
नांदे नामार्थ एकाहारीं । मीतूंविण ॥ ५६ ॥
येणेंचि पैं कारणें । जैं पहिलें सृष्टीचें जुंपणें ।
तेंही तया होणें । पडेचिना ॥ ५७ ॥
सृष्टीचिये सर्वादी । जयां देहाची नाहीं बांधी ।
ते कैचें प्रळयावधी । निमतील पां ? ॥ ५८ ॥
म्हणौनि जन्मक्षयां- । अतीत ते धनंजया ।
मी जालें ज्ञाना इया । अनुसरोनी ॥ ५९ ॥
ऐसी ज्ञानाची वाढी । वानिली देवें आवडी ।

तेवींचि पार्थाही गोडी । लावावया ॥ ६० ॥
तंव तया जालें आन । सर्वांगीं निघाले कान ।
सणई अवधान । आतला पां ॥ ६१ ॥
आतां देवाचिया ऐसें । जाकळीजत असे वोरसें ।
जें निरूपण आकाशें । वेंटाळेना ॥ ६२ ॥
मग म्हणे गा प्रज्ञाकांता । उजवली आजि वक्तृत्वता ।
जे बोलायेवढा श्रोता । जोडलासी ॥ ६३ ॥
तरि एकु मी अनेकीं । गोंविजे देहपाशकीं ।
त्रिगुणीं लुब्धकीं । कवणेपरी ॥ ६४ ॥
कैसा क्षेत्रयोगें । वियें इयें जगें ।
तें परिस सांगें । कवणेपरी ॥ ६५ ॥
पैं क्षेत्र येणें व्याजें । यालागीं हें बोलिजे ।
जे मत्संगबीजें । भूतीं पिके ॥ ६६ ॥

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधामहम्यम् ।
संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ ३॥

एऱ्हवीं तरी महद्ब्रह्म । यालागीं हें ऐसें नाम ।
जे महदादिविश्राम । शालिका हें ॥ ६७ ॥
विकारां बहुवस थोरी । अर्जुना हेंचि करी ।
म्हणौनि अवधारीं । महद्ब्रह्म ॥ ६८ ॥
अव्यक्तवादमतीं । अव्यक्त ऐसी वदंती ।
सांख्याचिया प्रतीती । प्रकृति हेचि ॥ ६९ ॥
वेदांतीं इयेतें माया । ऐसें म्हणिजे प्राज्ञराया ।
असो किती बोलों वायां । अज्ञान हें ॥७० ॥
आपला आपणपेयां । विसरु जो धनंजया ।
तेंचि रूप यया । अज्ञानासी ॥ ७१ ॥
आणिकही एक असे । जें विचारावेळे न दिसे ।
वातीं पाहतां जैसें । अंधारें कां ॥ ७२ ॥
हालविलिया जाय । निश्चळीं तरी होय ।
दुधीं जैसी साय । दुधाची ते ॥ ७३ ॥
पैं जागरु ना स्वप्न । ना स्वरूप अवस्थान ।
ते सुषुप्ति कां घन । जैसी होय ॥ ७४ ॥
कां न वियतां वायूतें । वांझें आकाश रितें ।
तया ऐसें निरुतें । अज्ञान गा ॥ ७५ ॥
पैल खांबु कां पुरुखु । ऐसा निश्चयो नाहीं एकु ।
परी काय नेणों आलोकु । दिसत असे ॥ ७६ ॥
तेवीं वस्तु जैसी असे । तैसी कीर न दिसे ।
परी कांहीं अनारिसें । देखिजेना ॥ ७७ ॥
ना राती ना तेज । ते संधि जेवीं सांज ।
तेवीं विरुद्ध ना निज । ज्ञान आथी ॥ ७८ ॥
ऐसी कोण्ही एकी दिशा । तिये वादु अज्ञान ऐसा ।
तया गुंडलिया प्रकाशा । क्षेत्रज्ञु नाम ॥ ७९ ॥
अज्ञान थोरिये आणिजे । आपणपें तरी नेणिजे ।

तें रूप जाणिजे । क्षेत्रज्ञाचें ॥ ८० ॥
हाचि उभय योगु । बुझें बापा चांगु ।
सत्तेचा नैसर्गु । स्वभावो हा ॥ ८१ ॥
.आतां अज्ञानासारिखें । वस्तु आपणपांचि देखे ।
परी रूपें अनेकें । नेणों कोणें ॥ ८२ ॥
जैसा रंकु भ्रमला । म्हणे जा रे मी रावो आला ।
कां मूर्च्छितु गेला । स्वर्गलोकां ॥ ८३ ॥
तेवीं लचकलिया दिठी । मग देखणें जें जें उठी ।
तया नाम सृष्टी । मीचि वियें पैं गा ॥ ८४ ॥
जैसें कां स्वप्नमोहा । तो एकाकी देखे बहुवा ।
तोचि पाडु आत्मया । स्मरणेंवीण असे ॥ ८५ ॥
हेंचि आनीभ्रांती । प्रमेय उपलवूं पुढती ।
परी तूं प्रतीती । याचि घे पां ॥ ८६ ॥
तरी माझी हे गृहिणी । अनादि तरुणी ।
अनिर्वाच्यगुणी । अविद्या हे ॥ ८७ ॥
इये नाहीं हेंचि रूप । ठाणें हें अति उमप ।
हें निद्रितां समीप । चेतां दुरी ॥ ८८ ॥
पैं माझेनिचि आंगें । पहुढल्या हे जागे ।
आणि सत्तासंभोगें । गुर्विणी होय ॥ ८९ ॥
महद्ब्रह्मौदरीं । प्रकृतीं आठै विकारीं ।
गर्भाची करी । पेलोवेली ॥ ९० ॥
उभयसंगु पहिलें । बुद्धितत्त्वें प्रसवलें ।
बुद्धितत्त्व भारैलें । होय मन ॥ ९१ ॥
तरुणी ममता मनाची । ते अहंकार तत्त्व रची ।
तेणें महाभूतांची । अभिव्यक्ति होय ॥ ९२ ॥
आणि विषयेंद्रियां गौसी । स्वभावें तंव भूतांसी ।
म्हणौनि येती सरिसीं । तियेंही रूपा ॥ ९३ ॥
जालेनि विकारक्षोभें । पाठीं त्रिगुणाचें उभें ।
तेव्हां ये वासनागर्भें । ठायेंठावों ॥ ९४ ॥
रुखाचा आवांका । जैसी बीजकणिका ।
जीवीं बांधें उदका । भेटतखेंवो ॥ ९५ ॥
तैसी माझेनि संगें । अविद्या नाना जगें ।
आर घेवों लागे । आणियाची ॥ ९६ ॥
मग गर्भगोळा तया । कैसें रूप तैं ये आया ।
तें परियेसें राया । सुजनांचिया ॥ ९७ ॥
पैं मणिज स्वेदज । उद्भिज जारज ।
उमटती सहज । अवयव हें ॥ ९८ ॥
व्योमवायुवशें । वाढलेनि गर्भरसें ।
मणिजु उससे । अवयव तो ॥ ९९ ॥
पोटीं सूनि तमरजें । आगळिकां तोय तेजें ।
उठितां निफजे । स्वेदजु गा ॥ १०० ॥
आपपृथ्वी उत्कटें । आणि तमोमात्रें निकृष्टें ।
स्थावरु उमटे । उद्भिजु हा ॥ १०१ ॥
पांचां पांचही विरजीं । होती मनबुद्ध्यादि साजीं ।
हीं हेतु जारजीं । ऐसें जाण ॥ १०२ ॥

ऐसे चारी हे सरळ । करचरणतळ ।
महाप्रकृति स्थूळ । तेंचि शिर ॥ १०३ ॥
प्रवृत्ति पेललें पोट । निवृत्ति ते पाठी नीट ।
सुर योनी आंगें आठ । ऊर्ध्वाचीं ॥ १०४ ॥
कंठु उल्हासता स्वर्गु । मृत्युलोकु मध्यभागु ।
अधोदेशु चांगु । नितंबु तो ॥ १०५ ॥
ऐसें लेकरूं एक । प्रसवली हें देख ।
जयाचें तिन्ही लोक । बाळसें गा ॥ १०६ ॥
चौर्यांयशीं लक्ष योनी । तियें कांडां पेरां सांदणी ।
वाढे प्रतिदिनीं । बाळक हें ॥ १०७ ॥
नाना देह अवयवीं । नामाचीं लेणीं लेववी ।
मोहस्तन्यें वाढवी । नित्य नवें ॥ १०८ ॥
सृष्टी वेगवेगळीया । तिया करांघ्रीं आंगोळियां ।
भिन्नाभिमान सूदलिया । मुदिया तेथें ॥ १०९ ॥
हें एकलौतें चराचर । अविचारित सुंदर ।
प्रसवोनि थोर । थोरावली ॥ ११० ॥
पै ब्रह्मा प्रातःकाळु । विष्णु तो माध्यान्ह वेळु ।
सदाशिव सायंकाळु । बाळा यया ॥ १११ ॥
महाप्रळयसेजे । खिळोनि निवांत निजे ।
विषमज्ञानें उमजें । कल्पोदयीं ॥ ११२ ॥
अर्जुना इयापरी । मिथ्यादृष्टीच्या घरीं ।
युगानुवृत्तीचीं करी । चोज पाउलें ॥ ११३ ॥
संकल्पु जयाचा इष्टु । अहंकारु तो विनटु ।
ऐसिया होय शेवटु । ज्ञानें यया ॥ ११४ ॥
आतां असो हे बहु बोली । ऐसें विश्व माया व्याली ।
तेथ साह्य जाली । माझी सत्ता ॥ ११५ ॥

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः संभवन्ति याः ।
तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥ ४॥

याकारणें मी पिता । महद्ब्रह्म हे माता ।
अपत्य पंडुसुता । जगडंबरु ॥ ११६ ॥
आतां शरीरें बहुतें । देखोनि न भेदें हो चित्तें ।
जे मनबुद्ध्यादि भूतें । एकेंचि येथें ॥ ११७ ॥
हां गा एकाचि देहीं । काय अनारिसें अवयव नाहीं ? ।
तेवीं विचित्र विश्व पाहीं । एकचि हें ॥ ११८ ॥
पैं उंचा नीचा डाहाळिया । विषमा वेगळालिया ।
येकाचि जेवीं जालिया । बीजाचिया ॥ ११९ ॥
आणि संबंधु तोही ऐसा । मृत्तिके घटु लेंकु जैसा ।
कां पटत्व कापुसा । नातू होय ॥ १२० ॥
नाना कल्लोळपरंपरा । संतती जैसी सागरा ।
आम्हां आणि चराचरा । संबंधु तैसा ॥ १२१ ॥
म्हणौनि वन्हि आणि ज्वाळ । दोन्ही वन्हीचि केवळ ।
तेवीं मी गा सकळ । संबंधु वावो ॥ १२२ ॥

जालेनि जगें मी झांकें । तरी जगत्वें कोण फांके ? ।
किळेवरी माणिकें । लोपिजे काई ? ॥ १२३ ॥
अळंकारातें आलें । तरी सोनेपण काइ गेलें ? ।
कीं कमळ फांकलें । कमळत्वा मुके ? ॥ १२४ ॥
सांग पां धनंजया । अवयवीं अवयविया ।
आच्छादिजे कीं तया । तेंचि रूप ? ॥ १२५ ॥
कीं विरूढलिया जोंधळा । कणिसाचा निर्वाळा ।
वेंचला कीं आगळा । दिसतसे ॥ १२६ ॥
म्हणौनि जग परौतें । सारूनि पाहिजे मातें ।
तैसा नोव्हें उखितें । आघवें मीचि ॥ १२७ ॥
हा तूं साचोकारा । निश्चयाचा खरा ।
गांठीं बांध वीरा । जीवाचिये ॥ १२८ ॥
आतां मियां मज दाविला । शरीरीं वेगळाला ।
गुणीं मीचि बांधला । ऐसा आवडें ॥ १२९ ॥
जैसें स्वप्नीं आपण । उठूनियां आत्ममरण ।
भोगिजे गा जाण । कपिध्वजा ॥ १३० ॥
कां कवळातें डोळे । प्रकाशूनि पिवळें ।
देखती तेंही कळे । तयांसीचि ॥ १३१ ॥
नाना सूर्यप्रकाशें । प्रकटी तैं अभ्र भासे ।
तो लोपला हेंही दिसे । सूर्येंचि कीं ॥ १३२ ॥
पैं आपणपेनि जालिया । छाया गा आपुलिया ।
बिहोनि बिहालिया । आन आहे ? ॥ १३३ ॥
तैसीं इयें नाना देहें । दाऊनि मी नाना होयें ।
तेथ ऐसा जो बंधु आहे । तेंही देखें ॥ १३४ ॥
बंधु कां न बंधिजे । हें जाणणें मज माझें ।
नेणणेनि उपजे । आपलेनि ॥ १३५ ॥
तरी कोणें गुणें कैसा । मजचि मी बंधु ऐसा ।
आवडे तें परियेसा । अर्जुनदेवा ॥ १३६ ॥
गुण ते किती किंधर्म । कायिययां रूपनाम ।
कें जालें हें वर्म । अवधारीं पां ॥ १३७ ॥

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।
निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ ५॥

तरी सत्त्वरजतम । तिघांसि हें नाम ।
आणि प्रकृति जन्म- । भूमिका ययां ॥ १३८ ॥
येथ सत्त्व तें उत्तम । रज तें मध्यम ।
तिहींमाजीं तम । सावियाधारें ॥ १३९ ॥
हें एकेचि वृत्तीच्या ठायीं । त्रिगुणत्व आवडे पाहीं ।
वयसात्रय देहीं । येकीं जेवीं ॥ १४० ॥
कां मीनलेनि कीडें । जंव जंव तूक वाढे ।
तंव तंव सोनें हीन पडे । पांचिका कसीं ॥ १४१ ॥
पैं सावधपण जैसें । वाहविलें आळसें ।
सुषुप्ति बैसे । घणावोनि ॥ १४२ ॥

तैसी अज्ञानांगीकारें । निगाली वृत्ति विखुरे ।

ते सत्त्वरजद्वारें । तमही होय ॥ १४३ ॥
अर्जुना गा जाण । ययां नाम गुण ।
आतां दाखऊं खूण । बांधिती ते ॥ १४४ ॥
तरी क्षेत्रज्ञदशे । आत्मा मोटका पैसे ।
हें देह मी ऐसें । मुहूर्त करी ॥ १४५ ॥
आजन्ममरणांतीं । देहधर्मीं समस्तीं ।
ममत्वाची सूती । घे ना जंव ॥ १४६ ॥
जैसी मीनाच्या तोंडीं । पडेना जंव उंडी ।
तंव गळ आसुडी । जळपारधी ॥ १४७ ॥

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात् प्रकाशकमनामयम् ।
सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ॥ ६॥

तेवीं सत्त्वें लुब्धकें । सुखज्ञानाचीं पाशकें ।
वोढिजती मग खुडके । मृगु जैसा ॥ १४८ ॥
मग ज्ञानें चडफडी । जाणिवेचे खुरखोडी ।
स्वयं सुख हें धाडी । हातींचें गा ॥ १४९ ॥
तेव्हां विद्यामानें तोखे । लाभमात्रें हरिखे ।
मी संतुष्ट हेंही देखे । श्लाघों लागे ॥ १५० ॥
म्हणे भाग्य ना माझें ? । आजि सुखियें नाहीं दुजें ।
विकाराष्टकें फुंजे । सात्त्विकाचेनि ॥ १५१ ॥
आणि येणेंही न सरे । लांकण लागे दुसरें ।
जें विद्वत्तेचें भरे । भूत आंगीं ॥ १५२ ॥
आपणचि ज्ञानस्वरूप आहे । तें गेलें हें दुःख न वाहे ।
कीं विषयज्ञानें होये । गगनायेवढा ॥ १५३ ॥
रावो जैसा स्वप्नीं । रंकपणें रिघे धानीं ।
तो दों दाणां मानी । इंद्रु ना मी ॥ १५४ ॥
तैसें गा देहातीता । जालेया देहवंता ।
हों लागे पंडुसुता । बाह्यज्ञानें ॥ १५५ ॥
प्रवृत्तिशास्त्र बुझे । यज्ञविद्या उमजे ।
किंबहुना सुझे । स्वर्गवरी ॥ १५६ ॥
आणि म्हणे आजि आन । मीवांचूनि नाहीं सज्ञान ।
चातुर्यचंद्रा गगन । चित्त माझें ॥ १५७ ॥
ऐसें सत्त्व सुखज्ञानीं । जीवासि लावूनि कानी ।
बैलाची करी वानी । पांगुळाचिया ॥ १५८ ॥
आतां हाचि शरीरीं । रजें जियापरी ।
बांधिजे तें अवधारीं । सांगिजैल ॥ १५९ ॥

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवम् ।
तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसंगेन देहिनम् ॥ ७॥

हें रज याचि कारणें । जीवातें रंजऊं जाणे ।
हें अभिलाखाचें तरुणें । सदाचि गा ॥ १६० ॥
हें जीवीं मोटकें रिगे । आणि कामाच्या मदीं लागे ।
मग वारया वळघे । तृष्णेचिया ॥ १६१ ॥
घृतें आंबुखूनि आगियाळें । वज्राग्नीचें सादुकलें ।
आतां बहु थेंकुलें । आहे तेथ ? ॥ १६२ ॥
तैसी खवळें चाड । होय दुःखासकट गोड ।
इंद्रश्रीहि सांकड । गमों लागे ॥ १६३ ॥
तैसी तृष्णा वाढिनलिया । मेरुही हाता आलिया ।
तऱ्ही म्हणे एखादिया । दारुणा वळघो ॥ १६४ ॥
जीविताचि कुरोंडी । वोवाळूं लागे कवडी ।
मानी तृणाचिये जोडी । कृतकृत्यता ॥ १६५ ॥
आजि असतें वेंचिजेल । परी पाहे काय कीजेल ।
ऐसा पांगीं वडील । व्यवसाय मांडी ॥ १६६ ॥
म्हणे स्वर्गा हन जावें । तरी काय तेथें खावें ।
इयालागीं धांवें । याग करूं ॥ १६७ ॥
व्रतापाठीं व्रतें । आचरें इष्टापूर्तें ।
काम्यावांचूनि हातें । शिवणें नाहीं ॥ १६८ ॥
पैं ग्रीष्मांतींचा वारा । विसांवो नेणें वीरा ।
तैसा न म्हणे व्यापारा । रात्रदिवस ॥ १६९ ॥
काय चंचळु मासा ? । कामिनीकटाक्षु जैसा ।
लवलाहो तैसा । विजूही नाहीं ॥ १७० ॥
तेतुलेनि गा वेगें । स्वर्गसंसारपांगें ।
आगीमाजीं रिगे । क्रियांचिये ॥ १७१ ॥
ऐसा देहीं देहावेगळा । ले तृष्णेचिया सांखळा ।
खटाटोपु वाहे गळां । व्यापाराचा ॥ १७२ ॥
हें रजोगुणाचें दारुण । देहीं देहियासी बंधन ।
परिस आतां विंदाण । तमाचें तें ॥ १७३ ॥

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥ ८॥

व्यवहाराचेहि डोळे । मंद जेणें पडळें ।
मोहरात्रीचें काळें । मेहुडें जें ॥ १७४ ॥
अज्ञानाचें जियालें । जया एका लागलें ।
जेणें विश्व भुललें । नाचत असे ॥ १७५ ॥
अविवेकमहामंत्र । जें मौढ्यमद्याचें पात्र ।
हें असो मोहनास्त्र । जीवांसि जें ॥ १७६ ॥
पार्था तें गा तम । रचूनि ऐसें वर्म ।
चौखुरी देहात्म- । मानियातें ॥ १७७ ॥
हें एकचि कीर शरीरीं । माजों लागे चराचरीं ।
आणि तेथ दुसरी । गोठी नाहीं ॥ १७८ ॥
सर्वेंद्रिया जाड्य । मनामाजीं मौढ्य ।
माल्हाती जे दार्ढ्य । आलस्याचें ॥ १७९ ॥

आंगें आंग मोडामोडी । कार्यजाती अनावडी ।
नुसती परवडी । जांभयांची ॥ १८० ॥
उघडियाची दिठी । देखणें नाहीं किरीटी ।
नाळवितांचि उठी । वो म्हणौनि ॥ १८१ ॥
पडलिये धोंडी । नेणे कानी मुरडी ।
तयाचि परी मुरकुंडी । उकलूं नेणें ॥ १८२ ॥
पृथ्वी पाताळीं जांवो । कां आकाशही वरी येवो ।
परी उठणें हा भावो । उपजों नेणें ॥ १८३ ॥
उचितानुचित आघवें । झांसुरता नाठवे जीवें ।
जेथींचा तेथ लोळावें । ऐसी मेधा ॥ १८४ ॥
उभऊनि करतळें । पडिघाये कपोळें ।
पायाचें शिरियाळें । मांडूं लागे ॥ १८५ ॥
आणि निद्रेविषयीं चांगु । जीवीं आथि लागु ।
झोंपीं जातां स्वर्गु । वावो म्हणे ॥ १८६ ॥
ब्रह्मायु होईजे । मा निजलेयाचि असिजे ।
हें वांचूनि दुजें । व्यसन नाहीं ॥ १८७ ॥
कां वाटें जातां वोघें । कल्हातांही डोळा लागे ।
अमृतही परी नेघे । जरी नीद आली ॥ १८८ ॥
तेवींचि आक्रोशबळें । व्यापारे कोणे एके वेळे ।
निगालें तरी आंधळें । रोषें जैसें ॥ १८९ ॥
केधवां कैसे राहाटावें । कोणेसीं काय बोलावें ।
हें ठाकतें कीं नागवें । हेंही नेणें ॥ १९० ॥
वणवा मियां आघवा । पांखें पुसोनि घेयावा ।
पतंगु पां हांवा । घाली जेवीं ॥ १९१ ॥
तैसा वळघे साहसा । अकरणींच धिंवसा ।
किंबहुना ऐसा । प्रमादु रुचे ॥ १९२ ॥
एवं निद्रालस्यप्रमादीं । तम इया त्रिबंधीं ।
बांधे निरुपाधी । चोखटातें ॥ १९३ ॥
जैसा वन्ही काष्ठीं भरे । तैं दिसे काष्ठाकारें ।
व्योम घटें आवरे । तें घटाकाश ॥ १९४ ॥
नाना सरोवर भरलें । तैं चंद्रत्व तेथें बिंबलें ।
तैसें गुणाभासीं बांधलें । आत्मत्व गमे ॥ १९५ ॥

सत्त्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत ।
ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत ॥ ९॥
रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।
रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥ १०॥

पैं हरूनि कफवात । जैं देही आटोपे पित्त ।
तैं करी संतप्त । देह जेवीं ॥ १९६ ॥
कां वरिष आतप जैसें । जिणौनि शीतचि दिसे ।
तेव्हां होय हिंव ऐसें । आकाश हें ॥ १९७ ॥
नाना स्वप्न जागृती । लोपूनि ये सुषुप्ती ।
तैं क्षणु एक चित्तवृत्ती । तेचि होय ॥ १९८ ॥

तैसीं रजतमें हारवी । जैं सत्त्व माजु मिरवी ।
तैं जीवाकरवीं म्हणवी । सुखिया ना मी ? ॥ १९९ ॥
तैसेंचि सत्त्व रज । लोपूनि तमाचें भोज ।
वळघें तैं सहज । प्रमादीं होय ॥ २०० ॥
तयाचि गा परिपाठीं । सत्त्व तमातें पोटीं ।
घालूनि जेव्हां उठी । रजोगुण ॥ २०१ ॥
तेव्हां कर्मावांचूनि कांहीं । आन गोमटें नाहीं ।
ऐसें मानी देहीं । देहराजु ॥ २०२ ॥
त्रिगुण वृद्धि निरूपण । तीं श्लोकीं सांगितलें जाण ।
आतां सत्त्वादि वृद्धिलक्षण । सादर परियेसीं ॥ २०३ ॥

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन् प्रकाश उपजायते ।
ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥ ११॥
लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा ।
रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १२॥
अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।
तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥ १३॥
यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।
तदोत्तमविदां लोकानमलान् प्रतिपद्यते ॥ १४॥
रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ।
तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥ १५॥

पैं रजतमविजयें । सत्त्व गा देहीं इयें ।
वाढतां चिन्हें तियें । ऐसीं होती ॥ २०४ ॥
जे प्रज्ञा आंतुलीकडे । न समाती बाहेरी वोसंडें ।
वसंतीं पद्मखंडें । द्दती जैसी ॥ २०५ ॥
सर्वेंद्रियांच्या आंगणीं । विवेक करी राबणी ।
साचचि करचरणीं । होती डोळे ॥ २०६ ॥
राजहंसापुढें । चांचूचें आगरडें ।
तोडी जेवीं झगडे । क्षीरनीराचे ॥ २०७ ॥
तेवीं दोषादोषविवेकीं । इंद्रियेंचि होती पारखीं ।
नियमु बा रे पायिकी । वोळगे तैं ॥ २०८ ॥
नाइकणें तें कानचि वाळी । न पहाणें तें दिठीचि गाळी ।
अवाच्य तें टाळी । जीभचि गा ॥ २०९ ॥
वाती पुढां जैसें । पळों लागे काळवसें ।
निषिद्ध इंद्रियां तैसें । समोर नोहे ॥ २१० ॥
धाराधरकाळें । महानदी उचंबळे ।
तैसी बुद्धि पघळे । शास्त्रजातीं ॥ २११ ॥
अगा पुनवेच्या दिवशीं । चंद्रप्रभा धांवे आकाशीं ।
ज्ञानीं वृत्ति तैसी । फांके सैंघ ॥ २१२ ॥
वासना एकवटे । प्रवृत्ति वोहटे ।
मानस विटे । विषयांवरी ॥ २१३ ॥
एवं सत्त्व वाढे । तैं हें चिन्ह फुडें ।
आणि निधनही घडे । तेव्हांचि जरी ॥ २१४ ॥

कां पाहालेनि सुयाणें । जालया परगुणें ।
पडियंतें पाहुणें । स्वर्गौनियां ॥ २१५ ॥
तरी जैसीचि घरींची संपत्ती । आणि तैसीचि औदार्यधैर्यवृत्ती ।
मा परत्रा आणि कीर्ती । कां नोहावें ? ॥ २१६ ॥
मग गोमटेया तया । जावळी असे धनंजया ।
तेवीं सत्त्वीं जाणे देहा । कें आथि गा ? ॥ २१७ ॥
जे स्वगुणीं उद्भट । घेऊनि सत्त्व चोखट ।
निगे सांडूनि कोपट । भोगक्षम हें ॥ २१८ ॥
अवचटें ऐसा जो जाये । तो सत्त्वाचाचि नवा होये ।
किंबहुना जन्म लाहे । ज्ञानियांमाजीं ॥ २१९ ॥
सांग पां धनुर्धरा । रावो रायपणें डोंगरा ।
गेलिया अपुरा । होय काई ? ॥ २२० ॥
नातरी येथिंचा दिवा । नेलिया सेजिया गांवा ।
तो तेथें तरी पांडवा । दीपचि कीं ॥ २२१ ॥
तैसी ते सत्त्वशुद्धी । आगळी ज्ञानेंसी वृद्धी ।
तरंगावों लागे बुद्धी । विवेकावरी ॥ २२२ ॥
पैं महदादि परिपाठीं । विचारूनि शेवटीं ।
विचारासकट पोटीं । जिरोनि जाय ॥ २२३ ॥
छत्तिसां सदतिसावें । चोविसां पंचविसावें ।
तिन्ही नुरोनि स्वभावें । चतुर्थ जें ॥ २२४ ॥
ऐसें सर्व जें सर्वोत्तम । जालें असे जया सुगम ।
तयासवें निरुपम । लाहे देह ॥ २२५ ॥
इयाचि परी देख । तमसत्त्व अधोमुख ।
बैसोनि जैं आगळीक । धरी रज ॥ २२६ ॥
आपलिया कार्याचा । धुमाड गांवीं देहाचा ।
माजवी तैं चिन्हांचा । उदयो ऐसा ॥ २२७ ॥
पांजरली वाहुटळी । करी वेगळ वेंटाळी ।
तैसी विषयीं सरळी । इंद्रियां होय ॥ २२८ ॥
परदारादि पडे । परी विरुद्ध ऐसें नावडे ।
मग शेळियेचेनि तोंडें । सैंघ चारी ॥ २२९ ॥
हा ठायवरी लोभु । करी स्वैरत्वाचा राबु ।
वेंटाळितां अलाभु । तें तें उरे ॥ २३० ॥
आणि आड पडलिया । उद्यमजाती भलतिया ।
प्रवृत्ती धनंजया । हातु न काढी ॥ २३१ ॥
तेवींचि एखादा प्रासादु । कां करावा अश्वमेधु ।
ऐसा अचाट छंदु । घेऊनि उठी ॥ २३२ ॥
नगरेंचि रचावीं । जळाशयें निर्मावीं ।
महावनें लावावीं । नानाविधें ॥ २३३ ॥
ऐसैसां अफाटीं कर्मीं । समारंभु उपक्रमीं ।
आणि दृष्टादृष्ट कामीं । पुरे न म्हणे ॥ २३४ ॥
सागरुही सांडीं पडे । आगी न लाहे तीन कवडे ।
ऐसें अभिलषीं जोडे । दुर्भरत्व ॥ २३५ ॥
स्पृहा मना पुढां पुढां । आशेचा घे दवडा ।
विश्व घापे चाडा । पायांतळीं ॥ २३६ ॥
इत्यादि वाढतां रजीं । इयें चिन्हें होतीं साजीं ।

आणि ऐशा समाजीं । वेंचे जरी देह ॥ २३७ ॥
तरी आघवाचि इहीं । परिवारला आनी देहीं ।
रिगे परी योनिही । मानुषीचि ॥ २३८ ॥
सुरवाडेंसिं भिकारी । वसो पां राजमंदिरीं ।
तरी काय अवधारीं । रावो होईल ? ॥ २३९ ॥
बैल तेथें करबाडें । हें न चुके गा फुडें ।
नेईजो कां वऱ्हाडें । समर्थाचेनी ॥ २४० ॥
म्हणौनि व्यापारा हातीं । उसंतु दिहा ना राती ।
तैसयाचिये पांती । जुंपिजे तो ॥ २४१ ॥
कर्मजडाच्या ठायीं । किंबहुना होय देहीं ।
जो रजोवृत्तीच्या डोहीं । बुडोनि निमे ॥ २४२ ॥
मग तैसाचि पुढती । रजसत्त्ववृत्ती ।
गिळूनि ये उन्नती । तमोगुण ॥ २४३ ॥
तैंचि जियें लिंगें । देहींचीं सबाह्य सांगें ।
तियें परिस चांगें । श्रोत्रबळें ॥ २४४ ॥
तरी होय ऐसें मन । जैसें रविचंद्रहीन ।
रात्रींचें कां गगन । अंवसेचिये ॥ २४५ ॥
तैसें अंतर असोस । होय स्फूर्तिहीन उद्वस ।
विचाराची भाष । हारपे तैं ॥ २४६ ॥
बुद्धि मेचवेना धोंडीं । हा ठायवरी मवाळें सांडी ।
आठवो देशधडी । जाला दिसे ॥ २४७ ॥
अविवेकाचेनि माजें । सबाह्य शरीर गाजे ।
एकलेनि घेपे दीजे । मौढ्य तेथ ॥ २४८ ॥
आचारभंगाचीं हाडें । रुपतीं इंद्रियांपुढें ।
मरे जरी तेणेंकडे । क्रिया जाय ॥ २४९ ॥
पैं आणिकही एक दिसे । जे दुष्कृतीं चित्त उल्हासे ।
आंधारी देखणें जैसें । डुडुळाचें ॥ २५० ॥
तैसें निषिद्धाचेनि नांवें । भलतेंही भरे हावे ।
तियेविषयीं धांवे । घेती करणें ॥ २५१ ॥
मदिरा न घेतां डुले । सन्निपातेंवीण बरळे ।
निष्प्रेमेंचि भुले । पिसें जैसें ॥ २५२ ॥
चित्त तरी गेलें आहे । परी उन्मनी ते नोहे ।
ऐसें माल्हातिजे मोहें । माजिरेनि ॥ २५३ ॥
किंबहुना ऐसैसीं । इयें चिन्हें तम पोषीं ।
जैं वाढे आयितीसी । आपुलिया ॥ २५४ ॥
आणि हेंचि होय प्रसंगें । मरणाचें जरी पडे खागें ।
तरी तेतुलेनि निगे । तमेंसीं तो ॥ २५५ ॥
राई राईपण बीजीं । सांठवूनियां अंग त्यजी ।
मग विरूढे तैं दुजी । गोठी आहे ? ॥ २५६ ॥
पैं होऊनि दीपकलिका । येरु आगी विझो कां ।
कां जेथ लागे तेथ असका । तोचि आहे ॥ २५७ ॥
म्हणौनि तमाचिये लोथें । बांधोनियां संकल्पातें ।
देह जाय तैं मागौतें । तमाचेचि होय ॥ २५८ ॥
आतां काय येणें बहुवे । जो तमोवृद्धि मृत्यु लाहे ।
तो पशु कां पक्षी होये । झाड कां कृमी ॥ २५९ ॥

कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥ १६॥

येणेंचि पैं कारणें । जें निपजे सत्त्वगुणें ।
तें सुकृत ऐसें म्हणे । श्रौत समो ॥ २६० ॥
म्हणौनि तया निर्मळा । सुखज्ञानी सरळा ।
अपूर्व ये फळा । सात्त्विक तें ॥ २६१ ॥
मग राजसा जिया क्रिया । तया इंद्रावणी फळलिया ।
जें सुखें चितारूनियां । फळती दुःखें ॥ २६२ ॥
कां निंबोळियेचें पिक । वरि गोड आंत विख ।
तैसें तें राजस देख । क्रियाफळ ॥ २६३ ॥
तामस कर्म जितुकें । अज्ञानफळेंचि पिके ।
विषांकुर विखें । जियापरी ॥ २६४ ॥

सत्त्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।
प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥ १७॥

म्हणौनि बा रे अर्जुना । येथ सत्त्वचि हेतु ज्ञाना ।
जैसा कां दिनमाना । सूर्य हा पैं ॥ २६५ ॥
आणि तैसेंचि हें जाण । लोभासि रज कारण ।
आपुलें विस्मरण । अद्वैता जेवीं ॥ २६६ ॥
मोह अज्ञान प्रमादा । ययां मैळेया दोषवृंदा ।
पुढती पुढती प्रबुद्धा । तमचि मूळ ॥ २६७ ॥
ऐसें विचाराच्या डोळां । तिन्ही गुण हे वेगळवेगळां ।
दाविले जैसा आंवळा । तळहातींचा ॥ २६८ ॥
तंव रजतमें दोन्हीं । देखिलीं प्रौढ पतनीं ।
सत्त्वावांचूनि नाणीं । ज्ञानाकडे ॥ २६९ ॥
म्हणौनि सात्त्विक वृत्ती । एक जाले गा जन्मव्रती ।
सर्वत्यागें चतुर्थी । भक्ति जैसी ॥ २७० ॥

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥ १८॥

तैसें सत्त्वाचेनि नटनाचें । असणें जाणें जयांचें ।
ते तनुत्यागीं स्वर्गींचे । राय होती ॥ २७१ ॥
इयाचि परी रजें । जिहीं कां जीजे मरिजे ।
तिहीं मनुष्य होईजे । मृत्युलोकीं ॥ २७२ ॥
तेथ सुखदुःखाचें खिचटें । जेविजें एकेचि ताटें ।
जेथ इये मरणवाटे । पडिलें नुठी ॥ २७३ ॥
आणि तयाचि स्थिति तमीं । जे वाढोनि निमती भोगक्षमीं ।
ते घेती नरकभूमी । मूळपत्र ॥ २७४ ॥

एवं वस्तूचिया सत्ता । त्रिगुणासी पंडुसुता ।
दाविली सकारणता । आघवीचि ॥ २७५ ॥
पैं वस्तु वस्तुत्वें असिकें । तें आपणपें गुणासारिखें ।
देखोनि कार्यविशेखें । अनुकरे गा ॥ २७६ ॥
जैसें कां स्वप्नींचेनि राजें । जैं परचक्र देखिजे ।
तैं हारी जैत होईजे । आपणपांचि ॥ २७७ ॥
तैसे मध्योर्ध्व अध । हे जे गुणवृत्तिभेद ।
ते दृष्टीवांचूनि शुद्ध । वस्तुचि असे ॥ २७८ ॥

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टाऽनुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ १९॥

परी हे वाहणी असो । तरी तुज आन न दिसो ।
परिसें तें सांगतसों । मागील गोठी ॥ २७९ ॥
तरी ऐसें जाणिजे । सामर्थ्यें तिन्ही सहजें ।
होती देहव्याजें । गुणचि हे ॥ २८० ॥
इंधनाचेनि आकारें । अग्नि जैसा अवतरे ।
कां आंगवे तरुवरें । भूमिरसु ॥ २८१ ॥
नाना दहिंयाचेनि मिसें । परिणमे दूधचि जैसें ।
कां मूर्त होय ऊंसें । गोडी जेवीं ॥ २८२ ॥
तैसें हे स्वांतःकरण । देहचि होती त्रिगुण ।
म्हणौनि बंधासि कारण । घडे कीर ॥ २८३ ॥
परी चोज हें धनुर्धरा । जे एवढा हा गुंफिरा ।
मोक्षाचा संसारा । उणा नोहे ॥ २८४ ॥
त्रिगुण आपुलालेनि धर्में । देहींचे माघुत साउमें ।
चाळितांही न खोमें । गुणातीतता ॥ २८५ ॥
ऐसी मुक्ति असे सहज । ते आतां परिसऊं तुज ।
जे तूं ज्ञानांबुज- । द्विरेफु कीं ॥ २८६ ॥
आणि गुणीं गुणाजोगें । चैतन्य नोहे मागें ।
बोलिलों तें खागें । तेवींचि हें ॥ २८७ ॥
तरी पार्था जैं ऐसें । बोधलेनि जीवें दिसे ।
स्वप्न कां जैसें । चेइलेनी ॥ २८८ ॥
नातरी आपण जळीं । बिंबलों तीरोनी न्याहळी ।
चळण होतां कल्लोळीं । अनेकधा ॥ २८९ ॥
कां नटलेनि लाघवें । नटु जैसा न झकवे ।
तैसें गुणजात देखावें । न होनियां ॥ २९० ॥
पैं ऋतुत्रय आकाशें । धरूनियांही जैसें ।
नेदिजेचि येवों वोसें । वेगळेपणा ॥ २९१ ॥
तैसें गुणीं गुणापरौतें । जें आपणपें असे आयितें ।
तिये अहं बैसे अहंतें । मूळकेचिये ॥ २९२ ॥
तैं तेथूनि मग पाहतां । म्हणे साक्षी मी अकर्ता ।
हे गुणचि क्रियाजातां । नियोजित ॥ २९३ ॥
सत्त्वरजतमांचा । भेदीं पसरु कर्मांचा ।
होत असे तो गुणांचा । विकारु हा ॥ २९४ ॥

ययामाजीं मी ऐसा । वनीं कां वसंतु जैसा ।
वनलक्ष्मीविलासा । हेतुभूत ॥ २९५ ॥
कां तारांगणीं लोपावें । सूर्यकांतीं उद्दीपावें ।
कमळीं विकासावें । जावें तमें ॥ २९६ ॥
ये कोणाचीं काजें कहीं । सवितिया जैसी नाहीं ।
तैसा अकर्ता मी देहीं । सत्तारूप ॥ २९७ ॥
मी दाऊनि गुण देखे । गुणता हे मियां पोखे ।
ययाचेनि निःशेखें । उरे तें मी ॥ २९८ ॥
ऐसेनि विवेकें जया । उदो होय धनंजया ।
ये गुणातीतत्व तया । अर्थपंथें ॥ २९९ ॥

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ २०॥

आतां निर्गुण असे आणिक । तें तो जाणें अचुक ।
जे ज्ञानें केलें टीक । तयाचिवरी ॥ ३०० ॥
किंबहुना पंडुसुता । ऐसी तो माझी सत्ता ।
पावे जैसी सरिता । सिंधुत्व गा ॥ ३०१ ॥
नळिकेवरूनि उठिला । जैसा शुक शाखे बैसला ।
तैसा मूळ अहंतें वेढिला । तो मी म्हणौनि ॥ ३०२ ॥
अगा अज्ञानाचिया निदा । जो घोरत होता बदबदा ।
तो स्वस्वरूपीं प्रबुद्धा । चेइला कीं ॥ ३०३ ॥
पैं बुद्धिभेदाचा आरिसा । तया हातोनि पडिला वीरेशा ।
म्हणौनि प्रतिमुखाभासा । मुकला तो ॥ ३०४ ॥
देहाभिमानाचा वारा । आतां वाजो ठेला वीरा ।
तैं ऐक्य वीचिसागरां । जीवेशां हें ॥ ३०५ ॥
म्हणौनि मद्भावेंसी । प्राप्ति पाविजे तेणेंसरिसी ।
वर्षांतीं आकाशीं । घनजात जेवीं ॥ ३०६ ॥
तेवीं मी होऊनि निरुता । मग देहींचि ये असतां ।
नागवे देहसंभूतां । गुणांसि तो ॥ ३०७ ॥
जैसा भिंगाचेनि घरें । दीपप्रकाशु नावरे ।
कां न विझेचि सागरें । वडवानळु ॥ ३०८ ॥
तैसा आला गेला गुणांचा । बोधु न मैळे तयाचा ।
तो देहीं जैसा व्योमींचा । चंद्र जळीं ॥ ३०९ ॥
तिन्ही गुण आपुलालिये प्रौढी । देहीं नाचविती बागडीं ।
तो पाहोंही न धाडी । अहंतेतें ॥ ३१० ॥
हा ठायवरी । नेहटोनि ठेला अंतरीं ।
आतां काय वर्ते शरीरीं । हेंहीं नेणे ॥ ३११ ॥
सांडुनि आंगींची खोळी । सर्प रिगालिया पाताळीं ।
ते त्वचा कोण सांभाळी । तैसें जालें ॥ ३१२ ॥
कां सौरभ्य जीर्णु जैसा । आमोदु मिळोनि जाय आकाशा ।
माघारा कमळकोशा । नयेचि तो ॥ ३१३ ॥
पैं स्वरूपसमरसें । ऐक्य गा जालें तैसें ।
तेथ किं धर्म हें कैसें । नेणें देह ॥ ३१४ ॥

म्हणौनि जन्मजरामरण । इत्यादि जे साही गुण ।
ते देहींचि ठेले कारण । नाहीं तया ॥ ३१५ ॥
घटाचिया खापरिया । घटभंगीं फेडिलिया ।
महदाकाश अपैसया । जालेंचि असे ॥ ३१६ ॥
तैसी देहबुद्धी जाये । जैं आपणपां आठौ होय ।
तैं आन कांहीं आहे । तेंवांचुनी ? ॥ ३१७ ॥
येणें थोर बोधलेपणें । तयासि गा देहीं असणें ।
म्हणूनि तो मी म्हणें । गुणातीत ॥ ३१८ ॥
यया देवाचिया बोला । पार्थु अति सुखावला ।
मेघें संबोखिला । मोरु जैसा ॥ ३१९ ॥

अर्जुन उवाच ।
कैर्लिंगैस्त्रीन्गुणात्नेतानतीतो भवति प्रभो ।
किमाचारः कथंचैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥ २१॥

तेणें तोषें वीर पुसे । जी कोण्ही चिन्हीं तो दिसे ।
जयामाजीं वसे । ऐसा बोधु ॥ ३२० ॥
तो निर्गुण काय आचरे । कैसेनि गुण निस्तरे ।
हें सांगिजो माहेरें । कृपेचेनि ॥ ३२१ ॥
यया अर्जुनाचिया प्रश्ना । तो षड्गुणांचा राणा ।
परिहारु आकर्णा । बोलतु असे ॥ ३२२ ॥
म्हणे पार्था तुझी नवाई । हें येतुलेंचि पुससी काई ।
तें नामचि तया पाहीं । सत्य लटिकें ॥ ३२३ ॥
गुणातीत जया नांवें । तो गुणाधीन तरी नव्हे ।
ना होय तरी नांगवे । गुणां यया ॥ ३२४ ॥
परी अधीन कां नांगवें । हेंचि कैसेनि जाणावें ।
गुणांचिये रवरवे- । माजीं असतां ॥ ३२५ ॥
हा संदेह जरी वाहसी । तरी सुखें पुसों लाहसी ।
परिस आतां तयासी । रूप करूं ॥ ३२६ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।
न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि कांक्षति ॥ २२॥

तरी रजाचेनि माजें । देहीं कर्माचें आणोजें ।
प्रवृत्ति जैं घेईजे । वेंटाळुनि ॥ ३२७ ॥
तैं मीचि कां कर्मठ । ऐसा न ये श्रीमाठ ।
दरिद्रलिये बुद्धी वीट । तोही नाहीं ॥ ३२८ ॥
अथवा सत्त्वेंचि अधिकें । जैं सर्वेंद्रियीं ज्ञान फांके ।
तैं सुविद्यता तोखें । उभजेही ना ॥ ३२९ ॥
कां वाढिन्नलेनि तमें । न गिळिजेचि मोहभ्रमें ।
तैं अज्ञानत्वें न श्रमे । घेणेंही नाहीं ॥ ३३० ॥
पैं मोहाच्या अवसरीं । ज्ञानाची चाड न धरी ।

ज्ञानें कर्मे नादरी । होतां न दुःखी ॥ ३३१ ॥
सायंप्रतर्मध्यान्हा । या तिन्ही काळांची गणना ।
नाहीं जेवीं तपना । तैसा असे ॥ ३३२ ॥
तया वेगळाचि काय प्रकाशें । ज्ञानित्व यावें असें ।
कायि जळार्णव पाउसें । साजा होय ? ॥ ३३३ ॥
ना प्रवर्तलेनि कर्मे । कर्मठत्व तयां कां गमे ।
सांगें हिमवंतु हिमें । कांपे कायी ? ॥ ३३४ ॥
नातरी मोह आलिया । काई पां ज्ञाना मुकिजैल तया ।
हो मा आगीतें उन्हाळेया । जाळवत असे ? ॥ ३३५ ॥

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
गुणा वर्तन्त इत्येव यो~वतिष्ठति नेङ्गते ॥ २३॥

तैसे गुणागुणकार्य हें । आघवेंचि आपण आहे ।
म्हणौनि एकेका नोहे । तडातोडी ॥ ३३६ ॥
येवढे गा प्रतीती । तो देहा आलासे वस्ती ।
वाटे जातां गुंती- । माजीं जैसा ॥ ३३७ ॥
तो जिणता ना हरवी । तैसा गुण नव्हे ना करवी ।
जैसी कां श्रोणवी । संग्रामींची ॥ ३३८ ॥
कां शरीरा{आं}तील प्राणु । घरीं आतिथ्याचा ब्राह्मणु ।
नाना चोहटांचा स्थाणु । उदासु जैसा ॥ ३३९ ॥
आणि गुणाचा यावाजावा । ढळे चळे ना पांडवा ।
मृगजळाचा हेलावा । मेरु जैसा ॥ ३४० ॥
हें बहुत कायि बोलिजे । व्योम वारेनि न वचिजे ।
कां सूर्य ना गिळिजे । अंधकारें ? ॥ ३४१ ॥
स्वप्न कां गा जियापरी । जगतयातें न सिंतरी ।
गुणीं तैसा अवधारीं । न बंधिजे तो ॥ ३४२ ॥
गुणांसि कीर नातुडे । परी दुरूनि जैं पाहे कोडें ।
तैं गुणदोष सायिखडें । सभ्यु जैसा ॥ ३४३ ॥
सत्कर्मे सात्त्विकीं । रज तें रजोविषयकीं ।
तम मोहादिकीं । वर्तत असे ॥ ३४४ ॥
परिस तयाचिया गा सत्ता । होती गुणक्रिया समस्ता ।
हें फुडें जाणे सविता । लौकिका जेवीं ॥ ३४५ ॥
समुद्रचि भरती । सोमकांतचि द्रवती ।
कुमुदें विकासती । चंद्रु तो उगा ॥ ३४६ ॥
कां वाराचि वाजे विझे । गगनें निश्चळ असिजे ।
तैसा गुणाचिये गजबजे । डोलेना जो ॥ ३४७ ॥
अर्जुना येणें लक्षणें । तो गुणातीतु जाणणें ।
परिस आतां आचरणें । तयाचीं जीं ॥ ३४८ ॥

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
तुल्यप्रियाप्रियोधीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ २४॥

तरी वस्त्रासि पाठीं पोटीं । नाहीं सुतावांचूनि किरीटी ।
ऐसें सुये दिठी । चराचर मद्रूपें ॥ ३४९ ॥
म्हणौनि सुखदुःखासरिसें । कांटाळें आचरे ऐसें ।
रिपुभक्तां जैसें । हरीचें देणें ॥ ३५० ॥
एऱ्हवीं तरी सहजें । सुखदुःख तैंचि सेविजे ।
देहजळीं होईजे । मासोळी जैं ॥ ३५१ ॥
आतां तें तंव तेणें सांडिलें । आहे स्वस्वरूपेंसीचि मांडिलें ।
सस्यांतीं निवडिलें । बीज जैसें ॥ ३५२ ॥
कां वोघ सांडूनि गांग । रिघोनि समुद्राचें आंग ।
निस्तरली लगबग । खळाळाची ॥ ३५३ ॥
तेवीं आपणपांचि जया । वस्ती जाली गा धनंजया ।
तया देहीं अपैसया । सुख तैसें दुःख ॥ ३५४ ॥
रात्रि तैसें पाहलें । हें धारणा जेवीं एक जालें ।
आत्माराम देहीं आतलें । द्वंद्व तैसें ॥ ३५५ ॥
पैं निद्रिताचेनि आंगेंशीं । सापु तैशी उर्वशी ।
तेवीं स्वरूपस्था सरिशीं । देहीं द्वंद्वें ॥ ३५६ ॥
म्हणौनि तयाच्या ठायीं । शेणा सोनया विशेष नाहीं ।
रत्ना गुंडेया कांहीं । नेणिजे भेदु ॥ ३५७ ॥
घरा येवों पां स्वर्ग । कां वरिपडो वाघ ।
परी आत्मबुद्धीसि भंग । कदा नव्हे ॥ ३५८ ॥
निवटलें न उपवडे । जळीनलें न विरूढे ।
साम्यबुद्धी न मोडे । तयापरी ॥ ३५९ ॥
हा ब्रह्मा ऐसेनि स्तविजो । कां नीच म्हणौनि निंदिजो ।
परी नेणें जळों विझों । राखोंडी जैसी ॥ ३६० ॥
तैसी निंदा आणि स्तुती । नये कोण्हेचि व्यक्ती ।
नाहीं अंधारें कां वाती । सूर्या घरीं ॥ ३६१ ॥

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ २५॥

ईश्वर म्हणौनि पूजिला । कां चोरु म्हणौनि गांजिला ।
वृषगजीं वेढिला । केला रावो ॥ ३६२ ॥
कां सुहृद पासीं आले । अथवा वैरी वरपडे जाले ।
परी नेणें राती पाहालें । तेज जेवीं ॥ ३६३ ॥
साहीं ऋतु येतां आकाशें । लिंपिजेचि ना जैसें ।
तेवीं वैशम्य मानसें । जाणिजेना ॥ ३६४ ॥
आणीकही एकु पाहीं । आचारु तयाच्या ठायीं ।
तरी व्यापारासि नाहीं । जालें दिसे ॥ ३६५ ॥
सर्वारंभा उटकलें । प्रवृत्तीचें तेथ मावळले ।
जळती गा कर्मफळें । ते तो आगी ॥ ३६६ ॥
दृष्टादृष्टाचेनि नांवें । भावोचि जीवीं नुगवें ।
सेवी जें कां स्वभावें । पैठें होये ॥ ३६७ ॥
सुखे ना शिणे । पाषाणु कां जेणें मानें ।
तैसी सांडीमांडी मनें । वर्जिली असे ॥ ३६८ ॥

आतां किती हा विस्तारु । जाणें ऐसा आचारु ।
जयातें तोचि साचारु । गुणातीतु ॥ ३६९ ॥
गुणांतें अतिक्रमणें । घडे उपायें जेणें ।
तो आतां आईक म्हणे । श्रीकृष्णनाथु ॥ ३७० ॥

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान्समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २६॥

तरी व्यभिचाररहित चित्तें । भक्तियोगें मातें ।
सेवी तो गुणातें । जाकळूं शके ॥ ३७१ ॥
तरी कोण मी कैसी भक्ती । अव्यभिचारा काय व्यक्ती ।
हे आघवीचि निरुती । होआवी लागे ॥ ३७२ ॥
तरी पार्था परियेसा । मी तंव येथ ऐसा ।
रत्नीं किळावो जैसा । रत्नचि कीं तो ॥ ३७३ ॥
कां द्रवपणचि नीर । अवकाशचि अंबर ।
गोडी तेचि साखर । आन नाहीं ॥ ३७४ ॥
वन्हि तेचि ज्वाळ । दळाचि नांव कमळ ।
रूख तेंचि डाळ- । फळादिक ॥ ३७५ ॥
अगा हिम जें आकर्षलें । तेंचि हिमवंत जेवीं जालें ।
नाना दूध मुरालें । तेंचि दहीं ॥ ३७६ ॥
तैसें विश्व येणें नांवें । हें मीचि पैं आघवें ।
घेईं चंद्रबिंब सोलावें । न लगे जेवीं ॥ ३७७ ॥
घृताचें थिजलेंपण । न मोडितां घृतचि जाण ।
कां नाटितां कांकण । सोनेंचि तें ॥ ३७८ ॥
न उकलितां पटु । तंतुचि असे स्पष्टु ।
न विरवितां घटु । मृत्तिका जेवीं ॥ ३७९ ॥
म्हणौनि विश्वपण जावें । मग तैं मातें घेयावें ।
तैसा नव्हे आघवें । सकटचि मी ॥ ३८० ॥
ऐसेनि मातें जाणिजे । ते अव्यभिचारी भक्ति म्हणिजे ।
येथ भेदु कांहीं देखिजे । तरी व्यभिचारु तो ॥ ३८१ ॥
याकारणें भेदातें । सांडूनि अभेदें चित्तें ।
आपण सकट मातें । जाणावें गा ॥ ३८२ ॥
पार्था सोनयाची टिका । सोनयासी लागली देखा ।
तैसें आपणपें आणिका । मानावें ना ॥ ३८३ ॥
तेजाचा तेजौनि निघाला । परी तेजींचि असे लागला ।
तया रश्मी ऐसा भला । बोधु होआवा ॥ ३८४ ॥
पैं परमाणु भूतळीं । हिमकणु हिमाचळीं ।
मजमाजीं न्याहाळीं । अहं तैसें ॥ ३८५ ॥
हो कां तरंगु लहानु । परी सिंधूसी नाहीं भिन्नु ।
तैसा ईश्वरीं मी आनु । नोहेचि गा ॥ ३८६ ॥
ऐसेनि बा समरसें । दृष्टि जे उल्हासे ।
ते भक्ति पैं ऐसे । आम्ही म्हणों ॥ ३८७ ॥
आणि ज्ञानाचें चांगावें । इयेचि दृष्टि नांवें ।
योगाचेंही आघवें । सर्वस्व हें ॥ ३८८ ॥

सिंधू आणि जळधरा- । माजीं लागली अखंड धारा ।
तैसी वृत्ति वीरा । प्रवर्ते ते ॥ ३८९ ॥
कां कुहेसीं आकाशा । तोंडीं सांदा नाहीं तैसा ।
तो परमपुरुषीं तैसा । एकवटे गा ॥ ३९० ॥
प्रतिबिंबौनि बिंबवरी । प्रभेची जैसी उजरी ।
ते सोऽहंवृत्ती अवधारीं । तैसी होय ॥ ३९१ ॥
ऐसेनि मग परस्परें । ते सोऽहंवृत्ति जैं अवतरे ।
तैं तियेहि सकट सरे । अपैसया ॥ ३९२ ॥
जैसा सैंधवाचा रवा । सिंधूमाजीं पांडवा ।
विरालेया विरवावा । हेंही ठाके ॥ ३९३ ॥
नातरी जाळूनि तृण । वन्हिही विझे आपण ।
तैसें भेदु नाशूनि जाण । ज्ञानही नुरे ॥ ३९४ ॥
माझें पैलपण जाये । भक्त हें ऐलपण ठाये ।
अनादि ऐक्य जें आहे । तेंचि निवडे ॥ ३९५ ॥
आतां गुणातें तो किरीटी । जिणे या नव्हती गोष्टी ।
जे एकपणाही मिठी । पडों सरली ॥ ३९६ ॥
किंबहुना ऐसी दशा । तें ब्रह्मत्व गा सुदंशा ।
हें तो पावें जो ऐसा । मातें भजे ॥ ३९७ ॥
पुढतीं इहीं लिंगीं । भक्तु जो माझा जगीं ।
हे ब्रह्मता तयालागीं । पतिव्रता ॥ ३९८ ॥
जैसें गंगेचेनि वोघें । डळमळित जळ जें निघे ।
सिंधुपद तयाजोगें । आन नाहीं ॥ ३९९ ॥
तैसा ज्ञानाचिया दिठी । जो मातें सेवी किरीटी ।
तो होय ब्रह्मतेच्या मुकुटीं । चूडारत्न ॥ ४०० ॥
यया ब्रह्मत्वासीचि पार्था । सायुज्य ऐसी व्यवस्था ।
याचि नांवें चौथा । पुरुषार्थ गा ॥ ४०१ ॥
परी माझें आराधन । ब्रह्मत्वीं होय सोपान ।
एथ मी हन साधन । गमेन हो ॥ ४०२ ॥
तरी झणीं ऐसें । तुझ्या चित्तीं पैसें ।
पैं ब्रह्म आन नसे । मीवांचूनि ॥ ४०३ ॥

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ।
शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥ २७॥
ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे गुणत्रयविभागयोगोनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

अगा ब्रह्म या नांवा । अभिप्रायो मी पांडवा ।
मीचि बोलिजे आघवा । शब्दीं इहीं ॥ ४०४ ॥
पैं मंडळ आणि चंद्रमा । दोन्ही नव्हती सुवर्मा ।
तैसा मज आणि ब्रह्मा । भेदु नाहीं ॥ ४०५ ॥
अगा नित्य जें निष्कंप । अनावृत धर्मरूप ।
सुख जें उमप । अद्वितीय ॥ ४०६ ॥
विवेकु आपलें काम । सारूनि ठाकी जें धाम ।
निष्कर्षाचें निःसीम । किंबहुना मी ॥ ४०७ ॥

ऐसेसें हो अवधारा । तो अनन्याचा सोयरा ।
सांगतसे वीरा । पार्थासी ॥ ४०८ ॥
येथ धृतराष्ट्र म्हणे । संजया हें तूतें कोणें ।
पुसलेनिविण वायाणें । कां बोलसी ? ॥ ४०९ ॥
माझी अवसरी ते फेडी । विजयाची सांगें गुढी ।
येरु जीवीं म्हणे सांडीं । गोठी यिया ॥ ४१० ॥
संजयो विस्मयो मानसीं । आहा करूनि रसरसी ।
म्हणे कैसें पां देवेंसी । द्वंद्व यया ? ॥ ४११ ॥
तरी तो कृपाळु तुष्टो । यया विवेकु हा घोंटो ।
मोहाचा फिटो । महारोगु ॥ ४१२ ॥
संजयो ऐसें चिंतितां । संवादु तो सांभाळितां ।
हरिखाचा येतु चित्ता । महापूरु ॥ ४१३ ॥
म्हणौनि आतां येणें । उत्साहाचेनि अवतरणें ।
श्रीकृष्णाचें बोलणें । सांगिजैल ॥ ४१४ ॥
तया अक्षराआंतील भावो । पाववीन मी तुमचा ठावो ।
आइका म्हणे ज्ञानदेवो । निवृत्तीचा ॥ ४१५ ॥
इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां गुणत्रयविभागयोगोनाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

ज्ञानेश्वरी/अध्याय पंधरावा

< ज्ञानेश्वरी

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥
॥ अथ श्रीमद्भगवद्गीता ॥
। अथ पञ्चदशोऽध्यायः - अध्याय पंधरावा । ।
। पुरुषोत्तमयोगः ।

आतां हृदय हें आपुलें । चौफाळुनियां भलें ।
वरी बैसऊं पाउलें । श्रीगुरूंचीं ॥ १ ॥
ऐक्यभावाची अंजुळी । सर्वेंद्रिय कुड्मुळी ।
भरूनियां पुष्पांजुळी । अर्घ्यु देवों ॥ २ ॥
अनन्योदकें धुवट । वासना जे तन्निष्ठ ।
ते लागलेसे अबोट । चंदनाचें ॥ ३ ॥
प्रेमाचेनि भांगारें । निर्वाळूनि नूपरें ।
लेवऊं सुकुमारें । पदें तियें ॥ ४ ॥
घणावली आवडी । अव्यभिचारें चोखडी ।
तिये घालूं जोडी । आंगोळिया ॥ ५ ॥
आनंदामोदबहळ । सात्त्विकाचें मुकुळ ।
तें उमललें अष्टदळ । ठेऊं वरी ॥ ६ ॥
तेथे अहं हा धूप जाळूं । नाहं तेजें वोवाळूं ।
सामरस्यें पोटाळूं । निरंतर ॥ ७ ॥
माझी तनु आणि प्राण । इया दोनी पाउवा लेऊं श्रीगुरुचरण ।
करूं भोगमोक्ष निंबलोण । पायां तयां ॥ ८ ॥
इया श्रीगुरुचरणसेवा । हों पात्र तया दैवा ।
जे सकळार्थमेळावा । पाटु बांधे ॥ ९ ॥
ब्रह्मींचें विसवणेंवरी । उन्मेख लाहे उजरी ।
जें वाचेतें इयें करी । सुधासिंधु ॥ १० ॥
पूर्णचंद्राचिया कोडी । वक्तृत्वा घापें कुरोंडी ।
तैसी आणी गोडी । अक्षरांतें ॥ ११ ॥
सूर्यें अधिष्ठिली प्राची । जगा राणीव दे प्रकाशाची ।
तैशी वाचा श्रोतयां ज्ञानाची । दिवाळी करी ॥ १२ ॥
नादब्रह्म खुजें । कैवल्यही तैसें न सजे ।
ऐसा बोलु देखिजे । जेणें दैवें ॥ १३ ॥
श्रवणसुखाच्या मांडवीं । विश्व भोगी माधवीं ।
तैसी सासिन्नली बरवी । वाचावल्ली ॥ १४ ॥
ठावो न पवता जयाचा । मनेंसी मुरडली वाचा ।
तो देवो होय शब्दाचा । चमत्कारु ॥ १५ ॥
जें ज्ञानासि न चोजवे । ध्यानासिही जें नागवे ।
तें अगोचर फावे । गोठीमाजीं ॥ १६ ॥
येवढें एक सौभग । वळघे वाचेचें आंग ।
श्रीगुरुपादपद्मपराग । लाहे जैं कां ॥ १७ ॥
तरी बहु बोलूं काई । आजि तें आनीं ठाईं ।
मातेंवाचूनि नाहीं । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ १८ ॥
जे तान्हेनि मियां अपत्यें । आणि माझे गुरु एकलौतें ।
म्हणौनि कृपेंसि एकहातें । जालें तिये ॥ १९ ॥
पाहा पां भरोवरी आघवी । मेघ चातकांसी रिचवी ।
मजलागीं गोसावी । तैसें केलें ॥ २० ॥

म्हणौनि रिकामें तोंड । करूं गेलें बडबड ।
कीं गीता ऐसें गोड । आतुडलें ॥ २१ ॥
होय अद्दष्ट आपैतें । तैं वाळूचि रत्नें परते ।
उजू आयुष्य तैं मारितें । लोभु करी ॥ २२ ॥
आधणीं घातलिया हरळ । होती अमृताचे तांदुळ ।
जरी भुकेची राखे वेळ । श्रीजगन्नाथु ॥ २३ ॥
तयापरी श्रीगुरु । करिती जैं अंगीकारु ।
तैं होऊनि ठाके संसारु । मोक्षमय आघवा ॥ २४ ॥
पाहा पां श्रीनारायणें । तया पांडवांचें उणें ।
कीजेचि ना पुराणें । विश्ववंद्यें ? ॥ २५ ॥
तैसें श्रीनिवृत्तिराजें । अज्ञानपण हें माझें ।
आणिलें वोजें । ज्ञानाचिया ॥ २६ ॥
परी हें असो आतां । प्रेम रुळतसे बोलतां ।
कें गुरुगौरव वर्णितां । उन्मेष असे ? ॥ २७ ॥
आतां तेणेंचि पसायें । तुम्हां संताचे मी पायें ।
वोळगेन अभिप्रायें । गीतेचेनि ॥ २८ ॥
तरी तोचि प्रस्तुतीं । चौदाविया अध्यायाच्या अंतीं ।
निर्णयो कैवल्यपती । ऐसा केला ॥ २९ ॥
जें ज्ञान जयाच्या हातीं । तोचि समर्थु मुक्ति ।
जैसा शतमख संपत्ती । स्वर्गीचिये ॥ ३० ॥
कां शत एक जन्मां । जो जन्मोनि ब्रह्मकर्मा ।
करी तोचि ब्रह्मा । आनु नोहे ॥ ३१ ॥
नाना सूर्याचा प्रकाशु । लाहे जेवीं डोळसु ।
तेवीं ज्ञानेंचि सौरसु । मोक्षाचा तो ॥ ३२ ॥
तरी तया ज्ञानालागीं । कवणा पां योग्यता आंगीं ।
हें पाहतां जगीं । देखिला एकु ॥ ३३ ॥
जें पाताळींचेंही निधान । दावील कीर अंजन ।
परी होआवे लोचन । पायाळाचे ॥ ३४ ॥
तैसें मोक्ष देईल ज्ञान । येथें कीर नाहीं आन ।
परी तेंचि थारे ऐसें मन । शुद्ध होआवें ॥ ३५ ॥
तरी विरक्तीवांचूनि कहीं । ज्ञानासि तगणेंचि नाहीं ।
हें विचारूनि ठाईं । ठेविलें देवें ॥ ३६ ॥
आतां विरक्तीची कवण परी । जे येऊनि मनातें वरी ।
हेंही सर्वज्ञें श्रीहरी । देखिलें असे ॥ ३७ ॥
जे विषें रांधिली रससोये । जैं जेवणारा ठाउवी होये ।
तैं तो ताटचि सांडूनि जाये । जयापरी ॥ ३८ ॥
तैसी संसारा या समस्ता । जाणिजे जैं अनित्यता ।
तैं वैराग्य दवडितां । पाठी लागे ॥ ३९ ॥
आतां अनित्यत्व या कैसें । तेंचि वृक्षाकारमिषें ।
सांगिजत असे विश्वेशें । पंचदशीं ॥ ४० ॥
उपडिलें कवतिकें । झाड येरिमोहरा ठाके ।
तें वेगें जैसें सुके । तैसें हें नोहे ॥ ४१ ॥
यातें एकेपरी । रूपकाचिया कुसरी ।
सारीतसे वारी । संसाराची ॥ ४२ ॥
करूनि संसार वावो । स्वरूपीं अहंते ठावो ।

होआवया अध्यावो । पंधरावा हा ॥ ४३ ॥
आतां हेंचि आघवें । ग्रंथगर्भींचें चांगावें ।
उपलविजेल जीवें । आकर्णिजे ॥ ४४ ॥
तरी महानंद समुद्र । झों पूर्ण पूर्णीमा चंद्र ।
तो द्वारकेचा नरेंद्र । ऐसें म्हणे ॥ ४५ ॥
अगा पैं पंडुकुमरा । येतां स्वरूपाचिया घरा ।
करीतसे आडवारा । विश्वाभासु जो ॥ ४६ ॥
तो हा जगडंबरु । नोहे येथ संसारु ।
हा जाणिजे महातरु । थांवला असे ॥ ४७ ॥
परी येरां रुखांसारिखा । हा तळीं मूळें वरी शाखा ।
तैसा नोहे म्हणौनि लेखा । नयेचि कवणा ॥ ४८ ॥
आगी कां कुऱ्हाडी । होय रिगावा जरी बुडीं ।
तरी हो कां भलतेवढी । वरिचील वाढी ॥ ४९ ॥
जे तुटलिया मूळापाशीं । उलंडेल कां शाखांशीं ।
परी तैशी गोठी कायशी । हा सोपा नव्हे ॥ ५० ॥
अर्जुना हें कवतिक । सांगतां असे अलौकिक ।
जे वाढी अधोमुख । रुखा यया ॥ ५१ ॥
जैसा भानू उंची नेणों कें । रश्मिजाळ तळीं फांके ।
संसार हें कावरुखें । झाड तैसें ॥ ५२ ॥
आणि आथी नाथी तितुकें । रुंधलें असे येणेंचि एकें ।
कल्पांतींचेनि उदकें । व्योम जैसें ॥ ५३ ॥
कां रवीच्या अस्तमानीं । आंधारेनि कोंदे रजनी ।
तैसा हाचि गगनीं । मांडला असे ॥ ५४ ॥
यया फळ ना चुंबितां । फूल ना तुरंबितां ।
जें कांहीं पंडुसुता । तें रुखुचि हा ॥ ५५ ॥
हा ऊर्ध्वमूळ आहे । परी उन्मूळिला नोहे ।
येणेंचि हा होये । शाड्वळु गा ॥ ५६ ॥
आणि ऊर्ध्वमूळ ऐसें । निगदिलें कीर असे ।
परी अधींही असोसें । मूळें यया ॥ ५७ ॥
प्रबळला चौमेरी । पिंपळा कां वडाचिया परी ।
जे पारंबियांमाझारीं । डहाळिया असती ॥ ५८ ॥
तेवींचि गा धनंजया । संसारतरु यया ।
अधींचि आथी खांदिया । हेंही नाहीं ॥ ५९ ॥
तरी ऊर्ध्वाहीकडे । शाखांचे मांदोडे ।
दिसताति अपाडें । सासिन्नलें ॥ ६० ॥
जालें गगनचि पां वेलिये । कां वारा मांडला रुखाचेनि आयें ।
नाना अवस्थात्रयें । उदयला असे ॥ ६१ ॥
ऐसा हा एकु । विश्वाकार विटंकु ।
उदयला जाण रुखु । ऊर्ध्वमूळु ॥ ६२ ॥
आतां ऊर्ध्व या कवण । येथें मूळ तें किं लक्षण ।
कां अधोमुखपण । शाखा कैसिया ॥ ६३ ॥
अथवा द्रुमा यया । अधीं जिया मूळिया ।
तिया कोण कैसिया । ऊर्ध्व शाखा ॥ ६४ ॥
आणि अश्वत्थु हा ऐसी । प्रसिद्धी कायसी ।
आत्मविदविलासीं । निर्णयो केला ॥ ६५ ॥

हें आघवेंचि बरवें । तुझिये प्रतीतीसि फावे ।
तैसेनि सांगों सोलिवें । विन्यासें गा ॥ ६६ ॥
परी ऐकें गा सुभगा । हा प्रसंगु असे तुजचि जोगा ।
कानचि करीं हो सर्वांगा । हियें आथिलिया ॥ ६७ ॥
ऐसें प्रेमरसें सुरफुरें । बोलिलें जंव यादववीरें ।
तंव अवधान अर्जुनाकारें । मूर्त जालें ॥ ६८ ॥
देव निरूपिती तें थेंकुलें । येवढें श्रोतेपण फांकलें ।
जैसे आकाशा खेंव पसरिलें । दाही दिशीं ॥ ६९ ॥
श्रीकृष्णोक्तिसागरा । हा अगस्तीचि दुसरा ।
म्हनौनि घोंटु भरों पाहे एकसरा । अवघेयाचा ॥ ७० ॥
ऐसी सोय सांडूनि खवळिली । आवडी अर्जुनीं देवें देखिली ।
तेथ जालेनि सुखें केली । कुरवंडी तया ॥ ७१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।
छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ १॥

मग म्हणे धनंजया । तें ऊर्ध्व गा तरू यया ।
येणें रुखेंचि कां जया । ऊर्ध्वता गमे ॥ ७२ ॥
एऱ्हवीं मध्योर्ध्व अध । हे नाहीं जेथ भेद ।
अद्वयासीं एकवद । जया ठायीं ॥ ७३ ॥
जो नाइकिजतां नादु । जो असौरभ्य मकरंदु ।
जो आंगाथिला आनंदु । सुरतेविण ॥ ७४ ॥
जया जें आऱ्हां परौतें । जया जें पुढें मागौतें ।
दिसतेविण दिसतें । अदृश्य जें ॥ ७५ ॥
उपाधीचा दुसरा । घालितां वोपसरा ।
नामरूपाचा संसारा । होय जयातें ॥ ७६ ॥
ज्ञातृज्ञेयाविहीन । नुसधेंचि जें ज्ञान ।
सुखा भरलें गगन । गाळींव जें ॥ ७७ ॥
जें कार्य ना कारण । जया दुजें ना एकपण ।
आपणयां जें जाण । आपणचि ॥ ७८ ॥
ऐसें वस्तु जें साचें । तें ऊर्ध्व गा यया तरूचें ।
तेथ आर घेणें मूळाचें । तें ऐसें असे ॥ ७९ ॥
तरी माया ऐसी ख्याती । नसतीच यया आथी ।
कां वांझेची संतती । वानणें जैशी ॥ ८० ॥
तैशी सत् ना असत् होये । जे विचाराचें नाम न साहे ।
ऐसेया परीची आहे । अनादि म्हणती ॥ ८१ ॥
जे नानातत्त्वांची मांदुस । जे जगदभ्राचें आकाश ।
जे आकारजाताचें दुस । घडी केलें ॥ ८२ ॥
जे भवद्रुमबीजिका । जे प्रपंचचित्र भूमिका ।
विपरीत ज्ञानदीपिका । सांचली जे ॥ ८३ ॥
ते माया वस्तूच्या ठायीं । असे जैसेनि नाहीं ।
मग वस्तुप्रभाचि पाही । प्रगट होये ॥ ८४ ॥
जेव्हां आपणया आली निद । करी आपणपें जेवीं मुग्ध ।

कां काजळी आणी मंद । प्रभा दीपीं ॥ ८५ ॥
स्वप्नीं प्रियापुढें तरुणांगी । निदेली चेववूनि वेगीं ।
आलिंगिलेनिवीण आलिंगी । सकामु करी ॥ ८६ ॥
तैसी स्वरूपीं जाली माया । आणी स्वरूप नेणे धनंजया ।
तेंचि रुखा यया । मूळ पहिलें ॥ ८७ ॥
वस्तूसी आपुला जो अबोधु । तो ऊर्ध्वी आठुळैजे कंदु ।
वेदांतीं हाचि प्रसिद्धु । बीजभावो ॥ ८८ ॥
घन अज्ञान सुषुप्ती । तो बीजांकुरभावो म्हणती ।
येर स्वप्न हन जागृती । हा फळभावो तियेचा ॥ ८९ ॥
ऐसी यया वेदांतीं । निरूपणभाषाप्रतीती ।
परी तें असो प्रस्तुतीं । अज्ञान मूळ ॥ ९० ॥
तें ऊर्ध्व आत्मा निर्मळें । अधोर्ध्व सूचिती मूळें ।
बळिया बांधोनि आळें । मायायोगाचें ॥ ९१ ॥
मग आधिलीं सदेहांतरें । उठती जियें अपारें ।
ते चौपासि घेऊनि आगारें । खोलावती ॥ ९२ ॥
ऐसें भवद्रुमाचें मूळ । हें ऊर्ध्वी करी बळ ।
मग आणियांचें बेंचळ । अधीं दावी ॥ ९३ ॥
तेथ् चिद्वृत्ति पहिलें । महत्तत्त्व उमललें ।
तें पान वाल्हेंदुल्हें । एक निघे ॥ ९४ ॥
मग सत्त्वरजतमात्मकु । त्रिविध अहंकारु जो एकु ।
तो तिवणा अधोमुखु । डिरु फुटे ॥ ९५ ॥
तो बुद्धीची घेऊनि आगारी । भेदाची वृद्धि करी ।
तेथे मनाचे डाळ धरी । साजेपणें ॥ ९६ ॥
ऐसा मूळाचिया गाढिका । विकल्परस कोंवळिका ।
चित्तचतुष्टय डाहाळिका । कोंभैजे तो ॥ ९७ ॥
मग आकाश वायु द्योतक । आप पृथ्वी हें पांच फोंक ।
महाभूतांचें सरोख । सरळे होती ॥ ९८ ॥
तैसीं श्रोत्रादि तन्मात्रें । तियें अंगवसां गर्भपत्रें ।
लुळलुळितें विचित्रें । उमळती गा ॥ ९९ ॥
तेथ शब्दांकुर वरिपडी । श्रोत्रा वाढी देव्हडी ।
होता करित कांडीं । आकांक्षेचीं ॥ १०० ॥
अंगत्वचेचे वेलपल्लव । स्पर्शांकुरीं घेती धांव ।
तेथ बांबळ पडे अभिनव । विकारांचें ॥ १०१ ॥
पाठीं रूपपत्र पालोवेलीं । चक्षु लांब तें कांडें घाली ।
ते वेळीं व्यामोहता भली । पाहाळीं जाय ॥ १०२ ॥
आणि रसाचें आंगवसें । वाढतां वेगें बहुवसें ।
जिव्हे आर्तीची असोसें । निघती बेंचें ॥ १०३ ॥
तैसेंचि कोंभैलेनि गंधें । घ्राणाची डिरी थांबु बांधे ।
तेथ तळु घे स्वानंदें । प्रलोभाचा ॥ १०४ ॥
एवं महदहंबुद्धि । मनें महाभूतसमृद्धी ।
इया संसाराचिया अवधी । सासनिजे ॥ १०५ ॥
किंबहुना इहीं आठें । आंगीं हा अधिक फांटे ।
परी शिंपीचियेवढें उमटे । रुपें जेवीं ॥ १०६ ॥
कां समुद्राचेनि पैसारें । वरी तरंगता आसारे ।
तैसें ब्रह्मचि होय वृक्षाकारें । अज्ञानमूळ ॥ १०७ ॥

आतां याचा हाचि विस्तारु । हाचि यया पैसारु ।
जैसा आपणपें स्वप्नीं परिवारु । येकाकिया ॥ १०८ ॥
परी तें असो हें ऐसें । कावरें झाड उससे ।
यया महदादि आरवसें । अधोशाखा ॥ १०९ ॥
आणि अश्‍वत्थु ऐसें ययातें । म्हणती जे जाणते ।
तेंही परिस हो येथें । सांगिजैल ॥ ११० ॥
तरी श्‍वः म्हणिजे उखा । तोंवरी एकसारिखा ।
नाहीं निर्वाहो यया रुखा । प्रपंचरूपा ॥ १११ ॥
जैसा न लोटतां क्षणु । मेघु होय नानावर्णु ।
कां विजु नसे संपूर्णु । निमेषभरी ॥ ११२ ॥
ना कांपतया पद्मदळा । वरीलिया बैसका नाहीं जळा ।
कां चित्त जैसें व्याकुळा । माणुसाचें ॥ ११३ ॥
तैसीचि ययाची स्थिती । नासत जाय क्षणक्षणाप्रती ।
म्हणौनि ययातें म्हणती । अश्‍वत्थु हा ॥ ११४ ॥
आणि अश्‍वत्थु येणें नांवें । पिंपळु म्हणती स्वभावें ।
परी तो अभिप्राय नव्हे । श्रीहरीचा ॥ ११५ ॥
एऱ्हवीं पिंपळु म्हणतां विखीं । मियां गति देखिली असे निकी ।
परी तें असो काय लौकिकीं । हेतु काज ॥ ११६ ॥
म्हणौनि हा प्रस्तुतु । अलौकिकु परियेसा ग्रंथु ।
तरी क्षणिकत्वेंचि अश्‍वत्थु । बोलिजे हा ॥ ११७ ॥
आणीकुही येकु थोरु । यया अव्ययत्वाचा डगरु ।
आथी परी तो भीतरु । ऐसा आहे ॥ ११८ ॥
जैसा मेघांचेनि तोंडें । सिंधु एके आंगें काढे ।
आणि नदी येरीकडे । भरितीच असती ॥ ११९ ॥
तेथ वोहटे ना चढे । ऐसा परिपूर्णुचि आवडे ।
परी ते फुली जंव नुघडे । मेघानदींची ॥ १२० ॥
ऐसें या रुखाचें होणें जाणें । न तर्के होतेनि वहिलेपणें ।
म्हणौनि ययातें लोकु म्हणे । अव्ययु हा ॥ १२१ ॥
एऱ्हवीं दानशीळु पुरुषु । वेंचकपणेंचि संचकु ।
तैसा व्ययेंचि हा रुखु । अव्ययो गमे ॥ १२२ ॥
जातां वेगें बहुवसें । न वचे कां भूमीं रुतलें असे ।
रथाचें चक्र दिसे। जियापरी ॥ १२३ ॥
तैसें काळातिक्रमें जे वाळे । ते भूतशाखा जेथ गळे।
तेथ कोडीवरी उमाळे । उठती आणिक ॥ १२४ ॥
परी येकी केधवां गेली। शाखाकोडी केधवां जाली ।
हें नेणवे जेवीं उमललीं । आषाढाभ्रें ॥ १२५ ॥
महाकल्पाच्या शेवटीं । उदेलिया उमळती सृष्टी ।
तैसेंचि आणिखीचें दांग उठी । सासिन्नलें ॥ १२६ ॥
संहारवातें प्रचंडें । पडती प्रळयांतींचीं सालडें ।
तंव कल्पादीचीं जुंबाडें । पाल्हेजती ॥ १२७ ॥
रिगे मन्वंतर मनूपुढें । वंशावरी वंशांचे मांडे ।
जैसी इक्षुवृद्धी कांडेंनकांडें । जिंके जेवीं ॥ १२८ ॥
कलियुगांतीं कोरडीं । चहुं युगांची सालें सांडी ।
तंव कृतयुगाची पेली देव्हडी । पडे पुढती ॥ १२९ ॥
वर्ततें वर्ष जाये । तें पुढिला मुळहारी होये ।

जैसा दिवसु जात कीं येत आहे । हें चोजवेना ॥ १३० ॥
जैशा वारियाच्या झुळकां । सांदा ठाउवा नव्हे देखा ।
तैसिया उठती पडती शाखा । नेणों किती ॥ १३१ ॥
एकी देहाची डिरी तुटे । तंव देहांकुरीं बहुवी फुटे ।
ऐसेनि भवतरु हा वाटे । अव्ययो ऐसा ॥ १३२ ॥
जैसें वाहतें पाणी जाय वेगें । तैसेंचि आणिक मिळे मागें ।
येथ असंतचि असिजे जगें । मानिजे संत ॥ १३३ ॥
कां लागोनि डोळां उघडे । तंव कोडीवरी घडे मोडे ।
नेणतया तरंगु आवडे । नित्यु ऐसा ॥ १३४ ॥
वायसा एकें बुबुळें दोहींकडे । डोळा चाळीतां अपाडें ।
दोन्ही आथी ऐसा पडे । भ्रमु जेवीं जगा ॥ १३५ ॥
पैं भिंगोरी निधिये पडली । ते गमे भूमीसी जैसी जडली ।
ऐसा वेगातिशयो भुली । हेतु होय ॥ १३६ ॥
हें बहु असो झडती । आंधारें भोवंडितां कोलती ।
ते दिसे जैसी आयती । चक्राकार ॥ १३७ ॥
हा संसारवृक्षु तैसा । मोडतु मांडतु सहसा ।
न देखोनि लोकु पिसा । अव्ययो मानी ॥ १३८ ॥
परि ययाचा वेगु देखे । जो हा क्षणिक ऐसा वोळखे ।
जाणे कोडिवेळां निमिखें । होत जात ॥ १३९ ॥
नाहीं अज्ञानावांचूनि मूळ । ययाचें असिलेंपण टवाळ ।
ऐसें झाड सिनसाळ । देखिलें जेणें ॥ १४० ॥
तयातें गा पंडुसुता । मी सर्वज्ञुही म्हणें जाणता ।
पैं वाग्ब्रह्म सिद्धांता । वंद्यु तोची ॥ १४१ ॥
योगजाताचें जोडलें । तया एकासीचि उपेगा गेलें ।
किंबहुना जियालें । ज्ञानही त्याचेनी ॥ १४२ ॥
हें असो बहु बोलणें । वानिजैल तो कवणें ।
जो भवरुखु जाणें । उखि ऐसा ॥ १४३ ॥

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।
अधश्च मूलान्यनुसंततानि कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥ २॥

मग ययाचि प्रपंचरूपा । अधोशाखिया पादपा ।
डाहाळिया जाती उमपा । ऊर्ध्वाही उजू ॥ १४४ ॥
आणि अधीं फांकली डाळें । तिये होती मूळें ।
तयाही तळीं पघळे । वेल पालवु ॥ १४५ ॥
ऐसें जें आम्हीं । म्हणितलें उपक्रमीं ।
तेंही परिसें सुगमीं । बोलीं सांगों ॥ १४६ ॥
तरी बद्धमूळ अज्ञानें । महदादिकीं सासिनें ।
वेदांचीं थोरवनें । घेऊनियां ॥ १४७ ॥
परी आधीं तंव स्वेदज । जारज उद्भिज अंडज ।
हे बुडौनि महाभुज । उठती चारी ॥ १४८ ॥
यया एकैकाचेनि आंगवटें । चौर्यांशीं लक्षधा फुटे ।
ते वेळीं जीवशाखीं फांटे । सैंधचि होती ॥ १४९ ॥
प्रसवती शाखा सरळिया । नानासृष्टि डाहाळिया ।

आड फुटती माळिया । जातिचिया ॥ १५० ॥
स्त्री पुरुष नपुंसकें । हे व्यक्तिभेदांचे टके ।
आंदोळती आंगिकें । विकारभारें ॥ १५१ ॥
जैसा वर्षाकाळु गगनीं । पाल्हेजे नवघनीं ।
तैसें आकारजात अज्ञानीं । वेलीं जाय ॥ १५२ ॥
मग शाखांचेनि आंगभारें । लवोनि गुंफिती परस्परें ।
गुणक्षोभाचे वारे । उदयजती ॥ १५३ ॥
तेथ तेणें अचाटें । गुणांचेनि झडझडाटें ।
तिहीं ठायीं हा फांटे । ऊर्ध्वमूळ ॥ १५४ ॥
ऐसा रजाचिया झुळुका । झडाडितां आगळिका ।
मनुष्यजाती शाखा । थोरावती ॥ १५५ ॥
तिया ऊर्ध्वीं ना अधीं । माझारींचि कोंदाकोंदी ।
आड फुटती खांदी । चतुर्वर्णांच्या ॥ १५६ ॥
तेथ विधिनिषेध सपल्लव । वेदवाक्यांचें अभिनव ।
पालव डोलती बरव । नीच नवे ॥ १५७ ॥
अर्थु कामु पसरे । अग्रवनें घेती थारे ।
तेथ क्षणिकें पदांतरें । इहभोगाचीं ॥ १५८ ॥
तेथ प्रवृत्तीचेनि वृद्धिलोभें । खांकरेजती शुभाशुभें ।
नानाकर्मांचे खांबे । नेणों किती ॥ १५९ ॥
तेवींचि भोगक्षीणें मागिलें । पडती देहांतींचीं बुडसळें ।
तंव पुढां वाढी पेले । नवेया देहांची ॥ १६० ॥
आणि शब्दादिक सुहावे । सहज रंगें हवावे ।
विषयपल्लव नवे । नीत्य होती ॥ १६१ ॥
ऐसे रजोवातें प्रचंडें । मनुष्यशाखांचे मांदोडे ।
वाढती तो एथ रुढे । मनुष्यलोकु ॥ १६२ ॥
तैसाचि तो रजाचा वारा । नावेक धरी वोसरा ।
मग वाजों लागे घोरा । तमाचा तो ॥ १६३ ॥
तेधवां याचिया मनुष्यशाखा । नीच वासना अधीं देखा ।
पल्हेजती डाहाळिका । कुकर्माचिया ॥ १६४ ॥
अप्रवृत्तींचे खणुवाळे । कोंभ निघती सरळे ।
घेत पान पालव डाळे । प्रमादाचीं ॥ १६५ ॥
बोलती निषेधनियमें । जिया ऋचा यजुःसामें ।
तो पाला तया घुमें । टकेयावरी ॥ १६६ ॥
प्रतिपादिती अभिचार । आगम जे परमार ।
तिहीं पानीं घेती प्रसर । वासना वेली ॥ १६७ ॥
तंव तंव होतीं थोराडें । अकर्मांचीं तळबुडें ।
आणि जन्मशाखा पुढें पुढें । घेती धांव ॥ १६८ ॥
तेथ चांडाळादि निकृष्टा । दोषजातीचा थोर फांटा ।
जाळ पडे कर्मभ्रष्टां । भुलोनियां ॥ १६९ ॥
पशु पक्षी सूकर । व्याघ्र वृश्चिक विखार ।
हे आडशाखा प्रकार । पैसु घेती ॥ १७० ॥
परी ऐशा शाखा पांडवा । सर्वांगींहि नित्य नवा ।
निरयभोग यावा । फळाचा तो ॥ १७१ ॥
आणि हिंसाविषयपुढारी । कुकर्मसंगें धुर धुरी ।
जन्मवरी आगारी । वाढतीचि असे ॥ १७२ ॥

ऐसे होती तरु तृण । लोह लोष्ट पाषाण ।
इया खांदिया तेवीं जाण । फळेंही हेंची ॥ १७३ ॥
अर्जुना गा अवधारीं । मनुष्यालागोनि इया परी ।
वृद्धि स्थावरांतवरी । अधोशाखांची ॥ १७४ ॥
म्हणौनि जीं मनुष्यडाळें । तियें जाणावीं अधींचि मूळें ।
जे एथूनि हा पघळे । संसारतरु ॥ १७५ ॥
एऱ्हवीं ऊर्ध्वींचें पार्था । मुद्दल मूळ पाहतां ।
अधींचिया मध्यस्था । शाखा इया ॥ १७६ ॥
परी तामसी सात्त्विकी । सुकृतदुष्कृतात्मकी ।
विरुढती या शाखीं । अधोर्ध्वींचिया ॥ १७७ ॥
आणि वेदत्रयाचिया पाना । नये अन्यत्र लागों अर्जुना ।
जे मनुष्यावांचूनि विधाना । विषय नाहीं ॥ १७८ ॥
म्हणौनि तनु मानुषा । इया ऊर्ध्वमूळौनि जरी शाखा ।
तरी कर्मवृद्धीसि देखा । इयेंचि मूळें ॥ १७९ ॥
आणि आनीं तरी झाडीं । शाखा वाढतां मुळें गाढीं ।
मूळ गाढें तंव वाढी । पैस आथी ॥ १८० ॥
तैसेंचि इया शरीरा । कर्म तंव देहा संसारा ।
आणि देह तंव व्यापारा । ना म्हणौंचि नये ॥ १८१ ॥
म्हणौनि देहें मानुषें । इयें मुळें होती न चुके ।
ऐसें जगज्जनकें । बोलिलें तेणें ॥ १८२ ॥
मग तमाचें तें दारुण । स्थिरावलेया वाउधाण ।
सत्त्वाची सुटे सत्राण । वाहुटळी ॥ १८३ ॥
तैं याचि मनुष्याकारा । मुळीं सुवासना निघती आरा ।
घेऊनि फुटती कोंबारा । सुकृतांकुरीं ॥ १८४ ॥
उकलतेनि उन्मेखें । प्रज्ञाकुशलतेंची तिखें ।
डिरिया निघती निमिखें । बाबळैजुनी ॥ १८५ ॥
मतीचे सोट वांवे । घालिती स्फूर्तीचेनि थांवें ।
बुद्धि प्रकाश घे धांवे । विवेकावरी ॥ १८६ ॥
तेथ मेधारसें सगर्भ । अस्थापत्रीं सबोंब ।
सरळ निघती कोंभ । सद्वृत्तीचे ॥ १८७ ॥
सदाचाराचिया सहसा । टका उठती बहुवसा ।
घुमघुमिति घोषा । वेदपद्याच्या ॥ १८८ ॥
शिष्टागमविधानें । विविधयागवितानें ।
इये पानावरी पानें । पालेजती ॥१८९ ॥
ऐशा यमदमीं घोंसाळिया । उठती तपाचिया डाहाळिया ।
देती वैराग्यशाखा कोंवळिया । वेल्हाळपणें ॥ १९० ॥
विशिष्टां व्रतांचे फोक । धीराच्या अणगटी तिख ।
जन्मवेगें ऊर्ध्वमुख । उंचावती ॥ १९१ ॥
माजीं वेदांचा पाला दाट । तो करी सुविद्येचा झडझडाट ।
जंव वाजे अचाट । सत्त्वानिळु तो ॥ १९२ ॥
तेथ धर्मडाळ बाहाळी । दिसती जन्मशाखा सरळी ।
तिया आड फुटती फळीं । स्वर्गादिकीं ॥ १९३ ॥
पुढां उपरति रागें लोहिवी । धर्ममोक्षाची शाखा पालवी ।
पाल्हाजत नित्य नवी । वाढतीचि असे ॥ १९४ ॥
पैं रविचंद्रादि ग्रहवर । पितृ ऋषी विद्याधर ।

हे आडशाखा प्रकार । पैसु घेती ॥ १९५ ॥
याहीपासून उंचवडें । गुढले फळाचेनि बुडें ।
इंद्रादिक ते मांदोडे । थोर शाखांचे ॥ १९६ ॥
मग तयांही उपरी डाहाळिया । तपोज्ञानीं उंचावलिया ।
मरीचि कश्यपादि इया । उपरी शाखा ॥ १९७ ॥
एवं माळोवाळी उत्तरोत्तरु । ऊर्ध्वशाखांचा पैसारु ।
बुडीं साना अग्रीं थोरु । फळाढ्यपणें ॥ १९८ ॥
वरी उपरिशाखाही पाठीं । येती फळभार जे किरीटी ।
ते ब्रह्मेशांत अणगटीं । कोंभ निघती ॥ १९९ ॥
फळाचेनि वोझेपणें । ऊर्ध्वीं वोवांडें दुणें ।
जंव माघौतें बैसणें । मूळींचि होय ॥ २०० ॥
प्राकृताही तरी रुखा । जें फळें दाटलीं होय शाखा ।
ते वोवांडली देखा । बुडासि ये ॥ २०१ ॥
तैसें जेथूनि हा आघवा । संसारतरूचा उठावा ।
तियें मूळीं टेंकती पांडवा । वाढतेनि ज्ञानें ॥ २०२ ॥
म्हणौनि ब्रह्मेशानापरौतें । वाढणें नाहीं जीवातें ।
तेथूनि मग वरौतें । ब्रह्मचि कीं ॥ २०३ ॥
परी हें असो ऐसें । ब्रह्मादिक ते आंगवसें ।
ऊर्ध्वमुळासरिसें । न तुकती गा ॥ २०४ ॥
आणीकही शाखा उपरता । जिया सनकादिक नामें विख्याता ।
तिया फळीं मूळीं नाडळता । भरलिया ब्रह्मीं ॥ २०५ ॥
ऐसी मनुष्यापासूनि जाणावी । ऊर्ध्वीं ब्रह्मादिशेष पालवी ।
शाखांची वाढी बरवी । उंचावे पैं ॥ २०६ ॥
पार्था ऊर्ध्वींचिया ब्रह्मादि । मनुष्यत्वचि होय आदि ।
म्हणौनि इयें अधीं । म्हणितलीं मूळें ॥ २०७ ॥
एवं तुज अलौकिकु । हा अधोर्ध्वशाखु ।
सांगितला भवरुखु । ऊर्ध्वमूळु ॥ २०८ ॥
आणि अधींचीं हीं मूळें । उपपत्ती परिसविली सविवळें ।
आतां परिस उन्मूळें । कैसेनि हा ॥ २०९ ॥

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नान्तो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा ।
अश्वत्थमेनं सुविरूढमूल मसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥ ३॥

परी तुझ्या हन पोटीं । ऐसें गमेल किरीटी ।
जे एवढें झाड उत्पाटी । ऐसें कायि असे ? ॥ २१० ॥
कें ब्रह्मयाच्या शेवटवरी । ऊर्ध्व शाखांची थोरी ।
आणि मूळ तंव निराकारीं । ऊर्ध्वीं असे ॥ २११ ॥
हा स्थावराही तळीं । फांकत असे अधींच्या डाळीं ।
माजीं धांवतसे दुजा मूळीं । मनुष्यरूपीं ॥ २१२ ॥
ऐसा गाढा आणि अफाटु । आतां कोण करी यया शेवटु ।
तरी झणीं हा हळुवटु । धरिसी भावो ॥ २१३ ॥
परी हा उन्मूळावया दोषें । येथ सायासचि कायिसे ।
काय बाळा बागुल देशें । दवडावा आहे ? ॥ २१४ ॥
गंधर्वदुर्ग कायी पाडावे । काय शशविषाण मोडावें ।

होआवें मग तोडावें । खपुष्प कीं ? ॥ २१५ ॥
तैसा संसारु हा वीरा । रुख नाहीं साचोकारा ।
मा उन्मूळणीं दरारा । कायिसा तरी ? ॥ २१६ ॥
आम्हीं सांगितली जे परी । मूळडाळांची उजरी ।
ते वांझेचीं घरभरी । लेकुरें जैशीं ॥ २१७ ॥
कय कीजती चेइलेपणीं । स्वप्नींचीं तिये बोलणीं ।
तैशी जाण ते काहाणी । दुगळींचि ते ॥ २१८ ॥
वांचूनि आम्हीं निरूपिलें जैसें । ययाचे अचळ मूळ असे तैसें ।
आणि तैसाचि जरी हा असे । साचोकारा ॥ २१९ ॥
तरी कोणाचेनि संतानें । निपजती तया उन्मूळणें ।
काय फुंकिलिया गगनें । जाइजेल गा ॥ २२० ॥
म्हणौनि पैं धनंजया । आम्हीं वानिलें रूप तें माया ।
कासवीचेनि तुपें राया । वोगरिलें जैसें ॥ २२१ ॥
मृगजळाचीं गा तळीं । तिये दिठी दुरूनि न्याहाळीं ।
वांचूनि तेणें पाणियें साळी केळी । लाविसी काई ? ॥ २२२ ॥
मूळ अज्ञानचि तंव लटिकें । मा तयाचें कार्य हें केतुकें ।
म्हणौनि संसाररुख सतुकें । वावोचि गा ॥ २२३ ॥
आणि अंतु यया नाहीं । ऐसें बोलिजे जें कांहीं ।
तेंही साचचि पाहीं । येकें परी ॥ २२४ ॥
तरी प्रबोधु जंव नोहे । तंव निद्रे काय अंतु आहे ? ।
कीं रात्री न सरे तंव न पाहे । तया आरौतें ? ॥ २२५ ॥
तैसा जंव पार्था । विवेकु नुधवी माथा ।
तंव अंतु नाहीं अश्वत्था । भवरूपा या ॥ २२६ ॥
वाजतें वारें निवांत । जंव न राहे जेथिंचें तेथ ।
तंव तरंगतां अनंत । म्हणावीचि कीं ॥ २२७ ॥
म्हणौनि सूर्यु जैं हारपे । तैं मृगजळाभासु लोपे ।
कां प्रभा जाय दीपें । मालवलेनि ॥ २२८ ॥
तैसें मूळ अविद्या खाये । तें ज्ञान जैं उभें होये ।
तैंचि यया अंतु आहे । एऱ्हवीं नाहीं ॥ २२९ ॥
तेवींचि हा अनादी । ऐसी ही आथी शाब्दी ।
तो आळु नोहे अनुरोधी । बोलातें या ॥ २३० ॥
जें संसारवृक्षाच्या ठायीं । साचोकार तंव नाहीं ।
मा नाहीं तया आदि काई । कोण होईल ? ॥ २३१ ॥
जो साच जेथूनि उपजे । तयातें आदि हें साजे ।
आतां नाहींचि तो म्हणिजे । कोठूनियां ? ॥ २३२ ॥
म्हणौनि जन्मे ना आहे । ऐसिया सांगों कवण माये ।
यालागीं नाहींपणेंचि होये । अनादि हा ॥ २३३ ॥
वांझेचिया लेंका । कैंची जन्मपत्रिका ।
नभीं निळी भूमिका । कें कल्पूं पां ॥ २३४ ॥
व्योमकुसुमांचा पांडवा । कवणें देंठु तोडावा ।
म्हणौनि नाहीं ऐसिया भवा । आदि कैंची ? ॥ २३५ ॥
जैसें घटाचें नाहींपण । असतचि असे केलेनिवीण ।
तैसा समूळ वृक्षु जाण । अनादि हा ॥ २३६ ॥
अर्जुना ऐसेनि पाहीं । आद्यंतु ययासि नाहीं ।
माजीं स्थिती आभासे कांहीं । परी टवाळ ते ॥ २३७ ॥

ब्रह्मगिरीहूनि न निगे । आणि समुद्रींही कीर न रिगे ।
माजीं दिसे वाउगें । मृगांबु जैसें ॥ २३८ ॥
तेसा आद्यंती कीर नाहीं । आणि साचही नोहे कहीं ।
परी लटिकेपणाची नवाई । पडिभासे गा ॥ २३९ ॥
नाना रंगीं गजबजे । जैसें इंद्रधनुष्य देखिजे ।
तैसा नेणतया आपजे । आहे ऐसा ॥ २४० ॥
ऐसेनि स्थितीचिये वेळे । भुलवी अज्ञानाचे डोळे ।
लाघवी हरी मेखळे । लोकु जैसा ॥ २४१ ॥
आणि नसतीचि श्यामिका । व्योमीं दिसे तैसी दिसो कां ।
तरी दिसणेंही क्षणा एका । होय जाय ॥ २४२ ॥
स्वप्नींही मानिलें लटिकें । तरी निर्वाहो कां एकसारिखें ।
तेवीं आभासु हा क्षणिकें । रिताचि गा ॥ २४३ ॥
देखतां आहे आवडे । घेऊं जाइजे तरी नातुडे ।
जैसा टिकु कीजे माकडें । जळामाजीं ॥ २४४ ॥
तरंगभंगु सांडीं पडे । विजूही न पुरे होडे ।
आभासासि तेणें पाडें । होणें जाणें गा ॥ २४५ ॥
जैसा ग्रीष्मशेषींचा वारा । नेणिजे समोर कीं पाठीमोरा ।
तैसी स्थिती नाहीं तरुवरा । भवरूपा यया ॥ २४६ ॥
एवं आदि ना अंतु स्थिती । ना रूप ययासि आथी ।
आतां कायसी कुंथाकुंथी । उन्मूळणी गा ॥ २४७ ॥
आपुलिया अज्ञानासाठीं । नव्हता थांवला किरीटी ।
तरी आतां आत्माज्ञानाच्या लोटीं । खांडेनि गा ॥ २४८ ॥
वांचूणि ज्ञानेवीण ऐकें । उपाय करिसी जितुके ।
तिहीं गुंफसि अधिकें । रुखीं इये ॥ २४९ ॥
मग किती खांदोखांदीं । यया हिंडावें ऊर्ध्वीं अधीं ।
म्हणौनि मूळचि अज्ञान छेदीं । सम्यक् ज्ञानें ॥ २५० ॥
एऱ्हवीं दोरीचिया उरगा । डांगा मेळवितां पैं गा ।
तो शिणुचि वाउगा । केला होय ॥ २५१ ॥
तरावया मृगजळाची गंगा । डोणीलागीं धांवतां दांगा- ।
माजीं वोहळें बुडिजे पैं गा । साच जेवीं ॥ २५२ ॥
तेवीं नाथिलिया संसारा । उपाईं जाचतया वीरा ।
आपणपें लोपे वारा । विकोपीं जाय ॥ २५३ ॥
म्हणौनि स्वप्नींचिया घाया । ओखद चेवोचि धनंजया ।
तेवीं अज्ञानमूळा यया । ज्ञानचि खड्ग ॥ २५४ ॥
परी तेचि लीला परजवे । तैसें वैराग्याचें नवें ।
अभंगबळ होआवें । बुद्धीसी गा ॥ २५५ ॥
उठलेनि वैराग्यें जेणें । हा त्रिवर्गु ऐसा सांडणें ।

जैसें वमुनियां सुणें । आतांचि गेलें ॥ २५६ ॥
हा ठायवरी पांडवा । पदार्थजातीं आघवा ।
विटवी तो होआवा । वैराग्य लाठु ॥ २५७ ॥
मग देहाहंतेचें दळें । सांडूनि एकेचि वेळे ।
प्रत्यक्बुद्धी करतळें । हातवसावें ॥ २५८ ॥
निसळें विवेकसाहणें । जें ब्रह्माहमस्मिबोधें सणाणें ।
मग पुरतेनि बोधें उटणें । एकलेचि ॥ २५९ ॥

परी निश्चयाचें मुष्टिबळ । पाहावें एकदोनी वेळ ।
मग तुळावें अति चोखाळ । मननवरी ॥ २६० ॥
पाठीं हतियेरां आपणयां । निदिध्यासें एक जालिया ।
पुढें दुजें नुरेल घाया- । पुरतें गा ॥ २६१ ॥
तें आत्मज्ञानाचें खांडें । अद्वैतप्रभेचेनि वाडें ।
नेदील उरों कवणेकडे । भववृक्षासी ॥ २६२ ॥
शरदागमींचा वारा । जैसा केरु फेडी अंबरा ।
का उदयला रवी आंधारा । घोंटु भरी ॥ २६३ ॥
नाना उपवढ होतां खेंवो । नुरे स्वप्नसंभ्रमाचा ठावो ।
स्वप्नप्रतीतिधारेचा वाहो । करील तैसें ॥ २६४ ॥
तेव्हां ऊर्ध्वींचें मूळ । कां अधींचें हन शाखाजाळ ।
तें कांहींचि न दिसे मृगजळ । चादिणां जेवीं ॥ २६५ ॥
ऐसेनि गा वीरनाथा । आत्मज्ञानाचिया खड्गलता ।
छेदुनिया भवाश्वत्था । ऊर्ध्वमूळातें ॥ २६६ ॥

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन् गता न निवर्तन्ति भूयः ।
तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ ४॥

मग इदंतेसि वाळलें । जें मीपणेंवीण डाहारलें ।
तें रूप पाहिजे आपलें । आपणचि ॥ २६७ ॥
परी दर्पणाचेनि आधारें । एकचि करून दुसरें ।
मुख पाहाती गव्हारें । तैसें नको हो ॥ २६८ ॥
हें पाहाणें ऐसें असे वीरा । जैसा न बोडलिया विहिरा ।
मग आपलिया उगमीं झरा । भरोनि ठाके ॥ २६९ ॥
नातरी आटलिया अंभ । निजबिंबीं प्रतिबिंब ।
निहटे कां नभीं नभ । घटाभावीं ॥ २७० ॥
नाना इंधनांशु सरलेया । वन्हि परते जेवीं आपणपयां ।
तैसें आपेंआप धनंजया । न्याहाळणें जें गा ॥ २७१ ॥
जिव्हे आपली चवी चाखणें । चक्षू निज बुबुळ देखणें ।
आहे तया ऐसें निरीक्षणें । आपुलें पैं ॥ २७२ ॥
कां प्रभेसि प्रभा मिळे । गगन गगनावरी लोळे ।
नाना पाणी भरलें खोळे । पाणियाचिये ॥ २७३ ॥
आपणचि आपणयातें । पाहिजे जें अद्वैतें ।
तें ऐसें होय निरुतें । बोलिजतु असे ॥ २७४ ॥
जें पाहिजतेनवीण पाहिजे । कांहीं नेणणाचि जाणिजे ।
आद्यपुरुष कां म्हणिजे । जया ठायातें ॥ २७५ ॥
तेथही उपाधीचा वोथंबा । घेऊनि श्रुति उभविती जिभा ।
मग नामरूपाचा वडंबा । करिती वायां ॥ २७६ ॥
पैं भवस्वर्गा उबगले । मुमुक्षु योगज्ञाना वळघले ।
पुढती न यों इया निगाले । पैजा जेथ ॥ २७७ ॥
संसाराचिया पायां पुढां । पळती वीतराग होडा ।
ओलांडोनि ब्रह्मपदाचा कर्मकडा । घालिती मागां ॥ २७८ ॥
अहंतादिभावां आपुलियां । झाडा देऊनि आघवेया ।
पत्र घेती ज्ञानिये जया । मूळघरासी ॥ २७९ ॥

पैं जेथुनी हे एवढी । विश्वपरंपरेची वेलांडी ।
वाढती आशा जैशी कोरडी । निदैवाची ॥ २८० ॥
जिये कां वस्तूचें नेणणें । आणिलें थोर जगा जाणणें ।
नाहीं तें नांदविलें जेणें । मी तूं जगीं ॥ २८१ ॥
पार्था तें वस्तु पहिलें । आपणपें आपुलें ।
पाहिजे जैसें हिंवलें । हिंव हिंवें ॥ २८२ ॥
आणीकही एक तया । वोळखण असे धनंजया ।
तरी जया कां भेटलिया । येणेंचि नाहीं ॥ २८३ ॥
परी तया भेटती ऐसें । जे ज्ञानें सर्वत्र सरिसे ।
महाप्रळयांबूचे जैसें । भरलेपण ॥ २८४ ॥

निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ ५॥

जया पुरुषांचें कां मन । सांडोनि गेलें मोह मान ।
वर्षांतीं जैसें घन । आकाशातें ॥ २८५ ॥
निकवड्या निष्ठुरा । उबगिजे जेवीं सोयरा ।
तैसें नागवती विकारां । वेटाळू जे ॥ २८६ ॥
फळली केळी उन्मूळे । तैसी आत्मलाभें प्रबळे ।
तयाची क्रिया ढाळेंढाळें । गळती आहे ॥ २८७ ॥
आगी लगलिया रुखीं । देखोनि सैरा पळती पक्षी ।
तैसें सांडिलें अशेखीं । विकल्पीं जे ॥ २८८ ॥
आइकें सकळ दोषतृणीं । अंकुरिजती जिये मेदिनी ।
तिये भेदबुद्धीची काहाणी । नाहीं जयातें ॥ २८९ ॥
सूर्योदयासरिसी । रात्री पळोनि जाय अपैसी ।
गेली देहाहंता तैसी । अविद्येसवें ॥ २९० ॥
पैं आयुष्यहीना जीवातें । शरीर सांडी जेवीं अवचितें ।
तेवीं निदसुरें द्वैतें । सांडिले जे ॥ २९१ ॥
लोहाचें साम्कडें परिसा । न जोडे अंधारु रवि जैसा ।
द्वैतबुद्धीचा तैसा । सदा दुकाळ जया ॥ २९२ ॥
अगा सुखदुःखाकारें । द्वंद्वें देहीं जियें गोचरें ।
तियें जयां कां समोरें । होतीचिना ॥ २९३ ॥
स्वप्नींचें राज्य कां मरण । नोहे हर्षशोकांसि कारण ।
उपवढलिया जाण । जियापरी ॥ २९४ ॥
तैसेम् सुखदुःखरूपीं । द्वंद्वीं जे पुण्यपापीं ।
न घेपिजती सर्पी । गरुड जैसें ॥ २९५ ॥
आणि अनात्मवर्गनीर । सांडूनि आत्मरसाचें क्षीर ।
चरताति जे सविचार । राजहंसु ॥ २९६ ॥
जैसा वर्षोनि भूतळीं । आपला रसु अंशुमाळी ।
मागौता आणी रश्मिजाळीं । बिंबासीचि ॥ २९७ ॥
तैसें आत्मभ्रांतीसाठीं । वस्तु विखुरली बारावाटीं ।
ते एकवटिती ज्ञानदृष्टी । अखंड जे ॥ २९८ ॥
किंबहुना आत्मयाचा । निर्धारीं विवेकु जयांचा ।
बुडाला वोघु गंगेचा । सिंधूमाजीं जैसा ॥ २९९ ॥

पैं आघवेंचि आपुलेंपणें । नुरेचि जया अभिलाषणें ।
जैसें येथूनि पऱ्हां जाणें । आकाशा नाहीं ॥ ३०० ॥
जैसा अग्नीचा डोंगरु । नेघे कोणी बीज अंकुरु ।
तैसा मनीं जयां विकारु । उदैजेना ॥ ३०१ ॥
जैसा काढिलिया मंदराचळु । राहे क्षीराब्धि निश्चळु ।
तैसा नुठी जयां सळु । कामोर्मीचा ॥ ३०२ ॥
चंद्रमा कळीं धाला । न दिसे कोणें आंगी वोसावला ।
तेवीं अपेक्षेचा अवखळा । न पडे जयां ॥ ३०३ ॥
हें किती बोलूं असांगडें । जेवीं परमाणु नुरे वायूपुढें ।
तैसें विषयांचें नावडे । नांवचि जयां ॥ ३०४ ॥
एवं जे जे कोणी ऐसे । केले ज्ञानाग्नि हुताशें ।
ते तेथ मिळती जैसें । हेमीं हेम ॥ ३०५ ॥
तेथ म्हणिजे कवणें ठाईं । ऐसेंही पुससी कांहीं ।
तरी तें पद गा नाहीं । वेंचु जया ॥ ३०६ ॥
दृश्यपणें देखिजे । कां ज्ञेयत्वें जाणिजे ।
अमुकें ऐसें म्हणिजे । तें जें नव्हे ॥ ३०७ ॥

न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पवकः ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ ६॥

पैं दीपाचिया बंबाळीं । कां चंद्र हन जें उजळी ।
हें काय बोलों अंशुमाळी । प्रकाशी जें ॥ ३०८ ॥
तें आघवेंचि दिसणें । जयाचें कां न देखणें ।
विश्व भासतसे जेणें । लपालेनी ॥ ३०९ ॥
जैसें शिंपीपण हारपे । तंव तंव खरें होय रुपें ।
कां दोरी लोपतां सापें । फार होइजे ॥ ३१० ॥
तैसीं चंद्रसूर्यादि थोरें । इयें तेजें जियें फारें ।
तियें जयाचेनि आधारें । प्रकाशती ॥ ३११ ॥
ते वस्तु कीं तेजोराशी । सर्वभूतात्मक सरिसी ।
चंद्रसूर्याच्या मानसीं । प्रकाशे जे ॥ ३१२ ॥
म्हणौनि चंद्रसूर्य कडवसां । पडती वस्तूच्या प्रकाशा ।
यालागीं तेज जें तेजसा । तें वस्तूचें आंग ॥ ३१३ ॥
आणि जयाच्या प्रकाशीं । जग हारपे चंद्रार्केसीं ।
सचंद्र नक्षत्रें जैसीं । दिनोदयीं ॥ ३१४ ॥
नातरी प्रबोधलिये वेळे । ते स्वप्नींची डिंडीमा मावळे ।
कां नुरेचि सांजवेळे । मृगतृष्णिका ॥ ३१५ ॥
तैसा जिये वस्तूच्या ठायीं । कोण्हीच कां आभासु नाहीं ।
तें माझें निजधाम पाहीं । पाटाचें गा ॥ ३१६ ॥
पुढती जे तेथ गेले । ते न घेती माघौतीं पाउलें ।
महोदधीं कां मिनले । स्रोत जैसे ॥ ३१७ ॥
कां लवणाची कुंजरी । सूदलिया लवणसागरीं ।
होयचि ना माघारी । परती जैसी ॥ ३१८ ॥
नाना गेलिया अंतराळा । न येतीचि वन्हिज्वाळा ।
नाहीं तप्तलोहौनि जळा । निघणें जेवीं ॥ ३१९ ॥

तेवीं मजसीं एकवट । जे जाले ज्ञानें चोखट ।
तयां पुनरावृत्तीची वाट । मोडली गा ॥ ३२० ॥
तेथ प्रज्ञापृथ्वीचा रावो । पार्थु म्हणे जी जी पसावो ।
परी विनंती एकी देवो । चित्त देतु ॥ ३२१ ॥
तरी देवेंसि स्वयें एक होती । मग माघौते जे न येती ।
ते देवेंसि भिन्न आथी । कीं अभिन्न जी ॥ ३२२ ॥
जरी भिन्नचि अनादिसिद्ध । तरी न येती हें असंबद्ध ।
जे फुलां गेलें षट्पद । ते फुलेंचि होती पां ॥ ३२३ ॥
पैं लक्ष्याहूनि अनारिसे । बाण लक्ष्यीं शिवोनि जैसें ।
मागुते पडती तैसे । येतीचि ते ॥ ३२४ ॥
नातरी तूंचि ते स्वभावें । तरी कोणें कोणासि मिळावें ।
आपणयासी आपण रुपावें । शस्त्रें केवीं ? ॥ ३२५ ॥
म्हणौनि तुजसी अभिन्नां जीवां । तुझा संयोगवियोगु देवा ।
नये बोलों अवयवां । शरीरेंसीं ॥ ३२६ ॥
आणि जे सदां वेगळें तुजसीं । तयां मिळणीं नाहीं कोणे दिवशीं ।
मा येती न येती हे कायसी । वायबुद्धि ? ॥ ३२७ ॥
तरी कोण गा ते तूंतें । पावोनि न येती माघौते ।
हें विश्वतोमुखा मातें । बुझावीं जी ॥ ३२८ ॥
इये आक्षेपीं अर्जुनाच्या । तो शिरोमणि सर्वज्ञांचा ।
तोषला बोध शिष्याचा । देखोनियां ॥ ३२९ ॥
मग म्हणे गा महामती । मातें पावोनि न येती पुढती ।
ते भिन्नाभिन्न रिती । आहाती दोनी ॥ ३३० ॥
जैं विवेकें खोलें पाहिजे । तरी मी तेचि ते सहजें ।
ना आहाचवाहाच तरी दुजे । ऐसेही गमती ॥ ३३१ ॥
जैसे पाणियावरी वेगळ । तळपतां दिसती कल्लोळ ।
एऱ्हवीं तरी निखिळ । पाणीचि तें ॥ ३३२ ॥
कां सुवर्णाहुनि आनें । लेणीं गमती भिन्नें ।
मग पाहिजे तंव सोनें । आघवेंचि तें ॥ ३३३ ॥
तैसें ज्ञानाचिये दिठी । मजसीं अभिन्नचि ते किरीटी ।
येर भिन्नपण तें उठी । अज्ञानास्तव ॥ ३३४ ॥
आणि साचोकारेनि वस्तुविचारें । कैचें मज एकासि दुसरें ।
भिन्नाभिन्नव्यवहारें । उमसिजेल ॥ ३३५ ॥
आघवेंचि आकाश सूनि पोटीं । बिंबचि जैं आते खोटी ।
तैं प्रतिबिंब कें उठी । कें रश्मि शिरे ? ॥ ३३६ ॥
कां कल्पांतींचिया पाणिया । काय वोत भरिती धनंजया ? ।
म्हणौनि कैंचें अंश अविक्रिया । एका मज ॥ ३३७ ॥
परी ओघाचेनि मेळें । पाणी उजू परी वांकुडें जालें ।
रवी दुजेपण आलें । तोयबगें ॥ ३३८ ॥
.व्योम चौफळें कीं वाटोळें । हें ऐसें कायिसयाही मिळे ।
परी घटमठीं वेंटाळें । तैसेंही आथी ॥ ३३९ ॥
हां गा निद्रेचेनि आधारें । काय एकलेनि जग न भरे ? ।
स्वप्नींचेनि जैं अवतरे । रायपणें ॥ ३४० ॥
कां मिनलेनि किडाळें । वानिभेदासि ये सोळें ।
तैसा स्वमाये वेंटाळें । शुद्ध जैं मी ॥ ३४१ ॥
तैं अज्ञान एक रूढे । तेणें कोऽहंविकल्पाचें मांडे ।

मग विवरूनि कीजे फुडें । देहो मी ऐसें ॥ ३४२ ॥

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ ७॥

ऐसें शरीराचि येवढें । जै आत्मज्ञान वेगळें पडे ।
तैं माझा अंशु आवडे । थोडेपणें ॥ ३४३ ॥
समुद्र कां वायुवशें । तरंगाकार उल्लसे ।
तो समुद्रांशु ऐसा दिसे । सानिवा जेवीं ॥ ३४४ ॥
तेवीं जडातें जीवविता । देहाहंता उपजविता ।
मी जीव गमें पंडुसुता । जीवलोकीं ॥ ३४५ ॥
पैं जीवाचिया बोधा । गोचरु जो हा धांदा ।
तो जीवलोकशब्दा । अभिप्रावो ॥ ३४६ ॥
अगा उपजणें निमणें । हें साचचि जे कां मानणें ।
तो जीवलोकु मी म्हणे । संसारु हन ॥ ३४७ ॥
एवंविध जीवलोकीं । तूं मातें ऐसा अवलोकीं ।
जैसा चंद्रु कां उदकीं । उदकातीत ॥ ३४८ ॥
पैं काश्मीराचा रवा । कुंकुमावरी पांडवा ।
आणिका गमे लोहिवा । तो तरी नव्हे ॥ ३४९ ॥
तैसें अनादिपण न मोडे । माझें अक्रियत्व न खंडे ।
परी कर्ता भोक्ता ऐसें आवडे । ते जाण गा भ्रांती ॥ ३५० ॥
किंबहुना आत्मा चोखटु । होऊनि प्रकृतीसी एकवटु ।
बांधे प्रकृतिधर्माचा पाटु । आपणपयां ॥ ३५१ ॥
पैं मनादि साही इंद्रियें । श्रोत्रादि प्रकृतिकार्यें ।
तियें माझीं म्हणौनि होये । व्यापारारूढ ॥ ३५२ ॥
जैसें स्वप्नीं परिव्राजें । आपणपयां आपण कुटुंब होईजे ।
मग तयाचेनि धांविजे । मोहें सैरा ॥ ३५३ ॥
तैसा आपलिया विस्मृती । आत्मा आपणचि प्रकृती- ।
सारिखा गमोनि पुढती । तियेसीचि भजे ॥ ३५४ ॥
मनाच्या रथीं वळघे । श्रवणाचिया द्वारें निघे ।
मग शब्दाचिया रिघे । रानामाजीं ॥ ३५५ ॥
तोचि प्रकृतीचा वागोरा । त्वचेचिया मोहरा ।
आणि स्पर्शाचिया घोरा । वना जाय ॥ ३५६ ॥
कोणे एके अवसरीं । रिघोनि नेत्राच्या द्वारीं ।
मग रूपाच्या डोंगरीं । सैरा हिंडे ॥ ३५७ ॥
कां रसनेचिया वाटा । निघोनि गा सुभटा ।
रसाचा दरकुटा । भरोंचि लागे ॥ ३५८ ॥
नातरी येणेंचि घ्राणें । जैं देहांशु करी निघणें ।
मग गंधाची दारुणें । आडवें लंघी ॥ ३५९ ॥
ऐसेनि देहेंद्रियनायकें । धरूनि मन जवळिकें ।
भोगिजती शब्दादिकें । विषयभरणें ॥ ३६० ॥

शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ।

गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥ ८॥

परी कर्ता भोक्ता ऐसें । हें जीवाचे तैंचि दिसे ।
जैं शरीरीं कां पैसे । एकाधिये ॥ ३६१ ॥
जैसा आथिला आणि विलासिया । तैंचि वोळखों ये धनंजया ।
जैं राजसेव्या ठाया । वस्तीसि ये ॥ ३६२ ॥
तैसा अहंकर्तृत्वाचा वाढु । कां विषयेंद्रियांचा धुमाडु ।
हा जाणिजे तैं निवाडु । जैं देह पाविजे ॥ ३६३ ॥
अथवा शरीरातें सांडी । तऱ्ही इंद्रियांची तांडी ।
हे आपणयांसवें काढी । घेऊनि जाय ॥ ३६४ ॥
जैसा अपमानिला अतिथी । ने सुकृताची संपत्ति ।
कां साइखडेयाची गती । सूत्रतंतू ॥ ३६५ ॥
नाना मावळतेनि तपनें । नेइजेती लोकांचीं दर्शनें ।
हें असो द्रुती पवनें । नेईजे जैसी ॥ ३६६ ॥
तेवीं मनःषष्ठां ययां । इंद्रियांतें धनंजया ।
देहराजु ने देहा- । पासूनि गेला ॥ ३६७ ॥

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।
अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९॥

मग येथ अथवा स्वर्गीं । जेथ जें देह आपंगी ।
तेथ तैसेंचि पुढती पांगी । मनादिक ॥ ३६८ ॥
जैसा मालवलिया दिवा । प्रभेसी जाय पांडवा ।
मग उजळिजे तेथ तेधवां । तैसाचि फांके ॥ ३६९ ॥
तरी ऐसैसिया राहाटी । अविवेकियांचे दिठी ।
येतुलें हें किरीटी । गमेचि गा ॥ ३७० ॥
जे आत्मा देहासि आला । आणि विषयो येणेंचि भोगिला ।
अथवा देहोनि गेला । हें साचचि मानिती ॥ ३७१ ॥
एऱ्हवीं येणें आणि जाणें । कां करणें हा भोगणें ।
हें प्रकृतीचें तेणें । मानियेलें ॥ ३७२ ॥

उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितं ।
विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥ १०॥
यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितं ।
यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥ ११॥

परी देहाचे मोटकें उभें । आणि चेतना तेथ उपलभे ।
तिये चळवळेचेनि लोभें । आला म्हणती ॥ ३७३ ॥
तैसेंचि तयां संगती । इंद्रियें आपुलाल्या अर्थीं वर्तती ।
तया नांव सुभद्रापती । भोगणें जया ॥ ३७४ ॥
पाठीं भोगक्षीण आपैसे । देह गेलिया ते न दिसे ।
तेथें गेला गेला ऐसें । बोभाती गा ॥ ३७५ ॥

पैं रुखु डोलतु देखावा । तरी वारा वाजतु मानावा ।
रुखु नसे तेथें पांडवा । नाहीं तो गा ? ॥ ३७६ ॥
कां आरिसा समोर ठेविजे । आणि आपणपें तेथ देखिजे ।
तरी तेधवांचि जालें मानिजे । काय आधीं नाहीं ? ॥ ३७७ ॥
कां परता केलिया आरिसा । लोपु जाला तया आभासा ।
तरी आपणपें नाहीं ऐसा । निश्चयो करावा ? ॥ ३७८ ॥
शब्द तरी आकाशाचा । परी कपाळीं पिटे मेघाचा ।
कां चंद्रीं वेगु अभ्राचा । अरोपिजे ॥ ३७९ ॥
तैसें होइजे जाइजे देहें । तें आत्मसत्ते अविक्रिये ।
निष्टंकिती गा मोहें । आंधळे ते ॥ ३८० ॥
येथ आत्मा आत्मयाच्या ठायीं । देखिजे देहींचा धर्मु देहीं ।
ऐसें देखणें तें पाहीं । आन आहाती ॥ ३८१ ॥
ज्ञानें कां जयाचे डोळे । देखोनि न राहती देहींचे खोळे ।
सूर्यरश्मी आणियाळे । ग्रीष्मीं जैसें ॥ ३८२ ॥
तैसे विवेकाचेनि पैसें । जयांची स्फूर्ती स्वरूपीं बैसे ।
ते ज्ञानिये देखती ऐसें । आत्मयातें ॥ ३८३ ॥
जैसें तारांगणीं भरलें । गगन समुद्रीं बिंबलें ।
परी तें तुटोनि नाहीं पडिलें । ऐसें निवडे ॥ ३८४ ॥
गगन गगनींचि आहे । हें आभासे तें वाये ।
तैसा आत्मा देखती देहें । गंवसिलाही ॥ ३८५ ॥
खळाळाच्या लगबगीं । फेडूनि खळाळाच्या भागीं ।
देखिजे चंद्रिका कां उगी । चंद्रीं जेवीं ॥ ३८६ ॥
कां नाडरचि भरे शोषें । सूर्यु तो जैसा तैसाचि असे ।
देह होतां जातां तैसें । देखती मातें ॥ ३८७ ॥
घटु मठु घडले । तेचि पाठीं मोडले ।
परी आकाश तें संचलें । असतचि असे ॥ ३८८ ॥
तैसें अखंडे आत्मसत्ते । अज्ञानदृष्टि कल्पितें ।
हें देहचि होतें जातें । जाणती फुडें ॥ ३८९ ॥
चैतन्य चढे ना वोहटे । चेष्टवी ना चेष्टे ।
ऐसें आत्मज्ञानें चोखटें । जाणती ते ॥ ३९० ॥
आणि ज्ञानही आपैतें होईल । प्रज्ञा परमाणुही उगाणा घेईल ।
सकळ शास्त्रांचें येईल । सर्वस्व हातां ॥ ३९१ ॥
परी ते व्युत्पत्ति ऐसी । जरी विरक्ति न रिगे मानसीं ।
तरी सर्वात्मका मजसीं । नव्हेचि भेटी ॥ ३९२ ॥
पैं तोंड भरो कां विचारा । आणि अंतःकरणीं विषयांसि थारा ।
तरी नातुडें धनुर्धरा । त्रिशुद्धी मी ॥ ३९३ ॥
हां गा वोसणतयाच्या ग्रंथीं । काई तुटती संसारगुंती ? ।
कीं परिवसिलिया पोथी । वाचिली होय ? ॥ ३९४ ॥
नाना बांधोनियां डोळे । घ्राणीं लाविजती मुक्ताफळें ।
तरी तयांचें काय कळे । मोल मान ? ॥ ३९५ ॥
तैसा चित्तीं अहंते ठावो । आणि जिभे सकळशास्त्रांचा सरावो ।
ऐसेनि कोडी एक जन्म जावो । परी न पविजे मातें ॥ ३९६ ॥
जो एक मी कां समस्तीं । व्यापकु असें भूतजातीं ।
ऐक तिये व्याप्ती । रूप करूं ॥ ३९७ ॥

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।
यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १२॥

तरी सूर्यासकट आघवी । हे विश्वरचना जे दावी ।
ते दीप्ति माझी जाणावी । आद्यंतीं आहे ॥ ३९८ ॥
जल शोषूनि गेलिया सविता । ओलांश पुरवीतसे जे माघौता ।
ते चंद्रीं पंडुसुता । ज्यो{त्}स्ना माझी ॥ ३९९ ॥
आणि दहन-पाचनसिद्धी । करीतसे जें निरवधी ।
ते हुताशीं तेजोवृद्धी । माझीचि गा ॥ ४०० ॥

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥ १३॥

मी रिगालों असें भूतळीं । म्हणौनि समुद्र महाजळीं ।
हे पांसूचि ढेंपुळी । विरेचिना ॥ ४०१ ॥
आणी भूतेंही चराचरें । हे धरितसे जियें अपारें ।
तियें मीचि धरी धरे । रिगोनियां ॥ ४०२ ॥
गगनीं मी पंडुसुता । चंद्राचेनि मिसें अमृता ।
भरला जालों चालता । सरोवरु ॥ ४०३ ॥
तेथूनि फांकती रश्मिकर । ते पाट पेलूनि अपार ।
सर्वौषधींचे आगर । भरित असें मी ॥ ४०४ ॥
ऐसेनि सस्यादिकां सकळां । करी धान्यजाती सुकाळा ।
दें अन्नद्वारां जिव्हाळा । भूतजातां ॥ ४०५ ॥
आणि निपजविलें अन्न । तरी तैसें कैचें दीपन ।
जेणें जिरूनि समाधान । भोगिती जीव ॥ ४०६ ॥

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥ १४॥

म्हणौनि प्राणिजातांच्या घटीं । करूनि कंदावरी आगिठी ।
दीप्ति जठरींही किरीटी । मीचि जालों ॥ ४०७ ॥
प्राणापानाच्या जोडभातीं । फुंकफुंकोनियां अहोराती ।
आटीतसें नेणों किती । उदरामाजीं ॥ ४०८ ॥
शुष्कें अथवा स्निग्धें । सुपक्वें कां विदग्धें ।
परी मीचि गा चतुर्विधें । अन्नें पचीं ॥ ४०९ ॥
एवं मीचि आघवें जन । जना निरवितें मीचि जीवन ।
जीवनीं मुख्य साधन । वन्हिही मीचि ॥ ४१० ॥
आतां ऐसियाहीवरी काई । सांगों व्याप्तीची नवाई ।
येथ दुजें नाहींचि घेईं । सर्वत्र मी गा ॥ ४११ ॥
तरी कैसेनि पां वेखें । सदा सुखियें एकें ।
एकें तियें बहुदुःखें । क्रांत भूतें ॥ ४१२ ॥

जैसी सगळिये पाटणीं । एकेंचि दीपें दिवेलावणी ।
जालिया कां न देखणी । उरलीं एकें ॥ ४१३ ॥
ऐसी हन उखिविखी । करित आहासि मानसीं कीं ।
तरी परिस तेही निकी । शंका फेडुं ॥ ४१४ ॥
पैं आघवा मीचि असें । येथ नाहीं कीर अनारिसें ।
परी प्राणियांचिया उल्लासें । बुद्धि ऐसा ॥ ४१५ ॥
जैसें एकचि आकाशध्वनी । वाद्यविशेषीं आनानीं ।
वाजावें पडे भिन्नीं । नादांतरीं ॥ ४१६ ॥
कां लोकचेष्टीं वेगळालां । जो हा एकचि भानु उदैला ।
तो आनानी परी गेला । उपयोगासी ॥ ४१७ ॥
नाना बीजधर्मानुरूप । झाडीं उपजविलें आप ।
तैसें परिणमलें स्वरूप । माझें जीवां ॥ ४१८ ॥
अगा नेणा आणि चतुरा । पुढां निळयांचा दुसरा ।
नेणा सर्पत्वें जाला येरा । सुखालागीं ॥ ४१९ ॥
हें असो स्वातीचें उदक । शुक्तीं मोतीं व्याळीं विख ।
तैसा सज्ञानांसी मी सुख । दुःख तों अज्ञानांसी ॥ ४२० ॥

सर्वस्य चाहं हृदि संनिविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेवचाहम् ॥ १५॥

एऱ्हवीं सर्वांच्या हृदयदेशीं । मी अमुका आहें ऐसी ।
जे बुद्धि स्फुरे अहर्निशीं । ते वस्तु गा मी ॥ ४२१ ॥
परी संतासवें वसतां । योगज्ञानीं पैसतां ।
गुरुचरण उपासितां । वैराग्येंसीं ॥ ४२२ ॥
येणेंचि सत्कर्मे । अशेषही अज्ञान विरमे ।
जयांचें अहं विश्रामे । आत्मरूपीं ॥ ४२३ ॥
ते आपेआप देखोनि देखीं । मियां आत्मेनि सदा सुखी ।
येथें मीवांचून अवलोकीं । आन हेतु असे ? ॥ ४२४ ॥
अगा सूर्योदयो जालिया । सूर्यें सूर्यचि पहावा धनंजया ।
तेवीं मातें मियां जाणावया । मीचि हेतु ॥ ४२५ ॥
ना शरीरपरातें सेवितां । संसारगौरवचि ऐकतां ।
देहीं जयांची अहंता । बुडोनि ठेली ॥ ४२६ ॥
ते स्वर्गसंसारालागीं । धांवतां कर्ममार्गीं ।
दुःखाच्या सेलभागीं । विभागी होती ॥ ४२७ ॥
परी हेंही होणें अर्जुना । मजचिस्तव तया अज्ञाना ।
जैसा जागताचि हेतु स्वप्ना । निद्रेतें होय ॥ ४२८ ॥
पैं अभ्रें दिवसु हरपला । तोहि दिवसेंचि जाणों आला ।
तेवीं मी नेणोनि विषयो देखिला । मजचिस्तव भूतीं ॥ ४२९ ॥
एवं निद्रा कां जागणिया । प्रबोधुचि हेतु धनंजया ।
तेवीं ज्ञाना अज्ञाना जीवां यां । मीचि मूळ ॥ ४३० ॥
जैसें सर्पत्वा कां दोरा । दोरुचि मूळ धनुर्धरा ।
तैसा ज्ञाना अज्ञानाचिया संसारा । मियांचि सिद्धु ॥ ४३१ ॥
म्हणौनि जैसा असें तैसया । मातें नेणोनि धनंजया ।
वेदु जाणों गेला तंव तया । जालिया शाखा ॥ ४३२ ॥

तरी तिहीं शाखाभेदीं । मीचि जाणिजे त्रिशुद्धी ।
जैसा पूर्वापरा नदी । समुद्रचि ठी ॥ ४३३ ॥
आणि महासिद्धांतापासीं । श्रुति हारपतीं शब्देंसीं ।
जैसिया सगंधा आकाशीं । वातलहरी ॥ ४३४ ॥
तैसें समस्तही श्रुतिजात । ठाके लाजिले ऐसें निवांत ।
तें मीचि करीं यथावत । प्रकटोनियां ॥ ४३५ ॥
पाठीं श्रुतिसकट अशेष । जग हारपे जेथ निःशेष ।
तें निजज्ञानही चोख । जाणता मीचि ॥ ४३६ ॥
जैसें निदेलिया जागिजे । तेव्हां स्वप्नींचे कीर नाहीं दुजें ।
परी एकत्वही देखों पाविजे । आपलेंचि ॥ ४३७ ॥
तैसें आपलें अद्वयपण । मी जाणतसें दुजेनवीण ।
तयाही बोधाकारण । जाणता मीचि ॥ ४३८ ॥
मग आगी लागलिया कापुरा । ना काजळी ना वैश्वानरा ।
उरणें नाहीं वीरा । जयापरी ॥ ४३९ ॥
तेवीं समूळ अविद्या खाये । तें ज्ञानही जैं बुडोनि जाये ।
तऱ्ही नाहीं कीर नोहे । आणि न साहे असणेंही ॥ ४४० ॥
पैं विश्व घेऊनि गेला मागेंसीं । तया चोरातें कवण कें गिंवसी ? ।
जे कोणी एकी दशा ऐसी । शुद्ध ते मी ॥ ४४१ ॥
ऐसी जडाजडव्याप्ती । रूप करितां कैवल्यपती ।
ठी केली निरुपहितीं । आपुल्या रूपीं ॥ ४४२ ॥
तो आघवाचि बोधु सहसा । अर्जुनीं उमटला कैसा ।
व्योमींचा चंद्रोदयो जैसा । क्षीरार्णवीं ॥ ४४३ ॥
कां प्रतिभिंती चोखटे । समोरील चित्र उमटे ।
तैसा अर्जुनें आणि वैकुंठें । नांदतसे बोधु ॥ ४४४ ॥
तरी बाप वस्तुस्वभावो । फावे तंव तंव गोडिये थांवो ।
म्हणौनि अनुभवियांचा रावो । अर्जुन म्हणे ॥ ४४५ ॥
जी व्यापकपण बोलतां । निरुपाधिक जें आतां ।
स्वरूप प्रसंगता । बोलिले देवो ॥ ४४६ ॥
ते एक वेळ अव्यंगवाणें । कीजो कां मजकारणें ।
तेथ द्वारकेचा नाथु म्हणे । भलें केलें ॥ ४४७ ॥
पैं अर्जुना आम्हांहि वाडेंकोडें । अखंडा बोलों आवडे ।
परी काय कीजे न जोडे । पुसतें ऐसें ॥ ४४८ ॥
आजि मनोरथांसि फळ । जोडलासि तूं केवळ ।
जे तोंड भरूनि निखळ । आलासि पुसों ॥ ४४९ ॥
जें अद्वैताहीवरी भोगिजे । तें अनुभवींच तूं विरजे ।
पुसोनि मज माझें । देतासि सुख ॥ ४५० ॥
जैसा आरिसा आलिया जवळां । दिसे आपणपें आपला डोळा ।
तैसा संवादिया तूं निर्मळा । शिरोमणी ॥ ४५१ ॥
तुवां नेणोनि पुसावें । मग आम्ही परिसऊं बैसावें ।
तो गा हा पाडु नव्हे । सोयरेया ॥ ४५२ ॥
ऐसें म्हणौनि आलिंगिलें । कृपादृष्टी अवलोकिलें ।
मग देवो काय बोलिले । अर्जुनेंसीं ॥ ४५३ ॥
पैं दोहीं वोठीं एक बोलणें । दोहीं चरणीं एक चालणें ।
तैसें पुसणें सांगणें । तुझें माझें ॥ ४५४ ॥
एवं आम्ही तुम्ही येथें । देखावें एका अर्थातें ।

सांगतें पुसतें येथें । दोन्ही एक ॥ ४५५ ॥
ऐसा बोलत देवो भुलला मोहें । अर्जुनातें आलिंगूनि ठाये ।
मग बिहाला म्हणे नोहें । आवडी हे ॥ ४५६ ॥
जाले इक्षुरसाचें ढाळ । तरी लवण देणें किडाळ ।
जे संवादसुखाचें रसाळ । नासेल थितें ॥ ४५७ ॥
आधींच आम्हां यया कांहीं । नरनारायणासी भिन्न नाहीं ।
परी आतां जिरो माझ्या ठाईं । वेगु हा माझा ॥ ४५८ ॥
इया बुद्धी सहसा । श्रीकृष्ण म्हणे वीरेशा ।
पैं गा तो तुवां कैसा । प्रश्नु केला ? ॥ ४५९ ॥
जो अर्जुन श्रीकृष्णीं विरत होता । तो परतोनि मागुता ।
प्रश्नावळीची कथा । ऐकों आला ॥ ४६० ॥
तेथ सद्गदें बोलें । अर्जुनें जी जी म्हणितलें ।
निरुपाधिक आपुलें । रूप सांगा ॥ ४६१ ॥
यया बोला तो शारङ्गी । तेंचि सांगावयालागीं ।
उपाधी दोहीं भागीं । निरूपीत असे ॥ ४६२ ॥
पुसिलिया निरुपहित । उपाधि कां सांगे येथ ।
हें कोण्हाही प्रस्तुत । गमे जरी ॥ ४६३ ॥
तरी ताकाचें अंश फेडणें । याचि नांव लोणी काढणें ।
चोखाचिये शुद्धी तोडणें । कीडचि जेवीं ॥ ४६४ ॥
बाबुळीचि सारावी हातें । परी पाणी तंव असे आइतें ।
अभ्रचि जावें गगन तें । सिद्धचि कीं ॥ ४६५ ॥
वरील कोंडियाचा गुंडाळा । झाडूनि केलिया वेगळा ।
कणु घेतां विरंगोळा । असे काई ? ॥ ४६६ ॥
तैसा उपाधि उपहितां । शेवटु जेथ विचारितां ।
तें कोणातेंही न पुसतां । निरुपाधिक ॥ ४६७ ॥
जैसें न सांगणेंवरी । बाळा पतीसी रूप करी ।
बोल निमालेपणें विवरी । अचर्चातें ॥ ४६८ ॥
पैं सांगणेया जोगें नव्हे । तेथींचें सांगणें ऐसें आहे ।
म्हणौनि उपाधि लक्ष्मीनाहे । बोलिजे आदीं ॥ ४६९ ॥
पाडिव्याची चंद्ररेखा । निरुती दावावया शाखा ।
दाविजे तेवीं औपाधिका । बोली इया ॥ ४७० ॥

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ १६॥

मग तो म्हणे गा सव्यसाची । पैं इये संसारपाटणींची ।
वस्ती साविया टांची । दुपुरुषीं ॥ ४७१ ॥
जैसी आघवांचि गगनीं । नांदत दिवोरात्री दोन्ही ।
तैसे संसार राजधानीं । दोन्हीचि हे ॥ ४७२ ॥
आणिकही तिजा पुरुष आहे । परी तो या दोहींचें नांव न साहे ।
जो उदेला गांवेंसीं खाये । दोहींतें ययां ॥ ४७३ ॥
परी ते तंव गोठी असो । आधीं दोन्हींची हे परियेसों ।
जें संसारग्रामा वसों । आले असती ॥ ४७४ ॥
एक आंधळा वेडा पंगु । येर सर्वांगें पुरता चांगु ।

परी ग्रामगुणें संगु । घडला दोघां ॥ ४७५ ॥
तया एका नाम क्षरु । येरातें म्हणती अक्षरु ।
इहीं दोहींचि परी संसारु । कोंदला असे ॥ ४७६ ॥
आतां क्षरु तो कवणु । अक्षरु तो किं लक्षणु ।
हा अभिप्रायो संपूर्णु । विवंचूं गा ॥ ४७७ ॥
तरी महदहंकारा- । लागुनियां धनुर्धरा ।
तृणांतींचा पांगोरा- । वरी पैं गा ॥ ४७८ ॥
जें कांहीं सानें थोर । चालतें अथवा स्थिर ।
किंबहुना गोचर । मनबुद्धींसि जें ॥ ४७९ ॥
जेतुलें पांचभौतिक घडतें । जें नामरूपा सांपडतें ।
गुणत्रयाच्या पडतें । कामठां जें ॥ ४८० ॥
भूताकृतीचें नाणें । घडत भांगारें जेणें ।
काळासि जूं खेळणें । जिहीं कवडां ॥ ४८१ ॥
जाणणेंचि विपरीतें । जें जें कांहीं जाणिजेतें ।
जें प्रतिक्षणीं निमतें । होऊनियां ॥ ४८२ ॥
अगा काढूनि भ्रांतीचे दांग । उभवी सृष्टीचें आंग ।
हें असो बहु जग । जया नाम ॥ ४८३ ॥
पैं अष्टधा भिन्न ऐसें । जें दाविलें प्रकृतिमिसें ।
जें क्षेत्रद्वारां छत्तिसें । भागी केलें ॥ ४८४ ॥
हें मागील सांगों किती । अगा आतांचि जें प्रस्तुतीं ।
वृक्षाकार रूपाकृती । निरूपिलें ॥ ४८५ ॥
तें आघवेंचि साकारें । कल्पुनी आपणपयां पुरे ।
जालें असें तदनुसारें । चैतन्यचि ॥ ४८६ ॥
जैसा कुहां आपणचि बिंबें । सिंह प्रतिबिंब पाहतां क्षोभे ।
मग क्षोभला समारंभें । घाली तेथ ॥ ४८७ ॥
कां सलिलीं असतचि असे । व्योमावरी व्योम बिंबे जैसें ।
अद्वैत होऊनि तैसें । द्वैत घेपे ॥ ४८८ ॥
अर्जुना गा यापरी । साकार कल्पूनि पुरीं ।
आत्मा विस्मृतीचि करी । निद्रा तेथ ॥ ४८९ ॥
पैं स्वप्नीं सेजार देखिजे । मग पहुडणें जैसें तेथ कीजे ।
तैसें पुरीं शयन देखिजे । आत्मयासी ॥ ४९० ॥
पाठीं तिये निद्रेचेनि भरें । मी सुखी दुःखी म्हणत घोरें ।
अहंममतेचेनि थोरें । वोसणायें सादें ॥ ४९१ ॥
हा जनकु हे माता । हा मी गौर हीन पुरता ।
पुत्र वित्त कांता । माझें हें ना ॥ ४९२ ॥
ऐसिया वेंघोनि स्वप्ना । धांवत भवस्वर्गाचिया राना ।
तया चैतन्या नाम अर्जुना । क्षर पुरुषु गा ॥ ४९३ ॥
आतां ऐक क्षेत्रज्ञु येणें । नामें जयातें बोलणें ।
जग जीवु कां म्हणे । जिये दशेतें ॥ ४९४ ॥
जो आपुलेनि विसरें । सर्व भूतत्वें अनुकरें ।
तो आत्मा बोलिजे क्षरें । पुरुष नामें ॥ ४९५ ॥
जे तो वस्तुस्थिती पुरता । म्हणौनि आली पुरुषता ।
वरी देहपुरीं निदैजतां । पुरुषनामें ॥ ४९६ ॥
आणि क्षरपणाचा नाथिला । आळु यया ऐसेनि आला ।
जे उपाधींचि आतला । म्हणौनियां ॥ ४९७ ॥

जैसी खळाळीचिया उदका- । सरसीं आंदोळे चंद्रिका ।
तैसा विकारां औपाधिका । ऐसाचि गमे ॥ ४९८ ॥
कां खळाळु मोटका शोषे । आणि चंद्रिका तैं सरिसींच भ्रंशे ।
तैसा उपाधिनाशीं न दिसे । उपाधिकु ॥ ४९९ ॥
ऐसें उपाधीचेनि पाडें । क्षणिकत्व यातें जोडे ।
तेणें खोंकरपणें घडे । क्षर हें नाम ॥ ५०० ॥
एवं जीवचैतन्य आघवें । हें क्षर पुरुष जाणावें ।
आतां रूप करूं बरवें । अक्षरासी ॥ ५०१ ॥
तरी अक्षरु जो दुसरा । पुरुष पैं धनुर्धरा ।
तो मध्यस्थु गा गिरिवरां । मेरु जैसा ॥ ५०२ ॥
जे तो पृथ्वी पाताळ स्वर्गीं । इहीं न भेदे तिहीं भागीं ।
तैसा दोहीं ज्ञानाज्ञानांगीं । पडेना जो ॥ ५०३ ॥
ना यथार्थज्ञानें एक होणें । ना अन्यथात्वें दुजें घेणें ।
ऐसें निखिळ जें नेणणें । तेंचि तें रूप ॥ ५०४ ॥
पांसुता निःशेष जाये । ना घटभांडादि होये ।
तया मृत्पिंडा ऐसें आहे । मध्यस्थ जें ॥ ५०५ ॥
पैं आटोनि गेलिया सागरु । मग तरंगु ना नीरु ।
तया ऐशी अनाकारु । जे दशा गा ॥ ५०६ ॥
पार्था जागणें तरी बुडे । परी स्वप्नाचें कांहीं न मांडे ।
तैसिये निद्रे सांगडें । न्याहाळणें जें ॥ ५०७ ॥
विश्व आघवेंचि मावळे । आणि आत्मबोधु तरी नुजळे ।
तिये अज्ञानदशे केवळे । अक्षरु नाम ॥ ५०८ ॥
सर्वा कळीं सांडिलें जैसें । चंद्रपण उरे अंवसे।
रूप जाणावें तैसें । अक्षराचें ॥ ५०९ ॥
पैं सर्वोपाधिविनाशें। हे जीवदशा जेथ पैसे ।
फळपाकांत जैसें । झाड बीजीं ॥ ५१० ॥
तैसें उपाधी उपहित । थोकोनि ठाके जेथ ।
तयातें अव्यक्त । बोलती गा ॥ ५११ ॥
घन अज्ञान सुषुप्ती । तो बीजभावो म्हणती ।
येर स्वप्न हन जागृती । फळभावो तयाचा ॥ ५१२ ॥
जयासी कां बीजभावो । वेदांतीं केला ऐसा आवो ।
तो तया पुरुषा ठावो । अक्षराचा ॥ ५१३ ॥
जेथूनि अन्यथाज्ञान । फांकोनि जागृति स्वप्न ।
नानाबुद्धीचें रान । रिगालें असे ॥ ५१४ ॥
जीवत्व जेथुनी किरीटी । विश्व उठतचि उठी ।
ते उभय भेदांची मिठी । अक्षरु पुरुषु ॥ ५१५ ॥
येरु क्षर पुरुषु कां जनीं । जिहीं खेळे जागृतीं स्वप्नीं ।
तिया अवस्था जो दोन्ही । वियाला गा ॥ ५१६ ॥
पैं अज्ञानघनसुषुप्ती । ऐसैसी जे कां ख्याती ।
या उणी एकी प्राप्ती । ब्रह्माची जे ॥ ५१७ ॥
साचचि पुढती वीरा । जरी न येतां स्वप्न जागरा ।
तरी ब्रह्मभावो साचोकारा । म्हणों येता ॥ ५१८ ॥
परी प्रकृतिपुरुषें दोनी । अभ्रें जालीं जियें गगनीं ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञु स्वप्नीं । देखिला जियें ॥ ५१९ ॥
हें असो अधोशाखा । या संसाररूपा रुखा ।

मूळ तें रूप पुरुषा । अक्षराचें ॥ ५२० ॥
हा पुरुषु कां म्हणिजे । जे पूर्णपणेंचि निजें ।
पैं मायापुरीं पहुडिजे । तेणेंही बोलें ॥ ५२१ ॥
आणि विकारांची जे वारी । ते विपरीत ज्ञानाची परी ।
नेणिजे जिये माझारीं । ते सुषुप्ती गा हा ॥ ५२२ ॥
म्हणौनि यया आपैसें । क्षरणें या नसे ।
आणिकेंही हा न नाशे । ज्ञानाउणें ॥ ५२३ ॥
यालागीं हा अक्षरु । ऐसा वेदांतीं डगरु ।
केला देशी थोरु । सिद्धांताच्या ॥ ५२४ ॥
ऐसें जीवकार्य कारण । जया मायासंगुचि लक्षण ।
अक्षर पुरुषु जाण । चैतन्य तें ॥ ५२५ ॥

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ॥
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ १७॥

आतां अन्यथाज्ञानीं । या दोनी अवस्था जया जनीं ।
तया हरपती घनीं । अज्ञानतत्त्वीं ॥ ५२६ ॥
तें अज्ञान ज्ञानीं बुडालिया । ज्ञानें कीर्तिमुखत्व केलिया ।
जैसा वन्हि काष्ठ जाळूनियां । स्वयें जळे ॥ ५२७ ॥
तैसें अज्ञान ज्ञानें नेलें । आपण वस्तु देऊनि गेलें ।
ऐसें जाणणेंनिवीण उरलें । जाणतें जें ॥ ५२८ ॥
तें तो गा उत्तम पुरुषु । जो तृतीय कां निष्कर्षु ।
दोहींहून आणिकु । मागिला जो ॥ ५२९ ॥
सुषुप्तीं आणि स्वप्ना- । पासूनि बहुवें अर्जुना ।
जागणें जैसें आना । बोधाचेंचि ॥ ५३० ॥
कां रश्मी हन मृगजळा- । पासूनि अर्कमंडळा ।
अफाटु तेवीं वेगळा । उत्तमु गा ॥ ५३१ ॥
हें ना काष्ठींचा काष्ठाहुनी । अनारिसा जैसा वन्ही ।
तैसा क्षराक्षरापासुनी । आनचि तो ॥ ५३२ ॥
पैं ग्रासूनि आपली मर्यादा । एक करीत नदीनदां ।
उठी कल्पांतीं उदावादा । एकार्णवाचा ॥ ५३३ ॥
तैसें स्वप्न ना सुषुप्ती । ना जागराची गोठी आथी ।
जैसी गिळिली दिवोराती । प्रळयतेजें ॥ ५३४ ॥
मग एकपण ना दुजें । असें नाहीं हें नेणिजे ।
अनुभव निर्बुजे । बुडाला जेथें ॥ ५३५ ॥
ऐसें आथि जें कांहीं । तें तो उत्तम पुरुषु पाहीं ।
जें परमात्मा इहीं । बोलिजे नामीं ॥ ५३६ ॥
तेंही एथ न मिसळतां । बोलणें जीवत्वें पंडुसुता ।
जैसी बुडणेयाची वार्ता । थडियेचा कीजे ॥ ५३७ ॥
तैसें विवेकाचिये कांठीं । उभें ठाकलिया किरीटी ।
परावराचिया गोठी । करणें वेदां ॥ ५३८ ॥
म्हणौनि पुरुषु क्षराक्षरु । दोन्ही देखोनि अवरु ।
यातें म्हणती परु । आत्मरूप ॥ ५३९ ॥
अर्जुना ऐसिया परी । परमात्मा शब्दवरी ।

सूचिजे गा अवधारीं । पुरुषोत्तमु ॥ ५४० ॥
एऱ्हवीं न बोलणेंचि बोलणें । जेथिंचें सर्व नेणिवा जाणणें ।
कांहींच न होनि होणें । जे वस्तु गा ॥ ५४१ ॥
सोऽहं तेंही अस्तवलें । जेथ सांगतेंचि सांगणें जालें ।
द्रष्टत्वेंसी गेलें । दृश्य जेथ ॥ ५४२ ॥
आतां बिंबा आणि प्रतिबिंबा- । माजीं कैंची हें म्हणों नये प्रभा ? ।
जऱ्ही कैसेनि हे लाभा । जायेचि ना ॥ ५४३ ॥
कां घ्राणा फुला दोहीं । द्रुती असे जे माझारिलां ठायीं ।
ते न दिसे तरी नाहीं । ऐसें बोलों नये ॥ ५४४ ॥
तैसें द्रष्टा दृश्य हें जाये । मग कोण म्हणे काय आहे ।
हेंचि अनुभवें तेंचि पाहें । रूप तया ॥ ५४५ ॥
जो प्रकाश्येंवीण प्रकाशु । ईशितव्येंवीण ईशु ।
आपणेंनीचि अवकाशु । वसवीत असे जो ॥ ५४६ ॥
जो नादें ऐकिजता नादु । स्वादें चाखिजता स्वादु ।
जो भोगिजतसे आनंदु । आनंदेंचि ॥ ५४७ ॥
जो पूर्णतेचा परिणामु । पुरुषु गा पुरुषोत्तमु ।
विश्रांतीचाही विश्रामु । विराला जेथें ॥ ५४८ ॥
सुखासि सुख जोडिलें । जें तेज तेजासि सांपडलें ।
शून्यही बुडालें । महाशून्यीं जिये ॥ ५४९ ॥
जो विकासाहीवरी उरता । ग्रासातेंही ग्रासूनि पुरता ।
जो बहुतें पाडें बहुतां- । पासूनि बहु ॥ ५५० ॥
पैं नेणतयाप्रती । रुपेपणाची प्रतीती ।
रुपें न होनि शुक्ती । दावी जेवीं ॥ ५५१ ॥
कां नाना अलंकारदशे । सोनें न लपत लपालें असे ।
विश्व न होनियां तैसें । विश्व जो धरी ॥ ५५२ ॥
हें असो जलतरंगा । नाहीं सिनानेपण जेवीं गा ।
तेवीं दिसता प्रकाशु जगा । आपणचि जो ॥ ५५३ ॥
आपुलिया संकोचविकाशा । आपणचि रूप वीरेशा ।
हा जळीं चंद्र हन जैसा । समग्र गा ॥ ५५४ ॥
तैसा विश्वपणें कांहीं होये । विश्वलोपीं कहीं न जाये ।
जैसा रात्रीं दिवसें नोहे । द्विधा रवि ॥ ५५५ ॥
तैसा कांहींचि कोणीकडे । कायिसेनिहि वेंचीं न पडे ।
जयाचें सांगडें । जयासीचि ॥ ५५६ ॥

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥ १८॥

जो आपणपेंचि आपणया । प्रकाशीतसे धनंजया ।
काय बहु बोलों जया । नाहीं दुजें ॥ ५५७ ॥
तो गा मी निरुपाधिकु । क्षराक्षरोत्तमु एकु ।
म्हणौनि म्हणे वेद लोकु । पुरुषोत्तमु ॥ ५५८ ॥

यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।

स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥ १९॥

परी हें असो ऐसिया । मज पुरुषोत्तमातें धनंजया ।
जाणे जो पाहलेया । ज्ञानमित्रें ॥ ५५९ ॥
चेइलिया आपुलें ज्ञान । जैसें नाहींचि होय स्वप्न ।
तैसें स्फुरतें त्रिभुवन । वावों जालें ॥ ५६० ॥
कां हातीं घेतलिया माळा । फिटे सर्पाभासाचा कांटाळा ।
तैसा माझेनि बोधें टवाळा । नागवे तो ॥ ५६१ ॥
लेणें सोनेंचि जो जाणें । तो लेणेंपण तें वावो म्हणे ।
तेवीं मी जाणोनि जेणें । वाळिला भेदु ॥ ५६२ ॥
मग म्हणे सर्वत्र सच्चिदानंदु । मीचि एकु स्वतःसिद्धु ।
जो आपणेनसीं भेदु । नेणोनियां जाणे ॥ ५६३ ॥
तेणेंचि सर्व जाणितलें । हेंही म्हणणें थेंकुलें ।
जे तया सर्व उरलें । द्वैत नाहीं ॥ ५६४ ॥
म्हणौनि माझिया भजना । उचितु तोचि अर्जुना ।
गगन जैसें आलिंगना । गगनाचिया ॥ ५६५ ॥
क्षीरसागरा परगुणें । कीजे क्षीरसागरचिपणें ।
अमृतचि होऊनि मिळणें । अमृतीं जेवीं ॥ ५६६ ॥
साडेपंधरा मिसळावें । तैं साडेपंधरेंचि होआवें ।
तेवीं मी जालिया संभवे । भक्ति माझी ॥ ५६७ ॥
हां गा सिंधूसि आनी होती । तरी गंगा कैसेनि मिळती ? ।
म्हणौनि मी न होतां भक्ती । अन्वयो आहे ? ॥ ५६८ ॥
ऐसियालागीं सर्व प्रकारीं । जैसा कल्लोळु अनन्यु सागरीं ।
तैसा मातें अवधारीं । भजिन्नला जो ॥ ५६९ ॥
सूर्या आणि प्रभे । एकवंकी जेणें लोभें ।
तो पाडु मानूं लाभे । भजना तया ॥ ५७० ॥

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ ॥
एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात् कृतकृत्यश्च भारत ॥ २०॥
ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे पुरुषोत्तम योगोनाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

एवं कथिलयादारभ्य । हें जें सर्व शास्त्रैकलभ्य ।
उपनिषदां सौरभ्य । कमळदळां जेवीं ॥ ५७१ ॥
हें शब्दब्रह्माचें मथितें । श्रीव्यासप्रज्ञेचेनि हातें ।
मथुनि काढिलें आयितें । सार आम्हीं ॥ ५७२ ॥
जे ज्ञानामृताची जाह्नवी । जे आनंदचंद्रींची सतरावी ।
विचारक्षीरार्णवींची नवी । लक्ष्मी जे हे ॥ ५७३ ॥
म्हणौनि आपुलेनि पदें वर्णें । अर्थाचेनि जीवेंप्राणें ।
मीवांचोनि हों नेणें । आन कांहीं ॥ ५७४ ॥
क्षराक्षरत्वें समोर जालें । तयांचें पुरुषत्व वाळिलें ।
मग सर्वस्व मज दिधलें । पुरुषोत्तमीं ॥ ५७५ ॥
म्हणौनि जगीं गीता । मियां आत्मेनि पतिव्रता ।

जे हे प्रस्तुत तुवां आतां । आकर्णिली ॥ ५७६ ॥
साचचि बोलाचें नव्हे हें शास्त्र । पैं संसारु जिणतें हें शस्त्र ।
आत्मा अवतरविते मंत्र । अक्षरें इयें ॥ ५७७ ॥
परी तुजपुढां सांगितलें । तें अर्जुना ऐसें जालें ।
जें गौप्यधन काढिलें । माझें आजि ॥ ५७८ ॥
मज चैतन्यशंभूचा माथां । जो निक्षेपु होता पार्था ।
तया गौतमु जालासि आस्था- । निधी तूं गा ॥ ५७९ ॥
चोखटिवा आपुलिया । पुढिला उगाणा घेयावया ।
तया दर्पणाचीचि परी धनंजया । केली आम्हां ॥ ५८० ॥
कां भरलें चंद्रतारांगणीं । नभ सिंधू आपणयामाजीं आणी ।
तैसा गीतेसीं मी अंतःकरणीं । सूदला तुवां ॥ ५८१ ॥
जे त्रिविधमळिकटा । तूं सांडिलासि सुभटा ।
म्हणौनि गीतेसीं मज वसौटा । जालासि गा ॥ ५८२ ॥
परी हें बोलों काय गीता । जे हे माझी उन्मेषलता ।
जाणे तो समस्ता । मोहा मुके ॥ ५८३ ॥
सेविली अमृतसरिता । रोगु दवडूनि पंडुसुता ।
अमरपण उचितां । देऊनि घाली ॥ ५८४ ॥
तैसी गीता हे जाणितलिया । काय विस्मयो मोह जावया ।
परी आत्मज्ञानें आपणापयां । मिळिजे येथ ॥ ५८५ ॥
जया आत्मज्ञानाच्या ठायीं । कर्म आपुलेया जीविता पाहीं ।
होऊनियां उतराई । लया जाय ॥ ५८६ ॥
हरपलें दाऊनि जैसा । मागु सरे वीरविलासा ।
ज्ञानचि कळस वळघे तैसा । कर्मप्रासादाचा ॥ ५८७ ॥
म्हणौनि ज्ञानिया पुरुषा । कृत्य करूं सरलें देखा ।
ऐसा अनाथांचा सखा । बोलिला तो ॥ ५८८ ॥
तें श्रीकृष्णवचनामृत । पार्थी भरोनि असे वोसंडत ।
मग व्यासकृपा प्राप्त । संजयासी ॥ ५८९ ॥
तो धृतराष्ट्र राया । सूतसे पान करावया ।
म्हणौनि जीवितांतु तया । नोहेचि भारी ॥ ५९० ॥
एऱ्हवीं गीताश्रवण अवसरीं । आवडों लागतां अनधिकारी ।
परि सेखीं तेचि उजरी । पातला भली ॥ ५९१ ॥
जेव्हां द्राक्षीं दूध घातलें । तेव्हां वायां गेलें गमलें ।
परी फळपाकीं दुणावलें । देखिजे जेवीं ॥ ५९२ ॥
तैसी श्रीहरीवक्त्रींचीं अक्षरें । संजयें सांगितलीं आदरें ।
तिहीं अंधु तोही अवसरें । सुखिया जाला ॥ ५९३ ॥
तेंचि मऱ्हाटेनि विन्यासें । मियां उन्मेषें ठसेंठोंबसें ।
जी जाणें नेणें तैसें । निरोपिलें ॥ ५९४ ॥
सेवंतीये अरिसि कांहीं । आंग पाहतां विशेषु नाहीं ।
परी सौरभ्य नेलें तिहीं । भ्रमरीं जाणिजे ॥ ५९५ ॥
तैसें घडतें प्रमेय घेइजे । उणें तें मज देइजे ।
जें नेणणें हेंचि सहजें । रूप कीं बाळा ॥ ५९६ ॥
तरी नेणतें जऱ्ही होये । तऱ्ही देखोनि बाप कीं माये ।
हर्षे केंहि न समाये । चोज करिती ॥ ५९७ ॥
तैसें संत माहेर माझें । तुम्ही मिनलिया मी लाडैजें ।
तेंचि ग्रंथाचेनि व्याजें । जाणिजो जी ॥ ५९८ ॥

आतां विश्वात्मकु हा माझा । स्वामी श्रीनिवृत्तिराजा ।
तो अवधारू वा{क्} पूजा । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ५९९ ॥
इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां पंचदशोऽध्यायः ॥

ज्ञानेश्वरी/अध्याय सोळावा

< ज्ञानेश्वरी

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥
॥ अथ श्रीमद्भगवद्गीता ॥
। अथ षोडशोशोऽध्यायः - अध्याय सोळावा । ।
। दैवासुरसंपत्तिविभागयोगः ।

मावळवीत विश्वाभासु । नवल उदयला चंडांशु ।
अद्वयाब्जिनीविकाशु । वंदूं आतां ॥ १ ॥
जो अविद्याराती रुसोनियां । गिळी ज्ञानाज्ञानचांदणिया ।
जो सुदिनु करी ज्ञानियां । स्वबोधाचा ॥ २ ॥
जेणें विवळतिये सवळे । लाहोनि आत्मज्ञानाचे डोळे ।
सांडिती देहाहंतेचीं अविसाळें । जीवपक्षी ॥ ३ ॥
लिंगदेहकमळाचा । पोटीं वेंचु तया चिद्भ्रमराचा ।
बंदिमोक्षु जयाचा । उदैला होय ॥ ४ ॥
शब्दाचिया आसकडीं । भेद नदीच्या दोहीं थडीं ।
आरडाते विरहवेडीं । बुद्धिबोधु ॥ ५ ॥
तया चक्रवाकांचें मिथुन । सामरस्याचें समाधान ।
भोगवी जो चिद्गगन । भुवनदिवा ॥ ६ ॥
जेणें पाहालिये पाहांटे । भेदाची चोरवेळ फिटे ।
रिघती आत्मानुभववाटे । पांथिक योगी ॥ ७ ॥
जयाचेनि विवेककिरणसंगें । उन्मेखसूर्यकांतु फुणगे ।
दीपले जाळिती दांगें । संसाराचीं ॥ ८ ॥
जयाचा रश्मिपुंजु निबरु । होता स्वरूप उखरीं स्थिरु ।
ये महासिद्धीचा पूरु । मृगजळ तें ॥ ९ ॥
जो प्रत्यग्बोधाचिया माथया । सोऽहंतेचा मध्यान्हीं आलिया ।
लपे आत्मभ्रांतिछाया । आपणपां तळीं ॥ १० ॥
ते वेळीं विश्वस्वप्नासहितें । कोण अन्यथामती निद्रेतें ।
सांभाळी नुरेचि जेथें । मायाराती ॥ ११ ॥
म्हणौनि अद्वयबोधपाटणीं । तेथ महानंदाची दाटणी ।
मग सुखानुभूतीचीं घेणीं देणीं । मंदावो लागती ॥ १२ ॥
किंबहुना ऐसैसें । मुक्तकैवल्य सुदिवसें ।
सदा लाहिजे कां प्रकाशें । जयाचेनि ॥ १३ ॥
जो निजधामव्योमींचा रावो । उदैलाचि उदैजतखेंवो ।
फेडी पूर्वादि दिशांसि ठावो । उदोअस्तूचा ॥ १४ ॥
न दिसणें दिसणेंनसीं मावळवी । दोहीं झांकिलें ते सैंघ पालवी ।
काय बहु बोलों ते आघवी । उखाचि आनी ॥ १५ ॥
तो अहोरात्रांचा पैलकडु । कोणें देखावा ज्ञानमार्तंडु ।
जो प्रकाश्येंवीण सुरवाडु । प्रकाशाचा ॥ १६ ॥
तया चित्सूर्या श्रीनिवृत्ती । आतां नमों म्हणों पुढतपुढती ।
जे बाधका येइजतसे स्तुती । बोलाचिया ॥ १७ ॥
देवाचें महिमान पाहोनियां । स्तुति तरी येइजे चांगावया ।
जरी स्तव्यबुद्धीसीं लया । जाईजे कां ॥ १८ ॥
जो सर्वनेणिवां जाणिजे । मौनाचिया मिठीया वानिजे ।
कांहींच न होनि आणिजे । आपणपयां जो ॥ १९ ॥
तया तुझिया उद्देशासाठीं । पश्यंती मध्यमा पोटीं ।
सूनि परेसींही पाठीं । वैखरी विरे ॥ २० ॥

तया तूतें मी सेवकपणें । लेववीं बोलकेया स्तोत्राचें लेणें ।
हें उपसाहावेंही म्हणतां उणें । अद्वयानंदा ॥ २१ ॥
परी रंकें अमृताचा सागरु । देखिलिया पडे उचिताचा विसरु ।
मग करूं धांवे पाहुणेरु । शाकांचा तया ॥ २२ ॥
तेथ शाकुही कीर बहुत म्हणावा । तयाचा हर्षवेगुचि तो घ्यावा ।
उजळोनि दिव्यतेजा हातिवा । ते भक्तीचि पाहावी ॥ २३ ॥
बाळा उचित जाणणें होये । तरी बाळपणचि कें आहे ? ।
परी साचचि येरी माये । म्हणौनि तोषे ॥ २४ ॥
हां गा गांवरसें भरलें । पाणी पाठीं पाय देत आलें ।
तें गंगा काय म्हणितलें । परतें सर ? ॥ २५ ॥
जी भृगूचा कैसा अपकारु । कीं तो मानूनि प्रियोपचारु ।
तोषेचिना शारङ्गधरु । गुरुत्वासीं ? ॥ २६ ॥
कीं आंधारें खतेलें अंबर । झालेया दिवसनाथासमोर ।
तेणें तयातें पऱ्हा सर । म्हणितलें काई ? ॥ २७ ॥
तेवीं भेदबुद्धीचिये तुळे । घालूनि सूर्यश्लेषाचें कांटाळे ।
तुकिलासि तें येकी वेळे । उपसाहिजो जी ॥ २८ ॥
जिहीं ध्यानाचा डोळां पाहिलासी । वेदादि वाचां वानिलासी ।
जें उपसाहिलें तयासी । तें आम्हांही करीं ॥ २९ ॥
परी मी आजि तुझ्या गुणीं । लांचावलों अपराधु न गणीं ।
भलतें करीं परी अर्धधणीं । नुठी कदा ॥ ३० ॥
मियां गीता येणें नांवें । तुझें पसायामृत सुहावें ।
वानूं लाधलों तें दुणेन थावें । दैवलों दैवें ॥ ३१ ॥
माझिया सत्यवादाचें तप । वाचा केलें बहुत कल्प ।
तया फळाचें हें महाद्वीप । पातली प्रभु ॥ ३२ ॥
पुण्यें पोशिलीं असाधरणें । तियें तुझें गुण वानणें ।
देऊनि मज उत्तीर्णें । जालीं आजी ॥ ३३ ॥
जी जीवित्वाच्या आडवीं । आतुडलों होतों मरणगांवीं ।
ते अवदसाची आघवी । फेडिली आजी ॥ ३४ ॥
जे गीता येणें नांवें नावाणिगी । जे अविद्या जिणोनि दाटुगी ।
ते कीर्ती तुझी आम्हांजोगी । वानावया जाली ॥ ३५ ॥
पैं निर्धना घरीं वानिवसें । महालक्ष्मी येऊनि बैसे ।
तयातें निर्धन ऐसें । म्हणों ये काई ? ॥ ३६ ॥
कां अंधकाराचिया ठाया । दैवें सुर्यु आलिया ।
तो अंधारुचि जगा यया । प्रकाशु नोहे ? ॥ ३७ ॥
जया देवाची पाहतां थोरी । विश्व परमाणुही दशा न धरी ।
तो भावाचिये सरोभरी । नव्हेचि काई ? ॥ ३८ ॥
तैसा मी गीता वाखाणी । हे खपुष्पाची तुरंबणी ।
परी समर्थें तुवां शिरयाणी । फेडिली ते ॥ ३९ ॥
म्हणौनि तुझेनि प्रसादें । मी गीतापद्यें अगाधें ।
निरूपीन जी विशदें । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ४० ॥
तरी अध्यायीं पंधरावा । श्रीकृष्णें तया पांडवा ।
शास्त्रसिद्धांतु आघवा । उगाणिला ॥ ४१ ॥
जे वृक्षरूपक परीभाषा । केलें उपाधि रूप अशेषा ।
सद्वैद्यें जैसें दोषा । अंगलीना ॥ ४२ ॥
आणि कूटस्थु जो अक्षरु । दाविला पुरुषप्रकारु ।

तेणें उपहिताही आकारु । चैतन्या केला ॥ ४३ ॥
पाठीं उत्तम पुरुष । शब्दाचें करूनि मिष ।
दाविलें चोख । आत्मतत्त्व ॥ ४४ ॥
आत्मविषयीं आंतुवट । साधन जें आंगदट ।
ज्ञान हेंही स्पष्ट । चावळला ॥ ४५ ॥
म्हणौनि इये अध्यायीं । निरूप्य नुरेचि कांहीं ।
आतां गुरुशिष्यां दोहीं । स्नेहो लाहणा ॥ ४६ ॥
एवं इयेविषयीं कीर । जाणते बुझावले अपार ।
परी मुमुक्षु इतर । साकांक्ष जाले ॥ ४७ ॥
त्या मज पुरुषोत्तमा । ज्ञानें भेटे जो सुवर्मा ।
तो सर्वज्ञु तोचि सीमा । भक्तीचीही ॥ ४८ ॥
ऐसें हें त्रैलोक्यनायकें । बोलिलें अध्यायांत श्लोकें ।
तेथें ज्ञानचि बहुतेकें । वानिलें तोषें ॥ ४९ ॥
भरूनि प्रपंचाचा घोंटु । कीजे देखतांचि देखतया द्रष्टु ।
आनंदसाम्राज्यीं पाटु । बांधिजे जीवा ॥ ५० ॥
येवढेया लाठेपणाचा उपावो । आनु नाहींचि म्हणे देवो ।
हा सम्यक्ज्ञानाचा रावो । उपायांमाजीं ॥ ५१ ॥
ऐसे आत्मजिज्ञासु जे होते । तिहीं तोषलेनि चित्तें ।
आदरें तया ज्ञानातें । वोंवाळिलें जीवें ॥ ५२ ॥
आतां आवडी जेथ पडे । तयाचि अवसरीं पुढें पुढें ।
रिगों लागें हें घडे । प्रेम ऐसें ॥ ५३ ॥
म्हणौनि जिज्ञासूंच्या पैकीं । ज्ञानी प्रतीती होय ना जंव निकी ।
तंव योग क्षेमु ज्ञानविखीं । स्फुरेलचि कीं ॥ ५४ ॥
म्हणौनि तेंचि सम्यक् ज्ञान । कैसेनि होय स्वाधीन ।
जालिया वृद्धियत्न । घडेल केवीं ॥ ५५ ॥
कां उपजोंचि जें न लाहे । जें उपजलेंही अव्हांटा सूये ।
तें ज्ञानीं विरुद्ध काय आहे । हें जाणावें कीं ॥ ५६ ॥
मग जाणतयां जें विरू । तयाचीं वाट वाहती करूं ।
ज्ञाना हित तेंचि विचारूं । सर्वभावें ॥ ५७ ॥
ऐसा ज्ञानजिज्ञासु तुम्हीं समस्तीं । भावो जो धरिला असे चित्तीं ।
तो पुरवावया लक्ष्मीपती । बोलिजेल ॥ ५८ ॥
ज्ञानासि सुजन्म जोडे । आपली विश्रांतिही वरी वाढे ।
ते संपत्तीचे पवाडे । सांगिजेल दैवी ॥ ५९ ॥
आणि ज्ञानाचेनि कामाकारें । जे रागद्वेषांसि दे थारे ।
तिये आसुरियेहि घोरे । करील रूप ॥ ६० ॥
सहज इष्टानिष्टकरणी । दोघीचि इया कवतुकिणी ।
हे नवमाध्यायीं उभारणी । केली होती ॥ ६१ ॥
तेथ साउमा घेयावया उवावो । तंव वोडवला आन प्रस्तावो ।
तरी तयां प्रसंगें आतां देवो । निरूपीत असे ॥ ६२ ॥
तया निरूपणाचेनि नांवें । अध्याय पद सोळावें ।
लावणी पाहतां जाणावें । मागिलावरी ॥ ६३ ॥
परी हें असो आतां प्रस्तुतीं । ज्ञानाच्या हिताहितीं ।
समर्था संपत्ती । इयाचि दोन्ही ॥ ६४ ॥
जे मुमुक्षुमार्गींची बोळावी । जे मोहरात्रीची धर्मदिवी ।
ते आधीं तंव दैवी । संपत्ती ऐका ॥ ६५ ॥

जेथ एक एकातें पोखी । ऐसे बहुत पदार्थ येकीं ।
संपादिजती ते लोकीं । संपत्ति म्हणिजे ॥ ६६ ॥
ते दैवी सुखसंभवी । तेथ दैवगुणें येकोपजीवीं ।
जाली म्हणौनि दैवी । संपत्ति हे ॥ ६७ ॥

श्री भगवानुवाच ।
अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवं ॥ १॥

आतां तयाचि दैवगुणां- । माजीं धुरेचा बैसणा ।
बैसे तया आकर्णा । अभय ऐसें ॥ ६८ ॥
तरी न घालूनि महापुरीं । न घेपे बुडणयाची शियारी ।
कां रोगु न गणिजे घरीं । पथ्याचिया ॥ ६९ ॥
तैसा कर्माकर्माचिया मोहरा । उठूं नेदूनि अहंकारा ।
संसाराचा दरारा । सांडणें येणें ॥ ७० ॥
अथवा ऐक्यभावाचेनि पैसें । दुजे मानूनि आत्मा ऐसें ।
भयवार्ता देशें । दवडणें जें ॥ ७१ ॥
पाणी बुड{ऊं} ये मिठातें । तंव मीठचि पाणी आतें ।
तेवीं आपण जालेनि अद्वैतें । नाशे भय ॥ ७२ ॥
अगा अभय येणें नांवें । बोलिजे तें हें जाणावें ।
सम्यक्ज्ञानाचें आघवें । धांवणें हें ॥ ७३ ॥
आतां सत्त्वशुद्धी जे म्हणिजे । ते ऐशा चिन्हीं जाणिजे ।
तरी जळे ना विझे । राखोंडी जैसी ॥ ७४ ॥
कां पाडिवा वाढी न मगे । अंवसे तुटी सांडूनि मागे ।
माजीं अतिसूक्ष्म अंगें । चंद्रु जैसा राहे ॥ ७५ ॥
नातरी वार्षिया नाहीं मांडिली । ग्रीष्में नाहीं सांडिली ।
माजीं निजरूपें निवडली । गंगा जैसी ॥ ७६ ॥
तैसी संकल्पविकल्पाची वोढी । सांडूनि रजतमाची कावडी ।
भोगितां निजधर्माची आवडी । बुद्धि उरे ॥ ७७ ॥
इंद्रियवर्गीं दाखविलिया । विरुद्धा अथवा भलीया ।
विस्मयो कांहीं केलिया । नुठी चित्तीं ॥ ७८ ॥
गांवा गेलिया वल्लभु । पतिव्रतेचा विरहक्षोभु ।
भलतेसणी हानिलाभु । न मनीं जेवीं ॥ ७९ ॥
तेवीं सत्स्वरूप रुचलेपणें । बुद्धी जें ऐसें अनन्य होणें ।
ते सत्त्वशुद्धी म्हणे । केशिहंता ॥ ८० ॥
आतां आत्मलाभाविखीं । ज्ञानयोगामाजीं एकीं ।
जे आपुलिया ठाकी । हांवें भरे ॥ ८१ ॥
तेथ सगळिये चित्तवृत्ती । त्यागु करणें या रीती ।
निष्कामें पूर्णाहुती । हुताशीं जैसी ॥ ८२ ॥
कां सुकुळीनें आपुली । आत्मजा सत्कुळींचि दिधली ।
हें असो लक्ष्मी स्थिरावली । मुकुंदीं जैसी ॥ ८३ ॥
तैसे निर्विकल्पपणें । जें योगज्ञानींच या वृत्तिक होणें ।
तो तिजा गुण म्हणे । श्रीकृष्णनाथु ॥ ८४ ॥
आतां देहवाचाचित्तें । यथासंपन्नें वित्तें ।

वैरी जालियाही आर्तातें । न वंचणे जें कां ॥ ८५ ॥
पत्र पुष्प छाया । फळें मूळ धनंजया ।
वाटेचा न चुके आलिया । वृक्षु जैसा ॥ ८६ ॥
तैसें मनौनि धनधान्यवरी । विद्यमानें आल्या अवसरीं ।
श्रांताचिये मनोहारीं । उपयोगा जाणें ॥ ८७ ॥
तयां नांव जाण दान । जें मोक्षनिधानाचें अंजन ।
हें असो आइक चिन्ह । दमाचें तें ॥ ८८ ॥
तरी विषयेंद्रियां मिळणी । करूनि घापे वितुटणी ।
जैसें तोडिजे खड्गपाणी । पारकेया ॥ ८९ ॥
तैसा विषयजातांचा वारा । वाजों नेदिजे इंद्रियद्वारां ।
इये बांधोनि प्रत्याहारा । हातीं वोपी ॥ ९० ॥
आंतुला चित्ताचें अंगवरीं । प्रवृत्ति पळे पर बाहेरी ।
आगी सुयिजे दाहींहि द्वारीं । वैराग्याची ॥ ९१ ॥
श्वासोश्वासाहुनी बहुवसें । व्रतें आचरे खरपुसें ।
वोसंतिता रात्रिदिवसें । नाराणुक जया ॥ ९२ ॥
पैं दमु ऐसा म्हणिपे । तो हा जाण स्वरूपें ।
यागार्थुही संक्षेपें । सांगों ऐक ॥ ९३ ॥
तरी ब्राह्मण करूनि धुरे । स्त्रियादिक पैल मेरे ।
माझारीं अधिकारें । आपुलालेनि ॥ ९४ ॥
जया जे सर्वोत्तम । भजनीय देवताधर्म ।
ते तेणें यथागम । विधी यजिजे ॥ ९५ ॥
जैसा द्विज षट्कर्मे करी । शूद्र तयातें नमस्कारी ।
कीं दोहींसही सरोभरी । निपजे यागु ॥ ९६ ॥
तैसें अधिकारपर्यालोचें । हें यज्ञ करणें सर्वांचें ।
परी विषय विष फळाशेचें । न घापे माजीं ॥ ९७ ॥
आणि मी कर्ता ऐसा भावो । नेदिजे देहाचेनि द्वारें जावों ।
ना वेदाज्ञेसि तरी ठावो । होइजे स्वयें ॥ ९८ ॥
अर्जुना एवं यज्ञु । सर्वत्र जाण साज्ञु ।
कैवल्यमार्गींचा अभिज्ञु । सांगाती हा ॥ ९९ ॥
आतां चेंडुवें भूमी हाणिजे । नव्हे तो हाता आणिजे ।
कीं शेतीं बीं विखुरिजे । परी पिकीं लक्ष ॥ १०० ॥
नातरी ठेविलें देखावया । आदर कीजे दिविया ।
कां शाखा फळें यावया । सिंपिजे मूळ ॥ १०१ ॥
हें बहु असो आरिसा । आपणपें देखावया जैसा ।
पुढतपुढती बहुवसा । उटिजे प्रीती ॥ १०२ ॥
तैसा वेदप्रतिपाद्यु जो ईश्वरु । तो होआवयालागीं गोचरु ।
श्रुतीचा निरंतरु । अभ्यासु करणें ॥ १०३ ॥
तेंचि द्विजांसीच ब्रह्मसूत्र । येरा स्तोत्र कां नाममंत्र ।
आवर्तवणें पवित्र । पावावया तत्त्व ॥ १०४ ॥
पार्था गा स्वाध्यावो । बोलिजे तो हा म्हणे देवो ।
आतां तप शब्दाभिप्रावो । आईक सांगों ॥ १०५ ॥
तरी दानें सर्वस्व देणें । वेंचणें तें व्यर्थ करणें ।
जैसे फळोनि स्वयें सुकणें । इंद्रावणी जेवीं ॥ १०६ ॥
नाना धूपाचा अग्निप्रवेशु । कनकीं तुकाचा नाशु ।
पितृपक्षु पोषिता ऱ्हासु । चंद्राचा जैसा ॥ १०७ ॥

तैसा स्वरूपाचिया प्रसरा -। लागीं प्राणेंद्रियशरीरां ।
आटणी करणें जें वीरा । तेंचि तप ॥ १०८ ॥
अथवा अनारिसें । तपाचें रूप जरी असे ।
तरी जाण जेवीं दुधीं हंसें । सूदली चांचू ॥ १०९ ॥
तैसें देहजीवाचिये मिळणीं । जो उदयजत सूये पाणी ।
तो विवेक अंतःकरणीं । जागवीजे ॥ ११० ॥
पाहतां आत्मयाकडे । बुद्धीचा पैसु सांकडें ।
सनिद्र स्वप्न बुडे । जागणीं जैसें ॥ १११ ॥
तैसा आत्मपर्यालोचु । प्रवर्ते जो साचु ।
तपाचा हा निर्वेचु । धनुर्धरा ॥ ११२ ॥
आतां बाळाच्या हितीं स्तन्य । जैसें नानाभूतीं चैतन्य ।
तैसें प्राणिमात्रीं सौजन्य । आर्जव तें ॥ ११३ ॥

अहिंसा सत्यमक्रोध्स्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ २॥

आणि जगाचिया सुखोद्देशें । शरीरवाचामानसें ।
राहाटणें तें अहिंसे । रूप जाण ॥ ११४ ॥
आतां तीख होऊनि मवाळ । जैसें जातीचें मुकुळ ।
कां तेज परी शीतळ । शशांकाचें ॥ ११५ ॥
शके दावितांचि रोग फेडूं । आणि जिभे तरी नव्हे कडु ।
ते वोखदु नाहीं मा घडू । उपमा कैंची ॥ ११६ ॥
तरी मऊपणें बुबुळे । झगडतांही परी नाडळे ।
एऱ्हवीं फोडी कोंराळें । पाणी जैसें ॥ ११७ ॥
तैसें तोडावया संदेह । तीख जैसें कां लोह ।
श्राव्यत्वें तरी माधुर्य । पायीं घालीं ॥ ११८ ॥
ऐकों ठातां कौतुकें । कानातें निघती मुखें ।
जें साचारिवेचेनि बिकें । ब्रह्मही भेदी ॥ ११९ ॥
किंबहुना प्रियपणे । कोणातेंही झक{ऊं} नेणे ।
यथार्थ तरी खुपणें । नाहीं कवणा ॥ १२० ॥
एऱ्हवीं गोरी कीर काना गोड । परी साचाचा पाखाळीं कीड ।
आगीचें करणें उघड । परी जळों तें साच ॥ १२१ ॥
कानीं लागतां महूर । अर्थें विभांडी जिव्हार ।
तें वाचा नव्हे सुंदर । लांवचि पां ॥ १२२ ॥
परी अहितीं कोपोनि सोप । लालनीं मऊ जैसें पुष्प ।
तिये मातेचें स्वरूप । जैसें कां होय ॥ १२३ ॥
तैसें श्रवणसुख चतुर । परीणमोनि साचार ।
बोलणें जें अविकार । तें सत्य येथें ॥ १२४ ॥
आतां घालितांही पाणी । पाषाणीं न निघे आणी ।
कां मथिलिया लोणी । कांजी नेदी ॥ १२५ ॥
त्वचा पायें शिरीं । हालेयाही फडे न करी ।
वसंतींही अंबरीं । न होती फुलें ॥ १२६ ॥
नाना रंभेचेनिही रूपें । शुकीं नुठिजेचि कंदर्पें ।
कां भस्मीं वन्हि न उद्दीपे । घृतेंही जेवीं ॥ १२७ ॥

तेवींचि कुमारु क्रोधें भरे । तैसिया मंत्राचीं बीजाक्षरें ।
तियें निमित्तेंही अपारें । मीनलिया ॥ १२८ ॥
परी धातयाही पायां पडतां । नुठी गतायु पंडुसुता ।
तैसी नुपजे उपजवितां । क्रोधोर्मी गा ॥ १२९ ॥
अक्रोधत्व ऐसें । नांव तें ये दशे ।
जाण ऐसें श्रीनिवासें । म्हणितलें तया ॥ १३० ॥
आतां मृत्तिकात्यागें घटु । तंतुत्यागें पटु ।
त्यजिजे जेवीं वटु । बीजत्यागें ॥ १३१ ॥
कां त्यजुनि भिंतिमात्र । त्यजिजे आघवेंचि चित्र ।
कां निद्रात्यागें विचित्र । स्वप्नजाळ ॥ १३२ ॥
नाना जळत्यागें तरंग । वर्षात्यागें मेघ ।
त्यजिजती जैसे भोग । धनत्यागें ॥ १३३ ॥
तेवीं बुद्धिमंतीं देहीं । अहंता सांडूनि पाहीं ।
सांडिजे अशेषही । संसारजात ॥ १३४ ॥
तया नांव त्यागु । म्हणे तो यज्ञांगु ।
हे मानूनि सुभगु । पार्थु पुसे ॥ १३५ ॥
आतां शांतीचें लिंग । तें व्यक्त मज सांग ।
देवो म्हणती चांग । अवधान देईं ॥ १३६ ॥
तरी गिळोनि ज्ञेयातें । ज्ञाता ज्ञानही माघौतें ।
हारपें निरुतें । ते शांति पैं गा ॥ १३७ ॥
जैसा प्रळयांबूचा उभडु । बुडवूनि विश्वाचा पवाडु ।
होय आपणपें निबिडु । आपणचि ॥ १३८ ॥
मग उगम ओघ सिंधु । हा नुरेचि व्यवहारभेदु ।
परी जलैक्याचा बोधु । तोही कवणा ? ॥ १३९ ॥
तैसी ज्ञेया देतां मिठी । ज्ञातृत्वही पडे पोटीं ।
मग उरे तेंचि किरीटी । शांतीचें रूप ॥ १४० ॥
आतां कदर्थवीत व्याधी । बळीकरणाचिया आधीं ।
आपपरु न शोधी । सद्वैद्यु जैसा ॥ १४१ ॥
का चिखलीं रुतली गाये । धडभाकड न पाहे ।
जो तियेचिया ग्लानी होये । कालाभुला ॥ १४२ ॥
नाना बुडतयातें सकरुणु । न पुसे अंत्यजु कां ब्राह्मणु ।
काढूनि राखे प्राणु । हेंचि जाणे ॥ १४३ ॥
कीं माय वनीं पापियें । उघडी केली विपायें ।
ते नेसविल्यावीण न पाहे । शिष्टु जैसा ॥ १४४ ॥
तैसे अज्ञानप्रमादादिकीं । कां प्राक्तनहीन सदोखीं ।
निंदत्वाच्या सर्वविखीं । खिळिले जे ॥ १४५ ॥
तयां आंगीक आपुलें । देऊनियां भलें ।
विसरविजती सलें । सलतीं तियें ॥ १४६ ॥
अगा पुढिलाचा दोखु । करूनि आपुलिये दिठी चोखु ।
मग घापे अवलोकु । तयावरी ॥ १४७ ॥
जैसा पुजूनि देवो पाहिजे । पेरूनि शेता जाइजे ।
तोषौनि प्रसादु घेइजे । अतिथीचा ॥ १४८ ॥
तैसें आपुलेनि गुणें । पुढिलाचें उणें ।
फेडुनियां पाहणें । तयाकडे ॥ १४९ ॥
वांचूनि न विंधिजें वर्मीं । नातुडविजे अकर्मीं ।

न बोलविजे नामीं । सदोषीं तिहीं ॥ १५० ॥
वरी कोणे एकें उपायें । पडिलें तें उभें होये ।
तेंच कीजे परी घाये । नेदावे वर्मी ॥ १५१ ॥
पैं उत्तमाचियासाठीं । नीच मानिजे किरीटी ।
हें वांचोनि दिठी । दोषु न घेपे ॥ १५२ ॥
अगा अपैशून्याचें लक्षण । अर्जुना हें फुडें जाण ।
मोक्षमार्गीचें सुखासन । मुख्य हें गा ॥ १५३ ॥
आतां दया ते ऐसी । पूर्णचंद्रिका जैसी ।
निववितां न कडसी । सानें थोर ॥ १५४ ॥
तैसें दुःखिताचें शिणणें । हिरतां सकणवपणें ।
उत्तमाधम नेणें । विवंचूं गा ॥ १५५ ॥
पैं जगीं जीवनासारिखें । वस्तु अंगवरी उपखें ।
परी जातें जीवित राखे । तृणाचेंहि ॥ १५६ ॥
तैसें पुढिलाचेनि तापें । कळवळलिये कृपें ।
सर्वस्वेंसीं दिधलेंहि आपणपें । थोडेंचि गमे ॥ १५७ ॥
निम्न भरलियाविणें । पाणी ढळोंचि नेणे ।
तेवीं श्रांता तोषौनि जाणें । सामोरें पां ॥ १५८ ॥
पैं पायीं कांटा नेहटे । तंव व्यथा जीवीं उमटे ।
तैसा पोळे संकटें । पुढिलांचेनि ॥ १५९ ॥
कां पावो शीतळता लाहे । कीं ते डोळ्याचिलागीं होये ।
तैसा परसुखें जाये । सुखावतु ॥ १६० ॥
किंबहुना तृषितालागीं । पाणी आरायिलें असे जगीं ।
तैसें दुःखितांचे सेलभागीं । जिणें जयाचें ॥ १६१ ॥
तो पुरुषु वीरराया । मूर्तिमंत जाण दया ।
मी उदयजतांचि तया । ऋणिया लाभें ॥ १६२ ॥
आतां सूर्यासि जीवें । अनुसरलिया राजीवें ।
परी तें तो न शिवे । सौरभ्य जैसें ॥ १६३ ॥
कां वसंताचिया वाहाणीं । आलिया वनश्रीच्या अक्षौहिणी ।
ते न करीतुचि घेणी । निगाला तो ॥ १६४ ॥
हें असो महासिद्धीसी । लक्ष्मीही आलिया पाशीं ।
परी महाविष्णु जैसी । न गणीच ते ॥ १६५ ॥
तैसे ऐहिकींचे कां स्वर्गींचे । भोग पाईक जालिया इच्छेचे ।
परी भोगावे हें न रुचे । मनामाजीं ॥ १६६ ॥
बहुवें काय कौतुकीं । जीव नोहे विषयाभिलाखी ।
अलोलुप्त्वदशा ठाउकी । जाण ते हे ॥ १६७ ॥
आतां माशियां जैसें मोहळ । जळचरां जेवीं जळ ।
कां पक्षियां अंतराळ । मोकळें हें ॥ १६८ ॥
नातरी बाळकोद्देशें । मातेचें स्नेह जैसें ।
कां वसंतीच्या स्पर्शे । मऊ मलयानिळु ॥ १६९ ॥
डोळ्यां प्रियाची भेटी । कां पिलियां कूर्मीची दिठी ।
तैसीं भूतमात्रीं राहटी । मवाळ ते ॥ १७० ॥
स्पर्शें अतिमृदु । मुखीं घेतां सुस्वादु ।
घ्राणासि सुगंधु । उजाळु आंगें ॥ १७१ ॥
तो आवडे तेवढा घेतां । विरुद्ध जरी न होतां ।
तरी उपमे येता । कापूर कीं ॥ १७२ ॥

परी महाभूतें पोटीं वाहे । तेवींचि परमाणूमाजीं सामाये ।
या विश्वानुसार होये । गगन जैसें ॥ १७३ ॥
काय सांगों ऐसें जिणें । जें जगाचेनि जीवें प्राणें ।
तया नांव म्हणें । मार्दव मी ॥ १७४ ॥
आतां पराजयें राजा । जैसा कदर्थिजे लाजा ।
कां मानिया निस्तेजा । निकृष्टास्तव ॥ १७५ ॥
नाना चांडाळ मंदिराशीं । अवचटें आलिया संन्याशी ।
मग लाज होय जैसी । उत्तमा तया ॥ १७६ ॥
क्षत्रिया रणीं पळोनि जाणें । तें कोण साहे लाजिरवाणें ।
कां वैधव्यें पाचारणें । महासतियेतें ॥ १७७ ॥
रूपसा उदयलें कुष्ट । संभावितां कुटीचें बोट ।
तया लाजा प्राणसंकट । होय जैसें ॥ १७८ ॥
तैसें औटहातपणें । जें शव होऊनि जिणें ।
उपजों उपजों मरणें । नावानावा ॥ १७९ ॥
तियें गर्भमेदमुसें । रक्तमूत्ररसें ।
वोंतीव होऊनि असे । तें लाजिरवाणें ॥ १८० ॥
हें बहु असो देहपणें । नामरूपासि येणें ।
नाहीं गा लाजिरवाणें । तयाहूनी ॥ १८१ ॥
ऐसैसिया अवकळा । घेपे शरीराचा कंटाळा ।
ते लाज पैं निर्मळा । निसुगा गोड ॥ १८२ ॥
आतां सूत्रतंतु तुटलिया । चेष्टाचि ठाके सायखडिया ।
तैसें प्राणजयें कर्मेंद्रियां । खुंटे गती ॥ १८३ ॥
कीं मावळलिया दिनकरु । सरे किरणांचा प्रसरु ।
तैसा मनोजयें प्रकारु । ज्ञानेंद्रियांचा ॥ १८४ ॥
एवं मनपवननियमें । होती दाही इंद्रियें अक्षमें ।
तें अचापल्य वर्मे । येणें होय ॥ १८५ ॥

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।
भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ ३॥

आतां ईश्वरप्राप्तीलागीं । प्रवर्ततां ज्ञानमार्गीं ।
धिंवसेयाचि आंगी । उणीव नोहे ॥ १८६ ॥
वोखटें मरणा{ऐ}सें । तेंही आलें अग्निप्रवेशें ।
परी प्राणेश्वरोद्देशें । न गणीचि सती ॥ १८७ ॥
तैसें आत्मनाथाचिया आधी । लाऊनि विषयविषाची बाधी ।
धांवों आवडे पाणधी । शून्याचिये ॥ १८८ ॥
न ठाके निषेधु आड । न पडे विधीची भीड ।
नुपजेचि जीवीं कोड । महासिद्धीचें ॥ १८९ ॥
ऐसें ईश्वराकडे निज । धांवे आपसया सहज ।
तया नांव तेज । आध्यात्मिक तें ॥ १९० ॥
आतां सर्वही साहातिया गरिमा । गर्वा न ये तेचि क्षमा ।
जैसें देह वाहोनि रोमा । वाहणें नेणें ॥ १९१ ॥
आणि मातलिया इंद्रियांचे वेग । कां प्राचीनें खवळले रोग ।
अथवा योगवियोग । प्रियाप्रियांचे ॥ १९२ ॥

यया आघवियांचाचि थोरु । एके वेळे आलिया पूरु ।
तरी अगस्त्य कां होऊनि धीरु । उभा ठाके ॥ १९३ ॥
आकाशीं धूमाची रेखा । उठिली बहुवा आगळिका ।
ते गिळी येकी झुळुका । वारा जेवीं ॥ १९४ ॥
तैसें अधिभूताधिदैवां । अध्यात्मादि उपद्रवां ।
पातलेयां पांडवा । गिळुनि घाली ॥ १९५ ॥
ऐसें चित्तक्षोभाच्या अवसरीं । उचलूनि धैर्या जें चांगावें करी ।
धृति म्हणिपे अवधारीं । तियेतें गा ॥ १९६ ॥
आतां निर्वाळूनि कनकें । भरिला गांगें पीयूखें ।
तया कलशाचियासारिखें । शौच असें ॥ १९७ ॥
जे आंगीं निष्काम आचारु । जीवीं विवेकु साचारु ।
तो सबाह्य घडला आकारु । शुचित्वाचाचि ॥ १९८ ॥
कां फेडित पाप ताप । पोखीत तीरींचे पादप ।
समुद्रा जाय आप । गंगेचें जैसें ॥ १९९ ॥
कां जगाचें आंध्य फेडितु । श्रियेचीं राउळें उघडितु ।
निघे जैसा भास्वतु । प्रदक्षिणे ॥ २०० ॥
तैसीं बांधिलीं सोडिता । बुडालीं काढिता ।
सांकडी फेडिता । आर्तांचिया ॥ २०१ ॥
किंबहुना दिवसराती । पुढिलांचें सुख उन्नति ।
आणित आणित स्वार्थी । प्रवेशिजे ॥ २०२ ॥
वांचूनि आपुलिया काजालागीं । प्राणिजाताच्या अहितभागीं ।
संकल्पाचीही आडवंगी । न करणें जें ॥ २०३ ॥
पैं अद्रोहत्व ऐशिया गोष्टी । ऐकसी जिया किरीटी ।
तें सांगितलें हें दिठी । पाहों ये तैसें ॥ २०४ ॥
आणि गंगा शंभूचा माथां । पावोनि संकोचे जेवीं पार्था ।
तेवीं मान्यपणें सर्वथा । लाजणें जें ॥ २०५ ॥
तें हें पुढत पुढती । अमानित्व जाण सुमती ।
मागां सांगितलेंसे किती । तेंचि तें बोलों ॥ २०६ ॥
एवं इहीं सव्विसें । ब्रह्मसंपदा हे वसत असे ।
मोक्षचक्रवर्तीचें जैसें । अग्रहार होय ॥ २०७ ॥
नाना हे संपत्ति दैवी । या गुणतीर्थांची नीच नवी ।
निर्विण्णसगरांची दैवी । गंगाचि आली ॥ २०८ ॥
कीं गणकुसुमांची माळा । हे घेऊनि मुक्तिबाळा ।
वैराग्यनिरपेक्षाचा गळा । गिंवसीत असे ॥ २०९ ॥
कीं सव्विसें गुणज्योती । इहीं उजळूनि आरती ।
गीता आत्मया निजपती । नीरांजना आली ॥ २१० ॥
उगळितें निर्मळें । गुण इयेंचि मुक्ताफळें ।
दैवी शुक्तिकळें । गीतार्णवींची ॥ २११ ॥
काय बहु वानूं ऐसी । अभिव्यक्ती ये अपैसी ।
केलें दैवी गुणराशी । संपत्तिरूप ॥ २१२ ॥
आतां दुःखाची आंतुवट वेली । दोषकाट्यांची जरी भरली ।
तरी निजाभिधानी घाली । आसुरी ते ॥ २१३ ॥
पैं त्याज्य त्यजावयालागीं । जाणावी जरी अनुपयोगी ।
तरी ऐका ते चांगी । श्रोत्रशक्ती ॥ २१४ ॥
तरी नरकव्यथा थोरी । आणावया दोषींघोरीं ।

मेळु केला ते आसुरी । संपत्ति हे ॥ २१५ ॥
नाना विषवर्गु एकवटु । तया नांव जैसा बासटु ।
आसुरी संपत्ती हा खोटु । दोषांचा तैसा ॥ २१६ ॥

दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥ ४॥

तरी तयाचि असुरां । दोषांमाजीं जया वीरा ।
वाडपणाचा डांगोरा । तो दंभु ऐसा ॥ २१७ ॥
जैसी आपुली जननी । नग्न दाविलिया जनीं ।
ते तीर्थचि परी पतनीं । कारण होय ॥ २१८ ॥
कां विद्या गुरूपदिष्टा । बोभाइलिया चोहटां ।
तरी इष्टदा परी अनिष्टा । हेतु होती ॥ २१९ ॥
पैं आंगें बुडतां महापूरीं । जे वेगें काढी पैलतीरीं ।
ते नांवचि बांधिलिया शिरीं । बुडवी जैसी ॥ २२० ॥
कारण जें जीविता । तें वानिलें जरी सेवितां ।
तरी अन्नचि पंडुसुता । होय विष ॥ २२१ ॥
तैसा दृष्टादृष्टाचा सखा । धर्मु जाला तो फोकारिजे देखा ।
तरी तारिता तोचि दोखा- । लागीं होय ॥ २२२ ॥
म्हणौनि वाचेचा चौबारा । घातलिया धर्माचा पसारा ।
धर्मुचि तो अधर्मु होय वीरा । तो दंभु जाणे ॥ २२३ ॥
आतां मूर्खाचिये जिभे । अक्षरांचा आंबुखा सुभे ।
आणि तो ब्रह्मसभे । न रिझे जैसा ॥ २२४ ॥
कां मादुरी लोकांचा घोडा । गजपतिही मानी थोडा ।
कां कांटियेवरिल्या सरडा । स्वर्गुही नीच ॥ २२५ ॥
तृणाचेनि इंधनें । आगी धांवे गगनें ।
थिल्लरबळें मीनें । न गणिजे सिंधु ॥ २२६ ॥
तैसा माजे स्त्रिया धनें । विद्या स्तुती बहुतें मानें ।
एके दिवसींचेनि परान्नें । अल्पकु जैसा ॥ २२७ ॥
अभ्रच्छायेचिया जोडी । निदैवु घर मोडी ।
मृगांबु देखोनि फोडी । पणियाडें मूर्ख ॥ २२८ ॥
किंबहुना ऐसैसें । उतणें जें संपत्तिमिसें ।
तो दर्पु गा अनारिसें । न बोलें घेईं ॥ २२९ ॥
आणि जगा वेदीं विश्वासु । आणि विश्वासीं पूज्य ईशु ।
जगीं एक तेजसु । सूर्युचि हा ॥ २३० ॥
जगस्पृहे आस्पद । एक सार्वभौमपद ।
न मरणें निर्विवाद । जगा पढियें ॥ २३१ ॥
म्हणौनि जग उत्साहें । यातें वानूं जाये ।
कीं तें आइकोनि मत्सरु वाहे । फुगों लागे ॥ २३२ ॥
म्हणे ईश्वरातें खायें । तया वेदा विष सूयें ।
गौरवामाजीं त्राये । भंगीत असे ॥ २३३ ॥
पतंगा नावडे ज्योती । खद्योता भानूची खंती ।
टिटिभेनें आपांपती । वैरी केला ॥ २३४ ॥
तैसा अभिमानाचेनि मोहें । ईश्वराचेंही नाम न साहे ।

बापातें म्हणे मज हे । सवती जाली ॥ २३५ ॥
ऐसा मान्यतेचा पुष्टगंडु । तो अभिमानी परमलंडु ।
रौरवाचा रूढु । मार्गुचि पै ॥ २३६ ॥
आणि पुढिलांचें सुख । देखणियाचें होय मिख ।
चढे क्रोधाग्नीचें विख । मनोवृत्ती ॥ २३७ ॥
शीतळाचिये भेटी । तातला तेलीं आगी उठी ।
चंद्रु देखोनि जळे पोटीं । कोल्हा जैसा ॥ २३८ ॥
विश्वाचें आयुष्य जेणें उजळे । तो सूर्यु उदैला देखोनि सवळे ।
पापिया फुटती डोळे । डुडुळाचे ॥ २३९ ॥
जगाची सुखपहांट । चोरां मरणाहूनि निकृष्ट ।
दुधाचें काळकूट । होय व्याळीं ॥ २४० ॥
अगाधें समुद्रजळें । प्राशितां अधिक जळे ।
वडवाग्नी न मिळे । शांति कहीं ॥ २४१ ॥
तैसा विद्याविनोदविभवें । देखे पुढिलांचीं दैवें ।
तंव तंव रोषु दुणावे । क्रोधु तो जाण ॥ २४२ ॥
आणि मन सर्पाची कुटी । डोळे नाराचांची सुटी ।
बोलणें ते वृष्टी । इंगळांची ॥ २४३ ॥
येर जें क्रियाजात । तें तिखयाचें कर्वत ।
ऐसें सबाह्य खसासित । जयाचें गा ॥ २४४ ॥
तो मनुष्यांत अधमु जाण । पारुष्याचें अवतरण ।
आतां आइक खूण । अज्ञानाची ॥ २४५ ॥
तरी शीतोष्णस्पर्शा । निवाडु नेणें पाषाणु जैसा ।
कां रात्री आणि दिवसा । जात्यंधु तो ॥ २४६ ॥
आगी उठिला आरोगणें । जैसा खाद्याखाद्य न म्हणे ।
कां परिसा पाडु नेणें । सोनया लोहा ॥ २४७ ॥
नातरी नानारसीं । रिघोनि दर्वी जैसी ।
परी रसस्वादासी । चाखों नेणें ॥ २४८ ॥
कां वारा जैसा पारखी । नव्हेचि गा मार्गामार्गविखीं ।
तैसे कृत्याकृत्यविवेकीं । अंधपण जें ॥ २४९ ॥
हें चोख हें मैळ । ऐसें नेणोनियां बाळ ।
देखे तें केवळ । मुखींचि घाली ॥ २५० ॥
तैसें पापपुण्याचें खिचटें । करोनि खातां बुद्धिचेष्टे ।
कडु मधुर न वाटे । ऐसी जे दशा ॥ २५१ ॥
तिये नाम अज्ञान । या बोला नाहीं आन ।
एवं साही दोषांचें चिन्ह । सांगितलें ॥ २५२ ॥
इहींच साही दोषांगीं । हे आसुरी संपत्ति दाटुगी ।
जैसें थोर विषय सुभगे अंगीं । अंग सानें ॥ २५३ ॥
कां तिघा वन्हींच्या पांती । पाहतां थोडे ठाय गमती ।
परी विश्वही प्राणाहुती । करूं न पुरे ॥ २५४ ॥
धातयाही गेलिया शरण । त्रिदोषीं न चुके मरण ।
तया तिहींची दुणी जाण । साही दोष हे ॥ २५५ ॥
इहीं साही दोषीं संपूर्णीं । जाली इयेचि उभारणी ।
म्हणौनि आसुरी उणी । संपदा नव्हे ॥ २५६ ॥
परी क्रूरग्रहांची जैसी । मांदी मिळे एकेचि राशी ।
कां येती निंदकापासीं । अशेष पापें ॥ २५७ ॥

मरणाराचें आंग । पडिघाती अवघेचि रोग ।
कां कुमुहूर्तीं दुर्योग । एकवटती ॥ २५८ ॥
विश्वासला आतुडवीजे चोरा । शिणला सुइजे महापुरा ।
तैसें दोषीं इहीं नरा । अनिष्ट कीजे ॥ २५९ ॥
कां आयुष्य जातिये वेळे । शेळिये सातवेउळी मिळे ।
तैसे साही दोष सगळे । जोडती तया ॥ २६० ॥
मोक्षमार्गाकडे । जैं यांचा आंबुखा पडे ।
तैं न निघे म्हणौनि बुडे । संसारीं तो ॥ २६१ ॥
अधमां योनींच्या पाउटीं । उतरत जो किरीटी ।
स्थावरांही तळवटीं । बैसणें घे ॥ २६२ ॥
हें असो तयाच्या ठायीं । मिळोनि साही दोषीं इहीं ।
आसुरी संपत्ति पाहीं । वाढविजे ॥ २६३ ॥
ऐसिया या दोनी । संपदा प्रसिद्धा जनीं ।
सांगितलिया चिन्हीं । वेगळाल्या ॥ २६४ ॥

दैवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥ ५॥

इया दोन्हींमाजीं पहिली । दैवी जे म्हणितली ।
ते मोक्षसूर्यें पाहली । उखाचि जाण ॥ २६५ ॥
येरी जे दुसरी । संपत्ति कां आसुरी ।
ते मोहलोहाची खरी । सांखळी जीवां ॥ २६६ ॥
परी हें आइकोनि झणें । भय घेसी हो मनें ।
काय रात्रीचा दिनें । धाकु धरिजे ॥ २६७ ॥
हे आसुरी संपत्ति तया । बंधालागीं धनंजया ।
जो साही दोषां ययां । आश्रयो होय ॥ २६८ ॥
तूं तंव पांडवा । सांगितलेया दैवा ।
गुणनिधी बरवा । जन्मलासी ॥ २६९ ॥
म्हणौनि पार्था तूं या । दैवी संपत्ती स्वामिया ।
होऊनि यावें उवाया । कैवल्याचिया ॥ २७० ॥

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन् दैव आसुर एव च ।
दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे श्रुणु ॥ ६॥

आणि दैवां आसुरां । संपत्तिवंतां नरां ।
अनादिसिद्ध उजगरा । राहाटीचा आहे ॥ २७१ ॥
जैसें रात्रीच्या अवसरीं । व्यापारिजे निशाचरीं ।
दिवसा सुव्यवहारीं । मनुष्यादिकीं ॥ २७२ ॥
तैसिया आपुलालिया राहाटीं । वर्तती दोन्ही सृष्टी ।
दैवी आणि किरीटी । आसुरी येथ ॥ २७३ ॥
तेवींचि विस्तारूनि दैवी । ज्ञानकथनादि प्रस्तावीं ।
मागील ग्रंथीं बरवी । सांगितली ॥ २७४ ॥
आतां आसुरी जे सृष्टी । तेथिंची उपलऊं गोठी ।

अवधानाची दिठी । दे पां निकी ॥ २७५ ॥
तरी वाद्येंवीण नादु । नेदी कवणाही सादु ।
कां अपुष्पीं मकरंदु । न लभे जैसा ॥ २७६ ॥
तैसी प्रकृति हे आसुर । एकली नोहे गोचर ।
जंव एकाधें शरीर । माल्हातीना ॥ २७७ ॥
मग आविष्कारला लांकुडें । पावकु जैसा जोडे ।
तैसी प्राणिदेहीं सांपडे । आटोपली हे ॥ २७८ ॥
ते वेळीं जे वाढी ऊंसा । तेचि आंतुला रसा ।
देहाकारु होय तैसा । प्राणियांचा ॥ २७९ ॥
आतां तयाचि प्राणियां । रूप करूं धनंजया ।
घडले जे आसुरीया । दोषवृंदीं ॥ २८० ॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ ७॥

तरी पुण्यालागीं प्रवृत्ती । कां पापाविषयीं निवृत्ती ।
या जाणणेयाची राती । तयांचें मन ॥ २८१ ॥
निगणेया आणि प्रवेशा । चित्त नेदीतु आवेशा ।
कोशकिटु जैसा । जाचिन्नला पैं ॥ २८२ ॥
कां दिधलें मागुती येईल । कीं न ये हें पुढील ।
न पाहातां दे भांडवल । मूर्ख चोरां ॥ २८३ ॥
तैसिया प्रवृत्ति निवृत्ति दोनी । नेणिजती आसुरीं जनीं ।
आणि शौच ते स्वप्नीं । देखती ना ते ॥ २८४ ॥
काळिमा सांडील कोळसा । वरी चोखी होईल वायसा ।
राक्षसही मांसा । विटों शके ॥ २८५ ॥
परी आसुरां प्राणियां । शौच नाहीं धनंजया ।
पवित्रत्व जेवीं भांडिया । मद्याचिया ॥ २८६ ॥
वाढविती विधीची आस । कां पाहाती वडिलांची वास ।
आचाराची भाष । नेणतीचि ते ॥ २८७ ॥
जैसें चरणें शेळियेचें । कां धावणें वारियाचें ।
जाळणें आगीचें । भलतेउतें ॥ २८८ ॥
तैसें पुढां सूनि स्वैर । आचरती ते गा आसुर ।
सत्येंसि कीर वैर । सदाचि तयां ॥ २८९ ॥
जरी नांगिया आपुलिया । विंचू करी गुदगुलिया ।
तरी साचा बोली बोलिया । बोलती ते ॥ २९० ॥
आपानाचेनि तोंडें । जरी सुगंधा येणें घडे ।
तरी सत्य तयां जोडे । आसुरांतें ॥ २९१ ॥
ऐसें ते न करितां कांहीं । आंगेंचि वोखटे पाहीं ।
आतां बोलती ते नवाई । सांगिजैल ॥ २९२ ॥
एऱ्हवीं करेयाच्या ठायीं चांग । तें तयासि कैचें नीट आंग ।
तैसा आसुरांचा प्रसंग । प्रसंगें परीस ॥ २९३ ॥
उधवणीचें जेवीं तोंड । उभळी धुंवाचे उभड ।
हें जाणिजे तेवीं उघड । सांगों ते बोल ॥ २९४ ॥

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।
अपरस्परसंभूतं किमन्यत् कामहैतुकम् ॥ ८॥

तरी विश्व हा अनादि ठावो । येथ नियंता ईश्वररावो ।
चावडिये न्यावो अन्यावो । निवडी वेदु ॥ २९५ ॥
वेदीं अन्यायीं पडे । तो निरयभोगें दंडे ।
सन्यायी तो सुरवाडें । स्वर्गीं जिये ॥ २९६ ॥
ऐसी हे विश्वव्यवस्था । अनादि जे पार्था ।
इयेतें म्हणती ते वृथा । अवघेंचि हें ॥ २९७ ॥
यज्ञमूढ ठकिले यागीं । देवपिसें प्रतिमालिंगीं ।
नागविले भगवे योगी । समाधिभ्रमें ॥ २९८ ॥
येथ आपुलेनि बळें । भोगिजे जें जें वेंटाळें ।
हें वांचोनि वेगळें । पुण्य आहे ? ॥ २९९ ॥
ना अशक्तपणें आंगिकें । वेगळवेंटाळीं न टकें ।
ऐसा गादिजेवीण विषयसुखें । तेंचि पाप ॥ ३०० ॥
प्राण घेपती संपन्नांचे । ते पाप जरी साचें ।
तरी सर्वस्व हाता ये तयांचें । हें पुण्यफळ कीं ? ॥ ३०१ ॥
बळी अबळातें खाय । हेंचि बाधित जरी होय ।
तरी मासयां कां न होय । निसंतान ? ॥ ३०२ ॥
आणि कुळें शोधूनि दोन्ही । कुमारेंचि शुभलग्नीं ।
मेळवीजती प्रजासाधनीं । हेतु जरी ॥ ३०३ ॥
तरी पशुपक्षादि जाती । जया मिती नाहीं संतती ।
तयां कोणें प्रतिपत्तीं । विवाह केले ? ॥ ३०४ ॥
चोरियेचें धन आलें । तरी तें कोणासि विष जालें ? ।
वालभें परद्वार केलें । कोढी कोणी होय ? ॥ ३०५ ॥
म्हणौनि देवो गोसांवी । तो धर्माधर्मु भोगवी ।
आणि परत्राच्या गांवीं । करी तो भोगी ॥ ३०६ ॥
परी परत्र ना देवो । न दिसे म्हणौनि तें वावो ।
आणि कर्ता निमे मा ठावो । भोग्यासि कवणु ? ॥ ३०७ ॥
येथ उर्वशिया इंद्र सुखी । जैसा कां स्वर्गलोकीं ।
तैसाचि कृमिही नरकीं । लोळतु श्लाघे ॥ ३०८ ॥
म्हणौनि नरक स्वर्गु । नव्हे पापपुण्यभागु ।
जे दोहीं ठायीं सुखभोगु । कामाचाचि तो ॥ ३०९ ॥
याकारणें कामें । स्त्रीपुरुषयुग्में ।
मिळती तेथ जन्मे । आघवें जग ॥ ३१० ॥
आणि जें जें अभिलाषें । स्वार्थालागीं हें पोषे ।
पाठीं परस्परद्वेषें । कामचि नाशी ॥ ३११ ॥
एवं कामावांचूनि कांहीं । जगा मूळचि आन नाहीं ।
ऐसें बोलती पाहीं । आसुर गा ते ॥ ३१२ ॥
आतां असो हें किडाळ । बोली न करूं पघळ ।
सांगतांचि सफोल । होतसे वाचा ॥ ३१३ ॥

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ९॥

आणि ईश्वराचिया खंती । नुसधियाचि करिती चांथी ।
हेंही नाहीं चित्तीं । निश्चयो एकु ॥ ३१४ ॥
किंबहुना उघड । आंगी लाऊनियां पाखांड ।
नास्तिकपणाचें हाड । रोंविलें जीवीं ॥ ३१५ ॥
ते वेळीं स्वर्गालागीं आदरु । कां नरकाचा अडदरु ।
या वासनांचा अंकुरु । जळोनि गेला ॥ ३१६ ॥
मग केवळ ये देहखोडां । अमेध्योदकाचा बुडबुडा ।
विषयपंकीं सुहाडा । बुडाले गा ॥ ३१७ ॥
जैं आटावें होती जळचर । तैं डोहीं मिळतीं ढीवर ।
कां पडावें होय शरीर । तैं रोगा उदयो ॥ ३१८ ॥
उदैजणें केतूचें जैसें । विश्वा अनिष्टोद्देशें ।
जन्मती ते तैसे । लोकां आटूं ॥ ३१९ ॥
विरूढलिया अशुभ । फुटती तैं ते कोंभ ।
पापाचे कीर्तिस्तंभ । चालते ते ॥ ३२० ॥
आणि मागांपुढां जाळणें । वांचूनि आगी कांहीं नेणें ।
तैसें विरुद्धचि एक करणें । भलतेयां ॥ ३२१ ॥
परी तेंचि गा करणें । आदरिती संभ्रमें जेणें ।
तो आइक पार्था म्हणे । श्रीनिवासु ॥ ३२२ ॥

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।
मोहाद् गृहीत्वाऽसद्ग्रहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥ १०॥

तरी जाळ पाणियें न भरे । आगी इंधन न पुरे ।
तयां दुर्भरांचिये धुरे । भुकाळु जो ॥ ३२३ ॥
तया कामाचा वोलावा । जीवीं धरुनिया पांडवा ।
दंभमानाचा मेळावा । मेळविती ॥ ३२४ ॥
मातलिया कुंजरा । आगळी जाली मदिरा ।
तैसा मदाचा ताठा तंव जरा । चढतां आंगीं ॥ ३२५ ॥
आणि आग्रहा तोचि ठावो । वरी मौढ्या{ऐ}सा सावावो ।
मग काय वानूं निर्वाहो । निश्चयाचा ॥ ३२६ ॥
जिहीं परोपतापु घडे । परावा जीवु रगडे ।
तिहीं कर्मीं होऊनि गाढे । जन्मवृत्ती ॥ ३२७ ॥
मग आपुलें केलें फोकारिती । आणि जगातें धिक्कारिती ।
दाहीं दिशीं पसरिती । स्पृहाजाळ ॥ ३२८ ॥
ऐसेनि गा आटोपें । थोरियें आणती पापें ।
धर्मधेनु खुरपें । सुटलें जैसें ॥ ३२९ ॥

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।
कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥ ११॥

याचि एका आयती । तयाचिया कर्मप्रवृत्ती ।
आणि जिणियाही परौती । वाहती चिंता ॥ ३३० ॥
पाताळाहूनि निम्न । जियेचिये उंचीये सानें गगन ।
जें पाहातां त्रिभुवन । अणुही नोहे ॥ ३३१ ॥
ते योगपटाची मवणी । जीवीं अनियम चिंतवणी ।
जे सांडूं नेणें मरणीं । वल्लभा जैसी ॥ ३३२ ॥
तैसी चिंता अपार । वाढविती निरंतर ।
जीवीं सूनि असार । विषयादिक ॥ ३३३ ॥
स्त्रिया गाइलें आइकावें । स्त्रीरूप डोळां देखावें ।
सर्वेंद्रियें आलिंगावें । स्त्रियेतेंचि ॥ ३३४ ॥
कुरवंडी कीजे अमृतें । ऐसें सुख स्त्रियेपरौतें ।
नाहींचि म्हणौनि चित्तें । निश्चयो केला ॥ ३३५ ॥
मग तयाचि स्त्रीभोगा- । लागीं पाताळ स्वर्गा ।
धांवती दिग्विभागा । परौतेही ॥ ३३६ ॥

आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायाणाः ।
ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥ १२॥

आमिषकवळु थोरी आशा । न विचारितां गिळी मासा ।
तैसें कीजे विषयाशा । तयांसि गा ॥ ३३७ ॥
वांछित तंव न पवती । मग कोरडियेचि आशेची संतती ।
वाढऊं वाढऊं होती । कोशकिडे ॥ ३३८ ॥
आणि पसरिला अभिलाषु । अपूर्णु होय तोचि द्वेषु ।
एवं कामक्रोधांहूनि अधिकु । पुरुषार्थु नाहीं ॥ ३३९ ॥
दिहा खोलणें रात्रीं जागोवा । ठाणांतरीयां जैसा पांडवा ।
अहोरात्रींही विसांवा । भेटेचिना ॥ ३४० ॥
तैसें उंचौनि लोटिलें कामें । नेहटती क्रोधाचिये ढेमे ।
तरी रागद्वेष प्रेमें । न माती केंही ॥ ३४१ ॥
तेवींचि जीवींचिया हांवा । विषयवासनांचा मेळावा ।
केला तरी भोगावा । अर्थें कीं ना ? ॥ ३४२ ॥
म्हणौनि भोगावयाजोगा । पुरता अर्थु पैं गा ।
आणावया जगा । झोंबती सैरा ॥ ३४३ ॥
एकातें साधूनि मारिती । एकाचि सर्वस्वें हरिती ।
एकालागीं उभारिती । अपाययंत्रें ॥ ३४४ ॥
पाशिकें पोतीं वागुरा । सुणीं ससाणें चिकाटी खोंचारा ।
घेऊनि निघती डोंगरा । पारधी जैसें ॥ ३४५ ॥
ते पोसावया पोट । मारूनि प्राणियांचे संघाट ।
आणिती ऐसें निकृष्ट । तेंही करिती ॥ ३४६ ॥
परप्राणघातें । मेळविती वित्तें ।
मिळाल्या चित्तें । तोषणें कैसें ॥ ३४७ ॥

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ १३॥

म्हणे आजि मियां । संपत्ति बहुतेकांचिया ।
आपुल्या हातीं केलिया । धन्यु ना मी ? ॥ ३४८ ॥
ऐसा श्लाघों जंव जाये । तंव मन आणीकही वाहे ।
सवेंचि म्हणे पाहे । आणिकांचेंही आणूं ॥ ३४९ ॥
हें जेतुलें असे जोडिलें । तयाचेनि भांडवलें ।
लाभा घेईन उरलें । चराचर हें ॥ ३५० ॥
ऐसेनि धना विश्वाचिया । मीचि होईन स्वामिया ।
मग दिठी पडे तया । उरों नेदी ॥ ३५१ ॥

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान् सुखी ॥ १४॥

हे मारिले वैरी थोडे । आणीकही साधीन गाढे ।
मग नांदेन पवाडें । येकलाचि मी ॥ ३५२ ॥
मग माझी होतील कामारीं । तियेंवांचूनि येरें मारीं ।
किंबहुना चराचरीं । ईश्वरु तो मी ॥ ३५३ ॥
मी भोगभूमीचा रावो । आजि सर्वसुखासी ठावो ।
म्हणौनि इंद्रुही वावो । मातें पाहुनि ॥ ३५४ ॥
मी मनें वाचा देहें । करीं ते कैसें नोहे ।
कें मजवांचूनि आहे । आज्ञासिद्ध आन ? ॥ ३५५ ॥
तंवचि बळिया काळु । जंव न दिसें मी अतुर्बळु ।
सुखाचा कीर निखिळु । रासिवा मीचि ॥ ३५६ ॥

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १५॥

कुबेरु आथिला होये । परी तो नेणें माझी सोये ।
संपत्ती मजसम नव्हे । श्रीनाथाही ॥ ३५७ ॥
माझिया कुळाचा उजाळू । कां जातिगोतांचा मेळू ।
पाहतां ब्रह्माही हळू । उणाचि दिसे ॥ ३५८ ॥
म्हणौनि मिरविती नांवें । वायां ईश्वरादि आघवे ।
नाहीं मजसीं सरी पावे । ऐसें कोण्ही ॥ ३५९ ॥
आतां लोपला अभिचारु । तया करीन मी जीर्णोद्धारु ।
प्रतिष्ठीन परमारु । यागवरी ॥ ३६० ॥
मातें गाती वानिती । नटनाचें रिझविती ।
तयां देईन मागती । ते ते वस्तु ॥ ३६१ ॥
माजिरा अन्नपानीं । प्रमदांच्या आलिंगनीं ।
मी होईन त्रिभुवनीं । आनंदाकारु ॥ ३६२ ॥
काय बहु सांगों ऐसें । ते आसुरीप्रकृती पिसें ।
तुरंबिती असोसें । गगनौळें तियें ॥ ३६३ ॥

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ १६॥

ज्वराचेनि आटोपें । रोगी भलतैसें जल्पे ।
चावळती संकल्पें । जाण ते तैसें ॥ ३६४ ॥
अज्ञान आतुले धुळी । म्हणौनि आशा वाहटुळी ।
भोवंडीजती अंतराळीं । मनोरथांच्या ॥ ३६५ ॥
अनियम आषाढ मेघ । कां समुद्रोर्मी अभंग ।
तैसे कामिती अनेग । अखंड काम ॥ ३६६ ॥
मग पैं कामनाचि तया । जीवीं जाल्या वेलरिया ।
वोरपिली कांटिया । कमळें जैसीं ॥ ३६७ ॥
कां पाषाणाचिया माथां । हांडी फुटली पार्था ।
जीवीं तैसें सर्वथा । कुटके जाले ॥ ३६८ ॥
तेव्हां चढतिये रजनी । तमाची होय पुरवणी ।
तैसा मोहो अंतःकरणीं । वाढोंचि लागे ॥ ३६९ ॥
आणि वाढे जंव जंव मोहो । तंव तंव विषयीं रोहो ।
विषय तेथ ठावो । पातकासी ॥ ३७० ॥
पापें आपलेनि थांवें । जंव करिती मेळावे ।
तंव जितांचि आघवे । येती नरकां ॥ ३७१ ॥
म्हणौनि गा सुमती । जे कुमनोरथां पाळिती ।
ते आसुर येती वस्ती । तया ठाया ॥ ३७२ ॥
जेथ असिपत्रतरुवर । खदिरांगाराचे डोंगर ।
तातला तेलीं सागर । उतताती ॥ ३७३ ॥
जेथ यातनांची श्रेणी । हे नित्य नवी यमजाचणी ।
पडती तिये दारुणीं । नरकलोकीं ॥ ३७४ ॥
ऐसे नरकाचिये शेले । भागीं जे जे जन्मले ।
तेही देखों भुलले । यजिती यागीं ॥ ३७५ ॥
एऱ्हवीं यागादिक क्रिया । आहाण तेचि धनंजया ।
परी विफळती आचरोनियां । नाटकी जैसी ॥ ३७६ ॥
वल्लभाचिया उजरिया । आपणयाप्रति कुस्त्रिया ।
जोडोनि तोषिती जैसियां । अहेवपणें ॥ ३७७ ॥

आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।
यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥ १७॥

तैसें आपणयां आपण । मानितां महंतपण ।
फुगती असाधारण । गर्वें तेणें ॥ ३७८ ॥
मग लवों नेणती कैसे । आटिवा लोहाचे खांब जैसे ।
कां उधवले आकाशें । शिळाराशी ॥ ३७९ ॥
तैसें आपुलिये बरवे । आपणचि रिझतां जीवें ।
तृणाहीहूनि आघवें । मानिती नीच ॥ ३८० ॥
वरी धनाचिया मदिरा । माजूनि धनुर्धरा ।
कृत्याकृत्यविचारा । सवतें केलें ॥ ३८१ ॥

जया आंगीं आयती ऐसी । तेथ यज्ञाची गोठी कायसी ।
तरी काय काय पिसीं । न करिती गा ? ॥ ३८२ ॥
म्हणौनि कोणे एके वेळे । मौढ्यमद्याचेनि बळें ।
यागाचींही टवाळें । आदरिती ॥ ३८३ ॥
ना कुंड मंडप वेदी । ना उचित साधनसमृद्धी ।
आणि तयांसी तंव विधी । द्वंद्वचि सदा ॥ ३८४ ॥
देवां ब्राह्मणांचेनि नांवें । आडवारेनहि नोहावें ।
ऐसें आथी तेथ यावें । लागे कवणा ? ॥ ३८५ ॥
पैं वासरुवाचा भोकसा । गाईपुढें ठेवूनि जैसा ।
उगाणा घेती क्षीररसा । बुद्धिवंत ॥ ३८६ ॥
तैसें यागाचेनि नांवें । जग वाऊनि हांवें ।
नागविती आघवें । अहेरावारी ॥ ३८७ ॥
ऐशा कांहीं आपुलिया । होमिती जे उजरिया ।
तेणें कामिती प्राणिया । सर्वनाशु ॥ ३८८ ॥

अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधम् च संश्रिताः ।
मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥ १८॥

मग पुढां भेरी निशाण । लाउनी ते दीक्षितपण ।
जगीं फोकारिती आण । वावो वावो ॥ ३८९ ॥
तेव्हां महत्त्वें तेणें अधमा । गर्वा चढे महिमा ।
जैसे लेवे दिधले तमा । काजळाचे ॥ ३९० ॥
तैसें मौढ्य घणावे । औद्धत्य उंचावे ।
अहंकारु दुणावे । अविवेकुही ॥ ३९१ ॥
मग दुजयाची भाष । नुरवावया निःशेष ।
बळीयेपणा अधिक । होय बळ ॥ ३९२ ॥
ऐसा अहंकार बळा । जालिया एकवळा ।
दर्पसागरु मर्यादवेळा । सांडूनि उते ॥ ३९३ ॥
मग वोसंडिलेनि दर्पें । कामाही पित्त कुरुपे ।
तया धर्गीं सैंघ पळिपे । क्रोधाग्नि तो ॥ ३९४ ॥
तेथ उन्हाळा आगी खरमरा । तेलातुपाचिया कोठारा ।
लागला आणि वारा । सुटला जैसा ॥ ३९५ ॥
तैसा अहंकारु बळा आला । दर्पु कामक्रोधीं गूढला ।
या दोहींचा मेळु जाला । जयांच्या ठायीं ॥ ३९६ ॥
ते आपुलिया सवेशा । मग कोणी कोणी हिंसा ।
या प्राणियांते वीरेशा । न साधती गा ? ॥ ३९७ ॥
पहिलें तंव धनुर्धरा । आपुलिया मांसरुधिरा ।
वेंचु करिती अभिचारा- । लागोनियां ॥ ३९८ ॥
तेथ जाळिती जियें देहें । यामाजीं जो मी आहें ।
तया आत्मया मज घाये । वाजती ते ॥ ३९९ ॥
आणि अभिचारकीं तिहीं । उपद्रविजे जेतुलें कांहीं ।
तेथ चैतन्य मी पाहीं । सीणु पावे ॥ ४०० ॥
आणि अभिचारावेगळें । विपायें जे अवगळें ।
तया टाकिती इटाळें । पैशून्याचीं ॥ ४०१ ॥

सती आणि सत्पुरुख । दानशीळ याज्ञिक ।
तपस्वी अलौकिक । संन्यासी जे ॥ ४०२ ॥
कां भक्त हन महात्मे । इयें माझीं निजाचीं धामें ।
निर्वाळलीं होमधर्मे । श्रौतादिकीं ॥ ४०३ ॥
तयां द्वेषाचेनि काळकूटें । बासटोनि तिखटें ।
कुबोलांचीं सदटें । सूति कांडें ॥ ४०४ ॥

तानहं द्विषतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ १९॥

ऐसे आघवाचि परी । प्रवर्तले माझ्या वैरी ।
तयां पापियां जें मी करीं । तें आइक पां ॥ ४०५ ॥
तरी मनुष्यदेहाचा तागा । घेऊनि रुसती जे जगा ।
ते पदवी हिरोनि पैं गा । ऐसे ठेवीं ॥ ४०६ ॥
जे क्लेशगांवींचा उकरडा । भवपुरींचा पानवडा ।
ते तमोयोनि तयां मूढां । वृत्तीचि दें ॥ ४०७ ॥
मग आहाराचेनि नांवें । तृणही जेथ नुगवे ।
ते व्याघ्र वृश्चिक आडवे । तैसिये करीं ॥ ४०८ ॥
तेथ क्षुधादुःखें बहुतें । तोडूनि खाती आपणयातें ।
मरमरों मागुतें । होतचि असती ॥ ४०९ ॥
कां आपुला गरळजाळीं । जळिती आंगाची पेंदळी ।
ते सर्पचि करीं बिळीं । निरुंधला ॥ ४१० ॥
परी घेतला श्वासु घापे । येतुलेनही मापें ।
विसांवा तयां नाटोपे । दुर्जनांसी ॥ ४११ ॥
ऐसेनि कल्पांचिया कोडी । गणितांही संख्या थोडी ।
तेतुला वेळु न काढी । क्लेशौनि तयां ॥ ४१२ ॥
तरी तयांसी जेथ जाणें । तेथिंचें हें पहिलें पेणें ।
तें पावोनि येरें दारुणें । न होती दुःखें ॥ ४१३ ॥

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।
मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ २०॥

हा ठायवरी । संपत्ति ते आसुरी ।
अधोगती अवधारीं । जोडिली तिहीं ॥ ४१४ ॥
पाठीं व्याघ्रादि तामसा । योनी तो अळुमाळु ऐसा ।

देहाधाराचा उसासा । आथी जोही ॥ ४१५ ॥
तोही मी वोल्हावा हिरें । मग तमचि होती एकसरें ।
जेथे गेलें आंधारें । काळवंडैजे ॥ ४१६ ॥
जयांची पापा चिळसी । नरक घेती विवसी ।
शीण जाय मूर्च्छी । सिणें जेणें ॥ ४१७ ॥
मळु जेणें मैळे । तापु जेणें पोळे ।
जयाचेनि नांवें सळे । महाभय ॥ ४१८ ॥

पापा जयाचा कंटाळा । उपजे अमंगळ अमंगळा ।
विटाळुही विटाळा । बिहे जया ॥ ४१९ ॥
ऐसें विश्वाचेया वोखटेया । अधम जे धनंजया ।
तें ते होती भोगूनियां । तामसा योनी ॥ ४२० ॥
अहा सांगतां वाचा रडे । आठवितां मन खिरडे ।
कटारे मूर्खीं केवढे । जोडिले निरय ॥ ४२१ ॥
कायिसया ते आसुर । संपत्ति पोषिती वाउर ।
जिया दिधलें घोर । पतन ऐसें ॥ ४२२ ॥
म्हणौनि तुवां धनुर्धरा । नोहावें गा तिया मोहरा ।
जेउता वासु आसुरा । संपत्तिवंता ॥ ४२३ ॥
आणि दंभादि दोष साही । हे संपूर्ण जयांच्या ठायीं ।
ते त्यजावे हें काई । म्हणों कीर ? ॥ ४२४ ॥

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत् त्रयं त्यजेत् ॥ २१॥

परी काम क्रोध लोभ । या तिहींचेंही थोंब ।
थांवे तेथें अशुभ । पिकलें जाण ॥ ४२५ ॥
सर्व दुःखां आपुलिया । दर्शना धनंजया ।
पाढाऊ हे भलतया । दिधलें आहाती ॥ ४२६ ॥
कां पापियां नरकभोगीं । सुवावयालागीं जगीं ।
पातकांची दाटुगी । सभाचि हे ॥ ४२७ ॥
ते रौरव गा तंवचिवरी । आइकिजती पटांतरीं ।
जंव हे तिन्ही अंतरीं । उठती ना ॥ ४२८ ॥
अपाय तिहीं आसलग । यातना इहीं सवंग ।
हाणी हाणी नोहे हे तिघ । हेचि हाणी ॥ ४२९ ॥
काय बहु बोलों सुभटा । सांगितलिया निकृष्टा ।
नरकाचा दारवंटा । त्रिशंकु हा ॥ ४३० ॥
या कामक्रोधलोभां- । माजीं जीवें जो होय उभा ।
तो निरयपुरीची सभा । सन्मानु पावे ॥ ४३१ ॥
म्हणौनि पुढत पुढतीं किरीटी । हे कामादि दोष त्रिपुटी ।
त्यजावींचि गा वोखटी । आघवा विषयीं ॥ ४३२ ॥

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।
आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् २२॥

धर्मादिकां चौंही आंतु । पुरुषार्थाची तैंचि मातु ।
करावी जैं संघातु । सांडील हा ॥ ४३३ ॥
हे तिन्ही जीवीं जंव जागती । तंववरी निकियाची प्राप्ती ।
हे माझे कान नाइकती । देवोही म्हणे ॥ ४३४ ॥
जया आपणपें पढिये । आत्मनाशा जो बिहे ।
तेणें न धरावी हे सोये । सावधु होईजे ॥ ४३५ ॥
पोटीं बांधोनि पाषाण । समुद्रीं बाहीं आंगवण ।

कां जियावया जेवण । काळकूटाचें ॥ ४३६ ॥
इहीं कामक्रोधलोभेंसी । कार्यसिद्धि जाण तैसी ।
म्हणौनि ठावोचि पुसीं । ययांचा गा ॥ ४३७ ॥
जैं कहीं अवचटें । हे तिकडी सांखळ तुटे ।
तैं सुखें आपुलिये वाटे । चालों लाभे ॥ ४३८ ॥
त्रिदोषीं सांडिलें शरीर । त्रिकुटीं फिटलिया नगर ।
त्रिदाह निमालिया अंतर । जैसें होय ॥ ४३९ ॥
तैसा कामादिकीं तिघीं । सांडिला सुख पावोनि जगीं ।
संगु लाहे मोक्षमार्गीं । सज्जनांचा ॥ ४४० ॥
मग सत्संगें प्रबळें । सच्छास्त्राचेनि बळें ।
जन्ममृत्यूचीं निमाळें । निस्तरें रानें ॥ ४४१ ॥
ते वेळीं आत्मानंदें आघवें । जें सदा वसतें बरवें ।
तें तैसेंचि पाटण पावे । गुरुकृपेचें ॥ ४४२ ॥
तेथ प्रियाची परमसीमा । तो भेटे माउली आत्मा ।
तयें खेवीं आटे डिंडिमा । सांसारिक हे ॥ ४४३ ॥
ऐसा जो कामक्रोधलोभां । झाडी करूनि ठाके उभा ।
तो येवढिया लाभा । गोसावी होय ॥ ४४४ ॥

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारत ।
न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ २३॥

ना हें नावडोनि कांहीं । कामादिकांच्याचि ठायीं ।
दाटिली जेणें डोई । आत्मचोरें ॥ ४४५ ॥
जो जगीं समान सकृपु । हिताहित दाविता दीपु ।
तो अमान्यु केला बापु । वेदु जेणें ॥ ४४६ ॥
न धरीचि विधीची भीड । न करीचि आपली चाड ।
वाढवीत गेला कोड । इंद्रियांचें ॥ ४४७ ॥
कामक्रोधलोभांची कास । न सोडीच पाळिली भाष ।
स्वैराचाराचें असोस । वळघला रान ॥ ४४८ ॥
तो सुटकेचिया वाहिणीं । मग पिवों न लाहे पाणी ।
स्वप्नींही ते कहाणी । दूरीचि तया ॥ ४४९ ॥
आणि परत्र तंव जाये । हें कीर तया आहे ।
परी ऐहिकही न लाहे । भोग भोगूं ॥ ४५० ॥
तरी माशालागीं भुलला । ब्राह्मण पाणबुडां रिघाला ।
कीं तेथही पावला । नास्तिकवादु ॥ ४५१ ॥
तैसें विषयांचेनि कोडें । जेणें परत्रा केलें उबडें ।
तंव तोचि आणिकीकडे । मरणें नेला ॥ ४५२ ॥
एवं परत्र ना स्वर्गु । ना ऐहिकही विषयभोगु ।
तेथ केउता प्रसंगु । मोक्षाचा तो ? ॥ ४५३ ॥
म्हणौनि कामाचेनि बळें । जो विषय सेवूं पाहे सळें ।
तया विषयो ना स्वर्गु मिळे । ना उद्धरे तो ॥ ४५४ ॥

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।

ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहाऽर्हसि ॥ २४॥
ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे दैवासुरसंपद्विभागयोगोनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

याकारणें पैं बापा । जया आथी आपुली कृपा ।
तेणें वेदांचिया निरोपा । आन न कीजे ॥ ४५५ ॥
पतीचिया मता । अनुसरोनि पतिव्रता ।
अनायासें आत्महिता । भेटेचि ते ॥ ४५६ ॥
नातरी श्रीगुरुवचना । दिठी देतु जतना ।
शिष्य आत्मभुवना- । माजीं पैसे ॥ ४५७ ॥
हें असो आपुला ठेवा । हाता आथी जरी यावा ।
तरी आदरें जेवीं दिवा । पुढां कीजे ॥ ४५८ ॥
तैसा अशेषांही पुरुषार्था । जो गोसावी हो म्हणे पार्था ।
तेणें श्रुतिस्मृति माथां । बैसणें घापे ॥ ४५९ ॥
शास्त्र म्हणेल जें सांडावें । तें राज्यही तृण मानावें ।
जें घेववी तें न म्हणावें । विषही विरु ॥ ४६० ॥
ऐसिया वेदैकनिष्ठा । जालिया जरी सुभटा ।
तरी कें आहे अनिष्टा । भेटणें गा ? ॥ ४६१ ॥
पैं अहितापासूनि काढिती । हित देऊनि वाढविती ।
नाहीं गा श्रुतिपरौती । माउली जगा ॥ ४६२ ॥
म्हणौनि ब्रह्मेंशीं मेळवी । तंव हे कोणें न सांडावी ।
अगा तुवांही ऐसीचि भजावी । विशेषेंसीं ॥ ४६३ ॥
जे आजि अर्जुना तूं येथें । करावया सत्य शास्त्रें सार्थें ।
जन्मलासि बळार्थें । धर्माचेनि ॥ ४६४ ॥
आणि धर्मानुज हें ऐसें । बोधेंचि आलें अपैसें ।
म्हणौनि आनारिसें । करूं नये ॥ ४६५ ॥
कार्याकार्यविवेकीं । शास्त्रेंचि करावीं पारखीं ।
अकृत्य तें कुडें लोकीं । वाळावें गा ॥ ४६६ ॥
मग कृत्यपणें खरें निगे । तें तुवां आपुलेनि आंगें ।
आचरोनि आदरें चांगें । सारावें गा ॥ ४६७ ॥
जे विश्वप्रामाण्याची मुदी । आजि तुझ्या हातीं असें सुबुद्धी ।
लोकसंग्रहासि त्रिशुद्धी । योग्यु होसी ॥ ४६८ ॥
एवं आसुरवर्गु आघवा । सांगोनि तेथिंचा निगावा ।
तोहि देवें पांडवा । निरूपिला ॥ ४६९ ॥
इयावरी तो पंडूचा । कुमरु सद्भावो जीवींचा ।
पुसेल तो चैतन्याचा । कानीं ऐका ॥ ४७० ॥
संजयें व्यासाचिया निरोपा । तो वेळु फेडिला तया नृपा ।
तैसा मीहि निवृत्तिकृपा । सांगेन तुम्हां ॥ ४७१ ॥
तुम्ही संत माझिया कडा । दिठीचा कराल बहुडा ।
तरी तुम्हां माने येवढा । होईन मी ॥ ४७२ ॥
म्हणौनि निज अवधान । मज वोळगे पसायदान ।
दीजो जी सनाथु होईन । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ४७३ ॥
इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां षोडशोऽध्यायः ॥

ज्ञानेश्वरी/अध्याय सतरावा

< ज्ञानेश्वरी

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥

॥ अथ श्रीमद्भगवद्गीता ॥

। अथ सप्तदशोऽध्यायः - अध्याय सतरावा । ।

। श्रद्धात्रयविभागयोगः ।

विश्वविकासित मुद्रा । जया सोडी तुझी योगमुद्रा ।
तया नमोजी गणेंद्रा । श्रीगुरुराया ॥ १ ॥
त्रिगुणत्रिपुरीं वेढिला । जीवत्वदुर्गीं आडिला ।
तो आत्मशंभूनें सोडविला । तुझिया स्मृती ॥ २ ॥
म्हणौनि शिवेंसीं कांटाळा । गुरुत्वें तूंचि आगळा ।
तऱ्ही हळु मायाजळा- । माजीं तारूनि ॥ ३ ॥
जे तुझ्याविखीं मूढ । तयांलागीं तूं वक्रतुंड ।
ज्ञानियांसी तरी अखंड । उजूचि आहासी ॥ ४ ॥
दैविकी दिठी पाहतां सानी । तऱ्ही मीलनोन्मीलनीं ।
उत्पत्ति प्रळयो दोन्ही । लीलाचि करिसी ॥ ५ ॥
प्रवृत्तिकर्णाच्या चाळीं । उठली मदगंधानिळीं ।
पूजीजसी नीलोत्पलीं । जीवभृंगांच्या ॥ ६ ॥
पाठीं निवृत्तिकर्णताळें । आहाळली ते पूजा विधुळे ।
तेव्हां मिरविसी मोकळें । आंगाचें लेणें ॥ ७ ॥
वामांगीचा लास्यविलासु । जो हा जगद्रूप आभासु ।
तो तांडवमिसें कळासु । दाविसी तूं ॥ ८ ॥
हें असो विस्मो दातारा । तूं होसी जयाचा सोयरा ।
सोइरिकेचिया व्यवहारा । मुकेचि तो ॥ ९ ॥
फेडितां बंधनाचा ठावो । तूं जगद्‌बंधु ऐसा भावो ।
धरूं वोळगे उवावो । तुझाचि आंगीं ॥ १० ॥
तंव दुजयाचेनि नांवें तया । देहही नुरेचि पैं देवराया ।
जेणें तूं आपणपयां । केलासि दुजा ॥ ११ ॥
तूंतें करूनि पुढें । जे उपायें घेती दवडे ।
तयां ठासी बहुवें पाडें । मागांचि तूं ॥ १२ ॥
जो ध्यानें सूये मानसीं । तयालागीं नाहीं तूं त्याचे देशीं ।
ध्यानही विसरे तेणेंसीं । वालभ तुज ॥ १३ ॥
तूतें सिद्धचि जो नेणे । तो नांदे सर्वज्ञपणें ।
वेदांही येवढें बोलणें । नेघसी कानीं ॥ १४ ॥
मौन गा तुझें राशिनांव । आतां स्तोत्रीं कें बांधों हाव ।
दिसती तेतुली माव । भजों काई ॥ १५ ॥
दैविकें सेवकु हों पाहों । तरी भेदितां द्रोहोचि लाहों ।
म्हणौनि आतां कांहीं नोहों । तुजलागीं जी ॥ १६ ॥
जैं सर्वथा सर्वही नोहिजे । तैं अद्वया तूतें लाहिजे ।
हें जाणें मी वर्म तुझें । आराध्य लिंगा ॥ १७ ॥
तरी नुरोनि वेगळेंपण । रसीं भजिन्नलें लवण ।
तैसें नमन माझें जाण । बहु काय बोलों ॥ १८ ॥
आतां रिता कुंभ समुद्रीं रिगे । तो उचंबळत भरोनि निगे ।
कां दशीं दीपसंगें । दीपुचि होय ॥ १९ ॥
तैसा तुझिया प्रणितीं । मी पूर्णु जाहलों श्रीनिवृत्ती ।
आतां आणीन व्यक्तीं । गीतार्थु तो ॥ २० ॥

तरी षोडशाध्यायशेखीं । तिये समाप्तीच्या श्लोकीं ।
जो ऐसा निर्णयो निष्टंकीं । ठेविला देवें ॥ २१ ॥
जे कृत्याकृत्यव्यवस्था । अनुष्ठावया पार्था ।
शास्त्रचि एक सर्वथा । प्रमाण तुज ॥ २२ ॥
तेथ अर्जुन मानसें । म्हणे हें ऐसें कैसें ।
जे शास्त्रेंवीण नसे । सुटिका कर्मा ॥ २३ ॥
तरी तक्षकाची फडे । ठाकोनि कैं तो मणि काढे ।
कैं नाकींचा केशु जोडे । सिंहाचिये ? ॥ २४ ॥
मग तेणें तो वोंविजे । तरीच लेणें पाविजे ।
एऱ्हवीं काय असिजे । रिक्तकंठीं ? ॥ २५ ॥
तैसी शास्त्रांची मोकळी । यां कैं कोण पां वेंटाळी ।
एकवाक्यतेच्या फळीं । पैसिजे कैं ? ॥ २६ ॥
जालयाही एकवाक्यता । कां लाभे वेळु अनुष्ठितां ।
कैंचा पैसारु जीविता । येतुलालिया ॥ २७ ॥
आणि शास्त्रें अर्थें देशें काळें । या चहूंही जें एकफळे ।
तो उपावो कैं मिळे । आघवयांसी ? ॥ २८ ॥
म्हणौनि शास्त्राचें घडतें । नोहें प्रकारें बहुतें ।
तरी मुर्खा मुमुक्षां येथें । काय गति पां ? ॥ २९ ॥
हा पुसावया अभिप्रावो । जो अर्जुन करी प्रस्तावो ।
तो सतराविया ठावो । अध्याया येथ ॥ ३० ॥
तरी सर्वविषयीं वितृष्णु । जो सकळकळीं प्रवीणु ।
कृष्णाही नवल कृष्णु । अर्जुनत्वें जो ॥ ३१ ॥
शौर्या जोडला आधारु । जो सोमवंशाचा शृंगारु ।
सुखादि उपकारु । जयाची लीला ॥ ३२ ॥
जो प्रज्ञेचा प्रियोत्तमु । ब्रह्मविद्येचा विश्रामु ।
सहचरु मनोधर्मु । देवाचा जो ॥ ३३ ॥

अर्जुन उवाच ।
ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥ १॥

तो अर्जुन म्हणे गा तमालश्यामा । इंद्रियां फांवलिया ब्रह्मा ।
तुझां बोलु आम्हा । साकांक्षु पैं जी ॥ ३४ ॥
जें शास्त्रेंवांचूनि आणिकें । प्राणिया स्वमोक्षु न देखे ।
ऐसें कां कैंपखें । बोलिलासी ॥ ३५ ॥
तरी न मिळेचि तो देशु । नव्हेचि काळा अवकाशु ।
जो करवी शास्त्राभ्यासु । तोही दुरी ॥ ३६ ॥
आणि अभ्यासीं विरजिया । होती जिया सामुग्रिया ।
त्याही नाहीं आपैतिया । तिये वेळीं ॥ ३७ ॥
उजू नोहेचि प्राचीन । नेदीचि प्रज्ञा संवाहन ।
ऐसें ठेलें आपादन । शास्त्राचें जया ॥ ३८ ॥
किंबहुना शास्त्रविखीं । एकही न लाहातीचि नखी ।
म्हणौनि उखिविखी । सांडिली जिहीं ॥ ३९ ॥
परी निर्धारूनि शास्त्रें । अर्थानुष्ठानें पवित्रें ।

नांदताति परत्रें । साचारें जे ॥ ४० ॥
तयां{ऐ}सें आम्हीं होआवें । ऐसी चाड बांधोनि जीवें ।
घेती तयांचें मागावे । आचरावया ॥ ४१ ॥
धड्याचिया आखरां । तळीं बाळ लिहे दातारा ।
कां पुढांसूनि पडिकरा । अक्षमु चाले ॥ ४२ ॥
तैसें सर्वशास्त्रनिपुण । तयाचें जें आचरण ।
तेंचि करिती प्रमाण । आपलिये श्रद्धे ॥ ४३ ॥
मग शिवादिकें पूजनें । भूम्यादिकें महादानें ।
आग्निहोत्रादि यजनें । करिती जे श्रद्धा ॥ ४४ ॥
तयां सत्त्वरजतमां-/ । माजीं कोण पुरुषोत्तमा ।
गति होय ते आम्हां । सांगिजो जी ॥ ४५ ॥
तंव वैकुंठपीठींचें लिंग । जो निगमपद्माचा पराग ।
जिये जयाचेनि हें जग । अंगच्छाया ॥ ४६ ॥
काळ सावियाचि वाढु । लोकोत्तर प्रौढु ।
आद्‌वितीय गूढु । आनंदघनु ॥ ४७ ॥
इयें श्लाघिजती जेणें बिकें । तें जयाचें आंगीं असिकें ।
तो श्रीकृष्ण स्वमुखें । बोलत असे ॥ ४८ ॥

श्री भगवानुवाच ।
त्रिविध भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥ २॥

म्हणे पार्था तुझा अतिसो । हेंही आम्ही जाणतसों ।
जे शास्त्राभ्यासाचा आडसो । मानितोसि कीं ॥ ४९ ॥
नुसधियाची श्रद्धा । झोंबों पाहसी परमपदा ।
तरी तैसें हें प्रबुद्धा । सोहोपें नोहे ॥ ५० ॥
श्रद्धा म्हणितलियासाठीं । पातेजों नये किरीटी ।
काय द्‌विजु अंत्यजघृष्टीं । अंत्यजु नोहे ? ॥ ५१ ॥
गंगोदक जरी जालें । तरी मद्‌यभांडां आलें ।
तें घेऊं नये कांहीं केलें । विचारीं पां ॥ ५२ ॥
चंदनु होय शीतळु । परी अग्नीसी पावे मेळु ।
तैं हातीं धरितां जाळूं । न शके काई ? ॥ ५३ ॥
कां किडाचिये आटतिये पुटीं । पडिलें सोळें किरीटी ।
घेतलें चोखासाठीं । नागवीना ? ॥ ५४ ॥
तैसें श्रद्धेचें दळवाडें । अंगें कीर चोखडें ।
परी प्राणियांच्या पडे । विभागीं जैं ॥ ५५ ॥
ते प्राणिये तंव स्वभावें । आनादिमायाप्रभावें ।
त्रिगुणाचेचि आघवे । वळिले आहाती ॥ ५६ ॥
तेथही दोन गुण खांचती । मग एक धरी उन्नती ।
तैं तैसियाचि होती वृत्ती । जीवांचिया ॥ ५७ ॥
वृत्ती{ऐ}सें मन धरिती । मना{ऐ}सी क्रिया करिती ।
केलिया ऐसी वरीती । मरोनि देहें ॥ ५८ ॥
बीज मोडे झाड होये । झाड मोडे बीजीं सामाये ।
ऐसेनि कल्पकोडी जाये । परी जाति न नशे ॥ ५९ ॥

तियापरीं यियें अपारें । होत जात जन्मांतरें ।
परी त्रिगुणत्व न व्यभिचरें । प्राणियांचें ॥ ६० ॥
म्हणूनि प्राणियांच्या पैकीं । पडिली श्रद्धा अवलोकीं ।
ते होय गुणासारिखी । तिहीं ययां ॥ ६१ ॥
विपायें वाढे सत्त्व शुद्ध । तेव्हां ज्ञानासी करी साद ।
परी एका दोघे वोखद । येर आहाती ॥ ६२ ॥
सत्त्वाचेनि आंगलगें । ते श्रद्धा मोक्षफळा रिगे ।
तंव रज तम उगे । कां पां राहाती ? ॥ ६३ ॥
मोडोनि सत्त्वाची त्राये । रजोगुण आकाशें जाये ।
तेव्हां तेचि श्रद्धा होये । कर्मकेरसुणी ॥ ६४ ॥
मग तमाची उठी आगी । तेव्हां तेचि श्रद्धा भंगी ।
हों लागे भोगालागीं । भलतेया ॥ ६५ ॥

सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।
श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यछ्रद्धः स एव सः ॥ ३॥

एवं सत्त्वरजतमा-/ । वेगळी श्रद्धा सुवर्मा ।
नाहीं गा जीवग्रामा-/ । माजीं यया ॥ ६६ ॥
म्हणौनि श्रद्धा स्वाभाविक । असे पैं त्रिगुणात्मक ।
रजतमसात्त्विक । भेदीं इहीं ॥ ६७ ॥
जैसें जीवनचि उदक । परी विषीं होय मारक ।
कां मिरयामाजीं तीख । उंसीं गोड ॥ ६८ ॥
तैसा बहुवसें तमें । जो सदाचि होय निमे ।
तेथ श्रद्धा परीणमे । तैंचि होऊनि ॥ ६९ ॥
मग काजळा आणि मसी । न दिसे विवंचना जैसी ।
तेवीं श्रद्धा तामसी । सिनी नाहीं ॥ ७० ॥
तैसीच राजसीं जीवीं । रजोमय जाणावी ।
सात्त्विकीं आघवीं । सत्त्वाचीच ॥ ७१ ॥
ऐसेनि हा सकळु । जगडंबरु निखिळु ।
श्रद्धेचाचि केवळु । वोतला असे ॥ ७२ ॥
परी गुणत्रयवशें । त्रिविधपणाचें लासें ।
श्रद्धे जें उठिलें असे । तें वोळख तूं ॥ ७३ ॥
तरी जाणिजे झाड फुलें । कां मानस जाणिजे बोलें ।
भोगें जाणिजे केलें । पूर्वजन्मींचें ॥ ७४ ॥
तैसीं जिहीं चिन्हीं । श्रद्धेचीं रूपें तीन्हीं ।
देखिजती ते वानी । अवधारीं पां ॥ ७५ ॥

यजन्ते सात्त्विका देवान् यक्षरक्षांसि राजसाः ।
प्रेतान् भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ॥ ४॥

तरी सात्त्विक श्रद्धा । जयांचा होय बांधा ।
तयां बहुतकरूनि मेधा । स्वर्गीं आथी ॥ ७६ ॥
ते विद्याजात पढती । यज्ञक्रिये निवडती ।

किंबहुना पडती । देवलोकीं ॥ ७७ ॥
आणि श्रद्धा राजसा । घडले जे वीरेशा ।
ते भजती राक्षसां । खेचरां हन ॥ ७८ ॥
श्रद्धां जे कां तामसी । ते मी सांगेन तुजपाशीं ।
जे कां केवळ पापराशी । आतिकर्कशी निर्दयत्वें ॥ ७९ ॥
जीववधें साधूनि बळी । भूतप्रेतकुळें मैळीं ।
स्मशानीं संध्याकाळीं । पूजिती जे ॥ ८० ॥
ते तमोगुणाचें सार । काढूनि निर्मिले नर ।
जाण तामसियेचें घर । श्रद्धेचें तें ॥ ८१ ॥
ऐसी इहीं तिहीं लिंगीं । त्रिविध श्रद्धा जगीं ।
पैं हें ययालागीं । सांगतु असें ॥ ८२ ॥
जे हे सात्त्विक श्रद्धा । जतन करावी प्रबुद्धा ।
येरी दोनी विरुद्धा । सांडाविया ॥ ८३ ॥
हे सात्त्विकमति जया । निर्वाहती होय धनंजया ।
बागुल नोहे तया । कैवल्य तें ॥ ८४ ॥
तो न पढो कां ब्रह्मसूत्र । नालोढो सर्व शास्त्र ।
सिद्धांत न होत स्वतंत्र । तयाच्या हातीं ॥ ८५ ॥
परी श्रुतिस्मृतींचे अर्थ । जे आपण होऊनि मूर्त ।
अनुष्ठानें जगा देत । वडील जे हे ॥ ८६ ॥
तयांचीं आचरती पाउलें । पाऊनि सात्त्विकी श्रद्धा चाले ।
तो तेंचि फळ ठेविलें । ऐसें लाहे ॥ ८७ ॥
पैं एक दीपु लावी सायासें । आणिक तेथें लाऊं बैसे ।
तरी तो काय प्रकाशें । वंचिजे गा ? ॥ ८८ ॥
कां येकें मोल अपार । वेंचोनि केलें धवळार ।
तो सुरवाडु वस्तीकर । न भोगी काई ? ॥ ८९ ॥
हें असो जो तळें करी । तें तयाचीच तृषा हरी ।
कीं सुआरासीचि अन्न घरीं । येरां नोहे ? ॥ ९० ॥
बहुत काय बोलों पैं गा । येका गौतमासीचि गंगा ।
येरां समस्तां काय जगां । वोहोळ जाली ? ॥ ९१ ॥
म्हणौनि आपुलियापरी । शास्त्र अनुष्ठीती कुसरी ।
जाणे तयांते श्रद्धाळु जो वरी । तो मूर्खुही तरे ॥ ९२ ॥

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।
दंभाहङ्कारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥ ५॥

ना शास्त्राचेनि कीर नांवें । खाकरोंही नेणती जीवें ।
परी शास्त्रज्ञांही शिवें । टेंकों नेदिती ॥ ९३ ॥
वडिलांचिया क्रिया । देखोनि वाती वांकुलिया ।
पंडितां डाकुलिया । वाजविती ॥ ९४ ॥
आपलेनीचि आटोपें । धनित्वाचेनि दर्पें ।
साचचि पाखंडाचीं तपें । आदरिती ॥ ९५ ॥
आपुलिया पुढिलांचिया । आंगीं घालूनि कातिया ।
रक्तमांसा प्रणीतया । भर भरु ॥ ९६ ॥
रिचविती जळतकुंडीं । लाविती चेड्याच्या तोंडीं ।

नवसियां देती उंडी । बाळकांची ॥ ९७ ॥
आग्रहाचिया उजरिया । क्षुद्र देवतां वरीया ।
अन्नत्यागें सातरीया । ठाकती एक ॥ ९८ ॥
अगा आत्मपरपीडा । बीज तमक्षेत्रीं सुहाडा ।
पेरिती मग पुढां । तेंचि पिके ॥ ९९ ॥
बाहु नाहीं आपुलिया । आणि नावेतेंही धनंजया ।
न धरी होय तया । समुद्रीं जैसें ॥ १०० ॥
कां वैद्यातें करी सळा । रसु सांडी पाय खोळां ।
तो रोगिया जेवीं जिव्हाळा । सवता होय ॥ १०१ ॥
नाना पडिकराचेनि सळें । काढी आपुलेचि डोळे ।
तें वानवसां आंधळें । जैसें ठाके ॥ १०२ ॥
तैसें तयां आसुरां होये । निंदूनि शास्त्रांची सोये ।
सैंघ धांवताती मोहें । आडवीं जे कां ॥ १०३ ॥
कामु करवी तें करिती । क्रोधु मारवी ते मारिती ।
किंबहुना मातें पुरिती । दुःखाचा गुंडां ॥ १०४ ॥

कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।
मां चैवान्तः शरीरस्थं तान् विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥ ६॥

आपुलां परावां देहीं । दुःख देती जें जें कांहीं ।
मज आत्मया तेतुलाही । होय शीणु ॥ १०५ ॥
पैं वाचेचेनिही पालवें । पापियां तयां नातळावें ।
परी पडिलें सांगावें । त्यजावया ॥ १०६ ॥
प्रेत बाहिरें घालिजे । कां अंत्यजु संभाषणीं त्यजिजे ।
हें असो हातें क्षाळिजे । कश्मलातें ? ॥ १०७ ॥
तेथ शुद्धीचिया आशा । तो लेपु न मनवे जैसा ।
तयांतें सांडावया तैसा । अनुवादु हा ॥ १०८ ॥
परी अर्जुना तूं तयांतें । देखसी तैं स्मर हो मातें ।
जे आन प्रायश्चित्त येथें । मानेल ना ॥ १०९ ॥
म्हणौनि जे श्रद्धा सात्त्विकी । पुढती तेचि पैं येकी ।
जतन करावी निकी । सर्वांपरी ॥ ११० ॥
तरी धरावा तैसा संगु । जेणें पोखे सात्त्विक लागु ।
सत्त्ववृद्धीचा भागु । आहारु घेपें ॥ १११ ॥
एऱ्हवीं तरी पाहीं । स्वभाववृद्धीच्या ठाईं ।
आहारावांचूनि नाहीं । बळी हेतु ॥ ११२ ॥
प्रत्यक्ष पाहें पां वीरा । जो सावध घे मदिरा ।
तो होऊनि ठाके माजिरा । तियेचि क्षणीं ॥ ११३ ॥
कां जो साविया अन्नरसु सेवी । तो व्यापिजे वातश्लेष्मस्वभावीं ।
काय ज्वरु जालिया निववी । पयादिक ? ॥ ११४ ॥
नातरी अमृत जयापरी । घेतलिया मरण वारी ।
कां आपुलिया{ऐ}सें करी । जैसें विष ॥ ११५ ॥
तेवीं जैसा घेपे आहारु । धातु तैसाचि होय आकारु ।
आणि धातु ऐसा अंतरु । भावो पोखे ॥ ११६ ॥
जैसें भांडियाचेनि तापें । आंतुलें उदकही तापे ।

तैसी धातुवशें आटोपे । चित्तवृत्ती ॥ ११७ ॥
म्हणौनि सात्त्विकु रसु सेविजे । तैं सत्त्वाची वाढी पाविजे ।
राजसा तामसा होईजे । येरी रसीं ॥ ११८ ॥
तरी सात्त्विक कोण आहारु । राजसा तामसा कायी आकारु ।
हें सांगों करीं आदरु । आकर्णनीं ॥ ११९ ॥

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ।
यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिम शृणु ॥ ७॥

आणि एकसरें आहारा । कैसेनि तिनी मोहरा ।
जालिया तेही वीरा । रोकडें दाऊं ॥ १२० ॥
तरी जेवणाराचिया रुची । निष्पत्ति कीं बोनियांची ।
आणि जेवितां तंव गुणांची । दासी येथ ॥ १२१ ॥
जे जीव कर्ता भोक्ता । तो गुणास्तव स्वभावता ।
पावोनियां त्रिविधता । चेष्टे त्रिधा ॥ १२२ ॥
म्हणौनि त्रिविधु आहारु । यज्ञुही त्रिप्रकारु ।
तप दान हन व्यापारु । त्रिविधचि ते ॥ १२३ ॥
पैं आहार लक्षण पहिले? । सांगों जें म्हणितलें ।
तें आईक गा भलें । रूप करूं ॥ १२४ ॥

आयुः सत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिवर्धनाः ।
रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः ॥ ८॥

तरी सत्त्वगुणाकडे । जें दैवें भोक्ता पडे ।
तैं मधुरीं रसीं वाढे । मेचु तया ॥ १२५ ॥
आंगेंचि द्रव्यें सुरसें । जे आंगेंचि पदार्थ गोडसे ।
आंगेंचि स्नेहें बहुवसें । सुपक्वें जियें ॥ १२६ ॥
आकारें नव्हती डगळें । स्पर्शें अति मवाळें ।
जिभेलागीं स्नेहाळें । स्वादें जियें ॥ १२७ ॥
रसें गाढीं वरी ढिलीं । द्रवभावीं आथिलीं ।
ठायें ठावो सांडिलीं । अग्नितापें ॥ १२८ ॥
आंगें सानें परीणामें थोरु । जैसें गुरुमुखींचें अक्षरु ।
तैशी अल्पीं जिहीं अपारु । तृप्ति राहे ॥ १२९ ॥
आणि मुखीं जैसीं गोडें । तैसीचिहि ते आंतुलेकडे ।
तिये अन्नीं प्रीति वाढे । सात्त्विकांसी ॥ १३० ॥
एवं गुणलक्षण । सात्त्विक भोज्य जाण ।
आयुष्याचें त्राण । नीच नवें हें ॥ १३१ ॥
येणें सात्त्विक रसें । जंव देहीं मेहो वरीषे ।
तंव आयुष्यनदी उससे । दिहाचि दिहा ॥ १३२ ॥
सत्त्वाचिये कीर पाळती । कारण हाचि सुमती ।
दिवसाचिये उन्नती । भानु जैसा ॥ १३३ ॥
आणि शरीरा हन मानसा । बळाचा पैं कुवासा ।
हा आहारु तरी दशा । कैंची रोगां ॥ १३४ ॥

हा सात्त्विकु होय भोग्यु । तैं भोगावया आरोग्यु ।
शरीरासी भाग्यु । उदयलें जाणो ॥ १३५ ॥
आणि सुखाचें घेणें देणें । निकें उवाया ये येणें ।
हें असो वाढे साजणें । आनंदेंसीं ॥ १३६ ॥
ऐसा सात्त्विकु आहारु । परीणमला थोरु ।
करी हा उपकारु । सबाह्यासी ॥ १३७ ॥
आतां राजसासि प्रीती । जिहीं रसीं आथी ।
करूं तयाही व्यक्ती । प्रसंगें गा ॥ १३८ ॥

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥ ९॥

तरी मारें उणें काळकुट । तेणें मानें जें कडुवट ।
कां चुनियाहूनि दासट । आम्ल हन ॥ १३९ ॥
कणिकीतें जैसें पाणी । तैसेंचि मीठ बांधया आणी ।
तेतुलीच मेळवणी । रसांतरांची ॥ १४० ॥
ऐसें खारट अपाडें । राजसा तया आवडे ।
ऊन्हाचेनि मिषें तोंडें । आगीचि गिळी ॥ १४१ ॥
वाफेचिया सिगे । वातीही लाविल्या लागे ।
तैसें उन्ह मागे । राजसु तो ॥ ११४२ ॥
वावदळ पाडूनि ठाये । साबळु डाहारला आहे ।
तैसें तीख तो खाये । जें घायेविण रुपे ॥ १४३ ॥
आणि राखेहूनि कोरडें । आंत बाहेरी येके पाडें ।
तो जिव्हादंशु आवडे । बहु तया ॥ १४४ ॥
परस्परें दांतां । आदळु होय खातां ।
तो गा तोंडीं घेतां । तोषों लागे ॥ १४५ ॥
आधींच द्रव्यें चुरमुरीं । वरी परवडिजती मोहरी ।
जियें घेतां होती धुवारी । नाकेंतोंडें ॥ १४६ ॥
हें असो उगें आगीतें । म्हणे तैसें राइतें ।
पढियें प्राणापरौतें । राजसासि गा ॥ १४७ ॥
ऐसा न पुरोनि तोंडा । जिभा केला वेडा ।
अन्नमिषें अग्नि भडभडां । पोटीं भरी ॥ १४८ ॥
तैसाचि लवंगा सुंठे । मग भुईं गा सेजे खाटे ।
पाणियाचें न सुटे । तोंडोनि पात्र ॥ १४९ ॥
ते आहार नव्हती घेतले । व्याधिव्याळ जे सुतले ।
ते चेववावया घातलें । माजवण पोटीं ॥ १५० ॥
तैसें एकमेकां सळें । रोग उठती एके वेळे ।
ऐसा राजसु आहारु फळे । केवळ दुःखें ॥ १५१ ॥
एवं राजसा आहारा । रूप केलें धनुर्धरा ।
परीणामाचाहि विसुरा । सांगितला ॥ १५२ ॥
आतां तया तामसा । आवडे आहारु जैसा ।
तेंही सांगों चिळसा । झणें तुम्ही ॥ १५३ ॥
तरी कुहिलें उष्टें खातां । न मनिजे तेणें अनहिता ।
जैसें कां उपहिता । म्हैसी खाय ॥ १५४ ॥

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।
उच्छिष्टमपि चामेध्यम् भोजनं तामसप्रियम् ॥ १०॥

निपजलें अन्न तैसें । दुपाहरीं कां येरें दिवसें ।
अतिकरें तैं तामसें । घेईजे तें ॥ १५५ ॥
नातरी अर्ध उकडिलें । कां निपट करपोनि गेलें ।
तैसेंही खाय चुकलें । रसा जें येवों ॥ १५६ ॥
जया कां आथि पूर्ण निष्पत्ती । जेथ रसु धरी व्यक्ती ।
तें अन्न ऐसी प्रतीती । तामसा नाहीं ॥ १५७ ॥
ऐसेनि कहीं विपायें । सदन्ना वरपडा होये ।
तरी घाणी सुटे तंव राहे । व्याघ्रु जैसा ॥ १५८ ॥
कां बहुवें दिवशीं वोलांडिलें । स्वादपणें सांडिलें ।
शुष्क अथवा सडलें । गाभिणेंही हो ॥ १५९ ॥
तेंही बाळाचे हातवरी । चिवडिलें जैसी राडी करी ।
का सवें बैसोनि नारी । गोतांबील करी ॥ १६० ॥
ऐसेनि कश्मळें जैं खाय । तैं तया सुखभोजन ऐसें होय ।
परी येणेंही न धाय । पापिया तो ॥ १६१ ॥
मग चमत्कारु देखा । निषेधाचा आंबुखा ।
जया का सदोखा । कुद्रव्यासी ॥ १६२ ॥
तया अपेयांच्या पानीं । अखाद्यांच्या भोजनीं ।
वाढविजे उतान्ही । तामसें तेणें ॥ १६३ ॥
एवं तामस जेवणारा । ऐसैसी मेचु हे वीरा ।
तयाचें फल दुसरां । क्षणीं नाहीं ॥ १६४ ॥
जे जेव्हांचि हें अपवित्र । शिवे तयाचें वक्त्र ।
तेव्हांचि पापा पात्र । जाला तो कीं ॥ १६५ ॥
यावरतें जें जेवीं । ते जेविती वोज न म्हणावी ।
पोटभरती जाणावी । यातना ते ॥ १६६ ॥
शिरच्छेदें काय होये । का आगीं रिघतां कैसें आहे ।
हें जाणावें काई पाहें । परी साहातुचि असे ॥ १६७ ॥
म्हणौनि तामसा अन्ना । परीणामु गा सिनाना ।
न सांगोंचि गा अर्जुना । देवो म्हणे ॥ १६८ ॥
आतां ययावरी । आहाराचिया परी ।
यज्ञुही अवधारीं । त्रिधा असे ॥ १६९ ॥
परी तिहींमाजीं प्रथम । सात्त्विक यज्ञाचें वर्म ।
आईक पां सुमहिम -। शिरोमणी ॥ १७० ॥

अफलाकांक्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ॥
यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥ ११॥

तरी एकु प्रियोत्तमु-/ । वांचोनि वाढों नेदी कामु ।
जैसा का मनोधर्मु । पतिव्रतेचा ॥ १७१ ॥
नाना सिंधूतें ठाकोनि गंगा । पुढारां न करीचि रिगा ।

का आत्मा देखोनि उगा । वेदु ठेला ॥ १७२ ॥
तैसें जे आपुल्या स्वहितीं । वेंचूनियां चित्तवृत्ती ।
नुरवितीचि अहंकृती । फळालागीं ॥ १७३ ॥
पातलेया झाडाचें मूळ । मागुतें सरों नेणेंचि जळ ।
जिरालें गां केवळ । तयाच्याचि आंगीं ॥ १७४ ॥
तैसें मनें देहीं । यजननिश्चयाच्या ठायीं ।
हारपोनि जें कांहीं । वांछितीना ॥ १७५ ॥
तिहीं फळवांच्छात्यागीं । स्वधर्मावांचूनि विरागीं ।
कीजे तो यज्ञु सर्वांगीं । अळंकृतु ॥ १७६ ॥
परी आरिसा आपणपें । डोळां जैसें घेपें ।
कां तळहातींचें दीपें । रत्न पाहिजे ॥ १७७ ॥
नाना उदितें दिवाकरें । गमावा मार्गु दिठी भरे ।
तैसा वेदु निर्धारें । देखोनियां ॥ १७८ ॥
तियें कुंडें मंडप वेदी । आणीकही संभारसमृद्धी ।
ते मेळवणी जैसी विधी । आपणपां केली ॥ १७९ ॥
सकळावयव उचितें । लेणीं पातलीं जैसीं आंगातें ।
तैसे पदार्थ जेथिंचे तेथें । विनियोगुनी ॥ १८० ॥
काय वानूं बहुतीं बोलीं । जैसी सर्वाभरणीं भरली ।
ते यज्ञविद्याचि रूपा आली । यजनमिषें ॥ १८१ ॥
तैसा सांगोपांगु । निफजे जो यागु ।
नुठऊनियां लागु । महत्त्वाचा ॥ १८२ ॥
प्रतिपाळु तरी पाटाचा । झाडीं कीजे तुळसीचा ।
परी फळा फुला छायेचा । आश्रयो नाहीं ॥ १८३ ॥
किंबहुना फळाशेवीण । ऐसेया निगुती निर्माण ।
होय तो यागु जाण । सात्त्विकु गा ॥ १८४ ॥

अभिसन्धाय तु फलं दंभार्थमपि चैव यत् ।
इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥ १२॥

आतां यजु कीर वीरेशा । करी पैं याचि{ऐ}सा ।
परी श्राद्धालागीं जैसा । अवंतिला रावो ॥ १८५ ॥
जरी राजा घरासि ये । तरी बहुत उपेगा जाये ।
आणि कीर्तीही होये । श्राद्ध न ठके ॥ १८६ ॥
तैसा धरूनि आवांका । म्हणे स्वर्गु जोडेल असिका ।
दीक्षितु होईन मान्यु लोकां । घडेल यागु ॥ १८७ ॥
ऐसी केवळ फळालागीं । महत्त्व फोकारावया जगीं ।
पार्था निष्पत्ति जे यागीं । राजस पैं ते ॥ १८८ ॥

विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।
श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ १३॥

आणि पशुपक्षिविवाहीं । जोशी कामापरौता नाहीं ।
तैसा तामसा यज्ञा पाहीं । आग्रहोचि मूळ ॥ १८९ ॥

वारया वाट न वाहे । कीं मरण मुहूर्त पाहे ।
निषिद्धांसीं बिहे । आगी जरी ॥ १९० ॥
तरी तामसाचिया आचारा । विधीचा आथी वोढावारा ।
म्हणूनि तो धनुर्धरा । उत्सृंखळु ॥ १९१ ॥
नाहीं विधीची तेथ चाड । नये मंत्रादिक तयाकड ।
अन्नजातां न सुये तोंड । मासिये जेवीं ॥ १९२ ॥
वैराचा बोधु ब्राह्मणा । तेथ कें रिगेल दक्षिणा ।
अग्नि जाला वाउधाणा । वरपडा जैसा ॥ १९३ ॥
तैसें वायांचि सर्वस्व वेंचे । मुख न देखती श्रद्धेचें ।
नागविलें निपुत्रिकाचें । जैसें घर ॥ १९४ ॥
ऐसा जो यज्ञाभासु । तया नाम यागु तामसु ।
आइकें म्हणे निवासु । श्रियेचा तो ॥ १९५ ॥
आता गंगेचें एक पाणी । परी नेलें आनानीं वाहणीं ।
एक मळीं एक आणी । शुद्धत्व जैसें ॥ १९६ ॥
तैसें तिहीं गुणीं तप । येथ जाहलें आहे त्रिरूप ।
तें एक केलें दे पाप । उद्धरी एक ॥ १९७ ॥
तरी तेंचि तिहीं भेदीं । कैसेनि पां म्हणौनि सुबुद्धी ।
जाणों पाहासी तरी आधीं । तपचि जाण ॥ १९८ ॥
येथ तप म्हणजे काई । तें स्वरूप दाउं पाहीं ।
मग भेदिलें गुणीं तिहीं । तें पाठीं बोलों ॥ १९९ ॥
तरी तप जें कां सम्यक् । तेंही त्रिविध आइक ।
शारीर मानसिक । शाब्द गा ॥ २०० ॥
आतां गा तिहीं माझारीं । शारीर तंव अवधारीं ।
तरी शंभु कां श्रीहरी । पढियंता होय ॥ २०१ ॥

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ॥
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥ १४॥

तया प्रिया देवतालया । यात्रादिकें करावया ।
आठही पाहार जैसें पायां । उळिग घापे ॥ २०२ ॥
देवांगणमिरवणियां । अंगोपचार पुरवणियां ।
करावया म्हणियां । शोभती हात ॥ २०३ ॥
लिंग कां प्रतिमा दिठी । देखतखेंवों अंगेष्टी ।
लोटिजे कां काठी । पडली जैसी ॥ २०४ ॥
आणि विधिविनयादिकीं । गुणीं वडील जे लोकीं ।
तया ब्राह्मणाची निकी । पाइकी कीजे ॥ २०५ ॥
अथवा प्रवासें कां पीडा । का शिणले जे सांकडां ।
ते जीव सुरवाडा । आणिजती ॥ २०६ ॥
सकल तीर्थांचिये धुरे । जियें कां मातापितरें ।
तयां सेवेसी कीर शरीरें । लोण कीजे ॥ २०७ ॥
आणि संसारा{ऐ}सा दारुणु । जो भेटलाचि हरी शीणु ।
तो ज्ञानदानीं सकरुणु । भजिजे गुरु ॥ २०८ ॥
आणि स्वधर्माचा आगिठां । देह जाड्याचिया किटा ।
आवृत्तिपुटीं सुभटा । झाडी कीजे ॥ २०९ ॥

वस्तु भूतमात्रीं नमिजे । परोपकारीं भजिजे ।
स्त्रीविषयीं नियमिजे । नांवें नांवें ॥ २१० ॥
जन्मतेनि प्रसंगे । स्त्रीदेह शिवणें आंगें ।
तेथूनि जन्म आघवें । सोंवळें कीजे ॥ २११ ॥
भुतमात्राचेनि नांवें । तृणही नासुडावें ।
किंबहुना सांडावे । छेद भेद ॥ २१२ ॥
ऐसैसी जैं शरीरीं । रहाटीची पडे उजरी ।
तैं शारीर तप घुमरी । आलें जाण ॥ २१३ ॥
पार्था समस्तही हें करणें । देहाचेनि प्रधानपणें ।
म्हणौनि ययातें मी म्हणें । शारीर तप ॥ २१४ ॥
एवं शारीर जें तप । तयाचें दाविलें रूप ।
आतां आइक निष्पाप । वाङ्मय तें ॥ २१५ ॥

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ १५॥

तरी लोहाचें आंग तुक । न तोडितांचि कनक ।
केलें जैसें देख । परीसें तेणें ॥ २१६ ॥
तैसें न दुखवितां सेजे । जावळिया सुख निपजे ।
ऐसें साधुत्व कां देखिजे । बोलणां जिये ॥ २१७ ॥
पाणी मुदल झाडा जाये । तृण ते प्रसंगेंचि जियें ।
तैसें एका बोलिलें होये । सर्वांहि हित ॥ २१८ ॥
जोडे अमृताची सुरसरी । तैं प्राणांतें अमर करी ।
स्नानें पाप ताप वारी । गोडीही दे ॥ २१९ ॥
तैसा अविवेकुही फिटे । आपुलें अनादित्व भेटे ।
आइकतां रुचि न विटे । पीयुषीं जैसी ॥ २२० ॥
जरी कोणी करी पुसणें । तरी होआवें ऐसें बोलणें ।
नातरी अवर्तणें । निगमु का नाम ॥ २२१ ॥
ऋग्वेदादि तिन्ही । प्रतिष्ठीजती वाग्भुवनीं ।
केली जैसी वदनीं । ब्रह्मशाळा ॥ २२२ ॥
नातरी एकाधें नांव । तेंचि शैव का वैष्णव ।
वाचे वसे तें वाग्भव । तप जाणावें ॥ २२३ ॥
आतां तप जें मानसिक । तेंही सांगों आइक ।
म्हणे लोकनाथनायक । नायकु तो ॥ २२४ ॥

मनः प्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ १६॥

तरी सरोवर तरंगीं । सांडिलें आकाश मेघीं ।
का चंदनाचें उरगीं । उद्यान जैसें ॥ २२५ ॥
नाना कळावैषम्यें चंद्रु । कां सांडिला आधीं नरेंद्रु ।
नातरी क्षीरसमुद्रु । मंदराचळें ॥ २२६ ॥
तैसीं नाना विकल्पजाळें । सांडुनि गेलिया सकळें ।

मन राहे का केवळें । स्वरूपें जें ॥ २२७ ॥
तपनेंवीण प्रकाशु । जाड्येंवीण रसीं रसु ।
पोकळीवीण अवकाशु । होय जैसा ॥ २२८ ॥
तैसी आपली सोय देखे । आणि आपलिया स्वभावा मुके ।
हिंवली जैसी आंगिकें । हिवों नेदी निजांग ॥ २२९ ॥
तैसें न चलतें कळंकेंवीण । शशिबिंब जैसें परीपूर्ण ।
तैसें चोखी शृंगारपण । मनाचें जें ॥ २३० ॥
बुजाली वैराग्याची वोरप । जिराली मनाची धांप कांप ।
तेथ केवळ जाली वाफ । निजबोधाची ॥ २३१ ॥
म्हणौनि विचारावया शास्त्र । राहाटवावें जें वक्त्र ।
तें वाचेचेंही सूत्र । हातीं न धरी ॥ २३२ ॥
तें स्वलाभ लाभलेपणें । मन मनपणाही धरूं नेणें ।
शिवतलें जैसें लवणें । आपुलें निज ॥ २३३ ॥
तेथ कें उठिती ते भाव । जिहीं इंद्रियमार्गीं धांव ।
घेऊनि ठाकावे गांव । विषयांचे ते ॥ २३४ ॥
म्हणौनि तिये मानसीं । भावशुद्धिचि असे अपैसी ।
रोमशुचि जैसी । तळहातासी ॥ २३५ ॥
काय बहु बोलों अर्जुना । जैं हे दशा ये मना ।
तैं मनोतपाभिधाना । पात्र होय ती ॥ २३६ ॥
परी ते असो हें जाण । मानस तपाचें लक्षण ।
देवो म्हणे संपूर्ण । सांगितलें ॥ २३७ ॥
एवं देहवाचाचित्तें । जें पातलें त्रिविधत्वातें ।
तें सामान्य तप तूतें । परीसविलें गा ॥ २३८ ॥
आतां गुणत्रयसंगें । हेंचि विशेषीं त्रिविधीं रिगे ।
तेंही आइक चांगें । प्रज्ञाबळें ॥ २३९ ॥

श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥ १७॥

तरी हेंचि तप त्रिविधा । जें दाविलें तुज प्रबुद्धा ।
तेंचि करीं पूर्णश्रद्धा । सांडूनि फळ ॥ २४० ॥
जैं पुरतिया सत्त्वशुद्धी । आचरिजे आस्तिक्यबुद्धी ।
तैं तयातेंचि गा प्रबुद्धी । सात्त्विक म्हणिपे ॥ २४१ ॥

सत्कारमानपूजार्थं तपो दंभेन चैव यत् ।
क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवं ॥ १८॥

नातरी तपस्थापनेलागीं । दुजेपण मांडूनि जगीं ।
महत्त्वाच्या शृंगीं । बैसावया ॥ २४२ ॥
त्रिभुवनींचिया सन्माना । न वचावें ठाया आना ।
धुरेचिया आसना । भोजनालागीं ॥ २४३ ॥
विश्वाचिया स्तोत्रा । आपण होआवया पात्रा ।
विश्वें आपलिया यात्रा । कराविया यावें ॥ २४४ ॥

लोकांचिया विविधा पूजा । आश्रयो न धरावया दुजा ।
भोग भोगावे वोजा । महत्त्वाचिया ॥ २४५ ॥
अंग बोल माखूनि तपें । विकावया आपणपें ।
अंगहीन पडपे । जियापरी ॥ २४६ ॥
हें असो धनमानीं आस । वाढौनी तप कीजे सायास ।
तैं तेंचि तप राजस । बोलिजे गा ॥ २४७ ॥
परी पहुरणी जें दुहिलें । तैं तें गुरूं न दुभेचि व्यालें ।
का उभें शेत चारिलें । पिकावया नुरे ॥ २४८ ॥
तैसें फोकारितां तप । कीजे जें साक्षेप ।
तें फळीं तंव सोप । निःशेष जाय ॥ २४९ ॥
ऐसें निर्फळ देखोनि करितां । माझारीं सांडी पंडुसुता ।
म्हणौनि नाहीं स्थिरता । तपा तया ॥ २५० ॥
एऱ्हवीं तरी आकाश मांडी । जो गर्जोनि ब्रह्मांड फोडी ।
तो अवकाळु मेघु काय घडी । राहात आहे ? ॥ २५१ ॥
तैसें राजस तप जें होये । तें फळीं कीर वांझ जाये ।
परी आचरणींही नोहे । निर्वाहतें गा ॥ २५२ ॥
आतां तेंचि तप पुढती । तामसाचिये रीती ।
पैं परत्रा आणि कीर्ती । मुकोनि कीजे ॥ २५३ ॥

मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ।
परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १९॥

केवळ मूर्खपणाचा वारा । जीवीं घेऊनि धनुर्धरा ।
नाम ठेविजे शरीरा । वैरियाचें ॥ २५४ ॥
पंचाग्नीची दडगी । खोलवीजती शरीरालागीं ।
का इंधन कीजे हें आगी । आंतु लावी ॥ २५५ ॥
माथां जाळिजती गुगुळु । पाठीं घालिजती गळु ।
आंग जाळिती इंगळु । जळतभीतां ॥ २५६ ॥
दवडोनि श्वासोच्छवास । कीजती वायांचि उपवास ।
कां घेपती धूमाचें घांस । अधोमुखें ॥ २५७ ॥
हिमोदकें आकंठें । खडकें सेविजती तटें ।
जितया मांसाचे चिमुटे । तोडिती जेथ ॥ २५८ ॥
ऐसी नानापरी हे काया । घाय सूतां पैं धनंजया ।
तप कीजे नाशावया । पुढिलातें ॥ २५९ ॥
आंगभारें सुटला धोंडा । आपण फुटोनि होय खंडखंडा ।
कां आड जालियातें रगडा । करी जैसा ॥ २६० ॥
तेवीं आपलिया आटणिया । सुखें असतया प्राणिया ।
जिणावया शिराणिया । कीजती गा ॥ २६१ ॥
किंबहुना हे वोखटी । घेऊनि क्लेशाची हातवटी ।
तप निफजे तें किरीटी । तामस होय ॥ २६२ ॥
एवं सत्त्वादिकांच्या आंगीं । पाडिलें तप तिहीं भागीं ।
जालें तेंही तुज चांगी । दाविलें व्यक्ती ॥ २६३ ॥
आतां बोलतां प्रसंगा । आलें म्हणौनि पैं गा ।
करूं रूप दानलिंगा । त्रिविधा तया ॥ २६४ ॥

येथ गुणाचेनि बोलें । दानही त्रिविध असे जालें ।
तेंचि आइक पहिलें । सात्त्विक ऐसें ॥ २६५ ॥

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ॥
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ २०॥

तरी स्वधर्मा आंतौतें । जें जें मिळे आपणयातें ।
तें तें दीजे बहुतें । सन्मानयोगें ॥ २६६ ॥
जालया सुबीजप्रसंगु । पडे क्षेत्रवाफेचा पांगु ।
तैसाचि दानाचा हा लागु । देखतसें ॥ २६७ ॥
अनर्घ्य रत्न हातां चढे । तैं भांगाराची वोढी पडे ।
दोनी जालीं तरी न जोडे । लेतें आंग ॥ २६८ ॥
परी सण सुहृद संपत्ती । हे तिन्ही येकीं मिळती ।
जे भाग्य धरी उन्नती । आपुल्याविषयीं ॥ २६९ ॥
तैसें निफजावया दान । जैं सत्त्वासि ये संवाहन ।
तैं देश काळ भाजन । द्रव्यही मिळे ॥ २७० ॥
तरी आधीं तंव प्रयत्नेंसीं । होआवें कुरुक्षेत्र का काशी ।
नातरी तुके जो इहींसीं । तो देशुही हो ॥ २७१ ॥
तेथ रविचंद्राहुमेळु । होतां पाहे पुण्यकाळु ।
का तयासारिखा निर्मळु । आनुही जाला ॥ २७२ ॥
तैशा काळीं तिये देशीं । होआवी पात्र संपत्ती ऐसी ।
मूर्ति आहे धरिली जैसी । शुचित्वेंचि कां ॥ २७३ ॥
आचाराचें मूळपीठ । वेदांची उतारपेठ ।
तैसें द्विजरत्न चोखट । पावोनियां ॥ २७४ ॥
मग तयाच्या ठाईं वित्ता । निवर्तवावी स्वसत्ता ।
परी प्रियापुढें कांता । रिगे जैसी ॥ २७५ ॥
का जयाचें ठेविलें तया । देऊनि होईजे उतराइया ।
नाना हडपें विडा राया । दिधला जैसा ॥ २७६ ॥
तैसेनि निष्कामें जीवें । भूम्यादिक अर्पावें ।
किंबहुना हांवे । नेदावें उठों ॥ २७७ ॥
आणि दान जया द्यावें । तयातें ऐसेया पाहावें ।
जया घेतलें नुमचवे । कायसेंनही ॥ २७८ ॥
साद घातलिया आकाशा । नेदी प्रतिशब्दु जैसा ।
का पाहिला आरसा । येरीकडे ॥ २७९ ॥
नातरी उदकाचिये भूमिके । आफळिलेनि कंदुकें ।
उधळौनि कवतिकें । न येईजे हाता ॥ २८० ॥
नाना वसो घातला चारू । माथां तुरंबिला बुरू ।
न करी प्रत्युपकारू । जियापरी ॥ २८१ ॥
तैसें दिधलें दातयाचें । जो कोणेही आंगें नुमचे ।
अर्पिलया साम्य तयाचें । कीजे पैं गा ॥ २८२ ॥
ऐसिया जें सामग्रिया । दान निफजे वीरराया ।
तें सात्त्विक दानवर्या । सर्वांही जाण ॥ २८३ ॥
आणि तोचि देशु काळु । घडे तैसाचि पात्रमेळु ।
दानभागुही निर्मळु । न्यायगतु ॥ २८४ ॥

यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥ २१॥

परी मनीं धरूनि दुभतें । चारिजे जेवीं गाईतें ।
का पेंव करूनि आइतें । पेरूं जाइजे ॥ २८५ ॥
नाना दिठी घालुनि आहेरा । अवंतुं जाइजे सोयिरा ।
का वाण धाडिजे घरा । वोवसीयाचे ॥ २८६ ॥
पैं कळांतर गांठीं बांधिजे । मग पुढिलांचें काज कीजे ।
पूजा घेऊनि रसु दीजे । पीडितांसी ॥ २८७ ॥
तैसें जया जें दान देणें । तो तेणेंचि गा जीवनें ।
पुढती भुंजावा भावें येणें । दीजे जें का ॥ २८८ ॥
अथवा कोणी वाटे जातां । घेतलें उमचों न शकता ।
मिळे जैं पंडुसुता । द्विजोत्तमु ॥ २८९ ॥
तरी कवड्या एकासाठीं । अशेषां गोत्रांचींच किरीटी ।
सर्व प्रायश्चित्तें सुयें मुठीं । तयाचिये ॥ २९० ॥
तेवींचि पारलौकिकें । फळें वांछिजती अनेकें ।
आणि दीजे तरी भुके । येकाही नोहे ॥ २९१ ॥
तेंही ब्राह्मणु नेवो सरे । कीं हाणिचेनि शिणें झांसुरें ।
सर्वस्व जैसें चोरें । नागऊनि नेलें ॥ २९२ ॥
बहु काय सांगों सुमती । जें दीजे या मनोवृत्ती ।
तें दान गा त्रिजगतीं । राजस पैं ॥ २९३ ॥

अदेशकाले यद्दनमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ २२॥

मग म्लेंच्छांचे वसौटें । दांगाणे हन कैकटे ।
का शिबिरें चोहटे । नगरींचे ते ॥ २९४ ॥
तेही ठाईं मिळणी । समयो सांजवेळु कां रजनी ।
तेव्हां उदार होणें धनीं । चोरियेच्या ॥ २९५ ॥
पात्रें भाट नागारी । सामान्य स्त्रिया का जुवारी ।
जिये मूर्तिमंते भुररीं । भुले तया ॥ २९६ ॥
रूपानृत्याची पुरवणी । ते पुढां डोळेभारणी ।
गीत भाटीव तो श्रवणीं । कर्णजपु ॥ २९७ ॥
तयाहीवरी अळुमाळु । जैं घे फुलागंधाचा गुगुळु ।
तंव भ्रमाचा तो वेताळु । अवतरे तैसा ॥ २९८ ॥
तेथ विभांडूनियां जग । आणिले पदार्थ अनेग ।
तेणें घालूं लागे मातंग । गवादी जैसी ॥ २९९ ॥
एवं ऐसेनि जें देणें । तें तामस दान मी म्हणें ।
आणि घडे दैवगुणें । आणिकही ऐक ॥ ३०० ॥
विपायें घुणाक्षर पडे । टाळिये काउळा सांपडे ।
तैसे तामसां पर्व जोडे । पुण्यदेशीं ॥ ३०१ ॥
तेथ देखोनि तो आथिला । योग्यु मागोंही आला ।

तोही दर्पा चढला । भांबावें जरी ॥ ३०२ ॥
तरी श्रद्धा न धरी जिवीं । तया माथाही न खालवी ।
स्वयें न करी ना करवी । अर्घ्यादिक ॥ ३०३ ॥
आलिया न घली बैसों । तेथ गंधाक्षतांचा काय अतिसो ।
हा अप्रसंगु कीर असो । तामसीं नरीं ॥ ३०४ ॥
पैं बोळविजे रिणाइतु । तैसा झकवी तयाचा हातु ।
तूं करणें याचा बहुतु । प्रयोगु तेथ ॥ ३०५ ॥
आणि जया जें दे किरीटी । तयातें उमाणी तयासाठीं ।
मग कुबोलें कां लोटी । अवज्ञेच्या ॥ ३०६ ॥
हें बहु असो यापरी । मोल वेंचणें जें अवधारीं ।
तया नांव चराचरीं । तामस दान ॥ ३०७ ॥
ऐशीं आपुलाला चिन्हीं । अळंकृतें तिन्हीं ।
दानें दाविलीं अभिधानीं । रजतमाचिया ॥ ३०८ ॥
तेथ मी जाणत असें । विपायें तूं गा ऐसें ।
कल्पिसील मानसें । विचक्षणा ॥ ३०९ ॥
जें भवबंधमोचक । येकलें कर्म सात्त्विक ।
तरी कां वेखासी सदोख । येर बोलावीं ? ॥ ३१० ॥
परी नोसंतितां विवसी । भेटी नाहीं निधीसी ।
का धूं न साहतां जैसी । वाती न लगे ॥ ३११ ॥
तैसें शुद्धसत्त्वाआड । आहे रजतमाचें कवाड ।
तें भेदणे यातें कीड । म्हणावें कां ? ॥ ३१२ ॥
आम्ही श्रद्धादि दानांत । जें समस्तही क्रियाजात ।
सांगितलें कां व्याप्त । तिहीं गुणीं ॥ ३१३ ॥
तेथ भरंवसेनि तिन्ही । न सांगोंचि ऐसें मानीं ।
परी सत्त्व दावावया दोन्ही । बोलिलों येरें ॥ ३१४ ॥
जें दोहींमाजीं तिजें असे । तें दोन्ही सांडितांचि दिसे ।
अहोरात्रत्यागें जैसें । संध्यारूप ॥ ३१५ ॥
तैसें रजतमविनाशें । तिजें जें उत्तम दिसे ।
तें सत्त्व हें आपैसें । फावासि ये ॥ ३१६ ॥
एवं दाखवावया सत्त्व तुज । निरूपिलें तम रज ।
तें सांडूनि सत्त्वें काज । साधीं आपुलें ॥ ३१७ ॥
सत्त्वेंचि येणें चोखाळें । करीं यज्ञादिकें सकळें ।
पावसी तें करतळें । आपुलें निज ॥ ३१८ ॥
सूर्यें दाविलें सांतें । काय एक न दिसे तेथें ।
तेवीं सत्त्वें केलें फळातें । काय नेदी ? ॥ ३१९ ॥
हे कीर आवडतांविखीं । शक्ति सत्त्वीं आथी निकी ।
परी मोक्षेंसी एकीं । मिसळणें जें ॥ ३२० ॥
तें एक आनचि आहे । तयाचा सावावो जैं लाहे ।
तैं मोक्षाचाही होये । गांवीं सरतें ॥ ३२१ ॥
पैं भांगार जऱ्हीं पंधरें । तऱ्ही राजावळींचीं अक्षरें ।
लाहें तैंचि सरे । जियापरी ॥ ३२२ ॥
स्वच्छें शीतळें सुगंधें । जळें होती सुखप्रदें ।
परी पवित्रत्व संबंधें । तीर्थाचेनि ॥ ३२३ ॥
नयी हो कां भलतैसी थोरी । परी गंगा जैं अंगीकारी ।
तैंचि तिये सागरीं । प्रवेशु गा ॥ ३२४ ॥

तैसें सात्त्विका कर्मां किरीटी । येतां मोक्षाचिये भेटी ।
न पडे आडकाठी । तें वेगळें आहे ॥ ३२५ ॥
हा बोलु आइकतखेवीं । अर्जुना आधि न माये जीवीं ।
म्हणे देवें कृपा करावी । सांगावें तें ॥ ३२६ ॥
तेथ कृपाळुचक्रवर्ती । म्हणे आईक तयाची व्यक्ती ।
जेणें सात्त्विक तें मुक्ती- । रत्न देखे ॥ ३२७ ॥

ॐतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥ २३॥

तरी अनादि परब्रह्म । जें जगदादि विश्रामधाम ।
तयाचें एक नाम । त्रिधा पैं असे ॥ ३२८ ॥
तें कीर अनाम अजाती । परी अविद्यावर्गाचिये राती-/ ।
माजी वोळखावया श्रुती । खूण केली ॥ ३२९ ॥
उपजलिया बाळकासी । नांव नाहीं तयापासीं ।
ठेविलेनि नांवेंसी । ओ देत उठी ॥ ३३० ॥
कष्टले संसारशीणें । जे देवों येती गार्‍हाणें ।
तयां ओ दे नांवें जेणें । तो संकेतु हा ॥ ३३१ ॥
ब्रह्माचा अबोला फिटावा । अद्वैततत्त्वें तो भेटावा ।
ऐसा मंत्रु देखिला कणवा । वेदें बापें ॥ ३३२ ॥
मग दाविलेनि जेणें एकें । ब्रह्म आळविलें कवतिकें ।
मागां असत ठाके । पुढां उभें ॥ ३३३ ॥
परी निगमाचळशिखरीं । उपनिषदार्थनगरीं ।
आहाति जे ब्रह्माच्या येकाहारीं । तयांसीच कळे ॥ ३३४ ॥
हेंही असो प्रजापती । शक्ति जे सृष्टि करिती ।
ते जया एका आवृत्ती । नामाचिये ॥ ३३५ ॥
पैं सृष्टीचिया उपक्रमा-/ पूर्वीं गा वीरोत्तमा ।
वेडा ऐसा ब्रह्मा । एकला होता ॥ ३३६ ॥
मज ईश्वरातें नोळखे । ना सृष्टिही करूं न शके ।
तो थोरु केला एकें । नामें जेणें ॥ ३३७ ॥
जयाचा अर्थु जीवीं ध्यातां । जें वर्णत्रयचि जपतां ।
विश्वसृजनयोग्यता । आली तया ॥ ३३८ ॥
तेधवां रचिलें ब्रह्मजन । तयां वेद दिधलें शासन ।
यज्ञा ऐसें वर्तन । जीविकें केलें ॥ ३३९ ॥
पाठीं नेणों किती येर । स्रजिले लोक अपार ।
जाले ब्रह्मदत्त अग्रहार । तिन्हीं भुवनें ॥ ३४० ॥
ऐसें नाममंत्रें जेणें । धातया अढंच करणें ।
तयाचें स्वरूप आइक म्हणे । श्रीकांतु तो ॥ ३४१ ॥
तरी सर्व मंत्रांचा राजा । तो प्रणवो आदिवर्णु बुझा ।
आणि तत्कारु जो दुजा । तिजा सत्कारु ॥ ३४२ ॥
एवं ॐतत्सदाकारु । ब्रह्मनाम हें त्रिप्रकारु ।
हें फूल तुरंबी सुंदरु । उपनिषदाचें ॥ ३४३ ॥
येणेंसीं गा होऊनि एक । जैं कर्म चाले सात्त्विक ।
तैं कैवल्यातें पाइक । घरींचें करी ॥ ३४४ ॥

परी कापुराचें थळींव । आणून देईल दैव ।
लेवों जाणणेंचि आडव । तेथ असे बापा ॥ ३४५ ॥
तैसें आदरिजेल सत्कर्म । उच्चरिजेल ब्रह्मनाम ।
परी नेणिजेल जरी वर्म । विनियोगाचें ॥ ३४६ ॥
तरी महंताचिया कोडी । घरा आलियाही वोढी ।
मानूं नेणतां परवडी । मुद्दल तुटे ॥ ३४७ ॥
कां ल्यावया चोखट । टीक भांगार एकवट ।
घालूनि बांधिली मोट । गळा जेवीं ॥ ३४८ ॥
तैसें तोंडीं ब्रह्मनाम । हातीं तें सात्त्विक कर्म ।
विनियोगेंवीण काम । विफळ होय ॥ ३४९ ॥
अगा अन्न आणि भूक । पासीं असे परी देख ।
जेऊं नेणतां बालक । लंघनचि कीं ॥ ३५० ॥
का स्नेहसूत्र वैश्वानरा । जालियाही संसारा ।
हातवटी नेणतां वीरा । प्रकाशु नोहे ॥ ३५१ ॥
तैसे वेळे कृत्य पावे । तेथिंचा मंत्रुही आठवे ।
परी व्यर्थ तें आघवें । विनियोगेंवीण ॥ ३५२ ॥
म्हणौनि वर्णत्रयात्मक । जे हें परब्रह्मनाम एक ।
विनियोगु तूं आइक । आतां याचा ॥ ३५३ ॥

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपः क्रियाः ।
प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥ २४॥

तरी या नामींचीं अक्षरें तिन्हीं । कर्मा आदिमध्यनिदानीं ।
प्रयोजावीं पैं स्थानीं । इहीं तिन्हीं ॥ ३५४ ॥
हेंचि एकी हातवटी । घेउनि हन किरीटी ।
आले ब्रह्मविद भेटी । ब्रह्माचिये ॥ ३५५ ॥
ब्रह्मेंसीं होआवया एकी । ते न वंचती यज्ञादिकीं ।
जे चावळलें वोळखीं । शास्त्रांचिया ॥ ३५६ ॥
तो आदि तंव ओंकारु । ध्यानें करिती गोचरु ।
पाठीं आणिती उच्चारु । वाचेही तो ॥ ३५७ ॥
तेणें ध्यानें प्रकटें । प्रणवोच्चारें स्पष्टें ।
लागती मग वाटे । क्रियांचिये ॥ ३५८ ॥
आंधारीं अभंगु दिवा । आडवीं समर्थु बोळावा ।
तैसा प्रणवो जाणावा । कर्मारंभीं ॥ ३५९ ॥
उचितदेवोद्देशे । द्रव्यें धर्म्यें आणि बहुवसें ।
द्विजद्वारां हन हुताशें । यजिती पैं ते ॥ ३६० ॥
आहवनीयादि वन्ही । निक्षेपरूपीं हवनीं ।
यजिती पैं विधानीं । फुडे हौनी ॥ ३६१ ॥
किंबहुना नाना याग । निष्पत्तीचे घेउनि अंग ।
करिती नावडतेया त्याग । उपाधीचा ॥ ३६२ ॥
कां न्यायें जोडला पवित्रीं । भूम्यादिकीं स्वतंत्रीं ।
देशकाळशुद्ध पात्रीं । देती दानें ॥ ३६३ ॥
अथवा एकांतरां कृच्छ्रीं । चांद्रायणें मासोपवासीं ।
शोषोनि गा धातुराशी । करिती तपें ॥ ३६४ ॥

एवं यज्ञदानतपें । जियें गाजती बंधरूपें ।
तिहींच होय सोपें । मोक्षाचें तयां ॥ ३६५ ॥
स्थळीं नावा जिया दाटिजे । जळीं तियांचि जेवीं तरीजे ।
तेवीं बंधकीं कर्मीं सुटिजे । नामें येणें ॥ ३६६ ॥
परी हें असो ऐसिया । या यज्ञदानादि क्रिया ।
ओंकारें सावायिलिया । प्रवर्तती ॥ ३६७ ॥
तिया मोटकिया जेथ फळीं । रिगों पाहाती निहाळीं ।
प्रयोजिती तिये काळीं । तच्छब्दु तो ॥ ३६८ ॥

तदित्यनभिसन्धाय फलं यज्ञतपः क्रियाः ।
दानक्रियाश्च विविधाः क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥ २५॥

जें सर्वांही जगापरौतें । जें एक सर्वही देखतें ।
तें तच्छब्दें बोलिजे तें । पैल वस्तु ॥ ३६९ ॥
तें सर्वादिकत्वें चित्तीं । तद्रूप ध्यावूनियां सुमती ।
उच्चारेंही व्यक्ती । आणिती पुढती ॥ ३७० ॥
म्हणती तद्रूपा ब्रह्मा तया । फळेंसीं क्रिया इयां ।
तेंचि होतु आम्हां भोगावया । कांहींचि नुरो ॥ ३७१ ॥
ऐसेनि तदात्मकें ब्रह्में । तेथ उगाणूनि कर्में ।
आंग झाडिती न ममें । येणें बोलें ॥ ३७२ ॥
आतां ओंकारें आदरिलें । तत्कारें समर्पिलें ।
इया रिती जया आलें । ब्रह्मत्व कर्मा ॥ ३७३ ॥
तें कर्म कीर ब्रह्माकारें । जालें तेणेंही न सरे ।
जे करी तेणेंसी दुसरें । आहे म्हणौनि ॥ ३७४ ॥
मीठ आंगें जळीं विरे । परी क्षारता वेगळी उरे ।
तैसें कर्म ब्रह्माकारें । गमे तें द्वैत ॥ ३७५ ॥
आणि दुजे जंव जंव घडे । तंव तंव संसारभय जोडे ।
हें देवो आपुलेनि तोंडें । बोलती वेद ॥ ३७६ ॥
म्हणौनि परत्वें ब्रह्म असे । तें आत्मत्वें परीयवसे ।
सच्छब्द या रिणादोषें । ठेविला देवें ॥ ३७७ ॥
तरी ओंकार तत्कारीं । कर्म केलें जें ब्रह्मशरीरीं ।
जें प्रशस्तादि बोलवरी । वाखाणिलें ॥ ३७८ ॥
प्रशस्तकर्मीं तिये । सच्छब्दा विनियोगु आहे ।
तोचि आइका होये । तैसा सांगों ॥ ३७९ ॥

सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।
प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ २६॥

तरी सच्छब्दें येणें । आटूनि असताचें नाणें ।
दाविजे अव्यंगवाणें । सत्तेचें रूप ॥ ३८० ॥
जें सत् तेंचि काळें देशें । होऊं नेणेचि अनारिसे ।
आपणपां आपण असे । अखंडित ॥ ३८१ ॥
हें दिसतें जेतुलें आहे । तें असतपणें जें नोहे ।

देखतां रूपीं सोये । लाभे जयाची ॥ ३८२ ॥
तेणेंसीं प्रशस्त तें कर्म । जें जालें सर्वात्मक ब्रह्म ।
देखिजे करूनि सम । ऐक्यबोधें ॥ ३८३ ॥
तरी ओंकार तत्कारें । जें कर्म दाविलें ब्रह्माकारें ।
तें गिळूनि होईजे एकसरें । सन्मात्रचि ॥ ३८४ ॥
ऐसा हा अंतरंगु । सच्छब्दाचा विनियोगु ।
जाणा म्हणे श्रीरंगु । मी ना म्हणें हो ॥ ३८५ ॥
ना मीचि जरी हो म्हणें । तरी श्रीरंगीं दुजें हेंचि उणें ।
म्हणौनि हें बोलणें । देवाचेंचि ॥ ३८६ ॥
आतां आणिकीही परी । सच्छब्दु हा अवधारीं ।
सात्त्विक कर्मा करी । उपकारु जो ॥ ३८७ ॥
तरी सत्कर्में चांगें । चालिलीं अधिकारबगें ।
परी एकाधें कां आंगें । हिणावती जें ॥ ३८८ ॥
तें उणें एकें अवयवें । शरीर ठाके आघवें ।
कां अंगहीन भांडावें । रथाची गती ॥ ३८९ ॥
तैसें एकेंचि गुणेंवीण । सतचि परी असतपण ।
कर्म धरी गा जाण । जिये वेळे ॥ ३९० ॥
तेव्हां ओंकार तत्कारीं । सावायिला हा चांगी परी ।
सच्छब्दु कर्मा करी । जीर्णोद्धारु ॥ ३९१ ॥
तें असतपण फेडी । आणी सद्भावाचिये रूढी ।
निजसत्त्वाचिये प्रौढी । सच्छब्दु हा ॥ ३९२ ॥
दिव्यौषध जैसें रोगिया । कां सावावो ये भंगलिया ।
सच्छब्दु कर्मा व्यंगलिया । तैसा जाण ॥ ३९३ ॥
अथवा कांहीं प्रमादें । कर्म आपुलिये मर्यादे ।
चुकोनि पडे निषिद्धे । वाटे हन ॥ ३९४ ॥
चालतयाही मार्गु सांडे । पारखियाचि अखरें पडे ।
राहाटीमाजीं न घडे । काइ काइ ? ॥ ३९५ ॥
म्हणौनि तैसी कर्मा । राभस्यें सांडे सीमा ।
असाधुत्वाचिया दुर्नामा । येवों पाहे जें ॥ ३९६ ॥
तेथ गा हा सच्छब्दु । येरां दोहींपरीस प्रबुद्धु ।
प्रयोजिला करी साधु । कर्मातें यया ॥ ३९७ ॥
लोहा परीसाची घृष्टी । वोहळा गंगेची भेटी ।
कां मृता जैसी वृष्टी । पीयूषाची ॥ ३९८ ॥
पैं असाधुकर्मा तैसा । सच्छब्दुप्रयोगु वीरेशा ।
हें असो गौरवुचि ऐसा । नामाचा यया ॥ ३९९ ॥
घेऊनि येथिंचें वर्म । जैं विचारिसी हें नाम ।
तैं केवळ हेंचि ब्रह्म । जाणसी तूं ॥ ४०० ॥
पाहें पां ॐतत्सत् ऐसें । हें बोलणें तेथ नेतसे ।
जेथूनि कां हें प्रकाशे । दृश्यजात ॥ ४०१ ॥
तें तंव निर्विशिष्ट । परब्रह्म चोखट ।
तयाचें हें आंतुवट । व्यंजक नाम ॥ ४०२ ॥
परी आश्रयो आकाशा । आकाशचि का जैसा ।
या नामानामी आश्रयो तैसा । अभेदु असे ॥ ४०३ ॥
उदयिला आकाशीं । रवीचि रवीतें प्रकाशी ।
हे नामव्यक्ती तैसी । ब्रह्मचि करी ॥ ४०४ ॥

म्हणौनि त्र्यक्षर हें नाम । नव्हे जाण केवळ ब्रह्म ।
ययालागीं कर्म । जें जें कीजे ॥ ४०५ ॥

यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ।
कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥ २७॥

तें याग अथवा दानें । तपादिकेंही गहनें ।
तियें निफजतु कां न्यूनें । होऊनि ठातु ॥ ४०६ ॥
परी परीसाचा वरकली । नाहीं चोखाकिडाची बोली ।
तैसी ब्रह्मीं अर्पितां केलीं । ब्रह्मचि होती ॥ ४०७ ॥
उणिया पुरियाची परी । नुरेचि तेथ अवधारीं ।
निवडूं न येती सागरीं । जैसिया नदी ॥ ४०८ ॥
एवं पार्था तुजप्रती । ब्रह्मनामाची हे शक्ती ।
सांगितली उपपत्ती । डोळसा गा ॥ ४०९ ॥
आणि येकेकाही अक्षरा । वेगळवेगळा वीरा ।
विनियोगु नागरा । बोलिलों रीती ॥ ४१० ॥
एवं ऐसें सुमहिम । म्हणौनि हें ब्रह्मनाम ।
आतां जाणितलें कीं सुवर्म । राया तुवां ? ॥ ४११ ॥
तरी येथूनि याचि श्रद्धा । उपलविली हो सर्वदा ।
जयाचें जालें बंधा । उरों नेदी ॥ ४१२ ॥
जिये कर्मीं हा प्रयोगु । अनुष्ठिजे सद्विनियोगु ।
तेथ अनुष्ठिला सांगु । वेदुचि तो ॥ ४१३ ॥

अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।
असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥ २८॥
ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

ना सांडूनि हे सोये । मोडूनि श्रद्धेची बाहे ।
दुराग्रहाची त्राये । वाढऊनियां ॥ ४१४ ॥
मग अश्वमेध कोडी कीजे । रत्नें भरोनि पृथ्वी दीजे ।
एकांगुष्ठींही तपिजे । तपसाहस्रीं ॥ ४१५ ॥
जळाशयाचेनि नांवें । समुद्रही कीजती नवे ।
परी किंबहुना आघवें । वृथाचि तें ॥ ४१६ ॥
खडकावरी वर्षले । जैसें भस्मीं हवन केलें ।
कां खेंव दिधलें । साउलिये ॥ ४१७ ॥
नातरी जैसें चडकणा । गगना हाणितलें अर्जुना ।
तैसा समारंभु सुना । गेलाचि तो ॥ ४१८ ॥
घाणां गाळिले गुंडे । तेथ तेल ना पेंडी जोडे ।
तैसें दरिद्र तेवढें । ठेलेंचि आंगीं ॥ ४१९ ॥
गांठीं बांधली खापरी । येथ अथवा पैलतीरीं ।
न सरोनि जैसी मारी । उपवासीं गा ॥ ४२० ॥
तैसें कर्मजातें तेणें । नाहीं ऐहिकीचें भोगणें ।

तेथ परत्र तें कवणें । अपेक्षावें ॥ ४२१ ॥
म्हणौनि ब्रह्मनामश्रद्धा । सांडूनि कीजे जो धांदा ।
हें असो सिणु नुसधा । दृष्टादृष्टीं तो ॥ ४२२ ॥
ऐसें कलुषकरिकेसरी । त्रितापतिमिरतमारी ।
श्रीवर वीर नरहरी । बोलिलें तेणें ॥ ४२३ ॥
तेथ निजानंदा बहुवसा-/। माजीं अर्जुन तो सहसा ।
हरपला चंद्रु जैसा । चांदिणेनि ॥ ४२४ ॥
अहो संग्रामु हा वाणिया । मापें नाराचांचिया आणिया ।
सूनि माप घे मवणिया । जीवितेंसी ॥ ४२५ ॥
ऐसिया समयीं कर्कशें । भोगीजत स्वानंदराज्य कैसें ।
आजि भाग्योदयो हा नसे । आनी ठाईं ॥ ४२६ ॥
संजयो म्हणे कौरवराया । गुणा रिझों ये रिपूचिया ।
आणि गुरुही हा आमुचिया । सुखाचा येथ ॥ ४२७ ॥
हा न पुसता हे गोठी । तरी देवो कां सोडिते गांठी ।
तरी कैसेंनि आम्हां भेटी । परमार्थेंसीं ॥ ४२८ ॥
होतों अज्ञानाच्या आंधारां । वोसंतीत जन्मवाहरा ।
तों आत्मप्रकाशमंदिरा-/। आंतु आणिलें ॥ ४२९ ॥
एवढा आम्हां तुम्हां थोरु । केला येणें उपकारु ।
म्हणौनि हा व्याससहोदरु । गुरुत्वें होय ॥ ४३० ॥
तेवींचि संजयो म्हणे चित्तीं । हा अतिशयो या नृपती ।
खुपेल म्हणौनि किती । बोलत असों ॥ ४३१ ॥
ऐसी हे बोली सांडिली । मग येरीचि गोठी आदरिली ।
जे पार्थें कां पुसिली । श्रीकृष्णातें ॥ ४३२ ॥
याचें जैसें कां करणें । तैसें मीही करीन बोलणें ।
ऐकिजो ज्ञानदेवो म्हणे । निवृत्तीचा ॥ ४३३ ॥
इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां सप्तदशोऽध्यायः ॥

ज्ञानेश्वरी/अध्याय अठरावा

< ज्ञानेश्वरी

॥ ॐ श्री परमात्मने नमः ॥
॥ अथ श्रीमद्भगवद्गीता ॥
। अश्टादशोऽध्यायः - अध्याय अठरावा । ।
। मोक्षसंज्ञासयोगः ।

जयजय देव निर्मळ । निजजनाखिलमंगळ ।
जन्मजराजलदजाळ । प्रभंजन ॥ १ ॥

जयजय देव प्रबळ । विदळितामंगळकुळ ।
निगमागमद्रुमफळ । फलप्रद ॥ २ ॥

जयजय देव सकल । विगतविषयवत्सल ।
कलितकाळकौतूहल । कलातीत ॥ ३ ॥

जयजय देव निश्चळ । चलितचित्तपानतुंदिल ।
जगदुन्मीलनाविरल । केलिप्रिय ॥ ४ ॥

जयजय देव निष्कळ । स्फुरदमंदानंदबहळ ।
नित्यनिरस्ताखिलमळ । मूळभूत ॥ ५ ॥

जयजय देव स्वप्रभ । जगदंबुदगर्भनभ ।
भुवनोद्भवारंभस्तंभ । भवध्वंस ॥ ६ ॥

जयजय देव विशुद्ध । विदुदयोद्यानद्विरद ।
शमदम\-मदनमदभेद । दयार्णव ॥ ७ ॥

जयजय देवैकरूप । अतिकृतकंदर्पसर्पदर्प ।
भक्तभावभुवनदीप । तापापह ॥ ८ ॥

जयजय देव अद्वितीय । परीणतोपरमैकप्रिय ।
निजजनजित भजनीय । मायागम्य ॥ ९ ॥

जयजय देव श्रीगुरो । अकल्पनाख्यकल्पतरो ।
स्वसंविद्रुमबीजप्ररो । हणावनी ॥ १० ॥

हे काय एकैक ऐसैसें । नानापरीभाषावशें ।
स्तोत्र करूं तुजोद्देशें । निर्विशेषा ॥ ११ ॥

जिहीं विशेषणीं विशेषिजे । तें दृश्य नव्हे रूप तुझें ।
हें जाणें मी म्हणौनि लाजें । वानणा इहीं ॥ १२ ॥

परी मर्यादेचा सागरु । हा तंवचि तया डगरु ।
जंव न देखे सुधाकरु । उदया आला ॥ १३ ॥

सोमकांतु निजनिर्झरीं । चंद्रा अर्घ्यादिक न करी ।
तें तोचि अवधारीं । करवी कीं जी ॥ १४ ॥

नेणों कैसी वसंतसंगें । अवचितिया वृक्षाचीं अंगें ।

फुटती तैं हे तयांहि जोगें । धरणें नोहे ? ॥ १५ ॥

पद्मिनी रविकिरण । लाहे मग लाजें कवण ? ।
कां जळें शिवतलें लवण । आंग भुले ॥ १६ ॥

तैसा तूतें जेथ मी स्मरें । तेथ मीपण मी विसरें ।
मग जाकळिला ढेंकरें । तृप्तु जैसा ॥ १७ ॥

मज तुवां जी केलें तैसें । माझें मीपण दवडूनि देशें ।
स्तुतिमिषेंच पां पिसें । बांधलें वाचे ॥ १८ ॥

ना येऱ्हवीं तरी आठवीं । राहोनि स्तुति जैं करावी ।
तैं गुणागुणिया धरावी । सरोभरी कीं ॥ १९ ॥
तरी तूं जी एकरसाचें लिंग । केवीं करूं गुणागुणीं विभाग ।
मोतीं फोडोनि सांधितां चांग । कीं तैसेंचि भलें ॥ २० ॥
आणि बाप तूं माय । इहीं बोलीं ना स्तुति होय ।
डिंभोपाधिक आहे । विटाळु तेथें ॥ २१ ॥
जी जालेनि पाइकें आलें । तें गोसावीपण केवीं बोलें ? ।
ऐसें उपाधी उशिटलें । काय वर्णूं ॥ २२ ॥
जरी आत्मा तूं एकसरा । हेंही म्हणतां दातारा ।
तरी आंतुल तूं बाहेरा । घापतासी ॥ २३ ॥
म्हणौनि सत्यचि तुजलागीं । स्तुति न देखों जी जगीं ।
मौनावांचूनि लेणें आंगीं । सुसीना मा ॥ २४ ॥
स्तुति कांहीं न बोलणें । पूजा कांहीं न करणें ।
सन्निधी कांहीं न होणें । तुझ्या ठायीं॥ २५ ॥
तरी जिंतलें जैसें भुली । पिसें आलापु घाली ।
तैसें वानूं तें माऊली । उपसाहावें तुवां ॥ २६ ॥
आतां गीतार्थाची मुक्तमुदी । लावीं माझिये वाग्वृद्धी ।
जे माने हे सभासदीं । सज्जनांच्या ॥ २७ ॥
तेथ म्हणितलें श्रीनिवृत्ती । नको हें पुढतपुढती ।
परीसीं लोहा घृष्टी किती । वेळवेळां कीजे गा । ॥ २८ ॥
तंव विनवी ज्ञानदेवो । म्हणे हो कां जी पसावो ।
तरी अवधान देतु देवो । ग्रंथा आतां ॥ २९ ॥
जी गीतारत्नप्रासादाचा । कळसु अर्थचिंतामणीचा ।
सर्व गीतादर्शनाचा । पाढाऊं जो ॥ ३० ॥
लोकीं तरी आथी ऐसें । जे दुरूनि कळसु दिसे ।
आणी भेटीचि हातवसे । देवतेची तिये ॥ ३१ ॥
तैसेंचि एथही आहे । जे एकेचि येणें अध्यायें ।
आघवाचि दृष्ट होये । गीतागमु हा ॥ ३२ ॥
मी कळसु याचि कारणें । अठरावा अध्यायो म्हणें ।
उवाइला बादरायणें । गीताप्रासादा ॥ ३३ ॥
नोहे कळसापरतें कांहीं । प्रासादीं काम नाहीं ।
तें सांगतसे गीता ही । संपलेपणें ॥ ३४ ॥
व्यासु सहजें सूत्री बळी । तेणें निगमरत्नाचळीं ।
उपनिषदार्थाची माळी\- । माजीं खांडिली ॥ ३५ ॥
तेथ त्रिवर्गाचा अणुआरु । आडऊ निघाला जो अपारु ।

तो महाभारतप्राकारु । भोंवता केला ॥ ३६ ॥
माजीं आत्मज्ञानाचें एकवट । दळवाडें झाडूनि चोखट ।
घडिलें पार्थवैकुंठ\- । संवाद कुसरी ॥ ३७ ॥
निवृत्तिसूत्र सोडवणिया । सर्व शास्त्रार्थ पुरवणिया ।
आवो साधिला मांडणिया । मोक्षरेखेचा ॥ ३८ ॥
ऐसेनि करितां उभारा । पंधरा अध्यायांत पंधरा ।
भूमि निर्वाळलिया पुरा । प्रासादु जाहला ॥ ३९ ॥
उपरी सोळावा अध्यायो । तो ग्रीवघंटेचा आवो ।
सप्तदशु तोचि ठावो । पडघाणिये ॥ ४० ॥
तयाहीवरी अष्टादशु । तो अपैसा मांडला कळसु ।
उपरि गीतादिकीं व्यासु । ध्वजें लागला ॥ ४१ ॥
म्हणौनि मागील जे अध्याये । ते चढते भूमीचे आये ।
तयांचें पुरें दाविताहे । आपुल्या आंगीं ॥ ४२ ॥
जालया कामा नाहीं चोरी । ते कळसें होय उजरी ।
तेवीं अष्टादशु विवरी । साद्यंत गीता ॥ ४३ ॥
ऐसा व्यासें विंदाणियें । गीताप्रासादु सोडवणिये ।
आणूनि राखिले प्राणिये । नानापरी ॥ ४४ ॥
एक प्रदक्षिणा जपाचिया । बाहेरोनि करिती यया ।
एक ते श्रवणमिषें छाया । सेवितीययाची ॥ ४५ ॥
एक ते अवधानाचा पुरा । विडापाऊड भीतरां ।
घेऊनि रिघती गाभारां । अर्थज्ञानाच्या ॥ ४६ ॥
ते निजबोधें उराउरी । भेटती आत्मया श्रीहरी ।
परी मोक्षप्रासादीं सरी । सर्वांही आथी ॥ ४७ ॥
समर्थाचिये पंक्तिभोजनें । तळिल्या वरील्या एकचि पक्वान्नें ।
तेवीं श्रवणें अर्थें पठणें । मोक्षुचि लाभे ॥ ४८ ॥
ऐसा गीता वैष्णवप्रासादु । अठरावा अध्याय कळसु विशदु ।
म्यां म्हणितला हा भेदु । जाणोनियां ॥ ४९ ॥
आतां सप्तदशापाठीं । अध्याय कैसेनि उठी ।
तो संबंधु सांगो दिठी । दिसे तैसा ॥ ५० ॥
का गंगायमुना उदक । वोघबगें वेगळिक ।
दावी होऊनि एक । पाणीपणें ॥ ५१ ॥
न मोडितां दोन्ही आकार । घडिलें एक शरीर ।
हें अर्धनारी नटेश्वर\- । रूपीं दिसें ॥ ५२ ॥
नाना वाढिली दिवसें । कळा बिंबीं पैसे ।
परी सिनानें लेवे जैसें । चंद्रीं नाहीं ॥ ५३ ॥
तैसीं सिनानीं चारीं पदें । श्लोक तो श्लोकावच्छेदें ।
अध्यावो अध्यायभेदें । गमे कीर ॥ ५४ ॥
परी प्रमेयाची उजरी । आनान रूप न धरी ।
नाना रत्नमणीं दोरी । एकचि जैसी ॥ ५५ ॥
मोतियें मिळोनि बहुवें । एकावळीचा पाडु आहे ।
परी शोभे रूप होये । एकचि तेथ ॥ ५६ ॥
फुलांफुलसरां लेख चढे । द्रुतीं दुजी अंगुळी न पडे ।
श्लोक अध्याय तेणें पाडें । जाणावे हे ॥ ५७ ॥
सात शतें श्लोक । अध्यायां अठरांचे लेख ।
परी देवो बोलिले एक । जें दुजें नाहीं ॥ ५८ ॥

आणि म्यांही न सांडूनि ते सोये । ग्रंथ व्यक्ति केली आहे ।
प्रस्तुत तेणें निर्वाहे । निरूपण आइका ॥ ५९ ॥
तरी सतरावा अध्यावो । पावतां पुरता ठावो ।
जें संपतां श्लोकीं देवो । बोलिले ऐसें ॥ ६० ॥
अर्जुना ब्रह्मनामाच्याविखीं। बुद्धि सांडूनि आस्तिकीं ।
कर्मे कीजती तितुकीं ं । असंतें होतीं ॥ ६१ ॥
हा ऐकोनि देवाचा बोलु । अर्जुना आला डोलु ।
म्हणे कर्मनिष्ठां मळु । ठेविला देखों ॥ ६२ ॥
तो अज्ञानांधु तंव बापुडा । ईश्वरुचि न देखे एवढा ।
तेथ नामचि एक पुढां । कां सुझे तया ॥ ६३ ॥
आणि रजतमें दोन्हीं । गेलियावीण श्रद्धा सानी ।
ते कां लागे अभिधानीं । ब्रह्माचिये ? । ॥ ६४ ॥
मग कोता खेंव देणें । वार्तेवरील धावणें ।
सांडी पडे खेळणें । नागिणीचें तें ॥ ६५ ॥
तैसीं कर्मे दुवाडें । तयां जन्मांतराची कडे ।
दुर्मेळावे येवढे । कर्मामाजीं ॥ ६६ ॥
ना विपायें हें उजू होये । तरी ज्ञानाची योग्यता लाहे ।
येऱ्हवीं येणेंचि जाये । निरयालया ॥ ६७ ॥
कर्मी हा ठायवरी । आहाती बहुवा अवसरी ।
आतां कर्मठां कैं वारी । मोक्षाची हे ॥ ६८ ॥
तरी फिटो कर्माचा पांगु । कीजो अवघाचि त्यागु ।
आदरिजो अव्यंगु । संन्यासु हा ॥ ६९ ॥
कर्मबाधेची कहीं । जेथ भयाची गोठी नाहीं ।
तें आत्मज्ञान जिहीं । स्वाधीन होय ॥ ७० ॥
ज्ञानाचें आवाहनमंत्र । जें ज्ञान पिकतें सुक्षेत्र ।
ज्ञान आकर्षितें सूत्र । तंतु जे का ॥ ७१ ॥
ते दोनी संन्यास त्याग । अनुष्ठूनि सुटे जग ।
तरी हेंचि आतां चांग । व्यक्त पुसों ॥ ७२ ॥
ऐसें म्हणौनि पार्थे । त्यागसंन्यासव्यवस्थे ।
रूप होआवया जेथें । प्रश्नु केला ॥ ७३ ॥
तेथ प्रत्युत्तरें बोली । श्रीकृष्णें जे चावळिली ।
तया व्यक्ति जाली । अष्टादशा ॥ ७४ ॥
एवं जन्यजनकभावें । अध्यावो अध्यायातें प्रसवे ।
आतां ऐका बरवें । पुसिलें जें ॥ ७५ ॥
तरी पंडुकुमरें तेणें । देवाचें सरतें बोलणें ।
जाणोनि अंतःकरणें । काणी घेतली ॥ ७६ ॥
येऱ्हवीं तत्वविषयीं भला । तो निश्चितु असे कीर जाहला ।
परी देवो राहे उगला । तें साहावेना ॥ ७७ ॥
वत्स धालयाही वरी । धेनू न वचावी दुरी ।
अनन्य प्रीतीची परी । ऐसी आहे ॥ ७८ ॥
तेणें काजेवीणही बोलावें । तें देखीलें तरी पाहावें ।
भोगितां चाड दुणावे । पढियंतयाठायीं ॥ ७९ ॥
ऐसी प्रेमाची हे जाती । आणि पार्थ तंव तेचि मूर्ती ।
म्हणौनि करूं लाहे खंती । उगेपणाची ॥ ८० ॥

आणि संवादाचेनि मिषें । जे अव्यवहारी वस्तु असे ।
ते भोगिजे कीं जैसें । आरिसां रूप ॥ ८१ ॥
मग संवादु तोही पारुखे । तरी भोगितां भोगणें थोके ।
हें कां साहवेल सुखें । लांचावलेया ? ॥ ८२ ॥
यालागीं त्याग संन्यास । पुसावयाचें घेऊनि मिस ।
मग उपलविलें दुस । गीतेंचें तें ॥ ८३ ॥
अठरावा अध्यावो नोहे । हे एकाध्यायी गीताचि आहे ।
जैं वांसरुचि गाय दुहे । तैं वेळु कायसा ॥ ८४ ॥
तैसी संपतां अवसरीं । गीता आदरविली माघारीं ।
स्वामी भृत्याचा न करी । संवादु काई ? ॥ ८५ ॥
परी हें असो ऐसें । अर्जुनें पुसिजत असे ।
म्हणे विनंती विश्वेशें । अवधारिजो ॥ ८६ ॥

अर्जुन उवाच ।
संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।
त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥ १॥

हां जी संन्यासु आणि त्यागु । इयां दोहीं एक अर्थीं लागु ।
जैसा सांघातु आणि संघु । संघातेंचि बोलिजे ॥ ८७ ॥
तैसेंचि त्यागें आणि संन्यासें । त्यागुचि बोलिजतु असे ।
आमचेनि तंव मानसें । जाणिजे हेंचि ॥ ८८ ॥
ना कांहीं आथी अर्थभेदु । तो देवो करोतु विशदु ।
तेथ म्हणती श्रीमुकुंदु । भिन्नचि पैं ॥ ८९ ॥
तरी अर्जुना तुझ्या मनीं । त्याग संन्यास दोनी ।
एकार्थ गमलें हें मानीं । मीही साच ॥ ९० ॥
इहीं दोहीं कीर शब्दीं । त्यागुचि बोलिजे त्रिशुद्धी ।
परी कारण एथ भेदीं । येतुलेंचि ॥ ९१ ॥
जें निपटूनि कर्म सांडिजे । तें सांडणें संन्यासु म्हणिजे ।
आणि फलमात्र का त्यजिजे । तो त्यागु गा ॥ ९२ ॥
तरी कोणा कर्माचें फळ । सांडिजे कोण कर्म केवळ ।
हेंही सांगों विवळ । चित्त दे पां ॥ ९३ ॥
तरी आपैसीं दांगें डोंगर । झाडें डाळती अपार ।
तैसें लांबे राजागर । नुठिती ते ॥ ९४ ॥
न पेरितां सैंघ तृणें । उठती तैसें साळीचें होणें ।
नाहीं गा राबाउणें । जियापरी ॥ ९५ ॥
कां अंग जाहलें सहजें । परी लेणें उद्यमें कीजे ।
नदी आपैसी आपादिजे । विहिरी जेवीं ॥ ९६ ॥
तैसें नित्य नैमित्तिक । कर्म होय स्वाभाविक ।
परी न कामितां कामिक । न निफजे जें ॥ ९७ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ।
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ २॥

कां कामनेचेनि दळवाडें । जें उभारावया घडे ।
अश्वमेधादिक फुडे । याग जेथ ॥ ९८ ॥
वापी कूप आराम । अग्रहारें हन महाग्राम ।
आणीकही नाना संभ्रम । व्रतांचे ते ॥ ९९ ॥
ऐसें इष्टापूर्त सकळ । जया कामना एक मूळ ।
जें केलें भोगवी फळ । बांधोनियां ॥ १०० ॥
देहाचिया गांवा अलिया । जन्ममृत्यूचिया सोहळिया ।
ना म्हणों नये धनंजया । जियापरी ॥ १०१ ॥
का ललाटींचें लिहिलें । न मोडे गा कांहीं केलें ।
काळेगोरेपण धुतलें । फिटों नेणे ॥ १०२ ॥
केलें काम्य कर्म तैसें । फळ भोगावया धरणें बैसे ।
न फेडितां ऋण जैसें । वोसंडीना ॥ १०३ ॥
कां कामनाही न करितां । अवसांत घडे पंडुसुता ।
तरी वायकांडें न झुंजतां । लागे जैसें ॥ १०४ ॥
गूळ नेणतां तोंडीं । घातला देचि गोडी ।
आगी मानूनि राखोंडी । चेपिला पोळी ॥ १०५ ॥
काम्यकर्मी हें एक । सामर्थ्य आथी स्वाभाविक ।
म्हणौनि नको कौतुक । मुमुक्षु एथ ॥ १०६ ॥
किंबहुना पार्था ऐसें । जें काम्य कर्म गा असे ।
तें त्यजिजे विष जैसें । वोकूनियां ॥ १०७ ॥
मग तया त्यागातें जगीं । संन्यासु ऐसया भंगीं ।
बोलिजे अंतरंगीं । सर्वद्रष्टा ॥ १०८ ॥
हें काम्य कर्म सांडणें । तें कामनेतेंचि उपडणें ।
द्रव्यत्यागें दवडणें । भय जैसें ॥ १०९ ॥
आणि सोमसूर्यग्रहणें । येऊनि करविती पार्वणें ।
का मातापितरमरणें । अंकित जे दिवस ॥ ११० ॥
अथवा अतिथी हन पावे । हें ऐसैसें पडे जैं करावें ।
तैं तें कर्म जाणावें । नौमित्तिक गा ॥ १११ ॥
वार्षिया क्षोमे गगन । वसंतें दुणावे वन ।
देहा श्रृंगारी यौवन\- । दशा जैसी ॥ ११२ ॥
का सोमकांतु सोमें पघळे । सूर्यें फांकती कमळें ।
एथ असे तेंचि पाल्हाळे । आन नये ॥ ११३ ॥
तैसें नित्य जें का कर्म । तेंचि निमित्ताचे लाहे नियम ।
एथ उंचावे तेणें नाम । नैमित्तिक होय ॥ ११४ ॥
आणि सायंप्रातर्मध्यान्हीं । जें कां करणीय प्रतिदिनीं ।
परी दृष्टि जैसी लोचनीं । अधिक नोहे ॥ ११५ ॥
कां नापादितां गती । चरणीं जैसी आथी ।
नातरी ते दीप्ती । दीपबिंबीं ॥ ११६ ॥
वासु नेदितां जैसे । चंदनीं सौरभ्य असे ।
अधिकाराचे तैसें । रूपचि जें ॥ ११७ ॥
नित्य कर्म ऐसें जनीं । पार्था बोलिजे तें मानीं ।
एवं नित्य नैमित्तिक दोन्हीं । दाविलीं तुज ॥ ११८ ॥
हेंचि नित्य नैमित्तिक । अनुष्ठेय आवश्यक ।
म्हणौनि म्हणों पाहती एक । वांझ ययातें ॥ ११९ ॥

परी भोजनीं जैसें होये । तृप्ति लाहे भूक जाये ।
तैसे नित्यनैमित्तिकीं आहे । सर्वांगीं फळ ॥ १२० ॥
कीड आगिठां पडे । तरी मळु तुटे वानी चढे ।
यया कर्मा तया सांगडें । फळ जाणावें ॥ १२१ ॥
जे प्रत्यवाय तंव गळे । स्वाधिकार बहुवें उजळे ।
तेथ हातोफळिया मिळे । सद्‌गतीसी ॥ १२२ ॥
येवढेवरी ढिसाळ । नित्यनैमित्तिकीं आहे फळ ।
परी तें त्यजिजे मूळ । नक्षत्रीं जैसें ॥ १२३ ॥
लता पिके आघवी । तंव च्यूत बांधे पालवीं ।
मग हात न लावित माधवीं । सोडूनि घाली ॥ १२४ ॥
तैसी नोलांडितां कर्मरेखा । चित्त दीजे नित्यनैमित्तिका ।
पाठीं फळा कीजे अशेखा । वांताचे वानी ॥ १२५ ॥
यया कर्म फळत्यागातें । त्यागु म्हणती पैं जाणते ।
एवं त्याग संन्यास तूतें । परीसविले ॥ १२६ ॥
हा संन्यासु जैं संभवे । तैं काम्य बाधूं न पावे ।
निषिद्ध तंव स्वभावें । निषेधें गेलें ॥ १२७ ॥
आणि नित्यादिक जें असे । तें येणें फलत्यागें नसे ।
शिर लोटलिया जैसें । येर आंग ॥ १२८ ॥
मग सस्य फळपाकांत । तैसें निमालिया कर्मजात ।
आत्मज्ञान गिंवसीत । अपैसें ये ॥ १२९ ॥
ऐसिया निगुती दोनी । त्याग संन्यास अनुष्ठानीं ।
पडले गा आत्मज्ञानीं । बांधती पाटु ॥ १३० ॥
नातरी हे निगुती चुके । मग त्यागु कीजे हाततुकें ।
तैं कांहीं न त्यजे अधिकें । गोंवींचि पडे ॥ १३१ ॥
जें औषध व्याधी अनोळख । तें घेतलिया परतें विख ।
कां अन्न न मानितां भूक । मारी ना काय ? ॥ १३२ ॥
म्हणौनि त्याज्य जें नोहे । तेथ त्यागातें न सुवावें ।
त्याज्यालागीं नोहावें । लोभापर ॥ १३३ ॥
चुकलिया त्यागाचें वेझें । केला सर्वत्यागुही होय वोझें ।
न देखती सर्वत्र दुजें । वीतराग ते ॥ १३४ ॥

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।
यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥ ३॥

एकां फळाभिलाष न ठके । ते कर्मांते म्हणती बंधकें ।
जैसें आपण नग्न भांडकें । जगातें म्हणे ॥ १३५ ॥
कां जिव्हालंपट रोगिया । अन्नें दूषी धनंजया ।
आंगा न रुसे कोढिया । मासियां कोपे ॥ १३६ ॥
तैसे फळकाम दुर्बळ । म्हणती कर्मचि किडाळ ।
मग निर्णयो देती केवळ । त्यजावें ऐसा ॥ १३७ ॥
एक म्हणती यागादिक । करावेंचि आवश्यक ।
जे यावांचूनि शोधक । आन नसे ॥ १३८ ॥
मनशुद्धीच्या मार्गीं । जैं विजयी व्हावें वेगीं ।
तैं कर्म सबळालागीं । आळसु न कीजे ॥ १३९ ॥

भांगार आथी शोधावें । तरी आगी जेवी नुबगावें ।
कां दर्पणालागीं सांचावें । अधिक रज ॥ १४० ॥
नाना वस्त्रें चोख होआवीं । ऐसें आथी जरी जीवीं ।
तरी संवदणी न मनावी । मलिन जैसी ॥ १४१ ॥
तैसीं कर्मे क्लेशकारें । म्हणौनि न न्यावीं अव्हेरें ।
कां अन्नलाभें अरुवारें । रांधितिये उणें ॥ १४२ ॥
इहीं इहीं गा शब्दीं । एक कर्मीं बांधिती बुद्धी ।
ऐसा त्यागु विसंवादीं । पडोनि ठेला ॥ १४३ ॥
तरी विसंवादु तो फिटे । त्यागाचा निश्चयो भेटे ।
तैसें बोलों गोमटें । अवधान देईं ॥ १४४ ॥

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः सम्प्रकीर्तितः ॥ ४॥

तरी त्यागु एथें पांडवा । त्रिविधु पैं जाणावा ।
तया त्रिविधाही बरवा । विभाग करूं ॥ १४५ ॥
त्यागाचे तीन्ही प्रकार । कीजती जरी गोचर ।
तरी तूं इत्यर्थाचें सार । इतुलें जाण ॥ १४६ ॥
मज सर्वज्ञाचिये बुद्धी । जें अलोट माने त्रिशुद्धी ।
निश्चयतत्व तें आधीं । अवधारीं पां ॥ १४७ ॥
तरी आपुलिये सोडवणें । जो मुमुक्षु जागों म्हणे ।
तया सर्वस्वें करणें । हेंचि एक ॥ १४८ ॥

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ ५॥

जियें यज्ञदानतपादिकें । इयें कर्मे आवश्यकें ।
तियें न सांडावीं पांथिकें । पाउलें जैसीं ॥ १४९ ॥
हारपलें न देखिजे । तंव तयाचा मागु न सांडिजे ।
कां तृप्त न होतां न लोटिजे । भाणें जेवीं ॥ १५० ॥
नाव थडी न पवतां । न खांडिजे केळी न फळतां ।
कां ठेविलें न दिसतां । दीपु जैसा ॥ १५१ ॥
तैसी आत्मज्ञानविखीं । जंव निश्चिती नाहीं निकी ।
तंव नोहावें यागादिकीं । उदासीन ॥ १५२ ॥
तरी स्वाधिकारानुरुपें । तियें यज्ञदानें तपें ।
अनुष्ठावींचि साक्षेपें । अधिकेंवर ॥ १५३ ॥
जें चालणें वेगावत जाये । तो वेगु बैसावयाचि होये ।
तैसा कर्मातिशयो आहे । नैष्कर्म्यालागीं ॥ १५४ ॥
अधिकें जंव जंव औषधी । सेवनेची मांडी बांधी ।
तंव तंव मुकिजे व्याधी । तयाचिये ॥ १५५ ॥
तैसीं कर्मे हातोपातीं । जैं कीजती यथानिगुती ।
तैं रजतमें झडती । झाडा देऊनी ॥ १५६ ॥
कां पाठोवाटीं पुटें । भांगारा खारु देणें घटे ।

तैं कीड झडकरी तुटे । निर्व्याजु होय ॥ १५७ ॥
तैसें निष्ठा केलें कर्म । तें झाडी करूनि रजतम ।
सत्वशुद्धीचें धाम । डोळां दावी ॥ १५८ ॥
म्हणौनियां धनंजया । सत्वशुद्धी गिंवसितया ।
तीर्थांचिया सावाया । आलीं कर्में ॥ १५९ ॥
तीर्थें बाह्यमळु क्षाळे । कर्में अभ्यंतर उजळे ।
एवं तीर्थें जाण निर्मळें । सत्कर्मे.चि ॥ १६० ॥
तृषार्ता मरुदेशीं । झळे अमृतें वोळलीं जैसीं ।
कीं अंधालागीं डोळ्यांसी । सूर्यु आला ॥ १६१ ॥
बुडतया नदीच धाविन्नली । पडतया पृथ्वीच कळवळिली ।
निमतया मृत्यूनें दिधली । आयुष्यवृद्धी ॥ १६२ ॥
तैसें कर्में कर्मबद्धता । मुमुक्षु सोडविले पंडुसुता ।
जैसा रसरीति मरतां । राखिला विषें ॥ १६३ ॥
तैसीं एके हातवटिया । कर्में कीजती धनंजया ।
बंधकेंचि सोडवावया । मुख्यें होती ॥ १६४ ॥
आतां तेचि हातवटी । तुज सांगों गोमटी ।
जया कर्मातें किरीटी । कर्मचि रुसे ॥ १६५ ॥

एतान्यपि तु कर्माणि सण्गं त्यक्त्वा फलानि च ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ ६॥

तरी महायागप्रमुखें । कर्में निफजतांही अचुकें ।
कर्तेपणाचें न ठाके । फुंजणें आंगीं ॥ १६६ ॥
जो मोलें तीर्था जाये । तया मी यात्रा करितु आहे ।
ऐसिये श्लाघ्यतेचा नोहे । तोषु जेवीं ॥ १६७ ॥
कां मुद्रा समर्थाचिया । जो एकवटु झोंबे राया ।
तो मी जिणता ऐसिया । न येचि गर्वा ॥ १६८ ॥
जो कासें लागोनि तरे । तया पोहती ऊर्मी नुरे ।
पुरोहितु नाविष्करे । दातेपणें ॥ १६९ ॥
तैसें कर्तृत्व अहंकारें । नेघोनि यथा अवसरें ।
कृत्यजातांचें मोहरें । सारीजती ॥ १७० ॥
केल्या कर्मा पांडवा । जो आथी फळाचा यावा ।
तया मोहरा हों नेदावा । मनोरथु ॥ १७१ ॥
आधींचि फळीं आस तुटिया । कर्में आरंभावीं धनंजया ।
परावें बाळ धाया । पाहिजे जैसें ॥ १७२ ॥
पिंपरुवांचिया आशा । न शिंपिजे पिंपळु जैसा ।
तैसिया फळनिराशा । कीजती कर्में ॥ १७३ ॥
सांडूनि दुधाची टकळी । गोंवारी गांवधेनु वेंटाळी ।
किंबहुना कर्मफळीं । तैसें कीजे ॥ १७४ ॥
ऐसी हे हातवटी । घेऊनि जे क्रिया उठी ।
आपणा आपुलिया गांठी । लाहेची तो ॥ १७५ ॥
म्हणौनि फळीं लागु । सांडोनि देहसंगु ।
कर्में करावीं हा चांगु । निरोपु माझा ॥ १७६ ॥
जो जीवबंधीं शिणला । सुटके जाचे आपला ।

तेणें पुढतपुढतीं या बोला । आन न कीजे ॥ १७७ ॥

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।
मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ ७॥

नातरी आंधाराचेनि रोखें । जैसीं डोळां रोंविजती नखें ।
तैसा कर्मद्वेषें अशेखें । कर्मेंचि सांडी ॥ १७८ ॥
तयाचें जें कर्म सांडणें । तें तामस पैं मी म्हणें ।
शिसाराचे रागें लोटणें । शिरचि जैसें ॥ १७९ ॥
हां गा मार्गु दुवाडु होये । तरी निस्तरितील पाये ।
कीं तेचि खांडणें आहे । मार्गापराधें ॥ १८० ॥
भुकेलियापुढें अन्न । हो कां भलतैसें उन्ह ।
तरी बुद्धी न घेतां लंघन । भाणें पापरां हल्या ॥ १८१ ॥
तैसा कर्माचा बाधु कर्में । निस्तरीजे करितेनि वर्मे ।
हे तामसु नेणें भ्रमें । माजविला ॥ १८२ ॥
कीं स्वभावें आलें विभागा । तें कर्मचि वोसंडी पैं गा ।
तरी झणें आतळा त्यागा । तामसा तया ॥ १८३ ॥

दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ।
स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥ ८॥

अथवा स्वाधिकारु बुझे । आपले विहितही सुजे ।
परी करितया उमजे । निबरपणा ॥ १८४ ॥
जे कर्माची ऐलीकड । नावेक दिसे दुवाड ।
जे वाहतिये वेळे जड । शिदोरी जैसी ॥ १८५ ॥
जैसा निंब जिभे कडवटु । हिरडा पहिलें तुरटु ।
तैसा कर्मा ऐल शेवटु । खणुवाळा होय ॥ १८६ ॥
कां धेनु दुवाड शिंग । शेवंतीये अडव आंग ।
भोजनसुख महाग । पाकु करितां ॥ १८७ ॥
तैसें पुढतपुढती कर्म । आरंभींच अति विषम ।
म्हणौनि तो तें श्रम । करितां मानी ॥ १८८ ॥
येऱ्हवीं विहितत्वें मांडी । परी घालितां असुरवाडीं ।
तेथ पोळला ऐसा सांडी । आदरिलेंही ॥ १८९ ॥
म्हणे वस्तु देहासारिखी । आली बहुतीं भाग्यविशेखीं ।
मा जाचूं कां कर्मादिकीं । पापिया जैसा ? ॥ १९० ॥
केलें कर्मी जे द्यावें । तें झणें मज होआवें ।
आजि भोगूं ना कां बरवे । हातींचे भोग ? ॥ १९१ ॥
ऐसा शरीराचिया क्लेशा । भेणें कर्में वीरेशा ।
सांडी तो परीयेसा । राजसु त्यागु ॥ १९२ ॥
येऱ्हवीं तेथही कर्म सांडे । परी तया त्यागफळ न जोडे ।
जैसें उतलें आगीं पडे । तें नलगेचि होमा ॥ १९३ ॥
कां बुडोनि प्राण गेले । ते अर्धोदकीं निमाले ।
हें म्हणों नये जाहलें । दुर्मरणचि ॥ १९४ ॥

तैसें देहाचेनि लोभें । जेणें कर्मा पाणी सुभे ।
तेणें साच न लभे । त्यागाचें फळ ॥ १९५ ॥
किंबहुना आपुलें । जैं ज्ञान होय उदया आलें ।
तैं नक्षत्रातें पाहलें । गिळी जैसें ॥ १९६ ॥
तैशा सकारण क्रिया । हारपती धनंजया ।
तो कर्मत्यागु ये जया । मोक्षफळासी ॥ १९७ ॥
तें मोक्षफळ अज्ञाना । त्यागिया नाहीं अर्जुना ।
म्हणौनि तो त्यागु न माना । राजसु जो ॥ १९८ ॥
तरी कोणे पां एथ त्यागें । तें मोक्षफळ घर रिघे ।
हेंही आइक प्रसंगे । बोलिजेल ॥ १९९ ॥

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।
सण्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ॥ ९॥

तरी स्वाधिकाराचेनि नांवें । जें वांटिया आलें स्वभावें ।
तें आचरे विधिगौरवें । शृंगारोनि ॥ २०० ॥
परी हें मी करितु असें । ऐसा आठवु त्यजी मानसें ।
तैसेचि पाणी दे आशे । फळाचिये ॥ २०१ ॥
पैं अवज्ञा आणि कामना । मातेच्या ठायीं अर्जुना ।
केलिया दोनी पतना । कारण होती ॥ २०२ ॥
तरी दोनीं यें त्यजावीं । मग माताची ते भजावी ।
वांचूनि मुखालागीं वाळावी । गायचि सगळी ? ॥ २०३ ॥
आवडतियेही फळीं । असारें साली आंठोळीं ।
त्यासाठीं अवगळी । फळातें कोण्ही ? ॥ २०४ ॥
तैसा कर्तृत्वाचा मदु । आणि कर्मफळाचा आस्वादु ।
या दोहींचें नांव बंधु । कर्माचा कीं ॥ २०५ ॥
तरी या दोहींच्या विखीं । जैसा बापु नातळे लेंकीं ।
तैसा हों न शके दुःखी । विहिता क्रिया ॥ २०६ ॥
हा तो त्याग तरुवरु । जो गा मोक्षफळें ये थोरु ।
सात्विक ऐसा डगरु । यासींच जगीं ॥ २०७ ॥
आतां जाळूनि बीज जैसें । झाडा कीजे निर्वंशें ।
फळ त्यागूनि कर्म तैसें । त्यजिलें जेणें ॥ २०८ ॥
लोह लागतखेंवो परीसीं । धातूची गंधिकाळिमा जैसी ।
जाती रजतमें तैसीं । तुटलीं दोन्ही ॥ २०९ ॥
मग सत्वें चोखाळें । उघडती आत्मबोधाचे डोळे ।
तेथ मृगांबु सांजवेळे । होय जैसें ॥ २१० ॥
तैसा बुद्ध्यादिकांपुढां । असतु विश्वाभासु हा येवढा ।
तो न देखे कवणीकडां । आकाश जैसें ॥ २११ ॥

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।
त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १०॥

म्हणौनि प्राचिनाचेनि बळें । अलंकृतें कुशलाकुशलें ।

तियें व्योमाआंगीं आभाळें । जिरालीं जैसीं ॥ २१२ ॥
तैसीं तयाचिये दिठी । कर्मे चोखाळलीं किरीटी ।
म्हणौनि सुखदुःखीं उठी । पडेना तो ॥ २१३ ॥
तेणें शुभकर्म जाणावें । मग तें हर्षें करावें ।
कां अशुभालागीं होआवें । द्वेषिया ना ॥ २१४ ॥
तरी इयाविषयींचा कांहीं । तया एकुही संदेहो नाहीं ।
जैसा स्वप्नाच्या ठायीं । जागिन्नलिया ॥ २१५ ॥
म्हणौनि कर्म आणि कर्ता । या द्वैतभावाची वार्ता ।
नेणें तो पंडुसुता । सात्विक त्यागु ॥ २१६ ॥
ऐसेनि कर्मे पार्था । त्यजिलीं त्यजिती सर्वथा ।
अधिकें बांधिती अन्यथा । सांडिलीं तरी ॥ २१७ ॥

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।
यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥ ११॥

आणि हां गा सव्यसाची । मूर्ति लाहोनि देहाची ।
खंती करिती कर्माची । ते गांवढे गा ॥ २१८ ॥
मृत्तिकेचा वीटु । घेऊनि काय करील घटु ? ।
केउता ताथु पटु । सांडील तो ? ॥ २१९ ॥
तेवींचि वन्हित्व आंगीं । आणि उबे उबगणें आगी ।
कीं तो दीपु प्रभेलागीं । द्वेषु करील काई ? ॥ २२० ॥
हिंगु त्रासिला घाणी । तरी कैचें सुगंधत्व आणी ? ।
द्रवपण सांडूनि पाणी । कें राहे तें ? ॥ २२१ ॥
तैसा शरीराचेनि आभासें । नांदतु जंव असे ।
तंव कर्मत्यागाचें पिसें । काइसें तरी ? ॥ २२२ ॥
आपण लाविजे टिळा । म्हणौनि पुसों ये वेळोवेळा ।
मा घाली फेडी निडळा । कां करूं ये गा ? ॥ २२३ ॥
तैसें विहित स्वयें आदरिलें । म्हणौनि त्यजूं ये त्यजिलें ।
परी कर्मचि देह आतलें । तें कां सांडील गा ? ॥ २२४ ॥
जें श्वासोच्छ्वासवरी । होत निजेलियाहीवरी ।
कांहीं न करणेंयाचि परी । होती जयाची ॥ २२५ ॥
या शरीराचेनि मिसकें । कर्मची लागलें असिकें ।
जितां मेलया न ठाके । इया रीती ॥ २२६ ॥
यया कर्मातें सांडिती परी । एकीचि ते अवधारीं ।
जे करितां न जाइजे हारीं । फळशेचिये ॥ २२७ ॥
कर्मफळ ईश्वरीं अर्पे । तत्प्रसादें बोधु उद्दीपें ।
तेथ रज्जुज्ञानें लोपे । व्याळशंका ॥ २२८ ॥
तेणें आत्मबोधें तैसें । अविद्येसीं कर्म नाशे ।
पार्था त्यजिजे जैं ऐसें । तैं त्यजिलें होय ॥ २२९ ॥
म्हणौनि इयापरी जगीं । कर्मे करितां मानूं त्यागी ।
येर मुर्छने नांव रोगी । विसांवा जैसा ॥ २३० ॥
तैसा कर्मी शिणे एकीं । तो विसांवो पाहे आणिकीं ।
दांडेयाचे घाय बुकी । धाडणें जैसें ॥ २३१ ॥
परी हें असो पुढती । तोचि त्यागी त्रिजगतीं ।

जेणें फळत्यागें निष्कृती । नेलें कर्म ॥ २३२ ॥

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ १२॥

येऱ्हवीं तरी धनंजया । त्रिविधा कर्मफळा गा यया ।
समर्थ ते कीं भोगावया । जे न सांडितीचि आशा ॥ २३३ ॥
आपणचि विऊनि दुहिता । कीं न मम म्हणे पिता ।
तो सुटे कीं प्रतिग्रहीता । जांवई शिरके ॥ २३४ ॥
विषाचे आगरही वाहती । तें विकितां सुखें लाभे जिती ।
येर निमालें जे घेती । वेंचोनि मोलें ॥ २३५ ॥
तैसें कर्ता कर्म करू । अकर्ता फळाशा न धरू ।
एथ न शके आवरूं । दोहींतें कर्म ॥ २३६ ॥
वाटे पिकलिया रुखाचें । फळ अपेक्षी तयाचें ।
तेवीं साधारण कर्माचें । फळ घे तया ॥ २३७ ॥
परी करूनि फळ नेघे । तो जगाच्या कामीं न रिघे ।
जे त्रिविध जग अवघें । कर्मफळ हें ॥ २३८ ॥
देव मनुष्य स्थावर । यया नांव जगडंबर ।
आणि हे तंव तिन्ही प्रकार । कर्मफळांचे ॥ २३९ ॥
तेंचि एक गा अनिष्ट । एक तें केवळ इष्ट ।
आणि एक इष्टानिष्ट । त्रिविध ऐसें ॥ २४० ॥
परी विषयमंतीं बुद्धी । आंगीं सूनि अविधी ।
प्रवर्तती जे निषिद्धीं । कुव्यापारीं ॥ २४१ ॥
तेथ कृमि कीट लोष्ट । हे देह लाहती निकृष्ट ।
तया नाम तें अनिष्ट । कर्मफळ ॥ २४२ ॥
कां स्वधर्मा मानु देतां । स्वाधिकारु पुढां सूतां ।
सुकृत कीजे पुसतां । आम्नायातें ॥ २४३ ॥
तैं इंद्रादिक देवांचीं । देहें लाहिजती सव्यसाची ।
तया कर्मफळा इष्टाची । प्रसिद्धि गा ॥ २४४ ॥
आणि गोड आंबट मिळे । तेथ रसांतर फरसाळें ।
उठी दोंही वेगळें । दोहीं जिणतें ॥ २४५ ॥
रेचकुचि योगवशें । होय स्तंभावयादोषें ।
तेवीं सत्यासत्य समरसें । सत्यासत्यचि जिणिजे ॥ २४६ ॥
म्हणौनि समभागें शुभाशुभें । मिळोनि अनुष्ठानाचें उभें ।
तेणें मनुष्यत्व लाभे । तें मिश्र फळ ॥ २४७ ॥
ऐसें त्रिविध यया भागीं । कर्मफळ मांडलेसें जगीं ।
हें न सांडी तयां भोगीं । जें सूदले आशा ॥ २४८ ॥
जेथें जिव्हेचा हातु फांटे । तंव जेवितां वाटे गोमटें ।
मग परीणामीं शेवटें । अवश्य मरण ॥ २४९ ॥
संवचोरमैत्री चांग । जंव न पविजे तें दांग ।
सामान्या भली आंग । न शिवे तंव ॥ २५० ॥
तैसीं कर्में करितां शरीरीं । लाहती महत्त्वाची फरारी ।
पाठीं निधनीं एकसरी । पावती फळें ॥ २५१ ॥
तैसा समर्थु आणि ऋणिया । मागों आला बाइणिया ।

न लोटे तैसा प्राणिया । पडे तो भोगु ॥ २५२ ॥
मग कणिसौनि कणु झडे । तो विरूढला कणिसा चढे ।
पुढती भूमी पडे । पुढती उठी ॥ २५३ ॥
तैसें भोगीं जें फळ होय । तें फळांतरें वीत जाय ।
चालतां पावो पाय । जिणिजे जैसा ॥ २५४ ॥
उताराचिये सांगडी । ठाके ते ऐलीच थडी ।
तेवीं न मुकीजती वोढी । भोग्याचिये ॥ २५५ ॥
पैं साध्यसाधनप्रकारें । फळभोगु तो पसरे ।
एवं गोंविले संसारें । अत्यागी ते ॥ २५६ ॥
येऱ्हवीं जाईचियां फुलां फांकणें । त्याचि नाम जैसें सुकणें ।
तैसें कर्ममिषें न करणें । केलें जिहीं ॥ २५७ ॥
बीजचि वरोसि वेंचे । तेथ वाढती कुळवाडी खांचे ।
तेवीं फळत्यागें कर्माचें । सारिलें काम ॥ २५८ ॥
ते सत्वशुद्धि साहाकारें । गुरुकृपामृततुषारें ।
सासिन्नलेनि बोधें वोसरे । द्वैतदैन्य ॥ २५९ ॥
तेव्हां जगदाभासमिषें । स्फुरे तें त्रिविध फळ नाशे ।
एथ भोक्ता भोग्य आपैसें । निमालें हें ॥ २६० ॥
घडे ज्ञानप्रधानु हा ऐसा । संन्यासु जयां वीरेशा ।
तेचि फलभोग सोसा । मुकले गा ॥ २६१ ॥
आणि येणें कीर संन्यासें । जैं आत्मरूपीं दिठी पैसे ।
तैं कर्म एक ऐसें । देखणें आहे ? ॥ २६२ ॥
पडोनि गेलिया भिंती । चित्रांची केवळ होय माती ।
कां पाहालेया राती । आंधारें उरे ? ॥ २६३ ॥
जैं रूपचि नाहीं उभें । तैं साउली काह्याची शोभे ? ।
दर्पणेवीण बिंबें । वदन कें पां ? ॥ २६४ ॥
फिटलिया निद्रेचा ठावो । कैचा स्वप्नासि प्रस्तावो ? ।
मग साच का वावो । कोण म्हणे ? ॥ २६५ ॥
तैसें गा संन्यासें येणें । मूळ अविद्येसीचि नाहीं जिणें ।
मा तियेचें कार्य कोणें । घेपे दीजे ? ॥ २६६ ॥
म्हणौनि संन्यासी ये पाहीं । कर्माची गोठी कीजेल खई ।
परी अविद्या आपुलाम् देहीं । आहे जै कां ॥ २६७ ॥
जैं कर्तेपणाचेनि थांवें । आत्मा शुभाशुभीं धांवें ।
दृष्टि भेदाचिये राणिवे । रचलीसे जैं ॥ २६८ ॥
तैं तरी गा सुवर्मा । बिजावळी आत्मया कर्मा ।
अपाडें जैसी पश्चिमा । पूर्वेसि कां ॥ २६९ ॥
नातरी आकाशा का आभाळा । सूर्या आणि मृगजळा ।
बिजावळी भूतळा । वायूसि जैसी ॥ २७० ॥
पांघरौनि नईचें उदक । असे नईचिमाजीं खडक ।
परी जाणिजे का वेगळिक । कोडीची ते ॥ २७१ ॥
हो कां उदकाजवळी । परी सिनानीचि ते बाबुळी ।
काय संगास्तव काजळी । दीपु म्हणों ये ? ॥ २७२ ॥
जरी चंद्रीं जाला कलंकु । तरी चंद्रेसीं नव्हे एकु ।
आहे दृष्टी डोळ्यां विवेकु । अपाडु जेतुला ॥ २७३ ॥
नाना वाटा वाटे जातया । वोघा वोघीं वाहातया ।
आरसा आरसां पाहातया । अपाडु जेतुला ॥ २७४ ॥

पार्था गा तेतुलेनि मानें । आत्मेंनिसीं कर्म सिनें ।
परी घेवविजे अज्ञानें । तें कीर ऐसें ॥ २७५ ॥
विकाशें रवीतें उपजवी । द्रुती अलीकरवी भोगवी ।
ते सरोवरीं कां बरवी । अब्जिनी जैसी ॥ २७६ ॥
पुढतपुढती आत्मक्रिया । अन्यकारणकाचि तैशिया ।
करूं पांचांही तयां । कारणां रूप ॥ २७७ ॥

पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।
साण्ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ १३॥

आणि पांचही कारणें तियें । तूंही जाणसील विपायें ।
जें शास्त्रें उभऊनी बाहे । बोलती तयांते ॥ २७८ ॥
वेदरायाचिया राजधानीं । सांख्यवेदांताच्या भुवनीं ।
निरूपणाच्या निशाणध्वनीं । गर्जती जियें ॥ २७९ ॥
जें सर्वकर्मसिद्धीलागीं । इयेंचि मुद्दलें हो जगीं ।
तेथ न सुवावा अभंगीं । आत्मराजु ॥ २८० ॥
ह्या बोलाचि डांगुरटी । तियें प्रसिद्धीचि आली किरीटी ।
म्हणौनि तुझ्या हन कर्णपुटीं । वसों हें काज ॥ २८१ ॥
आणि मुखांतरीं आइकिजे । तैसें कायसें हें ओझें ।
मी चिद्रत्न तुझें । असतां हातीं ॥ २८२ ॥
दर्पणु पुढां मांडलेया । कां लोकांचियां डोळयां ।
मानु द्यावा पहावया । आपुलें निकें ॥ २८३ ॥
भक्त जैसेनि जेथ पाहे । तेथ तें तेंचि होत जाये ।
तो मी तुझें जाहालों आहें । खेळणें आजी ॥ २८४ ॥
ऐसें हें प्रीतीचेनि वेगें । देवो बोलतां से नेघे ।
तंव आनंदामाजीं आंगें । विरतसे येरु ॥ २८५ ॥
चांदिणियाचा पडिभरु । होतां सोमकांताचा डोंगरु ।
विघरोनि सरोवरु । हों पाहे जैसा ॥ २८६ ॥
तैसें सुख आणि अनुभूती । या भावांची मोडूनि भिंती ।
आतलें अर्जुनाकृति । सुखचि जेथ ॥ २८७ ॥
तेथ समर्थु म्हणौनि देवा । अवकाशु जाहला आठवा ।
मग बुडतयाचा धांवा । जीवें केला ॥ २८८ ॥
अर्जुना येसणें धेंडें । प्रज्ञा पसरेंसीं बुडे ।
आलें भरतें एवढें । तें काढूनि पुढती ॥ २८९ ॥
देवो म्हणे हां गा पार्था । तूं आपणपें देख सर्वथा ।
तंव श्वासूनि येरें माथा । तुकियेला ॥ २९० ॥
म्हणे जाणसी दातारा । मी तुजशीं व्यक्तिशेजारा ।
उबगला आजी एकाहारा । येवों पाहें ॥ २९१ ॥
तयाही हा ऐसा । लोभें देतसां जरी लालसा ।
तरी कां जी घालीतसां । आड आड जीवा ? ॥ २९२ ॥
तेथ श्रीकृष्ण म्हणती निकें । अद्यापि नाहीं मा ठाऊकें ।
वेडया चंद्रा आणि चंद्रिके । न मिळणें आहे ?॥ २९३ ॥
आणि हाही बोलोनि भावो । तुज दाऊं आम्ही भिवों ।
जे रुसतां बांधे थांवो । तें प्रेम गा हें ॥ २९४ ॥

एथ एकमेकांचिये खुणें । विसंवादु तंवचि जिणें ।
म्हणौनि असो हें बोलणें । इयेविषयींचें ॥ २९५ ॥
मग कैशी कैशी ते आतां । बोलत होतों पंडुसुता ।
सर्व कर्मा भिन्नता । आत्मेनिसीं ॥ २९६ ॥
तंव अर्जुन म्हणे देवें । माझिये मनींचेंचि स्वभावें ।
प्रस्ताविलें बरवें । प्रमेय तें जी ॥ २९७ ॥
जें सकळ कर्माचें बीज । कारणपंचक तुज ।
सांगेन ऐसी पैज । घेतली कां ॥ २९८ ॥
आणि आत्मया एथ कांहीं । सर्वथा लागु नाहीं ।
हें पुढारलासि ते देईं । लाहाणें माझें ॥ २९९ ॥
यया बोला विश्वेशें । म्हणितलें तोषें बहुवसे ।
इयेविषयीं धरणें बैसे। ऐसें कें जोडे ? ॥ ३०० ॥
तरी अर्जुना निरूपिजेल । तें कीर भाषेआंतुल ।
परी मेचु ये होईजेल । ॠणिया तुज ॥ ३०१ ॥
तंव अर्जुन म्हणे देवो । काई विसरले मागील भावो ? ।
इये गोंठीस कीं राखत आहों । मीतूंपण जी ? ॥ ३०२ ॥
एथ श्रीकृष्ण म्हणती हो कां । आतां अवधानाचा पसरु निका ।
करूनियां आइका । पुढारलों तें ॥ ३०३ ॥
तरी सत्यचि गा धनुर्धरा । सर्वकर्मांचा उभारा ।
होतसे बहिरबाहिरा । करणीं पांचें ॥ ३०४ ॥
आणि पांच कारण दळवाडें । जिहीं कर्माकारु मांडे ।
ते हेतुस्तव घडे । पांच आथी ॥ ३०५ ॥
येर आत्मतत्त्व उदासीन । तें ना हेतु ना उपादान ।
ना ते अंगें करी संवाहन । कर्मसिद्धीचें ॥ ३०६ ॥
तेथ शुभाशुभीं अंशीं । निफजती कर्मे ऐसीं ।
राती दिवो आकाशीं । जियापरी ॥ ३०७ ॥
तोय तेज धूमु । ययां वायूसीं संगमु ।
जालिया होय अभ्रागमु । व्योम तें नेणें ॥ ३०८ ॥
नाना काष्ठीं नाव मिळे । ते नावाडेनि चळे ।
चालविजे अनिळें । उदक तें साक्षी ॥ ३०९ ॥
कां कवणे एकें पिंडे । वेंचितां अवतरे भांडें ।
मग भवंडीजे दंडें । भ्रमे चक्र ॥ ३१० ॥
आणि कर्तृत्व कुलालाचें । तेथ काय तें पृथ्वीयेचें ।
आधारावांचूनि वेंचे । विचारीं पां । ॥ ३११ ॥
हेंहि असो लोकांचिया । राहाटी होतां आघविया ।
कोण काम सवितया । आंगा आलें ? ॥ ३१२ ॥
तैसें पांचहेतुमिळणीं । पांचेंचि इहीं कारणीं ।
कीजे कर्मलतांची लावणी । आत्मा सिना ॥ ३१३ ॥
आतां तेंचि वेगळालीं । पांचही विवंचूं गा भलीं ।
तुकोनि घेतलीं । मोतियें जैसीं ॥ ३१४ ॥

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।
विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥ १४॥

तैसीं यथा लक्षणें । आइकें कर्म\-कारणें ।
तरी देह हें मी म्हणें । पहिलें एथ ॥ ३१५ ॥
ययातें अधिष्ठान ऐसें । म्हणिजे तें याचि उद्देशें ।
जे स्वभोग्येंसीं वसे । भोक्ता येथ ॥ ३१६ ॥
इंद्रियांच्या दाहें हातीं । जाचोनियां दिवोराती ।
सुखदुःखें प्रकृती । जोडीजती जियें ॥ ३१७ ॥
तियें भोगावया पुरुखा । आन ठावोचि नाहीं देखा ।
म्हणौनि अधिष्ठानभाखा । बोलिजे देह ॥ ३१८ ॥
हें चोविसांही तत्वांचें । कुटुंबघर वस्तीचें ।
तुटे बंधमोक्षाचें । गुंथाडे एथ ॥ ३१९ ॥
किंबहुना अवस्थात्रया । हें अधिष्ठान धनंजया ।
म्हणौनि देहा यया । हेंचि नाम ॥ ३२० ॥
आणि कर्ता हें दुजें । कर्माचें कारण जाणिजे ।
प्रतिबिंब म्हणिजे । चैतन्याचें जें ॥ ३२१ ॥
आकाशचि वर्षे नीर । तें तळवटीं बांधे नाडर ।
मग बिंबोनि तदाकार । होय जेवीं ॥ ३२२ ॥
कां निद्राभरें बहुवें । राया आपणपें ठाउवें नव्हे ।
मग स्वप्नींचिये सामावे । रंकपणीं ॥ ३२३ ॥
तैसें आपुलेनि विसरें । चैतन्यचि देहाकारें ।
आभासोनि आविष्करें । देहपणें जें ॥ ३२४ ॥
जया विसराच्या देशीं । प्रसिद्धि गा जीवु ऐसी ।
जेणें भाष केली देहेंसी । आघवाविषयीं ॥ ३२५ ॥
प्रकृति करी कर्में । तीं म्यां केलीं म्हणे भ्रमें ।
येथ कर्ता येणें नामें । बोलिजे जीवु ॥ ३२६ ॥
मग पातेयांच्या केशीं । एकीच उठी दिठी जैसी ।
मोकळी चवरी ऐसी । चिरीव गमे ॥ ३२७ ॥
कां घराआंतुल एकु । दीपाचा तो अवलोकु ।
गवाक्षभेदें अनेकु । आवडे जेवीं ॥ ३२८ ॥
कां एकुचि पुरुषु जैसा । अनुसरत नवां रसां ।
नवविधु ऐसा । आवडों लागे ॥ ३२९ ॥
तेवीं बुद्धीचें एक जाणणें । श्रोत्रादिभेदें येणें ।
बाहेरी इंद्रियपणें । फांके जें कां ॥ ३३० ॥
तें पृथग्विध करण । कर्माचें इया कारण ।
तिसरें गा जाण । नृपनंदना ॥ ३३१ ॥
आणि पूर्वपश्चिमवाहणीं । निघालिया वोघाचिया मिळणी ।
होय नदी नद पाणी । एकचि जेवीं ॥ ३३२ ॥
तैसी क्रियाशक्ति पवनीं । असे जे अनपायिनी ।
ते पडिली नानास्थानीं । नाना होय ॥ ३३३ ॥
जैं वाचे करी येणें । तैं तेंचि होय बोलणें ।
हाता आली तरी घेणें । देणें होय ॥ ३३४ ॥
अगा चरणाच्या ठायीं । तरी गति तेचि पाहीं ।
अधोद्वारीं दोहीं । क्षरणें तेचि ॥ ३३५ ॥
कंदौनि हृदयवरी । प्रणवाची उजरी ।
करितां तेचि शरीरीं । प्राणु म्हणिजे ॥ ३३६ ॥
मग उर्ध्वीचिया रिगानिगा । पुढती तेचि शक्ति पैं गा ।

उदानु ऐसिया लिंगा । पात्र जाहली ॥ ३३७ ॥
अधोरंध्राचेनि वाहें । अपानु हें नाम लाहे ।
व्यापकपणें होये । व्यानु तेचि ॥ ३३८ ॥
आरोगिलेनि रसें । शरीर भरी सरिसें ।
आणि न सांडितां असे । सर्वसंधीं ॥ ३३९ ॥
ऐसिया इया राहटीं । मग तेचि क्रिया पाठीं ।
समान ऐसी किरीटी । बोलिजे गा ॥ ३४० ॥
आणि जांभई शिंक ढेंकर । ऐसैसा होतसे व्यापार ।
नाग कूर्म कृकर । इत्यादि होय ॥ ३४१ ॥
एवं वायूची हे चेष्टा । एकीचि परी सुभटा ।
वर्तनास्तव पालटा । येतसे जे ॥ ३४२ ॥
तें भेदली वृत्तिपंथें । वायुशक्ति गा एथें ।
कर्मकारण चौथें । ऐसें जाण ॥ ३४३ ॥
आणि ऋतु बरवा शारदु । शारदीं पुढती चांदु ।
चंद्री जैसा संबंधु । पूर्णिमेचा ॥ ३४४ ॥
कां वसंतीं बरवा आरामु । आरामींही प्रियसंगमु ।
संगमीं आगमु । उपचारांचा ॥ ३४५ ॥
नाना कमळीं पांडवा । विकासु जैसा बरवा ।
विकासींही यावा । परागाचा ॥ ३४६ ॥
वाचे बरवें कवित्व । कवित्वीं बरवें रसिकत्व ।
रसिकत्वीं परतत्व । स्पर्शु जैसा ॥ ३४७ ॥
तैसी सर्ववृत्तिवैभवीं । बुद्धिचि एकली बरवी ।
बुद्धिही बरव नवी । इंद्रियप्रौढी ॥ ३४८ ॥
इंद्रियप्रौढीमंडळा । शृंगारु एकुचि निर्मळा ।
जैं अधिष्ठात्रियां कां मेळा । देवतांचा जो ॥ ३४९ ॥
म्हणौनि चक्षुरादिकीं दाहें । इंद्रियां पाठीं स्वानुग्रहें ।
सूर्यादिकां कां आहे । सुरांचें वृंद ॥ ३५० ॥
तें देववृंद बरवें । कर्मकारण पांचवें ।
अर्जुना एथ जाणावें । देवो म्हणे ॥ ३५१ ॥
एवं माने तुझिये आयणी । तैसी कर्मजातांची हे खाणी ।
पंचविध आकर्णीं । निरूपिली ॥ ३५२ ॥
आतां हेचि खाणी वाढे । मग कर्माची सृष्टि घडे ।
जिहीं ते हेतुही उघडे । दाऊं पांचै ॥ ३५३ ॥

शरीरवाण्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ।
न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः ॥ १५॥

तरी अवसांत आली माधवी । ते हेतु होय नवपल्लवीं ।
पल्लव पुष्पपुंज दावी । पुष्प फळातें ॥ ३५४ ॥
कां वार्षिये आणिजे मेघु । मेघें वृष्टिप्रसंगु ।
वृष्टीस्तव भोगु । सस्यसुखाचा ॥ ३५५ ॥
नातरी प्राची अरुणातें विये । अरुणें सूर्योदयो होये ।
सूर्यें सगळा पाहे । दिवो जैसा ॥ ३५६ ॥
तैसें मन हेतु पांडवा । होय कर्मसंकल्पभावा ।

तो संकल्पु लावी दिवा । वाचेचा गा ॥ ३५७ ॥
मग वाचेचा तो दिवटा । दावी कृत्यजातांचिया वाटा ।
तेव्हां कर्ता रिगे कामठां । कर्तृत्वाच्या ॥ ३५८ ॥
तेथ शरीरादिक दळवाडें । शरीरादिकां हेतुचि घडे ।
लोहकाम लोखंडें । निर्वाळिजे जैसें ॥ ३५९ ॥
कां तांथुवाचा ताणा । तांथु घालितां वैरणा ।
तो तंतुचि विचक्षणा । होय पटु ॥ ३६० ॥
तैसें मनवाचादेहाचें । कर्म मनादि हेतुचि रचे ।
रत्नीं घडे रत्नाचें । दळवाडें जेवीं ॥ ३६१ ॥
एथ शरीरादिकें कारणें । तेंचि हेतु केवीं हें कोणें ।
अपेक्षिजे तरी तेणें । अवधारिजो ॥ ३६२ ॥
आइका सूर्याचिया प्रकाशा । हेतु कारण सूर्युचि जैसा ।
कां ऊंसाचें कांडें ऊंसा । वाढी हेतु ॥ ३६३ ॥
नाना वाग्देवता वानावी । तैं वाचाचि लागे कामवावी ।
कां वेदां वेदेंचि बोलावी । प्रतिष्ठा जेवीं ॥ ३६४ ॥
तैसें कर्मा शरीरादिकें । कारण हें कीर ठाउकें ।
परी हेंचि हेतु न चुके । हेंही एथ ॥ ३६५ ॥
आणि देहादिकीं कारणीं । देहादि हेतु मिळणीं ।
होय जया उभारणी । कर्मजातां ॥ ३६६ ॥
तें शास्त्रार्थें मानिलेया । मार्गा अनुसरे धनंजया ।
तरी न्याय तो न्याया । हेतु होय ॥ ३६७ ॥
जैसा पर्जन्योदकाचा लोटु । विपायें धरी साळीचा पाटु ।
तो जिरे परी अचाटु । उपयोगु आथी ॥ ३६८ ॥
कां रोषें निघालें अवचटें । पडिलें द्वारकेचिया वाटे ।
तें शिणे परी सुनाटें । न वचिती पदें ॥ ३६९ ॥
तैसें हेतुकारण मेळें । उठी कर्म जें आंधळें ।
तें शास्त्राचें लाहे डोळे । तैं न्याय म्हणिपे ॥ ३७० ॥
ना दूध वाढिता ठावो पावे । तंव उतोनि जाय स्वभावें ।
तोही वेंचु परी नव्हे । वेंचिलें तें ॥ ३७१ ॥
तैसें शास्त्रसाहयेंवीण । केलें नोहे जरी अकारण ।
तरी लागो कां नागवण । दानलेखीं ॥ ३७२ ॥
अगा बावन्ना वर्णांपरता । कोण मंत्रु आहे पंडुसुता ।
कां बावन्नही नुच्चारितां । जीवु आथी ? ॥ ३७३ ॥
परी मंत्राची कडसणी । जंव नेणिजे कोदंडपाणी ।
तंव उच्चारफळ वाणी । न पवे जेवीं ॥ ३७४ ॥
तेवीं कारणहेतुयोगें । जें बिसाट कर्म निगे ।
तें शास्त्राचिये न लगे । कांसे जंव ॥ ३७५ ॥
कर्म होतचि असे तेव्हांही । परी तें होणें नव्हे पाहीं ।
तो अन्यायो गा अन्यायीं । हेतु होय ॥ ३७६ ॥

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ।
पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥ १६॥

एवं पंचकारणा कर्मा । पांचही हेतु हे सुमहिमा ।

आतां एथें पाहें पां आत्मा । सांपडला असे ? ॥ ३७७ ॥
भानु न होनि रूपें जैसीं । चक्षुरूपातें प्रकाशी ।
आत्मा न होनि कर्मे तैसीं । प्रकटित असे गा ॥ ३७८ ॥
पैं प्रतिबिंब आरिसा । दोन्ही न होनि वीरेशा ।
दोहींतें प्रकाशी जैसा । न्याहाळिता तो ॥ ३७९ ॥
कां अहोरात्र सविता । न होनि करी पंडुसुता ।
तैसा आत्मा कर्मकर्ता । न होनि दावी ॥ ३८० ॥
परी देहाहंमान भुली । जयाची बुद्धि देहींचि आतली ।
तया आत्मविषयीं जाली । मध्यरात्री गा ॥ ३८१ ॥
जेणें चैतन्या ईश्वरा ब्रह्मा । देहचि केलें परमसीमा ।
तया आत्मा कर्ता हे प्रमा । अलोट उपजे ॥ ३८२ ॥
आत्माचि कर्मकर्ता । हाही निश्चयो नाहीं तत्वतां ।
देहोचि मी कर्मकर्ता । मानितो साचे ॥ ३८३ ॥
जे आत्मा मी कर्मातीतु । सर्वकर्मसाक्षिभूतु ।
हे आपुली कहीं मातु । नायकेचि कानीं ॥ ३८४ ॥
म्हणौनि उमपा आत्मयातें । देहचिवरी मविजे एथें ।
विचित्र काई रात्रि दिवसातें । डुडुळ न करी ? ॥ ३८५ ॥
पैं जेणें आकाशींचा कहीं । सत्य सूर्यु देखिला नाहीं ।
तो थिल्लरींचें बिंब काई । मानू न लाहे ? ॥ ३८६ ॥
थिल्लराचेनि जालेपणें । सूर्यासि आणी होणें ।
त्याच्या नाशीं नाशणें । कंपें कंपू ॥ ३८७ ॥
आणि निद्रिस्ता चेवो नये । तंव स्वप्न साच हों लाहे ।
रज्जु नेणतां सापा बिहे । विस्मो कवण ? ॥ ३८८ ॥
जंव कवळ आथि डोळां । तंव चंद्रु देखावा कीं पिंवळा ।
काय मृगींहीं मृगजळा । भाळावें नाहीं ? ॥ ३८९ ॥
तैसा शास्त्रगुरूचेनि नांवे । जो वाराही टेंकों नेदी सिवें ।
केवळ मौढ्याचेनिचि जीवें । जियाला जो ॥ ३९० ॥
तेणें देहात्मदृष्टीमुळें । आत्मया घापे देहाचें जाळें ।
जैसा अभ्राचा वेगु कोल्हें । चंद्रीं मानीं ॥ ३९१ ॥
मग तया मानणयासाठीं । देहबंदीशाळे किरीटी ।
कर्माच्या वज्रगांठी । कळासे तो ॥ ३९२ ॥
पाहे पां बद्ध भावना दृढा । नळियेवरी तो बापुडा ।
काय मोकळेयाही पायाचा चवडा । न ठकेचि पुंसा । ॥ ३९३ ॥
म्हणौनि निर्मळा आत्मस्वरूपीं । तो प्रकृतीचें केलें आरोपी ।
तो कल्पकोडीच्या मापीं । मवीचि कर्मे ॥ ३९४ ॥
आता कर्मामाजीं असे । परी तयातें कर्म न स्पर्शे ।
वडवानळातें जैसें । समुद्रोदक ॥ ३९५ ॥
तैसेंनि वेगळेपणें । जयाचें कर्मी असणें ।
तो कीर वोळखावा कवणें । तरी सांगो ॥ ३९६ ॥
जे मुक्तातें निर्धारितां । लाभे आपलीच मुक्तता ।
जैसी दीपें दिसें पाहतां । आपली वस्तु ॥ ३९७ ॥
नातरी दर्पणु जंव उटिजे । तंव आपणपयां आपण भेटिजे ।
कां तोय पावतां तोय होईजे । लवणें जेंवीं ॥ ३९८ ॥
हें असो परतोनि मागुतें । प्रतिबिंब पाहे बिंबातें ।
तंव पाहणें जाउनी आयितें । बिंबचि होय ॥ ३९९ ॥

तैसें हारपलें आपणपें पावे । तैं संतांतें पाहतां गिंवसावें ।
म्हणौनि वानावे ऐकावे । तेचि सदा ॥ ४०० ॥
परी कर्मीं असोनि कर्में । जो नावरे समेंविषमें ।
चर्मचक्षूंचेनि चामें । दृष्टि जैसी ॥ ४०१ ॥
तैसा सोडवला जो आहे । तयाचें रूप आतां पाहें ।
उपपत्तीची बाहे । उभऊनि सांगों ॥ ४०२ ॥

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
हत्वाऽपि स इमा.ण्ल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते ॥ १७॥

तरी अविद्येचिया निदा । विश्वस्वप्नाचा हा धांदा ।
भोगीत होता प्रबुद्धा । अनादि जो ॥ ४०३ ॥
तो महावाक्याचेनि नांवें । गुरुकृपेचेनि थांवें ।
माथां हातु ठेविला नव्हे । थापटिला जैसा ॥ ४०४ ॥
तैसा विश्वस्वप्नेंसीं माया । नीद सांडूनि धनंजया ।
सहसा चेइला अद्वया\- । नंदपणें जो ॥ ४०५ ॥
तेव्हां मृगजळाचे पूर । दिसते एक निरंतर ।
हारपती कां चंद्रकर । फांकतां जैसे ॥ ४०६ ॥
कां बाळत्व निघोनि जाय । तैं बागुला नाहीं त्राय ।
पैं जळालिया इंधन न होय । इंधन जेवीं ॥ ४०७ ॥
नाना चेवो आलिया पाठीं । तैं स्वप्न न दिसे दिठी ।
तैसी अहं ममता किरीटी । नुरेचि तया ॥ ४०८ ॥
मग सूर्यु आंधारालागीं । रिघो कां भलते सुरंगीं ।
परी तो तयाच्या भागीं । नाहींचि जैसा ॥ ४०९ ॥
तैसा आत्मत्वें वेष्टिला होये । तो जया जया दृश्यातें पाहें ।
तें दृष्य द्रष्टेपणेंसीं होत जाये । तयाचेंचि रूप ॥ ४१० ॥
जैसा वन्हि जया लागे । तें वन्हिचि जालिया आंगें ।
दाह्यदाहकविभागें । सांडिजे तें ॥ ४११ ॥
तैसा कर्माकारा दुजेया । तो कर्तेपणाचा आत्मया ।
आळु आला तो गेलिया । कांहीं बाहीं जें उरे ॥ ४१२ ॥
तिये आत्मस्थितीचा जो रावो । मग तो देहीं इये जाणेल ठावो ? ।
काय प्रलयांबूचा उन्नाहो । वोघु मानी ? ॥ ४१३ ॥
तैसी ते पूर्ण अहंता । काई देहपणें पंडुसुता ।
आवरे काई सविता । बिंबें धरिला ? ॥ ४१४ ॥
पैं मथूनि लोणी घेपे । तें मागुती ताकीं घापे ।
तरी तें अलिप्तपणें सिंपे । तेणेंसी काई ? ॥ ४१५ ॥
नाना काष्ठौनि वीरेशा । वेगळा केलिया हुताशा ।
राहे काष्ठाचिया मांदुसा । कोंडलेपणें ? ॥ ४१६ ॥
कां रात्रीचिया उदराआंतु । निघाला जो हा भास्वतु ।
तो रात्री ऐसी मातु । ऐके कायी ? ॥ ४१७ ॥
तैसें वेद्य वेदकपणेंसी । पडिलें कां जयाचे ग्रासीं ।
तया देह मी ऐसी । अहंता कैंची ? ॥ ४१८ ॥
आणि आकाशें जेथें जेथुनी । जाइजे तेथ असे भरोनी ।
म्हणौनि ठेलें कोंदोनी । आपेंआप ॥ ४१९ ॥

तैसें जें तेणें करावें । तो तेंचि आहे स्वभावें ।
मा कोणें कर्मीं वेष्टावें । कर्तेपणें ? ॥ ४२० ॥
नुरेचि गगनावीण ठावो । नोहेचि समुद्रा प्रवाहो ।
नुठीचि ध्रुवा जावों । तैसें जाहालें ॥ ४२१ ॥
ऐसेनि अहंकृतिभावो । जयाचा बोधीं जाहला वावो ।
तऱ्ही देहा जंव निर्वाहो । तंव आथी कर्में ॥ ४२२ ॥
वारा जरी वाजोनि वोसरे । तरी तो डोल रुखीं उरे ।
कां सेंदें द्रुति राहे कापुरें । वेंचलेनी ॥ ४२३ ॥
कां सरलेया गीताचा समारंभु । न वचे राहवलेपणाचा क्षोभु ।
भूमी लोळोनि गेलिया अंबु । वोल थारे ॥ ४२४ ॥
अगा मावळलेनि अर्कें । संध्येचिये भूमिके ।
ज्योतिदीप्ति कौतुकें । दिसे जैसी ॥ ४२५ ॥
पैं लक्ष भेदिलियाहीवरी । बाण धांवेचि तंववरी ।
जंव भरली आथी उरी । बळाची ते ॥ ४२६ ॥
नाना चक्रीं भांडें जालें । तें कुलालें परतें नेलें ।
परी भ्रमेंचि तें मागिले । भोवंडिलेपणें ॥ ४२७ ॥
तैसा देहाभिमानु गेलिया । देह जेणें स्वभावें धनंजया ।
जालें तें अपैसया । चेष्टवीच तें ॥ ४२८ ॥
संकल्पेंवीण स्वप्न । न लावितां दांगीचें बन ।
न रचितां गंधर्वभुवन । उठी जैसें ॥ ४२९ ॥
आत्मयाचेनि उद्यमेंवीण । तैसें देहादिपंचकारण ।
होय आपणयां आपण । क्रियाजात ॥ ४३० ॥
पैं प्राचीनसंस्कारवशें । पांचही कारणें सहेतुकें ।
कामवीजती गा अनेकें । कर्माकारें ॥ ४३१ ॥
तया कर्मामाजीं मग । संहरो आघवें जग ।
अथवा नवें चांग । अनुकरो ॥ ४३२ ॥
परी कुमुद कैसेनि सुके । कैसें तें कमळ फांके ।
हीं दोन्ही रवी न देखे । जयापरी ॥ ४३३ ॥
कां वीजु वर्षोनि आभाळ । ठिकरिया आतो भूतळ ।
अथवा करूं शाड्वळ । प्रसन्नावृष्टी ॥ ४३४ ॥
तरी तया दोहींतें जैसें । नेणिजेचि कां आकाशें ।
तैसा देहींच जो असे । विदेहदृष्टी ॥ ४३५ ॥
तो देहादिकीं चेष्टीं । घडतां मोडतां हे सृष्टी ।
न देखे स्वप्न दृष्टी । चेइला जैसा ॥ ४३६ ॥
येऱ्हवीं चामाचे डोळेवरी । जे देखती देहचिवरी ।
ते कीर तो व्यापारी । ऐसेंचि मानिती ॥ ४३७ ॥
कां तृणाचा बाहुला । जो आगरामेरें ठेविला ।
तो साचचि राखता कोल्हा । मानिजे ना ? ॥ ४३८ ॥
पिसें नेसलें कां नागवें । हें लोकीं येऊनि जाणावें ।
ठाणोरियांचें मवावें । आणिकीं घाय ॥ ४३९ ॥
कां महासतीचे भोग । देखे कीर सकळ जग ।
परी ते आगी ना आंग । ना लोकु देखे ॥ ४४० ॥
तैसा स्वस्वरूपें उठिला । जो दृश्येंसी द्रष्टा आटला ।
तो नेणें काय राहटला । इंद्रियग्रामु ॥ ४४१ ॥
अगा थोरीं कल्लोळीं कल्लोळ साने । लोपतां तिरींचेनि जनें ।

एकीं एक गिळिलें हें मनें । मानिजे जऱ्ही ॥ ४४२ ॥
तऱ्ही उदकाप्रति पाहीं । कोण ग्रसितसे काई ।
तैसें पूर्णा दुजें नाहीं । जें तो मारी ॥ ४४३ ॥
सुवर्णाचिया चंडिका । सुवर्णशूळेंचि देखा ।
सुवर्णाचिया महिखा । नाशु केला ॥ ४४४ ॥
तो देवलवसिया कडा । व्यवहारु गमला फुडा ।
वांचूनि शूळ महिष चामुंडा । सुवर्णचि तें ॥ ४४५ ॥
पैं चित्रींचें जळ हुतांशु । तो दृष्टीचाचि आभासु ।
पटीं आगी वोलांशु । दोन्ही नाहीं ॥ ४४६ ॥
मुक्ताचें देह तैसें । हालत संस्कारवशें ।
तें देखोनि लोक पिसे । कर्ता म्हणती ॥ ४४७ ॥
आणि तयां करणेया आंतु । घडो तिहीं लोकां घातु ।
परी तेणें केला हे मातु । बोलों नये ॥ ४४८ ॥
अगा अंधारुचि देखावा तेजें । मग तो फेडी हें बोलिजे ।
तैसें ज्ञानिया नाहीं दुजें । जें तो मारी । ॥ ४४९ ॥
म्हणौनि तयाचि बुद्धी । नेणे पापपुण्याची गंधी ।
गंगा मीनलिया नदी । विटाळु जैसा ॥ ४५० ॥
आगीसी आगी झगटलिया । काय पोळे धनंजया ।
कीं शस्त्र रुपे आपणया । आपणचि ॥ ४५१ ॥
तैसें आपणपयापरतें । जो नेणें क्रियाजातातें ।
तेथ काय लिंपवी बुद्धीतें । तयाचिये ॥ ४५२ ॥
म्हणौनि कार्य कर्ता क्रिया । हें स्वरूपचि जाहलें जया ।
नाहीं शरीरादिकीं तया । कर्मी बंधु ॥ ४५३ ॥
जे कर्ता जीव विंदाणीं । काढूनि पांचही खाणी ।
घडित आहे करणीं । आउतीं दाहें ॥ ४५४ ॥
तेथ न्यावो आणि अन्यावो । हा द्विविधु साधूनि आवो ।
उभविता न लवी खेंवो । कर्मभुवनें ॥ ४५५ ॥
या थोराडा कीर कामा । विरजा नोहे आत्मा ।
परी म्हणसी हन उपक्रमा । हातु लावी ॥ ४५६ ॥
तो साक्षी चिद्रूपु । कर्मप्रवृत्तीचा संकल्पु ।
उठी तो कां निरोपु । आपणचि दे ? ॥ ४५७ ॥
तरी कर्मप्रवृत्तीहीलागीं । तया आयासु नाहीं आंगीं ।
जे प्रवृत्तीचेही उळिगीं । लोकुचि आथी ॥ ४५८ ॥
म्हणौनि आत्मयाचें केवळ । जो रूपचि जाहला निखिळ ।
तया नाहीं बंदिशाळ । कर्माचि हे ॥ ४५९ ॥
परी अज्ञानाच्या पटीं । अन्यथा ज्ञानाचें चित्र उठी ।
तेथ चितारणी हे त्रिपुटी । प्रसिद्ध जे कां ॥ ४६० ॥

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ।
करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥ १८॥

जें ज्ञान ज्ञाता ज्ञेय । हें जगाचें बीज त्रय ।
ते कर्माची निःसंदेह । प्रवृत्ति जाण ॥ ४६१ ॥
आतां ययाचि गा त्रया । व्यक्ति वेगळालिया ।

आइकें धनंजया । करूं रूप ॥ ४६२ ॥
तरी जीवसूर्यबिंबाचे । रश्मी श्रोत्रादिकें पांचें ।
धांवोनि विषयपद्माचे । फोडिती मढ ॥ ४६३ ॥
कीं जीवनृपाचे वारु उपलाणें । घेऊनि इंद्रियांचीं केकाणें ।
विषयदेशींचें नागवणें । आणीत जे ॥ ४६४ ॥
हें असो इहीं इंद्रियीं राहाटे । जें सुखदुःखेंसीं जीवा भेटे ।
तें सुषुप्तिकालीं वोहटे । जेथ ज्ञान ॥ ४६५ ॥
तया जीवा नांव ज्ञाता । आणि जें हें सांगितलें आतां ।
तेंचि एथ पंडुसुता । ज्ञान जाण ॥ ४६६ ॥
जें अविद्येचिये पोटीं । उपजतखेंवो किरीटी ।
आपणयातें वांटी । तिहीं ठायीं ॥ ४६७ ॥
आपुलिये धांवे पुढां । घालूनि ज्ञेयाचा गुंडा ।
उभारी मागिलीकडां । ज्ञातृत्वातें ॥ ४६८ ॥
मग ज्ञातया ज्ञेया दोघां । तो नांदणुकेचा बगा ।
माजीं जालेनि पैं गा । वाहे जेणें ॥ ४६९ ॥
ठाकूनि ज्ञेयाची शिंव । पुरे जयाची धांव ।
सकळ पदार्थां नांव । सूतसे जें ॥ ४७० ॥
तें गा सामान्य ज्ञान । या बोअला नाहीं आन ।
ज्ञेयाचेंही चिन्ह । आइक आतां ॥ ४७१ ॥
तरी शब्दु स्पर्शु । रूप गंध रसु ।
हा पंचविध आभासु । ज्ञेयाचा तो ॥ ४७२ ॥
जैसें एकेचि चूतफळें । इंद्रियां वेगवेगळे ।
रसें वर्णें परीमळें । भेटिजे स्पर्शें ॥ ४७३ ॥
तैसें ज्ञेय तरी एकसरें । परी ज्ञान इंद्रियद्वारें ।
घे म्हणौनि प्रकारें । पांचें जालें ॥ ४७४ ॥
आणि समुद्रीं वोघाचें जाणें । सरे लाणीपासीं धावणें ।
कां फळीं सरे वाढणें । सस्याचें जेवीं ॥ ४७५ ॥
तैसें इंद्रियांच्या वाहवटीं । धांवतया ज्ञाना जेथ ठी ।
होय तें गा किरीटी । विषय ज्ञेय ॥ ४७६ ॥
एवं ज्ञातया ज्ञाना ज्ञेया । तिहीं रूप केलें धनंजया ।
हे त्रिविध सर्व क्रिया\- । प्रवृत्ति जाण ॥ ४७७ ॥
जे शब्दादि विषय । हें पंचविध जें ज्ञेय ।
तेंचि प्रिय कां अप्रिय । एकेपरीचें ॥ ४७८ ॥
ज्ञान मोटकें ज्ञातया । दावी ना जंव धनंजया ।
तंव स्वीकारा कीं त्यजावया । प्रवर्तेचि तो ॥ ४७९ ॥
परी मीनातें देखोनि बकु । जैसा निधानातें रंकु ।
कां स्त्री देखोनि कामुकु । प्रवृत्ति धरी ॥ ४८० ॥
जैसें खालारां धांवे पाणी । भ्रमर पुष्पाचिये घाणीं ।
नाना सुटला सांजवणीं । वत्सुचि पां ॥ ४८१ ॥
अगा स्वर्गींची उर्वशी । ऐकोनि जेंवी माणुसीं ।
वराता लावीजती आकाशीं । यागांचिया ॥ ४८२ ॥
पैं पारिवा जैसा किरीटी । चढला नभाचिये पोटीं ।
पारवी देखोनि लोटी । आंगचि सगळें ॥ ४८३ ॥
हें ना घनगर्जनासरिसा । मयूर वोवांडे आकाशा ।
ज्ञाता ज्ञेय देखोनि तैसा । धांवचि घे ॥ ४८४ ॥

म्हणौनि ज्ञान ज्ञेय ज्ञाता । हे त्रिविध गा पंडुसुता ।
होयचि कर्मा समस्तां । प्रवृत्ति येथ ॥ ४८५ ॥
परी तेंचि ज्ञेय विषायें । जरी ज्ञातयातें प्रिय होये ।
तरी भोगावया न साहे । क्षणही विलंबु ॥ ४८६ ॥
नातरी अवचटें । तेंचि विरुद्ध होऊनि भेटे ।
तरी युगांत वाटे । सांडावया ॥ ४८७ ॥
व्याळा कां हारा । वरपडा जालेया नरा ।
हरिखु आणि दरारा । सरिसाचि उठी ॥ ४८८ ॥
तैसें ज्ञेय प्रियाप्रियें । देखिलेनि ज्ञातया होये ।
मग त्याग स्वीकारीं वाहे । व्यापारातें ॥ ४८९ ॥
तेथ रागी प्रतिमल्लाचा । गोसांवी सर्वदळाचा ।
रथु सांडूनि पायांचा । होय जैसा ॥ ४९० ॥
तैसें ज्ञातेपणें जें असे । तें ये कर्ता ऐसिये दशे ।
जेवितें बैसलें जैसें । रंधन करूं ॥ ४९१ ॥
कां भंवरेंचि केला मळा । वरकलुचि जाला अंकसाळा ।
नाना देवो रिगाला देऊळा\- । चिया कामा ॥ ४९२ ॥
तैसा ज्ञेयाचिया हांवा । ज्ञाता इंद्रियांचा मेळावा ।
राहाटवी तेथ पांडवा । कर्ता होय ॥ ४९३ ॥
आणि आपण हौनी कर्ता । ज्ञाना आणी करणता ।
तेथें ज्ञेयचि स्वभावतां । कार्य होय ॥ ४९४ ॥
ऐसा ज्ञानाचिये निजगति । पालटु पडे गा सुमति ।
डोळ्याची शोभा रातीं । पालटे जैसी ॥ ४९५ ॥
कां अदृष्ट जालिया उदासु । पालटे श्रीमंताचा विलासु ।
पुनिवेपाठीं शीतांशु । पालटे जैसा ॥ ४९६ ॥
तैसा चाळितां करणें । ज्ञाता वेष्टिजे कर्तेपणें ।
तेथींचीं तियें लक्षणें । ऐक आतां ॥ ४९७ ॥
तरी बुद्धि आणि मन । चित्त अहंकार हन ।
हें चतुर्विध चिन्ह । अंतःकरणाचें ॥ ४९८ ॥
बाह्य त्वचा श्रवण । चक्षु रसना घ्राण ।
हें पंचविध जाण । इंद्रियें गा ॥ ४९९ ॥
तेथ आंतुले तंव करणें । कर्ता कर्तव्या घे उमाणें ।
मग तैं जरी जाणें । सुखा येतें ॥ ५०० ॥
तरी बाहेरीलें तियेंही । चक्षुरादिकें दाहाही ।
उठौनि लवलाहीं । व्यापारा सूये ॥ ५०१ ॥
मग तो इंद्रियकदंबु । करविजे तंव राबु ।
जंव कर्तव्याचा लाभु । हातासि ये ॥ ५०२ ॥
ना तें कर्तव्य जरी दुःखें । फळेल ऐसें देखे ।
तो लावी त्यागमुखें । तियें दाहाही ॥ ५०३ ॥
मग फिटे दुःखाचा ठावो । तंव राहाटवी रात्रिदिवो ।
विकणवातें कां रावो । जयापरी ॥ ५०४ ॥
तैसेनि त्याग स्वीकारीं । वाहातां इंद्रियांची धुरी ।
ज्ञातयातें अवधारीं । कर्ता म्हणिपे ॥ ५०५ ॥
आणि कर्तयाच्या सर्व कर्मीं । आउतांचिया परी क्षमी ।
म्हणौनि इंद्रियांतें आम्ही । करणें म्हणों ॥ ५०६ ॥
आणि हेचि करणेंवरी । कर्ता क्रिया ज्या उभारी ।

तिया व्यापे तें अवधारीं । कर्म एथ ॥ ५०७ ॥
सोनाराचिया बुद्धि लेणें । व्यापे चंद्रकरीं चांदणें ।
कां व्यापे वेल्हाळपणें । वेली जैसी ॥ ५०८ ॥
नाना प्रभा व्यापे प्रकाशु । गोडिया इक्षुरसु ।
हें असो अवकाशु । आकाशीं जैसा ॥ ५०९ ॥
तैसें कर्तयाचिया क्रिया । व्यापलें जें धनंजया ।
तें कर्म गा बोलावया । आन नाहीं ॥ ५१० ॥
एवं कर्म कर्ता करण । या तिहींचेंही लक्षण ।
सांगितलें तुज विचक्षण\- । शिरोमणी ॥ ५११ ॥
एथ ज्ञाता ज्ञान ज्ञेय । हें कर्माचें प्रवृत्तित्रय ।
तैसेंचि कर्ता करण कार्य । हा कर्मसंचयो ॥ ५१२ ॥
वन्हीं ठेविला असे धूमु । आथी बीजीं जेवीं द्रुमु ।
कां मनीं जोडे कामु । सदा जैसा ॥ ५१३ ॥
तैसा कर्ता क्रिया करणीं । कर्माचें आहे जिंतवणीं ।
सोनें जैसें खाणी । सुवर्णाचिये ॥ ५१४ ॥
म्हणौनि हें कार्य मी कर्ता । ऐसें आथि जेथ पंडुसुता ।
तेथ आत्मा दूरी समस्ता । क्रियांपासीं ॥ ५१५ ॥
यालागीं पुढतपुढती । आत्मा वेगळाचि सुमती ।
आतां असो हे किती । जाणतासि तूं ॥ ५१६ ॥

ज्ञानं कर्म च कर्ताच त्रिधैव गुणभेदतः ।
प्रोच्यते गुणसण्ख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥ १९॥

परी सांगितलें जें ज्ञान । कर्म कर्ता हन ।
ते तिन्ही तिहीं ठायीं भिन्न । गुणीं आहाती ॥ ५१७ ॥
म्हणौनि ज्ञाना कर्मा कर्तया । पातेजों नये धनंजया ।
जे दोनी बांधती सोडावया । एकचि प्रौढ ॥ ५१८ ॥
तें सात्विक ठाऊवें होये । तो गुणभेदु सांगों पाहे ।
जो सांख्यशास्त्रीं आहे । उवाइला ॥ ५१९ ॥
जें विचारक्षीरसमुद्र । स्वबोधकुमुदिनीचंद्र ।
ज्ञानडोळसां नरेंद्र । शास्त्रांचा जें ॥ ५२० ॥
कीं प्रकृतिपुरुष दोनी । मिसळलीं दिवोरजनीं ।
तियें निवडितां त्रिभुवनीं । मार्तंडु जें ॥ ५२१ ॥
जेथ अपारा मोहराशी । तत्वाच्या मापीं चोविसीं ।
उगाणा घेऊनि परेशीं । सुरवाडिजे ॥ ५२२ ॥
अर्जुना तें सांख्यशास्त्र । पढे जयाचें स्तोत्र ।
तें गुणभेदचरित्र । ऐसें आहे ॥ ५२३ ॥
जे आपुलेनि आंगिकें । त्रिविधपणाचेनि अंकें ।
दृश्यजात तितुकें । अंकित केलें ॥ ५२४ ॥
एवं सत्वरजतमा । तिहींची एवढी असे महिमा ।
जें त्रैविध्य आदी ब्रह्मा । अंतीं कृमी ॥ ५२५ ॥
परी विश्वींची आघवी मांदी । जेणें भेदलेनि गुणभेदीं ।
पडिली तें तंव आदी । ज्ञान सांगो ॥ ५२६ ॥
जे दिठी जरी चोख कीजे । तरी भलतेंही चोख सुजे ।

तैसें ज्ञानें शुद्धें लाहिजे । सर्वही शुद्ध ॥ ५२७ ॥
म्हणौनि तें सात्विक ज्ञान । आतां सांगों दे अवधान ।
कैवल्यगुणनिधान । श्रीकृष्ण म्हणे ॥ ५२८ ॥

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।
अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥ २०॥

तरी अर्जुना गा तें फुडें । सात्विक ज्ञान चोखडें ।
जयाच्या उदयीं ज्ञेय बुडे । ज्ञातेनिसीं ॥ ५२९ ॥
जैसा सूर्य न देखे अंधारें । सरिता नेणिजती सागरें ।
कां कवळिलिया न धरे । आत्मछाया ॥ ५३० ॥
तयापरी जया ज्ञाना । शिवादि तृणावसाना ।
इया भूतव्यक्ति भिन्ना । नाडळती ॥ ५३१ ॥
जैसें हातें चित्र पाहातां । होय पाणियें मीठ धुतां ।
कां चेवोनि स्वप्ना येतां । जैसें होय ॥ ५३२ ॥
तैसें ज्ञानें जेणें । करितां ज्ञातव्यातें पाहाणें ।
जाणता ना जाणणें । जाणावें उरे ॥ ५३३ ॥
पैं सोनें आटूनि लेणीं । न काढिती आपुलिया आयणी ।
कां तरंग न घेपती पाणी । गाळूनि जैसें ॥ ५३४ ॥
तैसी जया ज्ञानाचिया हाता । न लगेचि दृश्यपथा ।
तें ज्ञान जाण सर्वथा । सात्विक गा ॥ ५३५ ॥
आरिसा पाहों जातां कोडें । जैसें पाहातेंचि कां रिगे पुढें ।
तैसें ज्ञेय लोटोनि पडे । ज्ञाताचि जें ॥ ५३६ ॥
पुढती तेंचि सात्विक ज्ञान । जें मोक्षलक्ष्मीचें भुवन ।
हें असो ऐक चिन्ह । राजसाचें ॥ ५३७ ॥

पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ।
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥ २१॥

तरी पार्था परीयेस । तें ज्ञान गा राजस ।
जें भेदाची कांस । धरूनि चाले ॥ ५३८ ॥
विचित्रता भूतांचिया । आपण आंतोनि ठिकरिया ।
बहु चकै ज्ञातया । आणिली जेणें ॥ ५३९ ॥
जैसें साचा रूपाआड । घालूनि विसराचें कवाड ।
मग स्वप्नाचें काबाड । ओपी निद्रा ॥ ५४० ॥
तैसें स्वज्ञानाचिये पौळी । बाहेरि मिथ्या महीं खळीं ।
तिहीं अवस्थांचिया वह्याळी । दावी जें जीवा ॥ ५४१ ॥
अलंकारपणें झांकलें । बाळा सोनें कां वायां गेलें ।
तैसें नामीं रूपीं दुरावलें । अद्वैत जया ॥ ५४२ ॥
अवतरली गाडग्यां घडां । पृथ्वी अनोळख जाली मूढां ।
वन्हि जाला कानडा । दीपत्वासाठीं ॥ ५४३ ॥
कां वस्त्रपणाचेनि आरोपें । मूर्खाप्रति तंतु हारपे ।
नाना मुग्धा पटु लोपे । दाऊनि चित्र ॥ ५४४ ॥

तैशी जया ज्ञाना । जाणोनि भूतव्यक्ती भिन्ना ।
ऐक्यबोधाची भावना । निमोनि गेली ॥ ५४५ ॥
मग इंधनीं भेदला अनळु । फुलांवरी परीमळु ।
कां जळभेदें शकलु । चंद्रु जैसा ॥ ५४६ ॥
तैसें पदार्थभेद बहुवस । जाणोनि लहानथोर वेष ।
आंतलें तें राजस । ज्ञान येथ ॥ ५४७ ॥
आतां तामसाचेंही लिंग । सांगेन तें वोळख चांग ।
डावलावया मातंग\- । सदन जैसें ॥ ५४८ ॥

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये सक्तमहैतुकम् ।
अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥ २२॥

तरी किरीटी जें ज्ञान । हिंडे विधीचेनि वस्त्रेंहीन ।
श्रुति पाठमोरी नग्न । म्हणौनि तया ॥ ५४९ ॥
येरींही शास्त्र बटिकरीं । जें निंदेचे विटाळवरी ।
बोळविलेंसे डोंगरीं । म्लेंच्छधर्माच्या ॥ ५५० ॥
जें गा ज्ञान ऐसें । गुणग्रहें तामसें ।
घेतलें भवें पिसें । होऊनियां ॥ ५५१ ॥
जें सोयरिकें बाधु नेणें । पदार्थीं निषेधु न म्हणे ।
निरोविलें जैसें सुणें । शून्यग्रामीं ॥ ५५२ ॥
तया तोंडीं जें नाडळे । कां खातां जेणें पोळे ।
तेंचि येक वाळे । येर घेणेंचि ॥ ५५३ ॥
पैं सोनें चोरितां उंदिरु । न म्हणे थरुविथरु ।
नेणे मांसखाइरु । काळें गोरें ॥ ५५४ ॥
नाना वनामाजीं बोहरी । कडसणी जेवीं न करी ।
कां जीत मेलें न विचारी । बैसतां माशी ॥ ५५५ ॥
अगा वांता कां वाढिलेया । साजुक कां सडलिया ।
विवेकु कावळिया । नाहीं जैसा ॥ ५५६ ॥
तैसें निषिद्ध सांडूनि द्यावें । कां विहित आदरें घ्यावें ।
हें विषयांचेनि नांवें । नेणेंचि जें ॥ ५५७ ॥
जेतुलें आड पडे दिठी । तेतुलें घेचि विषयासाठीं ।
मग तें स्त्री\-द्रव्य वाटी । शिश्नोदरां ॥ ५५८ ॥
तीर्थातीर्थ हे भाख । उदकीं नाहीं सनोळख ।
तृषा वोळे तेंचि सुख । वांचूनियां ॥ ५५९ ॥
तयाचिपरी खाद्याखाद्य । न म्हणे निंद्यानिंद्य ।
तोंडा आवडे तें मेध्य । ऐसाचि बोधु ॥ ५६० ॥
आणि स्त्रीजात तितुकें । त्वचेंद्रियेंचि वोळखे ।
तियेविषयीं सोयरिकें । एकचि बोधु ॥ ५६१ ॥
पैं स्वार्थीं जें उपकरे । तयाचि नाम सोयिरें ।
देहसंबंधु न सरे । जिये ज्ञानीं ॥ ५६२ ॥
मृत्यूचें आघवेंचि अन्न । आघवेंचि आगी इंधन ।
तैसें जगचि आपलें धन । तामसज्ञाना ॥ ५६३ ॥
ऐसेनि विश्व सकळ । जेणें विषयोचि मानिलें केवळ ।
तया एक जाण फळ । देहभरण ॥ ५६४ ॥

आकाशपतिता नीरा । जैसा सिंधुचि येक थारा ।
तैसें कृत्यजात उदरा\- । लागिंचि बुझे ॥ ५६५ ॥
वांचूनि स्वर्गु नरकु आथी । तया हेतु प्रवृत्ति निवृत्ती ।
इये आघवियेचि राती । जाणिवेची जें ॥ ५६६ ॥
जें देहखंडा नाम आत्मा । ईश्वर पाषाणप्रतिमा ।
ययापरौती प्रमा । ढळों नेणें ॥ ५६७ ॥
म्हणे पडिलेनि शरीरें । केलेनिसीं आत्मा सरे ।
मा भोगावया उरे । कोण वेषें । ॥ ५६८ ॥
ना ईश्वरु पाहातां आहे । तो भोगवी हें जरी होये ।
तरी देवचि खाये । विकूनियां ॥ ५६९ ॥
गांवींचें देवळेश्वर । नियामकचि होती साचार ।
तरी देशींचे डोंगर । उगे कां असती ? ॥ ५७० ॥
ऐसा विपायें देवो मानिजे । तरी पाषाणमात्रचि जाणिजे ।
आणि आत्मा तंव म्हणिजे । देहातेंचि ॥ ५७१ ॥
येरें पापपुण्यादिकें । तें आघवेंचि करोनि लटिकें ।
हित मानी अग्निमुखे । चरणें जें कां ॥ ५७२ ॥
जें चामाचे डोळे दाविती । जें इंद्रियें गोडी लाविती ।
तेंचि साच हे प्रतीती । फुडी जया ॥ ५७३ ॥
किंबहुना ऐसी प्रथा । वाढती देखसी पार्था ।
धूमाची वेली वृथा । आकाशीं जैसी ॥ ५७४ ॥
कोरडा ना वोला । उपेगा आथी गेला ।
तो वाढोनि मोडला । भेंडु जैसा ॥ ५७५ ॥
नाना उंसांचीं कणसें । कां नपुंसकें माणुसें ।
वन लागलें जैसें । साबरीचें ॥ ५७६ ॥
नातरी बाळकाचें मन । कां चोराघरींचें धन ।
अथवा गळास्तन । शेळियेचे ॥ ५७७ ॥
तैसें जें वायाणें । वोसाळ दिसे जाणणें ।
तयातें मी म्हणें । तामस ज्ञान ॥ ५७८ ॥
तेंही ज्ञान इया भाषा । बोलिजे तो भावो ऐसा ।
जात्यंधाचा कां जैसा । डोळा वाडु ॥ ५७९ ॥
कां बधिराचे नीट कान । अपेया नाम पान ।
तैसें आडनांव ज्ञान । तामसा तया ॥ ५८० ॥
हें असो किती बोलावें । तरी ऐसें जें देखावें ।
तें ज्ञान नोहे जाणावें । डोळस तम ॥ ५८१ ॥
एवं तिहीं गुणीं । भेदलें यथालक्षणीं ।
ज्ञान श्रोतेशिरोमणी । दाविलें तुज ॥ ५८२ ॥
आतां याचि त्रिप्रकारा । ज्ञानाचेनि धनुर्धरा ।
प्रकाशें होती गोचरा । कर्तयांच्या क्रिया ॥ ५८३ ॥
म्हणौनि कर्म पैं गा । अनुसरे तिहीं भागां ।
मोहरे जालिया वोघा । तोय जैसे ॥ ५८४ ॥
तेंचि ज्ञानत्रयवशें । त्रिविध कर्म जें असे ।
तेथ सात्विक तंव ऐसें । परीसे आधीं ॥ ५८५ ॥

नियतं सण्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।

अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ॥ २३॥

तरी स्वाधिकाराचेनि मार्गें । आलें जें मानिलें आंगें ।
पतिव्रतेचेनि परीष्वंगें । प्रियातें जैसें ॥ ५८६ ॥
सांवळ्या आंगा चंदन । प्रमदालोचनीं अंजन ।
तैसें अधिकारासी मंडण । नित्यपणें जें ॥ ५८७ ॥
तें नित्य कर्म भलें । होय नैमित्तिकीं सावाइलें ।
सोनयासि जोडलें । सौरभ्य जैसें ॥ ५८८ ॥
आणि आंगा जीवाची संपत्ती । वेंचूनि बाळाची करी पाळती ।
परी जीवें उबगणें हें स्थिती । न पाहे माय ॥ ५८९ ॥
तैसें सर्वस्वें कर्म अनुष्ठी । परी फळ न सूये दिठी ।
उखिती क्रिया पैठी । ब्रह्मींचि करी ॥ ५९० ॥
आणि प्रिय आलिया स्वभावें । शंबळ उरे वेंचे ठाउवें ।
नव्हे तैसें सत्प्रसंगें करावें । पारुषे जरी ॥ ५९१ ॥
तरी अकरणाचेनि खेदें । द्वेषातें जीवीं न बांधे ।
जालियाचेनि आनंदें । फुंजों नेणें ॥ ५९२ ॥
ऐस{ऐ}सिया हातवटिया । कर्म निफजे जें धनंजया ।
जाण सात्विक हें तया । गुणनाम गा ॥ ५९३ ॥
ययावरी राजसाचें । लक्षण सांगिजेल साचें ।
न करीं अवधानाचें । वाणेंपण ॥ ५९४ ॥

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः ।
क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ २४॥

तरी घरीं मातापितरां । धड बोली नाहीं संसारा ।
येर विश्व भरी आदरा । मूर्खु जैसा ॥ ५९५ ॥
का तुळशीचिया झाडा । दुरूनि न घापें सिंतोडा ।
द्राक्षीचिया तरी बुडा । दूधचि लाविजे ॥ ५९६ ॥
तैसी नित्यनैमित्तिकें । कर्में जियें आवश्यकें ।
तयांचेविषयीं न शके । बैसला उठूं ॥ ५९७ ॥
येरां काम्याचेनि तरी नांवें । देह सर्वस्व आघवें ।
वेचितांही न मनवे । बहु ऐसें ॥ ५९८ ॥
अगा देवढी वाढी लाहिजे । तेथ मोल देतां न धाइजे ।
पेरितां पुरें न म्हणिजे । बीज जेवीं ॥ ५९९ ॥
कां परीसु आलिया हातीं । लोहालागीं सर्वसंपत्ती ।
वेचितां ये उन्नती । साधकु जैसा ॥ ६०० ॥
तैसीं फळें देखोनि पुढें । काम्यकर्में दुवाडें ।
करी परी तें थोकडें । केलेंही मानी ॥ ६०१ ॥
तेणें फळकामुकें । यथाविधी नेटकें ।
काम्य कीजे तितुकें । क्रियाजात ॥ ६०२ ॥
आणि तयाही केलियाचें । तोंडीं लावी दौंडीचें ।
कर्मी या नांवपाटाचें । वाणें सारी ॥ ६०३ ॥
तैसा भरे कर्माहंकारु । मग पिता अथवा गुरु ।

ते न मनी काळज्वरु । औषध जैसें ॥ ६०४ ॥
तैसेनि साहंकारें । फळाभिलाषियें नरें ।
कीजे गा आदरें । जें जें कांहीं ॥ ६०५ ॥
परी तेंही करणें बहुवसा । वळघोनि करी सायासा ।
जीवनोपावो कां जैसा । कोल्हाटियांचा ॥ ६०६ ॥
एका कणालागीं.ण् उंदिरु । आसका उपसे डोंगरु ।
कां शेवाळोद्देशें दर्दुरु । समुद्रु डहुळी ॥ ६०७ ॥
पैं भिकेपरतें न लाहे । तऱ्ही गारुडी सापु वाहे ।
काय कीजे शीणुचि होये । गोडु येकां ॥ ६०८ ॥
हे असो परमाणूचेनि लाभें । पाताळ लंघिती वोळंबे ।
तैसें स्वर्गसुखलोभें । विचंबणें जें ॥ ६०९ ॥
तें काम्य कर्म सक्लेश । जाणावें येथ राजस ।
आतां चिन्ह परिस । तामसाचें ॥ ६१० ॥

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् ।
मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥ २५॥

तरी तें गा तामस कर्म । जें निंदेचें काळें धाम ।
निषेधाचें जन्म । सांच जेणें ॥ ६११ ॥
जें निपजविल्यापाठीं । कांहींच न दिसे दिठी ।
रेघ काढलिया पोटीं । तोयाचे जेवीं ॥ ६१२ ॥
कां कांजी घुसळलिया । कां राखोंडी फुंकलिया ।
कांहीं न दिसे गाळिलिया । वाळुघाणा ॥ ६१३ ॥
नाना उपणिलिया भूंस । कां विंधिलिया आकाश ।
नाना मांडिलिया पाश । वारयासी ॥ ६१४ ॥
हें आवघेंचि जैसें । वांझें होऊनि नासे ।
जें केलिया पाठीं तैसें । वायांचि जाय ॥ ६१५ ॥
येऱ्हवीं नरदेहाही येवढें । धन आटणीये पडे ।
जें कर्म निफजवितां मोडे । जगाचें सुख ॥ ६१६ ॥
जैसा कमळवनीं फांसु । काढिलिया कांटसु ।
आपण झिजे नाशु । कमळां करी ॥ ६१७ ॥
कां आपण आंगें जळे । आणि नागवी जगाचे डोळे ।
पतंगु जैसा सळें । दीपाचेनि ॥ ६१८ ॥
तैसें सर्वस्व वायां जावो । वरी देहाही होय घावो ।
परी पुढिलां अपावो । निफजविजे जेणें ॥ ६१९ ॥
माशी आपणयातें गिळवी । परी पुढीला वांती शिणवी ।
तें कश्मळ आठवी । आचरण जें ॥ ६२० ॥
तेंही करावयो दोषें । मज सामर्थ्य असे कीं नसे ।
हेंहीं पुढील तैसें । न पाहतां करी ॥ ६२१ ॥
केवढा माझा उपावो । करितां कोण प्रस्तावो ।
केलियाही आवो । काय येथ ॥ ६२२ ॥
इये जाणिवेची सोये । अविवेकाचेनि पायें ।
पुसोनियां होये । साटोप कर्मीं ॥ ६२३ ॥
आपला वसौटा जाळुनी । बिसाटे जैसा वन्ही ।

कां स्वमर्यादा गिळोनि । सिंधु उठी ॥ ६२४ ॥
मग नेणें बहु थोडें । न पाहे मागें पुढें ।
मार्गामार्ग येकवढें । करीत चाले ॥ ६२५ ॥
तैसें कृत्याकृत्य सरकटित । आपपर नुरवित ।
कर्म होय तें निश्चित । तामस जाण ॥ ६२६ ॥
ऐसी गुणत्रयभिन्ना । कर्मांची गा अर्जुना ।
हे केली विवंचना । उपपत्तींसीं ॥ ६२७ ॥
आतां ययाचि कर्मा भजतां । कर्माभिमानिया कर्ता ।
तो जीवुही त्रिविधता । पातला असे ॥ ६२८ ॥
चतुराश्रमवशें । एकु पुरुषु चतुर्धा दिसे ।
कर्तया त्रैविध्य तैसें । कर्मभेदें ॥ ६२९ ॥
तरी तयां तिहीं आंतु । सात्विक तंव प्रस्तुतु ।
सांगेन दत्तचित्तु । आकर्णी तूं ॥ ६३० ॥

मुक्तसण्गोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥ २६॥

तरी फळोद्देशें सांडिलिया । वाढती जेवीं सरळिया ।
शाखा कां चंदनाचिया । बावन्नया ॥ ६३१ ॥
कां न फळतांही सार्थका । जैसिया नागलतिका ।
तैसिया करी नित्यादिकां । क्रिया जो कां ॥ ६३२ ॥
परी फळशून्यता । नाहीं तया विफळता ।
पैं फळासीचि पंडुसुता । फळें कायिसी । ॥ ६३३ ॥
आणि आदरें करी बहुवसें । परी कर्ता मी हें नुमसे ।
वर्षाकाळींचें जैसें । मेघवृंद ॥ ६३४ ॥
तेवींचि परमात्मलिंगा । समर्पावयाजोगा ।
कर्मकलापु पैं गा । निपजावया ॥ ६३५ ॥
तया काळातें नुलंघणें । देशशुद्धिही साधणें ।
कां शास्त्रांच्या वातीं पाहणें । क्रियानिर्णयो ॥ ६३६ ॥
वृत्ति करणें येकवळा । चित्त जावों न देणें फळा ।
नियमांचिया सांखळा । वाहणें सदा ॥ ६३७ ॥
हा निरोधु साहावयालागीं । धैर्याचिया चांगचांगीं ।
चिंतवणी जिती आंगीं । वाहे जो कां ॥ ६३८ ॥
आणि आत्मयाचिये आवडी । कर्मे करितां वरपडीं ।
देहसुखाचिये परवडीं । येवों न लाहे ॥ ६३९ ॥
आळसा निद्रा दुऱ्हावे । क्षुधा न बाणवे ।
सुरवाडु न पावे । आंगाचा ठावो ॥ ६४० ॥
तंव अधिकाधिक । उत्साहो धरी आगळीक ।
सोनें जैसें पुटीं तुक । तुटलिया कसीं ॥ ६४१ ॥
जरी आवडी आथी साच । तरी जीवितही सलंच ।
आगीं घालितां रोमांच । देखिजती सतिये । ॥ ६४२ ॥
मा आत्मया येवढीया प्रिया । वालभेला जो धनंजया ।
देहही सिदतां तया । काय खेदु होईल ? ॥ ६४३ ॥
म्हणौनि विषयसुरवाडु तुटे । जंव जंव देहबुद्धि आटे ।

तंव तंव आनंदु दुणवटे । कर्मी जया ॥ ६४४ ॥
ऐसेनि जो कर्म करी । आणि कोणे एके अवसरीं ।
तें ठाके ऐसी परी । वाहे जरी ॥ ६४५ ॥
तरी कडाडीं लोटला गाडा । तो आपणपें न मनी अवघडा ।
तैसा ठाकलेनिही थोडा । नोहे जो कां ॥ ६४६ ॥
नातरी आदरिलें । अव्यंग सिद्धी गेलें ।
तरी तेंही जिंतिलें । मिरवूं नेणें ॥ ६४७ ॥
इया खुणा कर्म करितां । देखिजे जो पंडुसुता ।
तयातें म्हणिपे तत्त्वतां । सात्विकु कर्ता ॥ ६४८ ॥
आतां राजसा कर्तेया । वोळखणें हें धनंजया ।
जे अभिलाषा जगाचिया । वसौटा तो ॥ ६४९ ॥

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥ २७॥

जैसा गावींचिया कश्मळा । उकरडा होय येकवळा ।
कां स्मशानीं अमंगळा । आघवयांची ॥ ६५० ॥
तया परी जो अशेषा । विश्वाचिया अभिलाषा ।
पायपाखाळणिया दोषां । घरटा जाला ॥ ६५१ ॥
म्हणौनि फळाचा लागु । देखे जिये असलगु ।
तिये कर्मी चांगु । रोहो मांडी ॥ ६५२ ॥
आणि आपण जालिये जोडी । उपखों नेदी कवडी ।
क्षणक्षणा कुरोंडी । जीवाची करी ॥ ६५३ ॥
कृपणु चित्तीं ठेवा आपुला । तैसा दक्षु पराविया माला ।
बकु जैसा खुतला । मासेयासी ॥ ६५४ ॥
आणि गोंवी गेलिया जवळी । झगटलिया अंग फाळी ।
फळें तरी आंतु पोळी । बोरांटी जैसी ॥ ६५५ ॥
तैसें मनें वाचा कायें । भलतया दुःख देतु जाये ।
स्वार्थु साधितां न पाहे । पराचें हित ॥ ६५६ ॥
तेवींचि आंगें कर्मी । आचरणें नोहे क्षमी ।
न निघे मनोधर्मी । अरोचकु ॥ ६५७ ॥
कनकाचिया फळा । आंतु माज बाहेरी मौळा ।
तैसा सबाह्य दुबळा । शुचित्वें जो ॥ ६५८ ॥
आणि कर्मजात केलिया । फळ लाहे जरी धनंजया ।
तरी हरिखें जगा यया । वांकुलिया वाये ॥ ६५९ ॥
अथवा जें आदरिलें । हीनफळ होय केलें ।
तरीं शोकें तेणें जिंतिलें । धिक्कारों लागे ॥ ६६० ॥
कर्मी राहाटी ऐसी । जयातें होती देखसी ।
तोचि जाण त्रिशुद्धीसी । राजस कर्ता ॥ ६६१ ॥
आतां यया पाठीं येरु । जो कुकर्माचा आगरु ।
तोही करूं गोचरु । तामस कर्ता ॥ ६६२ ॥

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः ।

विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥ २८॥

तरी मियां लागलिया कैसें । पुढील जळत असे ।
हें नेणिजे हुताशें । जियापरी ॥ ६६३ ॥
पैं शस्त्रें मियां तिखटें । नेणिजे कैसेनि निवटे ।
कां नेणिजे काळकूटें । आपुलें केलें ॥ ६६४ ॥
तैसा पुढीलया आपुलया । घातु करीत धनंजया ।
आदरी वोखटिया । क्रिया जो कां ॥ ६६५ ॥
तिया करितांही वेळीं । काय जालें हें न सांभाळी ।
चळला वायु वाहटुळी । चेष्टे तैसा ॥ ६६६ ॥
पैं करणिया आणि जया । मेळु नाहीं धनंजया ।
तो पाहुनी पिसेया । कैंचीं त्राय ? ॥ ६६७ ॥
आणि इंद्रियांचें वोगरिलें । चरोनि राखे जो जियालें ।
बैलातळीं लागलें । गोचिड जैसें ॥ ६६८ ॥
हांसया रुदना वेळु । नेणतां आदरी बाळु ।
राहाटे उच्छृंखळु । तयापरी ॥ ६६९ ॥
जो प्रकृती आंतलेपणें । कृत्याकृत्यस्वादु नेणे ।
फुगे केरें धालेपणें । उकरडा जैसा ॥ ६७० ॥
म्हणौनि मान्याचेनि नांवें । ईश्वराही परी न खालवे ।
स्तब्धपणें न मनवे । डोंगरासी ॥ ६७१ ॥
आणि मन जयाचें विषकल्लोळीं । राहाटी फुडी चोरिली ।
दिठी कीर ते वोली । पण्यांगनेची ॥ ६७२ ॥
किंबहुना कपटाचें । देहचि वळिलें तयाचें ।
तें जिणें कीं जुंवाराचें । टिटेघर ॥ ६७३ ॥
नोहे तयाचा प्रादुर्भावो । तो साभिलाष भिल्लांचा गांवो ।
म्हणौनि नये येवों जावों । तया वाटा ॥ ६७४ ॥
आणि आणिकांचें निकें केलें । विरु होय जया आलें ।
जैसें अपेय पया मिनलें । लवण करी ॥ ६७५ ॥
कां हींव ऐसा पदार्थु । घातलिया आगीआंतु ।
तेचि क्षणीं धडाडितु । अग्नि होय ॥ ६७६ ॥
नाना सुद्रव्यें गोमटीं । जालिया शरीरीं पैठीं ।
होऊनि ठाती किरीटी । मळुचि जेवीं ॥ ६७७ ॥
तैसें पुढिलाचें बरवें । जयाच्या भीतरीं पावे ।
आणि विरुद्धचि आघवें । होऊनि निगे ॥ ६७८ ॥
जो गुण घे दे दोख । अमृताचें करी विख ।
दूध पाजलिया देख । व्याळु जैसा ॥ ६७९ ॥
आणि ऐहिकीं जियावें । जेणें परत्रा साच यावें ।
तें उचित कृत्य पावे । अवसरीं जिये ॥ ६८० ॥
तेव्हां जया आपैसी । निद्रा ये ठेविली ऐसी ।
दुर्व्यवहारीं जैसी । विटाळें लोटे ॥ ६८१ ॥
पैं द्राक्षरसा आम्ररसा । वेळे तोंड सडे वायसा ।
कां डोळे फुटती दिवसा । डुडुळाचे ॥ ६८२ ॥
तैसा कल्याणकाळु पाहे । तैं तयातें आळसु खाये ।
ना प्रमादीं तरी होये । तो म्हणे तैसें ॥ ६८३ ॥

जेवींचि सागराच्या पोटीं । जळे अखंड आगिठी ।
तैसा विषादु वाहे गांठीं । जिवाचिये जो ॥ ६८४ ॥
लेंडोराआगीं धूमावधि । कां अपाना आंगीं दुर्गंधि ।
तैसा जो जीविताविधि । विषादें केला ॥ ६८५ ॥
आणि कल्पांताचिया पारा । वेगळेंही जो वीरा ।
सूत्र धरी व्यापारा । साभिलाषा ॥ ६८६ ॥
अगा जगाही परौती । शुचा वाहे पैं चित्तीं ।
करितां विषीं हातीं । तृणही न लगे ॥ ६८७ ॥
ऐसा जो लोकाआंतु । पापपुंजु मूर्तु ।
देखसी तो अव्याहतु । तामसु कर्ता ॥ ६८८ ॥
एवं कर्म कर्ता ज्ञान । या तिहींचें त्रिधा चिन्ह ।
दाविलें तुज सुजन । चक्रवर्ती ॥ ६८९ ॥

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।
प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनञ्जय ॥ २९॥

आतां अविद्येचिया गांवीं । मोहाची वेढूनि मदवी ।
संदेहाचीं आघवीं । लेऊनि लेणीं ॥ ६९० ॥
आत्मनिश्चयाची बरव । जया आरिसां पाहे सावयव ।
तिये बुद्धीचीही धांव । त्रिधा असे ॥ ६९१ ॥
अगा सत्वादि गुणीं इहीं । कायी एक तिहीं ठायीं ।
न कीजेचि येथ पाहीं । जगामाजीं ॥ ६९२ ॥
आगी न वसतां पोटीं । कवण काष्ठ असे सृष्टीं ।
तैसें तें कैंचें दृश्यकोटीं । त्रिविध जें नोहे ॥ ६९३ ॥
म्हणौनि तिहीं गुणीं । बुद्धी केली त्रिगुणी ।
धृतीसिही वांटणी । तैसीचि असे ॥ ६९४ ॥
तेंचि येक वेगळालें । यथा चिन्हीं अळंकारलें ।
सांगिजैल उपाइलें । भेदलेपणें ॥ ६९५ ॥
परी बुद्धि धृति इयां । दोहीं भागामाजीं धनंजया ।
आधीं रूप बुद्धीचिया । भेदासि करूं ॥ ६९६ ॥
तरी उत्तमा मध्यमा निकृष्टा । संसारासि गा सुभटा ।
प्राणियां येतिया वाटा । तिनी आथी ॥ ६९७ ॥
जे अकरणीय काम्य निषिद्ध । ते हे मार्ग तिन्ही प्रसिद्ध ।
संसारभयें सबाध । जीवां ययां ॥ ६९८ ॥

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ ३०॥

म्हणौनि अधिकारें मानिलें । जें विधीचेनि वोघें आलें ।
तें एकचि येथ भलें । नित्य कर्म ॥ ६९९ ॥
तेंचि आत्मप्राप्ति फळ । दिठी सूनि केवळ ।
कीजे जैसें कां जळ । सेविजे ताहनें ॥ ७०० ॥
येतुलेनि तें कर्म । सांडी जन्मभय विषम ।

करूनि दे उगम । मोक्षसिद्धि ॥ ७०१ ॥
ऐसें करी तो भला । संसारभयें सांडिला ।
करणीयत्वें आला । मुमुक्षुभागा ॥ ७०२ ॥
तेथ जे बुद्धि ऐसा । बळिया बांधे भरंवसा ।
मोक्षु ठेविला ऐसा । जोडेल येथ ॥ ७०३ ॥
म्हणौनि निवृत्तीची मांडिली । सूनि प्रवृत्तितळीं ।
इये कर्मीं बुडकुळी । द्यावीं कीं ना ? ॥ ७०४ ॥
तृषार्ता उदकें जिणें । कां पुरीं पडलिया पोहणें ।
अंधकूपीं गति किरणें । सूर्याचेनि ॥ ७०५ ॥
नाना पथ्येंसीं औषध लाहे । तरी रोगें दाटलाही जिये ।
का मीना जिव्हाळा होये । जळाचा जरी ॥ ७०६ ॥
तरी तयाच्या जीविता । नाहीं जेवीं अन्यथा ।
तैसें कर्मीं इये वर्ततां । जोडेचि मोक्षु ॥ ७०७ ॥
हें करणीयाचिया कडे । जें ज्ञान आथी चोखडें ।
आणि अकरणीय हें फुडें । ऐसें जाण ॥ ७०८ ॥
जीं तिथें काम्यादिकें । संसारभयदायकें ।
अकृत्यपणाचें आंबुखें । पडिलें जयां ॥ ७०९ ॥
तिये कर्मीं अकार्यीं । जन्ममरणसमयीं ।
प्रवृत्ति पळवी पायीं । मागिलींचि ॥ ७१० ॥
पैं आगीमाजीं न रिघवे । अथावीं न घालवे ।
धगधगीत नागवे । शूळ जेवीं ॥ ७११ ॥
कां काळियानाग धुंधुवातु । देखोनि न घालवे हातु ।
न वचवे खोपेआंतु । वाघाचिये ॥ ७१२ ॥
तैसें कर्म अकरणीय । देखोनि महाभय ।
उपजे निःसंदेह । बुद्धी जिये ॥ ७१३ ॥
वाढिलें रांधूनि विखें । तेथें जाणिजे मृत्यु न चुके ।
तेवीं निषेधीं कां देखे । बंधातें जे ॥ ७१४ ॥
मग बंधभयभरितीं । तियें निषिद्धीं प्राप्ती ।
विनियोगु जाणे निवृत्ती । कर्माचिये ॥ ७१५ ॥
ऐसेनि कार्याकार्यविवेकी । जे प्रवृत्ति निवृत्ति मापकी ।
खरा कुडा पारखी । जियापरी ॥ ७१६ ॥
तैसी कृत्याकृत्यशुद्धी । बुझे जे निरवधी ।
सात्विक म्हणिपे बुद्धी । तेचि तूं जाण ॥ ७१७ ॥

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।
अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥ ३१॥

आणि बकाच्या गांवीं । घेपे क्षीरनीर सकलवी ।
कां अहोरात्रींची गोंवी । आंधळें नेणे ॥ ७१८ ॥
जया फुलाचा मकरंदु फावे । तो काष्ठें कोरूं धांवे ।
परी भ्रमरपणा नव्हे । अव्हांटा जेवीं ॥ ७१९ ॥
तैसीं इयें कार्याकार्यें । धर्माधर्मरूपें जियें ।
तियें न चोजवितां जाये । जाणती जे कां ॥ ७२० ॥
अगा डोळांवीण मोतियें । घेतां पाडु मिळे विपायें ।

न मिळणें तें आहे । ठेविलें तेथें ॥ ७२१ ॥
तैसें अकरणीय अवचटें । नोडवे तरीच लोटे ।
येऱ्हवीं जाणें एकवटें । दोन्ही जे कां ॥ ७२२ ॥
ते गा बुद्धि चोखविषीं । जाण येथ राजसी ।
अक्षत टाकिली जैसी । मांदियेवरी ॥ ७२३ ॥

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ।
सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥ ३२॥

आणि राजा जिया वाटा जाये । ते चोरांसि आडव होये ।
कां राक्षसां दिवो पाहे । राती होऊनि ॥ ७२४ ॥
नाना निधानचि निदैवा । होये कोळसयाचा उडवा ।
पैं असतें आपणपें जीवा । नाहीं जालें ॥ ७२५ ॥
तैसें धर्मजात तितुकें । जिये बुद्धीसी पातकें ।
साच तें लटिकें । ऐसेंचि बुझे ॥ ७२६ ॥
ते आघवेचि अर्थ । करूनि घाली अनर्थ ।
गुण ते ते व्यवस्थित । दोषचि मानी ॥ ७२७ ॥
किंबहुना श्रुतिजातें । अधिष्ठूनि केलें सरतें ।
तेतुलेंही उपरतें । जाणे जे बुद्धी ॥ ७२८ ॥
ते कोणातेंही न पुसतां । तामसी जाणावी पंडुसुता ।
रात्री काय धर्मार्था । साच करावी । ॥ ७२९ ॥
एवं बुद्धीचे भेद । तिन्ही तुज विशद ।
सांगितले स्वबोध\- । कुमुदचंद्रा ॥ ७३० ॥
आतां ययाचि बुद्धिवृत्ती । निष्टंकिला कर्मजातीं ।
खांदु मांडिजे धृती । त्रिविधा तया ॥ ७३१ ॥
तिये धृतीचेही विभाग । तिन्ही यथालिंग ।
सांगिजती चांग । अवधान देईं ॥ ७३२ ॥

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।
योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥ ३३॥

तरी उदेलिया दिनकरु । चोरीसिं थोके अंधारु ।
कां राजाज्ञा अव्यवहारु । कुंठवी जेवीं ॥ ७३३ ॥
नाना पवनाचा साटु । वाजीनलिया नीटु ।
आंगेंसीं बोभाटु । सांडिती मेघ ॥ ७३४ ॥
कां अगस्तीचेनि दर्शनें । सिंधु घेऊनि ठाती मौनें ।
चंद्रोदयीं कमळवनें । मिठी देती ॥ ७३५ ॥
हें असो पावो उचलिला । मदमुख न ठेविती खालां ।
गर्जोनि पुढां जाला । सिंहु जरी ॥ ७३६ ॥
तैसा जो धीरु । उठलिया अंतरु ।
मनादिकें व्यापारु । सांडिती उभीं ॥ ७३७ ॥
इंद्रियां विषयांचिया गांठी । अपैसया सुटती किरीटी ।
मन मायेच्या पोटीं । रिगती दाही ॥ ७३८ ॥

अधोर्ध्व गूढें काढी । प्राण नवांची पेंडी ।
बांधोनि घाली उडी । मध्यमेमाजीं ॥ ७३९ ॥
संकल्पविकल्पांचें लुगडे । सांडूनि मन उघडें ।
बुद्धि मागिलेकडे । उगीचि बैसे ॥ ७४० ॥
ऐसी धैर्यराजें जेणें । मन प्राण करणें ।
स्वचेष्टांचीं संभाषणें । सांडविजती ॥ ७४१ ॥
मग आघवींचि सडीं । ध्यानाच्या आंतुल्या मढीं ।
कोंडिजती निरवडी । योगाचिये ॥ ७४२ ॥
परी परमात्मया चक्रवर्ती । उगाणिती जंव हातीं ।
तंव लांचु न घेतां धृती । धरिजती जिया ॥ ७४३ ॥
ते गा धृती येथें । सात्विक हें निरुतें ।
आईक अर्जुनातें । श्रीकांतु म्हणे ॥ ७४४ ॥

यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन ।
प्रसण्गेन फलाकाण्क्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥ ३४॥

आणि होऊनियां शरीरी । स्वर्गसंसाराच्या दोहीं घरीं ।
नांदे जो पोटभरी । त्रिवर्गोपायें ॥ ७४५ ॥
तो मनोरथांच्या सागरीं । धर्मार्थकामांच्या तारुवावरी ।
जेणें धैर्यबळें करी । क्रिया\-वणिज ॥ ७४६ ॥
जें कर्म भांडवला सूये । तयाची चौगुणी येती पाहे ।
येवढें सायास साहे । जया धृती ॥ ७४७ ॥
ते गा धृती राजस । पार्था येथ परीयेस ।
आतां आइक तामस । तिसरी जे कां ॥ ७४८ ॥

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।
न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥ ३५॥

तरी सर्वाधमें गुणें । जयाचें कां रूपा येणें ।
कोळसा काळेपणें । घडला जैसा ॥ ७४९ ॥
अहो प्राकृत आणि हीनु । तयाही कीं गुणत्वाचा मानु ।
तरी न म्हणिजे पुण्यजनु । राक्षसु काई ?॥ ७५० ॥
पैं ग्रहांमाजीं इंगळु । तयातें म्हणिजे मंगळु ।
तैसा तमीं धसाळु । गुणशब्दु हा ॥ ७५१ ॥
जे सर्वदोषांचा वसौटा । तमचि कामऊनि सुभटा ।
उभारिला आंगवठा । जया नराचा ॥ ७५२ ॥
तो आळसु सूनि असे कांखे । म्हणौनि निद्रे कहीं न मुके ।
पापें पोषितां दुःखें । न सांडिजे जेवीं ॥ ७५३ ॥
आणि देहधनाचिया आवडी । सदा भय तयातें न सांडी ।
विसंबूं न सके धोंडीं । काठिण्य जैसें ॥ ७५४ ॥
आणि पदार्थजातीं स्नेहो । बांधे म्हणौनि तो शोकें ठावो ।
केला न शके पाप जावों । कृतघ्नौनि जैसें ॥ ७५५ ॥
आणि असंतोष जीवेंसीं । धरूनि ठेला अहर्निशीं ।

म्हणौनि मैत्री तेणेंसीं । विषादें केली ॥ ७५६ ॥
लसणातें न सांडी गंधी । कां अपथ्यशीळातें व्याधी ।
तैसी केली मरणावधी । विषादें तया ॥ ७५७ ॥
आणि वयसा वित्तकामु । ययांचा वाढवी संभ्रमु ।
म्हणौनि मदें आश्रमु । तोचि केला ॥ ७५८ ॥
आगीतें न सांडी तापु । सळातें जातीचा सापु ।
कां जगाचा वैरी वासिपु । अखंडु जैसा ॥ ७५९ ॥
नातरी शरीरातें काळु । न विसंबे कवणे वेळु ।
तैसा आथी अढळु । तामसीं मदु ॥ ७६० ॥
एवं पांचही हे निद्रादिक । तामसाच्या ठाईं दोख ।
जिया धृती देख । धरिलें आहाती ॥ ७६१ ॥
तिये गा धृती नांवें । तामसी येथ हें जाणावें ।
म्हणितलें तेणें देवें । जगाचेनी ॥ ७६२ ॥
एवं त्रिविध जे बुद्धि । कीजे कर्मनिश्चयो आधि ।
तो धृती या सिद्धि । नेइजो येथ ॥ ७६३ ॥
सूर्यें मार्गु गोचरु होये । आणि तो चालती कीर पाये ।
परी चालणें तें आहे । धैर्यें जेवीं ॥ ७६४ ॥
तैसी बुद्धि कर्मातें दावी । ते करणसामग्री निफजवी ।
परी निफजावया होआवी । धीरता जे ॥ ७६५ ॥
ते हे गा तुजप्रती । सांगीतली त्रिविध धृती ।
यया कर्मत्रया निष्पत्ती । जालिया मग ॥ ७६६ ॥
येथ फळ जें एक निफजे । सुख जयातें म्हणिजे ।
तेंही त्रिविध जाणिजे । कर्मवशें ॥ ७६७ ॥
तरी फळरूप तें सुख । त्रिगुणीं भेदलें देख ।
विवंचूं आतां चोख । चोखीं बोलीं ॥ ७६८ ॥
परी चोखी ते कैसी सांगे । पैं घेवों जातां बोलबगें ।
कानींचियेही लागे । हातींचा मळु ॥ ७६९ ॥
म्हणौनि जयाचेनि अव्हेरें । अवधानही होय बाहिरें ।
तेणें आइक हो आंतरें । जीवाचेनि जीवें ॥ ७७० ॥
ऐसें म्हणौनि देवो । त्रिविधा सुखाचा प्रस्तावो ।
मांडला तो निर्वाहो । निरूपित असें ॥ ७७१ ॥

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।
अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति ॥ ३६॥

म्हणे सुखत्रयसंज्ञा । सांगों म्हणौनि प्रतिज्ञा ।
बोलिलों तें प्राज्ञा । ऐक आतां ॥ ७७२ ॥
तरी सुख तें गा किरीटी । दाविजेल तुज दिठी ।
जें आत्मयाचिये भेटी । जीवासि होय ॥ ७७३ ॥
परी मात्रेचेनि मापें । दिव्यौषध जैसें घेपें ।
कां कथिलाचें कीजे रुपें । रसभावनीं ॥ ७७४ ॥
नाना लवणाचें जळु । होआवया दोनि चार वेळु ।
देऊनि सांडिजती ढाळु । तोयाचें जेवीं ॥ ७७५ ॥
तेवीं जालेनि सुखलेशें । जीवु भाविलिया अभ्यासें ।

जीवपणाचें नासे । दुःख जेथें ॥ ७७६ ॥
तें येथ आत्मसुख । जालें असे त्रिगुणात्मक ।
तेंही सांगों एकैक । रूप आतां ॥ ७७७ ॥

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ ३७॥

आतां चंदनाचें बूड । सर्पी जैसें दुवाड ।
कां निधानाचें तोंड । विवसिया जेवीं ॥ ७७८ ॥
अगा स्वर्गींचें गोमटें । आडव यागसंकटें ।
कां बाळपण दासटें । त्रासकाळें ॥ ७७९ ॥
हें असो दीपाचिये सिद्धी । अवघड धू आधीं ।
नातरी तो औषधीं । जिभेचा ठावो ॥ ७८० ॥
तयापरी पांडवा । जया सुखाचा रिगावा ।
विषम तेथ मेळावा । यमदमांचा ॥ ७८१ ॥
देत सर्वस्नेहा मिठी । आगीं ऐसें वैराग्य उठी ।
स्वर्ग संसारा कांटी । काढितचि ॥ ७८२ ॥
विवेकश्रवणें खरपुसें । जेथ व्रताचरणें कर्कशें ।
करितां जाती भोकसे । बुद्ध्यादिकांचे ॥ ७८३ ॥
सुषुम्नेचेनि तोंडें । गिळिजे प्राणापानाचे लोंढे ।
बोहणियेसीचि येवढें । भारी जेथ ॥ ७८४ ॥
जें सारसांही विघडतां । होय वोहाहूनि वस्त काढितां ।
ना भणंगु दवडितां । भाणयावरुनी ॥ ७८५ ॥
पैं मायेपुढौनि बाळक । काळें नेतां एकुलतें एक ।
होय कां उदक । तुटतां मीना ॥ ७८६ ॥
तैसें विषयांचें घर । इंद्रियां सांडितां थोर ।
युगांतु होय तें वीर । विराग साहाती ॥ ७८७ ॥
ऐसा जया सुखाचा आरंभु । दावी काठिण्याचा क्षोभु ।
मग क्षीराब्धी लाभु । अमृताचा जैसा ॥ ७८८ ॥
पहिलया वैराग्यगरळा । धैर्यशंभु वोडवी गळा ।
तरी ज्ञानामृतें सोहळा । पाहे जेथें ॥ ७८९ ॥
पैं कोलिताही कोपे ऐसें । द्राक्षांचें हिरवेपण असे ।
तें परीपाकीं कां जैसें । माधुर्य आते ॥ ७९० ॥
तें वैराग्यादिक तैसें । पिकलिया आत्मप्रकाशें ।
मग वैराग्येंसींही नाशे । अविद्याजात ॥ ७९१ ॥
तेव्हां सागरीं गंगा जैसी । आत्मीं मीनल्या बुद्धि तैसी ।
अद्वयानंदाची आपैसी । खाणी उघडे ॥ ७९२ ॥
ऐसें स्वानुभवविश्रामें । वैराग्यमूळ जें परिणमे ।
तें सात्विक येणें नामें । बोलिजे सुख ॥ ७९३ ॥

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ ३८॥

आणि विषयेंद्रियां । मेळु होतां धनंजया ।
जें सुख जाय थडिया । सांडूनि दोन्ही ॥ ७९४ ॥
अधिकारिया रिगतां गांवो । होय जैसा उत्साहो ।
कां रिणावरी विवाहो । विस्तारिला ॥ ७९५ ॥
नाना रोगिया जिभेपासीं । केळें गोड साखरेसीं ।
कां बचनागाची जैसी । मधुरता पहिली ॥ ७९६ ॥
पहिलें संवचोराचें मैत्र । हाटभेटीचें कलत्र ।
कां लाघवियाचे विचित्र । विनोद ते ॥ ७९७ ॥
तैसें विषयेंद्रियदोखीं । जें सुख जीवातें पोखी ।
मग उपडिला खडकीं । हंसु जैसा ॥ ७९८ ॥
तैसी जोडी आघवी आटे । जीविताचा ठाय फिटे ।
सुकृताचियाही सुटे । धनाची गांठी ॥ ७९९ ॥
आणिक भोगिलें जें कांहीं । तें स्वप्न तैसें होय नाहीं ।
मग हानीच्याचि घाईं । लोळावें उरे ॥ ८०० ॥
ऐसें आपत्ती जें सुख । ऐहिकीं परिणमे देख ।
परत्रीं कीर विख । होऊनि परते ॥ ८०१ ॥
जे इंद्रियजाता लळा । दिधलिया धर्माचा मळा ।
जाळूनि भोगिजे सोहळा । विषयांचा जेथ ॥ ८०२ ॥
तेथ पातकें बांधिती थावो । तियें नरकीं देती ठावो ।
जेणें सुखें हा अपावो । परत्रीं ऐसा ॥ ८०३ ॥
पैं नामें विष महुरें । परी मारूनि अंतीं खरें ।
तैसें आदि जें गोडिरें । अंतीं कडू ॥ ८०४ ॥
पार्था तें सुख साचें । वळिलें आहे रजाचें ।
म्हणौनि न शिवें तयाचें । आंग कहीं ॥ ८०५ ॥

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।
निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३९॥

आणि अपेयाचेनि पानें । अखाद्याचेनि भोजनें ।
स्वैरस्त्रीसंनिधानें । होय जें सुख ॥ ८०६ ॥
का पुढिलांचेनि मारें । नातरी परस्वापहारें ।
जें सुख अवतरे । भाटाच्या बोलीं ॥ ८०७ ॥
जें आलस्यावरी पोखिजे । निद्रेमाजीं जें देखिजे ।
जयाच्या आद्यंतीं भुलिजे । आपुली वाट ॥ ८०८ ॥
तें गा सुख पार्था । तामस जाण सर्वथा ।
हें बहु न सांगोंचि जें कथा । असंभाव्य हे ॥ ८०९ ॥
ऐसें कर्मभेदें मुदलें । फळसुखही त्रिधा जालें ।
तें हें यथागमें केलें । गोचर तुज ॥ ८१० ॥
ते कर्ता कर्म कर्मफळ । ये त्रिपुटी येकी केवळ ।
वांचूनि कांहींचि नसे स्थूल । सूक्ष्मीं इये ॥ ८११ ॥
आणि हे तंव त्रिपुटी । तिहीं गुणीं इहीं किरीटी ।
गुंफिली असे पटीं । तांतुवीं जैसी ॥ ८१२ ॥

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।
सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ ४०॥

म्हणौनि प्रकृतीच्या आवलोकीं । न बंधिजे इहीं सत्वादिकीं ।
तैसी स्वर्गी ना मृत्युलोकीं । आथी वस्तु ॥ ८१३ ॥
कैंचा लोंवेवीण कांबळा । मातियेवीण मोदळा ।
का जळेंवीण कल्लोळा । होणें आहे ? ॥ ८१४ ॥
तैसें न होनि गुणाचें । सृष्टीची रचना रचे ।
ऐसें नाहींचि गा साचें । प्राणिजात ॥ ८१५ ॥
यालागीं हें सकळ । तिहीं गुणांचेंचि केवळ ।
घडलें आहे निखिळ । ऐसें जाण ॥ ८१६ ॥
गुणीं देवां त्रयी लाविली । गुणीं लोकीं त्रिपुटी पाडिली ।
चतुर्वर्णा घातली । सिनानीं उळिगें ॥ ८१७ ॥

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परन्तप ।
कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१॥

तेचि चारी वर्ण । पुससी जरी कोण कोण ।
तरी जयां मुख्य ब्राह्मण । धुरेचे कां ॥ ८१८ ॥
येर क्षत्रिय वैश्य दोन्ही । तेही ब्राह्मणाच्याचि मानिजे मानी ।
जे ते वैदिकविधानीं । योग्य म्हणौनि ॥ ८१९ ॥
चौथा शूद्रु जो धनंजया । वेदीं लागु नाहीं तया ।
तऱ्हीं वृत्ति वर्णत्रया । आधीन तयाची ॥ ८२० ॥
तिये वृत्तिचिया जवळिका । वर्णा ब्राह्मणादिकां ।
शूद्रही कीं देखा । चौथा जाला ॥ ८२१ ॥
जैसा फुलाचेनि सांगातें । तांतुं तुरंबिजे श्रीमंतें ।
तैसें द्विजसंगें शूद्रातें । स्वीकारी श्रुती ॥ ८२२ ॥
ऐसैसी गा पार्था । हे चतुर्वर्णव्यवस्था ।
करूं आतां कर्मपथा । यांचिया रूपा ॥ ८२३ ॥
जिहीं गुणीं ते वर्ण चारी । जन्ममृत्यूंचिये कातरी ।
चुकोनियां ईश्वरीं । पैठे होती ॥ ८२४ ॥
जिये आत्मप्रकृतीचे इहीं । गुणीं सत्त्वादिकीं तिहीं ।
कर्मे चौघां चहूं ठाईं । वांटिलीं वर्णा ॥ ८२५ ॥
जैसें बापें जोडिलें लेंका । वांटिलें सूर्यें मार्ग पांथिका ।
नाना व्यापार सेवकां । स्वामी जैसें ॥ ८२६ ॥
तैसी प्रकृतीच्या गुणीं । जया कर्माची वेल्हावणी ।
केली आहे वर्णीं । चहूं इहीं ॥ ८२७ ॥
तेथ सत्त्वें आपल्या आंगीं । समीन\-निमीन भागीं ।
दोघे केले नियोगी । ब्राह्मण क्षत्रिय ॥ ८२८ ॥
आणि रज परी सात्त्विक । तेथ ठेविलें वैश्य लोक ।
रजचि तमभेसक । तेथ शूद्र ते गा ॥ ८२९ ॥
ऐसा येकाचि प्राणिवृंदा । भेदु चतुर्वर्णधा ।
गुणींचि प्रबुद्धा । केला जाण ॥ ८३० ॥

मग आपुलें ठेविलें जैसें । आइतेंचि दीपें दिसे ।
गुणभिन्न कर्म तैसें । शास्त्र दावी ॥ ८३१ ॥
तेंचि आतां कोण कोण । वर्णविहिताचें लक्षण ।
हें सांगों ऐक श्रवण\- । सौभाग्यनिधी ॥ ८३२ ॥

शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ ४२॥

तरी सर्वेंद्रियांचिया वृत्ती । घेऊनि आपुल्या हातीं ।
बुद्धि आत्मया मिळे येकांतीं । प्रिया जैसी ॥ ८३३ ॥
ऐसा बुद्धीचा उपरमु । तया नाम म्हणिपे शमु ।
तो गुण गा उपक्रमु । जया कर्माचा ॥ ८३४ ॥
आणि बाह्येंद्रियांचें धेंडें । पिटूनि विधीचेनि दंडें ।
नेदिजे अधर्माकडे । कहींचि जावों ॥ ८३५ ॥
तो पैं गा शमा विरजा । दमु गुण जेथ दुजा ।
आणि स्वधर्माचिया वोजा । जिणें जें कां ॥ ८३६ ॥
सटवीचिये रातीं । न विसंबिजे जेवीं वाती ।
तैसा ईश्वरनिर्णयो चित्तीं । वाहणें सदा ॥ ८३७ ॥
तया नाम तप । ते तिजया गुणाचें रूप ।
आणि शौचही निष्पाप । द्विविध जेथ ॥ ८३८ ॥
मन भावशुद्धी भरलें । आंग क्रिया अळंकारिलें ।
ऐसें सबाह्य जियालें । साजिरें जें कां ॥ ८३९ ॥
तया नाम शौच पार्था । तो कर्मीं गुण जये चौथा ।
आणि पृथ्वीचिया परी सर्वथा । सर्व जें साहाणें ॥ ८४० ॥
ते गा क्षमा पांडवा । गुण जेथ पांचवा ।
स्वरांमाजीं सुहावा । पंचमु जैसा ॥ ८४१ ॥
आणि वांकडेनी वोघेंसीं । गंगा वाहे उजूचि जैसी ।
कां पुटीं वळला ऊसीं । गोडी जैसी ॥ ८४२ ॥
तैसा विषमांही जीवां- । लागीं उजुकारु बरवा ।
तें आर्जव गा साहावा । जेथींचा गुण ॥ ८४३ ॥
आणि पाणियें प्रयत्नें माळी । अखंड जचे झाडामुळीं ।
परी तें आघवेंचि फळीं । जाणे जेवीं ॥ ८४४ ॥
तैसें शास्त्राचारें तेणें । ईश्वरुचि येकु पावणें ।
हें फुडें जें कां जाणणें । तें येथ ज्ञान ॥ ८४५ ॥
तें गा कर्मीं जिये । सातवा गुण होये ।
आणि विज्ञान हें पाहें । एवंरूप ॥ ८४६ ॥
तरी सत्वशुद्धीचिये वेळे । शास्त्रें कां ध्यानबळें ।
ईश्वरतत्त्वींचि मिळे । निष्टंकबुद्धी ॥ ८४७ ॥
हें विज्ञान बरवें । गुणरत्न जेथ आठवें ।
आणि आस्तिक्य जाणावें । नववा गुण ॥ ८४८ ॥
पैं राजमुद्रा आथिलिया । प्रजा भजे भलतया ।
तेवीं शास्त्रें स्वीकारिलिया । मार्गमात्रातें ॥ ८४९ ॥
आदरें जें कां मानणें । तें आस्तिक्य मी म्हणें ।
तो नववा गुण जेणें । कर्म तें साच ॥ ८५० ॥

एवं नवही शमादिक । गुण जेथ निर्दोख ।
तें कर्म जाण स्वाभाविक । ब्राह्मणाचें ॥ ८५१ ॥
तो नवगुणरत्नाकरु । यया नवरत्नांचा हारु ।
न फेडीत ले दिनकरु । प्रकाशु जैसा ॥ ८५२ ॥
नाना चांपा चांपौळी पूजिला । चंद्रु चंद्रिका धवळला ।
कां चंदनु निजें चर्चिला । सौरभ्यें जेवीं ॥ ८५३ ॥
तेवीं नवगुणटिकलग । लेणें ब्राह्मणाचें अव्यंग ।
कहींचि न संडी आंग । ब्राह्मणाचें ॥ ८५४ ॥
आतां उचित जें क्षत्रिया । तेंहीं कर्म धनंजया ।
सांगों ऐक प्रज्ञेचिया । भरोवरी ॥ ८५५ ॥

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ ४३॥

तरी भानु हा तेजें । नापेक्षी जेवीं विरजे ।
कां सिंहें न पाहिजे । जावळिया ॥ ८५६ ॥
ऐसा स्वयंभ जो जीवें लाठु । सावायेंवीण उद्भटु ।
ते शौर्य गा जेथ श्रेष्ठु । पहिला गुण ॥ ८५७ ॥
आणि सूर्याचेनि प्रतापें । कोडिही नक्षत्र हारपे ।
ना तो तरी न लोपे । सचंद्रीं तिहीं ॥ ८५८ ॥
तैसेनि आपुले प्रौढीगुणें । जगा या विस्मयो देणें ।
आपण तरी न क्षोभणें । कायसेनही ॥ ८५९ ॥
तें प्रागल्भ्यरूप तेजा । जिये कर्मीं गुण दुजा ।
आणि धीरु तो तिजा । जेथींचा गुण ॥ ८६० ॥
वरिपडलिया आकाश । बुद्धीचे डोळे मानस ।
झांकी ना ते परीयेस । धैर्य जेथें ॥ ८६१ ॥
आणि पाणी हो कां भलतेतुकें । परी तें जिणौनि पद्म फांके ।
कां आकाश उंचिया जिंके । आवडे तयातें ॥ ८६२ ॥
तेवीं विविध अवस्था । पातलिया जिणौनि पार्था ।
प्रज्ञाफळ तया अर्था । वेझ देणें जें ॥ ८६३ ॥
तें दक्षत्व गा चोख । जेथ चौथा गुण देख ।
आणि झुंज अलौकिक । तो पांचवा गुण ॥ ८६४ ॥
आदित्याचीं झाडें । सदा सन्मुख सूर्याकडे ।
तेवीं समोर शत्रूपुढें । होणें जें कां ॥ ८६५ ॥
माहेवणी प्रयत्नेंसी । चुकविजे सेजे जैसी ।
रिपू पाठी नेदिजे तैसी । समरांगणीं ॥ ८६६ ॥
हा क्षत्रियाचेया आचारीं । पांचवा गुणेंद्रु अवधारीं ।
चहूं पुरुषार्थां शिरीं । भक्ति जैसी ॥ ८६७ ॥
आणि जालेनि फुलें फळें । शाखिया जैसीं मोकळे ।
कां उदार परीमळें । पद्माकरु ॥ ८६८ ॥
नाना आवडीचेनि मापें । चांदिणें भलतेणें घेपे ।
पुढिलांचेनि संकल्पें । तैसें जें देणें ॥ ८६९ ॥
तें उमप गा दान । जेथ सहावें गुणरत्न ।
आणि आज्ञे एकायतन । होणें जें कां ॥ ८७० ॥

पोषूनि अवयव आपुले । करविजतीं मानविले ।
तेवीं पालणें लोभविलें । जग जें भोगणें ॥ ८७१ ॥
तया नाम ईश्वरभावो । जो सर्वसामर्थ्याचा ठावो ।
तो गुणांमाजीं रावो । सातवा जेथ ॥ ८७२ ॥
ऐसें जें शौर्यादिकीं । इहीं सात गुणविशेखीं ।
अळंकृत सप्तऋखीं । आकाश जैसें ॥ ८७३ ॥
तैसें सप्तगुणीं विचित्र । कर्म जें जगीं पवित्र ।
तें सहज जाण क्षात्र । क्षत्रियाचें ॥ ८७४ ॥
नाना क्षत्रिय नव्हे नरु । तो सत्त्वसोनयाचा मेरु ।
म्हणौनि गुणस्वर्गा आधारु । सातां इयां ॥ ८७५ ॥
नातरी सप्तगुणार्णवीं । परीवारली बरवी ।
हे क्रिया नव्हे पृथ्वी । भोगीतसे तो ॥ ८७६ ॥
कां गुणांचे सातांही ओघीं । हे क्रिया ते गंगा जगीं ।
तया महोदधीचिया आंगीं । विलसे जैसी ॥ ८७७ ॥
परी हें बहु असो देख । शौर्यादि गुणात्मक ।
कर्म गा नैसर्गिक । क्षात्रजातीसी ॥ ८७८ ॥
आतां वैश्याचिये जाती । उचित जे महामती ।
ते ऐकें गा निरुती । क्रिया सांगों ॥ ८७९ ॥

कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ ४४॥

तरी भूमि बीज नांगरु । यया भांडवलाचा आधारु ।
घेऊनि लाभु अपारु । मेळवणें जें ॥ ८८० ॥
किंबहुना कृषी जिणें । गोधनें राखोनि वर्तणें ।
कां समर्घीची विकणें । महर्घीवस्तु ॥ ८८१ ॥
येतुलाचि पांडवा । वैश्यातें कर्माचा मेळावा ।
हा वैश्यजातीस्वभावा । आंतुला जाण ॥ ८८२ ॥
आणि वैश्य क्षत्रिय ब्राह्मण । हे द्विजन्में तिन्ही वर्ण ।
ययांचें जें शुश्रूषण । तें शूद्रकर्म ॥ ८८३ ॥
पैं द्विजसेवेपरौतें । धांवणें नाहीं शूद्रातें ।
एवं चतुर्वर्णोचितें । दाविलीं कर्में ॥ ८८४ ॥

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।
स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु ॥ ४५॥

आतां इयेचि विचक्षणा । वेगळालिया वर्णा ।
उचित जैसें करणां । शब्दादिक ॥ ८८५ ॥
नातरी जळदच्युता । पाणिया उचित सरिता ।
सरितेसी पंडुसुता । सिंधु उचितु ॥ ८८६ ॥
तैसें वर्णाश्रमवशें । जें करणीय आलें असे ।
गोरेया आंगा जैसें । गोरेपण ॥ ८८७ ॥
तया स्वभावविहिता कर्मा । शास्त्राचेनि मुखें वीरोत्तमा ।

प्रवर्तावयालागीं प्रमा । अढळ कीजे ॥ ८८८ ॥
पैं आपुलेंचि रत्न थितें । घेपे पारखियाचेनि हातें ।
तैसें स्वकर्म आपैतें । शास्त्रें करावीं ॥ ८८९ ॥
जैसी दिठी असे आपुलिया ठायीं । परी दीपेंवीण भोग नाहीं ।
मार्गु न लाहतां काई । पाय असतां होय ? ॥ ८९० ॥
म्हणौनि ज्ञातिवशें साचारु । सहज असे जो अधिकारु ।
तो आपुलिया शास्त्रें गोचरु । आपण कीजे ॥ ८९१ ॥
मग घरींचाचि ठेवा । जेवीं डोळ्यां दावी दिवा ।
तरी घेतां काय पांडवा । आडळु असे ? ॥ ८९२ ॥
तैसें स्वभावें भागा आलें । वरी शास्त्रें खरें केलें ।
तें विहित जो आपुलें । आचरे गा ॥ ८९३ ॥
परी आळसु सांडुनी । फळकाम दवडुनी ।
आंगें जीवें मांडुनी । तेथेंचि भरु ॥ ८९४ ॥
वोघीं पडिलें पाणी । नेणें आनानी वाहणी ।
तैसा जाय आचरणीं । व्यवस्थौनी ॥ ८९५ ॥
अर्जुना जो यापरी । तें विहित कर्म स्वयें करी ।
तो मोक्षाच्या ऐलद्वारीं । पैठा होय ॥ ८९६ ॥
जे अकरणा आणि निषिद्धा । न वचेचि कांहीं संबंधा ।
म्हणौनि भवा विरुद्धा । मुकला तो ॥ ८९७ ॥
आणि काम्यकर्मांकडे । न परतेचि जेथ कोडें ।
तेथ चंदनाचेही खोडे । न लेचि तो ॥ ८९८ ॥
येर नित्य कर्म तंव । फळत्यागें वेंचिलें सर्व ।
म्हणौनि मोक्षाची शींव । ठाकूं लाहे ॥ ८९९ ॥
ऐसेनि शुभाशुभीं संसारीं । सांडिला तो अवधारीं ।
वौराग्यमोक्षद्वारीं । उभा ठाके ॥ ९०० ॥
जें सकळ भाग्याची सीमा । मोक्षलाभाची जें प्रमा ।
नाना कर्ममार्गश्रमा । शेवटु जेथ ॥ ९०१ ॥
मोक्षफळें दिधली वोल । जें सुकृततरूचें फूल ।
तयें वैराग्यीं ठेवी पाऊल । भंवरु जैसा ॥ ९०२ ॥
पाहीं आत्मज्ञानसुदिनाचा । वाधावा सांगतया अरुणाचा ।
उदयो त्या वैराग्याचा । ठावो पावे ॥ ९०३ ॥
किंबहुना आत्मज्ञान । जेणें हाता ये निधान ।
तें वैराग्य दिव्यांजन । जीवें ले तो ॥ ९०४ ॥
ऐसी मोक्षाची योग्यता । सिद्धी जाय तया पंडुसुता ।
अनुसरोनि विहिता । कर्मा यया ॥ ९०५ ॥
हें विहित कर्म पांडवा । आपुला अनन्य वोलावा ।
आणि हेचि परम सेवा । मज सर्वात्मकाची ॥ ९०६ ॥
पैं आघवाचि भोगेंसीं । पतिव्रता क्रीडे प्रियेंसीं ।
कीं तयाचीं नामें जैसीं । तपें तियां केलीं ॥ ९०७ ॥
कां बाळका एकी माये । वांचोनि जिणें काय आहे ।
म्हणौनि सेविजे कीं तो होये । पाटाचा धर्मु ॥ ९०८ ॥
नाना पाणी म्हणौनि मासा । गंगा न सांडितां जैसा ।
सर्व तीर्थ सहवासा । वरपडा जाला ॥ ९०९ ॥
तैसें आपुलिया विहिता । उपावो असे न विसंबितां ।
ऐसा कीजे कीं जगन्नाथा । आभारु पडे ॥ ९१० ॥

अगा जया जें विहित । तें ईश्वराचें मनोगत ।
म्हणौनि केलिया निभ्रांत । सांपडेचि तो ॥ ९११ ॥
पैं जीवाचे कसीं उतरली । ते दासी कीं गोसावीण जाली ।
सिसे वेंचि तया मविली । वही जेवीं ॥ ९१२ ॥
तैसें स्वामीचिया मनोभावा । न चुकिजे हेचि परमसेवा ।
येर तें गा पांडवा । वाणिज्य करणें ॥ ९१३ ॥

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥ ४६॥

म्हणौनि विहित क्रिया केली । नव्हे तयाची खूण पाळिली ।
जयापसूनि कां आलीं । आकारा भूतें ॥ ९१४ ॥
जो अविद्येचिया चिंधिया । गुंडूनि जीव बाहुलिया ।
खेळवीतसे तिगुणिया । अहंकाररज्जू ॥ ९१५ ॥
जेणें जग हें समस्त । आंत बाहेरी पूर्ण भरित ।
जालें आहे दीपजात । तेजें जैसें ॥ ९१६ ॥
तया सर्वात्मका ईश्वरा । स्वकर्मकुसुमांची वीरा ।
पूजा केली होय अपारा । तोषालागीं ॥ ९१७ ॥
म्हणौनि तिये पूजे । रिझलेनि आत्मराजें ।
वैराग्यसिद्धि देईजे । पसाय तया ॥ ९१८ ॥
जिये वैराग्यदशें । ईश्वराचेनि वेधवशें ।
हें सर्वही नावडे जैसें । वांत होय ॥ ९१९ ॥
प्राणनाथाचिया आधी । विरहिणीतें जिणेंही बाधी ।
तैसें सुखजात त्रिशुद्धी । दुःखचि लागे ॥ ९२० ॥
सम्यक्ज्ञान नुदैजतां । वेधेंचि तन्मयता ।
उपजे ऐसी योग्यता । बोधाची लाहे ॥ ९२१ ॥
म्हणौनि मोक्षलाभालागीं । जो व्रतें वाहातसें आंगीं ।
तेणें स्वधर्मु आस्था चांगी । अनुष्ठावा ॥ ९२२ ॥

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ ४७॥

अगा आपुला हा स्वधर्मु । आचरणीं जरी विषमु ।
तरी पाहावा तो परिणामु । फळेल जेणें ॥ ९२३ ॥
जैं सुखालागीं आपणपयां । निंबचि आथी धनंजया ।
तैं कडुवटपणा तयाचिया । उबगिजेना ॥ ९२४ ॥
फळणया ऐलीकडे । केळीतें पाहातां आस मोडे ।
ऐसी त्यजिली तरी जोडे । तैसें कें गोमटें ॥ ९२५ ॥
तेवीं स्वधर्मु सांकडु । देखोनि केला जरी कडु ।
तरी मोक्षसुरवाडु । अंतरला कीं ॥ ९२६ ॥
आणि आपुली माये । कुब्ज जरी आहे ।
तरी जीये तें नोहे । स्नेह कुव्हें कीं ॥ ९२७ ॥
येरी जिया पराविया । रंभेहुनि बरविया ।

तिया काय कराविया । बाळकें तेणें ? ॥ ९२८ ॥
अगा पाणियाहूनि बहुवें । तुपीं गुण कीर आहे ।
परी मीना काय होये । असणें तेथ ॥ ९२९ ॥
पैं आघविया जगा जें विख । तें विख किडियाचें पीयूख ।
आणि जगा गूळ तें देख । मरण तया ॥ ९३० ॥
म्हणौनि जे विहित जया जेणें । फिटे संसाराचें धरणें ।
क्रिया कठोर तऱ्ही तेणें । तेचि करावी ॥ ९३१ ॥
येरा पराचारा बरविया । ऐसें होईल टेंकलया ।
पायांचें चालणें डोइया । केलें जैसें ॥ ९३२ ॥
यालागीं कर्म आपुले । जें जातिस्वभावें असे आलें ।
तें करी तेणें जिंतिलें । कर्मबंधातें ॥ ९३३ ॥
आणि स्वधर्मुचि पाळावा । परधर्मु तो गाळावा ।
हा नेमुही पांडवा । न कीजेचि पै गा ? ॥ ९३४ ॥
तरी आत्मा दृष्ट नोहे । तंव कर्म करणें कां ठाये ? ।
आणि करणें तेथ आहे । आयासु आधीं ॥ ९३५ ॥

सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत् ।
सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ ४८॥

म्हणौनि भलतिये कर्मीं । आयासु जऱ्ही उपक्रमीं ।
तरी काय स्वधर्मीं । दोषु । सांगें ? ॥ ९३६ ॥
आगा उजू वाटा चालावें । तऱ्ही पायचि शिणवावे ।
ना आडरानें धांवावें । तऱ्ही तेंचि ॥
९३७ ॥
पैं शिळा कां सिदोरिया । दाटणें एक धनंजया ।
परी जें वाहतां विसांवया । मिळिजे तें घेपे ॥ ९३८ ॥
येऱ्हवीं कणा आणि भूसा । कांडितांही सोसु सरिसा ।
जेंचि रंधन श्वान मांसा । तेंचि हवी ॥ ९३९ ॥
दधी जळाचिया घुसळणा । व्यापार सारिखेचि विचक्षणा ।
वाळुवे तिळा घाणा । गाळणें एक ॥ ९४० ॥
पैं नित्य होम देयावया । कां सैरा आगी सुवावया ।
फुंकितां धू धनंजया । साहणें तेंचि ॥ ९४१ ॥
परी धर्मपत्नी धांगडी । पोसितां जरी एकी वोढी ।
तरी कां अपरवडी । आणावी आंगा ? ॥ ९४२ ॥
हां गा पाठीं लागला घाई । मरण न चुकेचि पाहीं ।
तरी समोरला काई । आगळें न कीजे ? ॥ ९४३ ॥
कुलस्त्री दांड्याचे घाये । परघर रिगालीहि जरी साहे ।
तरी स्वपतीतें वायें । सांडिलें कीं । ॥ ९४४ ॥
तैसें आवडतेंही करणें । न निपजे शिणल्याविणें ।
तरी विहित बा रे कोणें । बोलें भारी ? ॥ ९४५ ॥
वरी थोडेंचि अमृत घेतां । सर्वस्व वेंचो कां पंडुसुता ।
जेणें जोडे जीविता । अक्षयत्व ॥ ९४६ ॥
येर काहयां मोलें वेंचूनि । विष पियावे घेऊनि ।
आत्महत्येसि निमोनि । जाइजे जेणें ॥ ९४७ ॥

तैसें जाचूनियां इंद्रियें । वेंचूनि आयुष्याचेनि दिये ।
सांचलें पापीं आन आहे । दुःखावाचूनि ? ॥ ९४८ ॥
म्हणौनि करावा स्वधर्मु । जो करितां हिरोनि घे श्रमु ।
उचित देईल परमु । पुरुषार्थराजु ॥ ९४९ ॥
याकारणें किरीटी । स्वधर्माचिये राहाटी ।
न विसंबिजे संकटीं । सिद्धमंत्र जैसा ॥ ९५० ॥
कां नाव जैसी उदधीं । महारोगी दिव्यौषधी ।
न विसंबिजे तया बुद्धी । स्वकर्म येथ ॥ ९५१ ॥
मग ययाचि गा कपिध्वजा । स्वकर्माचिया महापूजा ।
तोषला ईशु तमरजा । झाडा करुनी ॥ ९५२ ॥
शुद्धसत्त्वाचिया वाटा । आणी आपुली उत्कंठा ।
भवस्वर्ग काळकूटा । ऐसें दावी ॥ ९५३ ॥
जियें वैराग्य येणें बोलें । मागां संसिद्धी रूप केलें ।
किंबहुना तें आपुलें । मेळवी खागें ॥ ९५४ ॥
मग जिंतिलिया हे भोये । पुरुष सर्वत्र जैसा होये ।
कां जालाही जें लाहे । तें आतां सांगों ॥ ९५५ ॥

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।
नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥ ४९॥

तरी देहादिक हें संसारें । सर्वही मांडलेंसे जें गुंफिरें ।
तेथ नातुडे तो वागुरें । वारा जैसा ॥ ९५६ ॥
पैं परिपाकाचिये वेळे । फळ देठें ना देठु फळें ।
न धरे तैसें स्नेह खुळें । सर्वत्र होय ॥ ९५७ ॥
पुत्र वित्त कलत्र । हे जालियाही स्वतंत्र ।
माझें न म्हणे पात्र । विषाचें जैसें ॥ ९५८ ॥
हें असो विषयजाती । बुद्धि पोळली ऐसी माघौती ।
पाउलें घेऊनि एकांतीं । हृदयाच्या रिगे ॥ ९५९ ॥
ऐसया अंतःकरण । बाह्य येतां तयाची आण ।
न मोडी समर्था भेण । दासी जैसी ॥ ९६० ॥
तैसें ऐक्याचिये मुठी । माजिवडें चित्त किरीटी ।
करूनि वेधी नेहटीं । आत्मयाच्या ॥ ९६१ ॥
तेव्हां दृष्टादृष्ट स्पृहे । निमणें जालेंचि आहे ।
आगीं दडपलिया धुयें । राहिजे जैसें ॥ ९६२ ॥
म्हणौनि नियमिलिया मानसीं । स्पृहा नासौनि जाय आपैसीं ।
किंबहुना तो ऐसी । भूमिका पावे ॥ ९६३ ॥
पैं अन्यथा बोधु आघवा । मावळोनि तया पांडवा ।
बोधमात्रींचि जीवा । ठावो होय ॥ ९६४ ॥
धरवणी वेंचें सरे । तैसें भोगें प्राचीन पुरे ।
नवें तंव नुपकरे । कांहीचि करूं ॥ ९६५ ॥
ऐसीं कर्में साम्यदशा । होय तेथ वीरेशा ।
मग श्रीगुरु आपैसा । भेटेचि गा ॥ ९६६ ॥
रात्रीची चौपाहरी । वेंचलिया अवधारीं ।
डोळ्यां तमारी । मिळे जैसा ॥ ९६७ ॥

का येऊनि फळाचा घडु । पारुषवी केळीची वाढु ।
श्रीगुरु भेटोनि करी पाडु । बुभुत्सु तैसा ॥ ९६८ ॥
मग आलिंगिला पूर्णिमा । जैसा उणीव सांडी चंद्रमा ।
तैसें होय वीरोत्तमा । गुरुकृपा तया ॥ ९६९ ॥
तेव्हां अबोधुमात्र असे । तो तंव तया कृपा नासे ।
तेथ निशीसवें जैसें । आंधारें जाय ॥ ९७० ॥
तैसी अबोधाचिये कुशी । कर्म कर्ता कार्य ऐशी ।
त्रिपुटी असे ते जैसी । गाभिणी मारिली ॥ ९७१ ॥
तैसेंचि अबोधनाशासवें । नाशे क्रियाजात आघवें ।
ऐसा समूळ संभवे । संन्यासु हा ॥ ९७२ ॥
येणें मुळाज्ञानसंन्यासें । दृश्याचा जेथ ठावो पुसे ।
तेथ बुझावें तें आपैसें । तोचि आहे ॥ ९७३ ॥
चेइलियावरी पाहीं । स्वप्नींचिया तिये डोहीं ।
आपणयातें काई । काढूं जाइजे ? ॥ ९७४ ॥
तैं मी नेणें आतां जाणेन । हें सरलें तया दुःस्वप्न ।
जाला ज्ञातृज्ञेयाविहीन । चिदाकाश ॥ ९७५ ॥
मुखाभासेंसी आरिसा । परौता नेलिया वीरेशा ।
पाहातेपणेंवीण जैसा । पाहाता ठाके ॥ ९७६ ॥
तैसें नेणणें जें गेलें । तेणें जाणणेंही नेलें ।
मग निष्क्रिय उरलें । चिन्मात्रचि ॥ ९७७ ॥
तेथ स्वभावें धनंजया । नाहीं कोणीचि क्रिया ।
म्हणौनि प्रवादु तया । नैष्कर्म्यु ऐसा ॥ ९७८ ॥
तें आपुलें आपणपें । असे तेंचि होऊनि हारपे ।
तरंगु कां वायुलोपें । समुद्रु जैसा ॥ ९७९ ॥
तैसें न होणें निफजे । ते नैष्कर्म्यसिद्धि जाणिजे ।
सर्वसिद्धींत सहजें । परम हेचि ॥ ९८० ॥
देउळाचिया कामा कळसु । उपरम गंगेसी सिंधु प्रवेशु ।
कां सुवर्णशुद्धी कसु । सोळावा जैसा ॥ ९८१ ॥
तैसें आपुलें नेणणें । फेडिजे का जाणणें ।
तेंहि गिळूनि असणें । ऐसी जे दशा ॥ ९८२ ॥
तियेपरतें कांहीं । निपजणें आन नाहीं ।
म्हणौनि म्हणिपे पाहीं । परमसिद्धि ते ॥ ९८३ ॥

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ।
समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥ ५०॥

परी हेचि आत्मसिद्धि । जो कोणी भाग्यनिधि ।
श्रीगुरुकृपालब्धि\- । काळीं पावे ॥ ९८४ ॥
उदयतांचि दिनकरु । प्रकाशुचि आते आंधारु ।
कां दीपसंगें कापुरु । दीपुचि होय ॥ ९८५ ॥
तया लवणाची कणिका । मिळतखेंवो उदका ।
उदकचि होऊनि देखा । ठाके जेवीं ॥ ९८६ ॥
कां निद्रितु चेवविलिया । स्वप्नेंसि नीद वायां ।
जाऊनि आपणपयां । मिळे जैसा ॥ ९८७ ॥

तैसें जया कोण्हासि दैवें । गुरुवाक्यश्रवणाचि सवें ।
द्वैत गिळोनि विसंवे । आपणया वृत्ती ॥ ९८८ ॥
तयासी मग कर्म करणें । हें बोलिजैलचि कवणें ।
आकाशा येणें जाणें । आहे काई ? । ॥ ९८९ ॥
म्हणौनि तयासि कांहीं । त्रिशुद्धि करणें नाहीं ।
परी ऐसें जरी हें कांहीं । नव्हे जया ॥ ९९० ॥
कानावचनाचिये भेटी- । सरिसाचि पैं किरीटी ।
वस्तु होऊनि उठी । कवणि एकु जो ॥ ९९१ ॥
येऱ्हवीं स्वकर्माचेनि वन्ही । काम्यनिषिद्धाचिया इंधनीं ।
रजतमें कीर दोन्ही । जाळिलीं आधीं ॥ ९९२ ॥
पुत्र वित्त परलोकु । यया तिहींचा अभिलाखु ।
घरीं होय पाइकु । हेंही जालें ॥ ९९३ ॥
इंद्रियें सैरा पदार्थी । रिगतां विटाळलीं होतीं ।
तिये प्रत्याहार तीर्थी । न्हाणिलीं कीर ॥ ९९४ ॥
आणि स्वधर्माचें फळ । ईश्वरीं अर्पूनि सकळ ।
घेऊनि केलें अढळ । वैराग्यपद ॥ ९९५ ॥
ऐसी आत्मसाक्षात्कारीं । लाभे ज्ञानाची उजरी ।
ते सामुग्री कीर पुरी । मेळविली ॥ ९९६ ॥
आणि तेचि समयीं । सद्गुरु भेटले पाहीं ।
तेवींचि तिहीं कांहीं । वंचिजेना ॥ ९९७ ॥
परी वोखद घेतखेंवो । काय लाभे आपला ठावो ? ।
कां उदयजतांचि दिवो । मध्यान्ह होय ? ॥ ९९८ ॥
सुक्षेत्रीं आणि वोलटें । बीजही पेरिलें गोमटें ।
तरी आलोट फळ भेटे । परी वेळे कीं गा ॥ ९९९ ॥
जोडला मार्गु प्रांजळु । मिनला सुसंगाचाही मेळु ।
तरी पाविजे वांचूनि वेळु । लागेचि कीं ॥ १००० ॥
तैसा वैराग्यलाभु जाला । वरी सद्गुरुही भेटला ।
जीवीं अंकुरु फुटला । विवेकाचा ॥ १००१ ॥
तेणें ब्रह्म एक आथी । येर आघवीचि भ्रांती ।
हेही कीर प्रतीती । गाढ केली ॥ १००२ ॥
परी तेंचि जें परब्रह्म । सर्वात्मक सर्वोत्तम ।
मोक्षाचेंही काम । सरे जेथ ॥ १००३ ॥
यया तिन्ही अवस्था पोटीं । जिरवी जें गा किरीटी ।
तया ज्ञानासिही मिठी । दे जे वस्तु ॥ १००४ ॥
ऐक्याचें एकपण सरे । जेथ आनंदकणुही विरे ।
कांहींचि नुरोनि उरे । जें कांहीं गा ॥ १००५ ॥
तियें ब्रह्मीं ऐक्यपणें । ब्रह्मचि होऊनि असणें ।
तें क्रमेंचि करूनि तेणें । पाविजे पैं ॥ १००६ ॥
भुकेलियापासीं । वोगरिलें षड्रसीं ।
तो तृप्ति प्रतिग्रासीं । लाहे जेवीं ॥ १००७ ॥
तैसा वैराग्याचा वोलावा । विवेकाचा तो दिवा ।
आंबुथितां आत्मठेवा । काढीचि तो ॥ १००८ ॥
तरी भोगिजे आत्मऋद्धी । येवढी योग्यतेची सिद्धी ।
जयाच्या आंगीं निरवधी । लेणें जाली ॥ १००९ ॥
तो जेणें क्रमें ब्रह्म । होणें करी गा सुगम ।

तया क्रमाचें आतां वर्म । आईक सांगों ॥ १०१० ॥

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ।
शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥ ५१॥

तरी गुरु दाविलिया वाटा । येऊन विवेकतीर्थतटा ।
धुऊनियां मळकटा । बुद्धीचा तेणें ॥ १०११ ॥
मग राहूनें उगळिली । प्रभा चंद्रें आलिंगिली ।
तैसी शुद्धत्वें जडली । आपणयां बुद्धि ॥ १०१२ ॥
सांडूनि कुळें दोन्ही । प्रियासी अनुसरे कामिनी ।
द्वंद्वत्यागें स्वचिंतनीं । पडली तैसी ॥ १०१३ ॥
आणि ज्ञान ऐसें जिव्हार । नेवों नेवों निरंतर ।
इंद्रियीं केले थोर । शब्दादिक जे ॥ १०१४ ॥
ते रश्मिजाळ काढलेया । मृगजळ जाय लया ।
तैसें वृत्तिरोधें तयां । पांचांही केलें ॥ १०१५ ॥
नेणतां अधमाचिया अन्ना । खादलिया कीजे वमना ।
तैसीं वोकविली सवासना । इंद्रियें विषयीं ॥ १०१६ ॥
मग प्रत्यगावृत्ती चोखटें । लाविलीं गंगेचेनि तटें ।
ऐसीं प्रायश्चित्तें धुवटें । केलीं येणें ॥ १०१७ ॥
पाठीं सात्विकें धीरें तेणें । शोधारलीं तियें करणें ।
मग मनेंसीं योगधारणें । मेळविलीं ॥ १०१८ ॥
तेवींचि प्राचीनें इष्टानिष्टें । भोगेंसीं येउनी भेटे ।
तेथ देखिलियाही वोखटें । द्वेषु न करी ॥ १०१९ ॥
ना गोमटेंचि विपायें । तें आणूनि पुढां सूये ।
तयालागीं न होये । साभिलाषु ॥ १०२० ॥
यापरी इष्टानिष्टीं । रागद्वेष किरीटी ।
त्यजूनि गिरिकपाटीं । निकुंजीं वसे ॥ १०२१ ॥

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।
ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ ५२॥

गजबजा सांडिलिया । वसवी वनस्थळिया ।
अंगाचियाचि मांदिया । एकलेया ॥ १०२२ ॥
शमदमादिकीं खेळे । न बोलणेंचि चावळे ।
गुरुवाक्याचेनि मेळें । नेणे वेळु ॥ १०२३ ॥
आणि आंगा बळ यावें । नातरी क्षुधा जावें ।
कां जिभीचे पुरवावे । मनोरथ ॥ १०२४ ॥
भोजन करितांविखीं । ययां तिहींतें न लेखी ।
आहारीं मिती संतोषीं । माप न सूये ॥ १०२५ ॥
अशनाचेनि पावकें । हारपतां प्राणु पोखे ।
इतुकियाचि भागु मोटकें । अशन करी ॥ १०२६ ॥
आणि परपुरुषें कामिली । कुळवधू आंग न घाली ।
निद्रालस्या न मोकली । आसन तैसें ॥ १०२७ ॥

दंडवताचेनि प्रसंगें । भुयीं हन अंग लागे ।
वांचूनि येर नेघे । राभस्य तेथ ॥ १०२८ ॥
देहनिर्वाहापुरतें । राहाटवी हातांपायांतें ।
किंबहुना आपैतें । सबाह्य केलें ॥ १०२९ ॥
आणि मनाचा उंबरा । वृत्तीसी देखों नेदी वीरा ।
तेथ कें वाग्व्यापारा । अवकाशु असे ? ॥ १०३० ॥
ऐसेनि देह वाचा मानस । हें जिणौनि बाह्यप्रदेश ।
आकळिलें आकाश । ध्यानाचें तेणें ॥ १०३१ ॥
गुरुवाक्यें उठविला । बोधीं निश्चयो आपुला ।
न्याहाळीं हातीं घेतला । आरिसा जैसा ॥ १०३२ ॥
पैं ध्याता आपणचि परी । ध्यानरूप वृत्तिमाझारीं ।
ध्येयत्वें घे हे अवधारीं । ध्यानरूढी गा ॥ १०३३ ॥
तेथ ध्येय ध्यान ध्याता । ययां तिहीं एकरूपता ।
होय तंव पंडुसुता । कीजे तें गा ॥ १०३४ ॥
म्हणौनि तो मुमुक्षु । आत्मज्ञानीं जाला दक्षु ।
परी पुढां सूनि पक्षु । योगाभ्यासाचा ॥ १०३५ ॥
अपानरंध्रद्वया । माझारीं धनंजया ।
पाष्र्णी पिडूनियां । कांवरुमूळ ॥ १०३६ ॥
आकुंचूनि अध । देऊनि तिन्ही बंध ।
करूनि एकवद । वायुभेदी ॥ १०३७ ॥
कुंडलिनी जागवूनि । मध्यमा विकाशूनि ।
आधारादि भेदूनि । आज्ञावरी ॥ १०३८ ॥
सहस्त्रदळाचा मेघु । पीयुषें वर्षोनि चांगु ।
तो मूळवरी वोघु । आणूनियां ॥ १०३९ ॥
नाचतया पुण्यगिरी । चिद्भैरवाच्या खापरीं ।
मनपवनाची खीच पुरी । वाढूनियां ॥ १०४० ॥
जालिया योगाचा गाढा । मेळावा सूनि हा पुढां ।
ध्यान मागिलीकडां । स्वयंभ केलें ॥ १०४१ ॥
आणि ध्यान योग दोन्ही । इयें आत्मतत्वज्ञानीं ।
पैठा होआवया निर्विघ्नीं । आधींचि तेणें ॥ १०४२ ॥
वीतरागतेसारिखा । जोडूनि ठेविला सखा ।
तो आघवियाचि भूमिका- । सवें चाले ॥ १०४३ ॥
पहावें दिसे तंववरी । दिठीतें न संडी दीप जरी ।
तरी कें आहे अवसरी । देखावया ॥ १०४४ ॥
तैसें मोक्षीं प्रवर्तलया । वृत्ती ब्रह्मीं जाय लया ।
तंव वैराग्य आथी तया । भंगु कैचा । ॥ १०४५ ॥
म्हणौनि सवैराग्यु । ज्ञानाभ्यासु तो सभाग्यु ।
करूनि जाला योग्यु । आत्मलाभा ॥ १०४६ ॥
ऐसी वैराग्याची आंगीं । बाणूनियां वज्रांगीं ।
राजयोगतुरंगीं । आरूढला ॥ १०४७ ॥
वरी आड पडिलें दिठी । सानें थोर निवटी ।
तें बळीं विवेकमुष्टीं । ध्यानाचें खांडें ॥ १०४८ ॥
ऐसेनि संसाररणाआंतु । आंधारीं सूर्य तैसा असे जातु ।
मोक्षविजयश्रीये वरैतु । होआवयालागीं ॥ १०४९ ॥

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ५३॥

तेथ आडवावया आले । दोषवैरी जे धोपटिले ।
तयांमाजीं पहिलें । देहाहंकारु ॥ १०५० ॥
जो न मोकली मारुनी । जीवों नेदी उपजवोनि ।
विचंबवी खोडां घालुनी । हाडांचिया ॥ १०५१ ॥
तयाचा देहदुर्ग हा थारा । मोडूनि घेतला तो वीरा ।
आणि बळ हा दुसरा । मारिला वैरी ॥ १०५२ ॥
जो विषयाचेनि नांवें । चौगुणेंही वरी थांवे ।
जेणें मृतावस्था धांवे । सर्वत्र जगा ॥ १०५३ ॥
तो विषय विषाचा अथावो । आघविया दोषांचा रावो ।
परी ध्यानखड्गाचा घावो । साहेल कैंचा ? ॥ १०५४ ॥
आणि प्रिय विषयप्राप्ती । करी जया सुखाची व्यक्ती ।
तेचि घालूनि बुंथी । आंगीं जो वाजे ॥ १०५५ ॥
जो सन्मार्गा भुलवी । मग अधर्माच्या आडवीं ।
सूनि वाघां सांपडवी । नरकादिकां ॥ १०५६ ॥
तो विश्वासें मारितां रिपु । निवटूनि घातला दर्पु ।
आणि जयाचा अहा कंपु । तापसांसी ॥ १०५७ ॥
क्रोधा ऐसा महादोखु । जयाचा देखा परिपाकु ।
भरिजे तंव अधिकु । रिता होय जो ॥ १०५८ ॥
तो कामु कोणेच ठायीं । नसे ऐसें केलें पाहीं ।
कीं तेंचि क्रोधाही । सहजें आलें ॥ १०५९ ॥
मुळाचें तोडणें जैसें । होय कां शाखोद्देशें ।
कामु नाशलेनि नाशे । तैसा क्रोधु ॥ १०६० ॥
म्हणौनि काम वैरी । जाला जेथ ठाणोरी ।
तेथ सरली वारी । क्रोधाचीही ॥ १०६१ ॥
आणि समर्थु आपुला खोडा । शिसें वाहवी जैसा होडा ।
तैसा भुंजौनि जो गाढा । परीग्रहो ॥ १०६२ ॥
जो माथांचि पालाणवी । अंगा अवगुण घालवी ।
जीवें दांडी घेववी । ममत्वाची ॥ १०६३ ॥
शिष्यशास्त्रादिविलासें । मठादिमुद्रेचेनि मिसें ।
घातले आहाती फांसे । निःसंगा जेणें ॥ १०६४ ॥
घरीं कुटुंबपणें सरे । तरी वनीं वन्य होऊनि अवतरे ।
नागवीयाही शरीरें । लागला आहे ॥ १०६५ ॥
ऐसा दुर्जयो जो परीग्रहो । तयाचा फेडूनि ठावो ।
भवविजयाचा उत्साहो । भोगीतसे जो ॥ १०६६ ॥
तेथ अमानित्वादि आघवे । ज्ञानगुणाचे जे मेळावे ।
ते कैवल्यदेशींचे आघवे । रावो जैसे आले ॥ १०६७ ॥
तेव्हां सम्यक्ज्ञानाचिया । राणिवा उगाणूनि तया ।
परिवारु होऊनियां । राहत आंगें ॥ १०६८ ॥
प्रवृत्तीचिये राजबिदीं । अवस्थाभेदप्रमदीं ।
कीजत आहे प्रतिपदीं । सुखाचें लोण ॥ १०६९ ॥
पुढां बोधाचिये कांबीवरी । विवेकु दृश्याची मांदी सारी ।

योगभूमिका आरती करी । येती जैसिया ॥ १०७० ॥
तेथ ऋद्धिसिद्धींचीं अनेगें । वृंदें मिळती प्रसंगें ।
तिये पुष्पवर्षीं आंगें । नाहातसे तो ॥ १०७१ ॥
ऐसेनि ब्रह्मैक्यासारिखें । स्वराज्य येतां जवळिकें ।
झळंबित आहे हरिखें । तिन्ही लोक ॥ १०७२ ॥
तेव्हां वैरियां कां मैत्रियां । तयासि माझें म्हणावया ।
समानता धनंजया । उरेचिही ना ॥ १०७३ ॥
हें ना भलतेणें व्याजें । तो जयातें म्हणे माझें ।
तें नोडवेचि कां दुजें । अद्‌वितीय जाला ॥ १०७४ ॥
पैं आपुलिया एकी सत्ता । सर्वही कवळूनिया पंडुसुता ।
कहीं न लगती ममता । धाडिली तेणें ॥ १०७५ ॥
ऐसा जिंतिलिया रिपुवर्गु । अपमानिलिया हें जगु ।
अपैसा योगतुरंगु । स्थिर जाला ॥ १०७६ ॥
वैराग्याचें गाढलें । अंगी त्राण होतें भलें ।
तेंही नावेक ढिलें । तेव्हां करी ॥ १०७७ ॥
आणि निवटी ध्यानाचें खांडें । तें दुजें नाहींचि पुढें ।
म्हणौनि हातु आसुडें । वृत्तीचाही ॥ १०७८ ॥
जैसें रसौषध खरें । आपुलें काज करोनि पुरें ।
आपणही नुरे । तैसें होतसे ॥ १०७९ ॥
देखोनि ठाकिता ठावो । धांवता थिरावे पावो ।
तैसा ब्रह्मसामीप्यें थावो । अभ्यासु सांडी ॥ १०८० ॥
घडतां महोदधीसी । गंगा वेगु सांडी जैसी ।
कां कामिनी कांतापासीं । स्थिर होय ॥ १०८१ ॥
नाना फळतिये वेळे । केळीची वाढी मांटुळे ।
कां गांवापुढें वळे । मार्गु जैसा ॥ १०८२ ॥
तैसा आत्मसाक्षात्कारु । होईल देखोनि गोचरु ।
ऐसा साधनहतियेरु । हळुचि ठेवी ॥ १०८३ ॥
म्हणौनि ब्रह्मेंसी तया । ऐक्याचा समो धनंजया ।
होतसे तैं उपाया । वोहटु पडे ॥ १०८४ ॥
मग वैराग्याची गोंधळुक । जे ज्ञानाभ्यासाचें वार्धक्य ।
योगफळाचाही परिपाक । दशा जे कां ॥ १०८५ ॥
ते शांति पैं गा सुभगा । संपूर्ण ये तयाचिया आंगा ।
तैं ब्रह्म होआवया जोगा । होय तो पुरुषु ॥ १०८६ ॥
पुनवेहुनी चतुर्दशी । जेतुलें उणेपण शशी ।
कां सोळे पाऊनि जैसी । पंधरावी वानी ॥ १०८७ ॥
सागरींही पाणी वेगें । संचरे तें रूप गंगे ।
येर निश्चळ जें उगें । तें समुद्रु जैसा ॥ १०८८ ॥
ब्रह्मा आणि ब्रह्महोतिये । योग्यते तैसा पाडु आहे ।
तेंचि शांतीचेनि लवलाहें । होय तो गा ॥ १०८९ ॥
पैं तेंचि होणेंनवीण । प्रतीती आलें जें ब्रह्मपण ।
ते ब्रह्म होती जाण । योग्यता येथ ॥ १०९० ॥

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काण्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ ५४॥

ते ब्रह्मभावयोग्यता । पुरुषु तो मग पंडुसुता ।
आत्मबोधप्रसन्नता\- । पदीं बैसे ॥ १०९१ ॥
जेणें निपजे रससोय । तो तापुही जैं जाय ।
तैं ते कां होय । प्रसन्न जैसी ॥ १०९२ ॥
नाना भरतिया लगबगा । शरत्काळीं सांडिजे गंगा ।
कां गीत रहातां उपांगा । वोहटु पडे ॥ १०९३ ॥
तैसा आत्मबोधीं उद्यमु । करितां होय जो श्रमु ।
तोही जेथें समु । होऊनि जाय ॥ १०९४ ॥
आत्मबोधप्रशस्ती । हे तिये दशेची ख्याती ।
ते भोगितसे महामती । योग्यु तो गा ॥ १०९५ ॥
तेव्हां आत्मत्वें शोचावें । कांहीं पावावया कामावें ।
हें सरलें समभावें । भरितें तया ॥ १०९६ ॥
उदया येतां गभस्ती । नाना नक्षत्रव्यक्ती ।
हारवीजती दीप्ती । आंगिका जेवीं ॥ १०९७ ॥
तेवीं उठतिया आत्मप्रथा । हे भूतभेदव्यवस्था ।
मोडीत मोडीत पार्था । वास पाहे तो ॥ १०९८ ॥
पाटियेवरील अक्षरें । जैसीं पुसतां येती करें ।
तैसीं हारपती भेदांतरें । तयाचिये दृष्टी ॥ १०९९ ॥
तैसेनि अन्यथा ज्ञानें । जियें घेपती जागरस्वप्नें ।
तियें दोन्ही केलीं लीनें । अव्यक्तामाजीं ॥ ११०० ॥
मग तेंही अव्यक्त । बोध वाढतां झिजत ।
पुरलां बोधीं समस्त । बुडोनि जाय ॥ ११०१ ॥
जैसी भोजनाच्या व्यापारीं । क्षुधा जिरत जाय अवधारीं ।
मग तृप्तीच्या अवसरीं । नाहींच होय ॥ ११०२ ॥
नाना चालीचिया वाढी । वाट होत जाय थोडी ।
मग पातला ठायीं बुडी । देऊनि निमे ॥ ११०३ ॥
कां जागृति जंव जंव उद्दीपे । तंव तंव निद्रा हारपे ।
मग जागीनलिया स्वरूपें । नाहींच होय ॥ ११०४ ॥
हें ना आपुलें पूर्णत्व भेटें । जेथ चंद्रासीं वाढी खुंटे ।
तेथ शुक्लपक्षु आटे । निःशेषु जैसा ॥ ११०५ ॥
तैसा बोध्यजात गिळितु । बोधु बोधें ये मज आंतु ।
मिसळला तेथ साद्यंतु । अबोधु गेला ॥ ११०६ ॥
तेव्हां कल्पांताचिये वेळे । नदी सिंधूचें पेंडवळें ।
मोडूनि भरलें जळें । आब्रह्म जैसें ॥ ११०७ ॥
नाना गेलिया घट मठ । आकाश ठाके एकवट ।
कां जळोनि काष्ठें काष्ठ । वन्हीचि होय ॥ ११०८ ॥
नातरी लेणियांचे ठसे । आटोनि गेलिया मुसे ।
नामरूप भेदें जैसें । सांडिजे सोनें ॥ ११०९ ॥
हेंही असो चेइलया । तें स्वप्न नाहीं जालया ।
मग आपणचि आपणयां । उरिजे जैसें ॥ १११० ॥
तैसी मी एकवांचूनि कांहीं । तया तयाहीसकट नाहीं ।
हे चौथी भक्ति पाहीं । माझी तो लाहे ॥ ११११ ॥
येर आर्तु जिज्ञासु अर्थार्थी । हे भजती जिये पंथीं ।
ते तिन्ही पावोनी चौथी । म्हणिपत आहे ॥ १११२ ॥

येऱ्हवीं तिजी ना चौथी । हे पहिली ना सरती ।
पैं माझिये सहजस्थिती । भक्ति नाम ॥ १११३ ॥
जें नेणणें माझें प्रकाशूनि । अन्यथात्वें मातें दाऊनि ।
सर्वही सर्वीं भजौनि । बुझावीतसे जे ॥ १११४ ॥
जो जेथ जैसें पाहों बैसे । तया तेथ तैसेंचि असे ।
हें उजियेडें कां दिसे । अखंडें जेणें ॥ १११५ ॥
स्वप्नाचें दिसणें न दिसणें । जैसें आपलेनि असलेपणें ।
विश्वाचें आहे नाहीं जेणें । प्रकाशें तैसें ॥ १११६ ॥
ऐसा हा सहज माझा । प्रकाशु जो कपिध्वजा ।
तो भक्ति या वोजा । बोलिजे गा ॥ १११७ ॥
म्हणौनि आर्ताच्या ठायीं । हे आर्ति होऊनि पाहीं ।
अपेक्षणीय जें कांहीं । तें मीचि केला ॥ १११८ ॥
जिज्ञासुपुढां वीरेशा । हेचि होऊनि जिज्ञासा ।
मी कां जिज्ञास्यु ऐसा । दाखविला ॥ १११९ ॥
हेंचि होऊनि अर्थना । मीचि माझ्या अर्थी अर्जुना ।
करूनि अर्थाभिधाना । आणी मातें ॥ ११२० ॥
एवं घेऊनि अज्ञानातें । माझी भक्ति जे हे वर्ते ।
ते दावी मज द्रष्टयातें । दृश्य करूनि ॥ ११२१ ॥
येथें मुखचि दिसे मुखें । या बोला कांहीं न चुके ।
तरी दुजेपण हें लटिकें । आरिसा करी ॥ ११२२ ॥
दिठी चंद्रचि घे साचें । परी येतुलें हें तिमिराचें ।
जे एकचि असे तयाचे । दोनी दावी ॥ ११२३ ॥
तैसा सर्वत्र मीचि मियां । घेपतसें भक्ति इया ।
परी दृश्यत्व हें वायां । अज्ञानवशें ॥ ११२४ ॥
तें अज्ञान आतां फिटलें । माझें दृष्टृत्व मज भेटलें ।
निजबिंबीं एकवटलें । प्रतिबिंब जैसें ॥ ११२५ ॥
पैं जेव्हांही असे किडाळ । तेव्हांही सोनेंचि अढळ ।
परी तें कीड गेलिया केवळ । उरे जैसें ॥ ११२६ ॥
हां गा पूर्णिमे आधीं कायी । चंद्रु सावयवु नाहीं ? ।
परी तिये दिवशीं भेटे पाहीं । पूर्णता तया ॥ ११२७ ॥
तैसा मीचि ज्ञानद्वारें । दिसें परी हस्तांतरें ।
मग दृष्टृत्व तें सरे । मियांचि मी लाभें ॥ ११२८ ॥
म्हणौनि दृश्यपथा- । अतीतु माझा पार्था ।
भक्तियोगु चवथा । म्हणितला गा ॥ ११२९ ॥

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।
ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥ ५५॥

या ज्ञान भक्ति सहज । भक्तु एकवटला मज ।
मीचि केवळ हें तुज । श्रुतही आहे ॥ ११३० ॥
जे उभऊनियां भुजा । ज्ञानिया आत्मा माझा ।
हे बोलिलों कपिध्वजा । सप्तमाध्यायीं ॥ ११३१ ॥
ते कल्पादीं भक्ति मियां । श्रीभागवतमिषें ब्रह्मया ।
उत्तम म्हणौनि धनंजया । उपदेशिली ॥ ११३२ ॥

ज्ञानी इयेतें स्वसंवित्ती । शैव म्हणती शक्ती ।
आम्ही परम भक्ती । आपुली म्हणो ॥ ११३३ ॥
हे मज मिळतिये वेळे । तया क्रमयोगियां फळे ।
मग समस्तही निखिळें । मियांचि भरे ॥ ११३४ ॥
तेथ वैराग्य विवेकेंसी । आटे बंध मोक्षेंसीं ।
वृत्ती तिये आवृत्तीसीं । बुडोनि जाय ॥ ११३५ ॥
घेऊनि ऐलपणातें । परत्व हारपें जेथें ।
गिळूनि चाऱ्ही भूतें । आकाश जैसें ॥ ११३६ ॥
तया परी थडथाद । साध्यसाधनातीत शुद्ध ।
तें मी होऊनि एकवद । भोगितो मातें ॥ ११३७ ॥
घडोनि सिंधूचिया आंगा । सिंधूवरी तळपे गंगा ।
तैसा पाडु तया भोगा । अवधारी जो ॥ ११३८ ॥
कां आरिसयासि आरिसा । उटूनि दाविलिया जैसा ।
देखणा अतिशयो तैसा । भोगणा तिये ॥ ११३९ ॥
हे असो दर्पणु नेलिया । तो मुख बोधुही गेलिया ।
देखलेंपण एकलेया । आस्वादिजे जेवीं ॥ ११४० ॥
चेइलिया स्वप्न नाशे । आपलें ऐक्यचि दिसे ।
ते दुजेनवीण जैसें । भोगिजे का ॥ ११४१ ॥
तोचि जालिया भोगु तयाचा । न घडे हा भावो जयांचा ।
तिहीं बोलें केवीं बोलाचा । उच्चारु कीजे ॥ ११४२ ॥
तयांच्या नेणों गांवीं । रवी प्रकाशी हन दिवी ।
कीं व्योमालागीं मांडवी । उभिली तिहीं ॥ ११४३ ॥
हां गा राजन्यत्व नव्हतां आंगीं । रावो रायपण काय भोगी ? ।
कां आंधारु हन आलिंगी । दिनकरातें ? ॥ ११४४ ॥
आणि आकाश जें नव्हे । तया आकाश काय जाणवे ? ।
रत्नाच्या रूपीं मिरवे । गुंजांचें लेणें ? ॥ ११४५ ॥
म्हणौनि मी होणें नाहीं । तया मीचि आहें केहीं ।
मग भजेल हें कायी । बोलों कीर ॥ ११४६ ॥
यालागीं तो क्रमयोगी । मी जालाचि मातें भोगी ।
तारुण्य कां तरुणांगीं । जियापरी ॥ ११४७ ॥
तरंग सर्वांगीं तोय चुंबी । प्रभा सर्वत्र विलसे बिंबीं ।
नाना अवकाश नभीं । लुंठतु जैसा ॥ ११४८ ॥
तैसा रूप होऊनि माझें । मातें क्रियावीण तो भजे ।
अलंकारु का सहजें । सोनयातें जेवीं ॥ ११४९ ॥
का चंदनाची द्रुती जैसी । चंदनीं भजे अपैसी ।
का अकृत्रिम शशीं । चंद्रिका ते ॥ ११५० ॥
तैसी क्रिया कीर न साहे । तऱ्ही अद्‌वैतीं भक्ति आहे ।
हें अनुभवाचिजोगें नव्हे । बोला{ऐ}सें ॥ ११५१ ॥
तेव्हां पूर्वसंस्कार छंदें । जें कांहीं तो अनुवादे ।
तेणें आळविलेनि वो दें । बोलतां मीचि ॥ ११५२ ॥
बोलतया बोलताचि भेटे । तेथें बोलिलें हें न घटे ।
तें मौन तंव गोमटें । स्तवन माझें ॥ ११५३ ॥
म्हणौनि तया बोलतां । बोली बोलतां मी भेटतां ।
मौन होय तेणें तत्वतां । स्तवितो मातें ॥ ११५४ ॥
तैसेंचि बुद्धी का दिठी । जें तो देखों जाय किरीटी ।

तें देखणें दृश्य लोटी । देखतेंचि दावी ॥ ११५५ ॥
आरिसया आधीं जैसें । देखतेंचि मुख दिसेअ ।
तयाचें देखणें तैसें । मेळवी द्रष्टें ॥ ११५६ ॥
दृश्य जाउनियां द्रष्टें । द्रष्टयासीचि जैं भेटे ।
तैं एकलेपणें न घटे । द्रष्टेपणही ॥ ११५७ ॥
तेथ स्वप्नींचिया प्रिया । चेवोनि झोंबो गेलिया ।
ठायिजे दोन्ही न होनियां । आपणचि जैसें ॥ ११५८ ॥
का दोहीं काष्ठाचिये घृष्टी\- । माजीं वन्हि एक उठी ।
तो दोन्ही हे भाष आटी । आपणचि होय ॥ ११५९ ॥
नाना प्रतिबिंब हातीं । घेऊं गेलिया गभस्ती ।
बिंबताही असती । जाय जैसी ॥ ११६० ॥
तैसा मी होऊनि देखतें । तो घेऊं जाय दृश्यातें ।
तेथ दृश्य ने थितें । द्रष्टृत्वेंसीं ॥ ११६१ ॥
रवि आंधारु प्रकाशिता । नुरेचि जेवीं प्रकाश्यता ।
तेंवीं दृश्यीं नाही द्रष्टृता । मी जालिया ॥ ११६२ ॥
मग देखिजे ना न देखिजे । ऐसी जे दशा निपजे ।
ते तें दर्शन माझें । साचोकारें ॥ ११६३ ॥
तें भलतयाही किरीटी । पदार्थाचिया भेटी ।
द्रष्टृदृश्यातीता दृष्टी । भोगितो सदा ॥ ११६४ ॥
आणि आकाश हें आकाशें । दाटलें न ढळे जैसें ।
मियां आत्मेन आपणपें तैसें । जालें तया ॥ ११६५ ॥
कल्पांतीं उदक उदकें । रुंधिलिया वाहों ठाके ।
तैसा आत्मेनि मियां येकें । कोंदला तो ॥ ११६६ ॥
पावो आपणपयां वोळघे ? । केवीं वन्हि आपणपयां लागे ? ।
आपणपां पाणी रिघे । स्नाना कैसें ? ॥ ११६७ ॥
म्हणौनि सर्व मी जालेपणें । ठेलें तया येणें जाणें ।
तेंचि गा यात्रा करणें । अद्वया मज ॥ ११६८ ॥
पैं जळावरील तरंगु । जरी धाविन्नला सवेगु ।
तरी नाहीं भूमिभागु । क्रमिला तेणें ॥ ११६९ ॥
जें सांडावें कां मांडावें । जें चालणें जेणें चालावें ।
तें तोयचि एक आघवें । म्हणौनियां ॥ ११७० ॥
गेलियाही भलतेउता । उदकपणें पंडुसुता ।
तरंगाची एकात्मता । न मोडेचि जेवीं ॥ ११७१ ॥
तैसा मीपणें हा लोटला । तो आघवेंयाचि मजआंतु आला ।
या यात्रा होय भला । कापडी माझा ॥ ११७२ ॥
आणि शरीर स्वभाववशें । कांहीं येक करूं जरी बैसे ।
तरी मीचि तो तेणें मिषें । भेटे तया ॥ ११७३ ॥
तेथ कर्म आणि कर्ता । हें जाऊनि पंडुसुता ।
मियां आत्मेनि मज पाहतां । मीचि होय ॥ ११७४ ॥
पैं दर्पणातें दर्पणें । पाहिलिया होय न पाहणें ।
सोनें झांकिलिया सुवर्णें । ना झांकें जेवीं ॥ ११७५ ॥
दीपातें दीपें प्रकाशिजे । तें न प्रकाशणेंचि निपजे ।
तैसें कर्म मियां कीजे । तें करणें कैंचें ? ॥ ११७६ ॥
कर्मही करितचि आहे । जैं करावें हें भाष जाये ।
तैं न करणेंचि होये । तयाचें केलें ॥ ११७७ ॥

क्रियाजात मी जालेपणें । घडे कांहींचि न करणें ।
तयाचि नांव पूजणें । खुणेचें माझें ॥ ११७८ ॥
म्हणौनि करीतयाही वोजा । तें न करणें हेंचि कपिध्वजा ।
निफजे तिया महापूजा । पूजी तो मातें ॥ ११७९ ॥
एवं तो बोले तें स्तवन । तो देखे तें दर्शन ।
अद्वया मज गमन । तो चाले तेंचि ॥ ११८० ॥
तो करी तेतुली पूजा । तो कल्पी तो जपु माझा ।
तो असे तेचि कपिध्वजा । समाधी माझी ॥ ११८१ ॥
जैसें कनकेंसी कांकणें । असिजे अनन्यपणें ।
तो भक्तियोगें येणें । मजसीं तैसा ॥ ११८२ ॥
उदकीं कल्लोळु । कापुरीं परीमळु ।
रत्नीं उजाळु । अनन्यु जैसा ॥ ११८३ ॥
किंबहुना तंतूंसीं पटु । कां मृत्तिकेसीं घटु ।
तैसा तो एकवटु । मजसीं माझा ॥ ११८४ ॥
इया अनन्यसिद्धा भक्ती । या आघवाचि दृश्यजातीं ।
मज आपणपेंया सुमती । द्रष्टयातें जाण ॥ ११८५ ॥
तिन्ही अवस्थांचेनि द्वारें । उपाध्युपहिताकारें ।
भावाभावरूप स्फुरे । दृश्य जें हें ॥ ११८६ ॥
तें हें आघवेंचि मी द्रष्टा । ऐसिया बोधाचा माजिवटा ।
अनुभवाचा सुभटा । धेंडा तो नाचे ॥ ११८७ ॥
रज्जु जालिया गोचरु । आभासतां तो व्याळाकारु ।
रज्जुचि ऐसा निर्धारु । होय जेवीं ॥ ११८८ ॥
भांगारापरतें कांहीं । लेणें गुंजहीभरी नाहीं ।
हें आटुनियां ठायीं । कीजे जैसे ॥ ११८९ ॥
उदका येकापरतें । तरंग नाहींचि हें निरुतें ।
जाणोनि तया आकारातें । न घेपे जेवीं ॥ ११९० ॥
नातरी स्वप्नविकारां समस्तां । चेऊनियां उमाणें घेतां ।
तो आपणयापरौता । न दिसे जैसा ॥ ११९१ ॥
तैसें जें कांहीं आथी नाथी । येणें होय ज्ञेयस्फुर्ती ।
तें ज्ञाताचि मी हें प्रतीती । होऊनि भोगी ॥ ११९२ ॥
जाणे अजु मी अजरु । अक्षयो मी अक्षरु ।
अपूर्वु मी अपारु । आनंदु मी ॥ ११९३ ॥
अचळु मी अच्युतु । अनंतु मी अद्वैतु ।
आद्यु मी अव्यक्तु । व्यक्तुही मी ॥ ११९४ ॥
ईश्य मी ईश्वरु । अनादि मी अमरु ।
अभय मी आधारु । आधेय मी ॥ ११९५ ॥
स्वामी मी सदोदितु । सहजु मी सततु ।
सर्व मी सर्वगतु । सर्वातीतु मी ॥ ११९६ ॥
नवा मी पुराणु । शून्यु मी संपूर्णु ।
स्थुलु मी अणु । जें कांहीं तें मी ॥ ११९७ ॥
अक्रियु मी येकु । असंगु मी अशोकु ।
व्यापु मी व्यापकु । पुरुषोत्तमु मी ॥ ११९८ ॥
अशब्दु मी अश्रोत्रु । अरूपु मी अगोत्रु ।
समु मी स्वतंत्रु । ब्रह्म मी परु ॥ ११९९ ॥
ऐसें आत्मत्वें मज एकातें । इया अद्वयभक्ती जाणोनि निरुतें ।

आणि याही बोधा जाणतें । तेंही मीचि जाणें ॥ १२०० ॥
पैं चेइलेयानंतरें । आपुलें एकपण उरे ।
तेंही तोंवरी स्फुरे । तयाशींचि जैसें ॥ १२०१ ॥
कां प्रकाशतां अर्कु । तोचि होय प्रकाशकु ।
तयाही अभेदा द्योतकु । तोचि जैसा ॥ १२०२ ॥
तैसा वेद्यांच्या विलयीं । केवळ वीदकु उरे पाहीं ।
तेणें जाणवें तया तेंही । हेंही जो जाणे ॥ १२०३ ॥
तया अद्वयपणा आपुलिया । जाणती ज्ञप्ती जे धनंजया ।
ते ईश्वरचि मी हे तया । बोधासि ये ॥ १२०४ ॥
मग द्वैताद्वैतातीत । मीचि आत्मा एकु निभ्रांत ।
हें जाणोनि जाणणें जेथ । अनुभवीं रिघे ॥ १२०५ ॥
तेथ चेइलियां येकपण । दिसे जे आपुलया आपण ।
तेंही जातां नेणों कोण । होईजे जेवीं ॥ १२०६ ॥
कां डोळां देखतिये क्षणीं । सुवर्णपण सुवर्णीं ।
नाटितां होय आटणी । अळंकाराचीही ॥ १२०७ ॥
नाना लवण तोय होये । मग क्षारता तोयत्वें राहे ।
तेही जिरतां जेवीं जाये । जालेपण तें ॥ १२०८ ॥
तैसा मी तो हें जें असे । तें स्वानंदानुभवसमरसें ।
कालवूनिया प्रवेशे । मजचिमाजीं ॥ १२०९ ॥
आणि तो हे भाष जेथ जाये । तेथे मी हें कोण्हासी आहे ।
ऐसा मी ना तो तिये सामाये । माझ्याचि रूपीं ॥ १२१० ॥
जेव्हां कापुर जळों सरे । तयाचि नाम अग्नि पुरी ।
मग उभयतातीत उरे । आकाश जेवीं ॥ १२११ ॥
का धाडलिया एका एकु । वाढे तो शून्य विशेखु ।
तैसा आहे नाहींचा शेखु । मीचि मग आथी ॥ १२१२ ॥
तेथ ब्रह्मा आत्मा ईशु । यया बोला मोडे सौरसु ।
न बोलणें याही पैसु । नाहीं तेथ ॥ १२१३ ॥
न बोलणेंही न बोलोनी । तें बोलिजे तोंड भरुनी ।
जाणिव नेणिव नेणोनी । जाणिजे तें ॥ १२१४ ॥
तेथ बुझिजे बोधु बोधें । आनंदु घेपे आनंदें ।
सुखावरी नुसधें । सुखचि भोगिजे ॥ १२१५ ॥
तेथ लाभु जोडला लाभा । प्रभा आलिंगिली प्रभा ।
विस्मयो बुडाला उभा । विस्मयामाजीं ॥ १२१६ ॥
शमु तेथ सामावला । विश्रामु विश्रांति आला ।
अनुभवु वेडावला । अनुभूतिपणें ॥ १२१७ ॥
किंबहुना ऐसें निखळ । मीपण जोडे तया फळ ।
सेवूनि वेली वेल्हाळ । क्रमयोगाची ते ॥ १२१८ ॥
पैं क्रमयोगिया किरीटी । चक्रवर्तीच्या मुकुटीं ।
मी चिद्रत्न तें साटोवाटीं । होय तो माझा ॥ १२१९ ॥
कीं क्रमयोगप्रासादाचा । कळसु जो हा मोक्षाचा ।
तयावरील अवकाशाचा । उवावो जाला तो ॥ १२२० ॥
नाना संसार आडवीं । क्रमयोग वाट बरवी ।
जोडिली ते मदैक्यगांवीं । पैठी जालीसे ॥ १२२१ ॥
हें असो क्रमयोगबोधें । तेणें भक्तिचिद्गांगें ।
मी स्वानंदोदधी वेगें । ठाकिला कीं गा ॥ १२२२ ॥

हा ठायवरी सुवर्मा । क्रमयोगीं आहे महिमा ।
म्हणौनि वेळोवेळां तुम्हां । सांगतों आम्ही ॥ १२२३ ॥
पैं देशें काळें पदार्थें । साधूनि घेइजे मातें ।
तैसा नव्हे मी आयतें । सर्वांचें सर्वही ॥ १२२४ ॥
म्हणौनि माझ्या ठायीं । जाचावें न लगे कांहीं ।
मी लाभें इयें उपायीं । साचचि गा ॥ १२२५ ॥
एक शिष्य एक गुरु । हा रूढला साच व्यवहारु ।
तो मत्प्राप्तिप्रकारु । जाणावया ॥ १२२६ ॥
अगा वसुधेच्या पोटीं । निधान सिद्ध किरीटी ।
वन्हि सिद्ध काष्ठीं । वोहां दूध ॥ १२२७ ॥
परी लाभे तें असतें । तया कीजे उपायातें ।
येर सिद्धचि तैसा तेथें । उपायीं मी ॥ १२२८ ॥
हा फळहीवरी उपावो । कां पां प्रस्तावीतसे देवो ।
हे पुसतां परी अभिप्रावो । येथिंचा ऐसा ॥ १२२९ ॥
जे गीतार्थाचें चांगावें । मोक्षोपायपर आघवें ।
आन शास्त्रोपाय कीं नव्हे । प्रमाणसिद्ध ॥ १२३० ॥
वारा आभाळचि फेडी । वांचूनि सूर्यातें न घडी ।
कां हातु बाबुळी धाडी । तोय न करी ॥ १२३१ ॥
तैसा आत्मदर्शनीं आडळु । असे अविद्येचा जो मळु ।
तो शास्त्र नाशी येरु निर्मळु । मी प्रकाशें स्वयें ॥ १२३२ ॥
म्हणौनि आघवींचि शास्त्रें । अविद्याविनाशाचीं पात्रें ।
वांचोनि न होतीं स्वतंत्रें । आत्मबोधीं ॥ १२३३ ॥
तया अध्यात्मशास्त्रांसीं । जैं साचपणाची ये पुसी ।
तैं येइजे जया ठायासी । ते हे गीता ॥ १२३४ ॥
भानुभूषिता प्राचिया । सतेजा दिशा आघविया ।
तैसी शास्त्रेश्वरा गीता या । सनाथें शास्त्रें ॥ १२३५ ॥
हें असो येणें शास्त्रेश्वरें । मागां उपाय बहुवे विस्तारें ।
सांगितला जैसा करें । घेवों ये आत्मा ॥ १२३६ ॥
परी प्रथमश्रवणासवें । अर्जुना विपायें हें फावे ।
हा भावो सकणवे । धरूनि श्रीहरी ॥ १२३७ ॥
तेंचि प्रमेय एक वेळ । शिष्यीं होआवया अढळ ।
सांगतसे मुकुल । मुद्रा आतां ॥ १२३८ ॥
आणि प्रसंगें गीता । ठावोही हा संपता ।
म्हणौनि दावी आद्यंता । एकार्थत्व ॥ १२३९ ॥
जे ग्रंथाच्या मध्यभागीं । नाना अधिकारप्रसंगीं ।
निरूपण अनेगीं । सिद्धांतीं केलें ॥ १२४० ॥
तरी तेतुलेही सिद्धांत । इयें शास्त्रीं प्रस्तुत ।
हे पूर्वापर नेणत । कोण्ही जैं मानी ॥ १२४१ ॥
तैं महासिद्धांताचा आवांका । सिद्धांतकक्षा अनेका ।
भिडऊनि आरंभु देखा । संपवीतु असे ॥ १२४२ ॥
एथ अविद्यानाशु हें स्थळ । तेणें मोक्षोपादान फळ ।
या दोहीं केवळ । साधन ज्ञान ॥ १२४३ ॥
हें इतुलेंचि नानापरी । निरूपिलें ग्रंथविस्तारीं ।
तें आतां दोहीं अक्षरीं । अनुवादावें ॥ १२४४ ॥
म्हणौनि उपेयही हातीं । जालया उपायस्थिती ।

देव प्रवर्तले तें पुढती । येणेंचि भावें ॥ १२४५ ॥

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ ५६॥

मग म्हणे गा सुभटा । तो क्रमयोगिया निष्ठा ।
मी हौनी होय पैठा । माझ्या रूपीं ॥ १२४६ ॥
स्वकर्माच्या चोखौळीं । मज पूजा करूनि भलीं ।
तेणें प्रसादें आकळी । ज्ञाननिष्ठेतें ॥ १२४७ ॥
ते ज्ञाननिष्ठा जेथ हातवसे । तेथ भक्ति माझी उल्लासे ।
तिया भजन समरसें । सुखिया होय ॥ १२४८ ॥
आणि विश्वप्रकाशितया । आत्मया मज आपुलिया ।
अनुसरे जो करूनियां । सर्वत्रता हे ॥ १२४९ ॥
सांडूनि आपुला आडळ । लवण आश्रयी जळ ।
कां हिंडोनि राहे निश्चळ । वायु व्योमीं ॥ १२५० ॥
तैसा बुद्धी वाचा कायें । जो मातें आश्रऊनि ठाये ।
तो निषिद्धेंही विपायें । कर्में करू ॥ १२५१ ॥
परी गंगेच्या संबंधीं । बिदी आणि महानदी ।
येक तेवीं माझ्या बोधीं । शुभाशुभांसी ॥ १२५२ ॥
कां बावनें आणि धुरें । हा निवाडु तंवचि सरे ।
जंव न घेपती वैश्वानरें । कवळूनि दोन्ही ॥ १२५३ ॥
ना पांचिकें आणि सोळें । हें सोनया तंवचि आलें ।
जंव परिसु आंगमेळें । एकवटीना ॥ १२५४ ॥
तैसें शुभाशुभ ऐसें । हें तंवचिवरी आभासे ।
जंव येकु न प्रकाशे । सर्वत्र मी ॥ १२५५ ॥
अगा रात्री आणि दिवो । हा तंवचि द्वैतभावो ।
जंव न रिगिजे गांवो । गभस्तीचा ॥ १२५६ ॥
म्हणौनि माझिया भेटी । तयाचीं सर्व कर्में किरीटी ।
जाऊनि बैसे तो पाटीं । सायुज्याच्या ॥ १२५७ ॥
देशें काळें स्वभावें । वेंचु जया न संभवे ।
तें पद माझें पावे । अविनाश तो ॥ १२५८ ॥
किंबहुना पंडुसुता । मज आत्मयाची प्रसन्नता ।
लाहे तेणें न पविजतां । लाभु कवणु असे ॥ १२५९ ॥

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।
बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥ ५७॥

याकारणें गा तुवां इया । सर्व कर्मा आपुलिया ।
माझ्या स्वरूपीं धनंजया । संन्यासु कीजे ॥ १२६० ॥
परी तोचि संन्यासु वीरा । करणीयेचा झणें करा ।
आत्मविवेकीं धरा । चित्तवृत्ति हे ॥ १२६१ ॥
मग तेणें विवेकबळें । आपणपें कर्मावेगळें ।
माझ्या स्वरूपीं निर्मळें । देखिजेल ॥ १२६२ ॥

आणि कर्माचि जन्मभोये । प्रकृति जे का आहे ।
ते आपणयाहूनि बहुवे । देखसी दूरी ॥ १२६३ ॥
तेथ प्रकृति आपणयां । वेगळी नुरे धनंजया ।
रूपेंवीण का छाया । जियापरी ॥ १२६४ ॥
ऐसेनि प्रकृतिनाशु । जालया कर्मसंन्यासु ।
निफजेल अनायासु । सकारणु ॥ १२६५ ॥
मग कर्मजात गेलया । मी आत्मा उरें आपणपयां ।
तेथ बुद्धि घापे करूनियां । पतिव्रता ॥ १२६६ ॥
बुद्धि अनन्य येणें योगें । मजमाजीं जैं रिगे ।
तैं चित्त चैत्यत्यागें । मातेंचि भजे ॥ १२६७ ॥
ऐसें चैत्यजातें सांडिलें । चित्त माझ्या ठायीं जडलें ।
ठाके तैसें वहिलें । सर्वदा करी ॥ १२६८ ॥

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।
अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनण्क्ष्यसि ॥ ५८॥

मग अभिन्ना इया सेवा । चित्त मियांचि भरेल जेधवां ।
माझा प्रसादु जाण तेधवां । संपूर्ण जाहला ॥ १२६९ ॥
तेथ सकळ दुःखधामें । भुंजीजती जियें मृत्युजन्में ।
तियें दुर्गमेंचि सुगमें । होती तुज ॥ १२७० ॥
सूर्याचेनि सावायें । डोळा सावाइला होये ।
तैं अंधाराचा आहे । पाडु तया ? ॥ १२७१ ॥
तैसा माझेनि प्रसादें । जीवकणु जयाचा उपमर्दे ।
तो संसराचेनी बाधे । बागुलें केवीं ? ॥ १२७२ ॥
म्हणौनि धनंजया । तूं संसारदुर्गती यया ।
तरसील माझिया । प्रसादास्तव ॥ १२७३ ॥
अथवा हन अहंभावें । माझें बोलणें हें आघवें ।
कानामनाचिये शिंवे । नेदिसी टेंकों ॥ १२७४ ॥
तरी नित्य मुक्त अव्ययो । तूं आहासि तें होऊनि वावो ।
देहसंबंधाचा घावो । वाजेल आंगीं ॥ १२७५ ॥
जया देहसंबंधा आंतु । प्रतिपदीं आत्मघातु ।
भुंजतां उसंतु । कहींचि नाहीं ॥ १२७६ ॥
येवढेनि दारुणें । निमणेनवीण निमणें ।
पडेल जरी बोलणें । नेघसी माझें ॥ १२७७ ॥

यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।
मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ ५९॥

पथ्यद्वेषिया पोषी ज्वरु । कां दीपद्वेषिया अंधकारु ।
विवेकद्वेषें अहंकारु । पोषूनि तैसा ॥ १२७८ ॥
स्वदेहा नाम अर्जुनु । परदेहा नाम स्वजनु ।
संग्रामा नाम मलिनु । पापाचारु ॥ १२७९ ॥
इया मती आपुलिया । तिघां तीन नामें ययां ।

ठेऊनियां धनंजया । न झुंजें ऐसा ॥ १२८० ॥
जीवामाजीं निष्टंकु । करिसी जो आत्यंतिकु ।
तो वायां धाडील नैसर्गिकु । स्वभावोचि तुझा ॥ १२८१ ॥
आणि मी अर्जुन हे आत्मिक । ययां वधु करणें हें पातक ।
हे मायावांचूनि तात्त्विक । कांहीं आहे ? ॥ १२८२ ॥
आधीं जुंझार तुवां होआवें । मग झुंजावया शस्त्र घेयावें ।
कां न जुंझावया करावें । देवांगण ॥ १२८३ ॥
म्हणौनि न झुंजणें । म्हणसी तें वायाणें ।
ना मानूं लोकपणें । लोकदृष्टीही ॥ १२८४ ॥
तऱ्ही न झुंजें ऐसें । निष्टंकीसी जें मानसें ।
तें प्रकृति अनारिसें । करवीलचि ॥ १२८५ ॥

स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।
कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोपि तत् ॥ ६०॥

पैं पूर्वे वाहतां पाणी । पव्हिजे पश्चिमेचे वाहणीं ।
तरी आग्रहोचि उरे तें आणी । आपुलिया लेखा ॥ १२८६ ॥
कां साळीचा कणु म्हणे । मी नुगवें साळीपणें ।
तरी आहे आन करणें । स्वभावासी ? ॥ १२८७ ॥
तैसा क्षात्रंस्कारसिद्धा । प्रकृती घडिलासी प्रबुद्धा ।
आता नुठी म्हणसी हा धांदा । परी उठवीजसीचि तूं ॥ १२८८ ॥
पैं शौर्य तेज दक्षता । एवमादिक पंडुसुता ।
गुण दिधले जन्मतां । प्रकृती तुज ॥ १२८९ ॥
तरी तयाचिया समवाया\- । अनुरूप धनंजया ।
न करितां उगलियां । नयेल असों ॥ १२९० ॥
म्हणौनियां तिहीं गुणीं । बांधिलासि तूं कोदंडपाणी ।
त्रिशुद्धी निघसी वाहणीं । क्षात्राचिया ॥ १२९१ ॥
ना हें आपुलें जन्ममूळ । न विचारीतचि केवळ ।
न झुंजें ऐसें अढळ । व्रत जरी घेसी ॥ १२९२ ॥
तरी बांधोनि हात पाये । जो रथीं घातला होये ।
तो न चाले तरी जाये । दिगंता जेवीं ॥ १२९३ ॥
तैसा तूं आपुलियाकडुनी । मीं कांहींच न करीं म्हणौनि ।
ठासी परी भरंवसेनि । तूंचि करिसी ॥ १२९४ ॥
उत्तरु वैराटींचा राजा । पळतां तूं कां निघालासी झुंजा ? ।
हा क्षात्रस्वभावो तुझा । झुंजवील तुज ॥ १२९५ ॥
महावीर अकरा अक्षौहिणी । तुवां येकें नागविले रणांगणीं ।
तो स्वभावो कोदंडपाणी । झुंजवील तूंतें ॥ १२९६ ॥
हां गा रोगु कायी रोगिया । आवडे दरिद्र दरिद्रिया ? ।
परी भोगविजे बळिया । अदृष्टें जेणें ॥ १२९७ ॥
तें अदृष्ट अनारिसें । न करील ईश्वरवशें ।
तो ईश्वरुही असे । हृदयीं तुझ्या ॥ १२९८ ॥

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥ ६१॥

सर्व भूतांच्या अंतरीं । हृदय महाअंबरीं ।
चिद्वृत्तीच्या सहस्त्रकरीं । उदयला असे जो ॥ १२९९ ॥
अवस्थात्रय तिन्हीं लोक । प्रकाशूनि अशेख ।
अन्यथादृष्टि पांथिक । चेवविले ॥ १३०० ॥
वेद्योदकाच्या सरोवरीं । फांकतां विषयकल्हारीं ।
इंद्रियषट्पदा चारी । जीवभ्रमरातें ॥ १३०१ ॥
असो रूपक हें तो ईश्वरु । सकल भूतांचा अहंकारु ।
पांघरोनि निरंतरु । उल्हासत असे ॥ १३०२ ॥
स्वमायेचें आडवस्त्र । लावूनि एकला खेळवी सूत्र ।
बाहेरी नटी छायाचित्र । चौर्यांशीं लक्ष ॥ १३०३ ॥
तया ब्रह्मादिकीटांता । अशेषांही भूतजातां ।
देहाकार योग्यता । पाहोनि दावी ॥ १३०४ ॥
तेथ जें देह जयापुढें । अनुरूपपणें मांडे ।
तें भूत तया आरूढे । हें मी म्हणौनि ॥ १३०५ ॥
सूत सूतें गुंतलें । तृण तृणचि बांधलें ।
कां आत्मबिंबा घेतलें । बाळकें जळीं ॥ १३०६ ॥
तयापरी देहाकारें । आपणपैंचि दुसरें ।
देखोनि जीव आविष्करें । आत्मबुद्धि ॥ १३०७ ॥
ऐसेनि शरीराकारीं । यंत्रीं भूतें अवधारीं ।
वाहूनि हालवी दोरी । प्राचीनाची ॥ १३०८ ॥
तेथ जया जें कर्मसूत्र । मांडूनि ठेविलें स्वतंत्र ।
तें तिये गती पात्र । होंचि लागे ॥ १३०९ ॥
किंबहुना धनुर्धरा । भूतांतें स्वर्गसंसारा ।
\-माजीं भोवंडी तृणें वारा । आकाशीं जैसा ॥ १३१० ॥
भ्रामकाचेनि संगें । जैसें लोहो वेढा रिगे ।
तैसीं ईश्वरसत्तायोगें । चेष्टती भूतें ॥ १३११ ॥
जैसे चेष्टा आपुलिया । समुद्रादिक धनंजया ।
चेष्टती चंद्राचिया । सन्निधी येकीं ॥ १३१२ ॥
तया सिंधू भरितें दाटे । सोमकांता पाझरु फुटे ।
कुमुदांचकोरांचा फिटे । संकोचु तो ॥ १३१३ ॥
तैसीं बीजप्रकृतिवशें । अनेकें भूतें येकें ईशें ।
चेष्टवीजती तो असे । तुझ्या हृदयीं ॥ १३१४ ॥
अर्जुनपण न घेतां । मी ऐसें जें पंडुसुता ।
उठतसे तें तत्वता । तयाचें रूप ॥ १३१५ ॥
यालागीं तो प्रकृतीतें । प्रवर्तवील हें निरुतें ।
आणि तें झुंजवील तूंतें । न झुंजशी जऱ्ही ॥ १३१६ ॥
म्हणौनि ईश्वर गोसावी । तेणें प्रकृती हे नेमावी ।
तिया सुखें राबवावीं । इंद्रियें आपुलीं ॥ १३१७ ॥
तूं करणें न करणें दोन्हीं । लाऊनि प्रकृतीच्या मानीं ।
प्रकृतीही कां अधीनी । हृदयस्था जया ॥ १३१८ ॥

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ ६२॥

तया अहं वाचा चित्त आंग । देऊनिया शरण रिग ।
महोदधी कां गांग । रिगालें जैसें ॥ १३१९ ॥
मग तयाचेनि प्रसादें । सर्वोपशांतिप्रमदे ।
कांतु होऊनिया स्वानंदें । स्वरूपींचि रमसी ॥ १३२० ॥
संभूति जेणें संभवे । विश्रांति जेथें विसंवे ।
अनुभूतिही अनुभवे । अनुभवा जया ॥ १३२१ ॥
तिये निजात्मपदींचा रावो । होऊनि ठाकसी अव्यवो ।
म्हणे लक्ष्मीनाहो । पार्था तूं गा ॥ १३२२ ॥

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ६३॥

हें गीता नाम विख्यात । सर्ववाङ्गमयाचें मथित ।
आत्मा जेणें हस्तगत । रत्न होय ॥ १३२३ ॥
ज्ञान ऐसिया रूढी । वेदांतीं जयाची प्रौढी ।
वानितां कीर्ति चोखडी । पातली जगीं ॥ १३२४ ॥
बुद्ध्यादिकें डोळसें । हें जयाचें कां कडवसें ।
मी सर्वद्रष्टाही दिसें । पाहला जया ॥ १३२५ ॥
तें हें गा आत्मज्ञान । मज गोप्याचेंही गुप्त धन ।
परी तूं म्हणौनि आन । केवीं करूं ? ॥ १३२६ ॥
याकारणें गा पांडवा । आम्हीं आपुला हा गुह्य ठेवा ।
तुज दिधला कणवा । जाकळिलेपणें ॥ १३२७ ॥
जैसी भुलली वोरसें । माय बोले बाळा दोषें ।
प्रीति ही परी तैसें । न करूंचि हो ॥ १३२८ ॥
येथ आकाश आणि गाळिजे । अमृताही साली फेडिजे ।
कां दिव्याकरवीं करविजे । दिव्य जैसे ॥ १३२९ ॥
जयाचेनि अंगप्रकाशें । पाताळींचा परमाणु दिसे ।
तया सूर्याहि का जैसे । अंजन सूदलें ॥ १३३० ॥
तैसें सर्वज्ञेंही मियां । सर्वही निर्धारूनियां ।
निकें होय तें धनंजया । सांगितलें तुज ॥ १३३१ ॥
आतां तूं ययावरी । निकें हें निर्धारीं ।
निर्धारूनि करीं । आवडे तैसें ॥ १३३२ ॥
यया देवाचिया बोला । अर्जुनु उगाचि ठेला ।
तेथ देवो म्हणती भला । अवंचकु होसी ॥ १३३३ ॥
वाढतयापुढें भुकेला । उपरोधें म्हणे मी धाला ।
तैं तोचि पीडे आपुला । आणि दोषुही तया ॥ १३३४ ॥
तैसा सर्वज्ञु श्रीगुरु । भेटलिया आत्मनिर्धारु ।
न पुसिजे जैं आभारु । धरूनियां ॥ १३३५ ॥
तैं आपणपेंचि वंचे । आणि पापही वंचनाचें ।
आपणयाचि साचें । चुकविलें तेणें ॥ १३३६ ॥
पैं उगेपणा तुझिया । हा अभिप्रावो कीं धनंजया ।

जें एकवेळ आवांकुनियां । सांगावें ज्ञान ॥ १३३७ ॥
तेथ पार्थु म्हणे दातारा । भलें जाणसी माझिया अंतरा ।
हें म्हणों तरी दुसरा । जाणता असे काई ? ॥ १३३८ ॥
येर ज्ञेय हें जी आघवें । तूं ज्ञाता एकचि स्वभावें ।
मा सूर्यु म्हणौनि वानावें । सूर्यातें काई ? ॥ १३३९ ॥
या बोला श्रीकृष्णें । म्हणितलें काय येणें ।
हेंचि थोडें गा वानणें । जें बुझतासि तूं ॥ १३४० ॥

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥ ६४॥

तरी अवधान पघळ । करूनियाम् आणिक येक वेळ ।
वाक्य माझें निर्मळ । अवधारीं पां ॥ १३४१ ॥
हें वाच्य म्हणौनि बोलिजे । कां श्राव्य मग आयिकिजे ।
तैसें नव्हें परी तुझें । भाग्य बरवें ॥ १३४२ ॥
कूर्मीचिया पिलियां । दिठी पान्हा ये धनंजया ।
कां आकाश वाहे बापिया । घरींचें पाणी ॥ १३४३ ॥
जो व्यवहारु जेथ न घडे । तयाचें फळचि तेथ जोडे ।
काय दैवें न सांपडे । सानुकूळें ? ॥ १३४४ ॥
येऱ्हवीं द्वैताची वारी । सारूनि ऐक्याच्या परीवरीं ।
भोगिजे तें अवधारीं । रहस्य हें ॥ १३४५ ॥
आणि निरुपचारा प्रेमा । विषय होय जें प्रियोत्तमा ।
तें दुजें नव्हे कीं आत्मा । ऐसेंचि जाणावें ॥ १३४६ ॥
आरिसाचिया देखिलया । गोमटें कीजे धनंजया ।
तें तया नोहे आपणयां । लागीं जैसें ॥ १३४७ ॥
तैसें पार्था तुझेनि मिषें । मी बोलें आपणयाचि उद्देशें ।
माझ्या तुझ्या ठाईं असे । मीतूंपण गा ॥ १३४८ ॥
म्हणौनि जिव्हारींचें गुज । सांगतसे जीवासी तुज ।
हें अनन्यगतीचें मज । आथी व्यसन ॥ १३४९ ॥
पैम् जळा आपणपें देतां । लवण भुललें पंडुसुता ।
कीं आघवें तयाचें होतां । न लजेचि तें ॥ १३५० ॥
तैसा तूं माझ्या ठाईं । राखों नेणसीचि कांहीं ।
तरी आतां तुज काई । गोप्य मी करूं ? ॥ १३५१ ॥
म्हणौनि आघवींचि गूढें । जें पाऊनि अति उघडें ।
तें गोप्य माझें चोखडें । वाक्य आइक ॥ १३५२ ॥

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ ६५॥

तरी बाह्य आणि अंतरा । आपुलिया सर्व व्यापारा ।
मज व्यापकातें वीरा । विषयो करीं ॥ १३५३ ॥
आघवा आंगीं जैसा । वायु मिळोनि आहे आकाशा ।
तूं सर्व कर्मीं तैसा । मजसींचि आस ॥ १३५४ ॥

किंबहुना आपुलें मन । करीं माझें एकायतन ।
माझेनि श्रवणें कान । भरूनि घालीं ॥ १३५५ ॥
आत्मज्ञानें चोखडीं । संत जे माझीं रूपडीं ।
तेथ दृष्टि पडो आवडी । कामिनी जैसी ॥ १३५६ ॥
मीं सर्व वस्तीचें वसौटें । माझीं नामें जियें चोखटें ।
तियें जियावया वाटे । वाचेचिये लावीं ॥ १३५७ ॥
हातांचें करणें । कां पायांचें चालणें ।
तें होय मजकारणें । तैसें करीं ॥ १३५८ ॥
आपुला अथवा परावा । ठायीं उपकरसी पांडवा ।
तेणें यज्ञें होईं बरवा । याज्ञिकु माझा ॥ १३५९ ॥
हें एकैक शिकऊं काई । पैं सेवकें आपुल्या ठाईं ।
उरूनि येर सर्वही । मी सेव्यचि करीं ॥ १३६० ॥
तेथ जाऊनिया भूतद्वेषु । सर्वत्र नमवैन मीचि एकु ।
ऐसेनि आश्रयो आत्यंतिकु । लाहसी तूं माझा ॥ १३६१ ॥
मग भरलेया जगाआंतु । जाऊनि तिजयाची मातु ।
होऊनि ठायील एकांतु । आम्हां तुम्हां ॥ १३६२ ॥
तेव्हां भलतिये आवस्थे । मी तूतें तूं मातें ।
भोगिसी ऐसें आइतें । वाढेल सुख ॥ १३६३ ॥
आणि तिजें आडळ करितें । निमालें अर्जुना जेथें ।
तें मीचि म्हणौनि तूं मातें । पावसी शेखीं ॥ १३६४ ॥
जैसी जळींची प्रतिभा । जळनाशीं बिंबा ।
येतां गाभागोभा । कांहीं आहे ? ॥ १३६५ ॥
पैं पवनु अंबरा । कां कल्लोळु सागरा ।
मिळतां आडवारा । कोणाचा गा ? ॥ १३६६ ॥
म्हणौनि तूं आणि आम्हीं । हें दिसताहे देहधर्मीं ।
मग ययाच्या विरामीं । मीचि होसी ॥ १३६७ ॥
यया बोलामाझारीं । होय नव्हे झणें करीं ।
येथ आन आथी तरी । तुझीचि आण ॥ १३६८ ॥
पैं तुझी आण वाहणें । हें आत्मलिंगातें शिवणें ।
प्रीतीची जाति लाजणें । आठवों नेदी ॥ १३६९ ॥
येऱ्हवीं वेद्यु निष्प्रपंचु । जेणें विश्वाभासु हा साचु ।
आज्ञेचा नटनाचु । काळातें जिणें ॥ १३७० ॥
तो देवो मी सत्यसंकल्पु । आणि जगाच्या हितीं बापु ।
मा आणेचा आक्षेपु । कां करावा ? ॥ १३७१ ॥
परी अर्जुना तुझेनि वेधें । मियां देवपणाचीं बिरुदें ।
सांडिलीं गा मी हे आधें । सगळेनि तुवां ॥ १३७२ ॥
पैं काजा आपुलिया । रावो आपुली आपणया ।
आण वाहे धनंजया । तैसें हें कीं ॥ १३७३ ॥
तेथ अर्जुनु म्हणे देवें । अचाट हें न बोलावें ।
जे आमचें काज नांवें । तुझेनि एके ॥ १३७४ ॥
यावरी सांगों बैससी । कां सांगतां भाषही देसी ।
या तुझिया विनोदासी । पारु आहे जी ? ॥ १३७५ ॥
कमळवना विकाशु । करी रवीचा एक अंशु ।
तेथ आघवाचि प्रकाशु । नित्य दे तो ॥ १३७६ ॥
पृथ्वी निवऊनि सागर । भरीजती येवढें थोर ।

वर्षे तेथ मिषांतर । चातकु कीं ॥ १३७७ ॥
म्हणौनि औदार्या तुझेया । मज निमित्त ना म्हणावया ।
प्राप्ति असे दानीराया । कृपानिधी ॥ १३७८ ॥
तंव देवो म्हणती राहें । या बोलाचा प्रस्तावो नोहे ।
पैं मातें पावसी उपायें । साचचि येणें ॥ १३७९ ॥
सैंधव सिंधू पडलिया । जो क्षणु धनंजया ।
तेणें विरेचि कीं उरावया । कारण कायी ? ॥ १३८० ॥
तैसें सर्वत्र मातें भजतां । सर्व मी होतां अहंता ।
निःशेष जाऊनि तत्वता । मीचि होसी ॥ १३८१ ॥
एवं माझिये प्राप्तीवरी । कर्मालागोनि अवधारीं ।
दाविली तुज उजरी । उपायांची ॥ १३८२ ॥
जे आधीं तंव पंडुसुता । सर्व कर्में मज अर्पितां ।
सर्वत्र प्रसन्नता । लाहिजे माझी ॥ १३८३ ॥
पाठीं माझ्या इये प्रसादीं । माझें ज्ञान जाय सिद्धी ।
तेणें मिसळिजे त्रिशुद्धी । स्वरूपीं माझ्या ॥ १३८४ ॥
मग पार्था तिये ठायीं । साध्य साधन होय नाहीं ।
किंबहुना तुज कांहीं । उरेचि ना ॥ १३८५ ॥
तरी सर्व कर्में आपलीं । तुवां सर्वदा मज अर्पिलीं ।
तेणें प्रसन्नता लाधली । आजि हे माझी ॥ १३८६ ॥
म्हणौनि येणें प्रसादबळें । नव्हे झुंजाचेनि आडळें ।
न ठाकेचि येकवेळे । भाळलों तुज ॥ १३८७ ॥
जेणें सप्रपंच अज्ञान जाये । एकु मी गोचरु होये ।
तें उपपत्तीचेनि उपायें । गीतारूप हें ॥ १३८८ ॥
मियां ज्ञान तुज आपुलें । नानापरी उपदेशिलें ।
येणें अज्ञानजात सांडी वियालें । धर्माधर्म जें ॥ १३८९ ॥

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्ष्ययिष्यामि मा शुचः ॥ ६६॥

आशा जैसी दुःखातें । व्यालीं निंदा दुरितें ।
हे असो जैसें दैन्यातें । दुर्भगत्व ॥ १३९० ॥
तैसें स्वर्गनरकसूचक । अज्ञान व्यालें धर्मादिक ।
तें सांडूनि घालीं अशेख । ज्ञानें येणें ॥ १३९१ ॥
हातीं घेऊन तो दोरु । सांडिजे जैसा सर्पाकारु ।
कां निद्रात्यागें घराचारु । स्वप्नींचा जैसा ॥ १३९२ ॥
नाना सांडिलेनि कवळें । चंद्रींचें धुये पिंवळें ।
व्याधित्यागें कडुवाळें\- । पण मुखाचें ॥ १३९३ ॥
अगा दिवसा पाठीं देउनी । मृगजळ घापे त्यजुनी ।
कां काष्ठत्यागें वन्ही । त्यजिजे जैसा ॥ १३९४ ॥
तैसें धर्माधर्माचें टवाळ । दावी अज्ञान जें कां मूळ ।
तें त्यजूनि त्यजीं सकळ । धर्मजात ॥ १३९५ ॥
मग अज्ञान निमालिया । मीचि येकु असे अपैसया ।
सनिद्र स्वप्न गेलया । आपणपें जैसें ॥ १३९६ ॥
तैसा मी एकवांचूनि कांहीं । मग भिन्नाभिन्न आन नाहीं ।

सोऽहंबोधें तयाच्या ठायीं । अनन्यु होय ॥ १३९७ ॥
पैं आपुलेनि भेदेंविण । माझें जाणिजे जें एकपण ।
तयाचि नांव शरण । मज यीणें गा ॥ १३९८ ॥
जैसें घटाचेनि नाशें । गगनीं गगन प्रवेशे ।
मज शरण येणें तैसें । ऐक्य करी ॥ १३९९ ॥
सुवर्णमणि सोनया । ये कल्लोळु जैसा पाणिया ।
तैसा मज धनंजया । शरण ये तूं ॥ १४०० ॥
वांचूनि सागराच्या पोटीं । वडवानळु शरण आला किरीटी ।
जाळूनि ठाके तया गोठी । वाळूनि दे पां ॥ १४०१ ॥
मजही शरण रिघिजे । आणि जीवत्वेंचि असिजे ।
धिग् बोली यिया न लजे । प्रज्ञा केवीं ॥ १४०२ ॥
अगा प्राकृताही राया । आंगीं पडे जें धनंजया ।
तें दासिरूंहि कीं तया । समान होय ॥ १४०३ ॥
मा मी विश्वेश्वरु भेटे । आणि जीवग्रंथी न सुटे ।
हे बोल नको वोखटें । कानीं लाऊं ॥ १४०४ ॥
म्हणौनि मी होऊनि मातें । सेवणें आहे आयितें ।
तें करीं हातां येतें । ज्ञानें येणें ॥ १४०५ ॥
मग ताकौनियां काढिलें । लोणी मागौतें ताकीं घातलें ।
परी न घेपेचि कांहीं केलें । तेणें जेवीं ॥ १४०६ ॥
तैसें अद्वयत्वें मज । शरण रिघालिया तुज ।
धर्माधर्म हे सहज । लागतील ना ॥ १४०७ ॥
लोह उभें खाय माती । तें परीसाचिये संगतीं ।
सोनें जालया पुढती । न शिविजे मळें ॥ १४०८ ॥
हें असो काष्ठापासोनि । मथूनि घेतलिया वन्ही ।
मग काष्ठेंही कोंडोनी । न ठके जैसा ॥ १४०९ ॥
अर्जुना काय दिनकरु । देखत आहे अंधारु ।
कीं प्रबोधीं होय गोचरु । स्वप्नभ्रमु । ॥ १४१० ॥
तैसें मजसी येकवटलेया । मी सर्वरूप वांचूनियां ।
आन कांहीं उरावया । कारण असे ? ॥ १४११ ॥
म्हणौनि तयाचें कांहीं । चिंतीं न आपुल्या ठायीं ।
तुझें पापपुण्य पाहीं । मीचि होईन ॥ १४१२ ॥
तेथ सर्वबंधलक्षणें । पापें उरावें दुजेपणें ।
तें माझ्या बोधीं वायाणें । होऊनि जाईल ॥ १४१३ ॥
जळीं पडिलिया लवणा । सर्वही जळ होईल विचक्षणा ।
तुज मी अनन्यशरणा । होईन तैसा ॥ १४१४ ॥
येतुलेनि आपैसया । सुटलाचि आहसी धनंजया ।
घेईं मज प्रकाशोनियां । सोडवीन तूंतें ॥ १४१५ ॥
याकारणें पुढती । हे आधी न वाहे चित्तीं ।
मज एकासि ये सुमती । जाणोनि शरण ॥ १४१६ ॥
ऐसें सर्वरूपरूपसें । सर्वदृष्टिडोळसें ।
सर्वदेशनिवासें । बोलिलें श्रीकृष्णें ॥ १४१७ ॥
मग सांवळा सकंकणु । बाहु पसरोनि दक्षिणु ।
आलिंगिला स्वशरणु । भक्तराजु तो ॥ १४१८ ॥
न पवतां जयातें । काखे सूनि बुद्धीतें ।
बोंलणें मागौतें । वोसरलें ॥ १४१९ ॥

ऐसें जें कांहीं येक । बोला बुद्धीसिही अटक ।
तें द्यावया मिष । खेवाचें केलें ॥ १४२० ॥
हृदया हृदय येक जाले । ये हृदयींचें ते हृदयीं घातलें ।
द्वैत न मोडितां केलें । आपणा{ऐ}सें अर्जुना ॥ १४२१ ॥
दीपें दीप लाविला । तैसा परीष्वंगु तो जाला ।
द्वैत न मोडितां केला । आपणपें पार्थु ॥ १४२२ ॥
तेव्हां सुखाचा मग तया । पूरु आला जो धनंजया ।
तेथ वाड्ु तऱ्हीं बुडोनियां ॥ ठेला देवो ॥ १४२३॥
सिंधु सिंधूतें पावों जाये । तें पावणें ठाके दुणा होये ।
वरी रिगे पुरवणिये । आकाशही ॥ १४२४ ॥
तैसें तयां दोघांचें मिळणें । दोघां नावरे जाणावें कवणें ।
किंबहुना श्रीनारायणें । विश्व कोंदलें ॥ १४२५ ॥
एवं वेदाचें मूळसूत्र । सर्वाधिकारैकपवित्र ।
श्रीकृष्णें गीताशास्त्र । प्रकट केलें ॥ १४२६ ॥
येथ गीता मूळ वेदां । ऐसें केवीं पां आलें बोधा ।
हें म्हणाल तरी प्रसिद्धा । उपपत्ति सांगों ॥ १४२७ ॥
तरी जयाच्या निःश्वासीं । जन्म झाले वेदराशी ।
तो सत्यप्रतिज्ञ पैजेसीं । बोलला स्वमुखें ॥ १४२८ ॥
म्हणौनि वेदां मूळभूत । गीता म्हणों हें होय उचित ।
आणिकही येकी येथ । उपपत्ति असे ॥ १४२९ ॥
जें न नशतु स्वरूपें । जयाचा विस्तारु जेथ लपे ।
तें तयांचें म्हणिपे । बीज जगीं ॥ १४३० ॥
तरी कांडत्रयात्मकु । शब्दराशी अशेखु ।
गीतेमाजीं असे रुखु । बीजीं जैसा ॥ १४३१ ॥
म्हणौनि वेदांचें बीज । श्रीगीता होय हें मज ।
गमे आणि सहज । दिसतही आहे ॥ १४३२ ॥
जे वेदांचे तिन्ही भाग । गीते उमटले असती चांग ।
भूषणरत्नीं सर्वांग । शोभलें जैसें ॥ १४३३ ॥
तियेचि कर्मादिकें तिन्ही । कांडें कोणकोणे स्थानीं ।
गीते आहाति तें नयनीं । दाखऊं आईक ॥ १४३४ ॥
तरी पहिला जो अध्यावो । तो शास्त्रप्रवृत्तिप्रस्तावो ।
द्वितीयीं साङ्ख्यसद्भावो । प्रकाशिला ॥ १४३५ ॥
मोक्षदानीं स्वतंत्र । ज्ञानप्रधान हें शास्त्र ।
येतुलालें दुजीं सूत्र । उभारिलें ॥ १४३६ ॥
मग अज्ञानें बांधलेयां । मोक्षपदीं बैसावया ।
साधनारंभु तो तृतीया\- । ध्यायीं बोलिला ॥ १४३७ ॥
जे देहाभिमान बंधें । सांडूनि काम्यनिषिद्धें ।
विहित परी अप्रमादें । अनुष्ठावें ॥ १४३८ ॥
ऐसेनि सद्भावें कर्म करावें । हा तिजा अध्यावो जो देवें ।
निर्णय केला तें जाणावें । कर्मकांड येथ ॥ १४३९ ॥
आणि तेंचि नित्यादिक । अज्ञानाचें आवश्यक ।
आचरतां मोंचक । केवीं होय पां ॥ १४४० ॥
ऐसी अपेक्षा जालिया । बद्ध मुमुक्षुते आलिया ।
देवें ब्रह्मार्पणत्वें क्रिया । सांगितली ॥ १४४१ ॥
जे देहवाचामानसें । विहित निपजे जें जैसें ।

तें एक ईश्वरोद्देशें । कीजे म्हणितलें ॥ १४४२ ॥
हेंचि ईश्वरीं कर्मयोगें । भजनकथनाचें खागें ।
आदरिलें शेषभागें । चतुर्थाचेनी ॥ १४४३ ॥
तें विश्वरूप अकरावा । अध्यावो संपे जंव आघवा ।
तंव कर्में ईशु भजावा । हें जें बोलिलें ॥ १४४४ ॥
तें अष्टाध्यायीं उघड । जाण येथें देवताकांड ।
शास्त्र सांगतसे आड । मोडूनि बोलें ॥ १४४५ ॥
आणि तेणेंचि ईशप्रसादें । श्रीगुरुसंप्रदायलब्धें ।
साच ज्ञान उद्‌बोधे । कोंवळें जें ॥ १४४६ ॥
तें अद्‌वेष्टादिप्रभृतिकीं । अथवा अमानित्वादिकीं ।
वाढविजे म्हणौनि लेखी । बारावा गणूं ॥ १४४७ ॥
तो बारावा अध्याय आदी । आणि पंधरावा अवधी ।
ज्ञानफळपाकसिद्धी । निरूपणासीं ॥ १४४८ ॥
म्हणौनि चहूंही इहीं । ऊर्ध्वमूळांतीं अध्यायीं ।
ज्ञानकांड ये ठायीं । निरूपिजे ॥ १४४९ ॥
एवं कांडत्रयनिरूपणी । श्रुतीचि हे कोडिसवाणी ।
गीतापद्‌यरत्नांचीं लेणीं । लेयिली आहे ॥ १४५० ॥
हें असो कांडत्रयात्मक । श्रुति मोक्षरूप फळ येक ।
बोभावे जें आवश्यक । ठाकावें म्हणौनि ॥ १४५१ ॥
तयाचेनि साधन ज्ञानेंसीं । वैर करी जो प्रतिदिवशीं ।
तो अज्ञानवर्ग षोडशीं । प्रतिपादिजे ॥ १४५२ ॥
तोचि शास्त्राचा बोळावा । घेवोनि वैरी जिणावा ।
हा निरोपु तो सतरावा । अध्याय येथ ॥ १४५३ ॥
ऐसा प्रथमालागोनि । सतरावा लाणी करूनी ।
आत्मनिश्वास विवरूनी । दाविला देवें ॥ १४५४ ॥
तया अर्थजातां अशेषां । केला तात्पर्याचा आवांका ।
तो हा अठरावा देखा । कलशाध्यायो ॥ १४५५ ॥
एवं सकळसंख्यासिद्धु । श्रीभागवद्‌गीता प्रबंधु ।
हा औदार्यें आगळा वेदु । मूर्तु जाण ॥ १४५६ ॥
वेदु संपन्नु होय ठाईं । परी कृपणु ऐसा आनु नाहीं ।
जे कानीं लागला तिहीं । वर्णांच्याचि ॥ १४५७ ॥
येरां भवव्याथा ठेलियां । स्त्रीशूद्रादिकां प्राणियां ।
अनवसरू मांडूनियां । राहिला आहे ॥ १४५८ ॥
तरी मज पाहतां तें मागील उणें । फेडावया गीतापणें ।
वेदु वेठला भलतेणें । सेव्य होआवया ॥ १४५९ ॥
ना हे अर्थु रिगोनि मनीं । श्रवणें लागोनि कानीं ।
जपमिषें वदनीं । वसोनियां ॥ १४६० ॥
ये गीतेचा पाठु जो जाणे । तयाचेनि सांगातीपणें ।
गीता लिहोनि वाहाणें । पुस्तकमिषें ॥ १४६१ ॥
ऐसैसा मिसकटां । संसाराचा चोहटा ।
गवादी घालीत चोखटा । मोक्षसुखाची ॥ १४६२ ॥
परी आकाशीं वसावया । पृथ्वीवरी बैसावया ।
रविदीप्ति राहाटावया । आवारु नभ ॥ १४६३ ॥
तेवीं उत्तम अधम ऐसें । सेवितां कवणातेंही न पुसे ।
कैवल्यदानें सरिसें । निववीत जगा ॥ १४६४ ॥

यालागीं मागिली कुटी । भ्याला वेदु गीतेच्या पोटीं ।
रिगाला आतां गोमटी । कीर्ति पातला ॥ १४६५ ॥
म्हणौनि वेदाची सुसेव्यता । ते हे मूर्त जाण श्रीगीता ।
श्रीकृष्णें पंडुसुता । उपदेशिली ॥ १४६६ ॥
परी वत्साचेनि वोरसें । दुभतें होय घरोद्देशें ।
जालें पांडवाचेनि मिषें । जगदुद्धरण ॥ १४६७ ॥
चातकाचियें कणवें । मेघु पाणियेसिं धांवे ।
तेथ चराचर आघवें । निवालें जेवीं ॥ १४६८ ॥
कां अनन्यगतिकमळा\- । लागीं सूर्य ये वेळोवेळां ।
कीं सुखिया होईजे डोळां । त्रिभुवनींचा ॥ १४६९ ॥
तैसें अर्जुनाचेनि व्याजें । गीता प्रकाशूनि श्रीराजें ।
संसारायेवढें थोर ओझें । फेडिलें जगाचें ॥ १४७० ॥
सर्वशास्त्ररत्नदीप्ती । उजळिता हा त्रिजगतीं ।
सूर्यु नव्हें लक्ष्मीपती । वक्त्राकाशींचा ॥ १४७१ ॥
बाप कुळ तें पवित्र । जेथिंचा पार्थु या ज्ञाना पात्र ।
जेणें गीता केलें शास्त्र । आवारु जगा ॥ १४७२ ॥
हें असो मग तेणें । सद्‌गुरु श्रीकृष्णें ।
पार्थाचें मिसळणें । आणिलें द्‌वैता ॥ १४७३ ॥
पाठीं म्हणतसे पांडवा । शास्त्र हें मानलें कीं जीवा ।
तेथ येरु म्हणे देवा । आपुलिया कृपा ॥ १४७४ ॥
तरी निधान जोडावया । भाग्य घडे गा धनंजया ।
परी जोडिलें भोगावया । विपायें होय ॥ १४७५ ॥
पैं क्षीरसागरायेवढें । अविरजी दुधाचें भांडें ।
सुरां असुरां केवढें । मथितां जालें ॥ १४७६ ॥
तें सायासही फळा आलें । जें अमृतही डोळां देखिलें ।
परी वरिचिली चुकलें । जतनेतें ॥ १४७७ ॥
तेथ अमरत्वा वोगरिलें । तें मरणाचिलागीं जालें ।
भोगों नेणतां जोडलें । ऐसें आहे ॥ १४७८ ॥
नहुषु स्वर्गाधिपति जाहला । परी राहाटीं भांबावला ।
तो भुजंगत्व पावला । नेणसी कायी ? ॥ १४७९ ॥
म्हणौनि बहुत पुण्य तुवां । केलें तेणें धनंजया ।
आजि शास्त्रराजा इया । जालासि विषयो ॥ १४८० ॥
तरी ययाचि शास्त्राचेनि । संप्रदायें पांघुरौनि ।
शास्त्रार्थ हा निकेनि । अनुष्ठीं हो ॥ १४८१ ॥
येऱ्हवीं अमृतमंथना\- । सारिखें होईल अर्जुना ।
जरी रिघसी अनुष्ठाना । संप्रदायेंवीण ॥ १४८२ ॥
गाय धड जोडे गोमटी । ते तैंचि पिवों ये किरीटी ।
जैं जाणिजे हातवटी । सांजवणीची ॥ १४८३ ॥
तैसा श्रीगुरु प्रसन्न होये । शिष्य विद्‌याही कीर लाहे ।
परी ते फळे संप्रदायें । उपासिलिया ॥ १४८४ ॥
म्हणौनि शास्त्रीं जो इये । उचितु संप्रदायो आहे ।
तो ऐक आतां बहुवें । आदरेंसीं ॥ १४८५ ॥

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥ ६७॥

तरी तुवां हें जें पार्था । गीताशास्त्र लाधलें आस्था ।
तें तपोहीना सर्वथा । सांगावें ना हो ॥ १४८६ ॥
अथवा तापसुही जाला । परी गुरूभक्तीं जो ढिला ।
तो वेदीं अंत्यजु वाळिळा । तैसा वाळीं ॥ १४८७ ॥
नातरी पुरोडाशु जैसा । न घापे वृद्ध तरी वायसा ।
गीता नेदी तैसी तापसा । गुरुभक्तिहीना ॥ १४८८ ॥
कां तपही जोडे देहीं । भजे गुरुदेवांच्या ठायीं ।
परी आकर्णनीं नाहीं । चाड जरी ॥ १४८९ ॥
तरी मागील दोन्हीं आंगीं । उत्तम होय कीर जगीं ।
परी या श्रवणालागीं । योग्यु नोहे ॥ १४९० ॥
मुक्ताफळ भलतैसें । हो परी मुख नसे ।
तंव गुण प्रवेशे । तेथ कायी ? ॥ १४९१ ॥
सागरु गंभीरु होये । हें कोण ना म्हणत आहे ।
परी वृष्टि वायां जाये । जाली तेथ ॥ १४९२ ॥
धालिया दिव्यान्न सुवावें । मग जें वायां धाडावें ।
तें आर्तीं कां न करावें । उदारपण ॥ १४९३ ॥
म्हणौनि योग्य भलतैसें । होतु परी चाड नसे ।
तरी झणें वानिवसें । देसी हें तयां ॥ १४९४ ॥
रूपाचा सुजाणु डोळा । वोढवूं ये कायि परिमळा ? ।
जेथ जें माने ते फळा । तेथचि ते गा ॥ १४९५ ॥
म्हणौनि तपी भक्ति । पाहावे ते सुभद्रापती ।
परी शास्त्रश्रवणीं अनासक्ती । वाळावेचि ते ॥ १४९६ ॥
नातरी तपभक्ति । होऊनि श्रवणीं आर्ति ।
आथी ऐसीही आयती । देखसी जरी ॥ १४९७ ॥
तरी गीताशास्त्रनिर्मिता । जो मी सकळलोकशास्ता ।
तया मातें सामान्यता । बोलेल जो ॥ १४९८ ॥
माझ्या सज्जनेंसिं मातें । पैशुन्याचेनि हातें ।
येक आहाती तयांतें । योग्य न म्हण ॥ १४९९ ॥
तयांची येर आघवी । सामग्री ऐसी जाणावी ।
दीपेंवीण ठाणदिवी । रात्रीची जैसी ॥ १५०० ॥
अंग गोरें आणि तरुणें । वरी लेईलें आहे लेणें ।
परी येकलेनि प्राणें । सांडिलें जेवीं ॥ १५०१ ॥
सोनयाचें सुंदर । निर्वाळिलें होय घर ।
परी सर्पांगना द्वार । रुंधलें आहे ॥ १५०२ ॥
निपजे दिव्यान्न चोखट । परी माजीं काळकूट ।
असो मैत्री कपट\- । गर्भिणी जैसी ॥ १५०३ ॥
तैसी तपभक्तिमेधा । तयाची जाण प्रबुद्धा ।
जो माझयांची कां निंदा । माझीचि करी ॥ १५०४ ॥
याकारणें धनंजया । तो भक्तु मेधावीं तपिया ।
तरी नको बापा इया । शास्त्रा आतळों देवों ॥ १५०५ ॥
काय बहु बोलों निंदका । योग्य स्रष्टयाहीसारिखा ।
गीता हे कवतिका\- । लागींही नेदीं ॥ १५०६ ॥

म्हणौनि तपाचा धनुर्धरा । तळीं दाटोनि गाडोरा ।
वरी गुरुभक्तीचा पुरा । प्रासादु जो जाला ॥ १५०७ ॥
आणि श्रवणेच्छेचा पुढां । दारवंटा सदा उघडा ।
वरी कलशु चोखडा । अनिंदारत्नांचा ॥ १५०८ ॥

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।
भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ६८॥

ऐशा भक्तालयीं चोखटीं । गीतारत्नेश्वरु हा प्रतिष्ठीं ।
मग माझिया संवसाटी । तुकसी जगीं ॥ १५०९ ॥
कां जे एकाक्षरपणेंसीं । त्रिमात्रकेचिये कुशीं ।
प्रणवु होतां गर्भवासीं । सांकडला ॥ १५१० ॥
तो गीतेचिया बाहाळीं । वेदबीज गेलें पाहाळी.ण् ।
कीं गायत्री फुलींफळीं । श्लोकांच्या आली ॥ १५११ ॥
ते हे मंत्ररहय गीता । मेळवी जो माझिया भक्ता ।
अनन्यजीवना माता । बाळका जैसी ॥ १५१२ ॥
तैसी भक्तां गीतेसीं । भेटी करी जो आदरेंसीं ।
तो देहापाठीं मजसीं । येकचि होय ॥ १५१३ ॥

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।
भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ ६९॥

आणि देहाचेंही लेणें । लेऊनि वेगळेपणें ।
असे तंव जीवेंप्राणें । तोचि पढिये ॥ १५१४ ॥
ज्ञानियां कर्मठां तापसां । यया खुणेचिया माणुसां\- ।
माजीं तो येकु गा जैसा । पढिये मज ॥ १५१५ ॥
तैसा भूतळीं आघवा । आन न देखे पांडवा ।
जो गीता सांगे मेळावा । भक्तजनांचा ॥ १५१६ ॥
मज ईश्वराचेनि लोभें । हे गीता पढतां अक्षोभें ।
जो मंडन होय सभे । संतांचिये ॥ १५१७ ॥
नेत्रपल्लवीं रोमांचितु । मंदानिळें कांपवितु ।
आमोदजळें वोलवितु । फुलांचे डोळें ॥ १५१८ ॥
कोकिळा कलरवाचेनि मिषें । सद्गद बोलवीत जैसें ।
वसंत का प्रवेशे । मद्भक्त आरामीं ॥ १५१९ ॥
कां जन्माचें फळ चकोरां । होत जैं चंद्र ये अंबरा ।
नाना नवघन मयूरां । वो देत पावे ॥ १५२० ॥
तैसा सज्जनांच्या मेळापीं । गीतापद्यरत्नीं उमपीं ।
वर्षे जो माझ्या रूपीं । हेतु ठेऊनि ॥ १५२१ ॥
मग तयाचेनि पाडें । पढियंतें मज फुडें ।
नाहींचि गा मागेंपुढें । न्याहाळितां ॥ १५२२ ॥
अर्जुना हा ठायवरी । मी तयातें सूयें जिव्हारीं ।
जो गीतार्थाचें करी । परगुणें संतां ॥ १५२३ ॥

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।
ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥ ७०॥

पैं माझिया तुझिया मिळणीं । वाढिनली जे हे कहाणी ।
मोक्षधर्म का जिणीं । आलासे जेथें ॥ १५२४ ॥
तो हा सकळार्थप्रबोधु । आम्हां दोघांचा संवादु ।
न करितां पदभेदु । पाठेंचि जो पढे ॥ १५२५ ॥
तेणें ज्ञानानळीं प्रदीप्तीं । मूळ अविद्येचिया आहुती ।
तोषविला होय सुमती । परमात्मा मी ॥ १५२६ ॥
घेऊनि गीतार्थ उगाणा । ज्ञानिये जें विचक्षणा ।
ठाकती तें गाणावाणा । गीतेचा तो लाहे ॥ १५२७ ॥
गीता पाठकासि असे । फळ अर्थज्ञाचि सरिसें ।
गीता माउलियेसि नसे । जाणें तान्हें ॥ १५२८ ॥

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।
सोऽपि मुक्तः शुभा.ण्ल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ ७१॥

आणि सर्वमार्गी निंदा । सांडूनि आस्था पैं शुद्धा ।
गीताश्रवणीं श्रद्धा । उभारी जो ॥ १५२९ ॥
तयाच्या श्रवणपुटीं । गीतेचीं अक्षरें जंव पैठीं ।
होतीना तंव उठाउठीं । पळेचि पाप ॥ १५३० ॥
अटवियेमाजीं जैसा । वन्हि रिघतां सहसा ।
लंघिती का दिशा । वनौकें तियें ॥ १५३१ ॥
कां उदयाचळकुळीं । झळकतां अंशुमाळी ।
तिमिरें अंतराळीं । हारपती ॥ १५३२ ॥
तैसा कानाच्या महाद्वारीं । गीता गजर जेथ करी ।
तेथ सृष्टीचिये आदिवरी । जायचि पाप ॥ १५३३ ॥
ऐसी जन्मवेली धुवट । होय पुण्यरूप चोखट ।
याहीवरी अचाट । लाहे फळ ॥ १५३४ ॥
जें इये गीतेचीं अक्षरें । जेतुलीं कां कर्णद्वारें ।
रिघती तेतुले होती पुरे । अश्वमेध कीं ॥ १५३५ ॥
म्हणौनि श्रवणें पापें जाती । आणि धर्म धरी उन्नती ।
तेणें स्वर्गराज संपत्ती । लाहेचि शेखीं ॥ १५३६ ॥
तो पैं मज यावयालागीं । पहिलें पेणें करी स्वर्गीं ।
मग आवडे तंव भोगी । पाठीं मजचि मिळे ॥ १५३७ ॥
ऐसी गीता धनंजया । ऐकतया आणि पढतया ।
फळे महानंदें मियां । बहु काय बोलों ॥ १५३८ ॥
याकारणें हें असो । परी जयालागीं शास्त्रातिसो ।
केला तें तंव तुज पुसों । काज तुझें ॥ १५३९ ॥

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।
कच्चिदज्ञानसम्मोहः प्रनष्टस्ते धनञ्जय ॥ ७२॥

तरी सांग पां पांडवा । हा शास्त्रसिद्धांतु आघवा ।
तुज एकचित्तें फावा । गेला आहे ? ॥ १५४० ॥
आम्हीं जैसें जया रीतीं । उगाणिलें कानांच्या हातीं ।
येरीं तैसेंचि तुझ्या चित्तीं । पेठें केलें कीं ? ॥ १५४१ ॥
अथवा माझारीं । गेलें सांडीविखुरी ।
किंवा उपेक्षेवरी । वाळूनि सांडिलें । ॥ १५४२ ॥
जैसें आम्हीं सांगितलें । तैसेंचि हृदयीं फावलें ।
तरी सांग पां वहिलें । पुसेन तें मी ॥ १५४३ ॥
तरी स्वाज्ञानजनितें । मागिलें मोहें तूतें ।
भुलविलें तो येथें । असे कीं नाहीं ? ॥ १५४४ ॥
हें बहु पुसों काई । सांगें तूं आपल्या ठायीं ।
कर्माकर्म कांहीं । देखतासी ? ॥ १५४५ ॥
पार्थु स्वानंदैकरसें । विरेल ऐसा भेददशे ।
आणिला येणें मिषें । प्रश्नाचेनि ॥ १५४६ ॥
पूर्णब्रह्म जाला पार्थु । तरी पुढील साधावया कार्यार्थु ।
मर्यादा श्रीकृष्णनाथु । उल्लंघों नेदी ॥ १५४७ ॥
येऱ्हवीं आपुलें करणें । सर्वज्ञ काय तो नेणें ? ।
परी केलें पुसणें । याचि लागीं ॥ १५४८ ॥
एवं करोनियां प्रश्न । नसतेंचि अर्जुनपण ।
आणूनियां जालें पूर्णपण । तें बोलवी स्वयें ॥ १५४९ ॥
मग क्षीराब्धीतें सांडितु । गगनीं पुंजु मंडितु ।
निवडे जैसा न निवडितु । पूर्णचंद्रु ॥ १५५० ॥
तैसा ब्रह्म मी हें विसरे । तेथ जगचि ब्रह्मत्वें भरे ।
हेंही सांडी तरी विरे । ब्रह्मपणही ॥ १५५१ ॥
ऐसा मोडतु मांडतु ब्रह्में । तो दुःखें देहाचिये सीमे ।
मी अर्जुन येणें नामें । उभा ठेला ॥ १५५२ ॥
मग कांपतां करतळीं । दडपूनि रोमावळी ।
पुलिका स्वेदजळीं । जिरऊनियां ॥ १५५३ ॥
प्राणक्षोभें डोलतया । आंगा आंगचि टेंकया ।
सूनि स्तंभु चाळया । भुलौनियां ॥ १५५४ ॥
नेत्रयुगुळाचेनि वोतें । आनंदामृताचें भरितें ।
वोसंडत तें मागुतें । काढूनियां ॥ १५५५ ॥
विविधा औत्सुक्यांची दाटी । चीप दाटत होती कंठीं ।
ते करूनियां पैठी । हृदयामाजीं ॥ १५५६ ॥
वाचेचें वितुळणें । सांवरूनि प्राणें ।
अक्रमाचें श्वसणें । ठेऊनि ठायीं ॥ १५५७ ॥

अर्जुन उवाच ।
नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ।
स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव ॥ ७३॥

मग अर्जुन म्हणे काय देवो । पुसताति आवडे मोहो ।

तरी तो सकुटुंब गेला जी ठावो । घेऊनि आपला ॥ १५५८ ॥
पासीं येऊनि दिनकरें । डोळ्यातें अंधारें ।
पुसिजे हें कायि सरे । कोणे गांवीं ? ॥ १५५९ ॥
तैसा तूं श्रीकृष्णराया । आमुचिया डोळयां ।
गोचर हेंचि कायिसया । न पुरे तंव ॥ १५६० ॥
वरी लोभें मायेपासूनी । तें सांगसी तोंड भरूनी ।
जें कायिसेनिही करूनी । जाणूं नये ॥ १५६१ ॥
आतां मोह असे कीं नाहीं । हें ऐसें जी पुससी काई ।
कृतकृत्य जाहलों पाहीं । तुझेपणें ॥ १५६२ ॥
गुंतलों होतों अर्जुनगुणें । तो मुक्त जालों तुझेपणें ।
आतां पुसणें सांगणें । दोन्ही नाहीं ॥ १५६३ ॥
मी तुझेनि प्रसादें । लाधलेनि आत्मबोधें ।
मोहाचे तया कांदे । नेदीच उरों ॥ १५६४ ॥
आतां करणें कां न करणें । हें जेणें उठी दुजेपणें ।
तें तूं वांचूनि नेणें । सर्वत्र गा ॥ १५६५ ॥
ये विषयीं माझ्या ठायीं । संदेहाचे नुरेचि कांहीं ।
त्रिशुद्धि कर्म जेथ नाहीं । तें मी जालों ॥ १५६६ ॥
तुझेनि मज मी पावोनी । कर्तव्य गेलें निपटूनी ।
परी आज्ञा तुझी वांचोनि । आन नाहीं प्रभो ॥ १५६७ ॥
कां जें दृश्य दृश्यातें नाशी । जें दुजें द्वैतातें ग्रासी ।
जें एक परी सर्वदेशीं । वसवी सदा ॥ १५६८ ॥
जयाचेनि संबंधें बंधु फिटे । जयाचिया आशा आस तुटे ।
जें भेटलया सर्व भेटे । आपणपांचि ॥ १५६९ ॥
तें तूं गुरुलिंग जी माझें । जें येकलेपणींचें विरजें ।
जयालागीं वोलांडिजे । अद्वैतबोधु ॥ १५७० ॥
आपणचि होऊनि ब्रह्म । सारिजे कृत्याकृत्यांचें काम ।
मग कीजे का निःसीम । सेवा जयाची ॥ १५७१ ॥
गंगा सिंधू सेवूं गेली । पावतांचि समुद्र जाली ।
तेवीं भक्तां सेल दिधली । निजपदाची ॥ १५७२ ॥
तो तूं माझा जी निरुपचारु । श्रीकृष्णा सेव्य सद्गुरु ।
मा ब्रह्मतेचा उपकारु । हाचि मानीं ॥ १५७३ ॥
जें मज तुम्हां आड । होतें भेदाचें कवाड ।
तें फेडोनि केलें गोड । सेवासुख ॥ १५७४ ॥
तरी आतां तुझी आज्ञा । सकळ देवाधिदेवराज्ञा ।
करीन देईं अनुज्ञा । भलतियेविषयीं ॥ १५७५ ॥
यया अर्जुनाचिया बोला । देवो नाचे सुखें भुलला ।
म्हणे विश्वफळा जाला । फळ हा मज ॥ १५७६ ॥
उणेनि उमचला सुधाकरु । देखुनी आपला कुमरु ।
मर्यादा क्षीरसागरु । विसरेचिना ? ॥ १५७७ ॥
ऐसे संवादाचिया बहुलां । लग्न दोघांचियां आंतुला ।
लागलें देखोनि जाला । निर्भरु संजयो ॥ १५७८ ॥
तेणें म्हणतसे संजयो । बाप कृपानिधी रावो ।
तो आपुला मनोभावो । अर्जुनेंसी केला ॥ १५७९ ॥
तेणें उचंबळलेपणें । संजय धृतराष्ट्रातें म्हणे ।
जी कैसे बादरायणें । रक्षिलों दोघे ? ॥ १५८० ॥

आजि तुमतें अवधारा । नाहीं चर्मचक्षूही संसारा ।
कीं ज्ञानदृष्टिव्यवहारा आणिलेती ॥ १५८१ ॥
आणि रथींचिये राहाटी । घेई जो घोडेयासाठीं ।
तया आम्हां या गोष्टी । गोचरा होती ॥ १५८२ ॥
वरी जुंझाचें निर्वाण । मांडलें असे दारुण ।
दोहीं हारीं आपण । हारपिजे जैसें ॥ १५८३ ॥
येवढा जिये सांकडां । कैसा अनुग्रहो पैं गाढा ।
जे ब्रह्मानंदु उघडा । भोगवीतसे ॥ १५८४ ॥
ऐसें संजय बोलिला । परी न द्रवे येरु उगला ।
चंद्रकिरणीं शिवतला । पाषाणु जैसा ॥ १५८५ ॥
हे देखोनि तयाची दशा । मग करीचिना सरिसा ।
परी सुखें जाला पिसा । बोलतसे ॥ १५८६ ॥
भुलविला हर्षवेगें । म्हणौनि धृतराष्ट्रा सांगे ।
येऱ्हवीं नव्हे तयाजोगें । हें कीर जाणें ॥ १५८७ ॥

सञ्जय उवाच ।
इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ ७४॥

मग म्हणे पैं कुरुराजा । ऐसा बंधुपुत्र तो तुझा ।
बोलिला तें अधोक्षजा । गोड जालें ॥ १५८८ ॥
अगा पूर्वापर सागर । ययां नामसीचि सिनार ।
येर आघवें तें नीर । एक जैसें ॥ १५८९ ॥
तैसा श्रीकृष्ण पार्थ ऐसें । हें आंगाचिपासीं दिसे ।
मग संवादीं जी नसे । कांहींचि भेदु ॥ १५९० ॥
पैं दर्पणाहूनि चोखें । दोन्ही होती सन्मुखें ।
तेथ येरी येर देखे । आपणपें जैसें ॥ १५९१ ॥
तैसा देवेसीं पंडुसुतु । आपणपें देवीं देखतु ।
पांडवेंसीं देखे अनंतु । आपणपें पार्थीं ॥ १५९२ ॥
देव देवो भक्तालागीं । जिये विवरूनि देखे आंगीं ।
येरु तियेचेही भागीं । दोन्ही देखे ॥ १५९३ ॥
आणिक कांहींच नाहीं । म्हणौनि करिती काई ।
दोघे येकपणें पाहीं । नांदताती ॥ १५९४ ॥
आतां भेदु जरी मोडे । तरी प्रश्नोत्तर कां घडे ? ।
ना भेदुचि तरी जोडे । संवादसुख कां ? ॥ १५९५ ॥
ऐसें बोलतां दुजेपणें । संवादीं द्वैत गिळणें ।
तें ऐकिलें बोलणें । दोघांचें मियां ॥ १५९६ ॥
उटूनि दोन्ही आरिसे । वोडविलीया सरिसे ।
कोण कोणा पाहातसे । कल्पावें पां ? ॥ १५९७ ॥
कां दीपासन्मुखु । ठेविलया दीपकु ।
कोण कोणा अर्थिकु । कोण जाणें ॥ १५९८ ॥
नाना अर्कापुढें अर्कु । उदयलिया आणिकु ।
कोण म्हणे प्रकाशकु । प्रकाश्य कवण ? ॥ १५९९ ॥
हें निर्धारूं जातां फुडें । निर्धारासि ठक पडे ।

ते दोघे जाले एवढे । संवादें सरिसे ॥ १६०० ॥
जी मिळतां दोन्ही उदकें । माजी लवण वारूं ठाके ।
कीं तयासींही निमिखें । तेंचि होय ॥ १६०१ ॥
तैसे श्रीकृष्ण अर्जुन दोन्ही । संवादले तें मनीं ।
धरितां मजही वानी । तेंचि होतसे ॥ १६०२ ॥
ऐसें म्हणे ना मोटकें । तंव हिरोनि सात्विकें ।
आठव नेला नेणों कें । संजयपणाचा ॥ १६०३ ॥
रोमांच जंव फरके । तंव तंव आंग सुरके ।
स्तंभ स्वेदांतें जिंके । एकला कंपु ॥ १६०४ ॥
अद्वयानंदस्पर्शें । दिठी रसमय जाली असे ।
ते अश्रु नव्हती जैसें । द्रवत्वचि ॥ १६०५ ॥
नेणों काय न माय पोटीं । नेणों काय गुंफे कंठीं ।
वागर्था पडत मिठी । उससांचिया ॥ १६०६ ॥
किंबहुना सात्विकां आठां । चाचरु मांडतां उमेठा ।
संजयो जालासे चोहटां । संवादसुखाचा ॥ १६०७ ॥
तया सुखाची ऐसी जाती । जे आपणचि धरी शांती ।
मग पुढती देहस्मृती । लाधली तेणें ॥ १६०८ ॥

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ।
योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥ ७५॥

तेव्हां बैसतेनि आनंदें । म्हणे जी जें उपनिषदें ।
नेणती तें व्यासप्रसादें । ऐकिलें मियां ॥ १६०९ ॥
ऐकतांचि ते गोठी । ब्रह्मत्वाची पडिली मिठी ।
मीतूंपणेंसीं दृष्टी । विरोनि गेली ॥ १६१० ॥
हे आघवेचि का योग । जया ठाया येती मार्ग ।
तयाचें वाक्य सवंग । केलें मज व्यासें ॥ १६११ ॥
अहो अर्जुनाचेनि मिषें । आपणपेंचि दुजें ऐसें ।
नटोनि आपणया उद्देशें । बोलिलें जें देव ॥ १६१२ ॥
तेथ कीं माझें श्रोत्र । पाटाचें जालें जी पात्र ।
काय वानूं स्वतंत्र । सामर्थ्य श्रीगुरुचें ॥ १६१३ ॥

राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ।
केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥ ७६॥

राया हें बोलतां विस्मित होये । तेणेंचि मोडावला ठाये ।
रत्नीं कीं रत्नकिळा ये । झांकोळित जैसी ॥ १६१४ ॥
हिमवंतींचीं सरोवरें । चंद्रोदयीं होती काश्मीरें ।
मग सूर्यागमीं माघारें । द्रवत्व ये ॥ १६१५ ॥
तैसा शरीराचिया स्मृती । तो संवादु संजय चित्तीं ।
धरी आणि पुढती । तेंचि होय ॥ १६१६ ॥

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।
विस्मयो मे महान् राजन्हृष्यामि च पुनः पुनः ॥ ७७॥

मग उठोनि म्हणे नृपा । श्रीहरीचिया विश्वरूपा ।
देखिलया उगा कां पां । असों लाहसी ? ॥ १६१७ ॥
न देखणेनि जें दिसे । नाहींपणेंचि जें असे ।
विसरें आठवे तें कैसें । चुकऊं आतां । ॥ १६१८ ॥
देखोनि चमत्कारु । कीजे तो नाहीं पैसारु ।
मजहीसकट महापूरु । नेत आहे ॥ १६१९ ॥
ऐसा श्रीकृष्णार्जुन- । संवाद संगमीं स्नान ।
करूनि देतसे तिळदान । अहंतेचें ॥ १६२० ॥
तेथ असंवरें आनंदें । अलौकिकही कांहीं स्फुंदे ।
श्रीकृष्ण म्हणे सद्‌गदें । वेळोवेळां ॥ १६२१ ॥
या अवस्थांची कांहीं । कौरवांतें परी नाहीं ।
म्हणौनि रायें तें कांहीं । कल्पावें जंव ॥ १६२२ ॥
तंव जाला सुखलाभु । आपणया करूनि स्वयंभु ।
बुझाविला अवष्टंभु । संजयें तेणें ॥ १६२३ ॥
तेथ कोणी येकी अवसरी । होआवी ते करूनि दुरी ।
रावो म्हणे संजया परी । कैसी तुझी गा ? ॥ १६२४ ॥
तेणें तूंतें येथें व्यासें । बैसविलें कासया उद्देशें ।
अप्रसंगामाजीं ऐसें । बोलसी काई ? ॥ १६२५ ॥
रानींचें राउळा नेलिया । दाही दिशा मानी सुनिया ।
कां रात्री होय पाहलया । निशाचरां ॥ १६२६ ॥
जो जेथिंचें गौरव नेणें । तयासि तें भिंगुळवाणें ।
म्हणौनि अप्रसंगु तेणें । म्हणावा कीं तो ॥ १६२७ ॥
मग म्हणे सांगें प्रस्तुत । उदयलेंसे जें उत्कळित ।
तें कोणासि बा रे जैत । देईल शेखीं ? ॥ १६२८ ॥
येऱ्हवीं विशेषें बहुतेक । आमुचें ऐसें मानसिक ।
जे दुर्योधनाचे अधिक । प्रताप सदा ॥ १६२९ ॥
आणि येरांचेनि पाडें । दळही याचें देव्हडें ।
म्हणौनि जैत फुडें । आणील ना तें ? ॥ १६३० ॥
आम्हां तंव गमे ऐसें । मा तुझें ज्योतिष कैसें ।
तें नेणों संजया असे । तैसें सांग पां ॥ १६३१ ॥

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ ७८॥
ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्‌गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे मोक्षसंन्यासयोगो नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

यया बोला संजयो म्हणे । जी येरयेरांचें मी नेणें ।
परी आयुष्य तेथें जिणें । हें फुडें कीं गा ॥ १६३२ ॥
चंद्रु तेथें चंद्रिका । शंभु तेथें अंबिका ।
संत तेथें विवेका । असणें कीं जी ॥ १६३३ ॥

रावो तेथैं कटक । सौजन्य तेथैं सोयरीक ।
वन्हि तेथैं दाहक । सामर्थ्य कीं ॥ १६३४ ॥
दया तेथैं धर्मु । धर्मु तेथैं सुखागमु ।
सुखीं पुरुषोत्तमु । असे जैसा ॥ १६३५ ॥
वसंत तेथैं वनें । वन तेथैं सुमनें ।
सुमनीं पालिंगनें । सारंगांचीं ॥ १६३६ ॥
गुरु तेथ ज्ञान । ज्ञानीं आत्मदर्शन ।
दर्शनीं समाधान । आथी जैसें ॥ १६३७ ॥
भाग्य तेथ विलासु । सुख तेथ उल्लासु ।
हें असो तेथ प्रकाशु । सूर्य जेथैं ॥ १६३८ ॥
तैसे सकल पुरुषार्थ । जेणें स्वामी कां सनाथ ।
तो श्रीकृष्ण रावो जेथ । तेथ लक्ष्मी ॥ १६३९ ॥
आणि आपुलेनि कांतेंसीं । ते जगदंबा जयापासीं ।
अणिमादिकीं काय दासी । नव्हती तयातें ? ॥ १६४० ॥
कृष्ण विजयस्वरूप निजांगें । तो राहिला असे जेणें भागें ।
तैं जयो लागवेगें । तेथैंचि आहे ॥ १६४१ ॥
विजयो नामें अर्जुन विख्यातु । विजयस्वरूप श्रीकृष्णनाथु ।
श्रियेसीं विजय निश्चितु । तेथैंचि असे ॥ १६४२ ॥
तयाचिये देशींच्या झाडीं । कल्पतरूतें होडी ।
न जिणावें कां येवढीं । मायबापें असतां ? ॥ १६४३ ॥
ते पाषाणही आघवें । चिंतारत्नें कां नोहावे ? ।
तिये भूमिके कां न यावें । सुवर्णत्व ? ॥ १६४४ ॥
तयाचिया गांवींचिया । नदी अमृतें वाहाविया ।
नवल कायि राया । विचारीं पां ॥ १६४५ ॥
तयाचे बिसाट शब्द । सुखें म्हणों येती वेद ।
सदेह सच्चिदानंद । कां न व्हावे ते ? ॥ १६४६ ॥
पैं स्वर्गापवर्ग दोन्ही । इयें पदें जया अधीनीं ।
तो श्रीकृष्ण बाप जननी । कमळा जया ॥ १६४७ ॥
म्हणौनि जिया बाहीं उभा । तो लक्ष्मीयेचा वल्लभा ।
तेथें सर्वसिद्धी स्वयंभा । येर मी नेणें ॥ १६४८ ॥
आणि समुद्राचा मेघु । उपयोगें तयाहूनि चांगु ।
तैसा पार्थी आजि लागु । आहे तये ॥ १६४९ ॥
कनकत्वदीक्षागुरू । लोहा परिसु होय कीरू ।
परी जगा पोसिता व्यवहारु । तेंचि जाणें ॥ १६५० ॥
येथ गुरुत्वा येतसे उणें । ऐसें झणें कोण्ही म्हणे ।
वन्हि प्रकाश दीपपणें । प्रकाशी आपुला ॥ १६५१ ॥
तैसा देवाचिया शक्ती । पार्थु देवासीचि बहुती ।
परी माने इये स्तुती । गौरव असे ॥ १६५२ ॥
आणि पुत्रें मी सर्व गुणीं । जिणावा हे बापा शिराणी ।
तरी ते शारङ्गपाणी । फळा आली ॥ १६५३ ॥
किंबहुना ऐसा नृपा । पार्थु जालासे कृष्णकृपा ।
तो जयाकडे साक्षेपा । रीति आहे ॥ १६५४ ॥
तोचि गा विजयासि ठावो । येथ तुज कोण संदेहो ? ।
तेथ न ये तरी वावो । विजयोचि होय ॥ १६५५ ॥
म्हणौनि जेथ श्री तेथैं श्रीमंतु । जेथ तो पंडूचा सुतु ।

तेथ विजय समस्तु । अभ्युदयो तेथ ॥ १६५६ ॥
जरी व्यासाचेनि साचें । धिरे मन तुमचें ।
तरी या बोलाचें । ध्रुवचि माना ॥ १६५७ ॥
जेथ तो श्रीवल्लभु । जेथ भक्तकदंबु ।
तेथ सुख आणि लाभु । मंगळाचा ॥ १६५८ ॥
या बोला आन होये । तरी व्यासाचा अंकु न वाहे ।
ऐसें गाजोनि बाहें । उभिली तेणें ॥ १६५९ ॥
एवं भारताचा आवांका । आणूनि श्लोका येका ।
संजयें कुरुनायका । दिधला हातीं ॥ १६६० ॥
जैसा नेणों केवढा वन्ही । परी गुणाग्रीं ठेऊनी ।
आणिजे सूर्याची हानी । निस्तरावया ॥ १६६१ ॥
तैसें शब्दब्रह्म अनंत । जालें सवालक्ष भारत ।
भारताचें शतें सात । सर्वस्व गीता ॥ १६६२ ॥
तयांही सातां शतांचा । इत्यर्थु हा श्लोक शेषींचा ।
व्यासशिष्य संजयाचा । पूर्णोद्गारु जो ॥ १६६३ ॥
येणें येकेंचि श्लोकें । राहे तेणें असकें ।
अविद्याजाताचें निकें । जिंतलें होय ॥ १६६४ ॥
ऐसें श्लोक शतें सात । गीतेचीं पदें आंगें वाहत ।
पदें म्हणों कीं परमामृत । गीताकाशींचें ॥ १६६५ ॥
कीं आत्मराजाचिये सभे । गीते वोडवले हे खांबे ।
मज श्लोक प्रतिभे । ऐसे येत ॥ १६६६ ॥
कीं गीता हे सप्तशती । मंत्रप्रतिपाद्य भगवती ।
मोहमहिषा मुक्ति । आनंदली असे ॥ १६६७ ॥
म्हणौनि मनें कायें वाचा । जो सेवकु होईल इयेचा ।
तो स्वानंदासाम्राज्याचा । चक्रवर्ती करी ॥ १६६८ ॥
कीं अविद्यातिमिररोंखें । श्लोक सूर्यातें पैजा जिंकें ।
ऐसे प्रकाशिले गीतामिषें । रायें श्रीकृष्णें ॥ १६६९ ॥
कीं श्लोकाक्षरद्राक्षलता । मांडव जाली आहे गीता ।
संसारपथश्रांता । विसंवावया ॥ १६७० ॥
कीं सभाग्यसंतीं भ्रमरीं । केले ते श्लोककल्हारीं ।
श्रीकृष्णाख्यसरोवरीं । सासिन्नली हे ॥ १६७१ ॥
कीं श्लोक नव्हती आन । गमे गीतेचें महिमान ।
वाखाणिते बंदीजन । उदंड जैसे ॥ १६७२ ॥
कीं श्लोकांचिया आवारा । सात शतें करूनि सुंदरा ।
सर्वागम गीतापुरा । वसों आले ॥ १६७३ ॥
कीं निजकांता आत्मया । आवडी गीता मिळावया ।
श्लोक नव्हती बाह्या । पसरु का जो ॥ १६७४ ॥
कीं गीताकमळींचे भृंग । कीं हे गीतासागरतरंग ।
कीं हरीचे हे तुरंग । गीतारथींचे ॥ १६७५ ॥
कीं श्लोक सर्वतीर्थ संघातु । आला श्रीगीतेगंगे आंतु ।
जे अर्जुन नर सिंहस्थु । जाला म्हणौनि ॥ १६७६ ॥
कीं नोहे हे श्लोकश्रेणी । अचिंत्यचित्तचिंतामणी ।
कीं निर्विकल्पां लावणी । कल्पतरूंची ॥ १६७७ ॥
ऐसिया शतें सात श्लोकां । परी आगळा येकयेका ।
आतां कोण वेगळिका । वानावां पां । ॥ १६७८ ॥

तान्ही आणि पारठी । इया कामधेनूतें दिठी ।
सूनि जैसिया गोठी । कीजती ना ॥ १६७९ ॥
दीपा आगिलु मागिलु । सूर्यु धाकुटा वडीलु ।
अमृतसिंधु खोलु । उथळु कायसा । ॥ १६८० ॥
तैसे पहिले सरते । श्लोक न म्हणावे गीते ।
जुनीं नवीं पारिजातें । आहाती काई ? ॥ १६८१ ॥
आणि श्लोका पाडु नाहीं । हें कीर समर्थु काई ।
येथ वाच्य वाचकही । भागु न धरी ॥ १६८२ ॥
जे इये शास्त्रीं येकु । श्रीकृष्णचि वाच्य वाचकु ।
हें प्रसिद्ध जाणे लोकु । भलताही ॥ १६८३ ॥
येथें अर्थें तेंचि पाठें । जोडे येवढेनि धटें ।
वाच्यवाचक येकवटें । साधितें शास्त्र ॥ १६८४ ॥
म्हणौनि मज कांहीं । समर्थनीं आतां विषय नाहीं ।
गीता जाणा हे वाङ्ग्मयी । श्रीमूर्ति प्रभूचि ॥ १६८५ ॥
शास्त्र वाच्यें अर्थें फळे । मग आपण मावळे ।
तैसें नव्हें हें सगळें । परब्रह्मचि ॥ १६८६ ॥
कैसा विश्वाचिया कृपा । करूनि महानंद सोपा ।
अर्जुनव्याजें रूपा । आणिला देवें ॥ १६८७ ॥
चकोराचेनि निमित्तें । तिन्ही भुवनें संतप्तें ।
निववीलीं कळांवतें । चंद्रें जेवीं ॥ १६८८ ॥
कां गौतमाचेनि मिषें । कळिकाळज्वरीतोद्देशें ।
पाणिढाळु गिरीशें । गंगेंचा केला ॥ १६८९ ॥
तैसें गीतेचें हें दुभतें । वत्स करूनि पार्थातें ।
दुभिन्नली जगापुरतें । श्रीकृष्ण गाय ॥ १६९० ॥
येथे जीवें जरी नाहाल । तरी हेंचि कीर होआल ।
नातरी पाठमिषें तिंबाल । जीभचि जरी ॥ १६९१ ॥
तरी लोह एकें अंशें । झगटलिया परीसें ।
येरीकडे अपैसें । सुवर्ण होय ॥ १६९२ ॥
तैसी पाठाची ते वाटी । श्लोकपाद लावा ना जंव वोठीं ।
तंव ब्रह्मतेची पुष्टी । येईल आंगा ॥ १६९३ ॥
ना येणेसीं मुख वांकडें । करूनि ठाकाल कानवडें ।
तरी कानींही घेतां पडे । तेचि लेख ॥ १६९४ ॥
जे हे श्रवणें पाठें अर्थें । गीता नेदी मोक्षाआरौतें ।
जैसा समर्थु दाता कोण्हातें । नास्ति न म्हणे ॥ १६९५ ॥
म्हणौनि जाणतया सवा । गीताचि येकी सेवा ।
काय कराल आघवां । शास्त्रीं येरीं ॥ १६९६ ॥
आणि कृष्णार्जुनीं मोकळी । गोठी चावळिली जे निराळी ।
ते श्रीव्यासें केली करतळीं । घेवों ये ऐसी ॥ १६९७ ॥
बाळकातें वोरसें । माय जैं जेवऊं बैसे ।
तैं तया ठाकती तैसे । घांस करी ॥ १६९८ ॥
कां अफाटा समीरणा । आपैतेंपण शाहाणा ।
केलें जैसें विंजणा । निर्मूनियां ॥ १६९९ ॥
तैसें शब्दें जें न लभे । तें घडूनिया अनुष्टुभें ।
स्त्रीशूद्रादि प्रतिभे । सामाविलें ॥ १७०० ॥
स्वातीचेनि पाणियें । न होती जरी मोतियें ।

तरी अंगीं सुंदरांचिये । कां शोभिती तियें ? ॥ १७०१ ॥
नादु वाद्या न येतां । तरी कां गोचरु होता ।
फुलें न होतां घेपता । आमोदु केवीं ? ॥ १७०२ ॥
गोडीं न होती पक्वान्नें । तरी कां फावती रसनें ? ।
दर्पणावीण नयनें । नयनु कां दिसे ? ॥ १७०३ ॥
द्रष्टा श्रीगुरुमूर्ती । न रिगता दृश्यपंथीं ।
तरी कां ह्या उपास्ती । आकळता तो ? ॥ १७०४ ॥
तैसें वस्तु जें असंख्यात । तया संख्या शतें सात ।
न होती तरी कोणा येथ । फावों शकतें ? ॥ १७०५ ॥
मेघ सिंधूचें पाणी वाहे । तरी जग तयातेंचि पाहे ।
कां जे उमप ते नोहें । ठाकतें कोण्हा ॥ १७०६ ॥
आणि वाचा जें न पवे । तें हे श्लोक न होते बरवे ।
तरी कानें मुखें फावे । ऐसें कां होतें ? ॥ १७०७ ॥
म्हणौनि श्रीव्यासाचा हा थोरु । विश्वा जाला उपकारु ।
जे श्रीकृष्ण उक्ती आकारु । ग्रंथाचा केला ॥ १७०८ ॥
आणि तोचि हा मी आतां । श्रीव्यासाचीं पदें पाहतां पाहतां ।
आणिला श्रवणपथा । मऱ्हाठिया ॥ १७०९ ॥
व्यासादिकांचे उन्मेख । राहाटती जेथ साशंक ।
तेथ मीही रंक येक । चावळी करीं ॥ १७१० ॥
परी गीता ईश्वरु भोळा । ले व्यासोक्तिकुसुममाळा ।
तरी माझिया दुर्वादळा । ना न म्हणे कीं ॥ १७११ ॥
आणि क्षीरसिंधूचिया तटा । पाणिया येती गजघटा ।
तेथ काय मुरकुटा । वारिजत असे ? ॥ १७१२ ॥
पांख फुटे पांखिरूं । नुडे तरी नभींच स्थिरू ।
गगन आक्रमी सत्वरू । तो गरुडही तेथ ॥ १७१३ ॥
राजहंसाचें चालणें । भूतळीं जालिया शाहाणें ।
आणिकें काय कोणें । चालावेचिना ? ॥ १७१४ ॥
जी आपुलेनि अवकाशें । अगाध जळ घेपे कलशें ।
चुळीं चूळपण ऐसें । भरूनि न निघे ? ॥ १७१५ ॥
दिवटीच्या आंगीं थोरी । तरी ते बहु तेज धरी ।
वाती आपुलिया परी । आणीच कीं ना ? ॥ १७१६ ॥
जी समुद्राचेनि पैसें । समुद्रीं आकाश आभासे ।
थिल्लरीं थिल्लरा{ऐ}सें । बिंबेचि पैं ॥ १७१७ ॥
तेवीं व्यासादिक महामती । वावरों येती इये ग्रंथीं ।
मा आम्ही ठाकों हे युक्ति । न मिळे कीर ? ॥ १७१८ ॥
जिये सागरीं जळचरें । संचरती मंदराकारें ।
तेथ देखोनि शफरें येरें । पोहों न लाहती ? ॥ १७१९ ॥
अरुण आंगाजवळिके । म्हणौनि सूर्यातें देखें ।
मा भूतळींची न देखे । मुंगी काई ? ॥ १७२० ॥
यालागीं आम्हां प्राकृतां । देशिकारें बंधें गीता ।
म्हणणें हें अनुचिता । कारण नोहे ॥ १७२१ ॥
आणि बापु पुढां जाये । ते घेत पाउलाची सोये ।
बाळ ये तरी न लाहे । पावों कायी ? ॥ १७२२ ॥
तैसा व्यासाचा मागोवा घेतु । भाष्यकारातें वाट पुसतु ।
अयोग्यही मी न पवतु । कें जाईन ? ॥ १७२३ ॥

आणि पृथ्वी जयाचिया क्षमा । नुबगे स्थावर जंगमा ।
जयाचेनि अमृतें चंद्रमा । निववी जग ॥ १७२४ ॥
जयाचें आंगिक असिकें । तेज लाहोनि अर्कें ।
आंधाराचें सावाइकें । लोटिजत आहे ॥ १७२५ ॥
समुद्रा जयाचें तोय । तोया जयाचें माधुर्य ।
माधुर्या सौंदर्य । जयाचेनि ॥ १७२६ ॥
पवना जयाचें बळ । आकाश जेणें पघळ ।
ज्ञान जेणें उज्वळ । चक्रवर्ती ॥ १७२७ ॥
वेद जेणें सुभाष । सुख जेणें सोल्लास ।
हें असो रूपस । विश्व जेणें ॥ १७२८ ॥
तो सर्वोपकारी समर्थु । सद्‌गुरु श्रीनिवृत्तिनाथु ।
राहाटत असे मजही आंतु । रिघोनियां ॥ १७२९ ॥
आतां आयती गीता जगीं । मी सांगें मऱ्हाठिया भंगीं ।
येथ कें विस्मयालागीं । ठावो आहे ॥ १७३० ॥
श्रीगुरुचेनि नांवें माती । डोंगरीं जयापासीं होती ।
तेणें कोळियें त्रिजगतीं । येकवद केली ॥ १७३१ ॥
चंदनें वेधलीं झाडें । जालीं चंदनाचेनि पाडें ।
वसिष्ठें मांनिली कीं भांडे । भानूसीं शाटी ॥ १७३२ ॥
मा मी तव चित्ताथिला । आणि श्रीगुरु ऐसा दादुला ।
जो दिठीवेनि आपुला । बैसवी पदीं ॥ १७३३ ॥
आधींचि देखणी दिठी । वरी सूर्य पुरवी पाठी ।
तैं न दिसे ऐसी गोठी । कैंही आहे ? ॥ १७३४ ॥
म्हणौनि माझें नित्य नवे । श्वासोश्वासही प्रबंध होआवे ।
श्रीगुरुकृपा काय नोहे । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ १७३५ ॥
याकारणें मियां । श्रीगीतार्थु मऱ्हाठिया ।
केला लोकां यया । दिठीचा विषो ॥ १७३६ ॥
परी मऱ्हाठे बोलरंगें । कवळितां पैं गीतांगें ।
तैं गातयाचेनि पांगें । येकाढतां नोहे ॥ १७३७ ॥
म्हणौनि गीता गावों म्हणे । तें गाणिवें होती लेणें ।
ना मोकळे तरी उणें । गीताही आणित ॥ १७३८ ॥
सुंदर आंगीं लेणें न सूये । तैं तो मोकळा शृंगारु होये ।
ना लेइलें तरी आहे । तैसें कें उचित ? ॥ १७३९ ॥
कां मोतियांची जैसी जाती । सोनयाही मान देती ।
नातरी मानविती । अंगेंचि सडीं ॥ १७४० ॥
नाना गुंफिलीं कां मोकळीं । उणीं न होती परीमळीं ।
वसंतागमींचीं वाटोळीं । मोगरीं जैसीं ॥ १७४१ ॥
तैसा गाणिवेतें मिरवी । गीतेवीणही रंगु दावीं ।
तो लाभाचा प्रबंधु ओंवी । केला मियां ॥ १७४२ ॥
तेणें आबालसुबोधें । ओवीयेचेनि प्रबंधें ।
ब्रह्मरससुस्वादें । अक्षरें गुंथिलीं ॥ १७४३ ॥
आतां चंदनाच्या तरुवरीं । परीमळालागीं फुलवरीं ।
पारुखणें जियापरी । लागेना कीं ॥ १७४४ ॥
तैसा प्रबंधु हा श्रवणीं । लागतखेंवो समाधि आणी ।
ऐकिलियाही वाखाणी । काय व्यसन न लवी ? ॥ १७४५ ॥
पाठ करितां व्याजें । पांडित्यें येती वेषजे ।

तैं अमृतातें नेणिजे । फावलिया ॥ १७४६ ॥
तैसेंनि आइतेपणें । कवित्व जालें हें उपेणें ।
मनन निदिध्यास श्रवणें । जिंतिलें आतां ॥ १७४७ ॥
हे स्वानंदभोगाची सेल । भलतयसीचि देईल ।
सर्वेंद्रियां पोषवील । श्रवणाकरवीं ॥ १७४८ ॥
चंद्रातें आंगवणें । भोगूनि चकोर शाहाणे ।
परी फावे जैसें चांदिणें । भलतयाही ॥ १७४९ ॥
तैसें अध्यात्मशास्त्रीं यिये । अंतरंगचि अधिकारिये ।
परी लोकु वाक्चातुर्यें । होईल सुखिया ॥ १७५० ॥
ऐसें श्रीनिवृत्तिनाथाचें । गौरव आहे जी साचें ।
ग्रंथु नोहे हें कृपेचें । वैभव तिये ॥ १७५१ ॥
क्षीरसिंधु परिसरीं । शक्तीच्या कर्णकुहरीं ।
नेणों कैं श्रीत्रिपुरारीं । सांगितलें जें ॥ १७५२ ॥
तें क्षीरकल्लोळाआंतु । मकरोदरीं गुप्तु ।
होता तयाचा हातु । पैठें जालें ॥ १७५३ ॥
तो मत्स्येंद्र सप्तशृंगीं । भग्नावयवा चौरंगी ।
भेटला कीं तो सर्वांगीं । संपूर्ण जाला ॥ १७५४ ॥
मग समाधि अव्युत्थया । भोगावी वासना यया ।
ते मुद्रा श्रीगोरक्षराया । दिधली मीनीं ॥ १७५५ ॥
तेणें योगाब्जिनीसरोवरु । विषयविध्वंसैकवीरु ।
तिये पदीं कां सर्वेश्वरु । अभिषेकिला ॥ १७५६ ॥
मग तिहीं तें शांभव । अद्वयानंदवैभव ।
संपादिलें सप्रभव । श्रीगहिनीनाथा ॥ १७५७ ॥
तेणें कळिकळितु भूतां । आला देखोनि निरुता ।
ते आज्ञा श्रीनिवृत्तिनाथा । दिधली ऐसी ॥ १७५८ ॥
ना आदिगुरु शंकरा\- । लागोनि शिष्यपरंपरा ।
बोधाचा हा संसरा । जाला जो आमुतें ॥ १७५९ ॥
तो हा तूं घेऊनि आघवा । कळीं गिळितयां जीवां ।
सर्व प्रकारीं धांवा । करीं पां वेगीं ॥ १७६० ॥
आधींच तंव तो कृपाळु । वरी गुरुआज्ञेचा बोलू ।
जाला जैसा वर्षाकाळू । खवळणें मेघां ॥ १७६१ ॥
मग आर्ताचेनि वोरसें । गीतार्थग्रंथनमिसें ।
वर्षला शांतरसें । तो हा ग्रंथु ॥ १७६२ ॥
तेथ पुढां मी बापिया । मांडला आर्ती आपुलिया ।
कीं यासाठीं येवढिया । आणिलों यशा ॥ १७६३ ॥
एवं गुरुक्रमें लाधलें । समाधिधन जें आपुलें ।
तें ग्रंथें बोधौनि दिधलें । गोसावी मज ॥ १७६४ ॥
वांचूनि पढे ना वाची । ना सेवाही जाणें स्वामीची ।
ऐशिया मज ग्रंथाची । योग्यता कें असे ? ॥ १७६५ ॥
परी साचचि गुरुनाथें । निमित्त करूनि मातें ।
प्रबंधव्याजें जगातें । रक्षिलें जाणा ॥ १७६६ ॥
तऱ्ही पुरोहितगुणें । मी बोलिलों पुरें उणें ।
तें तुम्हीं माउलीपणें । उपसाहिजो जी ॥ १७६७ ॥
शब्द कैसा घडिजे । प्रमेयीं कैसें पां चढिजें ।
अळंकारु म्हणिजे । काय तें नेणें ॥ १७६८ ॥

सायिखडेयाचें बाहुलें । चालवित्या सूत्राचेनि चाले ।
तैसा मातें दावीत बोले । स्वामी तो माझा ॥ १७६९ ॥
यालागीं मी गुणदोष\- । विषीं क्षमाविना विशेष ।
जे मी संजात ग्रंथलों देख । आचार्यें कीं ॥ १७७० ॥
आणि तुम्हां संतांचिये सभे । जें उणीवेंसी ठाके उभें ।
तें पूर्ण नोहे तरी तैं लोभें । तुम्हांसीचि कोपें ॥ १७७१ ॥
सिवतलियाही परीसें । लोहत्वाचिये अवदसे ।
न मुकिजे आयसें । तैं कवणा बोलु । ॥ १७७२ ॥
वोहळें हेंचि करावें । जे गंगेचें आंग ठाकावें ।
मगही गंगा जरी नोहावें । तैं तो काय करी ? ॥ १७७३ ॥
म्हणौनि भाग्ययोगें बहुवें । तुम्हां संतांचें मी पाये ।
पातलों आतां कें लाहे । उणें जगीं । ॥ १७७४ ॥
अहो जी माझेनि स्वामी । मज संत जोडुनि तुम्हीं ।
दिधलेति तेणें सर्वकामीं । परीपूर्ण जालों ॥ १७७५ ॥
पाहा पां मातें तुम्हां सांगडें । माहेर तेणें सुरवाडें ।
ग्रंथाचें आळियाडें । सिद्धी गेलें ॥ १७७६ ॥
जी कनकाचें निखळ । वोतूं येईल भूमंडळ ।
चिंतारत्नीं कुळाचळ । निर्मूं येती ॥ १७७७ ॥
सातांही हो सागरांतें । सोपें भरितां अमृतें ।
दुवाड नोहे तारांतें । चंद्र करितां ॥ १७७८ ॥
कल्पतरूचे आराम । लावितां नाहीं विषम ।
परी गीतार्थाचें वर्म । निवडूं न ये ॥ १७७९ ॥
तो मी येकु सर्व मुका । बोलोनि मऱ्हाठिया भाखा ।
करी डोळेवरी लोकां । घेवों ये ऐसें जें ॥ १७८० ॥
हा ग्रंथसागरु येव्हढा । उतरोनि पैलीकडा ।
कीर्तिविजयाचा धेंडा । नाचे जो कां ॥ १७८१ ॥
गीतार्थाचा आवारु । कलशेंसीं महामेरु ।
रचूनि माजीं श्रीगुरु\- । लिंग जें पूजीं ॥ १७८२ ॥
गीता निष्कपट माय । चुकोनि तान्हें हिंडे जें वाय ।
तें मायपूता भेटी होय । हा धर्म तुमचा ॥ १७८३ ॥
तुम्हां सज्जनांचें केलें । आकळुनी जी मी बोलें ।
ज्ञानदेव म्हणे थेंकुलें । तैसें नोहें ॥ १७८४ ॥
काय बहु बोलों सकळां । मेळविलों जन्मफळा ।
ग्रंथसिद्धीचा सोहळा । दाविला जो हा ॥ १७८५ ॥
मियां जैसजैसिया आशा । केला तुमचा भरंवसा ।
ते पुरवूनि जी बहुवसा । आणिलों सुखा ॥ १७८६ ॥
मजलागीं ग्रंथाची स्वामी । दुजीं सृष्टी जे हे केली तुम्ही ।
तें पाहोनि हांसों आम्हीं । विश्वामित्रातेंही ॥ १७८७ ॥
जे असोनि त्रिशंकुदोषें । धातयाही आणावें वोसें ।
तें नासतें कीजे कीं ऐसें । निर्मावें नाहीं ॥ १७८८ ॥
शंभू उपमन्युचेनि मोहें । क्षीरसागरूही केला आहे ।
येथ तोही उपमे सरी नोहे । जे विषगर्भ कीं ॥ १७८९ ॥
अंधकारु निशाचरां । गिळितां सूर्यें चराचरां ।
धांवा केला तरी खरा । ताउनी कीं तो ॥ १७९० ॥
तातलियाही जगाकारणें । चंद्रें वेंचिलें चांदणें ।

तया सदोषा केवीं म्हणे । सारिखें हें ॥ १७९१ ॥
म्हणौनि तुम्हीं मज संतीं । ग्रंथरूप जो हा त्रिजगतीं ।
उपयोग केला तो पुढती । निरुपम जी ॥ १७९२ ॥
किंबहुना तुमचें केलें । धर्मकीर्तन हें सिद्धी नेलें ।
येथ माझें जी उरलें । पाईकपण ॥ १७९३ ॥
आतां विश्वात्मकें देवें । येणें वाग्यज्ञें तोषावें ।
तोषोनि मज द्यावें । पसायदान हें ॥ १७९४ ॥
जे खळांची व्यंकटी सांडो । तयां सत्कर्मीं रती वाढो ।
भूतां परस्परें पडो । मैत्र जीवाचें ॥ १७९५ ॥
दुरिताचें तिमिर जावो । विश्व स्वधर्मसूर्यें पाहो ।
जो जें वांछील तो तें लाहो । प्राणिजात ॥ १७९६ ॥
वर्षत सकळमंगळीं । ईश्वरनिष्ठांची मांदियाळी ।
अनवरत भूमंडळीं । भेटतु भूतां ॥ १७९७ ॥
चलां कल्पतरूंचे अरव । चेतना चिंतामणीचें गांव ।
बोलते जे अर्णव । पीयूषाचे ॥ १७९८ ॥
चंद्रमे जे अलांछन । मार्तंड जे तापहीन ।
ते सर्वांही सदा सज्जन । सोयरे होतु ॥ १७९९ ॥
किंबहुना सर्वसुखीं । पूर्ण होऊनि तिहीं लोकीं ।
भजिजो आदिपुरुखीं । अखंडित ॥ १८०० ॥
आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषीं लोकीं इयें ।
दृष्टादृष्ट विजयें । होआवें जी ॥ १८०१ ॥
तेथ म्हणे श्रीविश्वेशरावो । हा होईल दानपसावो ।
येणें वरें ज्ञानदेवो । सुखिया झाला ॥ १८०२ ॥
ऐसें युगीं परी कळीं । आणि महाराष्ट्रमंडळीं ।
श्रीगोदावरीच्या कूलीं । दक्षिणलिंगीं ॥ १८०३ ॥
त्रिभुवनैकपवित्र । अनादि पंचक्रोश क्षेत्र ।
जेथ जगाचें जीवनसूत्र । श्रीमहालया असे ॥ १८०४ ॥
तेथ यदुवंशविलासु । जो सकळकळानिवासु ।
न्यायातें पोषी क्षितीशु । श्रीरामचंद्रु ॥ १८०५ ॥
तेथ महेशान्वयसंभूतें । श्रीनिवृत्तिनाथसुतें ।
केलें ज्ञानदेवें गीते । देशीकार लेणें ॥ १८०६ ॥
एवं भारताच्या गांवीं । भीष्मनाम प्रसिद्ध पर्वी ।
श्रीकृष्णार्जुनीं बरवी । गोठी जे केली ॥ १८०७ ॥
जें उपनिषदांचें सार । सर्व शास्त्रांचें माहेर ।
परमहंसीं सरोवर । सेविजे जें ॥ १८०८ ॥
तियें गीतेचा कलशु । संपूर्ण हा अष्टादशु ।
म्हणे निवृत्तिदासु । ज्ञानदेवो ॥ १८०९ ॥
पुढती पुढती पुढती । इया ग्रंथपुण्यसंपत्ती ।
सर्वसुखीं सर्वभूतीं । संपूर्ण होईजे ॥ १८१० ॥
शके बाराशतें बारोत्तरें । तैं टीका केली ज्ञानेश्वरें ।
सच्चिदानंदबाबा आदरें । लेखकु जाहला ॥ १८११ ॥
इति श्री ज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां अष्टादशोध्यायः ॥

श्रीशके पंधराशें साहोत्तरीं । तारणनामसंवत्सरीं ।
एकाजनार्दनें अत्यादरीं । गीता\-ज्ञानेश्वरी प्रतिशुद्ध केली ॥ १ ॥

ग्रंथ पूर्वीच अतिशुद्ध । परी पाठांतरीं शुद्ध अबद्ध ।
तो शोधूनियां एवंविध । प्रतिशुद्ध सिद्धज्ञानेश्वरी ॥ २ ॥
नमो ज्ञानेश्वरा निष्कलंका । जयाची गीतेची वाचितां टीका ।
ज्ञान होय लोकां । अतिभाविकां ग्रंथार्थियां ॥ ३ ॥
बहुकाळपर्वणी गोमटी । भाद्रपदमास कपिलाषष्ठी ।
प्रतिष्ठानीं गोदातटीं । लेखनकामाठी संपूर्ण जाली ॥ ४ ॥
ज्ञानेश्वरीपाठीं । जो ओंवी करील मऱ्हाटी ।
तेणें अमृताचे ताटीं । जाण नरोटी ठेविली ॥ ५ ॥
॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥
॥ शुभं भवतु ॥
॥ श्री परमात्मने नमः ॥
॥ तत्सत् ब्रह्मार्पणमस्तु ॥